

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

METRAŠTIS
XLIV

VILNIUS • 2021

ISSN 1392-0502

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS

METRAŠTIS
XLIV

VILNIUS, 2021

REDAKCIŅĒ KOLEGIJA

LKMA akad. prof. dr. ARŪNAS STREIKUS
(Vilniaus universitetas, *istorija*) – redakcinės kolegijos pirmininkas

Doc. dr. POVILAS ALEKSANDRAVIČIUS (Mykolo Romerio universitetas, *filosofija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. DANUTĖ GAILIENĖ (Vilniaus universitetas, *psichologija*)

LKMA akad. doc. dr. KĘSTUTIS GIRNIUS (Vilniaus universitetas, *filosofija*)

LKMA akad. doc. dr. LIUDAS JOVAIŠA (Vilniaus universitetas, *istorija*)

Vysk. dr. ALGIRDAS JUREVIČIUS (Vytauto Didžiojo universitetas, *teologija*)

Dr. KATARZYNA KORZENIEWSKA-WOLEK
(nepriklausoma tyrėja ir vertėja, Krokuva, Lenkija, *sociologija*)

Prof. dr. kun. TADEUSZ KRAHEL
(Wyższe Seminarium Duchowne w Białymstoku, Lenkija, *istorija*)

Dr. RASA MAŽEIKA (Archives of Canada, Toronto, Kanada, *istorija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. IRENA REGINA MERKIENĖ
(Lietuvos istorijos institutas, *etnologija*)

Prof. dr. ALGIS NORVILAS (Saint Xavier universitetas, Chicago, JAV, *psichologija*)

LKMA akad. prof. dr. kun. ARVYDAS RAMONAS (Klaipėdos universitetas, *teologija*)

LKMA akad. prof. dr. PAULIUS V. SUBAČIUS (Vilniaus universitetas, *literatūrologija*)

Prof. dr. MINDAUGAS STANKŪNAS (Lietuvos sveikatos mokslų universitetas,
Griffith university, Australija, *biomedicina*)

Prof. dr. ANDRIUS VALEVIČIUS (L'Université de Sherbrooke, Kanada, *filosofija*)

Prof. habil. dr. RAFAŁ WITKOWSKI (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu, Lenkija, *istorija*)

LKMA akad. dr. MIKAS VAICEKAUSKAS (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
literatūrologija) – vyriausiasis redaktorius

T U R I N Y S

Moksliniai straipsniai 5

ARŪNAS STREIKUS

- Palikti ar gelbėti? Kunigai lietuviai bolševikinėje Rusijoje (1918–1939). 7
To Leave or to Rescue? Lithuanian Priests in the Bolshevik Russia, 1918–1939 26

ALGIMANTAS KATILIUS

- Iš Berlyno studentų ateitininkų organizacinės veiklos (1920–1923). 27
From the Organisational Activities of the *Ateitininkai* Students
in Berlin, 1920–1923. 38

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

- Vilniaus vyskupijos kanclerio pareigybės raidos metmenys XIX a. 39
An outline of the evolution of the office of the chancellor of Vilnius
diocese in the nineteenth century 61

DALIA JAKAITĖ

- Požiūris į sielą XX a. Pirmos pusės lietuvių religinėje mintyje 63
An Attitude Towards the Soul in the Lithuanian Religious Thought
of the First Half of the 20th Century 87

VILIUS BARTNINKAS

- Nuo politinio gyvūno prie vidinio asmens: du Alvydo Jokubaičio
kūrybos periodai ir jų antropologinės prielaidos 89
From a political Animal to an Inner Person: Two Periods
of Alvydas Jokubaitis's Works and Their Anthropological Premises. 102

GABIJA SURDOKAITĖ-VITIENĖ

- Susimąščiusio Kristaus atvaizdas Rusijoje: vieno paveikslo analizė 103
The Image of the Christ in Distress in Russia: an Analysis of One Painting 115

GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ

- Modernizmas Lietuvos bažnytinėje dailėje: Kazio Varnelio (1917–2010) atvejis. . 117
Modernism in Lithuanian Church art: the Case of Kazys Varnelis (1917–2010) . . 159

LAURA PETRAUSKAITĖ	
Politiniai ir meniniai Lietuvių koplyčios Šv. Petro bazilikoje Vatikane aspektai	161
Political and Artistic Aspects of the Lithuanian Chapel in St. Peter's Basilica in the Vatican	187
DOVILĖ GERVYTĖ	
Maironio vėlyvosios lyrikos mikrogenezė: autoređagavimo vektoriai	189
The Microgenesis of Maironis' Late Poetry: Organizing the Acts of Self-editing	206
NERINGA MARKEVIČIENĖ	
Balio Sruogos laiškų teksto ypatumai	207
Textual Peculiarities of Balys Sruoga's Letters to Various People	254
ERNESTAS VASILIAUSKAS	
Šiaulių (Alkiškių) evangelikų liuteronų parapija ir archyvas	257
The Evangelical Lutheran Parish of Šiauliai (Alkiškiai) and its Archives.	308
DARIUS LIUTIKAS	
Katalikų bažnyčios ir koplyčios Lietuvoje: statistinė analizė	311
Catholic Churches and Chapels in Lithuania: Statistical Analysis	355
Recenzijos	
357	
Вера Ченцова, <i>Киевская митрополия между Константинополем и Москвой: 1686. Посольство подьячего Никиты Алексева (1685–1686 г.), Київ: Дух і літера, 2020 (DARIUS BARONAS)</i>	359
<i>Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos, parengė Rita Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020 (JŪRATĖ PAJĖDIENĖ)</i>	369
APIE AUTORIUS	375
ATMENA AUTORIAMS	379

Moksliniai straipsniai

PALIKTI AR GELBĖTI? KUNIGAI LIETUVIAI BOLŠEVIKINĖJE RUSIJOJE (1918–1939)

ARŪNAS STREIKUS

Įvadas. Dėl geopolitinių pervartų buvusioje Rusijos imperijoje, susijusių su bolševikų perversmu ir Didžiojo karo pabaiga, bolševikų ir su jais kovojusių įvairių baltosios Rusijos karinių dalinių valdomose teritorijose atsidūrė daugiau nei pusšimtis iš Kauno ir Vilniaus gubernijų kilusių, lietuviams save laikusių katalikų kunigų. Dauguma jų dirbo didžiumą Rusijos teritorijos užėmusioje Mogiliovo arkivyskupijoje, kurios centras buvo įsikūręs Peterburge. Iki pilietinio karo Rusijoje pabaigos apie 20 lietuvių kunigų grįžo į Lietuvą. 1923 m. SSRS teritorijoje liko 35 Mogiliovo arkivyskupijai priklausę lietuvių tautybės kunigai¹, dar keli lietuviai kunigai mėgino tęsti savo tarnystę sovietų Ukrainos teritorijoje, jos ribose likusiose Lucko-Žytomyro ir Kameneco-Podolsko vyskupijų dalyse. Kunigai iš Lietuvos ypač svarbų vaidmenį vaidino rytinėje Sovietų Sąjungos dalyje (į rytus nuo Maskvos). Pavyzdžiui, Samaros ir Permės dekanatuose iš viso tuo metu buvo likę 4 kunigai, visi lietuviai: Penzoje dirbo Stanislovas Švėgžda, Ufoje – Mykolas Juodokas, Permėje – Pranciškus Budrys (dekanas), Čeljabinske – Juozapas Senvaitis. Beveik visi 9,5 mln. km² teritoriją apimančio Sibiro apaštalinio vikariato² dekanai taip pat buvo lietuviai: Omsko – Mykolas Bugenis, Tomsko – Julijonas Gronskis, Irkutsko – Juozapas Demikis, Taškento – Bronislovas Rutenis. Be jų plačiai pasisklidusiose vikariato parapijose dirbo dar 6 lietuviai.

SSRS teritorijoje likę katalikų dvasininkai jau nuo trečio dešimtmečio pradžios atsidūrė sovietinių represijų taikiklyje. Į juos buvo žiūrima itin įtariai, nes absoliuti jų dauguma buvo svetimtaučiai (lenkai, lietuviai, vokiečiai, prancūzai), be to, pavaldūs sovietų režimui nepasiekiamai bažnytinei valdžiai Romoje. Beveik visi Sovietų Sąjungoje likę kunigai lietuviai taip pat

¹ *Directorium divini officii et missarum pro archidiecesi Mohiloviensi in annum Domini 1923*, in: <http://www.petergen.com/bovkalo/sp/mohylow1923.html>.

² Kaip savarankiškas bažnytinės administracijos vienetas jis buvo įsteigtas 1921 m.

patyrė įvairaus pobūdžio represijas, ne vienas buvo įkalintas po kelis kartus. Visų konfesijų dvasiškijos persekiojimas ypač sustiprėjo trečio ir ketvirtą dešimtmečių sandūroje, kai Sovietų Sąjungoje pradėta vykdyti plataus užmojo naujos socialinės ir ekonominės sistemos įtvirtinimo programa, lydima reikšmingos antireliginės kampanijos. Daugumai katalikų kunigų patekus į kalėjimus ir lagerius, praktiškai buvo suardyta ir 1926 m. sukurta slapta Rusijos bažnytinės administracijos struktūra. Tokiomis aplinkybėmis katalikiškų Europos valstybių diplomatinės tarnybos ėmėsi iniciatyvos organizuoti informacijos apie kalinčius dvasininkus rinkimą, rūpinosi pagalbos jiems teikimu ir dėjo pastangas, kad kalintys jų tautiečiai galėtų išvykti į tėvynę. Ne išimtis šiuo atžvilgiu buvo ir Lietuvos pasiuntinybės Maskvoje veikla.

Pažymėtina, kad Europos valstybių diplomatų, siekusių pagelbėti sovietų persekiojamiems savo tautiečiams, požiūris ne visuomet sutapo su Šv. Sosto rytų politikos uždaviniais. Pastarieji gi per audringą tarpukario laikotarpį dažnai keitėsi, tačiau strateginis tikslas visuomet išliko tas pats – užtikrinti bent minimalias sąlygas Rusijoje gyvenančių katalikų sielovadai, kuri buvo neįmanoma be šiai misijai pasišventusių dvasininkų. Su tuo buvo glaudžiai siejamas ir katalikų santykių su Rusijos Ortodoksų Bažnyčia (toliau – ROB) klausimas. Kad Rusijos reikalai XX a. trečiame-ketvirtame dešimtmetyje buvo tapę prioritetiniu Šv. Sosto dėmesio objektu, liudija specialios popiežiškosios komisijos *Pro Russia* įkūrimas 1925 m. Ji iš pradžių buvo Rytų Bažnyčių kongregacijos padalinys, o nuo 1930 iki 1934 m. pradžios veikė savarankiškai. Nuo įkūrimo iki 1934 m. jai vadovavo tuometinės Šv. Sosto rytų politikos *spiritus movens* vyskupas Michelis d’Herbigny SJ. Po mįslingo jo atsistatydinimo komisija buvo priskirta Bažnyčios Nepaprastųjų reikalų kongregacijai, kurios sekretorius automatiškai tapdavo ir komisijos pirmininku.

Istoriografijoje jau gana plačiai rekonstruotas įvykių ir problemų mazgas, susijęs su Katalikų Bažnyčios padėtimi Sovietų Sąjungoje 1918–1939 m. Tyrinėtos ir prieš Bažnyčią nukreiptos sovietų režimo antireliginės politikos akcijos³, ir komplikuoti Šv. Sosto santykiai su Maskva⁴, ir Vatikano bei

³ Roman Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSSR 1917–1939: Zarys historii*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1997; Roman Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917–1939: Martyrologium*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1998; Бронислав Чаплицкий, Ирина Осипова, *Книга памяти: Мартиролог Католической церкви в СССР*, Москва: Серебряные нити, 2000; Станислав Козлов-Стругинский, Павел Парфентьев, *История*

užsienio valstybių pastangos palaikyti ryšius su SSRS katalikais⁵. Naują postūmį šio teminio lauko tyrimams suteikė 2008 m. tyrinėtojas atvertas popiežiaus Pijaus XI pontifikato laikotarpis Vatikano archyvuose. Pirmieji naujų šaltinių duomenimis pagrįstų tyrimų rezultatai buvo paskelbti tarptautinėse mokslinėse konferencijose skaitytų pranešimų pagrindu parengtų straipsnių teminiuose rinkiniuose⁶. Lietuvos tyrėjų indėlis šiame tyrimų bare, nepaisant to, kad lietuvių dvasininkai paliko ryškų pėdsaką tarpukario laikotarpio katalikybės SSRS istorijoje, iki šiol tebėra nedidelis. Regina Laukaitytė yra rašiusi apie Marijonų vienuolijos vadovų – vyskupų Jurgio Matulaičio ir Pranciškaus Būčio – apaštalines iniciatyvas tarp Rusijos Ortodoksų⁷. Jonas Švilpa yra kiek plačiau aptaręs Lietuvos vyriausybės iniciatyvas apsikeisti politiniais kaliniais su Sovietų Sąjunga⁸,

Католической Церкви в России, Санкт-Петербург: Белый камень, 2014; Димитрий Панто, „Католическая церковь в Западной Сибири в 1918–1937 гг. (на примере Апостольского викариата Сибири)“, in: *Конфессиональная политика советского государства в 1920–1950-е годы: Материалы XI международной научной конференции. Великий Новгород, 11–13 октября 2018 г.*, Москва: Политическая энциклопедия, Президентский центр Б. Н. Ельцина, 2019, p. 176–184.

⁴ Evgenya Tokareva, „Le relazioni tra l’URSS e il Vaticano: Dalle trattative alla rottura (1922–1929)“, in: *Santa Sede e Russia da Leone XIII a Pio XI*, Citta del Vaticano, 2002, p. 199–261; Dunn J. Dennis, *The Catholic Church and Russia: popes, patriarchs, tsars and commissars*, Ashgate, 2004.

⁵ Winfried Becker, „Diplomats and Missionaries: The Role Played by the German Embassies in Moscow and Rome in the Relations between Russia and the Vatican from 1921 to 1929“, in: *Catholic Historical Review*, Washington, 2006, t. 92, p. 25–45; Rupert Klieber, „Австрийская дипломатия первой республики на службе интересов святого престола в Советском Союзе“, in: *Россия и Ватикан*, редактор Евгения Токарева, Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2007, p. 282–308; Evgenya Tokareva, „Vatican and Catholics in Russia in 1920–1930: Communication problems“, in: *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Open Access Publication by Elsevier Ltd, 2016, t. 236, p. 379–384.

⁶ *La Sollecitudine Ecclesiale di Pio XI. Alla luce delle nuove fonti archivistiche* [Atti del Convegno Internazionale di Studio, Citta del Vaticano, 26–28 febbraio 2009], a cura di Cosimo Semeraro, Libreria Editrice Vaticana, 2010; *Pio XI: parole chiave* [Atti del convegno internazionale, Milano 9–10 giugno 2009], Viena, etc.: LIT, 2010; *История: Россия и Ватикан*, [Materials of the conference „Russia and the Vatican in the international context during Pius XI (1922–1939) pontificate“, held in May 2014 at the Herzen Russian State Pedagogical University in Saint-Petersburg], Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2018, t. 68, Nr. 4.

⁷ Regina Laukaitytė, „Rytų apeigų vyskupo Petro Būčio misija Lietuvoje (1930–1940 m.)“, in: *Istorija*, Vilnius, 2012, t. 84, p. 26–37.

⁸ Jonas Švilpa, „Vatikanas-Kaunas-Maskva: apsikeitimas politiniais kaliniais (1933 ir 1935 m.)“, in: *Istorija*, Vilnius, 2007, t. 67, p. 36–43.

o Algimantas Kasparavičius savo monografijoje apie Lietuvos ir Šv. Sosto santykius⁹ irgi ne kartą užsiminė apie Lietuvos vyriausybės pastangas užimti tarpininkės vaidmenį nelengvuose Vatikano ir Maskvos santykiuose. Abu autoriai į nagrinėjamus siužetus žvelgė iš politinės ir diplomatijos istorijos perspektyvos, remdamiesi daugiausia Lietuvos užsienio reikalų ministerijos archyviniais fondu. Toks tyrimo prieigos fokusavimas ir naudojamų šaltinių pobūdis lėmė jų rekonstruoto vaizdo vienpusiškumą ir fragmentiškumą.

Šiame straipsnyje minėtų autorių išvalgos bus tikrinamos, papildomos ir koreguojamos, atsižvelgiant į Vatikano archyvuose saugomų dokumentų teikiamą informaciją. Didelė pastarųjų dalis jau yra publikuota¹⁰, tačiau daug svarbių dokumentų, atspindinčių Romos-Kauno-Maskvos santykių ašį į publikuotus dokumentų rinkinius nepateko. Tai komisijos *Pro Russia* sekretoriatai pasiekę dokumentai, saugomi Vatikano valstybės sekretoriato sekcijos santykiams su valstybėmis istoriniame archyve (*Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati*), ir Vatikano nunciatūros Kaune korespondencija su komisija *Pro Russia*, saugoma Vatikano apaštaliname archyve (*Archivio Apostolico Vaticano*). Abu šie fondai ir sudarys straipsnyje pristatomo tyrimo šaltinių pagrindą. Juos papildo Lietuvos atstovybės prie Šv. Sosto archyviniam fonde išlikę dokumentai, prieš keletą metų perduoti į Lietuvos centrinę valstybės archyvą.

Straipsnyje siekta atskleisti trijų veikėjų – Lietuvos vyriausybės, Šv. Sosto ir pačių SSRS dirbusių lietuvių dvasininkų – požiūrius į sielovados galimybes sovietų režimo užvaldytoje teritorijoje. Mėginta atsakyti į šiuos klausimus: Kaip ir kokia informacija apie Bažnyčios padėtį SSRS pasiekdavo Vatikaną per lietuviškus kanalus? Kodėl XX a. trečiame dešimtmetyje, kuriant slaptą bažnytinės jurisdikcijos schemą, lietuvių dvasininkams buvo patikėtas svarbus vaidmuo? Kas ir kodėl inicijavo derybas dėl kalinamų lietuvių dvasininkų išlaisvinimo ir jų perkėlimo į tėvynę? Kokia buvo Šv. Sosto pozicija SSRS dirbančių ir iš jos išvykusių katalikų dvasininkų atžvilgiu?

⁹ Algimantas Kasparavičius, *Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2008.

¹⁰ *Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1938): Slaptojo Vatikano archyvo dokumentai*, sudarė Arūnas Streikus, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010; *Lietuva Bažnyčios Nepaprastųjų reikalų kongregacijos dokumentuose (1919–1938)*, t. 1–2, sudarė Rita Tolomeo, Silvia Camilli Giammei, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2014.

Ar Lietuva galėjo tapti vienu iš Vatikano langų į bolševikinę Rusiją? Maždaug nuo 1927 m. aplinkybės sudėtingame Vatikano ir Sovietų Sąjungos santykių lauke ėmė klostytis taip, kad katalikiškoji Lietuva bent laikinai ir bent kai kurių šio lauko veikėjų pradėta matyti kaip galimas Šv. Sosto tiltas į Rusiją. XX a. trečiame dešimtmetyje Vatikanas šiame savo interesų bare bandė išspręsti du tarpusavyje susijusius uždavinius: užtikrinti bent minimalias sąlygas katalikų sielovadai ateistinėje valstybėje ir susikurti naujas apaštalavimo Rusijoje galimybes, pasinaudojant ROB nusilpimu¹¹. Pirmojo uždavinio sprendimo šansai gerokai sumažėjo 1926 m. į aklavietę patekus neoficialioms deryboms, nuo 1924 m. vykusioms per Vatikano nuncijų Berlyne Eugenio Pacelli ir SSRS pasiuntinybę Vokietijoje. Užsiveriant Berlyno koridoriui, savo paslaugas netikėtai pasiūlė Kaunas, kurio santykiai su Maskva po to, kai 1926 m. rugsėjo 28 d. Lietuvos vyriausybė pasirašė Neapolimo ir neutralumo sutartį su SSRS, o ypač po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, galutinai išsklaidžiusio Kremliaus baimes dėl galimo lietuvių susitaikymo su lenkais, pasidarė itin draugiški.

Pirmieji signalai apie ministro pirmininko Augustino Voldemaro pastangas suvesti Šv. Sosto ir SSRS diplomatus Kaune Romą pasiekė ankstyvą 1927 m. pavasarį. Tų metų kovo pradžioje Apaštalinės internunciatūros Kaune sekretorius Luigi Faidutti, informuodamas apie pokalbį su Voldemaru, užsiminė ir apie pastarojo pasiūlymą suorganizuoti susitikimą su SSRS pasiuntiniu¹². Valstybės sekretorius kardinolas Pietro Gasparri motyvuodamas tuo, kad sovietinei pusei yra puikiai žinoma Šv. Sosto pozicija, patarė ignoruoti šį pasiūlymą¹³, tačiau Vatikano atstovui nepavyko išvengti Voldemaro suplanuoto pokalbio su SSRS pasiuntiniu Kaune. Faidutti susitiko su Sergejumi Aleksandrovskiu vakarienės pas Voldemarą metu, iš anksto neinformuotas apie tokią galimybę. Nors, pasak Faidutti, sovietų pasiuntinys pokalbio metu aiškiai demonstravo savo ideologinį rigidiškumą, tačiau žadėjo „išsiaiškinti Maskvos nuomonę tuo atveju, jeigu eventualiai būtų pateiktas prašymas dėl vieno ar kito katalikų dvasininko, ir netgi palinkėję susitikti prie Nevos“¹⁴. Mažai tikėtina, kad šios tęsinio taip ir neišėjusios

¹¹ ROB tuo metu išgyveno krizę ne vien dėl sovietų režimo vykdomų represijų, bet ir dėl didelio vidinio susiskaldymo.

¹² Luigi Faidutti raportas Šv. Sosto valstybės sekretoriatui, 1927-03-08, in: *Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati, Affari Ecclesiastici Straordinari* (toliau – ASRS, AA.EE.SS), Pio XI, Russia, pos. 659, b. 49, l. 70–71.

¹³ Valstybės sekretoriato raštas Luigi Faidutti, 1927-03-17, in: *Ibid.*, l. 72.

¹⁴ Luigi Faidutti raportas Šv. Sosto valstybės sekretoriatui, 1927-03-23, in: *Ibid.*, l. 75v.

diplomatinės partijos iniciatyva atėjo iš sovietinės pusės. Nėra pagrindo abejoti Lietuvos užsienio politikos tyrėjų teiginiu, kad labiausiai suinteresuotas žaidėjas šiuo atveju buvo charizmatiškasis Lietuvos vyriausybės vadovas, neva tokiu būdu puoselėjęs du pagrindinius tikslus: sustiprinti valstybės lyginamąjį tarptautinį svorį regione, kuris kartu atitiktų Vatikano geopolitinius planus, bei Lietuvos kunigų energiją nukreipti į Rusiją, su-tramdyti pernelyg didelę Bažnyčios įtaką valstybėje¹⁵.

Perversmo keliu valdžioje įsitvirtinusi vyriausybė, siekdama sustiprinti savo padėtį šalies viduje ir tarptautinėje arenoje, santykių su Vatikanu normalizavimą neabejotinai laikė savo prioritetiniu uždaviniu. Tą patvirtina ne tik jos pastangos kuo greičiau pasirašyti iki tol ilgai atidėliotą konkordatą su Šv. Sostu, bet ir Voldemaro primygtinai rodomas noras prisidėti prie misijinių Vatikano planų Rusijoje įgyvendinimo. 1927 m. rugpjūčio pabaigoje, savo vizito į Romą išvakarėse Lietuvos vyriausybės vadovas jau be jokių užuolankų siūlė savo paslaugas Vatikanui. Internunciatūros sekretoriui jis pristatė tokią savo viziją:

Jei tebėra gyva idėja atnaujinti religinius ryšius su šia didele šalimi, jo nuomone, reikėtų mėginti daryti tai ne pasitelkiant dideles galybes, o per mažą valstybę kaip Lietuva, kuri palaiko gerus santykius su šiuolaikine Rusija. [Ministro įsiti-kinimu], tokiai misijai ji tinkanti dėl pačios geografinės padėties, tautos būdo, papročių, kalbos žinojimo. Ponas Ministras Pirmininkas užtikrino, kad Lietuvos Vyriausybė džiaugtųsi galėdama pasiūlyti savo paslaugas ir kad jam jau teko užsiminti apie tai naujam rusų atstovui Kaune, kuris neatmetė galimybės kalbėtis apie tai po to, kai sužinos Maskvos nuomonę. Jeigu Šventasis Sostas būtų linkęs šiuo tikslu įkurti Lietuvoje institutą ar kolegiją, skirtą jauniems klierikams ir dvasininkams, besirengiantiems vykti į didžiąją misiją, Jo Eksc. užtikrintų Vyriausybės paramą ir pridūrė, kad siūlytų tokią kolegiją patikėti tėvams jėzuitams, kurie, būdami Lietuvoje, jau įrodė ir toliau įrodinėja savo didžius sugebėjimus.¹⁶

Lietuviškojo koridoriaus atvėrimu Vatikano ir Maskvos santykiams, at-rodo, buvo ypač suinteresuotas Lietuvos pasiuntinys Maskvoje Jurgis Balt-rušaitis. Viena vertus, 1927 m. pavasarį jis mėgino paveikti SSRS užsienio reikalų liaudies komisariatą aiškindamas, kad popiežiaus atstovas vysku-pas d'Herbigny savo raporte Šv. Sostui apie kelionę į SSRS neva rašęs apie neperžengiamą Lenkijos kliūtį SSRS ir Vatikano santykiuose. Kita vertus,

¹⁵ Algimantas Kasparavičius, *op. cit.*, p. 301.

¹⁶ Luigi Faidutti raportas Šv. Sosto valstybės sekretoriatui, 1927-08-24, in: *ASRS, AA.EE.SS.*, Pio XI, Paesi Baltici, pos. 43, b. 40, l. 59.

jis įtikinėjo Vatikano atstovybės Kaune sekretorių, kad antireliginei kampanijai SSRS nurimus, dabar yra susidaręs palankus momentas „tam tikriems bandymams išplėsti sklaidą elementų, palankių katalikybės konsolidavimui ir propagandai“¹⁷.

Ir nors Faidutti pasirodė, kad lietuvių idėja bent jau dėl kolegijos, rengiančios misionierius darbui Rusijoje, įsteigimo yra verta dėmesio, kardinolas Gasparri išliko labai rezervuotas. Atsakydamas į Faidutti raportą, jis tik trumpai pastebėjo: „J.E. puikiai suprantate, kad čia kalbama apie ypatingai delikatus reikalą, ir kad tenykštė Vyriausybė tame turi akivaizdų politinį interesą“¹⁸. Tokia atsargi Vatikano diplomatijos vilko reakcija tik patvirtina, kad Voldemaro ir Baltrušaičio planas buvo *idee fixe*. Ir Vatikanas, ir juo labiau Kremlius 1927 m. vasarą jau buvo palaidoję viltis artimiausiu metu pasiekti kokį nors kompromisą. Vidinius oponentus likvidavusi Stalino grupuotė komunistų partijoje jau rengėsi „didžiajam šuoliui“. Jo pirmasis žingsnis buvo kaimo užvaldymas prievartinės kolektyvizacijos būdu, kuris genetiškai buvo susijęs su nauju puolimu prieš tradicines religines organizacijas, trukdžiusias įvykdyti kaimo sovietizaciją. Vatikano diplomatai ir Rusijos reikalų ekspertai, žlugus neoficialioms deryboms Berlyne, irgi labai įtariai vertino bet kokius naujus diplomatinis kontaktus su bolševikais. Iliuzijų sovietų atžvilgiu išsisklaidymą turbūt geriausiai iliustruoja pagrindinio neoficialių derybų dalyvio, Šv. Sosto nuncijaus Berlyne Pacelli laiškas, 1928 m. vasarą pasiekęs Kauno nunciatūrą. Pataręs nuncijui Riccardo Bartoloni su sovietų diplomatais elgtis ypatingai atsargiai, Pacelli laiško pabaigoje pacitavo jo gautą komisijos *Pro Russia* pirmininko vyskupo d’Herbigny instrukciją: „Atrodo, kad daugiau ar mažiau autoritetingi SSRS atstovai bando surengti nedidelius susitikimus skirtingose vietose. Nuo pat pradžių jiems atsakytina, kad J.E. esate vienintelis, į kurį būtų galima kreiptis, tačiau tik po to, kai bus nutrauktos baisiausios persekiojimo priemonės“¹⁹.

Lietuviškojo koridoriaus *idee fixe* iš diplomatinės korespondencijos galutinai išnyko po to, kai 1929 m. rugsėjį Voldemaras buvo nušalintas nuo ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro pareigų. Jau tų pačių metų pabaigoje popiežišką komisiją *Pro Russia* pasiekė žinios, kad prezidentas

¹⁷ Luigi Faidutti raportas Šv. Sosto valstybės sekretariatui, 1927-09-12, in: *ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Russia*, pos. 659, b. 49, l. 84.

¹⁸ Valstybės sekretoriaus raštas Luigi Faidutti, 1927-08-31, in: *Ibid.*, l. 62.

¹⁹ Eugenio Pacelli laiškas Riccardo Bartoloni, 1928-08-08, in: *Archivio Apostolico Vaticano* (toliau – AAV), Nunz. Lituania, b. 56, l. 3.

ir naujasis ministras pirmininkas ne tik nenusiteikę paremti iki tol tebepuoselėto misijos tarp slavų projekto²⁰, bet ir pažadėjo Kaune rezidavusiam ROB Vilniaus vyskupui skirti lėšų ortodoksų kunigų seminarijos statybai ir jos išlaikymui²¹. Keistokai Lietuvos politinė vadovybė reagavo ir į 1930 m. vasario 9 d. paskelbtą popiežiaus laišką dėl religijos persekiojimo Rusijoje, kuriuo viso pasaulio katalikai buvo kviečiami kovo 19 d. jungtis į maldų už persekiojamus krikščionis akciją²². Vyriausybė iš anksto uždraudė rengti bet kokias viešas protesto ar solidarumo manifestacijas šia proga, o aktyvius jų organizatorius ištrėmė iš Kauno. Maža to, Respublikos prezidentas ir kiti aukšti vyriausybės nariai priėmė akivaizdžiai provokacinį SSRS ambasadoriaus kvietimą į kovo 19 d. pasiuntinybėje rengiamą priėmimą. Tik griežto nuncijaus demaršo dėka kvietimo buvo atsisakyta²³.

Neįžvelgdamas galimybių pasinaudoti Lietuvos pasaulietinės valdžios siūlomomis paslaugomis, kita vertus, Šv. Sostas trečio ir ketvirto dešimtmečių sandūroje gerokai padidino lietuvių kilmės dvasininkų vaidmenį sovietinės Rusijos bažnytinių reikalų administravimo ir komunikacijos su ja schemose. Visų pirma, popiežius 1928 m. lapkričio 30 d. audiencijoje palaimino komisijos *Pro Russia* siūlymą dėl kunigo Teofiliaus Matulionio konsekravimo vyskupu ir paskyrimo Leningrado apaštalinio administratoriaus vyskupo Antonijaus Maleckio²⁴ augziliaru *ad nutum SS*. Antara, Baltarusijoje dirbęs kunigas Petras Auglys, po to, kai 1927 m. rudenį sovietų kalėjime atsidūrė Minsko apaštalinis administratorius vyskupas Boleslavas Sloskansas, buvo paskirtas jo įpėdiniu. Tokiu būdu trečio dešimtmečio pabaigoje beveik pusės SSRS teritorijoje buvusių bažnytinių administracinių vienetų vadovais formaliai ar realiai buvo lietuvių tautybės

²⁰ Apie jos organizavimo aplinkybes plačiau žr. Regina Laukaitytė, „The Interest of Lithuania's Church in the Apostolic Activity in Russia and among Russians“, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, Vilnius, 2011, t. IV, p. 103–120.

²¹ Komisijos *Pro Russia* prezidento, kardinolo Luigi Sincero raštai nuncijui Riccardo Bartoloni, 1929-10-17, 1929-10-28, in: *Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1938)*, p. 278, 285.

²² Plačiau apie ją žr. Алексей Беглов, „Крестовой поход молитв“ и реакция на него в СССР“, in: *История: Россия и Ватикан*, Москва, 2018, t. 68, Nr. 4, (elektroninė publikacija).

²³ Riccardo Bartoloni pranešimai Šv. Sosto valstybės sekretoriui, 1930-02-27, 1930-03-25, in: *Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1938)*, p. 306–309.

²⁴ 1926 m. Šv. Sostas pertvarkė Mogiliovo arkivyskupijos administravimą, suskirstydamas milžinišką jos teritoriją į Maskvos, Leningrado, Minsko, Charkovo ir Kazanės-Samaros-Simbirsko apaštalines administratūras. Tais pačiais metais Tiraspolio vyskupija buvo padalyta į Kaukazo, Volgos, Odesos, Gruzijos ir Armėnijos apaštalines administratūras. Be jų SSRS teritorijoje dar veikė Sibiro (Užbaikalės) apaštalinis vikariatas.

dvasininkai²⁵. Galima daryti prielaidą, kad taip buvo pasielgta atsižvelgiant į sąlyginai mažesnę sovietų represyvumą lietuvių tautybės katalikų kunigų atžvilgiu ir tikintis, kad jiems galbūt pavyks ilgiau išlikti laisvėje. Tokią išvadą Vatikano rytų politikos ekspertai galėjo padaryti studijuodami SSRS teritorijoje laisvėje buvusių katalikų kunigų sąrašus. 1928 m. Mogiliovo arkivyskupijoje iš 62 laisvėje likusių dvasininkų 20, arba trečdalis, buvo lietuvių tautybės²⁶, kai tuo tarpu 1921 m. lietuviai kunigai šioje diecezijoje sudarė tik apie 10 proc. viso dvasiškijos kontingento. 1930 m. Kameneco-Podolsko vyskupijoje iš 12 laisvėje likusių kunigų dauguma buvo lietuvių kilmės²⁷, kai tuo tarpu prieš dešimtmetį jų dalis buvo panaši kaip Mogiliovo arkivyskupijoje.

Tiesa, jau 1930 m. iš penkių lietuvių apaštalinų administratorių laisvėje liko tik du. Vis labiau nuo išorės pasaulio užsiveriančioje Sovietų Sąjungoje abu jie buvo itin svarbus Šv. Sostą pasiekiančios informacijos apie tikinčiųjų padėtį šaltinis. Kunigas Auglys informaciją apie situaciją Baltarusijoje teikė per Maskvoje rezidavusį ir diplomatinio paštu naudotis galėjusį vyskupą Pijų Neveu, o kunigo Juodoko laišakai popiežiškąją komisiją *Pro Russia* pasiekdavo per naujienu agentūros ELTA direktoriaus pareigas tuo metu ėjusį Edvardą Turauską (spėtina, kad tarpininkaujant ELTA atstovui Maskvoje). 1930–1931 m. Romą pasiekę keli kunigo Juodoko pranešimai apie Bažnyčios būklę tarp Volgos ir Uralo audiencijose buvo referuojami ir pačiam popiežiui. Pavyzdžiui, 1930 m. lapkričio 1 d. audiencijoje išklauses kunigo Juodoko pateiktas žinias, popiežius pritarė, kad per specialią paramos sąskaitą jam būtų pasiūsta 500 dolerių mišių stipendijų²⁸, o 1931 m. balandžio 11 d. audiencijoje su dar vieno laiško turiniu supažindintas popiežius davė nurodymą laiške minimus persekiojimų faktus perduoti spaudai²⁹. Nema-

²⁵ Dar 1926 m. Charkovo apaštalinium administratoriumi buvo paskirtas kunigas Vincencas Ilginas, Kazanės-Samaros-Simbirsko apaštalinium administratoriumi – kunigas Mykolas Juodokas, o Užbaikalės Sibiro apaštalinium vikaru – kunigas Julijonas Gronskis. Po 1926 m. pertvarkymų iš viso SSRS teritorijoje buvo sukurta 11 laikinų bažnytinės administracijos vienetų, lietuvių tautybės dvasininkai vadovavo 5-iems iš jų.

²⁶ *Elenchus cleri et ecclesiarum archidioeceseos Mohiloviensis in Russia in diem 1 januarii 1928, Varsaviae, 1928.*

²⁷ Jan Szczepaniak, „The Liquidation of the Roman Catholic Clergy of the Latin Rite in the USSR (1917–1938)“, in: *The Person and the Challenges: The Journal of Theology, Education, Canon Law and Social Studies Inspired by Pope John Paul*, Kraków, 2013, Nr. 2, p. 22.

²⁸ Išrašas iš audiencijos su priedu – kunigo Juodoko laišku (rankraštis rusų kalba, 1930-09-19), in: *ASRS, AA.EE.SS.*, Pio XI, Pontificia Commissione Pro Russia, b. 48, l. 12–14, 17.

²⁹ Išrašas iš audiencijos su priedu – kunigo Juodoko laišku (rankraštis rusų kalba, 1931-02-22), in: *Ibid.*, l. 24rv, 29.

žai informacijos komisiją *Pro Russia* pasiekdavo ir per rytų apeigų vyskupo Pranciškaus Būčio slaptą korespondenciją su Leningrado katalikais. Tai, kad šis dvasininkas 1930 m. buvo paskirtas komisijos konsultantu, irgi galima laikyti didėjančio lietuvių vaidmens Šv. Sosto rytų politikoje atspindžiu.

Ne savo noru išgelbėti iš „komunistinio rojaus“: katalikų dvasininkų laisvinimo pastangos. Ketvirto dešimtmečio pradžioje SSRS įsibėgėję antireliginei kampanijai, represijos prieš visų tikybių dvasininkus ir tikinčiuosius įgijo masinį pobūdį. 1929–1933 m. SSRS buvo suimti ir nuteisti 142 katalikų kunigai³⁰, dauguma jų lenkų ir lietuvių tautybės. Lenkijos ir Lietuvos vyriausybės, žinoma, negalėjo numoti ranka į savo tėvynainių likimą, todėl pradėjo derybas dėl įkalintų dvasininkų išmainymo į suimtus vietinius komunistų veikėjus. Reikia pažymėti, kad Šv. Sosto ir paties popiežiaus požiūris į šias iniciatyvas buvo labai rezervuotas. 1933 m. birželį vyskupo d'Herbigny paklaustas, ar galima suteikti leidimus kunigams iš Rusijos išvykti į Lenkiją, Pijus XI neva atsakęs: „Žinant bolševikų pastangas jais atsikratyti, būtų gerai, kad kunigai pasiliktų kiek galima ilgiau, vis dėlto negalima įpareigoti tų, kurie jaučiasi truputį palaužti“³¹. Po savaitės komisijos *Pro Russia* pirmininkas šią Šv. Tėvo mintį perdavė nuncijui Varšuvoje vyskupui Francesco Marmagi. Palikdamas paties nuncijaus nuožiūrai kaip elgtis kiekvienu individualiu atveju, jis vis dėlto ragino neleisti, kad sprendimus šiais klausimais priimtų SSRS dirbantys diplomatiniai atstovai³².

Žinoma, kad apie tuzinas lietuvių tautybės kunigų, dirbusių Mogiliovo arkivyskupijoje, iš Sovietų Sąjungos į Lietuvą sugebėjo grįžti 1924–1929 m.³³ Pavyzdžiui, kunigas Petras Ulickas 1926 m. sugebėjo grįžti net iš Abakano, kur jis dirbo nuo XX a. pradžios. Teigiama, kad irgi buvo iškeistas į Lietuvoje kalėjusį komunistą³⁴. Panašiu laiku į Lietuvą taip pat grįžo Čitoje klebonavęs kunigas Julius Peleckis, Maskvoje dirbę kunigai Vincentas Švelnys ir Antanas Jocius (abu jie 1924–1925 m. buvo kalinami). Neturime žinių nei

³⁰ Roman Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917–1939*, p. 79.

³¹ Vyskupo Michelio d'Herbigny audiencijos pas popiežių užrašai, 1933-06-10, in: *ASRS, AA.EE.SS.*, Pio XI, Pontificia Commissione Pro Russia, b. 74, l. 77.

³² Vyskupo Michelio d'Herbigny laiškas nuncijui Varšuvoje, 1933-06-17, in: *Ibid.*, l. 78.

³³ 1930 m. pradžioje Lietuvoje iš viso rezidavo 31 Mogiliovo arkivyskupijai priklausę kunigai; žr. *Elenchus cleri et ecclesiarum archidioeceseos Mohiloviensis in Russia in diem 1 januarii 1930*, Varsaviae, 1930.

³⁴ Apolonija Nistelienė, „Kunigas ar šventasis – žmogaus viršūnė?“, in: *XXI amžius*, Kaunas, 2009-12-24.

apie jų repatriacijos aplinkybes, nei apie dvasinės valdžios reakciją į tai, kad jie paliko savo dieceziją. 1932 m. pabaigoje į tėvynę su Lietuvos pasiuntinybės pagalba parvykusio ilgamečio Antušėvo (Baltarusija) parapijos klebono Kazimiero Musteikio atvejis liudija, kad tokių kunigų repatriantų bažnytinis statusas buvo tvarkomas per komisiją *Pro Russia*, kuriai nuo 1926 m. buvo pavaldi visa bažnytinė hierarchija SSRS teritorijoje. Kai Šv. Sosto reikalų patikėtinis Kaune prelatas Antonio Arata paprašė instrukcijų, kaip spręsti prieš tris mėnesius iš SSRS grįžusio kunigo Musteikio klausimą, vyskupas d'Herbigny, gavęs informaciją iš į Romą atvykusio vyskupo Sloskano apie jo pasitraukimo aplinkybes, atsakė, kad neprieštarauja jo darbui Kauno arkivyskupijoje³⁵.

Mažai žinome ir apie 1933 m. spalio 19 d. įvykusios garsiosios SSRS kalėjusių kunigų išmainymo į Lietuvos komunistus akcijos priešistorę. Žinome tik tiek, kad Lietuvos vyriausybės įgaliotas Jurgis Baltrušaitis su SSRS URLK dėl tokio apsikeitimo galimybės iš principo susitarė jau liepos mėnesį³⁶. Neaišku, kaip buvo sudarytas Lietuvos prašomų išduoti kalinių sąrašas, tačiau, atrodo, kad netiesiogiai jis buvo derinamas su Vatikanu. Taip daryta ne dėl to, kad Šv. Sostas, kaip tvirtina Švilpa, inicijavo apsikeitimo procesą, o tiesiog stokojant detalesnių duomenų apie kalinčius lietuvių tautybės dvasininkus. Išsamiausia informaciją apie represuotus dvasininkus tuo metu turėjo popiežiškoji komisija *Pro Russia*, į kurią suplaukdavo žinios įvairiais kanalais, daugiausia per Maskvos apaštalinį administratorių vyskupą Neveu³⁷. Iš vyskupo d'Herbigny korespondencijos galima spręsti, kad būtent vyskupas Neveu pasiūlė į keičiamųjų sąrašą įtraukti ir vyskupą Teofilijų Matulionį. Komisijos *Pro Russia* sudarytoje Matulionio dosjė yra išrašas iš vyskupo d'Herbigny 1933 m. liepos 18 d. pranešimo, kuriame, be kita ko, rašoma: „Iš Maskvos ateinančios žinios nėra pernelyg geros: mons. Matulionis bolševikų yra tiek nualintas, jog jis kone beveik prarado protą ir mons. Neveu siūlo, kad Lietuva turėtų prašyti jo repatriacijos (žinoma, nesakant, kad jis yra vyskupas). Mons. Neveu apie tai jau kalbėjęs su Lietuvos ministru“³⁸.

³⁵ Prelato Antonio Arata laiškas vyskupui Micheliui d'Herbigny, 1933-02-17 ir jo atsakymas, 1933-05-08, in: *AAV, Nunz. Lituania*, b. 63, l. 651–654.

³⁶ Jonas Švilpa, *op. cit.*, p. 38.

³⁷ Irina Osipova, „The Mission of Bishop Pius Neve in the Eyes of the Soviet State. Based on the Materials of the Investigation Cases and the Letters of Bishop Pius Neve. 1923–1936“, in: *История: Россия и Ватикан*, Москва, 2018, t. 68, Nr. 4, (elektroninė publikacija).

³⁸ *ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Pontificia Commissione Pro Russia*, b. 118, l. 76.

Popiežiškoji komisija ne tik dalyvavo sudarant išvykstančiųjų sąrašą, bet ir atidžiai prižiūrėjo patį apsikeitimo procesą. Gavusi žinių apie apsikeitimo procedūros vietą ir laiką, komisija prašė popiežiaus valstybės sekretoriatą šifruota telegrama paraginti prelatą Arata, kad jis pasirūpintų „išsiųsti prie sienos patikimą dvasininką, kuris pasitiktų juos kaip nuncijaus atstovas, perduotų šilčiausią Šv. Tėvo palaiminimą ir išpėtų juos dėl būtinybės laikytis ypatingo atsargumo bei išminties kalbant apie jų patirtis ir SSRS likusius brolius, kad būtų išvengta represijų prieš juos“³⁹.

Žiniasklaidos plačiai išgarsintas lietuvių dvasininkų išlaisvinimas iš kalėjimų, be abejonės, buvo nedidelis, tačiau gana reikšmingas Lietuvos vyriausybės komunikacinis laimėjimas, padėjęs sustiprinti jos autoritetą ir kiek išsklaidyti niūrias visuomenės nuotaikas, veikiamas Didžiosios depresijos padarinių ir beįsibėgėjančios politinės krizės Klaipėdos krašte. Kartu Kaune, matyt, tikėtasi pagerinti savo įvaizdį Šv. Sosto akyse, kurį smarkiai sugadino nuncijaus Bartoloni išvaymas ir stringančios derybos dėl kai kurių konkordato punktų interpretavimo. Lietuvos URM įvairiais kanalais stengėsi informuoti Vatikaną apie susitarimą, ypač pabrėždama didelę susitarimo kainą. Jau 1933 m. rugsėjo 6 d. URM Politikos departamento direktorius Stasys Lozoraitis pavedė reikalų patikėtiniui prie Šv. Sosto informuoti valstybės sekretorių kardinolą Pacelli apie pasiektą susitarimą akcentuodamas, kad kalinamiems kunigams „išgauti Lietuvos vyriausybei teko sutikti išduoti bolševikams žymiai didesnę skaičių jų žmonių, daugumoje pasižymėjusių komunistų, negu gauti mūsų iš Rusijos“⁴⁰. Po mėnesio informuodamas apie savo pokalbį su prelatu Arata, Lozoraitis jau atvirai dėstė, ko Lietuvos vyriausybė tikisi už savo pastangas išlaisvinant bolševikų įkalintus kunigus. Šv. Sosto reikalų atstovui Kaune jis aiškino, kad „derybos su rusais buvo labai sunkios ir teko nugalėti daugelį sovietų darytų kliūčių. Tam pasikeitimui įvykdyti mes nuėjome net taip toli, kad, norėdami išvaduoti mūsų kunigus, už 18 kunigų pasiūlėme net 24 labai svarbius komunistus. Aš tikiuosi, kad Šv. Sostas tinkamai įvertins šitas mūsų vyriausybės pastangas“⁴¹.

³⁹ Komisijos *Pro Russia* sekretoriaus Filippo Giobbe raštas Valstybės sekretoriaus pavaduotojui Alfredo Ottaviani, 1933-10-10, in: *ASRS, AA.EE.SS.*, Pio XI, Pontificia Commissione Pro Russia, b. 76, l. 385.

⁴⁰ Lietuvos URM raštas reikalų patikėtiniui Vatikane, 1933-09-06, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 673, ap. 1, b. 146, l. 1.

⁴¹ Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus pro memoria, 1933-10-05, in: *Ibid.*, l. 3.

Kauno politinių apskaičiavimų ir Vatikano pastoracinių planų disbalansas. Turimi archyviniai dokumentai leidžia manyti, kad Vatikano diplomacija gerai suprato Lietuvos vyriausybės lūkesčius, tačiau nebuvo linkusi skubėti juos tenkinti, stengdamasi nesuteikti jiems pagreičio. Prelatas Arata, kuris, viena vertus, savo akimis regėjo viešų emocijų pliūpsnį laikinojoje sostinėje, lydėjusį kalinių iš bolševikinės Rusijos sutikimą, kita vertus, jau daugiau nei metus bandė savo kantrybę beviltiškose derybose su tuo pačiu Lozoraičiu, 1934 m. pradžioje iškėlė iniciatyvą pakviesti žymiausią sovietų kalinį – vysk. Matulionį į Romą. Savo pasiūlymą jis motyvavo taip:

Mons. Matulionis dievagojasi nieko neprašęs ir nieko neieškęs, tačiau tikrai labai džiaugtusi gavęs kvietimą kelias savaites paviešėti Romoje po to, kai jau kelis mėnesius praleido tėvynėje ir po truputį atgauna jėgas. Šventojo Sosto kvietimas – tvirtina Mons. Arata – būtų su dideliu pasitenkinimu priimtas tiek Lietuvos vyriausybės, tiek visuomenės, kuri iškilmingai sutiko vysk. Matulionį, paleistą iš kalėjimo SSRS.⁴²

Idėjai buvo operatyviai pritarta ir vyskupas Matulionis drauge su iš Rusijos ką tik grįžusiu kunigu Gronskiu Kaune sėdo į traukinį, kuriuo per Berlyną ir Florenciją kovo 23 d. vėlyvą vakarą pasiekė Romą. Pažymėtina, kad čia juos pasitiko ne vien Lietuvos atstovas prie Šv. Sosto ir popiežiškosios komisijos sekretorius, bet ir vienas iš asmeninių popiežiaus sekretorių monsinjoras Carlo Confalonieri. Jau kitą dieną abu dvasininkai buvo priimti privačioje popiežiaus audiencijoje, o po audiencijos daryta jų nuotrauka išspausdinta Vatikano dienraščio *L'Osservatore Romano* pirmajame puslapyje⁴³. Išskirtinį Šv. Sosto dėmesį svečiams liudijo ir tai, kad dvi savaites trukusios viešnagės metu buvo pasirūpinta jų apgyvendinimu Russicume, Šv. Sosto lėšomis vyskupui Matulioniui buvo pasiūti nauji vyskupo rūbai.

Atrodo, kad nemenką įspūdį Vatikane padarė ir svečių liudijimai apie dramatišką Bažnyčios situaciją Rusijoje bei jų herojiškas pasiryžimas likti su persekiojamais tikinčiaisiais. Komisijos *Pro Russia* archyviniame fonde yra išlikęs 1934 m. sausio 29 d. datuotas vyskupo Matulionio rankraštinis pranešimas (žr. priedą), kuriame jis, be kita ko, tvirtino, kad kai 1933 m. rugpjūtį buvo atvežtas į Maskvą, į GPU darbuotojų klausimą, ar jis nori vykti į Lietuvą, ar visam laikui pasilikti Rusijoje, jis atsakęs, kad išvykti

⁴² Bažnyčios Nepaprastųjų reikalų kongregacijos sekretoriaus prelato Domenico Tardini audiencijos pas popiežių paruoštukė, 1934-02-03, in: *ASRS, AA.EE.SS., Pio XI, Pontificia Commissione Pro Russia*, b. 118, l. 85.

⁴³ Saulius Kubilius, „L'Osservatore Romano“ apie sovietinių kankinių – vyskupo Teofiliaus ir kunigo Gronskio vizitą Vatikane“, in: *Bernardinai.lt*, 2018- 03-10.

nenori⁴⁴. Toks apaštališkas nusiteikimas visiškai atitiko popiežiaus pageidavimą, kad galintys dirbti dvasininkai neskubėtų apleisti Sovietų Sąjungos. Dar prieš vyskupo Matulionio atvykimą į Romą iš jo laiško vyskupui Sloskansui buvo patirta, kad Lietuvos vyriausybė tęsia derybas dėl kitų katalikų dvasininkų išlaisvinimo (tarp jų vyskupo Maleckio, egzarcho Leonido Fiodorovo ir kt.). Reaguojant į šią informaciją, prelatui Aratai buvo išsiųstas prelato Tardini pasirašytas komisijos *Pro Russia* raštas su prašymu šias žinias patikrinti, kartu pažymint, kad Šv. Sostas nenori, jog tiek rytų, tiek lotynų apeigų dvasininkai paliktų Rusiją, išskyrus tuos atvejus, kai jie negali vykdyti dvasininko darbo dėl ligos arba patys primygtinai prašosi išvykti⁴⁵.

Atsakydamas į šį parėdymą prelatas Arata patvirtino, kad derybos tikrai vyksta, tačiau bandė nuraminti komisijos pirmininką, jog siekiama repatrijuoti tik tuos dvasininkus, kurie tikrai negali ir negalės toliau vykdyti sielevadinės veiklos Rusijoje. Vis dėlto įdomiausia yra minimo rašto pabaiga:

Jūs puikiai suprantate, kad Nunciatūra negali daryti nei tiesioginių, nei netiesioginių žygių, kad šią vyriausybę paveiktų atsakyti eventualiai jau vykstančių derybų tiek dėl to, kad sovietai greitai apie tai sužinotų (Lietuva su Rusija palaiko puikius politinius santykius) ir šį reikalą išnaudotų savo tikslams; tiek dėl to, kad vietos viešoji opinija, žinanti baisias daugelio katalikų tikėjimo liudytojų Rusijoje kančias, tokio pobūdžio žygius interpretuotų nepalankiai.⁴⁶

Susitikimai su iš SSRS kalėjamų išlaisvintais dvasininkais popiežiaus poziciją šiuo klausimu tik dar labiau sustiprino. 1934 m. balandžio 9 d. vykusioje audiencijoje, kur svarstytas Rusijos klausimas, buvo užfiksuota tokia Pijaus XI nuomonė:

Šventasis Tėvas mano būtina pažymėti: 1) kad bendrai kaliniai dvasininkai Rusijoje dėl savo pasišventimo mieliau pasilikti Rusijoje – taip čia pareiškė vyskupai Sloskan ir Matulionis drauge su mons. Gronskiu; 2) kad reikia neskubėti stengtis vaduoti katalikų dvasininkus iš Rusijos, nes nebeliktų jokių galimybių ten dirbti sielų gerovei. Šventojo Tėvo požiūriu būtų naudinga, kad Mons. Matulionis arba Gronskis visa tai pasakytų Lietuvos vyriausybės nariams.⁴⁷

⁴⁴ Vyskupo Teofiliaus Matulionio pranešimas komisijos *Pro Russia* pirmininkui, 1934-01-29, in: *ASRS, AA.EE.SS.*, Pio XI, Pontificia Commissione Pro Russia, b. 118, l. 87.

⁴⁵ Komisijos *Pro Russia* raštas prelatui Antonio Arata, 1934-02-17, in: *ASRS, AA.EE.SS.*, Pio XI, Pontificia Commissione Pro Russia, b. 77, l. 12rv.

⁴⁶ Prelato Antonio Arata atsakymas į komisijos *Pro Russia* raštą, 1934-03-10, in: *Ibid.*, l. 17.

⁴⁷ Išrašas iš audiencijos pas popiežiumi, 1934-04-09, in: *Ibid.*, l. 22.

Po poros dienų rašytame laiške Šv. Sosto reikalų patikėtiniui Kaune prelatas Tardini šias popiežiaus mintis perdavė, laiško pabaigoje pridurdamas Šv. Sosto troškimą, kad įkalinti dvasininkai būtų ne tik išlaisvinti, bet ir atgautą galimybę vykdyti savo tarnystę, todėl „jei tenykštei Vyriausybei, – atsižvelgiant į gerus politinius santykius su Rusija, apie kuriuos nurodote, – pavyktų pasiekti, panašiai kaip jau pavyko Jungtinių Valstijų Vyriausybei, kad lietuvių dvasininkams būtų suteikta jų tėvynainių Rusijoje religinio aprūpinimo laisvė, tai, be abejonės, būtų didelis nuopelnas civilizacijai, Tėvynei ir Katalikų Bažnyčiai“⁴⁸.

Matyt, vyskupo Matulionio intervencijos nebeprireikė, nes dar prieš jam sugrįžtant į Lietuvą, Romą iš Kauno nunciatūros pasiekė raportas, informuojantis, kad Lietuvos vyriausybė davė nurodymą savo pasiuntiniui Maskvoje sustabdyti akciją dėl įkalintų dvasininkų išlaisvinimo ir kad vyriausybė „taip pat ir ateityje, pasirengusi atsižvelgti į Aukščiausiojo Pontifiko garbingiausiąją valią“⁴⁹. Minėtame rašte taip pat informuojama, kad vyriausybė toliau domėsis tik dviejų lietuvių tautybės dvasininkų, likusių SSRS teritorijoje, likimu, bet jokių būdu nerodys jokio susidomėjimo kitų tautybių dvasininkais. Neaišku, kas Lietuvos valdžią paskatino sustabdyti derybas su sovietais, tačiau galima daryti prielaidą, kad rezervuotas Vatikano požiūris į tokias pastangas buvo viena iš intereso praradimo priežasčių, o prelado Tardini kvietimas sekti JAV pavyzdžiu Lietuvai buvo per sunki užduotis, turint galvoje tai, kad jos svoris sovietų užsienio politikos lauke buvo nepalyginamai mažesnis⁵⁰.

Tam tikra kompensacija Lietuvos pusei galima vadinti vyskupui Matulionii ir kunigui Gronskiui parodytą Vatikano dėmesį, kuris neliko nepastebėtas Kaune. Balandžio viduryje į laikinąją sostinę sugrįžęs vyskupas, kaip ir prieš pusmetį, buvo sutiktas kaip herojus. Pasak, Šv. Sosto reikalų patikėtinio prelado Arata, „svetingumas, kuris jam buvo pademonstruotas Romoje Šventojo Tėvo malone, čia padarė kuo palankiausia išpūdį tiek oficialiems sluoksniams, tiek katalikams, taip pat ir dėl tautinio pasididžiavimo, kuris, nors ne visada vertas pagyru, tam tikrais atvejais vis dėlto yra paaiškinamas“⁵¹.

⁴⁸ Prelato Domenico Tardini raštas prelatui Antonio Arata, 1934-04-11, in: *Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1938)*, p. 473.

⁴⁹ Prelato Antonio Arata raportas komisijai *Pro Russia*, 1934-04-06, in: *ASRS, AA.EE. SS.*, Pio XI, Pontificia Commissione Pro Russia, b. 77, l. 20–21.

⁵⁰ Nuolaida JAV buvo padaryta siekiant diplomatinių santykių užmezgimo 1933 m.

⁵¹ Prelato Antonio Arata raportas komisijai *Pro Russia*, 1934-04-19, in: *Ibid.*, b. 118, l. 107.

1934–1935 m. į Lietuvą iš SSRS kalėjimų sugrįžo du paskutiniai lietuvių dvasininkai – jau minėtas kunigas Juodokas ir Gomelio dekanas kunigas Konstantinas Andrekus. Jiems pasitraukus, Sovietų Sąjungoje beliko trys lietuvių tautybės dvasininkai – kunigas Auglys Minsko, kunigas Mečislovas Šiaudinis Briansko ir kunigas Pranciškus Budrys Ufos kalėjimuose. Visi trys 1937–1938 m. tapo stalininio Didžiojo teroro aukomis. Panašiu tragišku puslapiu baigėsi ir du dešimtmečius trukusi kitų tautybių katalikų dvasininkų veikimo bolševikinėje Rusijoje istorija. Vyskupo d’Herbigny 1926 m. sukurta ekstraordinarinė bažnytinė administracija iš esmės nustojo veikti jau 1935 m., kai iš SSRS buvo priversti išvykti paskutiniai apaštaliniai administratoriai: Maskvos – vyskupas Neveu, Leningrado – vyskupas Maurice’as Amoudru OP, Kazanės-Samaros-Simbirsko – kunigas Juodokas.

Apibendrinimas. Rusijos imperijos platybėse išsibarstę lietuvių kilmės, kaip ir kitų tautybių katalikų dvasininkai po bolševikų perversmo atsidūrė prieštarigų interesų įtampos lauke. Didesnė jų dalis net ir po pilietinio karo, kai ant imperijos griuvėsių įsitvirtino sovietų režimas, pakludami bažnytinei drausmei ir saistomi ilgamečių ryšių su aptarnautomis bendruomenėmis, apsisprendė tęsti savo ganytojišką tarnystę itin sudėtingomis sąlygomis. Kai kuriais atvejais – tai ypač pasakytina apie rytinę SSRS dalį, ten dirbę lietuvių dvasininkai buvo svarbiausias Šv. Sosto komisiją *Pro Russia* pasiekiančių žinių apie sielovados sąlygas šaltinis. Nors ir su skaudama širdimi priimdamas informaciją apie tikinčiųjų ir kunigų kančias, Šv. Sostas nuosekliai laikėsi pozicijos, kad fiziškai ir morališkai nepalūžę dvasininkai kiek įmanoma ilgiau išsilaikytų šalyje, kuri siekė visais įmanomais būdais jais atsikratyti.

Vatikano diplomatija jau nuo XX a. trečio dešimtmečio vidurio buvo praradusi viltį artimiausiu metu gražiuoju susitarti su sovietų vyriausybe dėl katalikų sielovados sąlygų. Todėl skeptiškai buvo žiūrima ir į poperversminės Lietuvos vyriausybės iniciatyvas tarpininkauti atnaujinant nutrūkusį dialogą. Aiškiai buvo matomas ne vien iniciatyvos bergždumas, bet ir jos politinė potekstė. Be to, turėta įtarimų, kad tikrieji jos sumanytojai sėdi ne Kaune, o Maskvoje. Kita vertus, Šv. Sosto rytų politikos ekspertai, matydami sąlyginai mažesnę sovietų priešišumą lietuvių tautybės katalikų kunigų atžvilgiu ir tikėdamiesi, kad jiems pavyks ilgiau išlikti laisvėje, trečio dešimtmečio pabaigoje stengėsi jiems suteikti daugiau atsakomybės už sielovados koordinavimą SSRS regionuose.

Tai buvo viena priežasčių, lėmusių rezervuotą Vatikano požiūrį į Lietu-

vos vyriausybės pastangas 1933–1934 m. repatrijuoti sovietų įkalintus lietuvių tautybės dvasininkus. Mainais už išduodamus kunigus išlaisvindami Lietuvoje įkalintus komunistinio pogrindžio lyderius sovietai greitai suprato, kad ir lietuvių dvasininkus galima paversti vertingu mainų objektu, o tas tik padidino jų įkalinimo tikimybę. Suvokdamas tai, taip pat reaguodamas į Lietuvos vyriausybės neslepiamą norą iš kunigų išlaisvinimo akcijos užsidirbti politinių karmos taškų, Šv. Sostas ragino lietuvius siekti ne kunigų išdavimo, o jų išlaisvinimo, kad jie galėtų toliau aptarnauti SSRS gyvenančių lietuvių katalikų bendruomenes. Kita vertus, Šv. Sostas nevensgė simboliškai pagerbti iš SSRS kalėjimų išlaisvintų apaštalinų administratorių (vyskupų Teofiliaus Matulionio ir Boleslavo Sloskanso, kunigo Julijono Gronskio), juo labiau kad pastarieji aiškiai patvirtino išvykę iš jiems pavestų bažnytinės administracijos vienetų ne savo noru.

Priedas

TEOFILIUS MATULIONIS, TITULINIS MATREGOS
VYSKUPAS, LENINGRADO ADMINISTRATORIAUS
AUGZILIARAS – JO EKSCLENCIJAI KOMISIJOS
„PRO RUSSIA“ PIRMININKUI

Kaunas, 1934 m. sausio 29 d.

Prakilniausias Pone!

Prieš pranešdamas apie paskutinius savo gyvenimo įvykius, visų pirma, naudodamasis šia proga, nužemintai maldauju, kad Jūsų Ekscelencija teiktųsi mano sūniško prisirišimo paliudijimą ir giliausios tarnystės jausmus sudėti prie Šventojo Tėvo kojų.

1929 m. lapkričio 29 d. Leningrade buvau sulaikytas ir įkalintas GPU emisarų. Kalėjime daug kartų buvau tardomas; tardymo metu man buvo siūloma išsižadėti Kristaus, prisiimti šnipo pareigas ir apie visus valdžios smerktinus konfratūrų kunigų ir tikinčiųjų poelgius ištikimai pranešinėti tai pačiai valdžiai.

Tardytojai, įsitikinę savo nedorų mėginimų bergždumu, nesant visiškai jokio nusikaltimo, vis dėlto teisme paliudijo apie mane, kad aš esu politinis bolševizmo šnipas, kad pranešinėju jų priešams apie tai, kas laikytina paslapyje, ir kad esu nusiteikęs prieš bolševikų revoliuciją. Bolševikinis teismas, pasirėmęs šiais melagingais liudijimais, mane paskelbė kaltu pagal baudžiamojo kodekso 58 paragrafo 6, 10, 11 ir 12 dalis. Remiantis šiuo įstatymu, buvau nuteistas 10 metų kalėjimo Solovkų salose, o visas mano turtas buvo konfiskuotas.

1930 m. spalio 2 d. buvau išvežtas iš Leningrado į Solovkus. Ten kaip darbininkas buvau paskirtas įvairiems darbams miške, žemės ūkyje ir kalėjimo pastate.

1932 m. liepos 6 d. aš drauge su 7 kunigais buvau perkeltas iš Solovkų kalėjimo į Leningradą, kur visi vėl buvome tardomi. Šį kartą mums iškeltas naujas kaltinimas, o būtent kad aš klausiau kalinių katalikų išpažinčių ir vieną ortodoksų kunigą priėmiau į Katalikų Bažnyčios glėbį. Dėl šių nusikaltimų buvau nubaustas vienerių metų izoliavimu vargiai iškenčiamame kalėjime, vadinamame bausminiame izoliatoriuje.

1933 m. birželio 26 d. jau buvau išvežtas į tą baisų kalėjimą. Ten buvau paskirtas dirbti sunkų miško darbą.

Po 6 savaičių buvau perkeltas į Maskvą. Ten man pranešta, kad esu įtrauktas į skaičių tų kalinių, kurie perduodami Lietuvos Respublikai, iškeičiant į kalinius, Lietuvoje sulaikytus dėl bolševizmo.

Buvau paklaustas GPU agentų, ar norėčiau išvykti į Lietuvą, ar verčiau noriu likti Rusijoje; tuo atveju, jei norėčiau išvykti už Rusijos ribų, esą būtina šį mano troškimą išreikšti ir raštu, ir žodžiu. Į šį pasiūlymą atsakiau, kad iš Rusijos išvykti nenoriu. Vis dėlto 1933 m. spalio 18 d., priskaičiuotas prie iškeičiamų kalinių, buvau perduotas Lietuvos Respublikai.

Dievo Apvaizdai patvarkius, dėl tikinčiųjų maldų, Lietuvos Respublikos Vyriausybės žmogiškumo ir iš tiesų tėviško rūpinimosi nelaimingais savo piliečiais, esančiais Rusijos kalėjimuose, atgavau laisvę drauge su 11 kunigų ir 4 pasauliečiais. Kaune džiaugiuosi ypatingu ir širdingu Metropolitinės Seminarijos svetingumu.

Būdamas visuomet pasirengęs viskam, šiuo raštu artimiausią savo gyvenimo dalį su visišku pasitikėjimu sudedu į Jūsų Ekscelencijos rankas.

+ Teofilis Matulionis

Iš lotynų kalbos vertė Liudas Jovaiša

TO LEAVE OR TO RESCUE? LITHUANIAN PRIESTS IN THE BOLSHEVIK RUSSIA, 1918–1939

Summary

Based on recently declassified documents from the Vatican archives, the article analyses the situation of clergy of Lithuanian origin in Bolshevik Russia and the reactions of the Holy See to the efforts of Lithuanian governments to take an active part in solving the problems of Catholics in that country.

In order to strengthen their position domestically and internationally, the political figures in Lithuania who came to power by way of the coup d'état initially attempted to offer mediation services for the resumption of the stalled unofficial negotiations between the Vatican and the USSR and to carry out the mission of spreading Catholicism in Russia by taking advantage of the imagined better opportunities for the Lithuania and the Lithuanian clergy to do it. Noting the Soviets' relatively reduced hostility towards Catholic priests of Lithuanian origin and hoping that they would manage to stay free longer, at the end of the third decade the Holy See actually tried to give them more responsibility for coordinating the pastoral care in the regions of the USSR. On the other hand, taking the previous experience of relations with the Soviets into account and viewing political interests of the Lithuanian government, the idea of a corridor through Lithuania to Russia was received very sceptically in Rome.

The Vatican was also reserved about the efforts of the Lithuanian government to repatriate, in 1933–1934, the Lithuanian clergymen imprisoned by the Soviets. With this action, Lithuanian politicians hoped to improve their image in the Vatican and arouse positive emotions among the Lithuanian public. Meanwhile, Pope Pius XI and his entourage consistently maintained that even in the face of brutal persecution the Catholic clergy should try to remain in Russia as long as possible. Their position was only enhanced by the testimonies of the Lithuanian clergymen who came to Rome after being freed from Soviet prisons and by their heroic determination to return to their flock whenever possible. Therefore, the Holy See tried to control the flights of Lithuanian politicians and seek not the extradition of the priests, but their freeing, so that they could continue to serve the Lithuanian Catholic communities living in the USSR.

IŠ BERLYNO STUDENTŲ ATEITININKŲ ORGANIZACINĖS VEIKLOS (1920–1923)

ALGIMANTAS KATILIUS

Įvadas. Kol kas nėra parašyta apibendrinančio darbo apie lietuvių studentų studijas užsienio universitetuose XX a. pradžioje ir pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos metais. O tos studijos buvo svarbus veiksnys, formuojantis Lietuvos intelektualiniam elitui. Nutrūkus studijoms Rusijos universitetuose ir iki įkuriant universitetą Lietuvoje, studijos užsienyje buvo vienintelis kelias pasiekti aukštąjį išsilavinimą. Išsilavinusių asmenų reikėjo įvairioms besikuriančios Lietuvos institucijoms.

Studentų ateitininkų veikla prasidėjo nuo 1910 m. Leveno universiteto lietuvių studentų iniciatyva įkurtos „Lietuvių katalikų studentų sąjungos“, kuri apėmė Rusijos ir Vakarų Europos universitetuose studijuojančius studentus¹. Pirmuoju „Lietuvių katalikų studentų sąjungos“ pirmininku buvo išrinktas Jurgis Galdikas, sekretoriumi Pranciškus Kuraitis, išdininku Antanas Maliauskis ir pavaduotoju Antanas Viskantas². Ši valdyba veikė metus, kol 1911 m. kovo 12 d. valdybos posėdyje buvo nutarta sąjungos valdymą perduoti studentams pasauliečiams. Naujos valdybos pirmininku tapo Maskvos universiteto studentas Pranas Dovydaitis. Stasys Yla rašo: „Nuo 1911 m. pradėjus gyviau reikštis organizuotai moksleivių veiklai, studentiškoji vadovybė daugiau dirbo moksleivių reikalams negu studentų. Pagaliau ji pati pabiro: pirmininkas Pr. Dovydaitis nuo 1913 pradėjo redaguoti „Viltį“, o kiti nariai, baigę mokslus, nuėjo į savo profesinį darbą“³. Pirmojo pasaulinio karo metais studentai ateitininkai Voroneže (1916) sudarė bendrą valdybą su moksleiviais. Studentų ateitininkų mėginimai organizuoti

¹ Plačiau žr. Algimantas Katilius, „Lietuvių studentų katalikų draugijos Leveno universitete XX a. pradžioje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2011, t. 34, p. 145–159. Stasys Yla studentų sąjungos pradžia laiko 1909 m. lapkričio 9 d., kai buvo parengtas įstatų projektas ir atsišaukimas į studentus katalikus; žr. Stasys Yla, *Ateitininkų vadovas*, trečioji fotografuotinė ir papildyta laida, Kaunas: Naujasis lankas, 2006, p. 120.

² Algimantas Katilius, *op. cit.*, p. 154.

³ Stasys Yla, *op. cit.*, p. 120.

1919–1920 m. Kaune nebuvo sėkmingi. Tada nutarta veiklą perkelti į Berlyną, kol klausimus išspręs studentų ateitininkų sąjungos konferencija⁴.

Straipsnyje remiamasi penkių rūšių Berlyno studentų ateitininkų protokolais. Tai Berlyno studentų ateitininkų valdybos posėdžių, Berlyno studentų ateitininkų susirinkimų, lietuvių katalikų studentų ateitininkų susirinkimų, Berlyno studentų ateitininkų valdybos, einančios studentų ateitininkų sąjungos Centro tarybos pareigas posėdžių, studentų ateitininkų Centro tarybos posėdžių ir susirinkimų protokolai.

Šio tyrimo tikslas yra pažvelgti į Berlyno studentų visuomeninę veiklą, tiksliau – į ateitininkų pastangas veikti organizuotai. Remiantis minėtais protokolais, bus kalbama apie šio miesto ateitininkams rūpėjusius klausimus, jų nuveiktus darbus, studentų ateitininkų sąjungos veiklą Berlyno laikotarpiu. Straipsnio chronologines ribas padiktavo turimi archyviniai dokumentai apie studentų veiklą Berlyne. Šį tyrimą galima laikyti vieno atvejo aprašymu ar mikroistorijos tyrimu. Nors tyrimo chronologija apima vos trejus metus, bet studentų berlyniečių veikla buvo svarbi visoje studentų ateitininkų organizavimosi istorijoje.

Straipsnio autorius neturėjo galimybių nustatyti, kuriose Berlyno aukštosiose mokyklose ir ką studijavo straipsnyje minimi studentai, nes apie tai neužsimenama protokoluose. Norint tai nustatyti, reikėtų susipažinti su Berlyno aukštųjų mokyklų archyvais. Tačiau galima teigti, kad studentai buvo iš kelių aukštųjų mokyklų.

Pirmųjų metų Berlyno lietuvių studentų veikla. 1920 m. gruodžio 5 d. įvyko Berlyno studentų ateitininkų susirinkimas. Susirinkimo protokole nurodyta, kad 1920 m. per Velykas Kaune ateitininkų konferencijos metu buvo išrinkta studentų ateitininkų taryba. Tačiau taryba nesukvietė nė vieno posėdžio. Protokole apie šią tarybą sakoma: „Aukštųjų kursų likvidavimas, stud-tų valdininkavimas ir stojimas į karo mokyklą galutinai išsklaidė studentus ir ši Taryba savaime likvidavosi. Studentų at-kų ūpo nebėra ir organizacijos darbas visai sustojęs“⁵. Todėl buvo galvojama, kad studentų ateitininkų veiklą reikėtų perkelti į Berlyną. Susirinkime nutarta išrinkti valdybą iš penkių asmenų, kuriai pavesta laikinai eiti studentų ateitininkų

⁴ Kęstutis Skrupskelis, *Ateities draugai: Ateitininkų istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010, p. 347.

⁵ Berlyno studentų ateitininkų susirinkimo protokolas, 1920-12-05, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 564, ap. 3, b. 362^a, l. 2–2v.

sajungos Centro tarybos pareigas. Į valdybą buvo išrinkti Domas Jasaitis, Petras Karvelis, A. Bridžius, Mackevičiūtė, Domas Micuta, kandidatais dar buvo Augustinaitis ir Maciūnas.

Pirmas išrinktos valdybos susirinkimas įvyko 1920 m. gruodžio 7 d. Buvo pasidalinta pareigomis: pirmininku tapo Jasaitis, vicepirmininke Mackevičiūtė, išdininku Karvelis, reikalų vedėju Micuta, sekretoriumi Bridžius. Micuta padarė trumpą pranešimą, kas darytina artimiausioje ateityje, kad būtų atgaivinta ir suderinta studentų ateitininkų veikla įvairiose šalyse – Vokietijoje, Šveicarijoje ir Lietuvoje. Nutarta užklausti Fribūro universiteto studentų, ar jie nesutiktų draugijos „Lituania“ laikyti ateitininkų dalimi⁶, ir pasirūpinti, kad Kaune pradėtų veikti studentų ateitininkų kuopa. Posėdis nebaigė svarstyti visų numatytų klausimų, nes darbą baigė atstovybės tarnautojai⁷. Todėl kitas posėdis įvyko jau kitą dieną universiteto valgykloje. Šiame posėdyje nutarta ateitininkų susirinkimus daryti kas mėnesį, susirinkimuose skaityti referatus (kiekvienas narys per metus parašytų po referatą), teikti pagalbą stojantiems į Berlyno universitetą, aktyviai bendradarbiauti *Ateityje*, apsiimti išleisti almanachą *Moksleivių draugas*, nario mokesčių rinkti po 1 auksiną per mėnesį⁸.

1920 m. gruodžio 12 d. vykusiame Berlyno studentų ateitininkų suvažiavime buvo aptarta krikščionių demokratų laikraščio *Laisvė* padėtis. Taip pat nurodyta, kad Pranas Dovydaitis išleido žurnalą *Kosmosas* ir numatė leisti žurnalą *Logos*⁹. Pranešimą „Mūsų veikimo obalsių kryžkelėje“ padarė Bridžius. Po pranešimo vyko diskusija, kurioje daugelis pasisakė prieš pranešėjo iškeltus teiginius. Susirinkime buvo išrinkta almanacho *Moksleivių draugas* redakcinė komisija, į kurią įėjo Sakalauskas, Remeika, Grajauskienė ir Juška. Buvo priimtas pasiūlymas padėti abiturientams stoti į aukštąsias mokyklas ir nutarta paskelbti sąlygas apie stojimo sąlygas į Vokietijos aukštąsias mokyklas¹⁰.

⁶ Fribūro universiteto studentai lietuviai ateitininkų kuopą įkūrė 1921 m. sausio 9 d.; žr. Algimantas Katilius, „Fribūro universiteto studentų ateitininkų kuopos susirinkimų protokolai“, in: *Soter*, Kaunas, 2018, Nr. 68 (96), p. 79–80.

⁷ Berlyno studentų ateitininkų valdybos posėdžio protokolas, 1920-12-07, in: *LCVA*, f. 564, ap. 3, b. 270, l. 8.

⁸ Berlyno studentų ateitininkų valdybos posėdžio protokolas, 1920-12-08, in: *Ibid.*, l. 8v–9.

⁹ Berlyno studentų ateitininkų susirinkimo protokolas, 1920-12-12, in: *Ibid.*, b. 362^a, l. 4.

¹⁰ *Ibid.*, l. 5v.

1921 m. sausio 9 d. Berlyno studentų ateitininkų susirinkime kalbėta apie tolesnės ateitininkų veiklos principus. Susirinkime kalbėjęs almanacho *Moksleivių draugas* redakcinės komisijos narys iškėlė klausimą, ar almanachas (kalendorėlis) galėtų būti *Ateities* leidiniu ir ar jį leisti vieneriems ar dvejiems metams; pirmininko buvo iškeltas klausimas, ar numatomas leidinys turėtų būti skirtas tik ateitininkams ar bendrai visiems. Susirinkime buvo nutarta leisti leidinį, atitinkantį ateitininkų dvasią¹¹.

1920 m. gruodžio 20 d. valdybos posėdyje be jos narių dalyvavo ir Mykolas Krupavičius. Svarstyta dėl straipsnių rašymo *Ateičiai*. Šiuo klausimu pasisakė Krupavičius: „Reikia pagerinti jos [*Ateities*] turinį. Pirmiau Red. turėdavusi įvairiose šalyse savo nuolatinių bendradarbių – korespondentų, kurie laiks nuo laiko – periodiškai rašinėdavę „Ateitin“. Dabar pataria atkam sudaryti didesn. centruose tam-tikras vietos Red. Komisijėles, kurių užduotis esą būsianti pravesti savo draugų tarpe „planingą prievartą“ – rašinių gaminimo reikalu. Jos turėtų nuolatos esą palaikyti ir visą veikimo pulsą vietos at-kų tarpe“¹². Gruodžio 25 d. valdybos posėdyje be kitų klausimų svarstytas studentų ateitininkų konferencijos reikalas. Nutarta ją sušaukti studentų atostogų metu balandžio 1 d., geriausia Lietuvoje¹³. 1921 m. sausio 16 d. valdybos posėdyje kalbėta leidybiniais klausimais: „Toliau dr. Karvelis kalba dėl ištraukų iš „At.“ leidimo, būtent filosofijos ir socialiais kl-mais. Leisti atskiromis knygomis-tomais. Tai esą išeitų savo rūšies „at-kų Biblija“. Ji reikalinga yra ir patiem at-kam, bet ja taip-pat galėtų pasinaudoti žmonės, norį pažinti at-kų srovę, jų credo, kas šiandien esą be galo sunku, norint sumedžioti „Ateities“ kompletus“¹⁴. 1921 m. sausio 23 d. Berlyno studentų ateitininkų susirinkime svarstyta *Ateityje* spausdintus straipsnius filosofijos ir socialiniais klausimais išleisti atskirais tomiais. Taip pat kalbėta ir apie ateitininkų istorijos rašymą. Šiuo klausimu pasakyta įvairių nuomonių: Sakalauskas pareiškė, kad ateitininkų istorija duotų nemažai medžiagos bendrajai Lietuvos kultūrinio gyvenimo istorijai¹⁵,

¹¹ Berlyno studentų ateitininkų susirinkimo protokolas, 1921-01-09, in: *Ibid.*, l. 7–7v.

¹² Berlyno studentų ateitininkų valdybos posėdžio protokolas, 1920-12-20, in: *Ibid.*, b. 270, l. 10.

¹³ Berlyno studentų ateitininkų valdybos posėdžio protokolas, 1920-12-25, in: *Ibid.*, l. 11v.

¹⁴ Berlyno studentų ateitininkų valdybos posėdžio protokolas, 1921-01-16, in: *Ibid.*, l. 14.

¹⁵ Berlyno studentų ateitininkų susirinkimo protokolas, 1921-01-23, in: *Ibid.*, b. 362^a, l. 8v.

Moksleivių draugo redakcinės komisijos narys Juška net numatė tokios istorijos dalis¹⁶.

Berlyno studentams ateitininkams po Pirmojo pasaulinio karo bene pirmiesiems pavyko sukurti organizacinę struktūrą. Kitame lietuvių studijų centre – Fribūro universitete Šveicarijoje – ateitininkai savo kuopą įkūrė vėliau. Pirmaisiais metais studentai berlyniečiai savo susirinkimuose svarstė nuo kuopos vidaus gyvenimo problemų iki sumanymo išleisti almanachą ar tai, kaip padėti abiturientams įstoti į aukštąsias mokyklas.

Platesni horizontai. Toliau pristatysime Berlyno studentų ateitininkų kuopą ir studentų ateitininkų sąjungos Centro valdybos veiklą kaip tarpusavyje glaudžiai susijusius ar vienas kitą papildančius dalykus. Tik reiktų pažymėti, kad skyrėsi vienu ir kitų kompetencijos ribos. Kuopos valdybai priklausė daugiau lokaliniai dalykai, t. y. kuopos vidaus gyvenimui aktualūs klausimai, pavyzdžiui, referatų rašymas ir skaitymas, dalyvavimas veikloje, nario mokesčio mokėjimas, o Centro valdyba koncentravosi į visos organizacijos reikalus, pavyzdžiui, studentų ateitininkų sąjungos konferencijų organizavimą, *Ateities* žurnalo spausdinimą, ateitininkų istorijos rašymą ir kita.

1921 m. vasario 6 d. valdybos posėdyje buvo nutarta *Ateities* numerį, neišspausdinus Kaune, apsiimti spausdinti Berlyne, bet ateityje stengtis, kad žurnalas būtų spausdinamas Kaune. Buvo svarstytas atskirų leidinių leidybos klausimas: „Toliau [posėdyje] kalbama „Ateities“ komplektų (filosofijos ir socialiais kl-mais) ir at-kų istorijos surengimo ir išleidimo reikalu. Pasitarus prieinama prie šių išvadų-nutarimų: socialių kl-mų tomo tvarkymą pavedama dr. Karvelio žinybon, filosofijos – dr. Juškos, at-kų gi istorija paliekama dr-gam šveicariečiam: Mykolaičiui – Turauskui. Jų išleidimo kl-mu numatyta šios galimybės: 1. Kreiptis atskirai į a) šv. Kazimiero dr-ją – Kaune, b) „Šešupės“ knygyną – Marijampolėje ir c) „Draugą“ – Amerikoje –

¹⁶ „I dalis – kalendorinė, ruošiama 4-5 metam, su šventųjų ir Liet. didvyrių bei įžymiesnių tautos vadų vardais, įvairių sukaktuvių (at-kų ar šiaip visuomenės bei literatūros gyvavimo), saulės užtemimais ir t. t. II dalis skiriama mokslam, ten, pranešėjo žodžiais tariant, tilpsią „riebiausios ir įdomiausios“ visų mokslų žinios bei išvados. Jai sustatyti, manoma padaryti talką, pavedant atskiriem dr-gam suredaguoti jiem artimesnes mokslo šakas. III dalis pašvenčiama Lietuvai, jos geografijai, istorijai, įvairios rūšies statistikai ir informacijom (pav., stojant į atskiras Lietuvos ar užsienio mokyklas) ir t. t. IV dalis būsianti skiriama antrašam, sąrašui skaitytinių knygų ir tolygiem dalykėliam. V dalis – užrašam“ (*Ibid.*, l. 8v–9).

pasiūlant jiems tą darbą ir klausiant jų sąlygų¹⁷. Tačiau buvo ir abejojančių tokių rinkinių tikslingumu, pavyzdžiui, Sakalauskas suabejojo, ar yra tikslinga atskiruose rinkiniuose perpublikuoti dešimties metų senumo straipsnius, silpnus ir pasenusius, netinkamus moksleiviams, nes bus galima tik kalbą poredaguoti, o ne visa kita, todėl pasiūlė užsakyti naujų tekstų ateitininkams filosofams¹⁸.

1921 m. gegužės 6 d. valdybos posėdyje buvo pateikta studentų ateitininkų sąjungos konferencijos programa: 1) D. Jasaitis arba P. Karvelis – apie studentų ateitininkų sąjungos įstatus; 2) Leonas Bistras – apie santykius su Lietuvos visuomene; 3) Šveicarijos lietuviai ateitininkai – apie pasaulio studentų katalikų veiklą; 4) Domas Micuta ir Gaciūnas – apie tai, ko iš ateitininkų tikisi vidurinių mokyklų moksleiviai; 5) A. Bridžius arba Juška – apie *Ateities* reikalus; 6) sąjungos pirmininkas – apie sąjungos veiklą kitais metais; 7) P. Karvelis – apie šalpos reikalus¹⁹. Vėliau buvusiuose valdybos posėdžiuose daug dėmesio skirta studentų ateitininkų sąjungos konferencijos pasiruošimui.

Berlyno studentų ateitininkų susirinkimuose buvo svarstomi ir bendresni Lietuvos politikos klausimai. 1921 m. gegužės 7 d. susirinkime svarstyta Lietuvos užsienio politika. Pranešimą šiuo klausimu padarė Micuta. Susirinkimo protokole pažymėta: „Trumpai papasakoja apie Briuselio derybas su lenkais. Mažai, anot pranešėjo yra vilties susitarti su lenkais. Lenkai Vilniaus klausimą pasiūlė rišti su Klaipėdos klausimu. Su Latviais daroma sutartis. Tuo reikalu tartis išvažiavo į Rygą Užs. Reikalų Ministeris Purickis. Mano, kad derybos pavyks“²⁰. Užsienio politikos klausimas buvo svarstomas ir kitame susirinkime, išskiriant santykius su Lenkija.

1922 m. sausio 23 d. studentų ateitininkų Centro taryboje buvo kalbama apie universiteto steigimą Lietuvoje. Posėdžio protokole pažymėta: „šių dienų užduotis rūpintis pagaminti katalikišką profesūrą ne tik teologijos ar filosofijos fakultetams bet ir kitiems. Tuo reikalu kuo greičiausia reikia surinkti žinias apie lietuvius studentus užsienyje, sužinoti, kas iš jų rengiasi profesoriais ir organizuoti jiems moralę ir materialę paramą. Kartu siūlo

¹⁷ Berlyno studentų ateitininkų valdybos posėdžio protokolas, 1921-02-06, in: *Ibid.*, b. 270, l. 14^a.

¹⁸ Studentų ateitininkų Centro tarybos posėdžio protokolas, 1922-02-21, in: *Ibid.*, l. 22v.

¹⁹ Berlyno studentų ateitininkų valdybos posėdžio protokolas, 1921-05-06, in: *Ibid.*, l. 17.

²⁰ Berlyno studentų ateitininkų susirinkimo protokolas, 1921-05-07, in: *Ibid.*, b. 362^a, l. 14v.

čion dr. Juška subaigt žinių rinkimą apie stud. kituose Vokiečių miestuose, paruošti anketą ir jiems išsiuntinėti“²¹.

Susirinkimuose kalbėta apie Berlyno ateitininkų padėtį. Bridžiaus referatas buvo nusakytas 1922 m. vasario 12 d. susirinkimo protokole:

kad pereitam susirinkime įvykęs nesusipratimas ir įvairūs kiti kuopos gyvenimo simptomai rodo daugelio atšalimą prie kuopos ir gal būt nevienas esą būtų patenkintas, jeigu ji nekvieštų į susirinkimus. Tasai krizis, referento nuomone, randasi iš tos priežasties, kad kuopa neduoda to, ko iš jos laukiama ir ką ji yra užsibrežusi. Vienas jos tikslas – lavinimosi moksle ir mene, bene ne tiksliau yra pasiekiamas bendrojoje studentų draugijoje, kuri tą patį yra užsibrežusi. Specifiniai atkų uždaviniai – moksliskai aiškintis katalikų pasaulėžvalgą, auklėtis katalikų etikos principais etc. esą užmiršti ir tuo reikalu nieko nedaroma. Užtai esą nestebėtina, jeigu kai kurie pradės nerast pateisinimo atkų kuopos egzistavimo ir ją apleis. Išvengimui to reikia ieškoti išeities ir pirmiausia pašalinti tas priežastis, kurios sudaro krizę. Visa eilė kalbėtojų iš dalies pripažįsta referento nurodytas priežastis svarbiomis, iš dalies jas neigia ir krizio priežastis veikiau mato kai kurių narių surumbėjime. Išreiškia pageidavimą ir reikalą gvildinti įvairius ištekančius iš pamatinių atkų uždavinių klausimus ir visuomeninio darbo dėsnius ir prerogatyvas.²²

Kaip ir kiekvienos studentų draugijos, taip ir ateitininkų svarbus veiklos baras buvo referatų rengimas ir jų skaitymas susirinkimuose. 1922 m. birželio 10 d. susirinkime teigta: „Valdyba mano kreiptis į atskirus fakuos studijuojančius draugus – pagaminti po 1 referatą sekančioje tvarkoje: 1) valstybinių mokslų (juristų, komersantų etc.) 2) ūkio mokslų (gamtininkų, medikų). Kadangi pramatoma, kad susirinkimų bus ne daugiau, kaip keturi, tad [tokio] skaitliaus prelegentų (yra reikalingas sekančiam susirinkimui prelegentas numatytas). Draugų, kurie neturės progos savo rašinių s[usirinki]muos skaityti, prašoma juos pagaminti – jie bus sunaudoti vidurinių mokyklų moksleiviams“²³. Pasilinksminimams valdyba numatė rengti gegužines lauke. Finansų srityje numatyta surinkti nesumokėtus nario mokesčius už praeitą semestrą, o einamuoju semestru surinkti po 10 auksinų iš kiekvieno nario. Dėl drausmės buvo numatyti du dalykai: 1) privalomas susirinkimų lankymas; nedalyvavę dviejuose susirinkimuose be svarbių

²¹ Studentų ateitininkų Centro tarybos susirinkimo protokolas, 1922-01-23, in: *Ibid.*, b. 270, l. 21–21v.

²² Berlyno studentų ateitininkų kuopos susirinkimo protokolas, 1922-02-12, in: *Ibid.*, b. 362^a, l. 20.

²³ Berlyno studentų ateitininkų kuopos susirinkimo protokolas, 1922-06-10, in: *Ibid.*, l. 22v.

priežasčių laikomi išstoję iš kuopos; 2) nariai turi vykdyti valdybos įsakymus; o nesusipratimai sprendžiami trečiųjų teismo²⁴.

1922 m. birželio 26 d. studentų ateitininkų Centro tarybos posėdyje buvo priimta studentų ateitininkų konferencijos programa: 1) Jasaitis – konferencijos atidarymas; 2) praėjusių metų ataskaita: atskirų kuopų, komisijų, Jasaitis arba Juška – Centro tarybos; 3) prezidiumo ir mandatų komisijų rinkimai; 4) Vincas Mykolaitis – apie ateitininkų spaudos reikalus; 5) St. Gruodis – apie biblioteką; 6) Domas Micuta – apie materialinius studentų reikalus; 7) Ruginis arba Krasnickas – apie santykius su moksleivių ir kitomis organizacijomis; 8) Jasaitis – apie svarbesnius kitų metų darbus; 9) rinkimai; 10) sumanymai²⁵.

Berlyno studentų ateitininkų kuopa 1922 m. vasaros semestre turėjo 19 narių. Valdybos rūpesčiu vyko 4 susirinkimai, skaityti 3 referatai, įvyko 5 valdybos posėdžiai. Ankstesnė valdyba kasoje paliko 581 auksiną ir 81 skatiką, pajamų buvo gauta 292 auksinai, išlaidų buvo 712 auksinų ir 50 skatikų. Tad kasoje 1922 m. lapkričio mėn. buvo 121 auksinas ir 31 skatikas²⁶. 1922 m. lapkričio 4 d. kuopos susirinkimo protokole Juška kalbėdamas apie studentų ateitininkų konferenciją pabrėžė, kad konferencijoje Studentų ateitininkų sąjunga pasirodė gerokai tvirtesnė ir gausesnė nei anksčiau. Iš visų kuopų gausiausia ir rimčiausiai veikia Kauno studentų ateitininkų kuopa, po jos eina Berlyno, Miuncheno, Šveicarijos ir t. t. Iš pranešimų paaiškėjo, kad Šveicarijos kuopa yra sudariusi savo korporaciją, jos svarbus šių metų darbas buvo maldaknygės paruošimas. Vienas iš svarbesnių šios konferencijos klausimų buvo apie spaudos padėtį. Šia tema Vincas Mykolaitis-Putinas perskaitė gan įdomų ir platų referatą, kuriame nušvietė ateitininkų spaudos trūkumus. Čia buvo nusiskųsta bloga *Ateities* padėtimi ir nutarta Leonui Bistrui vienam nebeleisti redaktoriauti. *Ateities* reikalams tvarkyti buvo sukurta tam tikra komisija. Berlyno kuopos pasiūlymui leisti idėjų knygeles taip pat sudaryta tam tikra komisija. Svarstyti bibliotekos, studentų šelpimo, ateitininkų namų pirkimo reikalai; daug ginčijų sukėlė Šveicarijos kuopai skiriamos Tautos Fondo Amerikoje stipendijos ir neteisingas jų skirstymas²⁷.

1922 m. gruodžio 3 d. susirinkime kalbėta apie padėtį Lietuvoje. Sužino-

²⁴ *Ibid.*, l. 22v–23.

²⁵ Studentų ateitininkų Centro tarybos posėdžio protokolas, 1922-06-26, in: *Ibid.*, b. 270, l. 25–25v.

²⁶ Berlyno studentų ateitininkų kuopos susirinkimo protokolas, 1922-11-04, in: *Ibid.*, b. 362^a, l. 29.

²⁷ *Ibid.*, l. 29v.

jus, kad Bistras tapo seimo pirmininku, buvo nutarta nusiųsti sveikinimą, tačiau kai kurių dalyvių suabejota tokio sveikinimo tikslingumu, kad ateitininkams nederėtų daryti politinių žingsnių²⁸. Gruodžio 4 d. vykusiame susirinkime kalbėta apie tolimesnę Berlyno kuopos veiklą. Pasak Mičiulio, pirmiausia kuopos užduotis yra krikščioniškos pasaulėžvalgos lavinimas; tam tikslui valdyba turės pasirūpinti tinkamais referatais pasaulėžvalgos, mokslo ir kitais klausimais. Valdyba siūlė užmegzti santykius su Lietuvos vidurinių mokyklų moksleiviais ateitininkais ir, reikalui esant, teikti jiems patarimų, parūpinti referatų ir kita²⁹. Taip pat buvo pabrėžta, kad susirinkimams reikalinga sava patalpa, nes restoranuose rinktis ir svarstyti rimtus reikalus yra labai nepatogu.

1923 m. sausio 27 d. susirinkime buvo paminėtas Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos, pagerbti žuvę sukilimo dalyviai. Susirinkime buvo perskaitytas Micutos pranešimas apie 1922 m. gruodžio 28 d. Berlyne įvykusį Lietuvos studentų draugijų Vokietijoje suvažiavimą. Suvažiavime dalyvavo 3 Lietuvos studentų draugijos ir 2 lietuvių. Iš viso dalyvavo 15 asmenų, 8 iš jų iš Berlyno. Susirinkimas priėmė rezoliuciją dėl suvažiavimo, kur buvo pasakyta:

tas susivažiavimas, dėliai dirbtinai ir pripuolamai internacionalinio nusistatymo žmonių jame vyravimo, neatitiko jam skirtų uždavinių ir laukimų: 1) neįkūrė visoj Vokietijoj studijuojančius Lietuvos piliečius jungiančios organizacijos, bet tik siaurą [neįskaitomas žodis] rušies (§ 3) „Lietuvos D-ju“ (kurių faktinai yra tik trys) sąjungą; 2) pamynė valstybinius ir tautinius lietuvių reikalus, jų nepasvarstęs ir juos net išbraukęs iš gyvenimo priimtaisiais įstatais (§ 5); 3) išrinko partinę sąjungos Valdybą iš socialistinės jaunuomenės tarpo. At-kų kuopa, palikdama sau teisę veikti, kad ateityje šią sąjungą išvedus iš internacionalistinės ir profesinės vagos į visų studentų reikalų plotmę, pareiškia, kad priešingai 2 §, nepripažįsta dabartinės sąjungos valdybai atstovauti „visos organizuotos studentijos Vokietijoj“, taigi ir at-kų reikalus.³⁰

1923 m. vasario 10 d. susirinkime valdybos pranešime siūlyta nario mokesť pakelti iki 200 markių, nes visai nusmukęs markės kursas. Iš kuopos buvo pašalinta Orvydaitė, nes nedalyvavo susirinkimuose. Kuopos nariams

²⁸ Berlyno studentų ateitininkų kuopos susirinkimo protokolas, 1922-12-03, in: *Ibid.*, l. 34.

²⁹ Berlyno studentų ateitininkų kuopos susirinkimo protokolas, 1922-12-04, in: *Ibid.*, l. 35.

³⁰ Berlyno studentų ateitininkų kuopos susirinkimo protokolas, 1923-01-27, in: *Ibid.*, l. 38v.

buvo priminta, kad dalyvautų būsimame bendros studentų draugijos visuotiniame susirinkime, kuriame bus baigiami svarstyti draugijos įstatai ir kad galima būtų įtvirtinti savas nuostatas³¹. Valdyba pritarė Pajaujo sumanymui bendros studentų draugijos susirinkimuose kelti pasaulėžvalgos klausimus: „Dėl įgyvendinimo šio dalyko praktikoje, nusistatyta esą pasiūlyti socialistams, kad jie norimais diskutuoti klausimais pirma patys paruoštų referatą; apskritai gi jiems pranešti, jog panašiais klausimais ir jų įgyvendinimo reikalu jie visuomet gali tartis su At-kų kuopos Valdyba“³². Priekaištų valdybai išsakė Jasaitis: 1) kad sekretoriatas nesirūpina laiku paruošti protokolų; 2) kad priimant nario mokesť neišduodami kvitai; 3) kad valdyba nesirūpina pritraukti į kuopą naujų narių. Į priekaištus valdybos vardu Juška atsakė, kad kvitai neišduodami pagal seną išgalėjusią tvarką, be to, tai būtų papildomos išlaidos juos gaminti ir laiko gaišimas, o veikiama pasitikėjimu būdu; nauji nariai rūpi, tačiau kol kas nematoma kandidatų; o dėl protokolų turėtų pasiaiškinti sekretorius³³. Jasaitis taip pat apžvelgė padėtį Lietuvoje, kuo studentai domėjosi:

Ekonominė Lietuvos padėtis gerėjanti; prasidėjęs jau žymesnis eksportas į Europą, žemės ūkio produktai truputį esą pabrangę, tačiau iš kitos pusės prekės neproporcingai brangios, pinigų visame krašte esanti didelė stoka dėl neturėjimo garantijos išleisti naujų. Lietuvos bankų tarpe pinigų leidimo reikalu buvę skilimų: vieni spyrėsi, kad pinigai būtų leidžiami ir be garantijos, ypač tai darbas buvęs ant bankroto slenksčio bestovinių bankų; kiti, ypač Ūkio bankas, kad tik garantuoti; pagaliau esą nusistatyta negarantuotų pinigų neleisti. Lietuvos aukso dalis išvežta esanti į kitas šalis pinigams apsaugoti ir pasitikėjimui įgauti; dabar nusistatyta esą daugiau į užsienį nebevežti, bet dėti į privačius bankus Lietuvoje, kad jie išpirktų jį litais. Pramonė Lietuvoje įvedus naują valiutą vis dar negalinti atsigauti. Politinė padėtis Klaipėdos esanti išrišta diplomatijos keliu; Klaipėda prijungiama prie Lietuvos.³⁴

Susirinkime buvo informuota apie Lietuvoje Teologijos-filosofijos fakulteto iniciatyva steigiamą Lietuvių katalikų mokslo akademiją. Akademijos tikslas – mokslo srityje pasižymėjusius katalikus sujungti į vieną organizaciją. Kaip ir dažnuose susirinkimuose, kalbėta apie *Ateitį* – kad žurnalas labai menkas, kad redakcija nesusitvarko, kad valdyba pateiks raštą ir nurodys

³¹ Berlyno studentų ateitininkų kuopos susirinkimo protokolas, 1923-02-10, in: *Ibid.*, I. 39v.

³² *Ibid.*, I. 39v–40.

³³ *Ibid.*, I. 40.

³⁴ *Ibid.*, I. 40–40v.

žurnalo trūkumus ir reikalą viską sutvarkyti iki reikiamo lygio. O susirinkimo pabaigoje dar aptarta ir ateitininkų sąjungos valdyba apskritai:

Galų gale keliamas A-kų Stud. Sąjungos Valdybos neveiklumo klausimas. Patyrimas iš kalbų, kad Sąjungos Valdybos nariai visiškai nežino savo pareigų, vienas kito nesuranda ir pavestų bei reikalingų nuderbti darbų nėra net pradėję dirbti, nežiūrint, kad jau visas pusmetis praėjęs. Šį reikalą galutinai išsiaiškinus daugumu balsu nutarta pavesti valdybai, kad ji kreiptųsi raštu į buvusį konferencijos prezidentą reikalaujama padaryti įtakos į Sąjungos Centro Valdybą ir įjudintų ją imtis savo darbo. Ta pat prasme nutarta taip interpeluoti ateitininkų prezidentą Prof. Praną Dovydaitį.³⁵

Verta paminėti ir Berlyno ateitininkų studentų kuopos ryšius su kitų miestų universitetų studentais. Ateitininkų kuopos buvo įsikūrusios Miunsteryje, Romoje, Fribūre, Halėje, Paryžiuje, Leipcige, Vienoje, Monpeljė, Dancige, Grenoblyje, Grace. Jos, pasak Kęstučio Skrupskelio, daugiausia buvo nedidelės ir trumpaamžės, nes studentai atvykdavo ir greitai išvykdavo³⁶. Ryškiausiai veikianti buvo Fribūro universiteto ateitininkų kuopa. Organizuota šio universiteto lietuvių studentų veikla prasidėjo dar 1899 m., įkūrus „Rūtos“ draugiją, kuri 1915 m. buvo pavadinta „Lituania“. Draugijos nariai įkūrė atskirą ateitininkų kuopą, nes „Lituania“ pagal Fribūro universiteto korporacijų įstatus negalėjo įsijungti į studentų ateitininkų sąjungą. Steigiamajam susirinkimui tuo metu pirmininkavo Vincas Mykolaitis. Fribūro kuopa aktyviai įsitraukė į studentų ateitininkų sąjungos veiklą, aptardavo šios sąjungos Centro tarybos svarstomus klausimus ir palaikė ryšius su Berlyno kuopa³⁷.

Pabaigoje galima pastebėti, kad Berlyno studentų ateitininkų organizacinė veikla buvo svarbi telkiant studentus ateitininkus tiek užsienyje, tiek Lietuvoje į vieningą organizaciją pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos metais. 1922 m. įsteigus universitetą Kaune, čia persikėlė ir studentų ateitininkų veiklos centras. Po Lietuvos universiteto įkūrimo užsienyje studijuojančių jaunuolių sumažėjo.

Išvados. Apibendrinant galima pastebėti, kad protokoluota Berlyno studentų ateitininkų veikla prasidėjo 1920 m. Gal ji buvo prasidėjusi ir anksčiau, bet kol kas dokumentais patvirtintų duomenų neturime. Su Berlyno studentų veikla yra susijęs ir studentų ateitininkų sąjungos veiklos organizavimas.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Kęstutis Skrupskelis, *op. cit.*, p. 352.

³⁷ Plačiau žr. Fribūro universiteto studentų ateitininkų kuopos susirinkimų protokolai, parengė Algimantas Katilius, in: *Soter*, Kaunas, 2018, Nr. 68 (96), p. 77–111.

Prieš tai buvę mėginimai išjudinti šios sąjungos veiklą nebuvo itin sėkmingi. 1920 m. pabaigoje įvykęs Berlyno studentų ateitininkų susirinkimas pavedė išrinktai valdybai laikinai eiti studentų ateitininkų sąjungos Centro tarybos pareigas. Šios sąjungos centru Berlyno studentai ateitininkai buvo iki 1922 m. studentų ateitininkų sąjungos konferencijos. Iš svarbiausių darbų galima paminėti įstatų svarstymus, paruošiamąjį darbą studentų ateitininkų konferencijoms 1921 ir 1922 m. Berlyno studentų ateitininkų kuopos veikla pasižymėjo studentų draugijoms būdingu darbu – organizuoti kuopos veiklą, skaityti ir aptarti referatus, rašyti straipsnius ir stiprinti *Ateities* žurnalo turinį. Ateitininkai turėjo ir leidybinių planų – parengti kalendorių, išleisti *Ateities* žurnale spausdintų socialinių ir filosofinių straipsnių rinkinius. Taip pat galvota apie ateitininkų istorijos rašymą. Studentams rūpėjo Lietuvos vidaus gyvenimo ir užsienio politikos klausimai. Tačiau reikia pažymėti, kad tokiam svarbiam klausimui kaip studentų šalpa buvo skiriama nedaug dėmesio.

FROM THE ORGANISATIONAL ACTIVITIES OF THE *ATEITININKAI* STUDENTS IN BERLIN, 1920–1923

Summary

The attempts of the *ateitininkai* students (student members of the Lithuanian Catholic Federation 'Ateitis') to resume their activities in Kaunas in 1919–1920 did not yield positive results. It was then decided to move their activities to Berlin. The organisation of the Union of *Ateitininkai* Students is linked to the activities of Berlin students. At the end of 1920, the meeting of the *ateitininkai* students in Berlin entrusted the elected board with the temporary duties of the Central Council of the *Ateitininkai* Student Union, a position which the *ateitininkai* in Berlin continued to hold until the 1922 conference of the Union of *Ateitininkai* Students. Among the most important activities were the deliberations on the statute, the preparatory work for the conferences of the *ateitininkai* students in 1921 and 1922. The activities of the Berlin association were typical of the work of student associations: organisation of activities, reading and discussion of essays, writing of articles, and the enhancement of the content of the magazine *Ateitis* (Future). The *ateitininkai* also had publishing plans: to produce a calendar and to publish collections of social and philosophical articles published in the magazine *Ateitis*. Some thought was given to writing a history of the *ateitininkai*. The students were concerned with issues related to the internal affairs and foreign policy of Lithuania. However, it should be noted that little attention was paid to such an important issue as students' relief.

VILNIAUS VYSKUPIJOS KANCLERIO PAREIGYBĖS RAIDOS METMENYS XIX A.

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

Kanclerio pareigybė Abiejų Tautų Respublikos katalikų vyskupijų katedrų ir kolegijų kapitulose, kaip taisyklė, steigta iš reprezentacinių paskatų. Temos literatūroje vyrauja dar XIX a. enciklopediniu lygmeniu pateikta nuomonė, kad savo gretose turėti kanclerį paprastai siekė kapitulos. Lygiuotasi į valdovo dvaro pareigybes. Išskilmėse kapitulą atstovaudavęs kancleris prelatas buvo jos didingumo ir svarbos atspindys¹, jis taip pat turėjo pareigą vadovauti kapitulos kanceliarijai, archyvui ir bibliotekai, kol šios atsakomybės nebuvo perduotos kapitulos notarui². Vilniaus vyskupijos katedros kapitula, kitaip nei dauguma kitų ATR katalikų vyskupijų ar kolegijų katedrų kapitulų, naujos prelatūros ar kanonijos įkūrimu nebuvo suinteresuota. Prieš kapitulos valią kanclerio pareigybės įsteigimu pasirūpino vyskupas Eustachijus Valavičius (1572–1630)³. Vyskupijos ganytojo pastangomis 1629 m. įsteigta kanclerio pareigybė funkcionavo daugiau nei porą šimtmečių.

Straipsnio tikslas – remiantis temos istoriografija ir pirminiais šaltiniais išanalizuoti Vilniaus vyskupijos kanclerio pareigybės raidą XIX a. Vienas iš uždavinių – išsiaiškinti kanclerio statusą katedros kapituloje analizei pasirinktu laikotarpiu. Siekiama identifikuoti vyskupijos kanclerius po ATR padalijimų buvusius dvasininkus, nustatyti, kada nunyko/buvo panaikinta pati pareigybė. Keliami hipotetinė prielaida, kad viena iš pagrindinių Vilniaus vyskupijos kanclerio pareigybės nunykimo priežasčių buvo fundacija garantuoto jos materialinio pagrindo panaikinimas.

¹ [Juliusz Bartoszewicz] Jul. B., „Kanclerze kapitul“, in: *Encyklopedia Powszechna*, t. 13, Warszawa: Nakład, druk i własność S. Orgelbranda, 1863, p. 904–909.

² Hieronim Eugeniusz Wyczawski, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo „Calvarianum“, 1990, p. 178.

³ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, Wilno: Nakład i druk Józefa Zawadzkiego, 1912, p. 42; Wincenty Przyłgowski, *Żywoty biskupów wileńskich*, t. 2, Petersburg: Druk Jozapata Ohryski, 1860, p. 87.

Temos istoriografija ir šaltiniai. Ankstesnio laikotarpio kanclerio pareigybės istorijos tyrinėjimai šiame straipsnyje vertinami kaip atskaitos taškas pasirinkto periodo analizei. Kanclerio pareigybės įsteigimo aplinkybės vyskupijos ir katedros kapitulos istorijos tyrimų kontekste, pasitelkus pirminius šaltinius, nagrinėtos jau XIX a. Svarstyta, kad katedros kapitulos pasipriešinimą kanclerio pareigybės įkūrimui lėmė nuogastavimai dėl galimai išaugusiančios vyskupijos ganytojo įtakos. Bene pirmasis tokio turinio svarstymus pateikė Wincentas Przyałgowski XIX a. septinto dešimtmečio pradžioje. Pasak Przyałgowskio, manyta, kad kancleriu tapęs vyskupui ištikimas asmuo jam pranešinėjantis apie viską, kas vyksta katedros kapituloje, tad pastaroji būianti priversta vykdyti vyskupo valią⁴. Kiek tokie katedros kapitulos nuogastavimai buvo pagrįsti – atskiras klausimas. Ar kuris nors Vilniaus vyskupijos ganytojas pasinaudojo kancleriu kaip įrankiu didinti savo įtaką katedros kapitulai, nėra išsamiau tirta.

Dabarties Bažnyčios istorikas Tadeusz Kasabuła, analizavęs kanclerio pareigybės Vilniaus vyskupijos katedros kapituloje raidą laikotarpiu iki valstybės padalijimų, taip pat akcentuoja nepalankų katedros kapitulos požiūrį, įkuriant kanclerio pareigybę, ir atkreipia dėmesį į tokio požiūrio evoliuciją. Pasak tyrėjo, situacija pradėjo keistis XVII a. antroje pusėje, paaiškėjus, kad katedros kapitulos dvasininkijai vis dažniau prireikdavo kanclerio paslaugų, surandant archyve dokumentus, reikalingus pateikti ginčiuose ir teisiniuose procesuose dėl žemės valdų ir kitų turtų⁵. Vyskupijos kanclerio statusą Kasabuła įvardija kaip neapibrėžtą akcentuodamas, kad nepaisant šias pareigas įvairiais tarpniais užėmusių dvasininkų pastangų, ši pareigybė laikotarpiu iki valstybės padalijimų taip ir netapo prilyginta visateisei narystei katedros kapituloje⁶. Vilniaus vyskupijos kanclerio pareigybės raida laikotarpiu po ATR padalijimų iki šiol nebuvo tapusi nuodugnesnių tyrimų objektu.

⁴ Wincenty Przyałgowski, *op. cit.*, t. 2, p. 87.

⁵ Tadeusz Kasabuła, „Kanclerz diecezjalny w kapitule katedralnej wileńskiej w okresie przedrozbiorowym“, in: *„W tym, który umacnia“: Księga pamiątkowa ku czci J. E. Ks. Bp. Prof. zw. Edwarda Ozorowskiego z okazji 25-lecia sakry biskupiej, 40-lecia kapłaństwa i 30-lecia pracy w AWSO w Białymstoku*, redaktor Ks. Jozef Zabielski, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2004, p. 303–311. Pastarasis tekstas 2016 m. su minimaliais redakciniais pataisymais publikuotas kaip to paties autoriaus kito straipsnio dalis be nuorodos į 2004 m. išspausdintąjį; žr. Tadeusz Kasabuła, „Prałatury i kanonie de gremio kapituły katedralnej wileńskiej w okresie przedrozbiorowym“, in: *Rocznik Teologii Katolickiej*, Białystok, 2016, t. 15 (1), p. 138–145. Šiame straipsnyje cituojama remiantis pastarąja, t. y. 2016 m. versija.

⁶ Tadeusz Kasabuła, „Prałatury i kanonie de gremio kapituły katedralnej wileńskiej w okresie przedrozbiorowym“, p. 143–145.

Vienas iš pagrindinių pirminių šaltinių katedros kapitulos kanclerio pareigybės raidos analizei laikotarpiu po valstybės padalijimų, kaip ir ankstesnio laikotarpio tyrimams, yra katedros kapitulos posėdžių protokolai, kurių originalai saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (LMAVB RS) esančiame Vilniaus vyskupijos katedros dokumentų fonde⁷. Naudotasi taip pat Vilniaus katedros kapitulos prelado Jono Kurčevskio (Jan Kurczewski) parengta ir publikuota jų santrauka, tačiau prioritetas teiktas archyviniais šaltiniais⁸. Aiškinantis vyskupijos kancleriais XIX a. buvusių dvasininkų personalijas, kaip ir šios pareigybės kismo analizei, informatyvūs yra kasmetiniai vyskupijos kalendoriai⁹. Pilniausią Vilniaus vyskupijos XIX a. liturginių kalendorių-žinynų rinkinį šiuo metu turi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. Vertinimų duomenų rasta vyskupijos kanclerio pareigas XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje ėjusio Tado Kundzičiaus (Tadeusz Kundzicz) susirašinėjime su vyskupijos ganytoju ir katedros kapitula, kuris saugomas LMAVB RS esančiuose katedros kapitulos dokumentų rinkiniuose. Neatmestina, kad duomenų vyskupijos kanclerio pareigybės raidos XIX a. analizei galėtų būti Rusijos valstybės istorijos archyve Sankt Peterburge saugomuose Katalikų Bažnyčios Rusijos imperijoje centrinių administracinių institucijų dokumentų rinkiniuose. Tokią prielaidą perša Leonido Žilevičiaus (1929–2011) mikrofilmuotų dokumentų kolekcijos medžiaga, saugoma Lietuvos istorijos instituto bibliotekos Rankraštyne. Rengiant straipsnį pasinaudota Žilevičiaus kolekcijoje esančiais šiuo klausimu fragmentiškais dokumentais. Kanclerio pareigybės XVII a. fundacijos originalas tyrėjams nėra žinomas, tad naudotasi jo 1798 m. darytu nuorašu, esančiu LMAVB RS rinkiniuose¹⁰.

Finansinis pareigybės pagrindas. Faktas, kad vyskupijos kanclerio pareigas eisiančio dvasininko materialiniu atlygiu pasirūpino šios pareigybės

⁷ Vilniaus katedros kapitulos posėdžių protokolai, in: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 43.

⁸ *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 3, opracował ks. Jan Kurczewski, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1916.

⁹ *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in AD [1800–1916]*, Vilnae [įvairios leidyklos].

¹⁰ Ašmenos pavieto žemvaldžio Aleksandro Koleckio 1629 m. rašto dėl Vilniaus vyskupijos kanclerio prelado pareigybės fundacijos nuorašas, in: LMAVB RS, f. 43, b. 40183, l. 1–2.

įsteigimą inicijavęs vyskupas Valavičius, temos literatūroje funkcionuoja nuo XIX a. Remdamasis katedros kapitulos posėdžių protokolų originalais, apie kanclerio pareigybės genezės peripetijas taip pat rašė Kasabuła. Vyskupo Valavičiaus paakintas Ašmenos pavieto bajoras Aleksandras Koleckis (Kolecki *vel* Kalecki)¹¹ kanclerio pareigas eisiančio dvasininko išlaidyčiai 1629 m. užrašė paveldėjimo teise jam priklausiusias Cudzeniškes. Skyrė taip pat 15 600 (Kasabułos nurodomas skaičius – 15 000) lenkiškų auksinų, savo paskolintų Lietuvos lauko etmonui kunigaikščiui Kristupui Radvilai. Paaiškėjęs, kad Radvila šią sumą yra investavęs į Vilniaus paviete buvusias jam priklausiusias Jašiūnų valdas, vyskupas pasirūpino, jog iš šių valdų gaunamos metinės pajamos kaip užstatas būtų skiriamos vyskupijos kancleriu išlaikyti¹². Taigi nuo pat pradžių vyskupijos kancleris buvo aprūpintas ne tik žemės valdomis, bet ir tam tikra pinigų suma, kuri, kaip rodo tolesnė įvykių eiga, buvo investuota į valdas, o kancleris disponavo iš to gaunamais procentais. Pirmaisiais XVIII a. dešimto dešimtmečio metais kanclerio fundacija buvo papildyta, kai tuometinis kancleris Antanas Bukota (Antoni Bukaty, Šiluvos infulato Tado Bukotos brolis) vyskupui Ignotui Masalskiui neprieštaraujant pasirūpino Apaštalo Sosto leidimu parduoti Cudzeniškių valdymo teisę. Gauta 20 000 lenkiškų auksinų suma buvo investuota į maršalo Vaitiekiaus Puslovskio valdas Žiezmaruose¹³. Tad XVIII a. paskutiniaisiais metais politinių pervartų inspiruotų Katalikų Baž-

¹¹ Temos istoriografijoje pastaraisiais metais paplito dar viena Vilniaus vyskupijos kanclerio pareigybei materialinį pagrindą suteikusių XVII a. pirmos pusės žemvaldžio pavardės versija – *Korecki*, kuri atsirado, spėtina, sekant Tadeuszo Kasabułos tekstuose pateiktą; žr., pvz., Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša, *Vilniaus ir Žemaičių katedrų kapitulų statutai*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2015, p. 218. Remiantis dabartiniame temos tyrimo etape turimais archyvinių šaltinių duomenimis, pastarosios fundatoriaus pavardės versijos neįmanu pagrįsti. Tad straipsnyje paliekama ankstesnėje istoriografijoje ir peržiūrėtuose temos archyviniuose šaltiniuose fiksuota forma – *Kolecki*.

¹² Wincenty Przyłogowski, *op. cit.*, p. 87; Tadeusz Kasabuła, *op. cit.*, p. 139; Ašmenos pavieto žemvaldžio Aleksandro Koleckio 1629 m. rašto dėl Vilniaus vyskupijos kanclerio prelado pareigybės fundacijos nuorašas, l. 1–2.

¹³ Diecezinės dvasininkijos ir vienuolių turtų vizitacija Vilniaus mieste 1828 m., in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 57, b. Б 53-1, l. 154–156. Lenkijos Karalystės ir kitų kraštų geografiniame žinyne rašoma, kad Žiezmariai Vaitiekui Puslovskiu parduoti 1801 m.; žr. „Żyżmory“, in: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wydany pod redakcją Bronisława Chlebowskiego przy współudziale od połowy tomu 6 Józefa Krzywickiego, t. 14, Warszawa: Skład Główny w księgarni Gobethnera i Wolfa, 1895, p. 929.

nyčios pavaldumo ir Vilniaus vyskupijos administracinių pertvarkymų išvakarėse kanclerio pareigybė turėjo pakankamą materialinį aprūpinimą.

Po valstybės padalijimų sąlygotų bažnytinės administracijos pokyčių¹⁴ vyskupijos kanclerio materialinė padėtis pirmaisiais dešimtmečiais iš esmės nepakito. Finansiniai aprūpinimo šaltiniai liko tie patys. Kaip ir ATR laikais, vyskupijos kancleris buvo Cudzeniškių parapijos klebonas ir turėjo teisę į fundacija skirtas valdas. Be Cudzeniškių, kancleris disponavo ir procentais, gaunamais nuo fundatoriaus Radvilai paskolintos sumos, kuri irgi buvo investuota į žemės valdas. Naudojosi taip pat pajamomis iš valdų Žiežmariuose. Fundacija suteiktos valdos ir teisė į parapijos administravimą buvo glaudžiai susietos su tam tikromis prievolėmis. Pastarosios galiojo ir XIX a. vyskupijos kancleriams.

Koleckis fundacija vyskupijos kancleriui išlaikyti paskirdamas Cudzeniškių valdą ir ten pastatydinęs bažnyčią, parapijos administravimo, bažnyčios išlaikymo kaštus padengti įpareigojo šias pareigas užimsiantį dvasininką. Vyskupijos kancleriui paskirta Cudzeniškių klebono tarnystė buvo susieta su pareiga išlaikyti parapijoje du kunigus, kurie deramai rūpintųsi parapijiečių dvasiniu gyvenimu, sekmadieniais aukotų giedotines mišias. Be to, tris kartus per savaitę Cudzeniškių bažnyčioje turėjo būti aukojamos mišios už fundatorių ir jo palikuonis¹⁵. Parapinei mokyklai fundacija lėšos nenumatytos, tačiau XIX a. trečio dešimtmečio pradžioje ji veikė išlaikoma kanclerio. 1820 m. Cudzeniškių mokyklą lankė trylikametis mokytojo bajoro Jono Lukoševičiaus sūnus ir septyni valstiečių 8–12 metų

¹⁴ Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje veikusios Katalikų Bažnyčios statusas radikalai pasikeitė. Rusijos imperijai atitekusiose teritorijose katalikai buvo priskirti kitatikiams. Pagal imperijos valdžios vykdytą bažnytinę politiką Katalikų Bažnyčia, kaip ir valstybinės statusą imperijoje turinti Ortodoksų Bažnyčia, tapo pavaldi imperatoriui. Kotryna II Vilniaus vyskupiją 1795 m. įsaku panaikino ir prijungė prie Livonijos (Inflantų) vyskupijos. Imperatoriaus sostą 1796 m. pabaigoje užėmęs Povilas I sugrąžino Vilniaus vyskupijos vardą. 1798 m. Rusijos imperijai atitekusių katalikų vyskupijų reorganizacija įteisinta kanoniškai. Vilniaus vyskupu paskirtas Livonijos (Inflantų) vyskupijos vyskupas Jonas Nepomukas Kosakovskis. Vilniaus vyskupijos administracinės struktūros pokyčių raidos po valstybės padalijimų istoriografija yra gausi. Pažymėtini Bolesława Kumoro, Tadeuszo Krahelio tyrimai. Lietuvių istoriografijoje pastaraisiais metais bene išsamiausiai Vilniaus vyskupijos situaciją pirmaisiais metais po valstybės padalijimų aptarė Vytautas Merkys; žr. Vytautas Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 18–24.

¹⁵ Ašmenos pavieto žemvaldžio Aleksandro Koleckio 1629 m. rašto dėl Vilniaus vyskupijos kanclerio prelado pareigybės fundacijos nuorašas, l. 1–2.

vaikai. Tarp tais metais mokyklą lankiusių buvo dvi mergaitės¹⁶. Parapijoje veikė ir špitolė, kurioje 1820 m. gyveno 13 iš parapijiečių aukų išlaikomų vargšų. Tais metais, kai parapijiečių aukų nepakakdavo, trūkstantą sumą pridėdavo kancleris¹⁷. Pastarojo pelnas 1820 m. iš Cudzeniškių palivarko buvo 700 rb. sidabru. Procentai iš grynaisiais fundacija skirtos sumos tais metais sudarė 367 rb. 50 kap. Dar 35 rb. buvo gauti už bažnytinius patar-navimus. Tad bendra tais metais kanclerio gautų pajamų suma – 1102 rb. 50 kap.¹⁸ Tų metų išlaidos sudarė 1093 rb. 79 kap. Į jas įėjo ir parapijos administravimo, ir 150 rb. atlyginimas vyskupijos archyvo archyvarui¹⁹. Minimalus skirtumas tarp pajamų ir išlaidų vargu ar galėjo motyvuoti siekti kanclerio pareigų. Neatmestina, kad būta metų, kai išlaidos viršydavo gautas pajamas. Tačiau tai tik prielaida, kuriai argumentuoti reiktų išsamesnių tyrimų. Kaip dažnai kancleriai patys lankydavosi Cudzeniškėse, ar yra šioje bažnyčioje aukoję mišias, neaišku. Visi XIX a. vyskupijos kancleriais buvę dvasininkai rezidavo Vilniuje. Labai galimas dalykas, kad fundacija skirtos Cudzeniškės XIX a. vyskupijos kancleriui, kaip ir daugumai jo pirmtakų, buvo pajamų šaltinis, bet ne erdvė jo pastoraciniams gebėjimams skleisti.

Po 1830–1831 m. sukilimo numalšinimo imperijos valdžiai pradėjus nuosekliai vykdyti griežtesnę politiką Katalikų Bažnyčios atžvilgiu, imperijos valdžios akiratyje atsидūrė Bažnyčios žinioje buvusios žemės valdos. Imperijos valdžios iniciatyva pradėta rengtis katalikų dvasininkijos materialinio išlaikymo esminiam pertvarkymui. Penkto dešimtmečio pradžioje buvo įvykdyta bažnytinių valdų sekuliarizacija, katalikų vyskupijos suskirstytos į kategorijas ir pagal jas dvasininkams nustatytas metinis atlygis, mokamas iš valstybės išdo²⁰. Ekonominės penkto dešimtmečio pradžios sankcijas lydėjo katedrų kapitulų struktūros reforma. Tiek vyskupijos, tiek vyskupijų katedrų kapitulos buvo suskirstytos į tris klases. Vilniaus vyskupijos katedros kapitula buvo priskirta antrajai klasei. Mogiliavo arkivyskupijai priklausiusių vyskupijų katedrų kapitulų struktūra suvienodinta – paliktos 6 prelatūros (prepozitūra, dekanija, arkidekanija, kustodija,

¹⁶ Vyskupijos kanclerio fundacijos 1821 m. vizitacijos protokolas, in: *Российский государственный исторический архив* (toliau – RGIA), f. 822, ap. 12, b. 2948, l. 327; *Lietuvos istorijos instituto bibliotekos Rankraštynas* (toliau – LII BR), F50-P66 (mikrofilmas).

¹⁷ Vyskupijos kanclerio fundacijos 1821 m. vizitacijos protokolas, l. 327–328.

¹⁸ *Ibid.*, l. 321–321v.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Bolesław Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1980, p. 306.

kantoriija ir scholasterija) ir 3 kanonijos. Vilniaus katedros kapitulos narių skaičius sumažintas perpus – vietoje 18 tikrųjų narių buvo palikti 9 (6 prelatai ir 3 kanauninkai)²¹. Etatas vyskupijos kancleriui nebuvo numatytas. Taigi atlyginimas iš imperijos išdo šias pareigas einančiam dvasininkui taip pat nenustatytas. Turimi šiuo klausimu fragmentiški duomenys leidžia teigti, kad vyskupijos hierarchai tuo metu vyskupijos kanclerio pareigas užimančiam Juozapui Krukovskiui (Józef Krukowski) išrūpino, jog iš imperijos išdo jam būtų mokamas 300 rb. atlyginimas²². Turint omenyje, kad tiek gaudavo tik antrajai klasei priskirtų vyskupijų katedrų kapitulų prelatai prepozitai (kitiems prelatams per metus mokėta 250 rb., kanauninkams tuo tarpu tik 150–180 rb.)²³, tai buvo nemenka suma. Tolesnė įvykių eiga leidžia teigti, kad tai buvo asmeniškai Krukovskiui išrūpintas atlyginimas. Krukovskiui 1862 m. kovo mėn.²⁴ mirus, tų pačių metų liepos mėnesį jį kanclerio tarnystės pareigose pakeitusiam katedros vikarui, kapitulos sekretoriui Kazimierui Močiulskiui atlyginimo mokėti neskubėta. Maža to, kancleriu buvo paskirtas tik šias pareigas einančio statusu. Po kelių mėnesių Močiulskis kreipėsi į vyskupijos konsistoriją prašydamas įteisinti jo paskyrimą vyskupijos kancleriu ir mokėti, jo žodžiais, žadėtąjį atlygį už darbą²⁵. Ar kalba tuomet ėjo apie jo pirmtakui mokėtąjį 300 sidabro rb. atlygį, neaišku. Nežinoma taip pat, koks buvo vyskupijos konsistorijos atsakymas Močiulskiui. Tačiau tolesnė įvykių seka leidžia teigti, kad visateisiu kancleriu jis taip ir netapo – vyskupijos liturginiuose kalendoriuose ties jo pavarde rašyta *f. m. Cancellari Diocesani*. Atlyginimas už kanclerio tarnystę Močiulskiui taip pat nebuvo pradėtas mokėti. Kaip katedros kapitulos sekretoriui jam priklausė katedros Montvydo altarijos *terragium*²⁶.

²¹ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1842-08-11, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 267, l. 60v–65.

²² Juozapo Krukovskio tarnybos lapas, 1858, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 3171, l. 22v–24v.

²³ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1842-08-11, l. 60v–65.

²⁴ Krukovskis mirė 1862-03-12, in: *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi AD MDCCCLXIII*, Vilnae: Typis Josephi Zawadzki, 1862, p. 150.

²⁵ Kazimiero Močiulskio raštas Vilniaus vyskupijos konsistorijai, 1862-10-20, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 132, l. 1–2.

²⁶ Katedros kapitulos posėdis, 1862-01-02, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 267, l. 189. *Terragium* – miesto sklypų ir daržų mokestis; žr. „Lietuvos istorijos terminų žodynas“, in: Konstantinas Avižonis, *Rinktiniai raštai*, t. 5, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978, p. 434. Dabartiniame temos tyrimo etape klausimas, kaip katedros altarijoms fondacijomis užrašytus sklypus Vilniaus mieste palietė/nepalietė 1842–1843 m. įvykdyta bažnyntinių valdų sekularizacija, lieka neatsakytas. Akivaizdu, kad katedros Montvydo altarijai fundacija paskirti sklypai Vilniaus mieste nebuvo nusavinti.

Močiulskį katedros kapitulos sekretoriaus pareigose 1864 m. pakeitusiam katedros vikarui Aleksandrui Vaškevičiui (Aleksander Waszkiewicz) kaip atlygis už šią tarnystę buvo palikta Montvydo altarijos *terragium*. 1864 m. tai buvo 183 lenkiški auksinai²⁷. Katedros kapitulos sekretoriumi tapęs Vaškevičius buvo įpareigotas per kiekvieną mišių auką Dievo malonei pavesti Montvydo altarijos steigėjus, sąžiningai atlikti sekretoriaus pareigas ir kruopščiai tvarkyti katedros kapitulos archyvo dokumentus²⁸. Akcentuotina, kad Vaškevičius nebuvo įpareigotas rūpintis archyvais vyskupijos kanclerio pareigybės aprėptimi. Prie Vaškevičiaus pavardės vyskupijos liturginiuose kalendoriuose 1865–1866 m. dar buvo nurodoma *f. m. Cancellari Diocesani*, tačiau nėra duomenų, kurie leistų teigti jį šias pareigas ėjus. Ar kanclerio pareigybė buvo panaikinta aukštesnių valdžios institucijų, ar vyskupijos konsistorijos įsaku, lieka neaišku. Turimi šaltinių duomenys šiuo klausimu nėra informatyvūs. Akivaizdu tik tiek, kad Vilniaus vyskupijos kanclerio pareigybės istorija nutrūksta XIX a. šešto-septinto dešimtmečių sandūroje.

Pareigybė ir jos statusas. Fundacijoje apibrėžta, kad po fundatoriaus mirties kanclerio išlaikymui paskirtų valdų *iuris patronatus* pereina Vilniaus vyskupui ir kapitulai²⁹. Tokia tvarka liko galioti ir XIX a. Sprendimą dėl kandidato į vyskupijos kanclerius, kitaip nei į visateisius katedros kapitulos narius, priimdavo vyskupas ir katedros kapitula.

Pagal fundaciją, iš katedros kapitulos prelatų paskirtas kancleris kaip visateisis šios korporacijos narys turėjo tokias pačias tarnystės katedroje pareigas kaip ir kiti šiai korporacijai priklausantys dvasininkai. Tačiau laikotarpiu iki padalijimų kanclerio pareigybės statusas šį klausimą nagrinėjusio Kasabušos teigimu taip ir liko neapibrėžtas³⁰. Pirmaisiais analizei pasirinkto laikotarpio metais kanclerio pareigybės teisinio santykio katedros kapitulos atžvilgiu klausimas tapo vienas iš svarbiausių.

1796 m. pradžioje katedros kapitulą pasiekė žinia, kad tuometis Livonijos vyskupijos, į kurią 1795 m. Kotrynos II įsaku buvo inkorporuota Vilniaus vyskupija, vyskupas Jonas Nepomukas Kosakovskis į po Bukotos mirties neužimtas Vilniaus vyskupijos kanclerio pareigas ketina siūlyti Li-

²⁷ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1864-03-28, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 413, l. 16v.

²⁸ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1864-04-06, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 413, l. 17.

²⁹ Ašmenos pavieto žemvaldžio Aleksandro Koleckio 1629 m. rašto dėl Vilniaus vyskupijos kanclerio prelato pareigybės fundacijos nuorašas, l. 1–2.

³⁰ Tadeusz Kasabuła, *op. cit.*, p. 144–145.

vonijos kanauninką Tada Kundzičių (Tadeusz Kundzicz). Katedros kapitula kreipėsi į vyskupą laišku išreikšdama pritarimą pasirinktai kandidatūrai, tačiau kartu prašė nepamiršti savo darbštumu ir uolumu žinomo Vincento Mikuckio (Wincenty Mikucki)³¹. Ar katedros kapitula tąkart rėmėsi tik gاندais, ar iš paties vyskupo gauta informacija, neaišku. Apie savo sutikimą paskirti Kundzičių į vyskupijos kanclerius Kosakovskis 1796 m. pradžioje informavo patį kandidatą³². Pagrindo teigti, kad Kundzičius tuomet būtų nedelsdamas ėmėsis vyskupijos kanclerio tarnystės pareigų, nėra. Po poros metų, 1798 m. lapkričio mėn. Kosakovskis oficialiu raštu jau kaip Vilniaus vyskupas paskyrė Kundzičių į šias pareigas³³. Įvykių seka katedros kapitulos nuostatos Kundzičių buvus Kosakovskio kandidatu nepatvirtina (žr. skirsnį „Bažnytinės karjeros kontekstai“). Neatmestina, kad katedros kapitula vyskupijos kanclerio pareigose būtų norėjusi matyti Mikuckį.

Pastebėtina, kad vyskupo Kosakovskio paskyrimo raštu Kundzičius skiriamas prelatu kancleriu³⁴, t. y. pareigybė įvardyta tokiu pačiu terminu, kaip ir fundacijos akte. Neatmestina, kad paskyrimo į pareigas rašte fundacijos akte vartotas terminas radosi ne be Kundzičiaus įsikišimo. Kundzičiaus laikysena jį paskyrus vyskupijos kancleriu nekelia abejonių jį buvus suinteresuotu visateisio katedros kapitulos nario statusu. Pagrindą tokiems lūkesčiams teikė aukščiau minėtos formuluotės pareigybės fundacijos akte.

Būtina sąlyga visateisei katedros kapitulos narystei buvo vadinamoji instaliacijos, t. y. įvesdinimo į šią korporaciją, procedūra. Svarbus šios procedūros dėmuo buvo priesaika. Kandidatui į katedros kapitulos konfratrus priėmus statutu įteisintą priesaiką, jam buvo paskiriama vieta-krėslas, vadinamoji stalė³⁵, hierarchinei dvasininkijai skirtuose presbiterijoje stovinčiuose suoluose, kuriuose pamaldų metu eilės tvarka pagal katedros kapitulos

³¹ Katedros posėdžio protokolas, 1796-03-12, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 261, l. 174–176.

³² Livonijos vyskupo Jono Nepomuko Kosakovskio laiškas Tadui Kundzičiui, 1796-01-08, in: *VUB RS*, f. 57, b. B 53-1395, l. 4; Leonid Żytkowicz, *Rządy Reprnina na Litwie w latach 1794–7*, Wilno: Skład Główny w Księgarni Św. Wojciecha w Wilnie, 1938, p. 259–260.

³³ Vilniaus vyskupo Jono Nepomuko Kosakovskio rašto nuorašas, 1798-11-19, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 40183, l. 2.

³⁴ Vyskupo Jono Nepomuko Kosakovskio raštas, kuriuo Tadas Kundzičius skiriamas vyskupijos kancleriu, 1798-11-09, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 12371, l. 1–1v.

³⁵ Katedros stalės skyrimas buvo susietas su dvasininko tarnystės katedroje pareiga. Procedūra, kurios metu dvasininkas įvesdinamas į katedros kapitulos bendruomenę ir jam suteikiama stalė (lot. *stallum*), pastarųjų metų temos literatūroje lietuvių kalba yra įvardijama terminu „instaliacija“ (lot. *installatio*).

pareigybių hierarchiją turėjo teisę ir pareigą sėdėti katedros kapitulos dvasininkija. Kanclerio priesaikos tekstas yra įrašytas XVI a. antra puse datuotame vadinamajame Vilniaus katedros kapitulos statutų rankraštyje³⁶, kas teikia pagrindą manyti, kad kandidatui į kanclerius turėjo būti taikoma procedūra, analogiška kandidato į visateisius katedros kapitulos narius instaliacijai. Ar vyskupijos kanclerio priesaikos tekstas yra savalaikis fundacijos aktui, ar radosi vėliau, nežinoma. Neaišku taip pat, kaip dažnai ja buvo naudotasi/nesinaudota laikotarpiu iki valstybės padalijimų. Iki šiol išsamiausiai vyskupijos kanclerio pareigybės raidą ATR laikotarpiu tyrinėjęs Kasabała kanclerio instaliacijos į katedros kapitulą klausimo nenagrinėjo. Šiame tyrinėjimų etape turimi duomenys leidžia teigti, kad katedros kapitula XIX a. šios atskiru statutu įrašytos kanclerio priesaikos³⁷ nebuvo linkusi ignoruoti. Vargu ar katedros kapitulos konfratrai galėjo numatyti, kad atsiras kandidatų į kanclerius, kurie imtųsi kvestionuoti patį priesaikos tekstą.

1803 m., t. y. beveik po penkerių metų nuo paskyrimo į vyskupijos kanclerius, katedros kapitulai pradėjus reikalauti prisiekti statutuose įteisinta kanclerio priesaika, paaiškėjo, kad Kundzičius ne su visomis jos formuluo-tėmis sutinka. Šiuo klausimu fragmentiškos užuominos katedros kapitulo-s posėdžių protokoluose leidžia teigti, kad kapitula buvo linkusi ieškoti sutarimo ir pasirengusi eiti į kompromisą. Antai 1803 m. spalio mėn. pradžioje katedros kapitula savo raštininkui pavedė Kundzičiui pranešti, kad tam, jog vyskupijos kanclerio priesaikos procedūra būtų atlikta taip, kaip numato statutai, sutinka iš kanclerio priesaikos teksto išbraukti žodžius *Dominorum meorum*³⁸. Kundzičius tokios korekcijos, akivaizdu, nevertino kaip pakankamos ir netrukus kreipėsi į katedros kapitulą laišku, kuriame papunkčiui išdėstė savo poziciją dėl priesaikos³⁹. Jis akcentavo, kad įsi- pareigojo/prisieki vykdyti kanclerio pareigybei priskirtas veiklas, tai yra: rūpintis vyskupijos archyvu, vyskupijos fundacijas valdantiems dvasinin- kams prireikus šį turtą ginti teismuose parengti reikalingus dokumentų iš- rašus ir patarti, kaip apsisaugoti nuo į jį besikėsinančių kitų dvasininkų ir

³⁶ Vyskupijos kanclerio priesaikos statutas, in: Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša, *op. cit.*, p. 336, 255. Statutų publikacijos parengėjai akcentuoja, kad vyskupijos kanclerio priesaikos tekstas įrašytas kita ranka (*ibid.*, p. 218 iliustr.).

³⁷ Forma iuramenti a cancellario diaecesano praestandi, in: Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša, *op. cit.*, p. 336.

³⁸ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1803-10-05, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 247, l. 3.

³⁹ Tado Kundzičiaus laiškas katedros kapitulai, 1803-10-29, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 191, l. 1–1v.

pasauliečių⁴⁰. Katedros kapitula, kaip minėta, jau buvo Kundzičiui spėjusi pranešti apie savo sutikimą iš statutu įteisintos kanclerio priesaikos išbraukti frazę *Dominorum meorum*. Tačiau Kundzičius čia cituojamame laiške katedros kapitulos konfratrams manė esant reikalinga dar kartą prie to grįžti. Buvo įsitikinęs, kad pastarieji priesaikos žodžiai rodo, jog kancleris vertinamas ne kaip lygiavertis katedros kapitulos narys, o kaip jų tarnas⁴¹. Akcentavo, kad katedros kapitula kadaise atsakė kancleriui teisę į šios institucijos bendrai valdomą turtą ir jos nariams pagal jų tarnystę priklausančias pareigas. Pasak Kundzičiaus, šiuo metu jis, kaip ir jo pirmtakai, neturi pareigos tvarkyti nei katedros kapitulos, nei vyskupo kanceliarijos archyvo. Tuo tarpu statutu įteisinta priesaika kancleris yra atsakingas ir už katedros kapitulos archyvą⁴². Nepraleido progos pabrėžti, kad dauguma jo pirmtakų nedavė priesaikos⁴³. Kundzičiui prisiekti atsisakius, teisinio pagrindo instaliacijai į vyskupijos kanclerio pareigybę neliko. Katedros kapitulai teko su tuo susitaikyti. Kundzičius ir toliau pasirašinėjo prelatu kancleriu, katedros kapitulos konfratrų taip pat neretai buvo taip vadintas, jo pavardė katedros kapitulos narių sąrašuose rašyta po kanauninkų, tačiau visateisio katedros kapitulos nario statuso neturėjo. Duomenų, kad katedros posėdžiuose bent kartą būtų dalyvavęs kaip vyskupijos kancleris, nėra. Apie tai, kad statutu įteisinta priesaika būtų prisiekę Kundzičiaus įpėdiniai kanclerio tarnystėje, taip pat nėra žinoma.

Fundacija kancleriui buvo deleguota atsakomybė už Bažnyčiai suteiktų ir Vilniaus vyskupijos dvasininkijos valdomų fondacijų ir privilegijų dokumentacijos tvarkymą ir priežiūrą⁴⁴. Priesaikos tekste pastarieji fundacija apibrėžti nustatymai sukonkretinti. Kanclerį priesaika įpareigojo rūpintis ne tik vyskupijos, bet ir kapitulos archyvais, dokumentų originalus suinteresuotiems asmenims išduoti tik su vyskupo ir katedros kapitulos leidimu⁴⁵. Kasabuļos tyrinėjimai leidžia teigti, kad XVII a. pirmoje pusėje buvo įteisinta ir keletą dešimtmečių galiojo vyskupijos kanclerio pareiga rūpintis vys-

⁴⁰ *Ibid.*, l. 1–1v; Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1803-10-31, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 247, l. 8v–9.

⁴¹ Tado Kundzičiaus laiškas katedros kapitulai, 1803-10-29, l. 11v; Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1803-10-31, l. 8v–9.

⁴² Tado Kundzičiaus laiškas katedros kapitulai, 1803-10-29, l. 1–1v.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Ašmenos pavieto žemvaldžio Aleksandro Koleckio 1629 m. rašto dėl Vilniaus vyskupijos kanclerio prelatų pareigybės fundacijos nuorašas, l. 1–2.

⁴⁵ Forma iuramenti a cancellario diacesano praestandi, in: Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša, *op. cit.*, p. 336.

kupo kanceliarijos archyvu⁴⁶. Pasak tyrėjo, XVII a. antroje pusėje vyskupijos kancleriui buvo pavestas ir katedros kapitulos archyvas, jam suteikta teisė atstovauti katedros kapitulos interesams Lietuvos Tribunole⁴⁷. Ar atsakomybės už katedros ir vyskupijos archyvus delegavimas vienam asmeniui nepasiteisino, ar būta kitų priežasčių, neaišku. Tačiau XVIII a. vyskupijos kancleris buvo nušalintas nuo katedros kapitulos archyvo priežiūros⁴⁸. Katedros kapitulos archyvas vyskupijos kancleriui vėl buvo pavestas XIX a. trečio dešimtmečio viduryje, kai po Romos katalikų dvasinės kolegijos inicijuotos archyvų patikros paaiškėjo, kad nei viename, nei kitame archyve esantys dokumentai nebuvo deramai tvarkomi⁴⁹. Tiek katedros, tiek vyskupijos archyvų raida iki šiol specialiai nebuvo tirta. Tad kokios aplinkybės lėmė sprendimą abiejų archyvų priežiūrą vėl pavesti vyskupijos kancleriui, galima tik spėlioti. Katedros kapitula tuomet sutiko ir su Kolegijos prašymu grįžti prie, kaip aiškėja, iki 1775 m. galiojusios tradicijos kas pusę metų deleguoti katedros kapitulos narius apžiūrėti kapitulos archyvą ir raštu pateikti pažymą apie jo būklę. Neprieštaravo taip pat, kad būtų sugriežtinta dokumentų išdavimo iš archyvų tvarka, įpareigojant vyskupijos kanclerį išrašus iš dokumentų ar jų originalus išduoti tik su vyskupijos vyresnybės ar katedros kapitulos žinia⁵⁰.

Įvykių seka leidžia teigti, kad ketinimai kontroliuoti archyvų veiklą ir griežtinti naudojimosi juose esančiais dokumentais tvarką jeigu ir buvo pradėti įgyvendinti, tai greitai baigėsi. Septinto dešimtmečio pradžioje vyskupijos kancleriu paskirtas Močiulskis aukščiau cituotame kreipimesi į vyskupijos konsistoriją rašė radęs archyvus nesutvarkytus, juose saugomų dokumentų apyrašus nesudarytus. Pasak Močiulskio, tai labai apsunkina reikiamų dokumentų paiešką ir išrašų iš jų parengimą⁵¹.

⁴⁶ Tadeusz Kasabula, *op. cit.*, p. 143.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 143–144. Pastebėtina, kad pareiga rūpintis katedros kapitulos archyvu yra įteisinta aukščiau cituotame vyskupijos kanclerio statute; žr. Forma iuramenti a cancellario diaecesano praestandi, in: Wioletta Pawlikowska-Butterwick, Liudas Jovaiša, *op. cit.*, p. 336. Tai perša prielaidą, kad pastarasis statutas radosi XVII a. antroje pusėje.

⁴⁸ Katedros kapitula 1755-06-02 posėdyje nutarė mokėti 800 lenkiškų auksinų atlyginimą archyvarui kun. Grudzińskiui (Grudziński) ir pavedė jam katedros kapitulos dokumentų tvarkymą (*Kościół zamkowy czyli katedra wileńska*, t. 3, p. 340).

⁴⁹ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1834-10-15, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 264, l. 123–124v.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ Kazimiero Močiulskio raštas Vilniaus vyskupijos konsistorijai, 1862-10-20, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 132, l. 1–2.

Anaiptol ne visi dokumentai, kurie turėjo būti perduoti į archyvą saugojimui, ten atsirasdavo. Sekretoriai turėję pareigą katedros kapitulos posėdžius protokoluoti, pasirūpinti, kad būtų įrišti į knygas ir atiduoti saugoti į katedros kapitulos archyvą, ne visuomet ją vykdė. 1841 m. pavasarį paaiškėjęs, kad buvę sekretoriai kunigai Felicijonas Šiškevičius (Felicjan Szyszkiewicz) ir Dionizas Rojcevičius (Dyonizy Royciewicz) dokumentų deramai nesutvarkė, įpareigojo juos šią klaidą ištaisyti ir nusprendė, kad jiems to nepadarius, ketvirtadaliu sumažinti jų atlyginimą, jį sumokant kaip atlygį tam, kuris dokumentus sutvarkysias⁵². Taigi spragos katedros kapitulos dokumentacijoje galėjo atsirasti ir einamuoju metu, dokumentų laiku neperdavus į archyvą.

Fragmentiškos užuominos temos literatūroje leidžia teigti, kad devinto dešimtmečio pradžioje dalis vyskupijos archyvo buvo perduota į Vilniuje imperatoriaus Mikalojaus I įsaką 1852 m. įsteigtą Senujų aktų knygų centrinę archyvą⁵³. Fragmentiškos užuominos šiuo klausimu temos literatūroje perša prielaidą, kad vyskupijos archyvo dokumentai į naują saugojimo vietą išvežti skubotai. Po katedros kapitulos sekretoriaus Motiejaus Harasimovičiaus (Maciej Harasimowicz) mirties 1904 m. balandžio 25 d.⁵⁴ į jo vietą paskirtas Kurčevskis savo atsiminimuose rašė, kad tuomet gavęs ir raktus nuo katedros palėpėje, virš koplyčių buvusio archyvo patalpų⁵⁵. Pasak atsiminimų autoriaus, katedros kapitulos sekretoriumi jis tapęs 1903 m.⁵⁶ Primintina, kad katedros kapitulos ir vyskupijos archyvai visą laiką funkcionavo kaip atskiri administraciniai vienetai. Abiejų archyvų dokumentai saugoti atskirose katedros palėpėje įrengtose patalpose. Kurčevskiui tapus katedros kapitulos sekretoriumi, čia veikiausiai buvo likęs

⁵² Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1841-03-22, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 267, l. 20.

⁵³ Dokumentų perdavimo/perėmimo faktą savo atsiminimuose mini Kurčevskis. Atsiminimų *Wspomnienia z przeszłości* rankraštis saugomas Balstogės arkivyskupijos ir muziejaus archyve. Čia remiamasi jų fragmentu, kurį spaudai parengė kun. Tadeuszas Krahelis. Cituojama iš Krahelio 50 metų kunigystės jubiliejui skirtos knygos: Tadeusz Krahel, „Wspomnienia z przeszłości“ ks. Jana Kurczewskiego“, in: Tadeusz Krahel, *Diecezja wileńska: Studia i szkice*, redaktory ks. Tadeusz Kasabuła, ks. Adam Szot, (ser. *Białystockie Studia Historyczno-Kościelne*), Białystok: Biały Kruk, 2014, p. 345–370.

⁵⁴ *Directorium 1905 m.*, p. 370.

⁵⁵ Tadeusz Krahel, „Wspomnienia z przeszłości“ ks. Jana Kurczewskiego“, p. 366.

⁵⁶ Apie tai, kad Harasimovičius būtų paskutiniaisiais metais prieš mirtį atsisakęs katedros kapitulos sekretoriaus pareigų, nėra žinoma. Tad veikiausiai Kurčevskio nurodytieji metai – atminties arba korektūros riktas.

tik katedros kapitulos archyvas. Pasak Kurčevskio, dokumentus radęs sukrautus į žmogaus ūgio stirtas. Kadangi daugelį dokumentų dėl palėpės patalpose tvyrojusios drėgmės buvo pažeidęs pelėsis, juos valęs, džiovinęs ir tik tada padedamas katedros sargų skirstęs pagal paskirtį. Atsiminimų autoriaus žodžiais, Senujų aktų knygų centrinio archyvo vedėjas Sprogis, kuriam vadovaujant 1885 m. ten atsidūrė vyskupijos archyvo dokumentai, buvęs nustebintas tokios katedros palėpėje likusių dokumentų gausos⁵⁷. Pasak Kurčevskio, daugumą sudarė vyskupijos dokumentai, kuriuos nuvežęs į vyskupijos konsistorijos archyvą. Ten juos archyvarui Rukovičiui (Rukowicz) padedant sukatalogavęs. Rukovičiaus padedamas sutvarkęs tada ir katedros kapitulos archyvo likučius⁵⁸. Kurčevskio liudijimas apie vyskupijos kanclerio žinioje iki šių pareigybę panaikinant septinto dešimtmečio pradžioje buvusius vyskupijos ir katedros kapitulos archyvus kelia daugiau klausimų, nei pateikia atsakymų. Akivaizdu, kad saugotinų dokumentų tvarkymu vyskupijos institucijų archyvuose ne itin rūpinasi.

Vilniaus kanclerio prelato pareigybės fundacijos akte, kaip ir statutu įteisintos kanclerio priesaikos tekste, prievolė šias pareigas užimančiam dvasininkui pačiam tvarkyti jo žiniai pavedamų dokumentų masyvą nenumatyta. Taip pat neregamentuota, kas konkrečiai tai turėtų daryti. Kasabulos atliktas tyrimas perša prielaidą, kad laikotarpiu iki ATR padalijimų kancleris neturėjo padėjėjų ir pats rūpinosi dokumentų tvarkymu⁵⁹. Turint omenyje, kad vyskupijos kancleris laikotarpiu iki valstybės padalijimų dalyvaudavo dvasininkijos teisminėse bylose, sprendžiant kylančius ginčus dėl valdų, neatmestina, kad padėjėjų turėjo. Juolab kad katedros kapitulos sekretorius vyskupijos kancleriui nebuvo pavaldus. Pirmaisiais metais po valstybės padalijimų šalia kanclerio atsirado vicekancleris. Tai buvo dvasininkas, dirbantis archyvaro darbą (katedros kapitulos dokumentuose terminai „vicekancleris“ ir „archyvaras“ vartoti sinonimiškai). Antai vyskupas Andrius Klonevičius iš Vilniaus Visuotinės globos magistratūros gauto

⁵⁷ Pirmuoju Senujų aktų knygų centrinio archyvo vadovu tapo Nikita Gorbačevskis. 1879 m. jį pakeitė Jānis *vel* Ivanas Sprogis (1833–1918), vadovavęs Archyvui iki 1905 m. ir po to dar porą metų jame dirbęs archyvaru. Sprogio gyvenimo ir vadovavimo Archyvui metai čia pateikiami remiantis enciklopediniu straipsniu; žr. J. Mts., „Jānis Sprogis“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 28, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1963, p. 384–385. LVIA internetiniame puslapyje pateiktoje istorinėje apžvalgoje rašoma Sprogi vadovavus Archyvui iki 1915 m. (<https://www.archyvai.lt/lt/lvia>, 2021-08-20).

⁵⁸ Tadeusz Krahel, *op. cit.*, p. 366.

⁵⁹ Tadeusz Kasabula, *op. cit.*, p. 143–145.

rašto apie Turgelių bažnyčios statybai skiriamą pinigų sumą originalą vyskupijos archyvui perdavė nusiųsdamas jį vyskupijos vicekancleriui, kuriuo tuomet buvo Bresto kolegijos kanauninkas Mykolas Pronevičius (Michał Proniewicz)⁶⁰. Kundzičiaus padėjėju laikinojo koadjutorius statusu 1811 m. paskirtas Mikuckis⁶¹ faktiškai tapo pirmuoju vicekancleriu (žr. toliau).

Dabartiniame temos tyrimo etape turimi šaltinių duomenys perša prielaidą, kad atskirais tarpsniais kancleris būdavo priverstas daug laiko skirti dokumentų, reikalingų teisiniams procesams, parengimui. Neretai juose ir dalyvaudavo. Taigi praktiškai be padėjėjų išsiversti vargiai būtų galėjęs. Tikėtina, kad atlygi už darbą vicekancleriui mokėjo kancleris, tam naudodamas fundacija skirtų valdų ir parapijos valdymo gaunamas lėšas. Užuominos apie vicekanclerio pareigybę katedros kapitulos dokumentuose išnyksta po Katalikų Bažnyčios žemės valdų sekularizacijos penkto dešimtmečio pradžioje.

Bažnytinės karjeros kontekstai. Analizei pasirinktu laikotarpiu, iki šios pareigybės išnykimo XIX a. septinto dešimtmečio pradžioje, vyskupijos kancleriais skirtingu metu buvo penki dvasininkai (žr. lentelę). Kadencijos trukmės amplitudė – nuo keliolikos metų (Tadas Kundzičius, Vincentas Mikuckis), iki kone trijų dešimtmečių (Juozapas Krukovskis). Kazimiero Močiulskio, kurio kanclerio tarnystė tetruko dvejus metus (žr. lentelę), atvejis priskirtinas išimčių kategorijai. Tai buvo amžiumi jauniausias XIX a. vyskupijos kancleris. Šią tarnystę dvasininkas pradėjo eidamas 32 metus ir nuo pat paskyrimo pradžios išitraukė į kanclerio pareigybės veiklas (žr. aukščiau). Ta aplinkybė, kad paskyrimo metu jau turėjo ne vieną vyskupijos hierarchų sau pavestą tarnystę (žr. lentelę), įgalina teigti Močiulskį buvus aktyviai pastoracijai angažuotu dvasininku. Paaštrėjusi politinė situacija – 1863 m. prasidėjęs ginkluotas sukilimas, vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio ištrėmimas, vietos imperijos pareigūnų su generalgubernatoriumi Michailu Muravjovu priešakyje atviras kišimasis į vyskupijos valdymo reikalus – nulėmė ankstyvą Močiulskio žemiško gyvenimo pabaigą. Muravjovo iniciatyva ir rūpesčiu į Vilniaus katedros prelatus paskirtam Antanui Nemeškai pasiskundus, kad Močiulskis jį pavadinęs „Muravjovo prelatu“, 1863 m. spalio mėn. dvasininkas buvo suimtas ir ištremtas į Permės guber-

⁶⁰ Vyskupo Andriaus Klungevičiaus laiškas vicekancleriui Mykolui Pronevičiui, 1836-02-13, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 18681, l. 1.

⁶¹ Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos laikinieji koadjutoriai XIX a.: genezė, raidos bruožai, personalijos“, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, Vilnius, 2016, t. 8, p. 113–143.

niją⁶². Po kelių mėnesių, 1864 m. sausio mėn. antroje pusėje, ten ir mirė. Su Močiulskio mirtimi, kaip minėta, baigėsi ir Vilniaus vyskupijos kanclerio pareigybės istorija (žr. aukščiau). Močiulskis veikiausiai buvo Vilniaus vyskupijos seminarijos auklėtinis. Pagrindo neigti jį turėjus ambicijų kilti bažnytinės karjeros laiptais, nėra, tačiau argumentuotai tai pagrįsti neįmanu.

Mirtis nutraukė ir Jono Nedzvieckio, ir Juozapo Krukovskio kanclerio tarnystę. Tačiau abiem atvejais, kitaip nei Kazimiero Močiulskio, tai buvo natūrali žemiško gyvenimo baigtis. Ir Nedzvieckis, ir Krukovskis mirė būdami garbaus amžiaus (žr. lentelę). Abu vyskupijos kanclerio tarnystę pradėjo stovėdami ant pakankamai aukštos savo bažnytinių tarnysčių laiptų pakopos. Nedzvieckis kancleriu buvo paskirtas pradėjęs aštuntą savo žemiško gyvenimo dešimtį (žr. lentelę). Misionierių vienuolis, kanonų ir teisės mokslų daktaras, Vilniaus vyskupijos seminarijos rektorius Nedzvieckis pastangų ir laiko siekdamas šias pareigas gauti negailėjo. Aptariamam laikotarpiu, kitaip nei visateisių katedros kapitulos narių atveju, kai galutinį sprendimą priimdavo aukščiausia imperijos valdžia, dėl dvasininkų skyrimų kanclerio tarnystei, kaip ir numatyta fundacija, ir toliau sprendė vyskupas drauge su katedros kapitula. Tad kandidatui į kanclerius pakakdavo užsitarnauti vietos Bažnyčios hierarchų palankumą ir gauti jų sutikimą. Nedzvieckis pradėjo rūpintis paskyrimu į vyskupijos kanclerius kai tik tas pareigas iki tol užėmęs Mikuckis 1825 m. balandžio mėn. buvo pasiūlytas į atsilaisvinsią katedros kapitulos prelado kustodo vietą⁶³. Tų pačių metų birželio mėn. katedros kapitula jau gavo Nedzvieckio laišką su prašymu pritarti jo kandidatūrai į kanclerius. Rašė jau turintis arkivyskupo metropolitano Stanislovo Bohušo Sestšencevičiaus (Stanisław Bohusz-Sięstrzeńcewicz), kuris, kaip žinoma, tuo metu valdė ir Vilniaus vyskupiją, pritarimą. Katedros kapitulai nieko kito neliko, kaip tik sutikti⁶⁴. Nedzvieckis kanclerio pareigybę vertino kaip teisėtą atlygį už savo ilgametę tarnystę Vilniaus vyskupijai. Kokį atlygį – finansinį ar moralinį – seminarijos rektorius tąkart turėjo omenyje, galima tik spėlioti. Šias pareigas turinčio dvasininko labai fundacija skirta parapija ir pajamos iš žemės valdų, be abejo, buvo tam tikra paskata, tačiau, kaip minėta, atmetus išlaidas, tos pajamos nebuvo didelės. Neatmestina, kad reikšmingu veiksniu, skatinančiu siekti šių pareigų,

⁶² Aldona Prašmantaitė, *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 225 ir kt.; ten ir nuorodos į pirminius šaltinius apie Močiulskio suėmimą ir skirtą bausmę.

⁶³ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1825-04-01, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 261, p. 411.

⁶⁴ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1825-06-17, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 261, p. 422.

buvo pačios pareigybės autoritetas. Juolab kad iki penkto dešimtmečio pradžios, dėl dažno dalyvavimo teismo procesuose, vyskupijos kancleris buvo visuomenėje matomas asmuo. Nedzvieckio atveju paskyrimas į vyskupijos kanclerius veikiau buvo dvasininko bažnytinę karjerą užbaigianti pakopa. Tapęs kancleriu, jis ir toliau liko vyskupijos seminarijos rektoriumi.

Nedzvieckio įpėdiniui kanclerio pareigose Krukovskiui ši tarnystė taip pat nebuvo jo karjeros pradžia pakopa. Oficialiai Krukovskis tuomečio vyskupijos administratoriaus Andriaus Benedikto Klungevičiaus siūlymu į vyskupijos kanclerius buvo paskirtas 1834 m. Tų metų vasario mėn. pabai-goje vykusiame posėdyje katedros kapitula vienbalsiai pritarė pijorų provincijolo, teologijos mokslų daktaro Krukovskio kandidatūrai. Palankiam sprendimui įtakos turėjo ta aplinkybė, kad Krukovskis, katedros kapitulos konfratrų nuomone, ne tik noriai prisideda prie vyskupijos reikalų tvarkymo, bet ir po Nedzvieckio mirties rūpestingai administruoja Cudzeniškių parapiją⁶⁵. Vyskupijos 1833 m. kalendoriuje Krukovskis įrašytas kaip *Cancellarius Dioecesis*⁶⁶. Klausimas, kodėl prireikė metų iki oficialaus paskyrimo, lieka atviras. Vicekanclerio tarnystę šalia Krukovskio iki 1844 m. (vėlesnių metų šaltiniuose terminas „vicekancleris“ neminimas), kaip ir paskutiniai-šiais Nedzvieckio tarnystės kancleriu metais, ėjo Mykolas Pronevičius. Apie Krukovskio kaip vyskupijos kanclerio veiklą nuo penkto dešimtmečio vidurio duomenų stinga.

Analizei pasirinktu laikotarpiu ryškiausias vyskupijos kanclerio pareigybės raidos etapas susijęs su Tado Kundzičiaus vardu. Šių pareigų jis siekė itin atkakliai. Vyskupas Kosakovskis kaip būtina sąlyga joms gauti vyskupijos kanclerio pareigų siekiančiam Kundzičiui kėlė reikalavimą atsisakyti Mežyričo parapijos, kurią pastarasis valdė kaip Livonijos kanauninkas⁶⁷. Tačiau Kundzičius tai daryti delsė, siekdamas turėti ir Mežyričo, ir vyskupijos kancleriu priklausančias Cudzeniškių valdas. Nevengė kreiptis pagalbos į aukščiausius imperijos vietos valdžios pareigūnus, buvo užsitikrinęs generalgubernatoriaus Nikolajaus Repnino paramą⁶⁸. Pasinaudojo ir tuomečio

⁶⁵ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1834-02-26, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 264, l. 83–83v.

⁶⁶ *Directorium 1833*, puslapiai nenumeruoti.

⁶⁷ Vyskupo Jono Nepomuko Kosakovskio laiškas Tadiui Kundzičiui, 1796-01-08, in: *VUB RS*, f. 57, b. B 53-1395, l. 4.

⁶⁸ Leonid Żytkowicz, *op. cit.*, p. 259–260; Leonid Żytkowicz, „Kundzicz Tadeusz“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 16, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1971, p. 185–186.

Vyriausiosios Lietuvos mokyklos rektoriaus Martyno Počobuto autoritetu. Ne kas kitas, o pats Počobutas laidavo, kad tapęs kancleriu Kundzičius įvykdysiąs vyskupo keltą sąlygą ir atsisakysiąs Mežyričo parapijos. Vyskupas Kosakovskis pripažino, kad taip buvo priverstas nusileisti ir skirti Kundzičių į vyskupijos kanclerius⁶⁹. Kundzičius tuo tarpu kiek pakoregavo savo siekius dėl Mežyričo. Buvo įsitikinęs, kad būsimasis Mežyričo klebonas turėsiantis jam padengti į šią parapiją įdėtus kaštus. Aiškino, kad jam prireiks trejų metų šios klebonijos teisiniams reikalams sutvarkyti. Kokie buvo tie teisiniai reikalai, nedetalizavo. Šiuo klausimu fragmentiški šaltinių duomenys leidžia manyti, kad Kundzičiui galiausiai pavyko gauti vyskupo sutikimą terminuotai beneficijų kumuliacijai. Kundzičius išpareigojo kasmet, iki atsisakys Mežyričo valdų, mokėti vyskupijai po 400 lenkiškų auksinų⁷⁰. Ar po trejų metų, kaip buvo žadėjęs, atsisakė Mežyričo parapijos, dabartiniame temos tyrimo etape lieka neatsakyta.

Akivaizdu, kad Jėzuitų ordino auklėtinis, Vilniaus vyriausiosios mokyklos matematikos profesorius gebėjo sumaniai rūpintis ir savo bažnytine karjera, ir tvarkyti asmeninius finansinius reikalus. Ta aplinkybė, kad sau į padėjėjus pasikvietė Mikuckį, kuris, kaip minėta, turėjo palaikymą tarp katedros kapitulos konfratūrų kaip galimas kandidatas į vyskupijos kanclerius (žr. aukščiau), leidžia teigti Kundzičių nestokojus ir diplomatinių gebėjimų. Kaip vyskupijos kancleris Kundzičius sumaniai gynė dvasininkijos interesus teisiniuose ginčiuose dėl valdų. Dabartiniame temos tyrimo etape turimi duomenys perša prielaidą, kad šalia kitų bylų Kundzičius bus nemenkai prisidėjęs prie to, kad būtų apginta Vilniaus universiteto teisė į šiai institucijai 1803 m. perduotą Anykščių parapiją⁷¹.

Vyskupijos kanclerio tarnystė Kundzičiui neužtikrino tiesaus kelio į višateisę narystę katedros kapituloje, tačiau atvėrė galimybę siekti aukštesnių bažnytinės karjeros pakopų. Vertinant iš laiko perspektyvos, galima teigti, kad jis kilo tomis pakopomis nuosekliai ir apgalvotai. 1808 m. atsilaisvinus katedros kanauninko vietai, jis nedelsdamas pasinaudojo proga ją užimti. Dar penketą metų neatsisakė vyskupijos kanclerio tarnystės. Pagal įvairiu laiku eitas bažnytines pareigas ir jų reikšmingumą vyskupijos administravi-

⁶⁹ Vyskupo Jono Nepomuko Kosakovskio laiškas Taduui Kundzičiui, 1796-01-06, in: *VUB RS*, f. 57, b. B 53-1395, l. 4.

⁷⁰ Vyskupo Jono Nepomuko Kosakovskio raštas, kuriuo Tadas Kundzičius skiriamas vyskupijos kancleriu, 1798-11-09, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 12371, l. 1–1v.

⁷¹ Vilniaus vyskupijos Konsistorijos teismo protokolai, 1803–1806 m., in: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 604, ap. 3, b. 145.

me, Kundzičius tarp XIX a. kancleriais buvusių dvasininkų pirmavo. Trakų vyskupijos sufraganas, titulinis Anastasionopolio vyskupas generalinio vikaro teise 1815–1822 m. valdęs Vilniaus vyskupiją⁷² – vien šie Kundzičiaus biografijos faktai rodo, kad vyskupijos kanclerio pirmasis XIX a. raidos etapas pasižymi veiklaus ir ambicingo dvasininko tarnyste.

Ambicijų kilti bažnytinės karjeros laiptais turėjo ir Kundzičių pakeitęs Vincentas Mikuckis. Jis buvo paskirtas į kanclerius šios tarnystės atsisakius Kundzičiui ir pastarojo teikimu⁷³. Tad katedros kapitula 1813 m. galiausiai sulaukė, kad vyskupijos kancleriu tapo dvasininkas, kurį matyti šiose pareigose, spėtina, norėjo nuo pat pradžių. Paskyrimo metu Mikuckis buvo Benekainių parapijos klebonas, tačiau klausimų dėl beneficijų kumuliacijos tąkart nekilo (Kundzičius siūlydamas jo kandidatūrą deklaravo perduodantis ir Cudzeniškių parapiją). Įvykių seka perša prielaidą Mikuckį turėjus ne tik katedros kapitulos, bet ir savo pirmtako užtarimą. Antai trečio dešimtmečio pradžioje apsisprendęs atsisakyti oficiolo pareigų, Kundzičius, tikėtina, tarpininkavo, kad į šias pareigas būtų paskirtas Mikuckis⁷⁴. Kaip vyskupijos kancleris Mikuckis tęsė savo pirmtako darbus negailėdamas laiko ir jėgų dvasininkijos turtinių interesų gynimui. Ar toks angažavimasis turėjo įtakos, ar būta kitų priežasčių, tačiau katedros kapitulos konfratrai, atrodo, jautė pareigą pasirūpinti Mikuckio bažnytine karjera. Pagrindo teigti Mikuckį stokojus karjeros ambicijų nėra, tačiau akivaizdu, kad pastangų siekdamas užimti įtakingesnę vietą vyskupijos hierarchinėse struktūrose jis nedėjo. XIX a. vyskupijos kanclerių bažnytinės karjeros kontekste Mikuckio atvejis išskirtinis tuo, kad nuo pat pradžių jį lydėjo stiprus katedros kapitulos konfratrų palaikymas, kuris su metais tik augo. Antai 1825 m. balandžio 1 d. naktį mirus prelatui kustodui Ignotui Kontrimui, katedros kapitula tą pačią dieną susirinko į neeilinį posėdį tam, kad vieną iš narių įpareigotų laišku pranešti metropolitui apie prelato mirtį ir pridėti prašymą pasirūpinti, kad į atsilaisvinusią vietą būtų paskirtas Mikuckis⁷⁵. Tad visateisiu

⁷² Išsamiau apie Kundzičiaus bažnytinės karjeros peripetijas žr. Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus vyskupijos sufraganatai XIX a.: raidos bruožai ir sufraganų kaip funkcinės aukštosios dvasininkijos grupės, charakteristikos metmenys“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2017, t. 40, p. 67–112; Aldona Prašmantaitė, „Trakų sufraganato ir jo valdų istorijos bruožai“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2018, t. 41, p. 114–126.

⁷³ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1813-04-05, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 252, l. 11–13.

⁷⁴ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1822-07-04, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 261, l. 38.

⁷⁵ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1825-04-01, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 261, p. 411.

katedros kapitulos nariu kanauninku nebuvęs Mikuckis juo tapo prelado statusu. Mikuckį turėjęs autoritetą konfratrų tarpe liudija ir ta aplinkybė, kad 1826 m. gruodžio mėn. pradžioje mirus vyskupiją valdžiusiam metropolitui Sestšencevičiui, katedros kapitula vyskupijos valdymą patikėjo Mikuckiui⁷⁶. Jis vyskupiją administravo iki 1828 m. pavasario, kai paaiškėjo, kad tų metų balandžio mėn. imperatoriaus įsaku ne Mikuckis, o kanauninkas Andrius Benediktas Klungevičius yra nominuotas Vilniaus sufraganu ir kartu – vyskupijos administratoriumi⁷⁷. Klungevičiaus paskyrimas buvo gana netikėtas. Katedros kapitulai neliko nieko kita, kaip pasveikinti vyskupijos valdymą perėmusį savo konfratrą. Ar imperijos valdžios kabinetuose tąkart buvo svarstyta Mikuckio kandidatūra, neaišku⁷⁸. Po Povilo Ksavero Bžostovskio mirties 1827 m. lapkričio mėn. katedros kapituloje atsilaisvinus prelatūrai arkidiakonijai, ji buvo paskirta Mikuckiui. Tiesa, ne iš karto – daugiau nei metus laiko pareigybė buvo neužimta. Vyskupijos liturginio kalendoriaus-žinyno 1830 metams duomenimis Mikuckis buvo katedros kapitulos prelatas arkidiakonas⁷⁹. Tikėtina, kad 1829 m. viduryje ar vėliausiai jų pabaigoje jis buvo instaliuotas į šią pareigybę. Kodėl ne iš karto jai atsilaisvinus, lieka atviras klausimas. Neatmestina, kad tai kažkaip galėjo būti susiję su tuomet vykusiais personaliniais pokyčiais vyskupijos valdymo struktūrose.

Išvados. XIX a. penkto dešimtmečio pradžioje imperijos valdžios iniciatyva vykdytos Katalikų Bažnyčios žemės valdų sekuliarizacijos kontekste vyskupijos kancleris neteko pajamų šaltiniu buvusių fundacija skirtų valdų. Sekuliarizacijos proceso pasekmėje buvo sukurtas imperijos valdžios inicijuotas katalikų dvasininkijos materialinio aprūpinimo modelis, kurio esmė buvo etatinis apmokėjimas iš imperijos išdo.

Vyskupijos kanclerio pareigybė nebuvo priskirta etatinių kategorijai. Dabartiniame temos tyrimo etape turimų duomenų nepakanka argu-

⁷⁶ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1826-12-11, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 262, l. 10.

⁷⁷ Katedros kapitulos posėdžio protokolas, 1828-05-11, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 263, l. 178v–183v.

⁷⁸ Plačiau apie vyskupijos administratoriaus aplinkybes žr. Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus vyskupijos ganytojo sosto link: vyskupo Andriaus Benedikto Klungevičiaus bažnytinės karjeros pakopos“, in: *Lietuvos istorijos metraštis 2016-2*, Vilnius, 2017, p. 141–168.

⁷⁹ 1829 m. vyskupijos liturginio kalendoriaus-žinyno duomenimis prelado arkidiakono pareigybė yra neužimta. Pradedant 1830 m., prelatu arkidiakonu nurodomas Mikuckis (*Directorium 1829–1853*).

mentuotai atsakyti į klausimą, kodėl nuspręsta, kad vyskupijos kanclerio pareigybė nebuvo verta etato. Tuometis vyskupijos kancleris Juozapas Krukovskis iš pareigų nebuvo nušalintas. Tikėtina, Krukovskiui iki mirties už kanclerio tarnystę iš imperijos išdo mokėtą metinį atlyginimą išrūpino vyskupijos hierarchai.

Vyskupijos kanclerio pareigybės raida nutrūksta XIX a. šešto-septinto dešimtmečių sandūroje. Į šias pareigas po Krukovskio mirties paskirtam ir porą metų jas ėjusiam Kazimierui Močiulskiui atlygis už kanclerio tarnystę nebuvo mokamas. Atlikta analizė leidžia konstatuoti priežastinį ryšį tarp materialinio pareigybės pagrindo bei jos išnykimo ir patvirtina tyrimo pradžioje suformuluotą hipotezę.

Tarp XIX a. dvasininkijos vyskupijos kanclerio pareigybė buvo pa-traukli. 1798–1863 m. kancleriais įvairiu laiku buvo penki vyskupijos dvasininkai. Tyrimas atskleidė šios pareigybės siekusių dvasininkų motyvų įvairovę. Pareigybė vertinta ir kaip galimybė kilti bažnytinės karjeros laip-tais (Tadas Kundzičius, Vincentas Mikuckis, neatmestinas ir Močiulskis), ir kaip atpildas už nuopelnus (Jonas Nedzvieckis, iš dalies Krukovskis). Trys šiuo laikotarpiu kancleriais buvę dvasininkai (Krukovskis, Kundzičius, Nedzvieckis) buvo išėję vienuolinę formaciją. Vienas iš ryškesnių šios grupės kolektyvinio portreto bruožų – išsilavinimas. Keturi iš jų (išskyrus Močiulskį) turėjo teologijos ar kanonų teisės daktaro laipsnius. Paskyrimo į pareigybę metu du iš jų (Kundzičius, Nedzvieckis) dirbo akademinį dar-bą, kurį tęsė ir tapę vyskupijos kancleriais.

XIX a. vyskupijos kancleris turėjo pareigą rūpintis vyskupijos institu-cijų veiklos dokumentais, saugotais vyskupijos ir katedros kapitulos (po 1834 m.) archyvuose. Tiek vyskupijos kaip institucijos, tiek katedros ka-pitulos dokumentacija nagrinėtu laikotarpiu nebuvo deramai tvarkoma (spragos saugotinų dokumentų masyve, informacinių rodyklių stoka, etc.). Pareigybės fundacijos aktu vyskupijos kancleriui deleguota visų katedros narių ir vyskupo fundacijų bei turimų privilegijų vykdymo priežiūros pa-reiga nagrinėtu laikotarpiu galiojo. Vyskupijos kancleris buvo aktyvus vys-kupijos dvasininkų turtinių interesų gynėjas (parengdavo teismo procesui reikalingų dokumentų išrašus, neretai pats juose dalyvaudavo).

Vyskupijos kanclerio pareigybė nagrinėtu laikotarpiu buvo įtraukta į katedros kapitulos prelatų ir kanauninkų pareigybių registrą. Rašyta po kanonijų, nurodant tais metais ją užimančio dvasininko pavardę. Vysku-pijos kanclerio dalyvavimas katedros kapitulos posėdžiuose šiame raidos etape neužfiksuotas. Pagrindo teigti, kad kuris nors iš jų prisiekė katedros

kapitulos statutu įteisinta priesaika, taip pat nėra. Visateisio katedros kapitulos nario statuso analizuotu laikotarpiu vyskupijos kancleris neturėjo ir šiai hierarchinės dvasininkijos korporacijai nepriklausė

Lentelė. Vilniaus vyskupijos kancleriai 1796/1798–1862 m.

Eil. Nr.	Asmenvardis ir jo vyraujanti forma šaltiniuose	Gyvenimo datos	Tarnystės kancleriu metai	Tarnystės trukmė metais	Statusas/pareigos bažnytinėse struktūrose skyrimo į kanclerius metu
1	Krukovskis Juozapas (Krukowski Józef)	~1773–1862	1833/1834–1862	29/28	Pijorų ordino provincijolas
2	Kundzičius Tadas (Kundzicz Tadeusz)	1747–1829	1796/1798–1813	17/15	Livonijos vyskupijos katedros kanauninkas
3	Mikuckis Vincentas (Mikucki Wincenty)	1763–1753	1813–1825	12	Vilniaus m. dekanato dekanas, Benekainių klebonas, vyskupijos kanclerio laikinasis koadjutorius
4	Močiulskis Kazimieras (Moczulski Kazimierz)	~1830–1864	1862–1863	2	Vilniaus vyskupijos katedros vikaras, koplyčios Savičiaus ligoninėje kapelionas, katedros kapitulos sekretorius
5	Nedzvieckis Jonas (Niedzwiecki Joannes, Niedźwiecki Jan)	1753–1832	1825–1832	7	Vilniaus vyskupijos seminarijos rektorius, Bresto kolegijos kapitulos kanauninkas

Lentelė sudaryta remiantis vyskupijos katedros kapitulos posėdžių protokolų ir vyskupijos liturginių kalendorių-žinytų duomenimis. Tikslinant Jano Niedzwieckio gyvenimo datas remtasi: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vienuoliai katalikai: Biogramų sąvadas*, parengė Martynas Jakulis, Liudas Jovaiša, Karolis Tumelis, Rafał Witkowski, in: http://monasch.nazwa.pl/mw19-lt/index.php?title=Niedźwiecki_Niedzwiecki_Joannes_CM. Pagal vyskupijos liturginiuose kalendoriuose pateikiamą informaciją Nedzvieckis gimė apie 1755 m.; 1832 m. kalendoriuje nurodyta jį esant 77 m. amžiaus (*Directorium 1832*, puslapiai nenumeruoti).

AN OUTLINE OF THE EVOLUTION OF THE OFFICE
OF THE CHANCELLOR OF VILNIUS DIOCESE
IN THE NINETEENTH CENTURY

Summary

In the nineteenth century, a diocesan chancellor's duty was to take care of the documents resulting from the activities of diocesan institutions that used to be stored in the archives of a cathedral chapter and the diocese. The seventeenth-century foundation act of the office, according to which the chancellor was delegated the supervision of the execution of all the foundations and privileges of the members of the cathedral and the bishop remained in force during the period in question. The diocesan chancellor was an active defender of the property interests of the clergy of the diocese (he prepared excerpts of the documents necessary for court proceedings and often participated in the proceedings in person).

In the nineteenth century, as in the time of the Republic of the Two Nations, the right of decision on the appointment of a clergyman as diocesan chancellor belonged to the bishop and the cathedral chapter. The position was included in the list of the offices of the cathedral chapter and the name of the clergyman occupying it was written after that of the canons. The diocesan chancellor did not have the status of a full member of the cathedral chapter. He did not attend meetings of the cathedral chapter during the period in question.

The office of the diocesan chancellor was attractive among the nineteenth-century clergy. At different times between 1798 and 1863, five diocesan clergymen held the office of the chancellor. This position was seen both as an opportunity for advancement in the Church and as a reward for merit. One of the more distinctive features of the collective portrait of this group is education. The absolute majority of them (four out of five) had degrees in theology or canon law. Some (two out of five) were engaged in academic work, which they continued after becoming diocesan chancellors.

The evolution of the office of the diocesan chancellor was interrupted at the turn of the 1860s. In the context of the secularisation of the land holdings of the Catholic Church initiated by the imperial government in the early 1840s, the diocesan chancellor loses the holdings of the foundation that used to be his source of income. The secularisation process resulted in the development of a model of material provision for the Catholic clergy initiated by the imperial authorities. The model is based on full-time pay from the imperial treasury. The office of the diocesan chancellor was not included in the list of paid positions. The conducted analysis leads to the conclusion that there was a causal link between the material basis of the position and its disappearance.

POŽIŪRIS Į SIELĄ XX A. PIRMOS PUSĖS LIETUVIŲ RELIGINĖJE MINTYJE

DALIA JAKAITĖ

Įvadas. „Dūšia nėra kaip paršelis arba vištelis, idant būtų galima ją apčiupinėti. [...] Pusgalvis buvo tas daktaras, kurs išardęs lavoną gyrės neradęs dūšios, tartumei, dūšia sėdi pilvo gale“¹, – taip rašė kunigas Jonas Balvočius-Gerutis, savo knygoje *Šiapus ir anapus grabo* (1903) ne kartą pabrėždamas *didelį skyrių* tarp sielos (dūšios) ir kūno ar viso žemiško pasaulio². Istoriniu-religiniu požiūriu ne mažiau reikšmingas pastebėjimas, kad *gyvybę, galią ir šviesą* dūšiai duodantis Dievas ją ir vienija su kūnu. Kaip liudija pateikta citata, Balvočiaus knyga įdomi ir savo stiliumi, perteikiant nemirtingos sielos, kitus šio ir amžinojo gyvenimo rūpesčius. Šv. Augustiną (pavyzdžiui, šventojo mintis apie „sielai Dievo pajungtą kūną“³) ar kitus klasikus siekiančios asociacijos dera su individualaus, neretai komiško stiliaus žaismu, kuris būdingas ir kitoms autoriaus knygoms (pavyzdžiui, *Sodžionių teologija*, 1905). Dar vieną paskatą pasidomėti lietuvių autoriams būdinga krikščioniškąja sielos samprata suteikė 1924 m. išleista Benedikto Andruškos (SJ) knyga *Žmogaus siela, jos esimas, dvasiškumas ir nemirybė*, kurią autorius pradeda nuo minties, kad „ne vienas lietuvis norėtų pažvelgti arčiau į sielos klausimą, ypač mokslus einąs jaunimas, bet literatūros šia tema nėra daug“⁴. Panaši mintis pamatuotai išsakoma ir po gero dešimtmečio. Kunigo Juozo Lomano knygoje *Sielos problema* (1937) teigiama, kad tuometinė „literatūra sielos klausimu“ lietuvių kalba „vis dėlto neturtinga“⁵.

¹ [Jonas Balvočius] J. Gerutis, *Šiapus ir anapus grabo. Amžinastis*, Chicago: Katalikas, 1903, p. 67; čia ir toliau koreguojama tik citatų skyryba.

² *Ibid.*, p. 72.

³ Aurelijus Augustinas, *Dialogai. Apie sielos didybę. Apie sielos nemirtingumą*, vertė Ona Daukšienė, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001, p. 223.

⁴ Benediktas Andruška, *Žmogaus siela. Jos esimas, dvasiškumas ir nemirybė: Psichologiški sielos svarstymai*, Kaunas, 1924, p. 3.

⁵ Juozas Lomanas, *Sielos problema*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugijos leidinys, 1937, p. 9.

Savotišku atsaku į šį alkį (*alkstanti, badmiriaujanti* siela – ir Balvočiaus knygos realija) galima pavadinti Motiejaus Gustaičio (*Sielos akordai*, 1917), Šatrijos Raganos (*Sename dvare*, 1922), Vinco Mykolaičio-Putino (*Tarp dviejų aušrų*, 1927; *Keliai ir kryžkeliai*, 1936), Bernardo Brazdžionio (*Krintančios žvaigždės*, 1933; *Kunigaikščių miestas*, 1936) kūrybą ar 1943–1944 m. rašytus Vytauto Mačernio sonetus. Siela šių ir kitų autorių kūryboje ne tik išsako tam tikras žmogaus būsenas, ne tik nurodo į ką kita, išskyla kaip pasaulėvaizdžio metafora (šia linkme apie sielą neretai ir kalba literatūros kritika), bet išsako ir savaimę reikšmingą, daugialypę ir turiningą tikrovę. Poetinis *sielos* fenomenas kviečia ne tik klausti, ką šis žodis pasako apie žmogaus pasaulį, bet ir kas yra pati siela, kokia jos sąveika su kūnu, Dievu ar kasdieniu gyvenimu. Grožinę literatūrą šiame straipsnyje iš esmės paliekant nuošalėje ir tik fragmentiškai stabtelint prie kai kurių dalykų, pagrindinis dėmesys telkiamas į religines (kartu ir psichologines, moralines) studijas, kurios taip pat pasižymi plačiu ir turiningu sielos klausimų spektru. Ją apibūdinti ar tiesiog patvirtinti, kad siela *yra*, autoriai rūpinasi panašiai kaip šv. Augustinas, kurio manymu, „siela yra vienintelė, kuria turime rūpintis, jei rūpinamės savimi pačiais“⁶.

Pagrindiniai šio straipsnio šaltiniai yra Andruškos teologinė-psichologinė studija *Žmogaus siela, jos esimas, dvasiškumas ir nemirybė* (1924), to paties autoriaus religinė-moralinė studija *Gyvybės šaltinis: Eucharistijos kilmė ir jos reikšmė* (1939), kunigo Kazimiero Matulaičio religinė-moralinė studija *Sielos takai tobulybėn* (1931), Juozo Pankausko psichologinis-religinis straipsnis „Sielos problema naujojoje psichologijoje“ (1936) ir Lomano religinė-teologinė studija *Sielos problema* (1937). Kontekstui reikšmingi ir kunigo Juozo Tumo-Vaižganto religiniai-poetiniai tekstai, vyskupo Mečislovo Reinio religinis-psichologinis straipsnis „Sielos sąvoka mūsų laikų psichologijoje“ (1926), Šatrijos Raganos religinės-pedagoginės studijos *Motina-auklėtoja* (1926) ir *Rimties valandėlė* (1928), Juozo Gobio religinė-literatūrinė brošiūra *Dechristianizuoto žmogaus siela dailiosios literatūros šviesoje* (1927), prelado Aleksandro Dambrausko-Adomo Jakšto religinė brošiūra *Žmogaus siela: ar ji yr dvasia ir ar ji nemirs?* (1928), vyskupo Pranciškaus Būčio religinė apysaka *Pasikalbėjimas apie sielą* (1930), Stasio Šalkauskio terminologinė sielos apibrėžtis (*Bendroji filosofijos terminija*, 1938), kunigo Pranciškaus Vasiliausko religinės publicistikos ir atsiminimų knyga *Mano sielos atgarsiai* (1943; tekstai rašyti nuo 1938 m.) ir kita.

⁶ Aurelijus Augustinas, *op. cit.*, p. 199.

Paskatų imtis šios temos teikia ir tai, kad XX a. pabaigos ar šiandiniame lietuviškame tyrimų lauke, daug dėmesio skiriant antikinei ar baltiškajai sielos sampratai, šią sąvoką neretai vartojant ezoteriškai, krikščioniškas jos apmąstymas nėra labai dažnas. Nors šiuolaikiniuose tyrimuose nuorodų į minėtas studijas yra, tačiau detaliau jos neaptariamoms, tarpukario epochos įnašas į religinę sielos sampratą nėra pakankamai išryškintas. Teoriniam kontekstui reikšmingas tiek šiuolaikinis požiūris, tiek ir klasika. Kunigas Česlovas Kavaliauskas, sielos sampratoje akcentuodamas Apreiškimo tradiciją ir šv. Tomo Akviniečio mokymą, viena esminių problemų laiko siekį taip „išaiškinti sielos prigimtį, kad ji išsaugotų savo „savarankiškumą““ ir kartu būtų taip susieta „su kūnu, kad pastarasis irgi galėtų dalyvauti jos nemirtingume“⁷. Komentuodamas krikščionybės iš Aristotelio perimtą „sielos kaip substancinės vienybės ir sielos kaip formos“ sampratą, lietuvių teologas teigia, kad tai ir „negalėjo patenkinti sielos nemirtingumu, dvasingumu ir savarankiškumu įsitikinusios ir Kristaus mokslu besiremiančios krikščionybės“⁸. Kaip teigia Kavaliauskas, Aristotelio idėjas plėtodamas nemirtingumo kryptimi, sielos ir kūno santykį šv. Tomas apmąsto išryškindamas žmogaus „savotiškumą tarp kitų pasaulio būtybių“, kad „žmogaus siela ir kūnas susijungia asmeniškumo realizavimo tikslui“⁹. Istoriniu požiūriu svarbus Senuoju Testamentu paremtas požiūris, kad siela, būdama gyvybės simbolis, bet ne šaltinis, yra mirtinga (žr. *Sk* 23, 10; *Ez* 13, 19), ir „tiktai Dievas, pažindamas žmogų ir pasirinkdamas jį savo dialogo partneriu, gali suteikti nemirtingumą“¹⁰. Sielos mirtingumo ir nemirtingumo, kitas problemas Rimas Skinkaitis pirmiausia apmąsto kristologiniu sielos ir kūno vienovės pagrindu¹¹. Primindamas krikščionybei svetimą platoniską sielos nemirtingumo sampratą, *viso žmogaus* gyvenimą ir nemirtingumą autorius pagrindžia Šv. Raštu ir ankstyvąja Bažnyčia¹². Ne mažiau įdomus jau užsimintas, nedaloma sielos ir kūno vienove pagrįstas sielos mirtingumo suvokimas, į kurį dėmesį atkreipia Skinkaitis¹³. Iš ankstyvosios Bažny-

⁷ Česlovas Kavaliauskas, *Trumpas teologijos žodynas*, Vilnius: „Lumen“ fondo leidykla, 1992, p. 312.

⁸ *Ibid.*, p. 314–315.

⁹ *Ibid.*, p. 316.

¹⁰ *Ibid.*, p. 320.

¹¹ Rimas Skinkaitis, „Krikščioniškojo sielos nemirtingumo klausimo traktavimo ypatumai“, in: *Logos*, Vilnius, 2015, Nr. 48, p. 33, in: http://litlogos.eu/L84/Logos_84_026_037_Skinkaitis.pdf, (2021-06-07).

¹² *Ibid.*, p. 28–29.

¹³ *Ibid.*, p. 30–32.

čios daugiau dėmesio skirdamas šv. Augustinui, teologas daro išvadą, kad „sielai yra skirtas vaidmuo sujungti idealųjį pasaulį su žemiškumu, nuo jutinio pasaulio sugrįžti pas Dievą“¹⁴. Kalbėdamas apie šiuolaikinę sielos sampratą, išskirtinį vaidmenį lietuvių autorius priskiria Josefui Ratzingeriui ir jo dialoginiam, iš žmogaus santykio su Kristumi kylančiam nemirtingumo traktavimui. Mūsų dėmesį patraukia Skinkaičio cituojama vokiečių teologo mintis, kad „siela yra substancija kaip kūno forma ir kaip substancija ji yra kūno forma“¹⁵. Poezijai apie sielą ypač aktualaus sielos dialogiškumo požiūriu reikšminga ir Emmanuelio Levino apmąstoma *siela sieloje*: anot Donato Večerskio, ji yra „fenomenologinę sąmonę perskrodžianti kitybė, parodanti imanencijoje atsiveriančią transcendenciją, mano psichinio gyvenimo intymume pasirodantį Kitą“¹⁶. Šiuolaikinę sielos ir kūno vienovės pagrindą sustiprina dar viena fenomenologinė žiūra – Maurice’as Merleau-Ponty, kuris, pasak Večerskio, „pastebi, kad Aš (sielos, subjekto) ir kūno (objekto) vienybė realizuojasi ne arbitraliame susiejimo, mąstymo procese, bet kiekvieną egzistencinio judesio akimirką“¹⁷. Šiuo atveju verta prisiminti, kad pagal senąjį baltų tikėjimą suvokiamos sielos fenomenologiniam aprašymui yra angažuota Gintaro Beresnevičiaus studija¹⁸. Šiuolaikiniame lietuviškame tyrimų lauke reikšminga ir antikinei minčiai skirta Tatjanos Aleknienės knyga *Sielos dermės*, pavyzdžiui: „tiesos ir išminties siekiančios protingosios sielos“ samprata pagal Platoną, žvilgsnis į filosofui priklausančių lyrinės poezijos vertinimą sielos atžvilgiu, sielos, kuria „mąstome, junta-

¹⁴ *Ibid.*, p. 30.

¹⁵ *Ibid.*, p. 33.

¹⁶ Donatas Večerskis, *Intersubjektyvumo ir kūniškumo plotmių sankirta: Fenomenologinė perspektyva*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009, p. 29, in: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/122355/1/donatas_vecerskis_dd.pdf, (2021-06-07).

¹⁷ *Ibid.*, p. 90.

¹⁸ Iš jos galima prisiminti sielos kaip sveikatos sampratą ar sielos vaizdavimą paukščio, kitais pavidalais. Kaip ir religinėje-teologinėje mintyje, sielos sferai priskiriami įvairūs psichiniai procesai, kalbama apie *sielos laisvę ir judėjimą*. Poetiškai ir kartu fenomenologiškai skamba laikinas sielos pradingimas – *pražuva*, kiek primenanti ir šv. Tomo mintį apie sielą, kuri, „atitraukta nuo galutinio tikslo siekimo ir meilės, tampa tarsi negyva“ (Gintaras Beresnevičius, „Sielos fenomenologijos įvadas“, in: *Kultūros tyrinėjimai*, t. 1, Vilnius: Valsybinis leidybos centras, 1995, p. 80–83, 87, 109–112 ir kt., in: http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Beresnevičius_Gintaras/Beresnevičius_SFI_1995.pdf, (2021-06-07); Tomas Akviniėtis, „Suma prieš pagonis. Trečioji knyga. 118–120 skyriai“, vertė Gintautas Vyšniauskas, in: *Logos*, Vilnius, 2017, Nr. 92, sk. CXXXIX, 17, in: http://www.litlogos.eu/L92/Logos_92_120_130_Akviniėtis.pdf, (2021-06-07).

me ir judame“, samprata pagal Aristotelį ir kita¹⁹. Be ankstyvosios tradicijos neapsieina ir šiuolaikiniai užsienio tyrimai. Panašiai kaip ir Lietuvoje, apie sielą daug rašoma įvairioje ezoterinėje literatūroje. Tačiau problemos aktualumą reikšmingiau ir patikimiau leidžia suprasti teologinės ir psichologijos, filosofijos ir teologijos dialogu (ar polilogu) pagrįstos studijos, skirtos sielos ir jos santykio su kūnu, kultūrinės ir socialinės (su kasdienio gyvenimo realijomis siejamos) sielos sampratos tyrimams²⁰.

Šio tyrimo tikslas – ištirti tris tarpukario lietuvių religinei minčiai būdingos sielos sampratos aspektus, atskleidžiant metoniminį jų ryšį su platesniu temos kontekstu, palyginant šiai sampratai atstovaujancius autorius ir parodant jai būdingą tradicijos ir modernumo sąveiką, religinę, istorinę bei kultūrinę sielos apmąstymų reikšmę. Straipsnyje vadovaujamosi religijos istorijos, iš dalies – religijos fenomenologijos ir literatūros teologijos principais.

Religinis-metafizinis sielos pagrindas (maldos aktualizacija). Kaip sako šv. Augustinas, „tikroji sielos buveinė ir tikroji jos tėvynė yra Dievas, kursai ją sukūrė“²¹. Apie *Dievo tveriamą dūšią* viename savo pamoksle (XIX a. pabaiga) kalbėjo ir Vaižgantas, čia pat augustiniškai pastebėdamas, kad viena tos dūšios dalis „niekadoms neduoda žmogui šiame gyvenime nurimti“²². Su šv. Tomo minties atgarsiu (pavyzdžiui, apie „Dievo sukurtą ir jam save atnašaujančią sielą“²³) pasaulio ir sielos sukūrimas figūruoja ir kitų lietuvių autorių sielos apmąstymuose. Kaip rašo Andruška, „siela betarpiškai Dievo sukuriama, ne atsiranda, bet sukuriama“²⁴. Panašiai ir Lomano studijoje Dievo sukurta siela apmąstoma kaip pasaulio sukūrimo ir kiekvieno žmogaus pradžios paslaptis, kiekvieno asmens asmeniškumo bei unikalumo ir kūrybiškos sielos egzistencijos priežastis:

¹⁹ Žr. Tatjana Aleknienė, *Sielos dermės: Filosofinės graikų etikos apybraiža*, Vilnius: Aidai, 1999, p. 48–49, 63, 154.

²⁰ Pvz.: Hermes Andreas Kick, *Leiblichkeit und Seele im Spannungsfeld von Weltbezug und Transzendenz*, Münster: Lit Verlag, 2021; Michael Utsch, *Im Dialog über die Seele – transpersonale Psychologie und christlicher Glaube*, Münster: Lit Verlag, 2003; Doris Nauer, *Seelsorge – Sorge um die Seele*, Kohlhammer Verlag, 2010.

²¹ Aurelijus Augustinas, *op. cit.*, p. 19.

²² Vaižgantas, *Raštai*, t. 23: *Pamokslai*, parengė Eligijus Daugnora, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2017, p. 207.

²³ Tomas Akviniėtis, „Suma prieš pagonis. Trečioji knyga. 118–120 skyriai“, sk. CXX, 9.

²⁴ Benediktas Andruška, *op. cit.*, p. 5.

Žmogaus gi siela yra Visagalio Dievo sutverta, reiškia, gavo pradžią iš Kūrėjo ir galės toliau po mirties egzistuoti savo individualiniu asmens gyvenimu. Kiekviena žmogaus siela gauna pradžią laike, būtent tą momentą, kai gimdytojai, sueidami į tarpusavio lyties santykius, pradeda naują organizmą, kuriam Dievas tiesiogiai sukuria sielą kaip naujo gyvenimo pradžią, kas bus ir forma corporis, ir visos dvasinės kūrybos pagrindas.²⁵

Žmogaus kūrybiškumas (Dievo sukurto pasaulio išdava) Lomano studijoje priskiriamas svarbiausiam sielos siekiniui šioje žemėje – Dievo pažinimui. Tiesa, skirtingai nei tarpukario estetinėje mintyje (pavyzdžiui, Mykolaičio-Putino), žmogaus kūrybiškumas nėra labai individualizuotas, o apeiti neįmanomas žemiškumas lieka menkesnis dalykas nei jį pralenkianti siela:

Kadangi dvasinės galios ir jų buvimo pagrindas – dvasinė būtis mumyse yra gyvos kūrybinės jėgos, t. y. žmogišką gyvenimą kuriančios, todėl sieloj randa atgarsį aukštesnio dvasinio pasaulio vertybės, ir tuo būdu mūsiškė siela, nežiūrint jos ryšio su šios žemės gyvenimu, pažįsta geriausiąjį pagrindą visokio dvasiškumo, visos būties šaltinį Dievą.²⁶

Mažiau dėmesio skirdamas žemiškam žmogaus gyvybės pasireiškimui, kaip ir daugelis savojo laiko mąstytojų, Lomanas akcentuoja mirties sąmonę įveikiantį amžinybės (amžinos gyvybės) troškimą: „Žmogaus dvasinė sielos prigimtis trokšta amžinybės, nors aplinkui temato mirtį, nykimą“²⁷. Ir žemiškai, ir dangiškai suvokiamas amžinybės geismas kūrybiškai įrodomas pasiremiant Biblija (Jobo knyga, Karalių knyga, Psalmynas), iškeliant mintį, kad „mirties problema visoj didybėj atsispindi ir Europos literatūroj bei mene“²⁸. Sielai priskirdamas vieną svarbiausių žmonijos siekių – „išsklaidyti pesimizmo ūkanas ir palaikyti dieviškojo pasaulio viltį“, – autorius jį atpažįsta ir iš Blaise'o Pascalio, Dante's, Michelangelo, kitų kūrėjų „nemirtingumo dvasioje gimusių kūrinių“²⁹. „Kad siela amžinai gyventų“ – toks „Dievo gerumo reikalavimas“ formuluojamas ir Dambrausko knygelėje³⁰. Šį pasaulį su anapusiniu jungiančios sielos metafiziką pagrindžia ir kito-

²⁵ Juozas Lomanas, *op. cit.*, p. 103.

²⁶ *Ibid.*, p. 77.

²⁷ *Ibid.*, p. 103.

²⁸ *Ibid.*, p. 144.

²⁹ *Ibid.*, p. 144–153.

³⁰ Aleksandras Dambrauskas, *Žmogaus siela. Ar ji yr dvasia ir ar ji nemirs?*, Kaunas: Šv. Kazimiero draugijos leidinys, 1928, p. 21, 23.

se autoriaus studijose plėtojama didžiojo ir mažojo kūrėjo samprata, pasižyminti Lomanui artimu žmogiško kūrybiškumo apribojimu: „Būdamas aukščiausias pasaulio Tvėrėjas, Dievas suteikė tvėrimo galios ir į savo paveikslą sutvertam žmogui, kad taptų mažasis tvėrėjėlis, Dievo tvėrimo darbo žemėj tęsėjas“³¹.

Vienai ar kitaip pasireiškianti sielos ir žmogiško kūrybiškumo sąsaja – tai jau ir įžanga į trečią mūsų straipsnio skyrių, kuriame bus kalbama apie kultūros kaip sielos formos reprezentacijas. Kaip atsiranda žmogaus siela, Dievui sukuriant pasaulį ir gimstant kiekvienam asmeniui, – šis klausimas bus keliamas ir vėliau. Juozas Venckus, iki sielos sukūrimo ateidamas su aristoteliška sielos kaip kūno formos ir kitomis teorijomis, panašiai kaip Lomanas apžvelgdamas šv. Augustino, Origeno, šv. Bonaventūros ir kitas sampratas, daugiausia dėmesio skiria šv. Tomui, sielos kilmės klausimą sieja ir su šiuolaikinės Bažnyčios požiūriu į žmogaus gyvybės pradžia³².

Apie žmogaus kūnui ir sielai Dievo suteiktas gyvybės ir kitas dovanas rašė ir kunigas Matulaitis, o viena svarbiausių dovanų yra sielą su Dievu jungiantis jo pažinimas – „taip, kaip jis gali būti pažintas“³³. Metafiziniu požiūriu įvertinamos ir trys sielos galios – atmintis, protas ir valia, kuriomis, kaip rašo Matulaitis, „esame panašūs į Švenčiausiąją Trejybę“ (mintis pagrindžiama šv. Tomo mokymu): „Kaip Dievas Tėvas yra priešastis Dievo Sūnaus ir abudu Šv. Dvasios, taip atmintis sieloje yra protingumo priešastis, ir išmintis – laisvos valios priešastis“³⁴. Nors Matulaičio studijoje kalbama ne tiek tai, kas yra siela, kiek apie tai, ką ji gali (būdamą tarsi savaime suprantama substancija) ir kaip „išvesti ją tobulybėn“, tačiau knygos pradžioje keliami ir su pačia sielos esme susiję klausimai, o vienas iš jų – „kas pakelia žmogaus sielą prie artimiausio bendravimo su Dievu“³⁵. Vienu svarbiausių būdų sielai apšviesti Matulaitis vadina pamaldumą – pirmiausia siejamą su Dievo baime, atgaila ir sąžine. Kas konkrečiau yra pamaldumas, Matulaitis aiškina remdamasis Šv. Raštu, šventųjų gyvenimų aprašymais

³¹ *Ibid.*, p. 8.

³² Juozas Venckus, „Kada atsiranda žmogaus siela“, in: *Laiškai lietuviams*, Čikaga, 1952, Nr. 9, in: <http://laiskailietuviams.lt/index.php/1952m-9-rugsejo/351-kada-atsiranda-zmogaus-siela>, (2021-06-01).

³³ Kazimieras Matulaitis, *Sielos takai tobulybėn*, Chicago, 1931, p. 4, 5. Kaip pagrindinė autoriaus atrama nurodomas šis šaltinis: Franciscus Naval, *Theologiae asceticae et mysticae cursus, ad usum seminariorum*, Roma: Marietti, 1919.

³⁴ Kazimieras Matulaitis, *op. cit.*, p. 194.

³⁵ *Ibid.*, p. 5.

ir specifiniu požiūriu į žmogaus psichiką, prie kurios dar sugrįšime kitame skyriuje, tačiau kol kas verta atkreipti dėmesį į pirmąjį pamaldaus gyvenimo įsakymą – „nesivadovauk jausmais“, – aiškiai parodantį proto pirmumą sielos sampratoje³⁶. Tiesa, ne vienoje vietoje kalbama ir apie proto silpnumą, nes, kaip sakoma, net „pamaldžios sielos klaidžioja proto tamsybėse“. Todėl viena didžiausių sielos vertybių yra šv. Pauliaus išmintimi paremtas *budėjimas*³⁷. Panašią sielos patiriamą būseną galima aptikti ir lietuvių literatūros tradicijoje (Jurgis Baltrušaitis, Šatrijos Ragana ir kiti).

Panašiai ir Andruška, atgaivindamas šv. Augustino ir kitų mąstytojų tradiciją, sielą apibūdina kaip žmogaus ir Dievo pokalbio erdvę, kuriai suprasti ir pokalbiui įvykti svarbi visa Švč. Trejybė (apie Kristų sielai liudija Šv. Dvasia)³⁸. Būdama pokalbio erdvė, siela yra ir realiausia Dievo apsilankymo vieta, o džiaugsmo teikiantis susitikimas vertas aukščiausio maldos veiksmo – garbinimo:

Štai jau Viešpats yra atėjęs į sielą šv. Komunijoje. Ką gi Jis sielai pasakys? Jis pasakys ir primins, kas yra gyvenimas. Tai yra kelionė pas Tėvą. Dangiškasis Tėvas yra žemiškosios kelionės tikslas ir galas. Pagarbinti jį buvo paties Kristaus siekimas ir uždavinys – toks uždavinys yra ir sielos, kurią Jėzus lanko: pagarbinti dangiškąjį Tėvą visu savo gyvenimu.³⁹

Verta prisiminti, kad dvasinį Dievo garbinimą ir kitokią maldą sielos veiksmams priskiria šv. Tomas⁴⁰, šv. Bonaventūra⁴¹. Sielos ir maldos sąsaja vėl norisi prisiminti literatūroje. Vaižganto apysakoje *Dėdės ir dėdienės* dėdės Mykolo kūną pasakotojui pavadinus *sielos žieve*, iškart po to aprašoma, kuo ypatinga ir kitiems neįspėjama buvo Mykolo sielos malda: „Jis meldė ir mokėjo melstis taip, kaip temoka tikrieji dvasininkai įpratę vartalioti savo

³⁶ *Ibid.*, p. 42.

³⁷ *Ibid.*, p. 204, 224.

³⁸ Benediktas Andruška, *Gyvybės šaltinis: Eucharistijos kilmė ir jos reikšmė*, Kaunas: Tėvų jėzuitų leidinys, 1939, p. 81. Teoriniam kontekstui įdomi šv. Bonaventūros mintis, kad „sieloje spindi palaimingosios Trejybės paveikslas“ (Šv. Bonaventūra, *Sielos vadovas į Dievą*, vertė Darius Alekna, Vilnius: Aidai, 2009, p. 73).

³⁹ *Ibid.*, p. 71.

⁴⁰ Tomas Akviniėtis, „Suma prieš pagonis. Trečioji knyga. 118–120 skyriai“, sk. CXX, 5.

⁴¹ „Kaip prie išminties galima ateiti tik per malonę, teisingumą ir pažinimą, taip ir prie regėjimo ateinama tik per skvarbų svarstymą, šventą elgesį ir karštą maldą. [...] Šie trys dalykai – gimdantis mąstymas, žodis ir meilė yra sieloje kaip atmintis, supratimas ir troškimas [...]“ (Šv. Bonaventūra, *op. cit.*, p. 51, 81; apie sąsają su šv. Augustinu žr. *Ibid.*, p. 169).

sielą mintimis gyventi. Akylasis būtų įspėjęs jame didžiulę inteligenciją, tik nebuvo kas įspėja⁴². Poetiškai įtaigi maldos forma, persmelkta ir mistinės patirties, yra metafizinis sielos judėjimas, keliavimas, kurį išgyvena Šatrijos Raganos mamatė (*Sename dvare*)⁴³. Malda ir motinos pareiga jos išmokyti su sielos visuma siejama ir autorės knygoje *Motina-auklėtoja*⁴⁴. Metafiziniu požiūriu įdomus ir *Rimties valandėlėje* išskylantis, pranašo Izaijo, šv. Pauliaus ir kita bibline išmintimi paremtas žvilgsnis į tarsi pro šydą matomą tikrovę (anapusinį pasaulį). Tačiau ir toks matymas yra patikimas, kaip ir amžinybės ilgesys – viena ir kita prieinama tik sielos žvilgsniui: „Tik sielos akis ir ausis tepajėgia prasiskverbti pro uždangalą ir sugauti viso to grožio, visos tos harmonijos ir spindesio nors trupinėlių“⁴⁵. Nors kalbant apie dvasinį gyvenimą ne kartą daroma aiški skirtis tarp kūno ir sielos, tačiau reikšmingai apmąstoma ir sąveika, tam tikra kūno būtinybė dvasiniam žvilgsniui: „Kas nori praskleisti ir tobulinti tas vidujines akis, tas turi lavinti savo materialines akis. [...] Ir ta žemiškoji tiesa padeda jam eiti į aukščiausiąją tiesą, sielos akimis teregimą“⁴⁶.

Viena svarbiausių, kristologinių mokymą atitinkančių tikėjimo tiesų, reikalingų sielai suprasti, jai tobulinti ir galų gale jai egzistuoti, yra Dievo meilė. „Du keliai veda sielą į amžinąją Tėvynę: meilės ir pasiaukojimo kelias“, – rašo Matulaitis, Dievo meilę vadindamas paslaptinga sielą valančia ugnimi⁴⁷. Tikėjimas, meilė ir malda Andruškos apibūdinami kaip iš Dievo malonės kylantys sielos veiksmai, padedantys svarbiausiam žmogaus tikslui – sielos susijungimui su Kristumi:

Per maldą sielos, tos vynmedžio šakelės, semia sau gyvybės syvų iš vynmedžio, Kristaus, per ją pavaduojamas Kristaus kūniškas artimumas, – ji yra tikėjimo ir meilės kvėpavimas, galingiausia priemonė krikščioniškajam praktiškam gyvenimui vykdyti ir Dievo karalystei plėsti.⁴⁸

⁴² Vaižgantas, *Raštai*, t. 3: *Dėdės ir dėdienės. Nebylys. Žemaičių robinzonas. Šeimos vėžiai*, parengė Eglė Bielskytė, vyr. redaktorius Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995, p. 63.

⁴³ „Ir eina tuo keliu mano siela“ (Šatrijos Ragana, *Sename dvare*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995, p. 124).

⁴⁴ Marija Pečkauskaitė, *Motyva-auklėtoja*, Kaunas: „Žinijos“ bendrovė, 1926, p. 55.

⁴⁵ Šatrijos Ragana, „Rimties valandėlė“, in: *Šatrijos Raganos (Marijos Pečkauskaitės) Raštai*, t. 5, Kaunas: „Žinijos“ bendrovė, 1928, p. 97.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 95.

⁴⁷ Kazimieras Matulaitis, *op. cit.*, p. 6, 12.

⁴⁸ Benediktas Andruška, *op. cit.*, p. 74.

Taigi meilė ir malda leidžia priartėti prie metafizinės Kristaus žmogiškumo paslapties, kviečia įsitraukti į mistinį ir kartu visu kūnu patiriamą Dievo buvimą. Kūnu patiriamą dvasinį gyvenimą reprezentuoja ir autorių užuominos apie kasdienybę – aišku, tokią, kokia verta sielos žvilgsnio: „Taip pat ir siela, kurioje atsilanko Kristus, eis liudyti apie Kristų savo doru, pavyzdingu, krikščionišku kasdieniu gyvenimu“⁴⁹. Pabrėždamas kūno ir sielos vienovę, Andruška, kaip ir daugelis kitų autorių, išsako ir savaime suprantamą, o tiksliau, be tikėjimo suvokti neįmanomą judviejų atsiskyrimą po mirties. Taigi tradiciškai įprasminamas dvejobas sielos gyvenimas „šiapus ir anapus grabo“, Balvočiaus žodžiais tariant.

Kasdienę „anapusbės sąmonę“⁵⁰ reprezentuoja ir įvairiausi Lomano knygos pasakojimai, ypač gausūs skyriuose „Pranašiški sapnai – vizijos“, „Aiškiaregystė“ ir „Telepatija“. Ieškodamas aiškesnės savo pozicijos šios tikrovės požiūriu, o galbūt pernelyg pasikliaudamas rašymo lengvumu, kurį yra pastebėjęs Antanas Maceina⁵¹, Lomanas kiek paradoksaliai (atsižvelgiant į teologinį užsiangažavimą studijos pradžioje) derina rimtą ir nerimtą (vertybinės nuostatos stokojančią) istorijų perpasakojimą, okultinių ir kitų reiškinių vertinimą. Nepaisant pirmame skyriuje išsakyto perspėjimo dėl prietarų („rimtas žmogus“, kaip sakoma, „sapnais paprastai netiki“⁵²), gausiai pasakojamos „aiškiaregystės“ istorijos ir jų komentarai⁵³ aiškesnio skirtumo tarp krikščionišku mokymu paremto tikėjimo ir prietarų ar apskritai tariamos tiesos nedaro net ir ten, kur tai, atrodo, būtina, perpasakojamas istorijas pateikia kaip savaime suprantamą ir reikšmingą diskursą. Kita vertus, pamokslus primenančios istorijos iškyla kaip visai įdomus būtent kasdienės kultūrinės sąmonės paliudijimas. „Lietuviškosios“ sielos sampratos kontekstui įdomus dar vienas Maceinos pastebėjimas – apie kitų autorių minties perteklių Lomano knygoje⁵⁴. Turint galvoje ir kitiems religinės minties autoriams neretai būdingą kompiliacinį rašymo pobūdį, įdomus kitas dalykas: maždaug pusė knygos pradžioje pateikto „Panaudo-

⁴⁹ *Ibid.*, p. 81.

⁵⁰ Juozas Lomanas, *op. cit.*, p. 82.

⁵¹ Maceina, pasigedamas problemos sprendimo, sako, kad trečioji knygos dalis („Sielos nemirtingumo paneigimas mūsų laikais“) „virsta tik smagiu pasiskaitymu“ (Antanas Maceina, „Kun. J. Lomanas, „Sielos problema“, in: *Židinys*, Kaunas, 1937, Nr. 12, p. 639).

⁵² Juozas Lomanas, *op. cit.*, p. 184.

⁵³ *Ibid.*, p. 210–217, 223–226.

⁵⁴ Antanas Maceina, *op. cit.*, p. 638.

tos literatūros⁵⁵ sąrašo autorių yra tie, kurių idėjų atžvilgiu išsakoma vienokia ar kitokia kritika. Nurodyti klaidas (pradedant monizmo), kovingai sureaguoti į vieną ar kitą idėją Lomanui, regis, buvo svarbiau nei įtvirtinti tam tikras savo epochos idėjas ar išsakyti ir savo poziciją. Tačiau ir šis, tarsi kovojančią Bažnyčią reprezentuojantis, pasirinkimas iškalbingas. Vienas iš daugiausia kritinės diskusijos nusipelnusių autorių buvo psichologas Wilhelmas Wundtas, pažįstamas ir ankstesnei lietuvių filosofinės bei religinės minties tradicijai. Jo mokslą apie sielą savo diplominiame darbe (1912) iš idealizmo pozicijų kritiškai nagrinėjo Romanas Bytautas. Kaip teigia Vacys Bagdonavičius, svarbiausia Bytauto kritika buvo skirta Wundto teiginiui, kad „nesama sielos substancijos“; na, o lietuvių filosofas mąsto apie tai, jog „sielos monada potencialiai talpina pačią būties esmę“⁵⁶. Grįžtant prie Lomano ir nepaisant to, kad, Maceinos žodžiais tariant, jis lieka „apžvalgos srityje“⁵⁷, verta pastebėti ir reikšmingą dialogą su tuometine XIX a. pabaišos – XX a. pradžios mintimi. Iš Lomanui parankių autorių išskirtini teologai Albert'as Fargesas ir Georgas Heidingsfelderis⁵⁸, filosofas Eberhardas Dennertas. Pastarasis taip pat kritikavo monizmą, o savo knygoje *Gyvenimas, mirtis ir – tada?* (ji įtraukta ir į Lomano „Panaudotos literatūros“ sąrašą) tradiciškai rėmėsi Aristotelio ir kita klasikine sielos samprata, sielą apibūdino kaip „gyvenimo principą“ (panašiai kaip daugelis cituotų lietuvių autorių), o žmogų – kaip „sielos, kūno ir dvasios kvintakordą“. Panašiai kaip Lomanas, šis autorius akcentuoja ir nesąmoningą sielos veikimą; su kitais autoriais suartina ir Dennerto akcentuojama mintis, kad siela gali veikti tik per sąsają su kūnu⁵⁹. (Kultūros istorijai priklausančios sielos sampratos atramos – tai ne tik sielos metafizikos, bet ir kultūros integralumo probleminis laukas.)

⁵⁵ Juozas Lomanas, *op. cit.*, p. 13–14.

⁵⁶ Žr. Vacys Bagdonavičius, „Romano Bytauto filosofinių pažiūrų bruožai“, in: *Problemos*, Vilnius, 1988, Nr. 39, p. 68, in: <https://www.zurnalai.vu.lt/problemos/article/view/7153/4276>, (2021-08-24).

⁵⁷ „Mes patiriame daugiau sielos problemos istoriją, įvairius bandymus šią problemą spręsti, įvairius faktus, kalbančius už tam tikrą sprendimą, bet mes sunkiai patiriame šios problemos sprendimą“ (Antanas Maceina, *op. cit.*, p. 639).

⁵⁸ Pvz.: Albert Farges, *Le cerveau, l'âme et les facultés*, Paris: A. et R. Roger et F. Chernoviz, 1892; Georg Heidingsfelder, *Unsterblichkeit der Seele*, München: Hüber, 1930.

⁵⁹ Eberhard Dennert, *Leben, Tod und – dann?* Paderborn: Salzwasser Verlag, 2014 (1929), p. 71, 303, 307, 321.

Sielos psichika (vaizduotės aktualizacija). Nors lietuvių autorių sampratoje probleminiu požiūriu dominuoja religinis-dvasinis sielos klausimų suinteresuotumas, kone visos aptariamose studijose pirmiausia angažuojasi sielos psichikai (knygų paantraštės, pirmieji skyriai ir kita). Svarbiausias išėjimo taškas Andruškos studijoje ir šiuo atveju – tiesiogiai ir per tarpininkus perimta tomistinė sielos gyvybės samprata. Siela apibūdinama kaip žmogaus psichikoje susijungianti „vegetalė, jautulinė ir intelektualė gyvybė“, „gyvybės jautimo ir mintijimo principas“⁶⁰, atitinkantis ir aristotelišką „mintančios, juntančios ir protingosios sielos“ sampratą⁶¹. Gyvybė – viena svarbiausių sąvokų ir kituose sielos apmąstymuose. Siekdamas aiškaus apibrėžtumo, Šalkauskis sielą apibūdina kaip „gyvybės pradą visose gyvosiose esybėse“. Bet, skirtingai nuo vyraujančios religinės minties, „sielos gyvybės, sieliškumo“ sąsaja su jusliniu gyvenimu filosofui leidžia teigti esant ne sielos, bet vėlės nemirtingumą⁶². Remiantis Andruškos mintimi, „betarpiškai Dievo sutveriami“ siela, taigi pats sukūrimo faktas ir dėl jo atsirandanti sielos gyvybė yra svarbiausia jos nemirtingumo ar substancinės vienovės su kūnu priežastis⁶³. Kultūriniu-religiniu požiūriu svarbu atrodo tai, kad didelis dėmesys tenka „jautulinės sielos gyvybės“ sampratai. Tai ne tik emocinė, bet ir jutiminė gyvybė, kurią išreiškia „judėjimo galia, jautulinis geidimas, instinktas“⁶⁴. Verta prisiminti, kad judėjimas, vaizduotė, atmintis, protavimas – tai bręstančios žmogaus sielos gebėjimai pagal Aristotelį⁶⁵, kurio mokymą perima ir krikščioniška tradicija. Na, o mistinėje šv. Bonaventūros teologijoje apmąstomos šešių sielos galių pakopos, „kuriomis nuo žemiausiųjų dalykų pakylame prie aukščiausiųjų, nuo išorinių prie vidinių, nuo laikinų užkopiame prie amžinųjų“. Šios pakopos – tai „jūslės, vaizduotė, protavimas, mąstymas, suvokimas ir sielos viršūnė, arba sinderezės kibirkštėlė“⁶⁶. Nepaisant Andruškai neretai būdingo platoniško kūno apribojimo, jo ir sielos vienovės substancialumą bei pakankamai stiprų kūno dalyvavimą sielos veiksmuose rodo būtent požiūris į vaizduo-

⁶⁰ Benediktas Andruška, *Žmogaus siela*, p. 24, 32.

⁶¹ Žr. Tomas Akviniėtis, „Suma prieš pagonis. Trečioji knyga. 118–120 skyriai“, sk. CXX, 11; Tatjana Aleknienė, *op. cit.*, p. 156.

⁶² Stasys Šalkauskis, „Bendroji filosofijos terminija“, in: Stasys Šalkauskis, *Rinktiniai raštai. Filosofinės studijos*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1986, p. 544.

⁶³ Benediktas Andruška, *op. cit.*, p. 5, 35–36.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 27.

⁶⁵ Žr. Tatjana Aleknienė, *op. cit.*, p. 156, 157.

⁶⁶ Šv. Bonaventūra, *op. cit.*, p. 49.

tę, kurią jis suvokia kaip *jautulinės* ir *intelektualės* gyvybės formą. Ji remiasi kūniškais (*išviršiniaisiais*) daiktiško pasaulio pajautimais, taigi savo vietą šioje formoje turi ir *vegetalė gyvybė*, bet viena esminių jos ypatybių yra tomistinę laisvės sampratą (konkrečiau, prigimtinę laisvę ir laisvę nuo būtinumo⁶⁷) atliepanti *liuosa refleksija*:

Daiktų įspūdžius, gautus iš išviršinių pajautimų, vaizduotė užlaiko savyj kaipo anų daiktų vaizdus ir prie bet kokios progos juos vėl savyj atnaujina, nors daiktai jau nebeveikia į išviršinius pajautimus. Vaizduotė gali arba iš naujo atkartoti senus vaizdus, arba iš jau turimų vaizdų sukombinuoti senus vaizdus.⁶⁸

Šioje vaizduotės sampratoje savo vietą turi ir atmintis, kuri, kaip sako šv. Augustinas, „be abejo, priklauso sielai“⁶⁹. Anot šv. Bonaventūros, „iš atminties veikimų aiškėja, kad pati siela yra Dievo paveikslas ir panašumas“⁷⁰. Atmintis iškyla kaip žemiškos ir kartu antgamtinės sielos gyvybės forma, o jos svarba Andruškos apmąstoma tiek psichologiniu, tiek ir religiniu požiūriu:

[jautulinė atmintis] – [tai yra galia, iš naujo reprodukuojanti jautimus ir praeitų vaizdus, tokius, kokie jie yra buvę praeityj, taip kad jautuliniu pažinimu jie pažįstamą sutinka su turėtais praeityj jautimais ir vaizdais.⁷¹

Taigi vaizduotė iškyla kaip tam tikras sielos gebėjimas ir sąmonės fenomenas, o apskritai sąmonė neretai tampa kone sielos sinonimu. Sekant Andruškos apibrėžtimi, ji yra visa ko suvokimą palengvinantis tarpininkas, primenantis, kad visos „jautulinės ir intelektualės gyvybės“ principas yra „protinga siela“⁷². Panašiai ir Reinys, sąmonės sąvoką vartodamas kaip visos žmogaus psichikos ir kartu jos supratimo sinonimą, sielą apibūdina kaip „tikrąją visų sąmonės vyksmų tėviškę ir psichologiją“⁷³.

Svarbi vieta vaizduotei ir atminčiai tenka Matulaičio sielos sampratoje. Viena ir kita vertinama tiek religiniu-teologiniu, tiek ir moraliniu-psicho-

⁶⁷ Žr. Lina Šulcienė, „Žmogaus laisvės samprata šv. Tomo Akviniečio veikalė *Summa theologiae* (I dalis)“, in: *Soter*, Kaunas, 2007, Nr. 21, p. 36, in: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/34014/1/ISSN2335-8785_2007_N_21_49.PG_31-42.pdf, (2021-06-23).

⁶⁸ Benediktas Andruška, *op. cit.*, p. 25.

⁶⁹ Aurelijus Augustinas, *op. cit.*, p. 39.

⁷⁰ Šv. Bonaventūra, *op. cit.*, p. 75.

⁷¹ Benediktas Andruška, *op. cit.*, p. 26.

⁷² *Ibid.*, p. 32.

⁷³ Mečislovas Reinys, „Sielos sąvoka mūsų laikų psichologijoje“, in: *Logos*, Kaunas, 1923, Nr. 1–2, p. 108.

loginiu požiūriu. Gali pasirodyti, kad sielos pažinimui ir jos *sutvarkymui* taikomi itin universalūs, visus asmenis tarsi unifikuojantys dorosios sielos kriterijai. Kita vertus, poetiškai įtaigiai išsakomas ir kiekvienam žmogui kaip Dievo kūriniai būdingas ir psichologine žiūra pagrįstas individualumas: „Sielos gyvenimas ir jos reikalai yra įvairesni negu lapų išvaizda. Viena siela į kitą maža panaši, nes kiekvienas žmogus turi savo dorybes ir savo ydas“⁷⁴. Šį individualumą patvirtina ir reikšmingas sielos bei prigimties sugretinimas⁷⁵. Knygos pradžioje keldamas sielai prieinamo Dievo pažinimo klausimą, savo studiją Matulaitis paskiria sielos pažinimui ir jos *sutvarkymui*, nes pažinti sielą iš esmės reiškia pažinti žmogaus nuodėmes ir ydas. Viena ir kita būtų neįmanoma be kūno *sutvarkymo*. Plati ir daugiausia kaip nuodėmių spektras išplėtota kūno samprata įdomi tiek savaime, tiek ir dėl savo integralumo sielos atžvilgiu. „Kartu su išoriniais kūno pojūčiais turime keletą išvidinių jausmingųjų galių, kurias skaitome žmogaus kūno savumais, o ne protingosios sielos jėgomis“⁷⁶, – rašoma knygoje, *išvidiniais kūno savumais* laikant ir vaizduotę bei jausmingąją atmintį (skirtingą nuo anksčiau minėtos sielos galios, prie kurios dar grįšime). Svarbiausias šių fenomenų apmąstymo tikslas vėlgi yra išsakyti jų *sutvarkymo* ir *apmarinimo* būtinumą⁷⁷. Vis dėlto, nepaisant tendencijos kalbėti apie klaidinančią, dažniausiai į bloga vedančią vaizduotę (per ją *kalba piktoji dvasia*, ji klaidina skatindama *tikėti svajonėmis ir sapnais*), šis fenomenas pasirodo esąs ir labai reikšmingas sielos apsisvalymo kelionėje, o ši reikšmingumą paliudija netgi estetiniu, laiko ar to paties kūno ir meilės požiūriu pagrįsta vaizduotės refleksija (suartėjanti su Andruškos ar kitų autorių samprata).

Nors viena nuo kitos labai skiriasi, nes ši atmintis siekia vien tikrumoje patirtus jausmus, o vaizduotė apima ir dabartį, ir ateitį, padabina buvusius įvykius ir galimus įvykti vaizduoja kaip esamus – visgi abidvi eina kartu. Jos yra be galo didelės vertės, jei tik yra sutvarkytos. Vaizdais padabintoji tiesa lengviau yra suprantama žmogaus protui. Tvarkinga vaizduotė padeda gerai mąstyti, nuolat prisiminti Dievo akivaizdą, pažadina tikibinius aktus, paskatina prie uolumo ir prie didelių artimo meilės darbų. [...] Gerai sutvarkyta vaizduotė ir jausmingoji atmintis dvasiškam mūsų gyvenimui turi daug reikšmės.⁷⁸

⁷⁴ Kazimieras Matulaitis, *op. cit.*, p. 82.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 195.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 177.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 179.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 179–185.

Jausmingumo fenomenas daugiausia iškyla kaip neigiama kūno pasaulio sfera, kuriai *sutvarkyti* pasiūlomos tiek psichologinės, tiek metafizinės kategorijos (Šv. Dvasios baimė, atgaila ir kita)⁷⁹. Tačiau tiek sielos psichologijos, tiek ir kūno jausmingumo požiūriu dviprasmiškai atrodo Matulaičio knygos skyrius „Dvasinių sausumų priežastys“. Remiantis šv. Kryžiaus Jono mokymu, dvasinė dykuma apmaštoma kaip „pasitaikomojo jausmingojo pamaldumo stoka“⁸⁰, taigi trukdis, o jausmingumas tokiu atveju iškyla ir kaip vertybė. Tačiau vėlgi, kaip byloja tradicija, tiek šv. Jonui, tiek ir jo mokymą priimančiam Matulaičiui vertybė yra pati dykuma, taigi ir jausmingumo stygius:

Širdies ištrėmimas, – tai dvasios sausumas. Jisai skaudus yra sielai, bet jis tiksliai valdo ją ir teikia, anot šv. Jono nuo Kryžiaus, sekančias naudas [...]. [...] Dvasios sausumai yra labai neįjaukūs sielai. Tiesa, jie valo sielą, ją tobulina.⁸¹

Čia išskylanti dykumos samprata, galima sakyti, pažįstama ir lietuvių literatūros tradicijai, ypač egzistencinės minties ir ribinių patirčių poezijai (Mačernio sonetai, iš dalies ir Brazdžionio poezija). Egzistenciškai, poetiškai bei psichologiškai įtikinamas yra ir Matulaičio perspėjimas apie klaidingą nuolatinio *sielos džiaugsmo* ir ramybės lūkestį („Kaip perdėta baimė, taip ir įsivaizduotas džiaugsmas trukdo dvasios pažangą“)⁸². Psichologinės ir moralinės, metafizinės ir žemiškos motyvacijos turi ir jau užsimintas žvilgsnis į atmintį, kuri vadinama sielos galia. Ši samprata pagrįsta šv. Bonaventūros – vieno ryškiausių lietuvių autorių autoritetų (greta šv. Tomo ir šv. Augustino) – mokymu. Žmogaus ir Dievo bendrystės atnaujinimui skirtas apmąstymas įdomus vien jau dėl savo pozityvumo (palyginti su ydų ir nuodėmių dominante per visą knygą)⁸³.

Į ne tiek ydų pašalinimą (nors be to būtų neįmanomas auklėjimas), kiek į labiau pozityvų sielos formavimą (ugdant tai, kas joje vertinga) nukreiptos Šatrijos Raganos pedagoginės studijos. Kiek kitaip nei Matulaičio studijoje, išskirtinai ir kitų šaltinių kontekste, knygoje *Motina-auklėtoja* jausmai vadinami viena gražiausių Dievo dovanų. Vienas svarbiausių jausmų yra sielos jaučiamą Dievo meilę atliepianti žmogaus meilė (ir kitur

⁷⁹ *Ibid.*, p. 187.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 228.

⁸¹ *Ibid.*, p. 231–232.

⁸² *Ibid.*, p. 42–72.

⁸³ *Ibid.*, p. 198–203.

aktualizuota, bet ne tiek su jausmingumu siejama sielos dorybė). Kartu su protu ir valia jausmai Šatrijos Raganos vadinami svarbiausiomis, dieviškomis sielos galiomis⁸⁴.

Atliepiant Matulaičio ir Andruškos knygų intencijas, svarbiausias dvasinės substancijos veiksmas ir Lomano studijoje yra sielai būdingas savęs pažinimas, o per jį – ir Dievo pažinimas. Kaip rašo Lomanas, pažinti save sielai padeda *mąstanti sąmonė*: „Iš tikro sąmonė, refleksija, žodžiu sakant, grįžimas į save, yra psichinio proceso viršūnė, kada siela pati save suranda, suvokia savo prigimties dvasiškumą“⁸⁵. Turėdamas Platono, šv. Augustino, šv. Tomo ar šv. Bonaventūros *savęs pažinimo*⁸⁶ atgarsiu, šis pažinimas įgyja ir psichologinį pagrindą. Išvengdamas religinėje mintyje ar poezijoje pasitaikančio „mano“ ir „mano“ sielos dualizmo, Lomanas pabrėžia kitą skirtį – tarp sielos ir sąmonės, o vienos ir kitos tapatinimas yra vertas kritikos. Sielą suvokiant plačiau, kaip sąmonę ir kitus psichikos procesus apimančią substanciją, šia skirtimi saugomas tiek psichologinis, tiek dvasinis žmogaus sielos gyvybės unikalumas⁸⁷. Pabrėžiant esminį dvasinės ir psichinės tikrovės ryšį, sielos klausimą siekiama apsaugoti nuo modernybėje įsitvirtinančios psichinio pasaulio autonomijos, kitaip tariant, nuo tos psichologijos, kuri, remiantis Jono Pankausko straipsniu, atsisako dvasinio prado (apie tai kiek vėliau). Kaip ir Andruška angažuodamasis psichologijai, sielą Lomanas yra apibūdinęs kaip dvasinės prigimties psichikos aktą, o visą psichinį pasaulį (ir sąmonę) – kaip vidinį dvasinės sielos veiksmą:

Psichinis veiksmas yra imanentiškas, mūsų dvasinėj sieloj pasilieka; veiksmas, atremtas į mūsų „aš“. Įvaizdas (Vorstellung) atsimuša, pasilieka many, bet ne tuo būdu, kad kiti galėtų matyti ir stebėti, lyg kokią fotografiją; bet tas atvaizdas man atstoja patį objektą. Savo pojūčių veiksmis aš save dvasiškai įturtinu.⁸⁸

Laikantis platoniškos tradicijos, pojūčiai ir kūnas Lomanui nėra labai svarbi, o gal ir visai nepaveiki savęs pažinimo sritis: „Dvasinės vertybės, kaip žmogaus garbė, dorybė, pareigos jausmas juk negali materialiai veik-

⁸⁴ Marija Pečkauskaitė, *Motyva-auklėtoja*, p. 39–54.

⁸⁵ Juozas Lomanas, *op. cit.*, p. 78.

⁸⁶ Žr. Tatjana Aleknienė, *op. cit.*, p. 191; Tomas Akviniėtis, „Suma prieš pagonis. 46–48 skyriai“, vertė Gintautas Vyšniauskas, in: *Logos*, Vilnius, 2011, Nr. 68, sk. XLVI, 1, in: http://www.litlogos.eu/L68/Logos68_129_137_Akviniėtis.pdf, (2021-06-07); Šv. Bonaventūra, *op. cit.*, p. 152–153.

⁸⁷ Juozas Lomanas, *op. cit.*, p. 32.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 164.

ti mūsų kūno organus, erzinti pojūčius⁸⁹. Kita vertus, negalėdamas apeiti deklaruojamos kūno ir sielos vienovės, ją ir dorinį žmogaus intencionalumą autorius atpažįsta iš to, ką Matulaitis vadina išvidiniais pojūčiais, aprašytais pagal šv. Bonaventūros pavyzdį⁹⁰: „Užtenka žmogui pažvelgti į akis, kad tuojau pajustum dvasios veikimą, dvasios atsispindėjimą jo veide bei akyse“⁹¹. Verta prisiminti ir šv. Tomą: „siela yra geresnė už kūną“; tačiau išsakoma ir šv. Augustinu paremta mintis, kad „siela žinias apie kūniškus objektus surenka per kūno jusles“; be to – „sielos privalo turėti kūniškus organus, kuriais iš kūniškų daiktų semtūsi pažinimo“⁹². Palyginti su Andruška, Matulaičiu ar Lomanu, aiškesnio dualistinio požiūrio kūno klausimu laikosi Dambrauskas. Nuo *esmingo*, kaip sakoma, *sielos ir kūno skirtumo* savo brošiūrą pradėjęs autorius⁹³, šio skirtumo neapeina siekdamas pagrindinių savo brošiūros tikslų, apimančių tiek šį, tiek kitą, anapusinį, gyvenimą.

Kas galėjo nulemti sielos psichikos akcentavimą religinės minties knygoje – bent iš dalies paaiškina Pankausko straipsnis. Tradiciškai remdamasis Aristotelio ir šv. Tomo (sielos nepriklausomumas nuo kūno, sielai būdinga valios laisvė) sielos samprata, XX a. pradžioje sustiprėjusį dėmesį šiai problemai autorius sieja su psichologijos (Williamas Sternas, Hansas Drieschas ir kiti) bei antropologijos mokslų išsivystymu ir teigia, kad ryškiausiai ji „iškilo tada, kai pradėta abejoti žmogaus aukštesniojo dvasinio prado buvimu“⁹⁴. Kaip alternatyva šiems procesams, į psichologiją

⁸⁹ *Ibid.*, p. 70.

⁹⁰ Šv. Bonaventūra, *op. cit.*, p. 87.

⁹¹ Juozas Lomanas, *op. cit.*, p. 71.

⁹² Tomas Akviniėtis, „Suma prieš pagonis. 26–37 skyriai“, vertė Gintautas Vyšniauskas, in: *Logos*, Vilnius, 2010, Nr. 65, sk. XXXII, 2, in: http://www.litlogos.eu/L65/Logos_65_085_098_Akviniėtis.pdf, (2021-06-07); Tomas Akviniėtis, „Suma prieš pagonis. 46–48 skyriai“, vertė Gintautas Vyšniauskas, in: *Logos*, Vilnius, 2011, Nr. 68, sk. XLVI, 1, in: http://www.litlogos.eu/L68/Logos68_129_137_Akviniėtis.pdf, (2021-06-07); Tomas Akviniėtis, „Suma prieš pagonis. 78–83 skyriai“, vertė Gintautas Vyšniauskas, in: *Logos*, Vilnius, 2013, Nr. 75, sk. LXXXI, 1, in: http://www.litlogos.eu/L75/Logos_75_078_088_Vysniauskas.pdf, (2021-06-07).

⁹³ Aleksandras Dambrauskas, *op. cit.*, p. 4.

⁹⁴ Jonas Pankauskas, „Sielos problema naujojoje psichologijoje“, in: *Židinys*, Kaunas, 1936, Nr. 12, p. 535–543. Apie sielos problemos renesansą, Wilhelmo Wundto ir jo mokytojo Oswaldo Külpe' s paremtą sielos psichinį gyvenimą, sielos ir sąmonės, sielos ir kūno sąveiką žr. Jonas Pankauskas, „Svarbesniosios srovės naujojoje psichologijoje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darbai*, Kaunas, 1933, t. I, in: https://www.lkma.lt/site/archive/LKMA%20Suva%C5%BEiavimo%20darbai%20IX/I/suvažiavimo-darbai_t1_p291-320_Pankauskas.pdf, (2021-08-24).

gražintas ir *aukštesnysis dvasinis principas*. Taigi veikiant šiems procesams ir siekiant nepalikti psichikos pasaulio visiškoje autonomijoje nuo dvasinio matmens, ypatingą dėmesį sielos psichikai parodo ir religinė lietuvių mintis. Kritikuodamas empirinę psichologiją, kuri atsisako sielos sąvokos, Pankauskas įsitikinęs, kad atmesdama žmogaus dvasingumą ji ir negali būti tikra psichologija. Į sielos psichikos gelmes pats autorius gilinasi sielą apibūdinamas kaip žmogaus dvasinio gyvenimo principą, dvasinį ir psichinį vyksmą suvokdamas kone sinonimiškai⁹⁵.

Kultūra kaip sielos forma. Kultūros pasaulis, meno, estetinė patirtis, kaip jau užsiminta, užima ypatingą vietą sielos sampratoje. Akivaizdi ir sielos apmąstymų reikšmė meniniams-poetiniams įvairių autorių ieškojimams. Šatrijos Raganos knygoje *Motina-auklėtoja* iškeliamą mintis, kad „vaiko sielai prie Dievo leidžia artėti įvairūs pasakojimai“, kuriuos verta „surišti su dienos nuotykiams, vaiko gyvenimo atsitikimais, gamtos reiškiniais ar šventėmis“⁹⁶.

Kultūros ir meno pasaulis neabejotiną vertę įgyja ir Andruškos knygoje. Tarsi bręstančios sielos reprezentacija ir kartu kaip žmogui išskirtinai būdingo sielos dvasiškumo įrodymas pabrėžiamas esminis skirtumas tarp žmogaus ir gyvulio, o tai liudija tokie sielos veiksmi kaip „mokslas, menas, dora ir religija“⁹⁷. Panaši mintis išsakoma ir Šatrijos Raganos studijose ar Pankausko straipsnyje. Kaip teigia autorius, „dvasinio pradmens laisvė niekur nepasireiškia taip ryškiai, kaip žmogiškoje kūryboje“, o žmogaus „dvasios kūrybos padariniais“ vadinamos „įvairios idėjos, mokslas, moralė“⁹⁸. Mokslu ir menu – „geriausiais žemės vaisiais“ savo sielą maitina vieno Mačernio soneto žmogus⁹⁹, primenantis ir *alkaną nuobodį* išgyvenančią Putino „Pesimizmo himnų“ subjekto sielą¹⁰⁰. Estetiniu, meninės kūrybos, jos religinio ir psichologinio lygmens požiūriu įdomi dar viena Pankausko mintis: „Žmogus yra laisvas ne tik kurdamas kultūros gėrybes, bet jis yra lais-

⁹⁵ Jonas Pankauskas, „Sielos problema naujojo psichologijoje“, p. 541.

⁹⁶ Marija Pečkauskaitė, *Motyna-auklėtoja*, p. 54, 59.

⁹⁷ Benediktas Andruška, *Žmogaus siela*, p. 79.

⁹⁸ Jonas Pankauskas, *op. cit.*, p. 540.

⁹⁹ Vytautas Mačernis, *Man patiko tik vandenys gilūs*, sudarė, įvadinį straipsnį parašė Manfredas Žvirgždas, (ser. *Gyvoji poezija*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 71.

¹⁰⁰ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 1: *Poezija*, parengė Irena Kostkevičiūtė, Vilnius: Vaga, 1989, p. 257.

vas ir santykiaudamas savo sukurtomis vertybėmis“¹⁰¹. Pasak Andruškos, siela savaime turi palinkimą į grožį ir meną, kuris apibūdinamas kaip *sielos nuskaistinimas*. Šią romantinę meno sampratą atitinka ir kūno bei materijos apribojimas sielos patiriamo grožio refleksijoje. Įstengdamas nuskaistinti materiją, menas iš esmės priklauso dvasinei sielos substancijai:

Tendencija į grožį apsisireiškia menu. Stoję meno kūrinių akivaizdoj, pažvelkime į jų priežastis ir pasekmes. Pasistenkime įžvelgti kuriančią mintį sielose, kurios meno kūrinius yra sumanę ir realizavę, ir pasekmę, kokią atjaučia sielos, nusi-manančiai kūriniais besistebinčios. [...] Visų pirma menas savo esme padaro artistą galinčiu sugalvoti idealą ir nuskaistinti materiją per to idealo išreiškimą. Bet, norint sugalvoti ir išreikšti idealą, kad ir netobulai, reikia artistui dvasiškos sielos, nes idealas tepasireiškia tik bendrų idėjų srity ir tam tikro principo šviesoje, kurs neturi nieko materialio. [...] Gėris, idealas, menas negali būti sumaterializuoti: materijoj tėra ženklai ar tai natūraliai ar tai dirbtini ženklai, kuriuos tegali suprast tik dvasiška siela.¹⁰²

Matyti žmogiškai tikrovei atviras kūrybos suvokimas, pakankamai stiprus žmogiškos kūrybos ir jo individualumo vertinimas. Tai rodo ir adresato perspektyvos (buvimo meno akivaizdoje) aktualizacija. Sielos ir kultūros (meno) sąveiką šioje citatoje liudija ir poetinis religinės minties intencionalumas.

Grožio idealo siekį vadindamas vienu iš sielos psichikos reiškinių Lomanas yra įsitikinęs, kad žmogaus dvasiai (sielai) įgimta „lyginti turimus meno kūrinius su aukščiausio grožio idealu, nes turi supratimo apie simetrijos dėsnius, spalvų derinimą ir, pagaliau, pajautimą savo asmens kaip kūrejo, gyvenančio amžino grožio idėjomis“¹⁰³. Tiesa, panašiai kaip ir Dambrauskui išsakant menkesnę žmogiškosios kūrybos vertę, iš kūrejo tarsi nesitikima ko nors išskirtinio ar individualaus net ir tuomet, kai kalbama apie genijaus sielą, kuri aiškiai įrėmintą religinio dorinio ar mimetinio matmens, meną suvokiant tik kaip kūrybiškumo mažai turinčią imitaciją:

Ir krikščionybė davė ir tebeduoda genijus kultūros pasauliui, bet genijus, kurie Kristaus amžina šviesa vadovaujasi, kurie negaudo fata morgana, tuščios garbės nevaiko, o dirba pozityvų darbą, Apvaizdos skirtą, ir rūpinasi savo sielų išganymu. Tikras genijus, dvasios galiūnas, savo nemirtingos kūrybinės sielos nekeičia į apgaulingas Ersatz nemirtingumo formas, neišsižada antgamtinio gyvenimo Dievuje, kas teįprasmina pačią kūrybą.¹⁰⁴

¹⁰¹ Jonas Pankauskas, *op. cit.*, p. 540.

¹⁰² Benediktas Andruška, *op. cit.*, p. 80–81.

¹⁰³ Juozas Lomanas, *op. cit.*, p. 74.

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 44.

Ne vienas apie sielą rašęs autorius į savo tyrimų lauką įtraukia konkrečias kultūros ir literatūros istorijos figūras. Nežiūrint to, ar gausios citatos, apskritai literatūros suvokimas radosi tiesiogiai, ar buvo perimtas iš kitų sielos tema rašiusių XIX a. pabaigos – XX a. pradžios autorių, lietuviškai terpei reikšmingos Andruškos ir Lomano nuorodos į Dante'ę, Friedrichą Schillerį ar Johanną Wolfgangą Goethe'ę. Ir ankstesnėje Lomano knygoje *Quo vadis, modernioji Europa*, nedarant radiklios skirties tarp tikinčio ir netikinčio žmogaus sielos, ši sąveika pagrindžiama atsigręžiant į Goethe's Faustą: „prisikėlimo himno garsai“ jo sielą pasiekia „nepaisant visų jos nusivylimų“¹⁰⁵. Vienas įdomiausių dalykų Lomano knygoje yra požiūris į Friedrichą Nietzsche'ę. Štai taip kalbėjo Zaratustra – šią „kosmiško nemirtinumo evangeliją“¹⁰⁶ iškeldamas kaip priešpriešą Arthuro Schopenhauerio pesimizmui, Nietzsche's išmintyje lietuvių dvasininkas mato tokį gyvenimo paslapčių nušvietimą, kurį įmanu palyginti su Betliejaus nušvitimu, nedarant aiškios skirties tarp nyčiškos ir krikščioniškos amžinybės sampratos. Matydamas filosofo idėjų svetimumą krikščionybei, jas sukrikščioninti siekia bandydamas įrodyti tiesą, kad Zaratustra pats suvokė antžmogio idealo iliuziškumą, todėl ir visos ne visai priimtinos idėjos gali nušvisti visai kitoje, kone krikščioniškos meilės, šviesoje.

Žmogaus siela čia išpūdingai vaizduojama kaip keliaujanti būtybė beribe jūra, kur ūžia gyvenimo audros, kur nebesimato saugių krantų. Sielos giliausias troškimas – laimėti amžinybę – simboliškai vaizduojamas jungtuvinio žiedo pavaldale. Nietzsche's širdy didesnės meilės, kaip meilė amžinybės, nėra buvę.¹⁰⁷

Panašiai ir knygoje *Quo vadis, modernioji Europa*: nors Nietzsche's filosofijos vertinimas aiškiai negatyvus (nes antžmogis „nenori žinoti dieviškojo pasaulio buvimo“, o „regimasis pasaulis jam yra viskas“), bet jis pripažįstamas kaip tas, kuris „sprendžia gyvenimo problemas“, o „pastarųjų laikų žmonija“ tuo esanti išskirtinai suinteresuota¹⁰⁸. Atitinkamas apmąstymas iškyla kaip adekvati tuo metu apskritai Lietuvoje besiformuojančių moderniosios kultūros apmąstymų dalis (pavyzdžiui, Juozo Keliučio žvilgsnis į modernybę).

Su kultūros kaip sielos formos pasireiškimu sąlygiškai sietina Juozo Gombo knyga. Viena vertus, ji įdomi dėl sielos ir jos nuopolių paieškos, užuo-

¹⁰⁵ Juozas Lomanas, *Quo vadis, modernioji Europa*, Antroji laida, atspausta iš „Tiesos kelio“ (1932), Kaunas: Už tradiciją, 2005, p. 37.

¹⁰⁶ Juozas Lomanas, *Sielos problema*, p. 51.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 56.

¹⁰⁸ Juozas Lomanas, *Quo vadis, modernioji Europa*, p. 173–182.

minų apie poeto sielą ir objektyvų (ne subjektyvų) lyrikos grožį¹⁰⁹, savo apmąstymus paremiant moderniaja XIX a. pabaigos – XX a. pradžios literatūra. Tačiau literatūros ir religinės minties (teologijos) dialogo sąlygiškumą lemia iš esmės dogmatinis literatūros suvokimas, apeinant pagrindinius literatūros kaip estetinės vertybės principus. Kritiškas Maurice'o Maeterlincko, Walto Whitmano, Charles'o Baudelaire'o, Vinco Krėvės ir daugelio kitų vertinimas¹¹⁰ – nelabai adekvatus ne tik estetiniu, bet ir psichologiniu, prigimtiniu, socialiniu (visuomenės vertinimo) ar tuo pačiu religiniu požiūriu, ne visai adekvatus ir savo laikui, kai jau formuojasi ir kur kas palankesnis žvilgsnis į krikščionišku požiūriu kontroversiškas literatūros realijas.

Eucharistijos slėpiniui skirtos Benedikto Andruškos knygos *Gyvybės šaltinis: Eucharistijos kilmė ir jos reikšmė* skyrius „Atsilankius sieloje“ yra ne tik pats asmeniškiausias, bet ir laisviausias, poetiškiausias. Ypatingą asmeninį suinteresuotumą ir įsijautimą į sielos problemą rodo ir į šią knygą įtrauktas Andruškos eilėraštis (giesmė), siekiantis perteikti Jėzaus meilės patrauktos *nekaltos sielos* ir Dievo pokalbį¹¹¹. Sielos paslaptis Andruška išsako ne tik įtikinamais loginiais svarstymais, bet ir poetiškai įtaigia refleksija, poetine sielos pokalbio su Dievu forma. Taigi meninės poetikos aktualizavimas religinėje mintyje – dar viena kultūros integralumo forma.

Greta grožio ir savęs pažinimo trokštančios sielos Šatrijos Raganos apysakoje, greta kasdienybės sielos Vaižganto apysakose, greta Gustaičio įsiklausymo į sielą ir joje skambančius varpus¹¹², greta pranciškoniškai gamtiško, kasdienio ir kartu mistinio Brazdžionio poezijos sielos pavidalo¹¹³, greta *tvėrimo dieną* išgyvenančios, *amžinybę ritmuojančios* ir vis dėlto

¹⁰⁹ Juozas Gobis, *Dechristianizuoto žmogaus siela dailiosios literatūros šviesoje*, Kaunas: „Žinijos“ bendrovė, 1927, p. 31.

¹¹⁰ Iškeldamas sielos grožį Gobis rašo, kad „senatvė iš žymių gražuolių padaro pasigailėtinas bjaurības“. Šiame kontekste kalbėdamas apie Vinco Krėvės apsakymo skerdžiui būdingą meilės troškimą, autorius teigia: „Dechristianizuoti seniai tegali būti išdidūs, savigi, užgaidingi, nekantrūs, nuo to jų senatvė palieka dar bjauresnė“ (*Ibid.*, p. 24–29, 45).

¹¹¹ Benediktas Andruška, *Gyvybės šaltinis*, p. 84–85.

¹¹² Žr. eilėraščių „Pasiryžimas“, in: *Vainikai: Naujesniosios poezijos antologija*, Kaunas: „Švyturio“ bendrovė, 1921, p. 48.

¹¹³ Žr. eilėraščius „Nežinoma siela“ ir „Ateities paveikslas“, kur sielos nuolankumas, nuovargis ar šventumas įgauna savitą kūniškos patirties formą, artimą šv. Pranciškaus mokymui: „Pas paslapties iš kalno prasimušusį upelį / Ten mūsų siela pasilenks ir atsigers, ir atsigaus sunykusi, / Ir bus žydresnė už vaivorykštės opalą / Šventųjų iškilmių šventų žolių vainikuose“ (Bernardas Brazdžionis, *Poezijos pilnatis*, Vilnius: Lietuvos kultūros fondas, 1989, p. 100, 124).

irstančios, mirstančios ar sinderezės kibirkštėlę (šv. Bonaventūros žodžiais tariant) patiriančios Mačernio poezijos sielos¹¹⁴ – verta atkreipti dėmesį ir į religinės minties poetikos bandymus; bet ne tiek lyginant poetiniu požiūriu, kiek tiesiog akcentuojant kultūros integralumo įvairovę ir reikšmę. Pranciškaus Būčio apysaka *Pasikalbėjimas apie sielą* įdomi kaip Platono ar šv. Augustino dialogų stilizacija, dėl Aristotelio, šv. Tomo citatų ar bandymo į sielos svarstymą įtraukti Kristijoną Donelaitį, lietuvių liaudies kūrybos realijas. Tiesa, ši apysaka labiausiai reikšminga ne tiek dėl rezultato, kiek dėl intencijų. Sielos buvimo, pažinimo ir kiti klausimai pasižymi dialogiškumą iš esmės apeinančiu tiesų postulavimu. Nors skaitytojo dėmesį patraukia nuorodos į Vincą Kudirką ar Vydūną, dialogiškumo pritrūksta ir jų kritikai, pavyzdžiui, paprastai paskelbiant, kad Vydūno teosofija nėra Dievo mokslas. Paprasta religinės publicistikos brošiūra greičiausiai būtų paveikesnė, nebūtų reikėję kiek paradoksaliai cituoti ir paties apysakos autoriaus¹¹⁵.

Meninio stiliaus intencijomis pasižymi ir kunigo Pranciškaus Vasiliausko religinės publicistikos bei atsiminimų knyga *Mano sielos atgarsiai*, kurioje siela vėlgi suprantama ne tik grynai religiniu, bet ir psichologiniu ar kultūriniu požiūriu. Religinės publicistikos vaizdelis „Sutemos“, derindamas praeities (atminties) ir dabarties kaip stebėjimo laiko perspektyvas, sukuria įtaigią kasdienės ir kartu mistinės sielos patirties situaciją. Pagrindinis dviejų sielų susikalbėjimo, apskritai žmogaus sielos gyvybingumo impulsas tradiciškai yra gamta, išgyvenama kaip pasakiška ir kartu religinė būtis. Kasdienio gyvenimo stebėtojas tuo pat metu nepamiršta ir antgamtinės amžinybės rūpesčio:

Štai ten toliau kalvos viršūnėj matyti jau nebe stuobrys ar kelmas, ne akmens gabalas, bet kokia tai pasakiškoji buitis. Būtų lyg sulinkusio, suvargusio, einančio per plačius, begalinius laukus žmogaus vaizdas. Jis mano sielai vaizduoja kolektyvų žmogų, keliaujančių plačiais laukais, kaip platus yra pasaulis; kitaip sakant, visų, visų žmonių kelionę į tolimą amžinybę. Bet kur, į kokią amžinybę? Taip klausia siela: kur eini, žmogau, kur tavo kelionės galas? Tas vaizdas primena man gražias ne be minties pasakas apie milžinus galinčius, apie stebuklingą jųjų veiklą, žodžiu – mistinį, kitas pasakys, fantastišką pasaulį.¹¹⁶

Nors ir pabrėždamas krikščioniškam pasaulėvaizdžiui reikalingą fantazijos ir mistikos skirtumą, sielos kelionei į amžinybę Vasiliauskas numa-

¹¹⁴ Pavyzdžiui, šeštas Pavasario ir devintas Rudens sonetai (Vytautas Mačernis, *op. cit.*, p. 68. 137).

¹¹⁵ Pranciškus Bučys, *Pasikalbėjimas apie sielą*, Marijampolė: Marijonų sp., 1930, p. 58–61, 75.

¹¹⁶ Pranciškus Vasiliauskas (Meškuitis), *Mano sielos atgarsiai*, [Čikaga], 1943, p. 17–18.

to tiek vienos, tiek kitos reikšmę, kitaip tariant, aktualizuojama ir mitinė lietuvių pasaulėvoka. Apie Dievą ir sielą knygoje kalbančio kaimo žmogaus sąmonei svarbi ne tik gamta, bet ir žmogaus veikla. Sielos stebėjimas yra ne tik mistinis, bet ir buitiškai konkretus, neatsiejamas nuo konkrečios vietos, joje išsaknijusių veiksmų ir būsenų. Apskritai per visą Vasiliausko knygą išryškinama religinė kaimo žmogaus tapatybė lemia savotišką *so-džionių teologijos* išpūdį ar primena liaudies pamaldumo tradicijai artimą sielos sampratą lietuvių poezijoje. Būtent religinė mintis apie sielos pokalbį su Kristumi, Dievu Tėvu ar Šv. Dvasia teikia paskatų atidžiau išsižiūrėti ir į maldą, kitus sielos veiksmus ir galias XX a. pirmos pusės lietuvių literatūroje. Kita vertus, įmanu galvoti ir apie meninės kūrybos, apskritai kultūros įtaką religinei minčiai, modernistiniam jos atsinaujinimui, probleminei sielos fenomeno sklaidai.

Išvados. Kultūrinį-istorinį aptartų idėjų ir jų autorių reikšmingumą rodo ne tik sistemiškai, bet ir kūrybiškai perimta ilgaamžė sielos sampratos tradicija. Besiremdami pirminiais šaltiniais, o daugiausia percituodami savo epochos amžininkus, sielos temai aptarti lietuvių autoriai sutelkia kuo įvairesnį probleminių spektrą, suranda savo laikui ir tyrimo intencijoms adekvačią išraiškos formą: filosofinės ir psichologinės kategorijos, poetinis stilius, individualios kalbinės lytys, tiesioginė savo epochos aktualizacija.

Religinį-metafizinį sielos matmenį įkūnija metafizinis sielos nepažinumas, Dievo kaip Kūrėjo kontempliacija, Dievo meilės ir amžinybės ilgesio patirtis, susitikimo su Dievu aktualizacija, garbinimo ir kitos maldos, pamaldumo refleksija sielos sampratoje, sielos nemirtingumo postulavimas, greta dualizmo atsirandanti ir mistinė sielos bei kūno vienovė. Nepaisant pirminio užsiangažavimo sielos psichikai, jos metafizikai ypač atviros Benedikto Andruškos studijos. Savitą metafizinės Dievo galios reprezentaciją įgauna atminties kaip sielos galios apmąstymas Kazimiero Matulaičio knygoje. Pradedant Šv. Rašto citatomis ir parafrazėmis, išskirtinis dėmesys, apmąstant metafizines sielos paslaptis, tenka šv. Augustinui ir šv. Bonaventūrai, kurie į lietuvių autorių akiratį patenka ir per tarpininkus, sielos tema rašiusius amžininkus. Ryšį su savo epochos autoriais reprezentuoja aštrios polemikos balsas, paprastas minties persakymas ar individualesnė refleksija.

Žmogaus sielą suvokiant kaip dvasinę, krikščioniško tikėjimo tiesomis pagrįstą substanciją, šiam suvokimui ir pačiai sielai siekiama palenkti visa žmogaus psichika. Didelį dėmesį sielos psichikos problematikai nu-

lėmė XX a. pradžioje apskritai sustiprėjęs psichologijos mokslas, kuriam (remiantis Jono Pankausko išvalgomis) būdingas ir dvasinio pradmens ignoravimas. Aptartus autorius jungia sielos psichikos erdvei reikšmingai priskiriamos sąmonės, Dievo ir savęs (sielos) pažinimo, subjektyvios ir kultūrinės, jausmingosios ir nejausmingosios atminties, apskritai emocinio prado, laisvės, valios, sielos dykumos kategorijos. Ne tik psichologinę, bet ir kultūrinę reikšmę įgyja didelis dėmesys vaizduotei, kuri suvokiama kaip kūno (Matulaitis) arba kaip sielos (Lomanas, Andruška) fenomenas. Viena esminių sielos psichologijos problemų yra kūno ir materijos vieta. Palyginti su Aleksandro Dambrausko ir iš dalies Juozo Lomano minties sklaida, Andruškos ir Matulaičio požiūryje galima aptikti labiau modernią žmogiškos ir dieviškos kūrybos sąveiką žmogaus sieloje, stipresnę sielos sampratos atvirumą kūnui ir pasauliui.

Tarpukario religinei minčiai būdinga sielos samprata pasižymi gana savitu kultūros integralumu. Minties raiškai pasitelkiama semantiniu, poetiniu ar kūrybinių intencijų požiūriu patikima meninio diskurso stilistika. Įgaudamas eilėraščio ar dialogo formą, šis diskursas skirtas religinėms-teologinėms sielos problemos priešpriešoms, gelminei psichologinei jos paslapčiai ar kasdienei dieviškos paslapties reprezentacijai (Andruška, Šatrijos Ragana, Vasiliauskas, Būčys). Sielos ir kultūros lauko sąveiką rodo ir daugiaprasmiškas teorinis idėjų kontekstas, kultūros, meno, estetiškos patirties reikšmingumas sielos klausimuose. Aptariamus autorius jungiančio santykio su kultūra (menas, literatūra, filosofija) atžvilgiu reikšmingas ne tik aiškiai dogmatinis požiūris, bet ir autorių drąsa supažindinti su skirtingais, vienas kitam prieštaraujančiais požiūriais į sielą, nors ir iš kitų amžininkų perimtas, bet ir subjektyvaus vertinimo rakursą turintis žvilgsnis į ankstesnę ar moderniąją kultūrą. Šiuolaikiška skirtingų kultūrinių tradicijų sąveika pasižymi Lomano knyga, Pankausko straipsnis. Religinės minties knygoje kultūra pasireiškia ir tam tikru kasdienės sąmonės pavidalu, derinant teologinę mintį ir ne tik poetinius, bet ir kasdienes pasakojimus apie sielą.

THE ATTITUDE TO THE SOUL IN LITHUANIAN RELIGIOUS THOUGHT OF THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Summary

The article aims to investigate the understanding of the phenomenon of the soul in Lithuanian religious thought of the first half of the twentieth century, the meaning of this concept, the factors bringing closer the chosen research sources, and their uniqueness. In the context of Lithuanian research on the problem of the soul that pays considerable attention to the ancient approach or the concept of the soul according to the old Baltic faith, the Christian tradition is not very common, especially the reception by Lithuanian authors. Both the early tradition and the modern approach to the problem are relevant to this research. The article follows the principles of the history of religion, partly the phenomenology of religion, and literary theology.

The main sources of the article are Benediktas Andruška's books *Žmogaus siela, jos esimas, dovasiškumas ir nemirybė* (The Human Soul, Its Presence, Spirituality, and Immortality, 1924) and *Gyvybės šaltinis: Eucharistijos kilmė ir jos reikšmė* (The Source of Life: The Origin of the Eucharist and Its Significance, 1939), Kazimieras Matulaitis's book *Sielos takai tobulybėn* (The Paths of the Soul to Perfection, 1931), Juozas Pankauskas's article 'Sielos problema naujojoj psichologijoje' (The Problem of the Soul in the New Psychology, 1936), and Juozas Lomanas's book *Sielos problema* (The Problem of the Soul, 1937). Other sources include the books by Lėatrijos Ragana *Rimties valandėlė* (An Hour of Peace, 1928) and *Motina-auklėtoja* (Mother as a Tutor, 1926), Aleksandras Dambrauskas's brochure *Žmogaus siela. Ar ji yra dvasia ir ar ji nemirs?* (The Human Soul: Is It a Spirit and Will It Not Die?, 1928), Juozas Gobis's brochure *Dechristianizuoto žmogaus siela dailiosios literatūros šviesoje* (The Soul of the Dechristianised Man in the Light of Fiction, 1927), Pranciškus Bučys's short story 'Pasikalbėjimas apie sielą' (A Conversation about the Soul, 1930), and Pranciškus Vasiliauskas's book *Mano sielos atgarsiai* (Echoes of My Soul, 1943). Without attempting to summarise all possible aspects of the concept of the soul, three directions are identified that show both the religious and cultural significance of the above-mentioned books.

The discussed authors are united by such categories as consciousness, memory, cognition, will, and others, which are perceived from the soul mentality point of view; the interaction of the psychological and the metaphysical element, the body expressing the mental unity of the soul, the world of things from the point of view of the soul. The religious metaphysical basis of the soul is embodied in the metaphysical ignorance of the soul, the contemplation of God as Creator, the experience of God's love, the reflection of sin and prayer in the concept of the soul, and the treatment of the mortality and immortality of the soul. Culture

shows up as a form of the soul, and vice versa: this interaction can be seen from various cultural paraphrases in the reflection of the soul, the relationship between the soul and language, the question of the soul of genius, and the search for a poetic form to express the concept of the soul. Not only the dogmatic approach is significant in terms of the time that connects the author, but also the author's courage to introduce different and contradictory approaches to the soul in the search for a polylogue of theology, psychology, and culture. The religious thought of Andruška and Matulaitis is distinguished by its openness to the problems of bodily (sensory) experience and the material world. The idea of Lomanas and Pankauskas is especially significant because of the variety of theoretical supports. In the ideas of Šatrijos Ragana and Vasiliauskas, emphasis is placed on the significance of day-to-day life in the concept of the soul, which is so relevant to Lithuanian literature. In studies about the soul by one religious thinker or another, much space is given to the aesthetic perspective, which draws attention to the relevance of the problem of the soul in the Lithuanian poetry of the first half of the twentieth century and invites rethinking of the relevance of the Christian tradition in the concept of the soul of Šatrijos Ragana, Vincas Mykolaitis-Putinas, Bernardas Brazdžionis, Vytautas Mačernis, and other authors.

NUO POLITINIO GYVŪNO PRIE VIDINIO ASMENS: DU ALVYDO JOKUBAIČIO KŪRYBOS PERIODAI IR JŲ ANTROPOLOGINĖS PRIELAIDOS

VILIUS BARTNINKAS

Įvadas. Jokia diskusija apie šiuolaikinę lietuvių filosofiją nėra visaver-
tė be Alvydo Jokubaičio, per pastaruosius trisdešimt metų tapusio vienu
produktyviausių ir įtakingiausių Lietuvos mąstytojų, kūrybos aptarimo.
Jo veikaluose politika yra nagrinėjama trim esminiais pjūviais. Pirmiau-
sia, Jokubaitį domina politikos santykis su įvairiais teoriniais ir praktiniais
diskursais, tokiais kaip menas ir mokslas, kurių analizė atskleidžia kiek
smarkiai nepolitinis ar net nupolitinantis požiūris yra įsitvirtinęs viešosios
erdvės diskusijose politiniais klausimais¹. Antra, Jokubaitis yra daug kriti-
kos skyręs liberalizmui, kuri interpretuoja ne kaip partinę ideologiją, o kaip
pasauležiūrinę sistemą, persmelkusią ne tik šių dienų visuomenės nuostas-
tas ir taip tapusią savotiška pilietine religija, bet ir filosofinio mąstymo apie
politiką tradiciją². Tai veda prie trečio interesų lauko – politikos ir moralės
ryšio, kuris anksčiau daugiausia buvo aptariamasis per vertybinio mąstymo
kritikos prizmę³. Nepaisant tokios įvairialypės tematikos, Jokubaičio poli-

¹ Žr. Alvydas Jokubaitis, *Trys politikos aspektai: praktika, teorija, menas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005; Alvydas Jokubaitis, *Filosofas kaltina mokslininkus, arba Kas blogai su politikos mokslu?*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2016.

² Žr. Alvydas Jokubaitis, *Liberalizmas kaip pilietinė religija*, Vilnius: Tyto alba, 2017; taip pat: Alvydas Jokubaitis, *Liberalizmo tapatumo problemos*, Vilnius: Versus aureus, 2003. Kalbant apie ideologijų kitimą, verta pridurti, kad Jokubaitis yra laikomas konservatyviu mąstytoju, ką liudija jo esė įtraukimas į reikšmingą konservatyvios minties antologiją: Alvydas Jokubaitis, „Konservatizmo fenomenas“, in: *Libertas & Pietas: Lietuviškasis konservatizmas: Antologija, 1993–2010*, sudarytojas Mantas Adomėnas, Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2010, p. 105–136; Alvydas Jokubaitis, „Mistiniai politikos elementai“, in: *Libertas & Pietas*, p. 365–392.

³ Žr. Alvydas Jokubaitis, *Politika be vertybių*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008; Alvydas Jokubaitis, *Vertybių tironija ir politika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.

tinė filosofija turi gana nuoseklią prieigą prie minėtų klausimų, kadangi ji atsispiria nuo tų pačių prielaidų apie tai, kas yra politika kaip savitas reiškinys ir kas yra politikoje dalyvaujantis veikėjas. Kaip matysime, Jokubaičio mąstymo apie politiką pagrindas yra klasikinė antropologija, pagal kurią žmogus yra politinis gyvūnas.

Naujausiame savo veikale *Politinis idiotas* (2019) Jokubaitis tęsia etinius svarstymus, gilindamasis į moralės šaltinių ir jos autonomiškumo santykyje su politika klausimą⁴. Šioje knygoje taip pat ginama gana netikėta ir provokuojanti žmogaus samprata, pagal kurią žmonės yra pirmiau apolitiniai gyvūnai (dar Jokubaičio vadinami vidiniais žmonėmis, idiotais), nei politiniai. Tiksliau tariant, žmonės yra tokios būtybės, kurios yra labiau priešiškos, linkusios į uždarumą, pasitraukimą į savo vidinį slaptą gyvenimą nei draugiškos, socialios ir linkusios į viešąjį veiksma. Šiame straipsnyje bus teigiama, kad apolitiniai žmogaus prigimties dėmenys yra formuluojami kaip atsakymas į fundamentalų klausimą, kodėl žmonės negali rasti pasitenkinimo ir išsipildymo politinėje veikloje. Šia prasme *Politinis idiotas* gali būti suvokiamas kaip intelektualinis projektas, kuris svarsto problemą, kodėl, nepaisant natūralaus žmonių polinkio veikti drauge, jiems gali nesi-sekti politikoje. Toks atsakymas į politinio veikimo ribotumus kelia įtampą su ankstesniuose Jokubaičio darbuose plėtota antropologija. Šio straipsnio tikslas yra apžvelgti abi antropologines koncepcijas ir analitiškai atskleisti jų tarpusavio įtampą. Jame teigiama, kad negalima išspręsti įtampos tarp ankstesnio Jokubaičio antropologinio optimizmo ir dabartinio politinio pesimizmo. Tokiu būdu peršasi išvada, kad esama dviejų skirtingų Jokubaičio antropologinių sampratų. Iki šiol antrinėje literatūroje nepastebėta šių sampratų identifikacija leidžia klasifikuoti Jokubaičio kūrybos periodus į ankstyvąjį, kuris remiasi klasikine žmogaus kaip politinio gyvūno koncepcija, ir į vėlyvąjį, kuris remiasi nauja žmogaus kaip idiotinio gyvūno koncepcija.

Ankstyvasis periodas: politinio gyvūno samprata. Ankstesniuose Jokubaičio darbuose yra plėtojama klasikinė žmogaus kaip politinio gyvūno samprata, kuri yra sudaryta iš dviejų elementų. Knygoje *Trys politikos aspektai* (2005) pabrėžiamas pirmasis dėmuo, praktinis patyrimas arba veikimas. Jokubaitis praktinį patyrimą apibūdina kaip neinstrumentinį pragmatišku-

⁴ Žr. Alvydas Jokubaitis, *Politinis idiotas: Apie neišvengiamą politikos kvailybę*, Vilnius: Tyto alba, 2019.

mą⁵. Tai yra paradoksali mintis, mat ji reiškia, kad žmonių bendruomeniniai veiksmai yra nukreipti į naudą, bet tuo pat metu jos nesiekiantys. Kaip tai įmanoma? Paaiškinimas galėtų būti štai toks. Žmonės yra pragmatiški, nes jų praktinė veikla yra motyvuojama bazinių poreikių, tokių kaip išteklių stoka, ir aukštesnių sociokultūrinių troškimų, tokių kaip socialinis pripažinimas. Tačiau kartu iš šių norų kylanti praktinė veikla reikalauja santykio su aplinkiniais. Todėl praktika steigia ir palaiko žmonių visuomenę, o šios egzistavimas kartu numato moralinių principų laikymąsi ir gebėjimą pakilti virš asmeninių interesų. Taigi žmonės yra būtybės, turinčios tokias natūralias motyvacijas, kurios neišvengiamai veda į politinę būklę. Kitaip tariant, žmonės nuo pat pradžių yra orientuoti į savo stokos patenkinimą per naudingas praktikas, tačiau jų įgyvendinimas numato tokį buvimo būdą, kuris įgyja nepriklausomą ir nesavanaudišką vertę.

Savo vertingumu praktinis patyrimas yra panašus į teorinį mąstymą, kuris taip pat pretenduoja į nepriklausomą ir savaiminę vertę – juk mes galime svarstyti apie abstrakčius klausimus ir tuo pasitenkinti nesiekdami jokio praktinio pritaikomumo. Tačiau praktinis patyrimas skiriasi nuo teorinio mąstymo savo modalumu. Anot Jokubaičio, politinis gyvūnas nepatiria tikrovės kaip moksliskai dėsningos, kaip suteikiančios galimybę įgyti pažinimą, kuris būtų išbaigtas, universalus ir leidžiantis sudaryti neklystančias prognozes⁶. Politinio gyvūno tikrovė kasdien reikalauja tvarkytis su atskirais, savitais atvejais, kurie gali varijuoti nuo paprastų, bet vis iš naujo iškylančių namo bendrijos priežiūros problemų iki netikėtos globalios pandemijos krizės. Šių atvejų sėkmingas sprendimas formuoja įpročius, kurie leis, pavyzdžiui, kitą kartą jau numatyti, kaip reikia elgtis iškilus pandemijai, panašiai į dabartinę, ir geriausiu atveju veda prie ritmingos kasdienybės, labiau primenančios ritualinį dėsningumą nei mokslinį⁷. Savo neapibrėžtumu praktinė veikla yra labiau artima meniniam patyrimui. Kaip ir estetiniame sprendime, praktikoje svarbi jautri nuojauta, netikėtas požiūris, vaizduotės galimybės⁸. Tačiau kitaip nei meninėje kūryboje, įžvalgumo ir sveiko proto vedamas veikimas reikalingas tam, kad žmogus išliktų tikrovėje ir joje įsitvirtintų, o ne ją peržengtų. Tai – itin aristotelinis požiūris į politinius gyvūnus, kuris taip pat pabrėžia praktinio proto, kas-

⁵ Alvydas Jokubaitis, *Trys politikos aspektai*, p. 137, 142–143.

⁶ *Ibid.*, p. 83.

⁷ *Ibid.*, p. 140, 159.

⁸ *Ibid.*, p. 78.

dienės patirties ir paskirų atvejų apsvarstymo vertę politiniuose ir morali-niuose reikaluose⁹.

Be to, Jokubaitis teigia, kad politika yra patiriama ne vien kaip praktinis veiksmas, bet ir kaip santykis. Šis antrasis politiškumo elementas yra akcentuojamas knygoje *Vertybių tironija ir politika* (2012). Šiame veikalė yra pasitraukiama nuo individualaus žmogaus perspektyvos į politiką ir pereinama prie kolektyvų klausimo. Remdamasis garsiąja Carlo Schmitto perskyra, Jokubaitis pastebi, kad praktinė žmogaus veikla veda į susidūrimus su kitais žmonėmis ir bendruomenėmis, kurie iššaukia poreikį save apibrėžti per patiriamo santykio intensyvumą, trumpai tariant, per draugiškumą arba priešišumą. Tokiu būdu draugystė ir priešystė tampa kolektyvinės tapatybės pagrindu. Jokubaitis vengia klasikinių autorių ginčo dėl to, kuris iš šių santykio tipų yra pirmesnis. Abu poliai neišvengiamai numato vienas kitą: bendri priešai kuria draugystę lygiai taip pat kaip draugystės nebuvimas gali kurti antagonizmą. Konkrečios bendrijos vertybės, tikslai, nuostatos ir įvaizdis, tad ir konkretūs draugai ir priešai priklausys nuo duotojo laiko ir situacijos, to, ką Jokubaitis, naudodamas Schmitto terminus, įvardija kaip „ontinį lygmenį“. Tačiau pati opozicija, skirtis tarp draugų ir priešų, yra nenykstantis žmonių bendrijų pradmuo arba, kaip pasakytų Schmitas, „ontologinis lygmuo“¹⁰. Vis dėlto verta pabrėžti, kad kalbėdami apie „politiškumo ontologiją“ mes išties neaptariame būties kaip tokios, tokios padėties, kuri yra atsieta nuo žmogaus prigimties. Jokubaitis žmonių socialumą, t. y. sugebėjimą įeiti į draugišką arba priešišką santykį, priima kaip natūralų poreikį – žmonės ne vien geba būti politinėje būklėje, bet ir iš prigimties nori tai atlikti¹¹. Tad kalbėdami apie žmonių skirstymąsi į draugus ir priešus, išliekame antropologinių prielaidų lauke.

Vėlyvoji kūryba: idiotinių gyvūnų koncepcija. Ši trumpa apžvalga galėtų rodyti, kad Jokubaitis laikosi tradicinio svarstymo apie politinį gyvūną,

⁹ Žr. Aristotelis, „Nikomacho etika“, in: Aristotelis, *Rinkiniai raštai*, sudarytojas Antanas Rybelis, iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius, Vilnius: Mintis, 1990, p. 169–185. Aristotelio įtaka yra juo stipresnė dar ir dėl to, kad kitas to meto Jokubaičiui didelę įtaką daręs autorius Michaelas Oakeshottas taip pat buvo smarkiai paveiktas Antikos filosofijos; žr. Alvydas Jokubaitis, *Trys politikos aspektai*, p. 13, kur pripažįstama abiejų filosofų įtaka savo projektui.

¹⁰ Alvydas Jokubaitis, *Vertybių tironija*, p. 17–18. Plačiau apie šią skirtį Jokubaičio ir Schmitto mintyje žr. Simas Čelutka, „Politikos prigimtis ir moralė“, in: *Politologija*, Vilnius, 2019, Nr. 96, p. 46–48.

¹¹ Alvydas Jokubaitis, *Trys politikos aspektai*, p. 133–135.

jei ne tolesnis posūkis. Jis grįžta prie politinių gyvūnų prigimties klausimo knygoje *Politinis idiotas* ir įveda naują tezę, kad politiniai gyvūnai turi dvigubą tapatybę, sudarytą iš aktyvaus išorinio veikėjo ir jame glūdinčio pasislėpusio stebėtojo. Tešiant aristotelinį argumentą, kad praktiniai veiksmai nusistovi kaip žmogaus būdo įpročiai ir kasdieniai ritualai, klasikiniai autoriai priėjo mintį, kad tai ne kas kita kaip „vaidmuo“¹². Vaidmuo (pavyzdžiui, politikas) yra sąmoningas priėmimas arba įsipareigojimas savo veiklai (pavyzdžiui, įstatymų leidyba, interesų atstovavimas) ir iš jos plaukiančiam socialiniam statusui (pavyzdžiui, piliečių atstovas). Vaidmenimis tampančių veiksmų privalumas yra tas, kad vaidmuo palengvina veikėjo gyvenimą, aiškiau įprasmindamas atliekamus veiksmus kultūriniame horizonte, suteikdamas veiksams konkrečius pavidalus, ribas, koordinates. Tokiu būdu vaidmuo įgalina aplinkinius žmones atpažinti šių veiksmų sociokultūrinę reikšmę. Tačiau toks atpažinimas, anot Jokubaičio, yra paviršutiniškas. Vaidmuo leidžia atpažinti veiksmą, konkretų vaidintojo aktą, o ne veikėją, kadangi joks veiksmas negali išreikšti žmogaus visumos, jo asmens, nuostatų, įsitikinimų, vidinio pasaulio¹³. Jokubaitis teigia, kad žmogus kaip visavertis asmuo pasirodo ne teatrinėje politikos viešumoje, išoriniame veiksmo, bet, naudojant Fiodoro Dostojevskio vaizdinį, „pogrindyje“, kurį reikia suprasti ne kaip politinio veikimo pagrindį, o metaforiškai kaip žmogaus savasties vidų¹⁴. Pastaroji yra prieinama tik kontempliacijos ir introspekcijos būdu, vadinasi, tik pačiam veikėjui, bet ne išoriniams stebėtojams. Todėl praktinis veiksmas neatspindi asmens ir neleidžia aplinkiniams jo suvokti, o pats veikėjas nėra tapatus savo vaidmeniui. Tokia išvada verčia manyti, kad politinis gyvūnas nėra pilnavertis žmogaus prigimties apibrėžimas. Politikoje pasirodo tik dalis asmens.

Teatro metaforą ir žmogaus susidvejinimą galima būtų perskaityti defliaciniu būdu kaip moralizuojančias pastabas apie politikos butaforiją, žmonių veidmainystę politiniame gyvenime¹⁵. Pats Jokubaitis kadaise vadinamąjį „pogrindžio“ žmogų yra pavadinęs „liberalų moralės subjektu“¹⁶. Vis dėlto vidinio žmogaus samprata įgautų didesnę aiškinamąją vertę, jeigu

¹² Žr. Cicero, *On Duties*, edited by M. T. Griffin and E. M. Atkins, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. 42–49.

¹³ Alvydas Jokubaitis, *Politinis idiotas*, p. 53–54.

¹⁴ *Ibid.*, p. 38.

¹⁵ Jokubaičio asmens samprata sulaukė panašios kritikos šiame tekste: Kęstutis Girnius, „Politinio idioto mįslės“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2019, Nr. 7, p. 73–77.

¹⁶ Alvydas Jokubaitis, *Liberalizmas kaip pilietinė religija*, p. 47.

ją interpretuotume kaip svarstymą apie priežastis, kodėl politiniai veiksmai yra riboti ir gali būti nesėkmingi¹⁷. Kaip ir klasikiniai autoriai, ankstesniuose veikaluose Jokubaitis formuluoja optimistinį scenarijų apie tai, kaip politinis veiksmas ir bendruomenė randasi prigimtinių polinkių pagrindu. Tačiau natūrali žmonių motyvacija būti drauge su kitais žmonėmis savaime neveda į taikų utopinį būvį, kuriame visiems viskas yra tiesiog gerai. Žmonės nori būti bendrijoje, tačiau bendruomenėse nenunyksta priešiškas ir neįsivyrąja draugiškumas. Nepaisant prigimtinio žmonių politiškumo, polinkio gyventi viešumoje ir imtis bendruomeninių veiksmų, pilnatvės ir laimės atradimams praktinėje veikloje nėra užtikrintas. *Politinis idiotas* šių ribotumų paaiškinimą atranda perskyroje, skiriančioje veikėją ir veiksma, vidinę žmogaus intenciją ir išorinę veiksmo prasmę¹⁸. Žmogus bando įveikti šią prarają norėdamas save pažinti ir atskleisti kitiems, ieškodamas veiksmų, kurie išreikštų veikėją ir jo intencijas. Tačiau tai gali tapti priešiško priežastimi. Kodėl? Anot Jokubaičio, aplinkiniai žmonės bando veikėją atpažinti iš jo vaidmenų, o veikėjas mato, kad šios paieškos neužčiuopia jo „aš“. Tačiau mėgindamas pats save sugriebti ir išreikšti, jis ilgainiui ima suvokti, kad lygiai taip pat negali išvysti pilno savęs portreto¹⁹. Tai didina spaudimą save įprasminti per visuomenėje galiojančius vaidmenis. Toks pasirinkimas neteikia pasitenkinimo, mat socialiniai vaidmenys yra patiriami kaip kontrolės forma, kaip kažkas išoriškai primesto žmogaus autentiškumui. Taip formuojasi prieštara tarp noro priklausyti, būti pripažintam visuomenės ir baimės būti jos užvaldytam²⁰. Kitaip tariant, socialumas yra ne vien draugystės galimybės sąlyga, bet ir konflikto pagrindas pirmiausia su aplinkiniais, tuo pat metu ir su savimi²¹. Tokiu būdu Jokubaitis įrodinėja, kad žmogaus prigimtis yra draskoma politiškumo ir apolitiškumo. Tai verčia matyti viešumą kaip konflikto erdvę, o kartu svarstyti, ar savęs atradimas negali būti patiriamas tik savo vidiniame pasaulyje, vadinamajame pogrindyje.

Politinis idiotas atveria naują Jokubaičio antropologijos variantą. Knyga nukreipia žvilgsnį nuo veiksmo fenomenologijos prie veiksma inicijuojan-

¹⁷ Alternatyvi, bet šiam straipsniui neprieštaraujanti interpretacija, pasak kurios Jokubaitis naudoja asmens sąvoką spręsti Kanto moralės filosofijos problemas, yra plėtojama čia: Aistė Noreikaitė, „Tarp kantiškojo racionalizmo ir moralės mistikos: moralės pagrindų paieška A. Jokubaičio filosofijoje“, in: *Politologija*, Vilnius, 2020, Nr. 97, p. 87–92.

¹⁸ Alvydas Jokubaitis, *Politinis idiotas*, p. 162–163.

¹⁹ *Ibid.*, p. 118–119.

²⁰ *Ibid.*, p. 123.

²¹ *Ibid.*, p. 125.

čios būtybės egzistencinės sąrangos arba, trumpai tariant, nuo išorės prie vidaus. Idėja yra ta, kad regint veiksmus, žmogus tematomas kaip politinis gyvūnas, tačiau tai tėra žmogaus kaukė. Gilinantis į šių veiksmų autorių, aptinkamas žmogus kaip asmuo, kuris yra šios būtybės tapatumo šaltinis. Jokubaitis asmenį suvokia iš personalistinės ir krikščioniškos perspektyvos kaip gamtos ir visuomenės nedeterminuojamą būtybę, turinčią autentišką ir nepakartojamą tapatybę, galinčią elgtis laisvai ir šiuo pagrindu būti moralės subjekte²². Ši struktūra yra laikoma egzistenciniu pamatu, kurio neįmanoma perkeisti ugdymo keliu ar politiškai reformuoti²³. Tokia asmens koncepcija verčia iš naujo permąstyti, kokių prielaidų apie politiškumą Jokubaitis laikosi. Vėlyvoji Jokubaičio kūryba verčia atsisakyti teleologinio politikos matmens. Ankstesniuose tekstuose Jokubaitis teigia, kad politiniai gyvūnai gali pasiekti savirealizaciją praktikuodami dorybingą gyvenimą viešumoje²⁴. Naujausiame kūrinyje matome Jokubaitį teigiant, kad tik savo vidujybėje žmonės gali išlikti pilnaverčiais asmenimis, stoti į akistatą su savimi ir nusimetus socialinį vaidmenį mėginti pažinti savo veiksmų intencijas ir priežastis. Bet koks bandymas komunikuoti šią autentišką patirtį aplinkiniams esą taps tik dar vienu vaidmeniu. Būtent todėl, kad politika suplokština asmens gelmę, ji nebėra laikoma aukščiausiu žmogaus pašaukimu, jo gyvenimo tikslu.

Šią netikėtai išskylančią įtampą tarp moralės ir politikos patogu suprasti iš klasikinės dorybių etikos perspektyvos. Klasikinių autorių mąstyme moralė yra politinio pobūdžio, kadangi išorinis, o ne vidinis žmogus yra moralės subjektas. Būdo dorybės nepasirodo privačiame minties gyvenime. Teisingumas, drąsa ir nuosaikumas viena ar kita forma reikalauja santykio su žmonėmis. Todėl žmogaus charakteris atsiskleidžia tik per viešus veiksmus, per pasirodymą kitiems žmonėms, demonstruojantį veikėjo nuostatas ir dorybingumą²⁵. Šia prasme moralės pasaulyje yra tiek, kiek esama politikos, suvokiamos kaip gyvenimas bendruomenėje ir viešumoje. Jokubaičio mąstyme moralumas yra „gilesnis“ nei politika, nes vidinis, o ne išorėje pasirodantis žmogus yra moralės subjektas. Viešoji erdvė negeba atskleisti žmogaus laisvės ir moralumo, mat bet koks vidinis etinis sprendimas yra mažiau suvaržytas nei išoriškai pasirodantis veiksmas, o šių veiksmų

²² *Ibid.*, p. 20, 31.

²³ *Ibid.*, p. 76, 77.

²⁴ Plačiau apie šią idėją žr. Simas Čelutka, *op. cit.*, p. 40.

²⁵ Žr. e.g. Aristotelis, *Nikomacho etika*, p. 84–86, 93–95; Cicero, *On Duties*, p. 9–58.

padariniai iki galo neatskleidžia pradinių veikėjo intencijų. Veiksmai, pasmerkti netobulai įgyvendinti žmogaus vienokį ar kitokį apsisprendimą, nebus tokie geri kaip pats moralinis sprendinys, pasiryžimas veiksmui, gera intencija. Pasitraukęs nuo viešosios erdvės į vidinį gyvenimą, žmogus introspektiškai tirdamas atranda naujus moralumo klodus – sąžinę, intencionalumą ir laisvo savęs determinavimo galimybes. Moraline prasme Jokubaičiui svarbus yra ne viešojo veiksmo rezultatyvumas, o vidinė pastanga ir intencija geram veiksmui. Tikrasis žmogaus charakteris ir galimybės gėriui, krikščioniškai tariant, atsiskleidžia akistatoje su savimi ir savo sąžine. Šia prasme paaiškėja, kad moralės esama „daugiau“ nei politikos, kad ji yra fundamentalesnis žmogaus prigimties aspektas. Taip mąstant, pirmiau nei politiniai gyvūnai žmonės yra, kaip juos kiek šaržuodamas (ir skolindamasis Dostojevskio sąvoką) Jokubaitis įvardija, idiotiniai gyvūnai. Taigi vėlyvojoje Jokubaičio kūryboje apolitiškumas yra pirmesnė žmogaus egzistencinės sąrangos dalis už politiškumą.

Įtakingiausias Jokubaičio vėlyvojo mąstymo apie žmogaus vietą politikoje įkvėpimo šaltinis yra Dostojevskio kūryba ir personalistinė filosofija, o šiuolaikinis autorius, su kurio mintimis Jokubaitį reikėtų gretinti, – tai Robertas Spaemannas. Kalbėdamas apie ontologinį asmens statusą, mokslinio požiūrio į asmenį nepakankamumą ir poreikį į jį žvelgti iš krikščioniškos teologijos perspektyvos, Jokubaitis ne kartą atsiremia į Spaemanno kūrybą ir naudoja ją kaip pagrindą asmens reiškinių analizei²⁶. Galima teigti, kad pagrindinė Jokubaičio naujovė yra ta, jog jis supolitina Spaemanno išvalgas, mat pats Spaemannas Jokubaičio cituojamuose tekstuose svarsto apie asmenį veikiau religijos ir moralės filosofijos ribose, nei politinio gyvenimo²⁷. Turint omenyje, kad šiuolaikiniai anglosaksų politiniai filosofai daugiausia naudoja analitinę prieigą, o kontinentiniai filosofai – fenomenologinę ir hermeneutinę, Jokubaičio personalistinė žiūra išties yra metodologiškai išskirtinė ir konceptualiai vaisinga. Tačiau verta pabrėžti, kad pirmą kartą Spaemanno pavardė Jokubaičio kūryboje pasirodo ne *Politiniamie idiotie*. Jau veikale *Filosofas kaltina mokslininkus* Jokubaitis referavo į Spaemanną aptardamas, kaip moderni etika perėjo nuo kalbėjimo apie dorybes prie verty-

²⁶ Alvydas Jokubaitis, *Politinis idiotas*, p. 31, 36, 58, 104, 146.

²⁷ E.g. Robert Spaemann, *Persons: The Difference between „Someone“ and „Something“*, Oxford: Oxford University Press, 2017; Robert Spaemann, *Love and Dignity of Human Life: On Nature and Natural Law*, Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 2012; Robert Spaemann, *Happiness and Benevolence*, Notre Dame: University of Notre Dame, 2000.

bių²⁸, o knygoje *Liberalizmas kaip pilietinė religija* (2017) – įvardijant įvairius filosofijos istorijos klausimus, kreipusius liberalios minties formavimąsi²⁹. Reikia pastebėti, kad pastarajame veikalė yra naudojami beveik tie patys Spaemanno veikalai, kaip ir *Politiniamė idiote*. Tad pokytis, kuris per tą laiką įvyko, veikiausiai yra tas, kad Spaemannas ilgainiui tapo mąstytoju, kurio filosofija pradėta naudoti ne vien lokaliai vieno ar kito reiškinio kritikai, o globaliai kaip atspirties taškas siekiant suvokti moralę ir politiką.

Dvi antropologijos ir jų santykis. Posūkis nuo *Trijų politikos aspektų* prie *Politinio idioto* kuria prieštaravimą tarp nesutaikomų prielaidų, anot kurių, žmonės yra apolitiški ir politiški tuo pačiu metu. Prieš akimirką matėme, kaip žmogaus apolitinė prigimtis, konceptualizuota naujausiame veikalė, turi paaiškinti politinio veikimo ribotumus. Politinio gyvūno koncepcijos papildymas vidiniu idiotu, dar vadinamu pagrindžio žmogumi, turėjo atskleisti antropologines priežastis, dėl kurių politika neturi būti laikoma žmogų išbaigta apibrėžiančiu faktoriumi. Šias mintis plėtodamas toliau Jokubaitis taria, kad žmonės yra labiau linkę atsiskirti nuo visuomenės, vengti politiškumo³⁰. Taip žvelgiant, apolitiškumo idėja, iš pradžių naudota kaip patogus būdas atskleisti išimtis politiškumo teorijoje, ilgainiui ima dominuoti ir vaidinti svarbesnį vaidmenį. Tačiau Jokubaitis nori apginti dar sudėtingesnę ir paradoksalesnę poziciją, kurios programinė nuostata yra užfiksuota šiame *Politinio idioto* teiginyje:

Gali būti, kad politika būtinai reikalauja žmogaus apolitiškumo. [...] Visiškai įmanoma, kad politikos reikia būtent todėl, kad žmogus ir jo asmenybė netelpa visuomenėje. Jis gali būti vadinamas politiniu gyvūnu tik todėl, kad yra apolitiškas.³¹

Jokubaitis svarsto, kad apolitiškumas yra ne tik pirmiau politiškumo, ne tik konfliktuoja su politiškumu, bet kaip tik galėtų būti laikomas politiškumo pagrindu. Verta atkreipti dėmesį į citatoje vartojamą laiką. Čia nėra pristatomas nei esamos padėties aprašymas, nei idealus variantas, kurio reikėtų siekti ateityje. Jokubaitis kelia tezę apie galimą antropologinę padėtį, kurios sprendimas yra tikėtinas, potencialus. Nors tai yra viena iš centrinių *Politinio idioto* temų, knygoje taip ir lieka aiškiai neįvardyta, kokia prasme

²⁸ Alvydas Jokubaitis, *Filosofas kaltina mokslininkus*, p. 143.

²⁹ Alvydas Jokubaitis, *Liberalizmas kaip pilietinė religija*, p. 22, 42, 102, 121, 137, 163, 204.

³⁰ Alvydas Jokubaitis, *Politinis idiotas*, p. 122, 164.

³¹ *Ibid.*, p. 47.

apolitiškumas yra reikalingas politikai. Be to, kaip matėme, šis veikalas turi daugiau nei prieštarinę santykį su ankstesne antropologija, plėtotą veikaluose *Trys politikos aspektai* ir *Vertybių tironija ir politika*. Nepaisant to, kad Jokubaitis nepateikė tiesaus šios problemos sprendimo, šiame straipsnyje surinkta medžiaga gali padėti suformuluoti bent tris preliminarias interpretacines strategijas.

Pirmąjį skaitymo variantą galima pavadinti genealoginiu, kadangi apolitiškumo ir politiškumo perskyrą įmanoma suprasti kaip kilmės santykį. Šis santykis nustatomas atliekant mintinį eksperimentą, kuris redukuoja kompleksinę pilietinės būklės vaizdą iki jos ištakų taško ir atranda, kad politiškumo pradžia glūdi ikipolitinėse patirtyse, tarkime, žmogaus baimės, skausmo, laisvės patirtyje. Retrospektyvus žvilgsnis į politinį gyvenimą mokina atrasti apolitiškumą kaip pirmutinį tikrovės patyrimo modusą. Kitaip tariant, apolitiškumo reikmę politikai galima suprasti kaip genetinį santykį: mąstymas apie pilietinę būklę numato mąstymą apie jos ikipolitines ištakas. Tokia samprata yra itin artima moderniosioms prigimtinės būklės teorijoms, kurios pilietinę būklę laiko ikipolitinio buvimo būdo vediniu, kylančiu iš pirmykščių žmonių susitarimo tapti politiniais gyvūnais³². Jokubaitis atsiriboją nuo šios teorinės perspektyvos. Pirmą, pastarųjų teorijų išėjimo taškas yra biologinių poreikių valdomo individo, o ne asmens koncepcija³³. Antra, jos prieštarauja politikos natūralumo prielaidai, kurią aptikome nagrinėdami bazines žmonių motyvacijas *Trijuose politikos aspektuose*. Tiek pastarajame veikalė, tiek *Politiniamė idiote* plėtojama prigimtinio žmogaus polinkio į socialumą tezė nėra suderinama su modernios filosofijos prielaida, kad politika yra dirbtinis mechanizmas, atsirandantis iš žmonių susitarimo³⁴. Tad genealoginė interpretacija vargu ar padeda suprasti Jokubaičio numatomą santykį tarp apolitiškumo ir politiškumo.

Antroji interpretacinė prieiga galėtų kalbėti apie struktūrinį šio santykio pobūdį. Asmens savęs suvokimas nebūtinai yra patiriamas chronologiškai pirmiau nei jo socialiniai vaidmenys, o apolitiškumas nebūtinai yra patiriamas chronologiškai pirmiau nei politiškumas. Neseniai nagrinėjome, kaip asmuo atranda save per konfliktą su visuomene ir jos siūlomais

³² Turima omeny pirmiausia Thomas Hobbes, *Leviatanas*, iš anglų kalbos vertė Kęstutis Rastenis, Vilnius: Pradai, 1999; John Locke, *Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą (Antrasis traktatas apie valdžią)*, iš anglų kalbos vertė Algirdas Degutis, Vilnius: Mintis, 1992.

³³ Alvydas Jokubaitis, *Politinis idiotas*, p. 50–52.

³⁴ *Ibid.*, p. 75–77.

vaidmenimis. Šis atradimas nereiškia, kad anapus visų vaidmenų asmens iki tol nebuvo. Vidinis žmogus steigia išorinį žmogų per laisvą sprendimą ir savęs determinaciją, net jei jis apie tokį procesą sąmoningai nesusimąsto. Šią idėją jau sutikome kalbėdami, kaip moralinis sprendinys ir asmens laisvės inicijuoja praktinį veikimą. Iš struktūrinio požiūrio taško tuomet asmuo yra ne politinių patyrimų kilmės taškas chronologine prasme, o galimybės sąlyga struktūrine prasme. Be šio struktūrinio pagrindo negalima suvokti, kaip politinis veiksmas yra apskritai įmanomas. Todėl Jokubaičio tezę, kad apolitiškumas yra reikalingas politikai, galima suprasti štai kaip: mąstymas apie politinį veikimą numato mąstymą apie jo galimybės sąlygas, kurios yra ne politinės. Ši interpretacija nuosekliai dera su *Politinio idioto* antropologinėmis prielaidomis ir turi bene stipriausią tekstualinį pagrindą.

Tačiau kartu ji verčia atlikti ankstesnių prielaidų, aptartų *Trijuose politikos aspektuose* ir *Vertybių tironijoje ir politikoje*, reviziją. Jeigu vidinio žmogaus struktūra yra fundamentaliausia politinio veikimo sąlyga, tuomet to vidinio žmogaus poreikiai taip pat yra fundamentaliausios politinio veikimo motyvacijos. Tai reiškia, kad ne prigimtinis socialumas, noras draugauti ir nesutarti, esmingai motyvuoja politiniam veiksmui, bet vidinio žmogaus poreikis save atrasti ir išreikšti per santykį su visuomene. Kalbėjome, kad vaidmens ieškojimas nėra tapatus norui būti drauge, bet veikiau norui save pažinti ir suprasti, atrasti buvimo būdą, kuris teiktų prasmę. Žvelgiant iš pagrindžio žmogaus perspektyvos, šios įsiprasminimo paieškos visuomenėje galiojančiuose vaidmenyse yra neigiančio ir konfliktinio, o ne priimančio ir draugiško pobūdžio. Matėme, kad Jokubaitis įsivaizduoja vaidmens paieškas kaip nesutarimų su visuomene pradžia. Taigi vidinis žmogus, projektuodamas save į visuomenę, yra tarytum užprogramuotas priešiškumui. Taip prieiname minėtąją konceptualinę reviziją Jokubaičio veikale: ši išvada nutraukia įsipareigojimą draugo-priešo skirčiai, kuri buvo plėtota ankstesniuose darbuose, remiantis Schmitto filosofija. Būtent tai rodo, kad Jokubaičio mąstyme apie politiką įvyko lūžis, atskyręs jo naują kūrybos periodą nuo ankstesnio.

Tam, kad draugo-priešo perskyra galiotų, ji turi būti poliariška, t. y. jos abu dėmenys turi būti apibrėžiami per vienas kitą ir nurodyti į vienas kitą³⁵. Trumpai tariant, nė viena iš skirties dalių (draugystė ir priešystė) negali

³⁵ Minėtas poliariškumas itin ryškiai atsiskleidžia, kai Schmittas kalba apie tai, kaip bandymai panaikinti priešų kategoriją iš naujo poliarizuoja grupes ir iššaukia draugo-priešo perskyrą; žr. Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, translated by George Schwab, London: University of Chicago Press, 1996, p. 50–53.

turėti nepriklausomo šaltinio. Tačiau *Politinio idioto* svarstymai konfliktiškumą numato kaip kitokio lygmens patyrimą nei draugiškumas. Priešiškumas nėra apibrėžiamas kaip draugystės neigimas. Priešiškumas yra būtinas vidinio idioto tapimo viešuoju veikėju rezultatas, pamatinė reakcija į savęs įprasminimą.

Kita vertus, draugo-priešo perskyros atsisakymas turi savo privalumų. Jeigu priešiškumas yra fundamentalesnio pobūdžio nei draugiškumas, tuomet galima ginti pesimistinę antropologiją, akcentuojančią žmogaus prigimtinių polinkį į blogį, kas *Politiniam idio* yra neretai ir teigiama³⁶. Tiesa, tai nereiškia, kad skirties išlaikymas kurtų optimistinę antropologiją. Dalykas yra tas, kad per didelis vidinio žmogaus struktūrinis sureikšminimas vietoj to, kad išspręstų pradinį klausimą, kodėl taip nutinka, kad politinių gyvūnų veikimas politikoje yra ribotas, išties sukuria naują ir kur kas komplikuočiau problemą Jokubaičio politinei filosofijai. Dabar jau tampa apskritai neaišku, kaip išvis įmanomas sėkmingas veikimas politikoje. Juk jeigu laikomės prielaidų, kad žmonės yra iš esmės linkę į konfliktą ir blogį, kad jie negeba savęs realizuoti per praktinį veikimą ir atrasti prasmę viešojoje erdvėje, tuomet įsivaizduojame tokį pasaulį, kuriame žmonės yra arba nelinkę burtis į visuomenes, arba linkę egzistuoti chaotiškoje politinėje būklėje. Tokia tikrovės vizija prieštarauja kasdieniams patyrimams. Šių antropologinių prielaidų silpnybė ta, kad jos geba paaiškinti išimtis (politinio veikimo ribotumus), bet ne taisykles (įprastą politikos kasdienybę). Tad jos turi menką paaiškinamąją vertę santykyje su politine tikrove.

Šią konceptualinę problemą galima išspręsti atstačius draugo-priešo perskyrą ir įvedus trečią skaitymo būdą: pariteto santykį tarp politiškumo ir apolitiškumo. Tokia antropologinė teorija pripažintų, kad praktinis veikimas yra suvoktinas kaip vidinio žmogaus savęs determinacijos išdava, bet kartu nepamirštų, kad šis veikimas yra motyvuojamas natūralių poreikių, tarp kurių yra ir socialumas. Ji pripažintų, kad žmonių praktika nusistovi kaip socialiniai vaidmenys, bet kartu mėgintų atsižvelgti į politinę tikrovę parodydama, kaip skirtingi vaidmenys – brolio, draugės, senjorų klubo nario, bendruomenės lyderės, mediko ar viešosios intelektualės – sugeba bent iš dalies įprasminėti asmenį, išreikšti jo siekius, mintis, atrasti taiką, pasitenkinimą teikiančią būklę. Tačiau pariteto paieška susideda ne vien iš tikrovei adekvataus ir subalansuoto antropologinio scenarijaus. Tai vestų ir į teiginį, kad politiškumas ir apolitiškumas turi poliariinį santykį, kuris yra

³⁶ E.g. Alvydas Jokubaitis, *Politinis idiotas*, p. 144–145, 152, 168–169, 178–179.

panašus į draugo ir priešo perskyrą. Praktinėje filosofijoje yra įprasta suabsoliutinti politiškumo reikšmę, demaskuojant, kaip iš pirmo žvilgsnio ne politiniai reiškiniai, tarkime, privatus gyvenimas ar asmens tapatybė, yra nulemti socialinių modelių ir visuomenės įtakos. *Politinio idioto* sumanymas siekia atskleisti kitą šios monetos pusę parodydamas, kokiais būdais slaptoji erdvė, žmogaus vidujybė steigia viešąją erdvę ir socialinius vaidmenis. Tai veikiausiai paaiškina, kodėl knyga pradeda nuo asmens autonomijos tezės, o tada pereinama prie bandymų parodyti, kaip šios tezės ignoravimas neleidžia paaiškinti probleminių klausimų, kylančių apie visuomenę³⁷. Tačiau šio intelektualinio projekto išvada, kad žmogaus vidujybė gali padėti suprasti politinių gyvūnų problematiką, neturėtų vesti prie atvirkščio suabsoliutinimo, apolitinio gyvūno iškėlimo. Konceptualinės įtampos pašalinimo atveju toks projektas galėtų siekti abipusio santykio atstatymo. Tuomet mūsų nagrinėjama teiginį apie apolitiškumo reikalingumą politikai galima būtų perskaityti taip: mąstymas apie politiką numato mąstymą apie tai, kas ji nėra (ir atvirkščiai).

Tai leidžia manyti, kad esama potencialo sutaikyti šiuo metu prieštaringas antropologines prielaidas ir kalbėti apie labiau unitarinę Jokubaičio politinę filosofiją. Tačiau šio sprendimo faktinis nebuvimas Jokubaičio darbuose tuo pat metu leidžia teigti, kad šiuo metu antropologinis prieštaravimas skelia Jokubaičio politinę filosofiją į du periodus: ankstesnis periodas remiasi klasikine ir optimistine žmogaus kaip politinio gyvūno, dabartinis – nauja ir pesimistine žmogaus kaip apolitinio gyvūno samprata.

Išvada. Jokubaičio politinė filosofija atsispiria nuo dviejų antropologinių koncepcijų. Veikalai *Trys politikos aspektai* ir *Vertybių tironija ir politika* remiasi žmogaus kaip politinio gyvūno antropologija, pasak kurios, žmonės yra socialios ir į praktinį veikimą orientuotos būtybės, linkusios ieškoti gero gyvenimo politinėje erdvėje ir grupuotis į draugus ir priešus. Naujausia knyga *Politinis idiotas* remiasi žmogaus kaip apolitinio (arba idiotinio, pagrindžio) gyvūno antropologija, pasak kurios politinė erdvė teatskleidžia socialinius vaidmenis, bet ne vidinę žmogaus moralinę tikrovę, kuri prieinama tik jam pačiam ir kuri negali atrasti išsipildymo politikoje. Šiame straipsnyje posūkį nuo pirmosios antropologijos prie antrosios siekta paaiškinti kaip praktinį veikimą liečiančio konkretaus klausimo – kodėl, nepaisant prigimtinio socialumo, žmonės gali neatrasti savirealizacijos

³⁷ *Ibid.*, p. 20, 38, 77, 102, 116.

politikoje? – sprendimą. Tačiau straipsnyje kartu teigta, kad šis posūkis veda į įtampą, kadangi dvi antropologinės koncepcijos įtvirtina skirtingas politiškumo ir moralumo vizijas. Pirmoji laikosi klasikinės moralės sampratos ir šmitiškos draugo-priešo perskyros, o antroji plėtoja personalistinį ir krikščionišką požiūrį į etiką ir prioritetizuoja priešų kategoriją. Galiausiai straipsnyje siekta parodyti, kad nei genealoginė, nei struktūrinė dviejų antropologijų interpretacija negali panaikinti jų tarpusavio įtampos. Jukubaitis teigia dvi skirtingas perspektyvas į žmogaus prigimtį, kurios leidžia kalbėti apie ankstyvąją ir vėlyvąją autoriaus kūrybą.

FROM A POLITICAL ANIMAL TO AN INNER PERSON: TWO PERIODS OF ALVYDAS JOKUBAITIS'S WORKS AND THEIR ANTHROPOLOGICAL PREMISES

Summary

This article examines the anthropological premises of Alvydas Jokubaitis's philosophy. His earlier works are based on the conception of humans as political animals, an anthropological theory according to which humans are naturally social beings inclined to act in the public space. His latest book, *Politinis idiotas* (A Political Idiot), is based on a new anthropological theory, according to which humans are apolitical (or idiotic) animals, who cannot reveal their personalities in the public space and in social roles. This article explains the turn from the earlier anthropological optimism to the later anthropological pessimism as a theoretical answer to a particular issue concerning the nature of unsuccessful practical actions. However, the article also argues that this turn also marks a new tension in Jokubaitis's philosophy, since the two anthropologies establish different visions of morality and the political. The former vision follows the classical conception of morality and the Schmittian distinction between friends and enemies, while the latter vision develops a personalist view of ethics and prioritises the category of the enemy. This tension cannot be resolved in Jokubaitis's current works and thus the two different conceptions of the human nature allow us to classify his works into the earlier period and the later period.

SUSIMAŠČIUSIO KRISTAUS ATVAIZDAS RUSIJOJE: VIENO PAVEIKSLO ANALIZĖ

GABIJA SURDOKAITĖ-VITIENĖ

Įvadas. Straipsnyje¹ pristatomas privačiame rinkinyje saugomas paveikslas, kuris iki šiol nebuvo tyrinėtas. Į rinkinį jis pateko taip pat iš privataus asmens, o kūrinio kilmė iki šiol apskritai nebuvo žinoma. Kūrinyje vaizduojama Susimąščiusio Kristaus tema. Nors apie šį atvaizdą ir jo raišką Vidurio Europos, Lietuvos ir Rusijos mene Lietuvos skaitytojui žinoma nemažai², tačiau, rašant šį straipsnį, svarbiausiu uždaviniu tapo galimi kūrinio kilmės regiono, meninės mokyklos identifikacija ir datavimo klausimai. Ir tik vėliau nagrinėta paveikslas ikonografija, kuri savo ruožtu taip pat įdomi.

Savo ankstesnėse publikacijose esu minėjusi, kad Susimąščiusio Kristaus atvaizdas daugiausia reiškesi per skulptūrą, o grafiniai ar tapyti paveikslai yra reti³. Skirtinga technika sukurti kūriniai turi savo kalbėsenos ir perskaitymo privalumus ir trūkumus, tačiau nagrinėjamo paveikslas atveju

¹ Už konsultacijas ir pagalbą rašant šį tekstą dėkoju dr. Natalijai Komaško, Centrinio Andrejaus Rublio senosios Rusijos kultūros ir meno muziejaus Maskvoje darbuotojai (Центральный музей древнерусской культуры и искусства имени Андрея Рублёва).

² Gabija Surdokaitė-Vitienė, *Susimąščęs Kristus: Nuo religinio atvaizdo iki tautos simbolio Rūpintojėlio*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017; Sabine Fehleemann, „Christus im Elend: vom Andachtsbild zum realistischen Bildokument“, in: *Ikonographie: Anleitung zum Lesen Bildern*, Herausgeber Bazon Brock, Achim Preiß, München: Klinkhardt und Biermann, 1990, p. 79–96; Zygmunt Kruszelnicki, „Ze studiów nad ikonografią Chrystusa Frasobliwego“, in: *Biuletyn historii sztuki*, Warszawa, 1959, Nr. 3–4, p. 307–328; Anna Kunczyńska, „Chrystus Frasobliwy w polskiej rzeźbie ludowej“, in: *Polska sztuka ludowa*, Warszawa, 1960, Nr. 4, p. 211–229; Николай Серебренников, *Пермская деревянная скульптура*, Пермь: Пермский Государственный Областной музей, Художественная галерея, 1928; Мария Бурганова, *Спас Полунощный: Русский Христос*, Москва: Дом Бурганова, 2002; Ольга Власова, „Иконографический состав пермской храмовой пластики“, in: *Древнерусская скульптура*, т. 6: Проблемы иконографии, выпуск первый, Москва: Московский государственный музей „Дом Бурганова“, 2009, p. 76–82.

³ Gabija Surdokaitė-Vitienė, *op. cit.*, p. 59.

jo sukūrimo technika ir meninės savybės per konkretaus atvejo studiją leido plačiau kalbėti apie sudėtingus kultūrinės komunikacijos ir meninių įtakų procesus, apie kuriuos vis dar žinome nepakankamai.

Šio kūrinio menotyrinė formalioji bei lyginamoji analizė ir 2019 m. atlikti paveikslo fizikiniai tyrimų rezultatai leido lokalizuoti jo kilmės/sukūrimo geografinį regioną, pateikti kontekstinius duomenis, taip pat kalbėti apie katalikiškos Europos meno įtaką stačiatikiškai Rusijos religinei dailei.

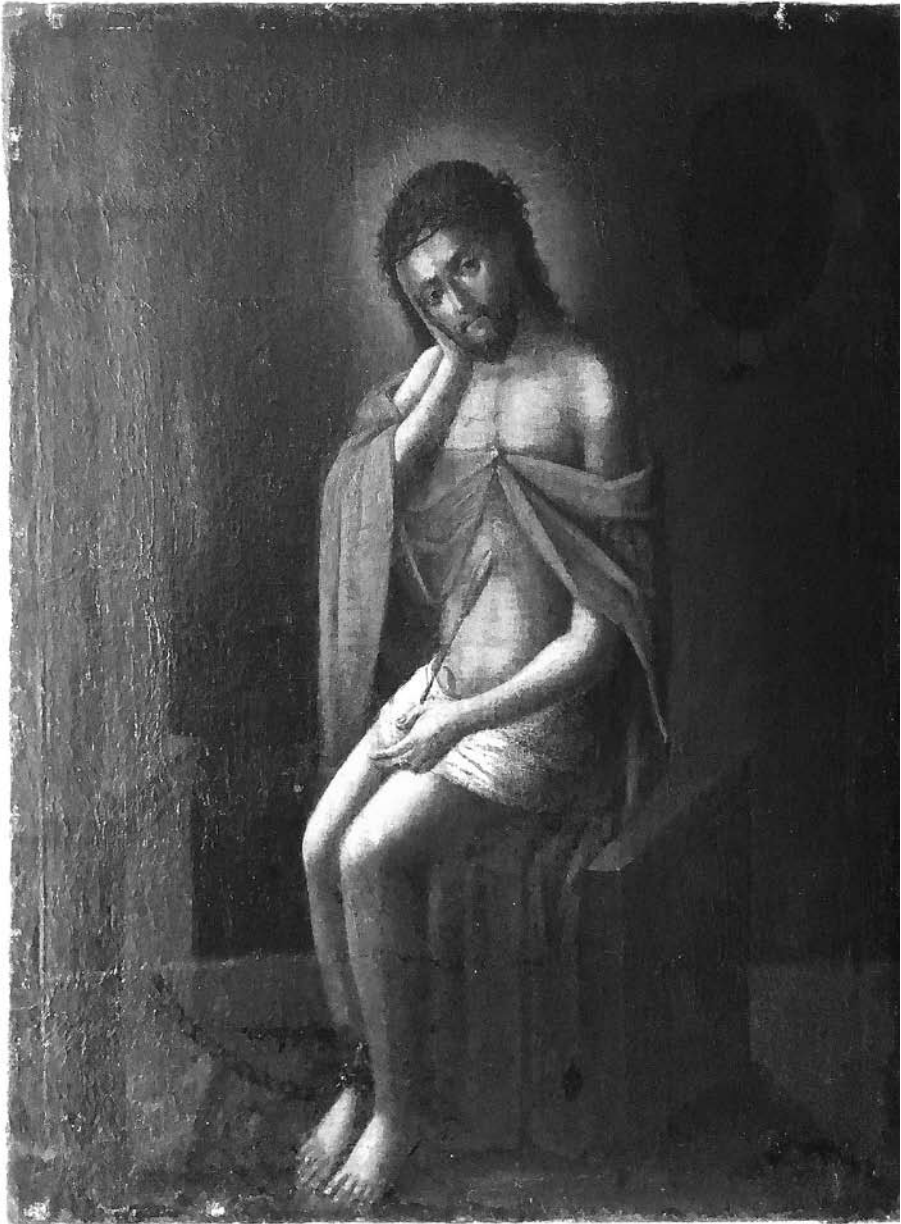
Paveikslo kilmės klausimas, stilius ir datavimas. Paveiksle pavaizduotas ant kubo formos pasėstės sėdintis, dešine ranka parimęs Išganytojas. Jėzaus figūra pasukta į žiūrovą trimis ketvirčiais. Jis aprengtas raudonu apsiaustu, balta klubajuoste (perizonijumi), rankoje laiko švendrą (nendrę), o šalia jo, kairėje paveikslo pusėje, vaizduojama kolona. Už Jėzaus figūros, antrame paveikslo plane, dešinėje, ištapytas ovalo formos rustais puoštas langas⁴. Išganytojo koja sukaustyta metalo grandine ir pririšta prie stulpo (ilustracijos Nr. 1, 2).

Kūrinio kompozicija labai lakoniška, nesudėtinga: sustingusi sėdinčio Jėzaus figūra komponuojama paveikslo centre, jos modeliuotei trūksta apimties, pastebimas tam tikras kūno ir raumenyno plokštumas, schematiškumas. Jėzaus veidas trikampės formos su didelėmis migdolinėmis akimis, siaura trikampe nosimi, mažomis ausimis, nedidelėmis bangelėmis modeliuotais plaukais. Jo trumpa barzda perskirta į dvi dalis. Atsižvelgiant į tapybos, Kristaus kūno modeliuotės pobūdį, įtakos šio kūrinio meninei raiškai ir galimos jo kilmės vietos pradėta ieškoti Rusijos tapyboje. Atkreiptinas dėmesys, kad toks Kristus ir kitų šventųjų vyrų veido vaizdavimas ypač būdingas Šiaurinės Rusijos religinei tapybai.

Paveikslo tyrimas UV spinduliuose parodė, kad jis anksčiau buvo ne kartą restauruotas (tvarkytas). Retušo gausu ant Jėzaus kūno, veido, rūbo draperijų ir fono tapybos, tačiau autorinis tapybos sluoksnius išlikęs gana gerai⁵, o paveikslo ikonografija nekitusi. Vis dėlto fiziniai tyrimai parodė, kad kūrinio formatas šiek tiek pakeistas, t. y. drobė buvo apkarpyta ir sumažinta. Paveikslo rentgenografijoje po porėmiu virš Kristaus galvos matomos buvę ištapytos raidės „ИИС“ ir „ХРС“, virš jų būta ženkle „~“, kuris

⁴ Rustai – grubiai tašyti stačiakampiai, nusklembtais kraštais akmenys, naudojami sienų arba architektūrinių detalių apdailai; žr. *Dailės žodynas*, redaktorė Jolita Mulevičiūtė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1999, p. 371.

⁵ Tomas Ručys, *Fizikinių tyrimų aprašas*, 2019-05-13.

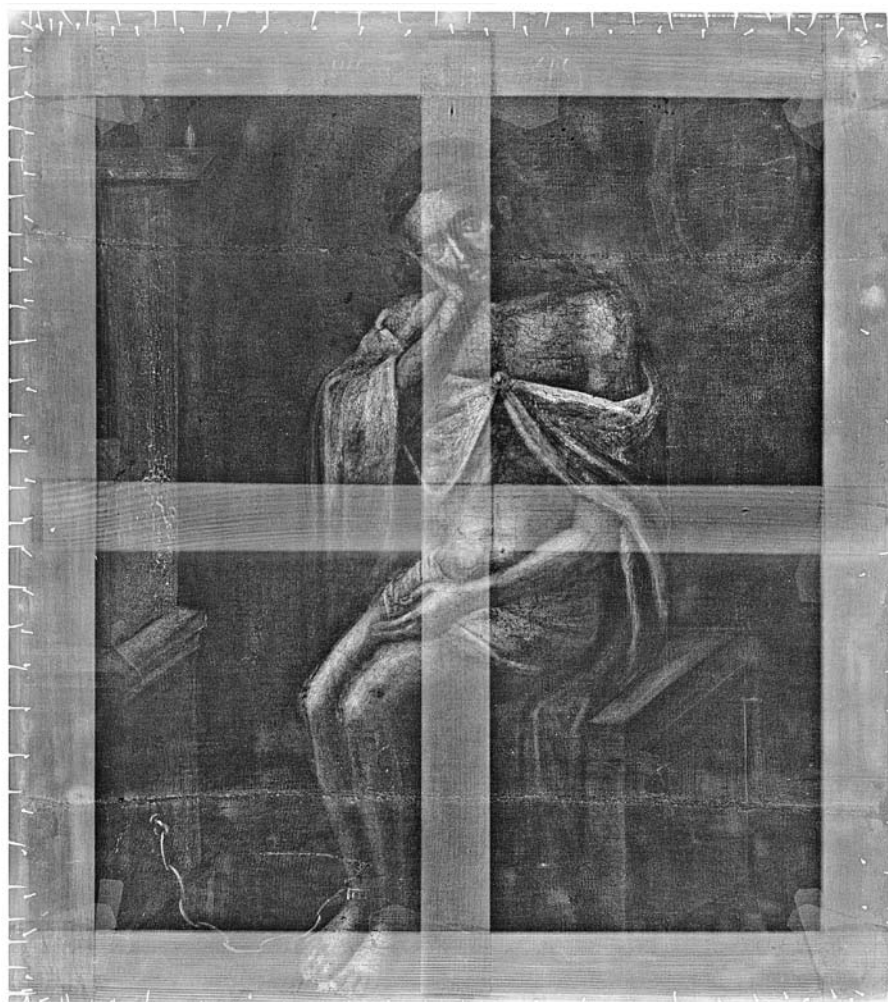

1 iliustracija. Nežinomas autorius. Susimąstęs Kristus (Jėzus kalėjime). XVIII a. pabaiga – XIX a. trečias dešimtmetis. Šiaurės Rusija. Drobė, aliejus. 72 × 64 cm. Paveikslo nuotrauka sklaidytoje šviesoje

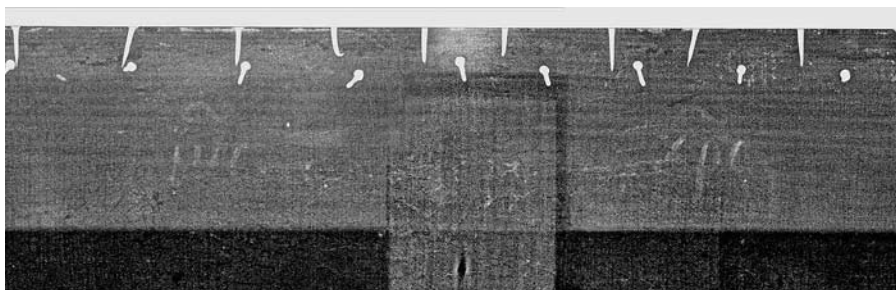

2 iliustracija. Paveikslu nuotrauka UV liuminescencijos spinduliuose

žymi pilno žodžio sutrumpinimą (ilustracijos Nr. 3, 4). Šios raidės – rusų kalba parašyto Jėzaus Kristaus vardo santrumpa (*Иисус Христос*). Ji labai būdinga Naujųjų laikų Rusijos ikoninei ir kitai religinei tapybai. Taigi ši santrumpa, kaip ir kūrinio stilius, leidžia paveikslą priskirti Rusijos religinės tapybos sferai. Kita vertus, pastebėtina, kad gana meistriškai atlikta paveikslu tapysena, bendra centriškoji kompozicija, žemės spalvų koloritas, lokalinės spalvos, rusvi tonai ir pustoniai, Išganytojo apranga, negilių, statiškų drabužio klosčių traktuotė, specifinės anatomijos (veido, plaukų ir pan.)

3 iliustracija. Paveikslo nuotrauka UV spinduliuose

4 iliustracija. Paveikslo nuotrauka UV spinduliuose

vaizdavimo detalės išduoda klasicizmo estetikos įtaką. Šiam atvaizdui jaukumo, asketiškumo, santūrumo suteikia neperkrautas fonas, kuriame išryškėja vos kelios kompozicinės detalės (kolona, pasėstė, langas) ir paryškinta Jėzaus figūra už jos sklindančia išskaidyta gelsvai rusvų tonų šviesa ir aplink galvą pavaizduotu geltonos šviesos spindulių vainiku. Apibendrinant visas minėtas paveikslo savybes – plastiką, meninį stilių, Kristaus figūros modeliuotę, figūros ir anatomijos traktuotę ir kt. bei palyginus jas su religine Rusijos tapyba⁶, – kūrinys datuotinas XVIII a. pabaiga – XIX a. pirmu trečdaliu ir priskirtinas Šiaurinės Rusijos regionui.

Klasicizmo bruožus aptariamame paveiksle įvardijome neatsitiktinai. Rusijoje vakarietiškos dailės įtaka pirmiausia pasireiškė pasaulietinėje dailėje, vėliau baroko, klasicizmo ir kt. stilių bruožai pastebimi ir ikonų, ir visoje religinėje tapyboje⁷. XVIII a. pirmoje pusėje baroko stilius ir „vakarietiška“ ikonografija į Rusiją patenka iš Europos įvežant ant drobės tapytus paveikslus, knygų grafiką, atskirus religinių paveikslėlių lakštus. Pirmiausia šio stiliaus įtaka pasireiškė Maskvos ikonų mokykloje, o XVIII a. viduryje ji išplito periferijoje⁸. Pavyzdžiui, labai ryški ikoninės tapybos mokykla su barokinės plastikos įtaka susiformavo Šiaurinės Rusijos regione, Didžiajame Ustiuge, o antai Pavolgio regione tradicinę ikonų tapybą vakarietiškos mados paveikė mažiau. Baroko įtakos dėka ikonose radosi rafinuotas koloritas, turtingas peizažas, augalinis ornamentas. Kaip ir Europoje, tuo pat metu Rusijoje išgalėjo klasicizmas ir ampyras, kurių įtaka ryški ir ikonų tapyboje. Tiesa, grynuoju pavidalu šis meno stilius ikonų plastikoje retai sutinkamas⁹. Šiame kontekste ikonų tapybą minime neatsitiktinai. Nors šiame straipsnyje analizuojamas paveikslas tapytas aliejiniais dažais ant

⁶ Paveikslas lygintas su pavyzdžiais, publikuotais: Ольга Кузнецова, Алексей Федорчук, *Ярославский художественный музей. 101 икона из Ярославля*, Москва: Северный паломник, 2007; Елена Юхименко, Виктория Горшкова, *Иконы все самые пречудные, письма самого искусного. Собрание Григория Лепса*, Москва, 2012; Татьяна Кольцова, *Иконы XIV – начала XX века: Каталог и путеводитель по экспозиции и фондам музея*, Архангельск: Государственное музейное объединение „Художественная культура Русского Севера“, 2013; *Музей русской иконы. История собрания, обзор коллекций, новые поступления и открытия*, автор-составитель Ирина Шалина, Москва: Частное учреждение культуры „Музей русской иконы“, 2011; *Выставка из частных собраний к 60-летию Музея имени Андрея Рублева*, автор-составитель Наталия Комашко, Москва: Индрик, 2007; Наталия Комашко, *Русская икона XVIII века*, Москва: Книги WAM, 2006.

⁷ *Музей русской иконы*, p. 61; Наталия Комашко, *op. cit.*, p. 15.

⁸ Наталия Комашко, *op. cit.*, p. 17.

⁹ *Музей русской иконы*, p. 61–68.

drobės, todėl yra artimesnis „vakarietiškam“ paveiksliui, tačiau tokia kūrinio ikonografinė kompozicija sutinkama ir tradicine technika sukurtose Rusijos ikonose.

Paveikslo ikonografija. Minėta, kad straipsnyje aptariamas paveikslas priskirtinas Susimąščiusio Kristaus ikonografiniam tipui ir kad šis atvaizdas labiau reikėsi skulptūroje. Daugiausia tapytų pavyzdžių buvo sukurti vėlyvosios gotikos laikotarpiu. Pavyzdžiui, Lietuvoje išlikę du sienų tapybos pavyzdžiai: pirmasis, ankstyviausias žinomas Susimąščiusio Kristaus atvaizdas LDK, apie 1513–1521 m. nutapytas Vilniaus Šv. Pranciškaus ir Bernardino (Bernardinų) bažnyčioje, o antroji sėdinčio parimusio Išganytojo figūra XVII a. antroje pusėje, jau Baroko laikotarpiu, buvo ištaipyta Rykantų bažnyčios šoninio mūrinio altoriaus retabulo pirmajame tarpsnyje¹⁰. Vienas 1777 m. ant lentos tapytas paveikslas anksčiau buvo Geidžių Šv. Onos koplyčioje (Mažeikių r.)¹¹. Analogiška situacija susiklostė ir kitose šalyse. Pavyzdžiui, kaimyninėje Lenkijoje kol kas išaiškinti tik keturi tapyti sėdinčio parimusio Išganytojo atvaizdai, o ir kitose šalyse – Vokietijoje, Čekijoje, Rusijoje – tapyti Susimąščiusio Kristaus atvaizdai yra labai reti, praktiškai galime pateikti tik vienetinius pavyzdžius¹².

Susimąščiusio Kristaus atvaizdo kilmė – literatūrinuose, religiniuose, visų pirma pranciškonų raštuose užfiksuotas sėdinčio Išganytojo vaizdinys. Ilgainiui šis vaizdinys dailėje išsikristalizavo į dvi ikonografines atmainas: vienoje jų sėdintis Jėzus vaizduojamas surištomis rankomis (Kristus kalėjime), o antroje – parimęs melancholiją ir liūdesį išreiškiančia poza (Susimąstęs Kristus), tačiau šių atvaizdų prasmė liko daugiasluoksni, daugiaprasmiška, apimanti keletą aspektų. Pasijinėje literatūroje aprašomos dvi scenos, kuriose minimas sėdintis Išganytojas. Pasakojama, kad nešdamas kryžių Jėzus atsisėdo pailsėti ant akmens (kartais šioje scenoje veikia ir Švč. Mergelė Marija). Antrasis pasakojimas apie tai, kaip prieš nukryžiamą Kristus rymojo ant Golgotos kalno, o jo poza išreiškė skausmą ir vienišumą. XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje Susimąščiusio Kristaus atvaizde

¹⁰ Gabija Surdokaitė-Vitienė, *op. cit.*, p. 103, 264, 269, 274.

¹¹ Paveikslas saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejuje, inv. Nr. 3060; publikuota: Gabija Surdokaitė-Vitienė, *op. cit.*, p. 264.

¹² Publikuotus pavyzdžius žr. Zdzisław Kliś, *Pasja: Cykle Pasyjne Chrystusa w średnio-wiecznym malarstwie ściennym Europy Środkowej*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2006, p. 183, 304, 323, 315, 373; R.-K. Pfarrkirche Hallstatt, [s. a.], p. 5; Gabija Surdokaitė-Vitienė, *op. cit.*, p. 65, 109, 247, 264, 267, 269, 274–275, 277, 279.

atsirado elementų, kuriais jis susiejamas ir su evangeliniais patyčių, ir Jėzaus nuplakimo epizodais, Kristaus kalėjimo tema. Taigi evangelijų tekstai veikė Susimąščiusio Kristaus atvaizdo sampratą ir lėmė, kad juo būtų įprasminama apibendrinta Kristaus kančia: atvaizdas tapo universaliu būdu Išganytojo patirtiems kankinimams išreikšti¹³.

Analizuojamame paveiksle taip pat užkoduota keletas momentų iš Jėzaus Kristaus gyvenimo, todėl grįžtant prie privačioje kolekcijoje saugomo kūrinio aptarimo, reikėtų pažymėti, kad jame pavaizduoti simboliniai elementai – purpurinis apsiaustas, kolona, švendras (nendrė) ir kt. – pasakoja apie atskirus Kristaus kančios epizodus. Pavyzdžiui, už Jėzaus figūros pavaizduotas langas nurodo, kad Išganytojas pavaizduotas sėdintis kalėjime, tą patvirtina metalo grandine sukaustyta ir prie stulpo pririšta jo koja. Jėzaus įmetimas į kalėjimą po suėmimo minimas Naujajame Testamente, tačiau devocinėje literatūroje minimas ir antras kartas, kai Išganytojas buvo uždarytas belangėje. Tai Kryžiaus kelio epizodas, kai Kristus vienišas sėdėjo ant Golgotos kalno akmens duobėje, vadintoje *Carcer Christi* (lot. Kristaus kalėjimas). Tapytuose paveiksluose langas su grotomis irgi retai vaizduotas, tačiau jis ypač būdingas Rusijos religinei dailei¹⁴. Kalėjimo lango akcentavimas kūriniuose leidžia išskirti svarbų Jėzaus kalėjime sampratos aspektą Susimąščiusio Kristaus temoje, todėl aptariamą paveikslą galime pavadinti ne tik „Susimąščiusiu Kristumi“, bet ir „Jėzumi kalėjime“¹⁵.

Karaliaus atributas apsiaustas arba purpurinė skraistė, kuriuo apvilktas Susimąstęs Jėzus, minimas evangelijose pagal Matą, Morkų ir Joną¹⁶.

¹³ Gabija Surdokaitė-Vitienė, *op. cit.*, p. 31–37.

¹⁴ Iš europietišku pavyzdžių galime pateikti XVIII a. aliejiniais dažais ant drobės tapytą paveikslą *Susimąstęs Kristus (Jėzus kalėjime)* iš Stanionkų bažnyčios (Nacionalinis paveldo institutas Varšuvoje).

¹⁵ Šiuo atveju kūrinio atlikimo technika leido lengvai simboliškai pavaizduoti šį Jėzaus gyvenimo epizodą, tuo tarpu Susimąščiusio Kristaus skulptūros bažnyčiose dažnai stovėjo specialiai joms išmūrytose nišose. Lenkijoje ir Vokietijoje tokios nišos dar būdavo dengiamos kalėjimą imituojančiomis metalinėmis grotelėmis.

¹⁶ „Kareiviai, nupynę vainiką iš erškėčių, užspaudė jam ant galvos, apsiautė jį purpuru skraiste“ (*Jn 19, 2*); „Jie apvilko jį purpuriniu apsiaustu, nupynę uždėjo jam ant galvos erškėčių vainiką“ (*Mk 15, 17*); „Valdytojo kareiviai nusivedė Jėzų į įgulos būstinę ir surinko aplink jį visą kuopą. Išrėngė jį ir apsiautė raudona skraiste. Nupynė erškėčių vainiką, uždėjo jam ant galvos, o į jo dešinę išspraudė nendrę. Paskui tyčiodamiesi klūpsčiojo prieš jį ir sakė: „Sveikas, žydų karaliau!“ Spjaudydami jį, stvėrė iš jo nendrę ir čaižė per galvą. Pasityčioję iš Jėzaus, kareiviai nusiautė skraistę, apvilko jo paties drabužiais ir išsivedė nukryžiuoti“ (*Mt 27, 27–31*); plačiau apie tai: Gabija Surdokaitė-Vitienė, *op. cit.*, p. 307–309.

Remdamiesi šiomis evangelijomis galime teigti, kad apsiausto vaizdavimas nurodo aliuzijas į Piloto teisumą, vainikavimo erškėčiais ir patyčių temą. Nagrinėjame paveiksle Jėzus vaizduojamas su švendru (evangelijose minima nendre)¹⁷, kuris Šv. Rašte minimas tose pačiose patyčių ir vainikavimo erškėčiais scenose. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad evangelistas Matas rašo, jog kareiviai išspraudė nendrę „į jo dešinę“. Vadinasi, Išganytoją teisingiau būtų vaizduoti parimusį kaire ranka, tačiau tai itin reta. Mūsų paveiksle Jėzus taip pat nendrę laiko kairėje, o galvą parėmęs dešine ranka.

Šalia Jėzaus figūros pavaizduota kolona žymi kitą Išganytojo patirtų kančių epizodą – tai Kristaus nuplakimo stulpas¹⁸. Naujajame Testamente Išganytojo nuplakinimas minimas visose keturiuose evangelijose, tačiau skirtingai. Evangelijose pagal Luką ir Joną Kristaus plakimas Piloto paliepiamu įvardijamas kaip bausmė, po kurios Kristus turėjo būti išlaisvintas¹⁹, tuo tarpu Matas ir Morkus tai įvardija kaip kankinimą, po kurio Jėzus nukryžiuojamas²⁰.

Visi šie atributai ir simboliai, aptariamame kūrinyje vaizduojami kartu, leido per SusiŅaščiūso Kristaus atvaizdą įprasminti visas Kristaus kančias. Šių simbolių atributų pasirinkimą iš dalies lėmė ir kūrinio atlikimo technika: tapyba ant drobės leido dailininkui pavaizduoti daugiau simbolių ir atributų, o skulptūros menas yra ne toks naratyvus, tad drožtuose SusiŅaščiūso Kristaus atvaizduose jų paprastai tik du ar trys. Visi čia paminėti atributai vaizduojami ir kituose Jėzaus gyvenimą bei kančias vaizduojančių kūrinių scenose.

¹⁷ Koks augalas minimas Biblijoje ir vaizduojamas Jėzaus ikonografijoje – švendras ar nendrė – plačiau žr. Gabija Surdokaitė-Vitienė, *op. cit.*, p. 318.

¹⁸ Apie stulpo simboliką ir prie kokio stulpo – aukšto ar žemo – buvo nuplaktas Išganytojas, plačiau žr. Rima Valinčiūtė, „XVII–XVIII a. Jėzaus prie stulpo atvaizdai Lietuvoje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2004, t. 35: *Pirmavaizdis ir kartotė: vaizdinių transformacijos tyrimai*, sudarė Marius Iršėnas, Gabija Surdokaitė, p. 89–90; Gabija Surdokaitė-Vitienė, *op. cit.*, p. 321–324.

¹⁹ „Taip pat ir Erodas, nes sugražino jį atgal. Taigi jis nėra padaręs nieko, kas būtų verta mirties bausmės. Aš tad jį nuplakinysiu ir paleisiu“ (*Lk* 23, 15–16); „Tuomet Pilotas ėmė ir nuplakinė Jėzų. Kareiviai, nupynę vainiką iš erškėčių, užspaudė jam ant galvos, apsiutė jį purpurine skraiste, ėjo prie jo ir šaipėsi: „Sveikas, žydų karaliau!“ Ir daužė jam per veidą. O Pilotas dar kartą išėjo laukan ir kalbėjo žydams: „Štai išvedu jį jums, kad žinotumėte, jog nerandu jame jokios kaltės“. Taigi Jėzus išėjo laukan su erškėčių vainiku ir purpurine skraiste. Pilotas tarė: „Štai žmogus!“ (*Jn* 19, 1–5).

²⁰ „Tuomet jis paleido jiems Barabą, o Jėzų nuplakinęs atidavė nukryžiuoti“ (*Mt* 27, 26); „Norėdamas išiteikti miniai, Pilotas paleido Barabą, o Jėzų nuplakinė ir atidavė nukryžiuoti“ (*Mk* 15, 15).

Susimąščiusio Kristaus atvaizdo (kartu su keletu kitų ikonografinių tipų) kilmė Rusijoje siejama su Vakarais. Toks skulptūrinio pavidalo atvaizdas cerkvėse pasirodė jau XVII a. ir tai, visų pirma, buvo susiję su Kalvarijų steigimu šiame regione (pirmoji Kristaus kalėjime koplyčia su skulptūra įsteigta Maskvos Kremliuje). Pačioje Rusijoje ir už jos ribų mokslo pasaulyje ilgai vyravo nuomonė, kad Susimąščiusio Kristaus atvaizdas buvo paplitęs tik šiaurinėse europinės Rusijos imperijos gubernijose, tačiau vėlesni tyrimai ir jų pagrindu paskelbtos publikacijos atskleidė, kad jis labai dažnai aptinkamas ir Centrinės Rusijos teritorijoje, Pavolgio zonoje, o apibendrinus visus tyrimus buvo padaryta išvada, kad Susimąščiusio Kristaus skulptūrų plitimo pradžia sietina ne su Šiaurės Rusija, bet su centrinėje šalies dalyje esančia Volgos teritorija²¹.

Nagrinėjamas paveikslas veikiausiai tapytas pagal grafikos pavyzdį. Įvairių Rusijos įstaigų ir privačių kolekcijų rinkiniuose pavyko rasti dar penkias labai artimos ikonografijos ikonas, tapytas ant lentų. Seniausias pavyzdys datuotinas XVIII a. trečiu ketvirčiu ir priskirtinas Šiaurinės Rusijos Vologdos arba Ustiugo regionams²². Kita ikona, tapyta 1804 m., kadaise kabojo Bogučiansko Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus cerkvėje²³. Trys beveik identiškos vėlyvos, XIX a., ikonos nuo nagrinėjamo paveikslo skiriasi ne tik tapybos technika (pastarosios sukurtos laikantis tradicinės ikonų tapybos tempera ant gruntu dengto medinio paviršiaus), tačiau ir viena svarbia detale – vieni geležiniai pančiai pavaizduoti ant stulpo, o Jėzaus koja taip pat sukaustyta grandinėmis, prie kurių pririštas rutulio formos svarmuo²⁴. Šeštosios ikonos iš Tulos miesto vaizduojamųjų menų muziejaus kompo-

²¹ Gabija Surdokaitė-Vitienė, *op. cit.*, p. 335–353.

²² Ikona *Susimąščęs Kristus (Jėzus kalėjime)*. XVIII a. trečias ketvirtis. Šiaurinė Rusija, Vologdos arba Ustiugo regionas. Medis, tempera. 39 × 29 cm; žr. http://severicon.ru/ikona_spas_polunochniy, (2019-09-17).

²³ Paveikslas *Susimąščęs Kristus (Jėzus kalėjime)*. Apie 1804 m. Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus cerkvė, Bogučianskas, Jenisejsko aps., dabar saugoma Krasnojarsko muziejuje. Už nuorodą ir ikonos nuotrauką dėkoju Natalijai Komaško.

²⁴ Ikona *Susimąščęs Kristus (Jėzus kalėjime)*. XIX a. Rusija. Medis, mišri technika. Maskvos stačiatikių dvasinės akademijos muziejus Sergijjevo Lavros Trejybės vienuolyne, inv. Nr. 3477; žr. <http://acmus.ru/collection/icons/index.php?page=4>; <http://pravicon.com/image-31174>, (2019-09-17); ikona *Susimąščęs Kristus (Jėzus kalėjime)*. XIX a. Rusija. Medis, tempera. 68 × 52 cm. Muziejus-draustinis „Dmitrovo kremlius“; žr. <http://pravicon.com/image-32544>, (2019-09-19); ikona *Susimąščęs Kristus (Jėzus kalėjime)*. XIX a. vidurys. Šiaurinės-Vidurio Rusijos regionas. Medis, tempera. 75 × 50 cm; žr. <http://severicon.ru/item175>, (2019-09-17).

zicija nutapyta veidrodiniu principu, be to, ji papildyta Kristaus kančios įrankiais (ietys, grandinės, nuplakdinimo rykštės ir rimbas), pritvirtintais prie Jėzaus nuplakdinimo stulpo²⁵. Taigi lyginant mūsų nagrinėjamą paveikslą ir kitus anksčiau pateiktus tos pačios Susimąščiусio Kristaus ikonografijos pavyzdžius iš Rusijos yra akivaizdu, kad visi jie labai artimos, praktiškai identiškos kompozicijos: kūrinius vienija kolona, mažas (grotuotas) langelis, grandinės, o skiriasi jie nežymiomis smulkmenomis (kiek kitokiu grandinės traktavimu ar Jėzaus poza, nendrės atributo vaizdavimu). Vis dėlto visus šiuos skirtingo laikotarpio kūrinius galime kildinti iš to paties pirmavaizdžio, kuris greičiausiai funkcionavo Rusijos regione, nes vakarietiškoje tapyboje, bareljefinėje drožyboje ar grafikoje artimos kompozicijos, temos traktuotės pavyzdžių nerasta. Šiuo atveju „lietuviškasis“ pavyzdys iš šios grupės kūrinių išsiskiria tik netipiška atlikimo technika – jis tapytas aliejiniaiais dažais ant drobės, o kiti šios ikonografijos kūriniai tapyti ant lentų.

Rusijoje tokia vakarietiška ikonografija paremta religinė ir ikoninė tapyba radosi jau XVII a. aštuntame-dešimtame dešimtmetyje, tačiau įsivyravo XVIII a. antroje pusėje ir išplito tuose regionuose/vietovėse, kuriose nebuvo susikūrusių stiprių senųjų ikonų tapybos mokyklų, kuriose visą laiką buvo griežtai laikomasi tradicijų²⁶. Iš „Vakarų“ Rusijos ikoninėje tapyboje įsitvirtino tokie nauji ikonografiniai atvaizdai iš Kristaus kančių ciklo (Jėzus Kalėjime, Jėzaus nuplakimas, Jėzus prie stulpo), Kristaus dangun žengimo²⁷. Iš „vakarų“, tuo tarpu ir iš Lenkijos bei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės į Rusijos ikonų tapytojų akiratį pateko Nekaltojo prasidėjimo Švč. Mergelės Marijos (stovinčios arba sėdinčios ant mėnulio), Švč. Mergelės Marijos Snieginės ikonografiniai tipai, Čenstakavos, Gidlų, Žirovičių ir kt. stebuklingųjų Dievo Motinos atvaizdų kopijos²⁸. Čia funkcionavo brolių Wierixų, Leono Tarasevičiaus, Danieliaus Petzeldto ir kt. europiečių grave-

²⁵ Ikona nepublikuota. Už nuorodą ir ikonos nuotrauką dėkoju Natalijai Komaško.

²⁶ Елена Зименко, Наталия Кобяк, Наталия Комашко, Олег Хромов, Эмилия Шульгина, *Солнце пресветлое: Русский свод сказаний о богородичных иконах*, Москва: Пан Пресс, 2020, p. 22–27.

²⁷ *Музей русской иконы*, p. 61.

²⁸ Čia jos įgavo visiškai kitokius pavadinimus, nei buvo vadinamos Europoje. Kai kuriais atvejais buvo naudojamas konkretus toponimas – miesto pavadinimas, kitais atvejais naudojamas šalies pavadinimas. Pavyzdžiui, ispaniškoji, olandiškoji, Romos, Vepesijos Dievo Motinos ikona (Елена Зименко, Наталия Кобяк, Наталия Комашко, Олег Хромов, Эмилия Шульгина, *op. cit.*, p. 22, 25).

rių išraižyti grafikos kūriniai²⁹. Be to, svarbu paminėti, kad XVIII a. Rusijoje dirbo nemažai iš Abiejų Tautų respublikos regiono persikėlusiu meistrų. Pavyzdžiui, 1747 m. Sergijevo Lavros Trejybės vienuolyne pradėjo veikti tapybos mokykla, kuriai vadovavo Paulius Kazanovičius, išėivis iš Ukrainos. Mokymas čia vyko pagal to meto akademinis principus, o pagrindinis baigusiujų mokslus užsėmimas buvo ikonų tapymas vienuolyno reikmėms ir pardavimui³⁰.

Nors ši tema mažai tyrinėta, tačiau pastaruosius du dešimtmečius suintensyvėję jos tyrimai atskleidė, kad tam tikrų siužetų, angelų, Švč. Mergelės Marijos, Jėzaus, kitų šventų asmenų ikonografija buvo perimta iš „Vakarų“ – daugiausia Centrinės ir Rytų Europos³¹.

Išvados. Apibendrinant tekste išdėstytus faktus reikia pastebėti, kad aptartas paveikslas yra netipiškas kūrinys tiek Rusijos, tiek Vidurio bei Rytų Europos religinio meno kontekste keliais aspektais. Pirma, jis yra itin retos Susimąščiusio Kristaus atvaizdo raiškos tapytuose kūriniuose pavyzdys. Be to, straipsnyje aptartasis paveikslas yra netipiškos Rusijai sukūrimo technikos: jis tapytas aliejiniais dažais ant drobės, o kiti šios, labai artimos ikonografijos kūriniai tapyti ant lentų ir yra artimesni Rusijos ikonų tapybos tradicijai. Trečia, šis paveikslas išskiria ir yra vertingas dėl itin retos išplėtos Susimąščiusio Kristaus (Jėzaus kalėjime) ikonografijos, kurioje pavaizduotas apibendrintas, simbolinis Kristaus kančių pasakojimas. Šios ikonografijos šaltiniu neabejotinai tapo grafikos kūrinys, pagal jį sukurta eilė tapytų kartočių, datuojamų XVIII a. trečiu ketvirčiu – 1900 m. periodu. Pirmavaizdis greičiausiai funkcionavo Rusijos regione, nes vakarietiškoje tapyboje, bareljefinėje drožyboje ar grafikoje artimos kompozicijos, temos traktuotės pavyzdžių nerasta. Taigi XVIII a. pabaiga – XIX a. trečiu dešimtmečiu datuotą paveikslą *Susimąstęs Kristus (Jėzus kalėjime)* galima pateikti kaip puikų ir iliustratyvų Europos katalikiškos religinės kultūros įtakos Rusijos stačiatikių dailei pavyzdį.

²⁹ Елена Зименко, Наталия Кобяк, Наталия Комашко, Олег Хромов, Эмилия Шульгина, *op. cit.*, p. 22–23, 26–27.

³⁰ Наталия Комашко, *op. cit.*, p. 15.

³¹ *Выставка из частных собраний к 60-летию Музея имени Андрея Рублева*, p. 163, 167, 176, 181, 184, 191, 197, 198, 201; Наталия Комашко, *op. cit.*, p. 14–29; Елена Зименко, Наталия Кобяк, Наталия Комашко, Олег Хромов, Эмилия Шульгина, *op. cit.*

THE IMAGE OF THE CHRIST IN DISTRESS IN RUSSIA: AN ANALYSIS OF ONE PAINTING

Summary

The article³² presents a not-investigated painting from a private collection. The painting entered the collection from another private collector. To date, the origin of the work is unknown, nor is the painting known to a wider circle of persons.

Although the painting depicts an image of Western origin, 'The Christ in Distress', taking into account the nature of the painting and the modelling of the body of Christ, the search for the origins of the work began in Russian painting. The study demonstrates that the painting dates to the late eighteenth–the first third of the nineteenth century and belongs to the region of religious painting in Northern Russia. In addition, it should be noted that the painting of the image, the overall central composition, the earthy colour scheme, local colours, brownish tones and halftones, the Saviour's clothing, the treatment of shallow and static folds of clothing, and the details of depiction of specific anatomy (faces, hair, etc.) evidence the aesthetic influence of the Neoclassicism on the artist. The image is cosy, ascetic, restrained by an uncluttered background, in which only a few compositional details (column, seat, and window) are highlighted and the bold figure of Jesus with scattered yellowish-brown tones of light behind it and a crown of yellow light rays around his head.

It should be noted that the painting is an atypical work in the context of religious art in both Russia and Central and Eastern Europe in several aspects. First, it is an example of a rare expression of the image of the Christ in Distress in painted works, in which several episodes from the life of Jesus are intertwined. The painting stands out and is valuable because of the developed rare iconography of the Christ in Distress-Jesus in Prison, which depicts a generalised symbolic story of Christ's suffering. The work depicts Jesus in prison after being mocked (stripped off and clothed with a scarlet cloak, flagellated at the pillar, and thrown into a prison). The iconography source of the painting is based on a series of painted derivations dated to the third quarter of the eighteenth century–1900. Second, the painting was created using an atypical technique. It is painted in oil on canvas, while other works of this iconography are painted on boards and are closer to the painting tradition of Russian icons.

Dated to the late eighteenth–the first third of the nineteenth century, the painting *The Christ in Distress (Jesus in Prison)* can be considered as an excellent and illustrative example of the influence of European Catholic religious culture on Russian Orthodox art.

³² For the advice and assistance, I thank Dr Natalia Komashko, researcher of the Central Andrey Rublev Museum of Ancient Russian Culture and Art (Центральный музей древнерусской культуры и искусства имени Андрея Рублёва).

MODERNIZMAS LIETUVOS BAŽNYTINĖJE DAILĖJE: KAZIO VARNELIO (1917–2010) ATVEJIS

GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ

Šaltojo karo metais lietuvių diaspora, daugiausia JAV lietuvių pastangomis įrengusi nacionalines koplyčias, įsiamžino ir pasigarsino dviejose ypatingos reikšmės katalikų šventovėse – Vašingtono Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bazilikoje (National Shrine; Šiluvos Švč. Mergelės Marijos koplyčia pašventinta 1966 m.) ir Šv. Petro bazilikoje Vatikane (Vilniaus Aušros Vartų Gailestingumo Motinos koplyčia pašventinta 1970 m.). Abi šios bažnyčios turi ypatingą statusą pasaulio katalikų bendruomenėje ir už katalikų konfesijos ribų. Taigi lietuvių autorių, naudojant lituanistinius motyvus, sukurti bažnytinės dailės kūriniai įgijo ir politinę prasmę, itin aktualią Šaltojo karo metais: tarptautiniu mastu ryškia forma primintas Lietuvos vardas, parodyta, kad tiek sovietų okupuotos Lietuvos gyventojai, tiek už šalies ribų atsidūrę politiniai pabėgėliai neatsisako siekio atkurti valstybės nepriklausomybę. Abi koplyčios tapo bendruomeninio pasitikėjimo ir orumo simboliu tiek diasporos, tiek sovietų Lietuvos lietuviams; jos iki šiol pagrįstai kelia pasididžiavimą: nuostabu, kad neegzistuojanti šalis įstengė reprezentuoti save dviejose iš reikšmingiausių pasaulio šventovių, skleidė Lietuvos vardą, kuris buvo ištrintas iš politinio žemėlapio.

Abi koplyčias dekoravo iš Lietuvos kilę JAV menininkai. Tai būtų buvę neįmanoma, jei ne išskirtinis dėmesys moderniajai bažnytinei dailei prieškarinio Lietuvoje¹, skatinęs ugdyti ir padėjęs išugdyti šios srities specialistų, tarp jų ir abiejų minėtų koplyčių pagrindinį autorių Vytautą Kazimierą Jo-

---

Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą nacionalinės mokslo programos „Mokslininkų grupių projektai“ tyrimą „Lietuvos balsas Šaltojo karo metais: lietuvių koplyčios Vašingtono National Shrine ir Vatikano Šv. Petro bazilikoje“ (sut. Nr. S-MIP-20-8).

---

¹ Apie Lietuvos bažnytinės dailės modernizaciją XX a. pirmoje pusėje plačiau žr. Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas-Vilnius: Nacionalinis M. K. Čiurlionio muziejus, Kultūros, filosofijos ir meno institutas,

nyną (1907–1997)². Įrengiant Šiluvos Švč. Mergelės Marijos koplyčią Vašingtone, su Jonynu dirbo mozaikininkas bei vitražistas Albinas Elskus (1926–2007) ir skulptorius Vytautas Kašuba (1915–1997), o lietuvė dailininkė Aleksandra Fledžinskaitė-Kašubienė-Kasuba (1923–2019) Vašingtono šventovėje sukūrė mozaiką Švč. Mergelės Marijos Misijų Karalienės koplyčiai (Mary, Queen Of Missions Chapel). Kašubienės darbas liudija lietuviškosios dailės mokyklos pajėgumą ir savalaikiškumą JAV bažnytinės dailės kontekste, nors pati dailininkė šio kūrinio vėliau nevertino³. Vatikano koplyčios dekoro pagrindiniu autoriumi laikomas Jonynas, nors dalį interjerą puošiančių elementų pagal jo eskizus projektavo ir gamino Šv. Petro bazilikos priežiūros, dekoro ir restauravimo dirbtuvių *Fabbrica di San Pietro* dailininkai ir meistrai⁴.

Šio straipsnio tikslas – susieti JAV bažnytinės dailės srityje XX a. šeštame-septintame dešimtmetyje dirbusių lietuvių dailininkų kūrybą su jos ištakomis Lietuvoje, parodant, kaip Lietuvos Respublikos ketvirto dešimtmečio pabaigos dailėje pasireiškusios bažnytinio meno modernizacijos tendencijos buvo palaikomos ir tęsiamos Antrojo pasaulinio karo metais ir plėtojamos po karo Austrijoje ir Vokietijoje laikinai apsistojusių Lietuvos dailininkų – politinių migrantų – kūryboje. Pasirinktas tokiu aspektu reikšmingas, tačiau iki šiol nepakankamai analizuotas Kazio Varnelio atvejis. Šio dailininko kūrybos tyrinėtojai iki šiol yra sutelkę dėmesį į jo amerikinio periodo kūrybą, daugiausia op-arto stiliaus abstrakcijas⁵. Pastarąją savo meninio palikimo dalį labiausiai vertino ir Varnelis: buvo tvirtai įsitikinęs, kad

2003, p. 241–281; Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, *Lietuvos bažnyčių dailė: XX amžiaus I pusė*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009.

² Plačiau apie Jonyną žr. Tomas Sakalauskas, *Kelionė: Dailininko Vytauto K. Jonyno gyvenimas*, Vilnius: Vaga, 1991; Rasa Andriušytė-Žukienė, *Akistatos: Dailininkas Vytautas Kazimieras Jonynas pasaulio meno keliuose*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007.

³ Kašubienė šią mozaiką priskyrė „dairymsi atgal“; plg. Giedrė Jankevičiūtė, „Jaučiuosi sveiku dvidešimto amžiaus produktu“: Kaunas–(Brėmenas)–Niujorkas“ / „I feel like a genuine twentieth-century product“: Kaunas–(Bremen)–New York“, in: *Formuojant ateitį: Erdvinės Aleksandro Kasubos aplinkos / Shaping the future: Environments by Aleksandra Kasuba: Katalogas*, sudarytoja Elona Lubytė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2020, p. 124.

⁴ Žr. straipsnį šiame leidinyje: Laura Petrauskaitė, „Politiniai ir meniniai Lietuvių koplyčios Šv. Petro bazilikoje Vatikane aspektai“, in: *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2021, t. 44, p. 161–188.

⁵ Plg. Laima Laučkaitė, „Lietuviai anapus tradicinio modernizmo“, in: *Išėjimo dailė: Tarp prisirišimo ir išsilaisvinimo*, sudarytojos Ingrida Korsakaitė, Laima Laučkaitė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003, p. 146–150; Vidus Poškus, „Kazio Varne-

būtent abstrakčiosios dailės kūriniai jam padėjo integruotis į pasaulio modernistų gretas, ankstyvosios kūrybos drovėjosi, vengė ją prisiminti ir apie ją kalbėti, slėpė faktinę informaciją, viešumoje pasirodžius privačiose rankose išlikusiems nacių okupacijos laikotarpio jo kūriniams savo autorystę pripažindavo ne iš karto, po tam tikro svyravimų periodo. Tačiau dabartinė kultūros istorijos perspektyva keičiasi. Kilus naujai susidomėjimo XX a. vidurio daile bangai, kitoki kontekstą įgyja ir tampa aktualūs ne tik amerikinio periodo, bet taip pat ir ankstyvieji *art deco* stiliaus Varnelio kūriniai. Atskiro dėmesio nusipelno ir *art deco* sąsajos su pokarine modernizmo geneze, kurioms tirti ankstyvoji Varnelio kūryba ir jos kontekstai yra itin paranki.

Šiuo atveju Varnelis pasirinktas dėl to, kad jo nuosekliai nuo studijų Kaune metų plėtota sugeometrinto *art deco* kryptis, priskirtina pokubistinei dailei, labiausiai atitiko po Antrojo pasaulinio karo Katalikų Bažnyčioje įsivyravusias stilistines tendencijas. Būtent tokia maniera padėjo įsilieti į Europos (skulptoriaus Antano Mončio darbai) ir į JAV bažnytinės dailės rinką Lietuvoje arba išseivių stovyklose (visų pirma Prancūzijos okupacinėje zonoje Freiburge prie Breisgau veikusioje Dailės ir amatų mokykloje užsieniečiams – *École des arts et métiers pour étudiants étrangers*⁶) meninės kūrybos pagrindus įgijusiems menininkams. Varnelis – vienas tų, kurie užmezgė ryšius su bažnytinės dailės užsakovais jau pokario Vokietijoje, tiksliau Bavarijoje, ir sėkmingai plėtojo šio pobūdžio meninę kūrybą atvykęs į JAV. Paradoksalu, tačiau pokubistinės dailės genezė Lietuvos dailėje sistemiškai netirta. Kiek daugiau dėmesio skirta tik šios tendencijos plėtotei sovietų tapyboje ir skulptūroje, siejant jos raidą su sovietinės dailės modernizacija⁷. Taigi šis tyrimas praplės ir pastarojo meninio fenomeno sampratą, galbūt pasitarnaus platesnei jo analizei.

lio kūrybos kaita bei ypatybės“, in: *Kazys Varnelis*, sudarytoja Jolanta Bernotaitytė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2009, p. 9–16.

⁶ Plačiau žr. Dalia Ramonienė, „Freiburgo dailės ir amatų mokykla / *École des arts et métiers (1946–1949)*“, in: *Freiburgo dailės ir amatų mokykla: Dėstytojai ir mokiniai: Katalogas*, sudarytojai Rima Rutkauskienė ir kt., Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2006, p. 5–21; Dalia Ramonienė, „Lietuvių dailės institutas Freiburge“, in: *Acta academiae artium vilnensis*, Vilnius, 2007, t. 46: *Kultūrinė emigracija: Istorinės patirtys ir aktualijos*, sudarytoja Ieva Pleikienė, p. 17–29; Rasa Andriušytė-Žukienė, „Lietuvių dailininkai Freiburge ir Vakarų Europos meninė aplinka“, in: *Oikos: Lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, Kaunas, 2007, Nr. 3, p. 67–78.

⁷ Vienas tokios prieigos pavyzdžių: Giedrė Jankevičiūtė, „Kubizmo keliai ir klystkeliai Lietuvos dailėje“, in: *Acta academiae artium vilnensis*, Vilnius, 2019, t. 95: *Ar buvo tylusis modernizmas Lietuvoje?*, sudarytoja Elona Lubytė, p. 29–52; žr. taip pat šio straipsnio bibliografiją.

Straipsnyje apžvelgta Varnelio meninė ir kultūrinė veikla Lietuvoje, jo stilių formavę ankstyvieji autoritetai, Antrojo pasaulinio karo metais užsi-
mezgę kontaktai su bažnytinio meno atnaujinimo entuziastais ir veikėjais
kunigais, šių kontaktų dėka iki išvykimo į JAV 1949 m. gauti užsakymai
Lietuvos ir Žemutinės Bavarijos katalikų šventovėms dekoruoti, užsaky-
mų įgyvendinimo procesas ir kontekstai. Apsiribota Varnelio veikla anks-
tyviausiu kūrybos laikotarpiu, nes straipsnio apimtis neleidžia aprėpti viso
šio menininko bažnytinės dailės palikimo⁸.

**Bažnytinio meno atnaujinimo kelyje: Varnelio meninė ir kultūrinė
veikla Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais.** 1943 m. pabaigoje visi,
kam bent kiek rūpėjo bažnytinės ir apskritai dailės likimas Lietuvoje, svei-
kino Bažnytinio meno muziejaus vedėją tapytoją Kazį Varnelį, vykstantį
stažuotis į Vienos dailės akademiją (*Akademie der Bildenden Künste in Wien*).
Lietuvai vis dar trūko aukštojo išsilavinimo diplomą turinčių dailės specia-
listų – užsienyje su valstybės parama aukštąsias dailės mokyklas baigusius
buvo galima suskaičiuoti ant dviejų rankų pirštų⁹, o naciams uždarius vos
kelerius metus veikusias Kauno ir Vilniaus aukštąsias dailės mokyklas, to-
kių specialistų ugdymas Lietuvoje nutrauktas, nespėjus išleisti nė vieno
diplomanto. Okupacinės valdžios planuose liko tik dailės pedagogų ir šios
srities amatininkų rengimas. Tokia padėtis netikėtai suteikė patrauklumo
stažuotėms Reicho aukštosiose dailės mokyklose; jos tapo alternatyva sus-
penduotoms lietuviškoms mokykloms. Kita vertus, siunčiant jaunuosius
lietuvių menininkus stažuotis į didžiuosius Reicho miestus (be Varnelio į
Vienos dailės akademiją dar vyko Vytautas Kasiulis, Kazimieras Žoroms-
kis, Irena Pacevičiūtė ir Sofija Pacevičienė) tikėtasi, kad austriška mokyk-
la suteiks jos auklėtiniams didesnes veiklos galimybes, padės integruotis
į Europoje įsivyravusią vokiškąją kultūrą, neapibrėžtam laikui tapusią ir
Lietuvai primestos tikrovės dalimi. Varnelio stažuotė ar, pritaikius laikme-
čio terminiją, – komandiruotė, kurią finansiškai parėmė Katalikų Bažny-

⁸ Pirmuoju žingsniu į šios menininko kūrybinio palikimo dalies sistemingą apžvalgą
galima laikyti parodą „Begalybės link“ Kazio Varnelio namuose-muziejuje ir Aistės Bim-
birytės-Mackevičienės straipsnį parodos kataloge: *Begalybės link: Kazys Varnelio piešinių
paroda / Towards infinity: The exhibition of drawings by Kazys Varnelis: Katalogas*, sudarytoja
Daliutė Ivanauskaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2020, p. 4–19.

⁹ Plačiau žr. Giedrė Jankevičiūtė, „Lietuvos Respublikos stipendininkai užsienio šalių
dailės mokyklose 1918–1940 m.“, in: *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, t. 2, sudarytojas Stasys
Juknevičius, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 1996, p. 284–321; Giedrė Jan-
kevičiūtė, *Dailė ir valstybė*, p. 179–190.

čia, tiksliau – Kauno Prisikėlimo bažnyčios statybos komitetas¹⁰, o moraliai palaikė įtakingi Kauno kunigai, tarp jų – bažnytinės dailės atnaujinimu nuosekliai nuo ketvirto dešimtmečio pradžios rūpinęsi Feliksas Kapočius, Pranas Penkauskas (nuo 1940 m. Bažnytinio meno draugijos pirmininkas) ir Mykolas Vaitkus¹¹, amžininkams teikė vilčių, kad per Reicho mokyklose legalizuotus specialistus pavyks okupacijos sąlygomis išsaugoti nacionalinę kultūrą ir jos kūrėjus, kurie pilna jėga imsis kūrybos karui pasibaigus. Ir kultūros, ir Bažnyčios žmonėms iliuzija, kad Lietuva karo pabaigoje atgaus

¹⁰ Viename rekomendacinių laiškų Varneliui Kapočius teigė: „Kai buvo baigta Kaune statyti Paminklinė Prisikėlimo bažnyčia (Taikos šventovė), ir kai reikėjo mums surasti tinkamą dailininką šiai bažnyčiai dekoruoti, sukome galvas ir stačiai nežinojome, ko griebtis. Iš senųjų dailininkų tinkamo asmens šiam darbui nesuradom. Tada atsitiktinai teko susipažinti su minėtu jaunu dailininku Kaz. Varneliu, kuris tuo metu Kaune buvo Bažnytinio Muziejaus Direktorius (jis pats buvo ir to muziejaus organizatorius). Pastebėjus jo nepaprastai didelius gabumus bažnytinio meno srityje (jo tėvas buvo taip pat bažnyčių dekoruotojas, nors ir savamokslis), *Paminklinės bažn. statymo Komitetas pasiuntė jį į Austrijos sostinę Vieną specializuotis, suteikdamas jam piniginę stipendiją* [kursyvas mano, – G. J.]. Ir neapsirikome. Per trejetą semestrų jis baigė Vienos Meno Akademiją, gaudamas Diplomuoto Dailininko titulą (kartu, žinoma, ir diplomą). Kadangi tada buvo karo metas, tai jis užbaigęs Akademiją, apsigyveno Vokietijoje, kur jį pasikvietė senas, garsus Metteno benediktinų vienuolynas“ (Felikso Kapočiaus rekomendacinis laiškas kunigui Miliauskui, 1952-11-25, in: *Kazio Varnelio namų-muziejaus archyvas* (toliau – KVNМ), f. 11, ap. 2). Ta pati informacija pakartota laiške kunigui Leo Voicechowskiui: „Kaip Lietuvoje (Kaune) buvo baigta statyti Paminklinė Prisikėlimo Bažnyčia, ir kai reikėjo mums surasti tinkamą dailininką-dekoratorių tos bažnyčios vidui įrengti, buvo mums didelė problema. Sunku buvo surasti tinkamą specialistą iš senųjų dailininkų. Ir, štai, pastebėjau vieną jauną dailininką Kazimierą Varnelį, kuris tuo metu jau buvo Lietuvos Bažnytinio Meno Muziejaus Direktorius (ir organizatorius), kuris pasižymėjo nepaprastais gabumais. *Prisikėlimo Bažnyčia davė jam stipendiją studijuoti Vienos Akademijoje (Austrijoje)* [kursyvas mano, – G. J.]. Ten po keleto semestrų jis gavo diplomuoto dailininko titulą. Vokietijoje meno specialistai buvo sužavėti jo darbais. Jis parengė taip pat ir Prisikėlimo bažnyčiai nuostabiai gražius dekoravimo-įrengimo projektus, bet bolševikų invazija sugriovė mūsų planus“ (Felikso Kapočiaus rekomendacinis laiškas Leo Voicechowskiui, 1952-11-04, in: KVNМ, f. 11, ap. 2).

¹¹ Kunigo Penkausko vaidmenį Varnelio kelionės į Vieną istorijoje patvirtina jo atvirlaiškis, reaguojant į Varnelio žinią apie sėkmingai apgintą diplominį darbą: „Mano mielas p. Kazimierai! Rašau atvirutę, nes nuo I-24 d. pas mus tuo tarpu į Vieną tepriima tik atvirkus. Šiandieną gavau Tamstos ilgą (4 lapų) laišką. Sveikinu Tamstą, kaip Vienos Akademijos absolventą, diplomuotą dailininką, atbaigtą savo srityje specialistą. Man dvigubai malonu tai sužinoti, kad *mudvoiejų sumanymas* [kursyvas mano, – G. J.] gražiai pavyko ir yra apvainikuotas garsios Akademijos diplomu. Tai padarė Tamstos uolumas, sąžiningumas ir darbštumas. Bravo! Valio!“ (Prano Penkausko atvirlaiškis Kaziumi Varneliui į Vieną iš Bachmaningo, 1945-01-25, in: KVNМ, f. 11, ap. 3). Tame pačiame atvirlaiškyje Penkauskas žada pasidalinti naujiena ir su kunigu Mykolu Vaitkumi.

laisvę ir savų menininkų jai reikės ne mažiau nei politikų, verslininkų, ūkininkų ar mokytojų, teikė prasmę gyvenimui ir paskatų praktinei veiklai.

Išvykdamas iš Kauno į Vieną Varnelis tebuvo vos dvidešimt šešerių metų jaunuolis, tačiau kaip tokio amžiaus žmogus, jau spėjęs nemažai nuveikti ir išgarsėti. Pirmąjį dailės studijų etapą jis baigė 1941 m., gavęs Kauno meno mokyklos atestatą su jame nurodyta dekoratyvinės tapybos specialisto kvalifikacija¹². Jo diplominis darbas – monumentalioji kompozicija *Rūdavos kautynės* (1941), vaizduojanti Lietuvos ir Ordino mūšį, įvykusį 1370 m. Rūdavos (Rudau) vietovėje netoli Karaliaučiaus¹³, buvo sukurta, reaguojant į ne kartą dėl nepakankamo dėmesio istorinei tematikai Meno mokyklai išsakytą kritiką ir ją lydėjusias Karo muziejaus vadovo generolo Vlado Nagevičiaus pastangas skatinti batalinio žanro kūrybą¹⁴. Karo muziejus dosniai mokėjo pagal jo užsakymus dirbantiems dailininkams, o du jaunos tapytojus – Vaclovą Kosciuską ir Vytautą Mackevičių – net pasiuntė į Paryžių tobulintis batalinės tapybos srityje, aiškiai parodydamas, kokių dailės specialistų reikia valstybei ir visuomenei. Taigi Meno mokyklos studentams neliko abejonių, kad istorinis žanras, o ypač daugiafigūrės mūšių scenos yra perspektyvi kūrybos sritis, užtikrinsianti užsakovų dėmesį ir nemažus honorarus. Bažnytinės dailės meistro šeimoje užaugęs Varnelis geriau už kitus bendramokslis orientavosi, kaip svarbu pasigarsinti, norint pragyventi iš dailininko profesijos. Iš čia ir jo dėmesys istoriniam žanrui, ypač mūšių vaizdavimui, nors negalima atmesti ir jaunatviško susižavėjimo šlovingais LDK laikais, romantiška paskutiniųjų Europos pagonių valstybės nuo jūros iki jūros vizija, apskritai mūšiais, ginklais, raiteliais. Ankstyvą šios temos pavyzdį – batalinę sceną *Kunigaikštis Vaidotas išsiveržia iš apgulto*

¹² Kauno meno mokyklos atestatas, išduotas Kazimierui Varneliui, 1941-07-01, in: *Lietuvos literatūros ir meno archyvas* (toliau – LLMA), f. 61, ap. 4, b. 376, l. 2.

¹³ Išvykdamas į Vieną Varnelis išsivežė šios kompozicijos piešinius ir akvarele spalvintą versiją, kurią pristatė priėmimo komisijai (plg. Vidas Poškus, „Jaunojo Varnelio užmojai: Piešinių ir tapybos paroda Kazio Varnelio namuose-muziejuje“, in: *7 meno dienos*, Vilnius, 2013-07-12, in: <https://www.7md.lt/daile/2013-07-12/Jaunojo-Varnelio-uzmojai>). Tapybos darbas liko Kauno kunigų seminarijoje, kur buvo įsikūręs Varnelio vadovautas Bažnytinio meno muziejus. Ilgą laiką kūrinyje laikytas Varnelio mokytojo Stasio Ušinsko darbu (plg. Laima Šinkūnaitė, „Rūdavos kautynės“, in: *Kultūros barai*, Vilnius, 1990, Nr. 10, p. 32). Varnelis atgavęs kūrinį jo saugoti nenorėjo (apskritai nevertino savo ankstyvosios kūrybos) ir perleido kauniečiui kolekcininkui architektui Algimantui Miškiniui, iš kurio paveldėtojų paveikslą įsigijo advokatas Rolandas Valiūnas. Nuo 2018 m. *Rūdavos kautynės* saugomos Meno pažinimo centro „Tartle“ rinkinyje (https://www.tartle.lt/lt/kolekcijos/rudavas_musis.html?page=, (2021-07-23)).

¹⁴ Plačiau žr. Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė*, p. 38–89.

Kauno (1938)¹⁵ – Varnelis nutapė vos antraisiais studijų metais, t. y. tais laikais, kai svarbiausias dalykas buvo saviškių pergalė ir dar nereikėjo sukti sau galvos, ar geriau vaizduoti, kad lietuviai muša priešą iš Rytų, ar kad iš Vakarų. 1940 m. birželį draudžiama tema tapo rusų pralaimėjimai, o nuo 1941 m. vasaros nebepageidauta prisiminti lietuvių pergalių prieš Vokiečių ordiną. *Rūdavos kautynės* šiuo požiūriu galėjo įgyti pavojingų konotacijų, bet darbas vis dėlto buvo pristatytas gynimui ir sėkmingai apgintas pačioje vokiečių okupacijos pradžioje, kai cenzūros veikimas dar nebuvo stiprus. Žinoma, jei Varnelis, kaip teigia ilgametis Kazio Varnelio namų-muziejaus kuratorius dailės istorikas Vidas Poškus, vežėsi *Rūdavos kautynių* eskizus į Vieną parodyti priėmimo komisijai¹⁶, tai ten jis juos pristatė kaip neįvardyto Viduramžių mūšio sceną, nesileisdamas į detalius aiškinimus, kas, su kuo ir dėl ko kovėsi, kas buvo nugalėtojai, o kas pralaimėtojai.

Varnelis įstojo į Meno mokyklą 1936 m. Ketvirtaisiais jo studijų metais mokykla iš specialiosios kolegijos buvo performuota į aukštosios mokymo įstaigos rangą įgijusį Kauno taikomosios dailės institutą. Tačiau Varnelis išėjo ankstesnį, t. y. kolegijos kursą, tad aukštojo mokslo baigimo diplomo negavo. Kitaip sakant, studijos Vienos dailės akademijoje jam buvo reikalingos ne tik betarpiškam susipažinimui su Reicho kultūroje vyraujančiomis dailės tendencijomis ir modernia bažnytine dailė (ši aplinkybė, be abejo, itin rūpėjo jo mecenatams), bet ir profesinės kvalifikacijos užbaigimui, įgyjant aukštojo mokslo diplomą. Politinės permainos, sukrėtusios Lietuvos gyvenimą Varnelio studijų metais, vertė jį vėl ir vėl permąstyti pasirinktos profesijos prasmingumą, apskritai dailės vietą ir funkcijas, sustiprino ir taip pakankamai aiškų supratimą, kaip svarbu deramai atsiliepti į užsakovų lūkesčius, norint išgyventi iš dailininko profesijos. Varnelis, kaip ir jo bendramoksliai bei kolegos, pakankamai stipriai pajuto skirtį tarp kūrybos, kurią reguliuoja iš galios pozicijos primesti pageidavimai, ir kūrybos, gimstančios iš vidinio poreikio, įkūnijančios autentiškas asmenines idėjas, pažiūras, vizijas, emocijas. Ypač sunkūs buvo sovietinės okupacijos mėnesiai. Nuo 1940 m. rudens Varneliui kartu su bendramoksliais ir dėstytojais teko kurti dekoracijas bolševikinėms šventėms apipavidalinti, dauginti Lenino, Stalino atvaizdus¹⁷. Įkandin kurso draugo ir gero bičiulio Vytauto Kasiulio,

¹⁵ Kūrinys reprodukuotas žurnale *Karys* (1938, Nr. 49).

¹⁶ Vidas Poškus, *op. cit.*

¹⁷ Plg. Varnelio atsiminimus: Alma Braziūnienė, *Bibliofilija kaip asmenybės raiška: Kazio Varnelio biblioteka*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2008, p. 85–86; taip pat žr.

Kazio Varnelio fotografija su Kauno taikomosios dailės mokyklos (instituto) antspaudu iš studijų baigimo atestato. 1941 (LLMA, f. 61, ap. 4, b. 363, l. 8)

paskirto Meno mokyklos komjaunimo sekretoriumi, Varnelis įstojo į komjaunimą. Jis net nupiešė karikatūrų grafiko Stepo Žuko vadovaujamos politinės agitacijos ir propagandos organizacijos „Agitprop“ satyros žurnalui *Šluota*, nors studijavo tapybą, o ne grafiką¹⁸.

Valdžių pasikeitimas atokvėpio neatnešė. Absolvento nuotrauką ant 1941 m. liepą išduoto atestato paženklinęs antspaudas su Vyčiu ir dailiu užrašu „Kauno [aikomosios] dailės mokykla“ greitai tapo kitos – nacių – okupacinės valdžios taikiniu. Iš pradžių Institutas buvo degraduotas į taikomosios dailės ir amatų mokyklą, iš Švietimo vadybos Aukštojo mokslo departamento žinios atiduodant jį Specialiojo mokslo departamentui, o 1943 m. rudenį apskritai uždarytas, leidžiant veikti tik keramikos dirbtuvėms¹⁹. 1942 m. gegužę Varnelis, vos pradėjęs dirbti Kauno taikomosios dailės institute (toliau – KTDI) jaunesniuju instruktoriumi, mažinant etatus buvo atleistas iš pareigų kartu su keliais kitais dailininkais ir ūkinio personalo nariais²⁰. Priebėgą iki išvykimo į Vieną jam užtikrino antroji tarnybos

Giedrė Jankevičiūtė, *Po raudonąja žvaigžde: Lietuvos dailė 1940–1941 m.*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, p. 52, 97.

¹⁸ „Tikras nesusipratimas“, in: *Šluota*, Kaunas, 1940, Nr. 2.

¹⁹ Plačiau žr. Apolonija Valiuškevičiūtė, *Kauno dailės institutas 1940–2000*, Kaunas: J. Petronio leidykla, 2002.

²⁰ Kazio Varnelio trumpas gyvenimo aprašymas, 1942-03-22, in: LLMA, f. 61, ap. 5, b. 56, l. 3. Kartu su Varneliu atleisti dar 14 KTDI darbuotojų, tarp jų – dailininkai Anastazija Tamošaitienė, Vincas Dilka, Jonas Kovalskis, Bronius Pundzius, Napoleonas Stanikas; žr. Švietimo generalinio tarėjo įsakymo nuorašas, 1942-05-04, in: LLMA, f. 61, ap. 4, b. 376, l. 42.

vieta – Bažnytinio meno muziejus, kuriam Varnelis vadovavo nuo 1941 m. rugpjūčio 1 d., pakeitęs į Vilnių prieš pusantrų metų persikrausčiusį ir dalį muziejaus eksponatų savavališkai į atgautą istorinę sostinę išsivežusį ankstesnį muziejaus direktorių tapytoją Adolfą Valešką²¹. Šios pareigos nulėmė ir Varnelio matomumą katalikiškos kultūros lauke, plėtė jo pažintis su bažnytinio meno išsaugojimu ir ugdymu besirūpinančiais kunigais. Pavyzdžiui, Prisikėlimo parapijos klebonas Feliksas Kapočius prisipažino, kad žvalgydamasis kandidatų naujajai Prisikėlimo bažnyčiai dekoruoti, Varnelį pastebėjo ir „atrado“ būtent tada, kai šis pradėjo eiti Bažnytinio meno muziejaus vedėjo pareigas:

Kaip Lietuvoje (Kaune) buvo baigta statyti Paminklinė Prisikėlimo Bažnyčia, ir kai reikėjo mums surasti tinkamą dailininką-dekoratorių tos bažnyčios vidui įrengti, buvo mums didelė problema. Sunku buvo surasti tinkamą specialistą iš senųjų dailininkų. Ir, štai, pastebėjau vieną jauną dailininką Kazimierą Varnelį, kuris tuo metu jau buvo Lietuvos Bažnytinio Meno Muziejaus Direktorius (ir organizatorius), kuris pasižymėjo nepaprastais gabumais.²²

Glaudžius Varnelio ryšius su kunigija patvirtina nacių okupacijos metais jo atlikti bažnytinės dailės užsakymai. Kiek tokių užsakymų būta iš viso, nežinome. Išliko trys iki išvykimo į Vieną sukurti religiniai paveiks-lai. Vienas jų – *Kristaus galva* – iškilo į viešumą tik 2021 m. pavasarį, tad tikėtina, kad privačiose rankose jų tebesama ir daugiau. Vilniaus arkivyskupijos kurijoje saugoma kompozicija *Karalių pasveikinimas* arba *Trys karaliai* (iki 1943) greičiausiai buvo skirta privačiam užsakovui, o gal nutapyta apskritai be užsakymo, tikintis, kad kas nors susidomės modernia visuotini-ai žinomo ir mėgstamo krikščioniškos ikonografijos motyvo interpretacija. Apie dailininko studijoje likusius ir pirkėjo laukiančius paveikslus, tarp jų *Tris karalius*, laiške Varneliui į Vieną užsiminė Filomena Ušinskaitė. 1944 m. pradžioje kaip tik per Tris karalius ji teiravosi, ar Varnelis sutiktų, jei jos ar Ušinsko rūpesčiu *Karalių pasveikinimas* ir *Rytas*²³ būtų eksponuoti Vilniuje rengiamoje Lietuvos dailininkų apžvalginėje parodoje:

²¹ Apie muziejaus istoriją plačiau žr. [Danguolė Garnytė, Kazys Varnelis], „Muziejinė epopėja“, in: *Kultūros barai*, Vilnius, 1990, Nr. 7–8, p. 55–57; Rima Valinčūtė, „Bažnytinio meno muziejaus rinkinys: nuo istorijos iki rekonstrukcijos“, in: *Logos*, Vilnius, 2001, t. 26, p. 175–191; Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė*, p. 130–139.

²² Felikso Kapočiaus rekomendacinis laiškas Leo Voicechowskiui, 29 Davis Street, Harrison, N. Y., 1952-11-04, in: *KVNM*, f. 11, ap. 2.

²³ Alegorija *Rytas* – vienintelis paveikslas iš planuoto trijų ar keturių dalių ciklo *Para* – priklausio Meno pažinimo centro „Tartle“ kolekcijai. Kolekcijoje jis figūruoja pavadinimu

Kazys Varnelis. *Karalių pasveikinimas (Trys karaliai)*. Iki 1943. Vilniaus arkivyskupijos bažnytinio paveldo muziejus; paveikslas saugomas Vilniaus arkivyskupijos kurijoje. Arūno Baltėno nuotrauka

Sausio mėn. bus Vilniuje dailininkų modernistų paroda. Darbus pradeda rinkti sausio 15 d. Realistų bus rengiama vėliau. Iš Stasiuko [Ušinsko] girdėjau, kad patalpos labai menkos. Yra įsakyta senų darbų, kurie buvo statomi Kauno parodose, nestatyti Vilniaus parodon. Man trupučiuką liūdna, nes nespėjau nieko rimtesnio padaryti. Turiu tik Tau matytų pora kostiumėlių. Su realistais nenorėčiau dalyvauti. Stasiukas man minėjo, kad vertėtų Tavo kokį porą darbėlių įstatyti parodon, kaip pav. *Tris Karalius* ir Tavo *Rytą*. Bet su Tavimi nieko nesu kalbėjusi, bijau imtis tokio žygio, o vėliau galiu smarkiai nuo Tavęs nukentėti.²⁴

Kartu su kitais didelio formato Varnelio kūriniais *Karalių pasveikinimas* liko Bažnytinio meno muziejuje, atitinkamai po karo atsidūrė Kauno

Diena, kuris, remiantis cituotu Ušinskaitės laišku, turėtų būti patikslintas (plg. <https://www.tartle.lt/lt/kolekcijos/diena.html>, (2021-08-12)). Kolekcijos sudarytojas ir savininkas advokatas Rolandas Valiūnas šį paveikslą įsigijo iš Edmundo Armoškos, o šis galimai iš Filomenos Ušinskaitės, kurios rankose *Rytas* buvo 1944 m., matyt, ten ir liko Varneliui apsisprendus po karo nebegrižti į Lietuvą.

²⁴ Filomenos Ušinskaitės laiškas Kaziui Varneliui iš Kauno į Vieną, 1944-01-07, in: *KVNM*, f. 11, ap. 3.

kunigų seminarijoje. XX a. pabaigoje paveikslas pagarsėjo kaip kunigo Ričardo Jakučio kolekcijos eksponatas, jis reprodukuotas ant šios kolekcijos katalogo viršelio, tiesa, kaip Stasio Ušinsko kūrinys ir kažkodėl datuotas 1936 metais²⁵. Konfiskavus Jakučio kolekciją, Varnelio paveikslas buvo perduotas Katalikų Bažnyčiai, jis eksponuojamas Vilniaus arkivyskupijos kurijoje. Telšių katedroje yra, tikėtina, studentiškais metais kurta *Švč. Trejybė* (iki 1943)²⁶. Paveikslas stilistiškai skiriasi nuo daugumos to meto Varnelio kūrinių, lyg autorius jį tapydamas būtų sąmoningai vengęs pamėgtos geometrinės stilizacijos. Vilniaus arkivyskupijos Bažnytinio paveldo muziejaus 2021 m. pavasarį iš privačių rankų įsigytas Kristaus atvaizdas, pasak bažnytinės dailės istorikės Skirmantės Smilingytės-Žeimienės, JAV dailininko Warnerio Sallmano išskirtinio populiarumo sulaukusio paveikslo *Kristaus galva* (1940) sekimas, vėlgi pasižymi Varneliui visiškai nebūdinga ekspresionistine maniera. Sallmano paveikslas buvo skleistas įvairaus formato vaizdais, pagaminta milijonai kopijų. Pasak Varnelio versijos buvusios savininkės Marijos Kumpikevičiūtės-Dvareckienės, Kristaus atvaizdą jos tėvui karo metais padovanojęs kažkuris iš Kalpokų – gal Petras, bet greičiau Rimtas, – Kumpikevičiaus svainis²⁷. Taigi Sallmano kopiją Varnelis sukūrė ne anksčiau kaip 1941 m. ir ne vėliau, kaip 1943 m. Lieka mįslė, kokiomis aplinkybėmis sovietų, o gal nacių okupacijos sąlygomis dailininkui į rankas pateko amerikiečių – tuo laikotarpiu varžovų sovietams ir priešų naciams – dailininko paveikslo reprodukcija.

Reikšmingiausiu Varnelio bažnytinio meno kūriniu, be abejo, būtų tapęs titulinis Prisikėlimo bažnyčios Didžiojo altoriaus paveikslas, vaizduo-

²⁵ Ričardo Jakučio dailės kolekcija: *Katalogas*, išangos autorė Eglė Kunčiuvienė, Vilnius, 1993, viršelis, spalvota iliustracija Nr. 1 ir kat. Nr. 1. Dėkoju kolegai Virginijai Kinčnaičiui už informaciją apie paveikslo atsiradimo Jakučio rinkinyje aplinkybes: pasak kolekcijos sudarytojo, paveikslą kaip Ušinsko kūrinį jis apie 1990 m. įsigijo iš kunigo Edmundo Paulionio. Paulionis per pokalbį telefonu 2021-08-05 straipsnio autorei patvirtino paveikslą gavęs dovanų primicijų proga 1981 m. nuo kunigo Algimanto Kajacko. Paveikslas buvęs prastos būklės: drobė įplyšusi, porėmis pažeistas kinivarpų, jį tekę tvarkyti. Tikėtina, kad Varneliui išvykus į Viena, *Karalių pasveikinimas* liko Kauno kunigų seminarijoje kartu su kitais didesnio formato jo kūrinių; pradėjus tvarkyti seminarijos patalpose likusį turta, kaip ir ten pat buvusios *Rūdavos kautynės*, priskirtas Ušinskui.

²⁶ Giedrė Jankevičiūtė, „Bažnytinė dailė nacių okupuotoje Lietuvoje“, in: *Kunigas: Vilniaus arkivyskupo kardinolo Audrio Juozo Bačkio tarnystės penkiasdešimtmečiui*, sudarytojas Paulius Subačius, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2011, p. 209.

²⁷ Marijos Dvareckienės elektroninis laiškas straipsnio autorei, 2021-04-16. Dvareckienės liudijimu jos teta, tėvo sesuo Viktorija Kumpikevičiūtė buvo ištėkėjusi už Petro Kalpoko sūnaus, dailininko Rimto Kalpoko.

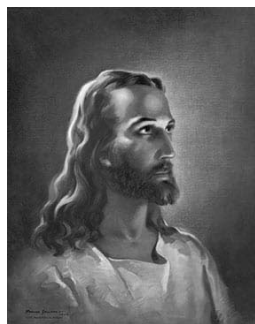
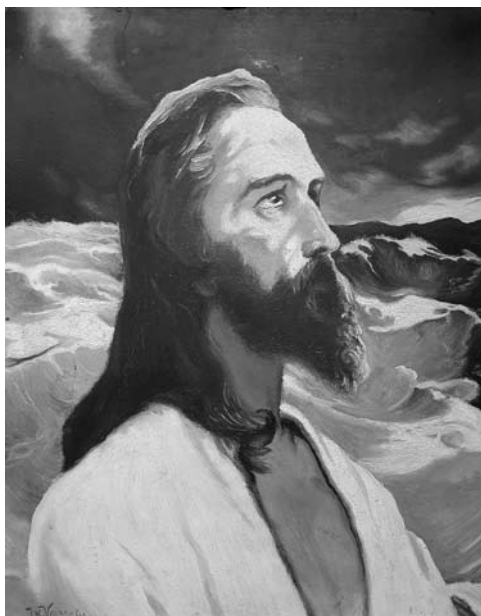

Kazys Varnelis. Švč. Trejybė. Iki 1943. Telšių Šv. Antano Paduviečio katedra. Arūno Baltėno nuotrauka

jantis Kristaus Prisikėlimą²⁸. Jo eskizus Varnelis jau buvo pradėjęs kurti 1942–1943 m. Jis pats šio fakto nekommentavo, tačiau tai patvirtina kunigo Felikso Kapočiaus laiškas dailininkui, išsaugoti adresato archyve. Karo pabaigoje iš ramaus ir tylaus Neuhauseno Bavarijoje Varneliui į Vieną Kapočius rašė:

Pamačius bažnyčios atvaizdą [turima omenyje Prisikėlimo bažnyčia, už kurios fotografijų persiuntimą Kapočius dėkoja Varneliui laiško pradžioje], stojasi akyse mielo Kazimiero palaiminga ranka, daranti stebuklingus eskizus didž.[iojo] altoriaus paveikslui. Kaip juos pamatyti ir kaip jais pasidžiaugti, žinoma, dabar tuo tarpu man neišrišamas klausimas. Tačiau, kadangi viskas priklauso nuo gerojo Dievo, kuris nesenai leido dažnai matytis ir džiaugtis, tai tikim, kad Jo apvaizda vėl, gal ir labai netolimoj ateity, leis tą džiaugsmą patirti. Matyti tavo darbus man yra sunkiai aprašomas džiaugsmas. Tesaugo Die-

²⁸ Plačiau apie Prisikėlimo bažnyčios statybą, jos reikšmę ir simboliką žr. Giedrė Jankevičiūtė, Vaidotas Petrulis, „Tautos šventovė: Prisikėlimo bažnyčia“, in: *Optimizmo architektūra: Kauno fenomenas, 1918–1940*, sudarytoja Marija Drėmaitė, Vilnius: Lapas, 2018, p. 92–103; Giedrė Jankevičiūtė, „About Two Gems in the Stadtkrone of Kaunas, the Provisional Capital of Interwar Lithuania“, in: *State (re)construction and art in Central and Eastern Europe 1918–2018*, edited by Irena Kossowska, Agnieszka Chmielewska, Marcin Lachowski, London: Routledge, (rengiama spaudai).

▲ Warner Elias Sallman.
Kristaus galva. 1940. The
Warner Sallman Collection,
Anderson University

◀ Kazys Varnelis. *Kristaus galva*.
1941–1942. Vilniaus arkivyskupijos
bažnytinio paveldo muziejus. Giedrės
Jankevičiūtės nuotrauka

vas tave ir tegloboja, kad sulauktum tų laimingų laikų, kada galėsi Prisikėlimo šventovės sienose įamžinti savo stebėtinus kūrinius. Savo menkose maldose to nuolatos maldauju Viešpatį. [...] Nežinau, ar manai užvežti pas mane savo veikalus. Negaliu nieko patarti, tik mano nuomone čia jiems būtų saugi vieta. Galima būtų čia pat padėti, arba kaimyniniame Metteno vienuolyne. Ypač man rūpi Prisikėlimo bašn[yčios] eskizai. Pagalvok ir padaryk, kaip nuojauta ir širdis pasakys.²⁹

Iš citatos aiškėja, kad Prisikėlimo bažnyčios dekoru eskizus ar dalį jų Varnelis buvo pasiėmęs su savimi į Viena, o laisvu nuo studijų laiku juos tobulino, laiškuose referuodamas Kapočiui darbo procesą. Susirūpinęs šių kūrinių likimu, Kapočius siūlė Varneliui persiųsti ar pervežti juos jam į Neuhauseną arba į gretimą benediktinų abatiją Metene. Deja, eskizai iki šiol neaptikti, nėra ir žinių apie jų likimą.

Kapočiaus raginimai bombarduojamoje Vienoje likusiam Varneliui tęsti Kaune pradėtus darbus liudija, kad pasitraukę nuo sovietų armijos ir palyginti saugiai įsikūrę vokiškose žemėse, karo pabėgėliai, nepaisant nieko, vylėsi Lietuvai palankios karo baigties. Optimistinę žinią iš Bachmanningo Žemutinėje Austrijoje siuntė ir kitas geras Varnelio pažįstamas kunigas

²⁹ Felikso Kapočiaus laiškas Kaziui Varneliui iš Neuhauseno į Viena, 1944-12-07, in: *KVNM*, f. 11, ap. 2.

Pranas Penkauskas: „Aš sveikas, skaitau, studijuoju, laukiu laimingo karo galo, kada galėsime grįžti į mūsų brangiąją Tėvynę“³⁰. Sugrįžti į išlaisvintą Lietuvą tikėjosi ir Varnelis, nors jam ausyse nuolat skambėjo sumanaus verslininko ir įžvalgaus kariškio, atsargos generolo Mykolo Velykio perspėjimas, gautas išvykimo į Vieną išvakarėse. Atsiimdamas iš Varnelio savo portretą, už kurį, pasak dailininko, sumokėjo itin dosniai, taip paremdamas ir jo kelionę į Austriją, Velykis ragino: „Važiuk iš Lietuvos“³¹. Velykis didelių iliuzijų dėl Lietuvos likimo nepuoselėjo ir atvirai pasidalino savo nerimu su, jo akimis, nepatyrusiu jaunuoliu. Šie žodžiai Varneliui padarė gilų įspūdį ir nors prisiminė juos visą gyvenimą, vis dėlto karo pabaigoje labiau linko pasiduoti ne patyrusio generolo proto balsui, o įkvėpiančiai ir bendraminčių palaikomai vilčiai, kad reikia tikėtis geriausio. Todėl vos paragintas Kapočiaus, sugrįžo prie Lietuvoje pradėto Prisikėlimo bažnyčios dekoru projekto, lyg skubėtų pasiruošti meniniam iššūkiui, kuris lauksias išlaisvintoje Lietuvoje³². Deja, nebesužinosime, kokių paskatų vedinas Varnelis išsivežė Prisikėlimo bažnyčios eskizus į Vieną: juk negalėjo tikėtis, kad ši darbą tęs grįžęs į nacių užimtą Kauną. Visi tautos šventove vadinamos bažnyčios statybos ir dekoru darbai buvo sustabdyti dar sovietų okupacijos metais, o naciai ją pavertė popieriaus sandėliu. Galėtų būti, kad bažnyčios dekoru eskizus Varnelis kartu su *Rūdavos kautyinių* eskizais pristatė priėmimo komisijai kaip savo meninės kvalifikacijos liudijimą.

Kol Kaune pradėti ir Vienoje tobulinti Varnelio Prisikėlimo bažnyčios altorinio paveikslu eskizai ar bent jų aprašymai nerasti, nėra net iki galo aišku, ar dailininkas su klebonu derino tik Didžiojo altoriaus paveikslą, ar ketino nutapyti ir daugiau kūrinių. Nežinome ir kokia technika ruošėsi dirbti: aliejumi ant drobės ar kitais tam tinkamais dažais ant tinko. Kad ir kaip būtų, užsakymas dekoruoti Prisikėlimo bažnyčią, kaip ir stipendija tobulintis Vienoje, liudijo, kad Varnelis buvo vertinamas dėl išskirtinių gabumų, matytas kaip jaunas ir perspektyvus talentas, į kurį verta ir reikia investuoti. Galima neabejoti ir dėl to, kad Varnelio tapyba Prisikėlimo bažnyčiai, kartu su joje numatytais įrengti Liudo Truikio ir Stasio Ušinsko

³⁰ Prano Penkausko atvirlaiškis Kaziui Varneliui į Vieną iš Bachmaningo, 1945-01-25, in: *KVNM*, f. 11, ap. 3.

³¹ Pokalbis su Viktoru Liutkumi, 2007-04-15. Varnelis šį epizodą papasakojo Liutkui komentuodamas tuo metu Edmundo Armoškos kolekcijoje saugotą Velykio atvaizdą. Vėliau Armoška perleido portretą kolekcininkui advokatui Jauniui Gumbiui (<https://www.lietuvosmenofondas.lt/artwork/342>, (2021-08-03)).

³² Plg. Felikso Kapočiaus laiškus Kaziui Varneliui, saugomus *KVNM*, f. 11, ap. 2.

vitražais, būtų vainikavusi Nepriklausomybės pradžioje kilusį sąjūdį dėl bažnytinės dailės ir architektūros atnaujinimo.

Apie Truikio ir Ušinsko darbus Prisikėlimo bažnyčiai informacijos taip pat nepaprastai skurdu. Apie tai, kad pradėjo projektuoti vitražus Kryžiaus kelio tematika Prisikėlimo bažnyčiai, Truikys užsiminė dar 1937 m. vasarą Palangoje poilsiaujančiai savo mylimajai ir mūzai Marijonai Rakauskaitei rašytuose laiškuose. Jis džiaugėsi, kad darbas sekasi, atvaizdai „lyriškai, skaudžiai ir stilingai išeina“, o „grįžimas iš Golgotos“ turėtų būti „geriausias gabaliukas“³³. Kartonus ketino siųsti Franzo Mayerio vitražų dirbtuvei Miunchene³⁴ – tai pačiai, kuri 1938 m. pagamino jo puikiuosius vitražus su adoruojančiais angelais Kauno benediktinių Šv. Mikalojaus bažnyčiai. Tačiau tolesnis vitražų projektų likimas nežinomas.

XX a. ketvirto dešimtmečio pabaigos – penkto dešimtmečio pradžios Kauno bažnytinio meno kontekstai. XX a. dešimto dešimtmečio pabaigoje paklaustas, ar tikėtina, kad Kauno benediktinių bažnyčios altorių galėjo suprojektuoti Domicėlė Tarabildienė, t. y. jauna moteris dailininkė, Varnelis pareiškė, kad jam tai atrodo sunkiai įmanoma. Klausimas buvo užduotas tada, kai Benediktinių bažnyčios erdvė tebebuvo sudalinta knygų sandėlio perdangomis ir pertvaromis, o jos istoriją nušviečiantys šaltiniai tik pradėti po kruopelę rankioti. Šiandien, kai Tarabildienės autorystė jau nustatyta ir patvirtinta³⁵, Varnelio abejonė tarnauja kaip įrodymas, kad

³³ Liudo Truikio laiškas Marijonai Rakauskaitei, 1937-07-27, in: Marijonos Rakauskaitės ir Liudo Truikio namų archyvas.

³⁴ Apie dirbtuvę žr. Gabriel Mayer, Michael C. Mayer (eds.), *Franz Mayer of Munich: Architecture, glass, art: Mayer'sche Hofkunstanstalt*, München: Hirmer Publishers, 2013; taip pat: <https://mayersche-hofkunst.de/en>, (2021-07-21).

³⁵ Benediktinių bažnyčios istoriją nuodugniai tyrinėjusi Aušra Vasiliauskienė, remdamasi tarpukario spaudos informacija apie altoriaus konkursą („Kauno bažnyčių remontai atskleidžia daug įdomybių. Benediktinių bažnyčioje atkasami vis nauji rūsiai“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1938-08-04), priskyrė šį kūrinių konkurso nugalėtoju išrinktam Truikiui (žr. Aušra Vasiliauskienė, *Kauno benediktinių vienuolynas*, t. 2: *Kauno benediktinių vienuolyno ansamblio meninė savastis*, Vilnius-Kaunas: Versus aureus, Vytauto Didžiojo universitetas, 2016, p. 173). Tačiau vėlesni už jos panaudotą publikaciją *Lietuvos aide* šaltiniai liudija ne Truikio, o Tarabildienės autorystę: reljefo modelis kaip Tarabildienės kūrinys buvo eksponuotas 1940 m. vykusioje Pirmojoje Lietuvos moterų dailininkų draugijos parodoje ir tai jau yra visiškai pakankamas autorystės paliudijimas (plg. *Pirmoji Lietuvos moterų dailininkų draugijos dailės paroda: Katalogas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo Kultūros muziejus, 1940, kat. Nr. 182). Antra vertus, ta proga reljefas buvo reprodukuotas žurnale *Naujoji vaidilutė* (1940, Nr. 1, p. 17), kuriame Tarabildienė aktyviai bendradarbiavo; manytina, kad klaida būtų

benediktinių bažnyčioje 1936–1940 m. vykusia rekonstrukcija, pritaikant šią istorinę šventovę Amžinajai Švč. Sakramento adoracijai, jis nesidomėjo ir šioje, už kelių šimtų metrų nuo Meno mokyklos stovinčioje bažnyčioje, nesilankė. Tuo tarpu Tarabildienės, o pirmiausia, žinoma, Truikio kūrinių dėka benediktinių bažnyčia tapo meniškiausia ir darniausia Kauno šventove, kurioje dominavo modernistiniai jaunųjų dailininkų kūriniai, meistriškai priderinti prie istorinės architektūros, gotikos ir baroko stilių puošmenų³⁶.

Varnelio abejonė, kad svarbus bažnytinės dailės užsakymas galėjo tekėti jaunai menininkei moteriai, atsigręžus į ketvirto dešimtmečio permainas Lietuvos bažnytinio meno srityje, skamba anachronistiškai. Ta pati Tarabildienė dar studijų metais sukūrė kilimą Panevėžio katedros presbiterijai, o 1932 m. vasarą su kurso draugais Adolfiną Navickaitę ir Vytautu Palaimą padėjo dėstytojui Jonui Mackevičiui katedros apsidėje tapyti didingą sceną Šv. Kazimiero pasirodymas lietuvių kariuomenei ties Polocku. Meno mokyklos auklėtinė skulptorė Marijona Šmulkštytė, amžininkams labiau žinoma vienuolišku sesers Leonardos vardu, vieną po kitos lipdė ir iš betono liedino skulptūras arkivyskupo Juozapo Skvirecko Linkuvėlės dvaro pakaunėje parkui. Vaižgantas džiaugėsi savo modernaus religinio meno kolekcijai įsigijęs Halinos Naruševičiūtės-Žmuidzinienės *Madoną* (1930)³⁷, o Sofijos Pacevičienės krikščioniškos tematikos *art deco* formų ryškiaspalviai paveikslėliai papuošė įvairių periodinių leidinių, tarp jų ir solidaus katalikiško mėnraščio *Židinys* puslapius (žr. žurnalo *Kalėdų naktį* (1937, Nr. 12) įkliją). Religinio turinio tapybos ciklą – tris temperas *Kristaus gimimas*, *Bėgimas į Egiptą* ir *Nukryžiuotas Kristus* iš ciklo *Kristaus gyvenimas* – Pacevičienė pristatė Pirmojoje Lietuvos moterų dailininkų parodoje, vykusioje 1937 m. spalį Lietuvos–prancūzų draugijos patalpose K. Donelaičio gatvėje. Šioje parodoje

neįmanoma. Vasiliauskienė savo tyrime ignoroja ir ankstesnius šio straipsnio autorės darbus, nurodančius Tarabildienės autorystę.

³⁶ Plačiau apie benediktinių bažnyčios dekorą žr. Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė*, p. 275; Laima Šinkūnaitė, „Liudo Truikio sakralinė kūryba Kauno bažnyčiose“, in: *Liudui Truikiui – 100*, sudarytoja Radvilė Racėnaitė, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio muziejus, 2005, p. 83–84; Aušra Vasiliauskienė, *op. cit.*, p. 169.

³⁷ „Pirkas Naruševičiūtės *Madoną*. Ji reprodukuota N[aujosios] Romuvos 12 n. 280 p.: kompozicija iš bizantikos ir modernizmo. Pridėk Maca[u]tkevičiaus (vilniečio) *Po kryžium* ir gautus iš Vilniaus Žmuidzinavičius, gausi nepaprastai įdomiai dekoruotą butuką“ (Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, sudarytojas Petras Klimas jr., Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 355). Reprodukciją plg. https://www.limis.lt/paieska/perziura/-/exhibit/preview/130000000875785?s_id=vFMMjrK1mdcgrLEG&s_ind=3, (2021-08-05).

būta ir daugiau religinio turinio eksponatų: Leokadijos Belvertaitės skulptūra *Švč. Jėzaus Širdis* (kat. Nr. 48, Šv. Kazimiero draugijos nuosavybė), Natalijos Luščinaitės-Žiurenkovienės dvi skulptūrinės kompozicijos *Prie kryžiaus* ir *Kristus* (kat. Nr. 135, 137), grafikės Reginos Lechavičiūtės raižinys *Šventoji šeima* (kat. Nr. 110); panašaus siužeto pastelę *Šv. Šeimyna bėga iš Betliejaus į Jeruzalę* eksponavo ir Eufrozina Steponaitytė (kat. Nr. 257)³⁸. Net kairiųjų pažiūrų menininkė Liuda Vaineikytė parodai pristatė akmens mozaiką *Madonna* (kat. Nr. 286). Taigi nieko keista, kad 1943 m. surengtame pusiau oficialiame Lietuvos globėjo šv. Kazimiero atvaizdo konkurse trys iš vienuolikos dalyvių buvo moterys; jame dalyvavo Konstancija Petrikaitė-Tulienė, Vladislava Stančikaitė-Abraitienė ir Filomena Ušinskaitė³⁹. Tiesa, aukščiausią įvertinimą laimėjo Varnelio bendrakursis Vytautas Kasiulis už paveikslą *Šv. Kazimieras atgailauja už Lietuvą*, dabar saugomą Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčioje. Kasiulį šalies mastu išgarsino žiūrovų antplūdžio sulaukusi asmeninė kūrybos paroda, kurią 1943 m. eksponavo Vytauto Didžiojo kultūros muziejus, tačiau šv. Kazimiero konkursas papildomai atkreipė kunigų dėmesį į šį jauną talentą. 1944 m. žiemą derybas su Kasiuliu dėl titulinio Įgulos bažnyčios paveikslo, vaizduojančio šv. Arkangelą Mykolą, pradėjo dailės mylėtojas kunigas Adolfas Sabaliauskas⁴⁰. Bažnyčios rektoriaus pareigas tuo metu jau ėjo nebe jis, bet kunigas Juozas Meškauskas, tačiau Sabaliauskas kaip buvęs rektorius toliau rūpinosi jos priežiūra ir dekoru. Kasiulis negaišdamas ėmėsi darbo ir nepraėjus nė trimis savaitėms pristatė užsakovui kelis eskizus⁴¹: vienas iš jų – 48,5 × 34 cm formato pastelė iš Sabaliausko rinkinio – saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje⁴². Reikiamo dydžio altorinį paveikslą pagal užsakovo pasirinktą eskizą Kasiulis nutapė per pusantro mėnesio ir buvo dosniai atlygintas. Savo dienyne Sabaliauskas pasižymėjo:

³⁸ *Pirmosios Lietuvos moterų dailininkių meno parodos katalogas*, Kaunas: [s. l.], 1937.

³⁹ Plačiau žr. Giedrė Jankevičiūtė, „Šv. Kazimiero atvaizdas XX a. Lietuvos dailėje ir 1943 m. konkursas“, in: *Šventasis Kazimieras istorijos vyksme: Įvaizdis ir refleksija*, sudarytojas Paulius Subačius, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2006, p. 75–84.

⁴⁰ Kan. Adolfo Sabaliausko dienynas (1933–1949), 1944-02-07 įrašas, in: *Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas* (toliau – KAKA), f. 624.

⁴¹ *Ibid.*, 1944-02-25 įrašas.

⁴² Inv. Nr. Mt-2123; pagal muziejaus dokumentus: „Kūrinys 1960 02 29 muziejaus direktoriaus įsak. nr. 23 pervestas nuolatiniam saugojimui iš kun. A. Sabaliausko asmeninio rinkinio, buvusio muziejuje depozito teisėmis nuo 1949 04 08, jam mirus“. Iliustraciją žr. Giedrė Jankevičiūtė, „Bažnytinė dailė nacių okupuotoje Lietuvoje“, p. 207.

Kasiulis atgabeno vakar į Įgulos b-čią [bažnyčią] šv. Mykolo Ark.[angelo] paveikslą didžiajam altoriui: lyg ir karžygiškai atrodo. Gavęs už tai visus 5000 RM. [reichsmarkių] labai dėliaugiasi, nes už juos dabar galės pastudijuoti Vienoje. Reiškė didelį savo dėkingumą. Šiomis dienomis išvyksta į Vieną⁴³, kur jau lavinasi dail.[ininkas] Varnelis. Nebrangu, jei už tuos pinigus jaunas gali pasitobulinti.⁴⁴

Deja, asmeninio gyvenimo aplinkybės (jauna žmona, naujagimiai sūnus) vis stiprėjančios suirutės fone pakoregavo Kasiulio planus: vietoje studijų Vienos dailės akademijoje ir diplomo jis pasirinko šeimos gerovę. Pasitraukęs į Vokietijos šiaurę link Baltijos jūros, su kitais pabėgėliais apsigyveno dideliame ūkyje netoli Rostoko ir įsidarbino Šverino nacių propagandos įstaigoje⁴⁵. 1944 m. pabaigoje, tankėjant antskrydžiams virš Vienos, ragino diplomo gynimo tebelaukiantį Varnelį pasekti jo pėdomis:

Jei baigsi Akademiją, nueik į Docentenšaftą ir sakyk, kad negali ilgiau Vienoje likti, nes pinigų turėjai tik ligi baigimo. Baigęs Ak.[ademiją] turėjai grįžti Kanaan, bet... dabar turi ieškotis darbo. Kadangi pragyvenimas Vienoje brangus,

⁴³ Plg. Švietimo vadybos komandiruotės į Vokiečių Reichą pažymėjimas, išduotas Vytautui Kasiuliui, 1944-03-31, in: *LLMA*, f. 61, ap. 5, b. 21, l. 8.

⁴⁴ Kan. Adolfo Sabaliausko dienynas (1933–1949), 1944-04-15 įrašas.

⁴⁵ 1944 m. rudenį jis Varneliui rašė: „Turbūt tikrai jau ne pyragai Vienoje, jeigu jau net Tu rengies išvažiuoti. Man tai pasisekė – gyvenu dvare netoli Rostoko – 10 klm. Jei būčiau pavėlavęs bent vieną dieną, viskas būtų nuėję šuniui ant uodegos. Prigūžėjo pilnas dvaras prūsų. Vos mūsų neišmetė, kai sužinojo, kad lietuviai. Bet aš jau turėjau pažymėjimą, kad tarnauju, be to, dar žmona su mažu vaiku, tai paliko. [...] Turiu vieną kambarį ir virtuvę. Biski mažoka būtų su Tavimi, bet ką darysi, jei neturi kur – važiuok pas mane. Tik matai bus sunku susitvarkyti, nes kaip sakiau, – pats netvirtai stoviu. Be to, be Auslandsamto, kuris mane čia pasodino, neturėsiu teisės Tave priimti. Čia yra labai daug Estų, Latvių, Holandų, Prancūzų ir kt. Auslandsamtas susiėmęs už galvos, nežino, ką daryti, nes visi profesoriai ir kitoki. Nepatogu į lagerius siųsti. Jeigu Tu nueitum į Vienos Docentenšaftą, ir paprašytum, kad Tave čia siųstų, ir jei sutiktų siųsti, tada važiuok drąsiai.

Taigi, sukombinuok, kad Tave siųstų Vienos Docentenšaftas į Rostocką. Gali sakyti, kad nori dirbti Šverino propagandoje. Arba rask kitą išeitį ir priežastį. Sukombinuok su savo šeimininke, kad ji Tave išmestų iš buto. Sakyk, kad buvai išmestas iš pensiono ir gavai terminuotai butą pas šeimininę, kuri Tave dėl kokios nors priežasties nori išmesti ir t. t. Vienoje, žinoma, negali gauti kambario. Taigi turi išvažiuoti. Kadangi turi pažįstamų Rostocke, prašyk į Rostocką ar į Šveriną ar bendrai į šitą kraštą. Sakyk, kad negali studijuoti toliau, o nori dirbti. Pagal savo specialybę gali gauti darbą tik prie plakatų ar iliustravimo ar pan. Kadangi vienas lietuvis dirba Šverino prop. Amt, tai prašyk ir Tu ten. Panelė Baatz iš Vienos Docentšafto asmeniškai gerai pažįsta Šverino prop. Viršininką ir Rostocko Auslandsamto Leiterį. Vienu žodžiu iškombinuok leidimą ir jei gali laišką Rostocko Auslandsamto viršininkui Dr. Kosh'ui. Jei tą ar kitą gausi, atvažiuok, ir viskas kitas bus tvarkoje. Taigi sukis. Tavo galva ne puodynė. Kombinuok kaip gali“ (Vytauto Kasiulio laiškas Kaziui Varneliui iš Kavelstorfo prie Rostoko į Vieną, 1944-11-20, in: *KVNM*, f. 11, ap. 1).

o be to butas sunku gauti, tai nori važiuoti kitur. Na, o kadangi aš pradžiai sutinku Tave priimti, tai ir nori pas mane važiuoti ir kartu su manimi dirbti Schwerin'o Propaganda-amt. [...] Šiaip taip verstis galima. Bulvės ir kopūstai. Kopūstai ir burokai. Burokai ir bulvės. Ir vėl iš pradžios. Gerai, kad turim šiek tiek savo, tai dar ne taip blogai. Na, pagaliau gali mėnesį pabandyti pas mane, o paskiau kombinuosim toliau. O jei patiks, tai liksim ligi karo pabaigos, kuri, atrodo, jau ne už marių. Bombų atžvilgiu pas mane atrodo saugiau, nes dvaras gan toli, 10 klm., nuo Rostocko, vargiai tegali užkliūti. Aš skaitausi, kad dirbu Schwerin'e, bet faktinai sėdžiu namie ir paišau sau. Į mėnesį padarau keletą projektėlių ir nuvežu. Tai ir viskas. [...] Aha, klausi, ką nupirkti Vienoje. Atrodo, kad nedaug ką galima bepirkti. Čia, žinoma, visai nieko negalima gauti. Jei dar galima gauti, nupirk popieriaus, kiek gali. Čia negalima gauti net nei rašyti padoraus popiergalio, nekaltant jau nei apie kokį ten škininį. [...] Nupirk tempera dažų ir labai svarbu – trintukų ir baltos tempera.⁴⁶

Kasiulio altorinis paveikslas Įgulos bažnyčiai liko visiškoje Lietuvos modernios bažnytinės dailės istorijos periferijoje. Varnelis jo net nebuvo matęs ir negalėjo įvertinti, nes kai bičiulis vykdė šį užsakymą, jis jau buvo išvykęs į Vieną. Kita vertus, Kasiuliui artima stilistika, kurią propagavo vienas Lietuvos bažnytinės dailės atnaujinimo ideologų, kultūros žurnalo *Naujoji romuva* redaktorius Juozas Keliuotis, žavėjęsis prancūzų simbolistais ir *Novecento Italiano* daile, Varneliui nedarė didesnio įspūdžio, nepaisant tarptautinio šių meninių tendencijų populiarumo ir pripažinimo⁴⁷. Varnelio idealas buvo aiški, natūros apibendrinimu sugeometrinant grįsta forma. Lietuvoje tokį stilių nuosekliai taikė bene vienintelis Stasys Ušinskas – Varnelio mokytojas ir viso gyvenimo autoritetas. Varnelis šią aplinkybę įvertino dar būdamas Meno mokyklos suole. Kiek pasimokęs mokyklos steigėjo, nacionalinės dailės klasiko Justino Vienožinskio studijoje, jis su Kasiuliu pasiprašė perkelti pas Ušinską. Vienožinskio sezanistinis metodas bičiuliams pasirodė beviltiškai pasenęs ir neperspektyvus, abu svajoto apie išraiškingus monumentalius kūrinius viešosiose erdvėse ir tikėjosi to išmokti iš Ušinsko. Prancūzų modernizmo mokykla ir puikiai įsisavinti *art deco* principai pelnė Ušinskui dailės novatoriaus ir modernizmo autoriteto, o lietuviškų elementų gausa – dar ir nacionalinio stiliaus eksperto šlovę. Jo vardas, nepaisant laisvamaniškų pažiūrų ir simpatijų kairiesiems, kurias atvirai parodė sovietų okupacijos lai-

⁴⁶ Vytauto Kasiulio laiškas Kaziiui Varneliui iš Kavelstorfo prie Rostoko į Vieną, 1944-12-12, in: *KVNM*, f. 11, ap. 1.

⁴⁷ Plg. Jean-Pierre Greff, „Art sacré en Europe 1919–1939: les tentatives d'un „renouveau““, in: Gérard Monnier, José Vovelle (sous la direction), *Un art sans frontières*, Paris: Editions de la Sorbonne, 1995, p. 157–174; <https://books.openedition.org/psorbonne/450>.

Kazys Varnelis. *Rūdavos kautynės (Rūdavos mūšis)*. Iki 1942. Meno pažinimo centras „Tartle“. Antano Lukšėno nuotrauka

Ivan Meštrović. *Ietininkas*. 1928. Grant Park, Čikaga

Ivan Meštrović. Dėkingumo Prancūzijai paminklo fragmentas. 1930. Veliki Kalemėgdano parkas, Belgradas

kotarpiu, darė įspūdį ir Bažnyčios žmonėms: nusvėrė tai, kad Ušinskas buvo visuotinai gerbiamas kaip ryškių visuomeninės reikšmės kūrinių autorius ir profesionalų šios srities išsilavinimą gavęs vitražistas. Taigi niekas neprieštaravo, kai Varnelis išvykdamas į Austriją, kur tikėjosi praleisti kelis semestrus, t. y. maždaug iki pusantrų metų, Bažnytinio meno muziejaus priežiūrą patikėjo būtent Ušinskui, nuolat bendradarbiavusiam su Bažnyčia, sukūrusiam vitražus ne vienai šventovei Kaune ir provincijoje. Be abejo, Varnelio emocijų prisirišimą prie mokytojo stiprino jo jausmai Ušinsko seseriai Filomenai – išlaktos povyzos šiek tiek egzotiškų bruožų gražuolei, kuri mokėsi metais jaunesniame kurse.

Stasys Ušinskas. Williama Shakespeare'o tragedijos *Makbetas* pastatymo Kauno Valstybės teatre scenovaizdžio eskizas. 1939. Privati nuosavybė. Arūno Baltėno nuotrauka

Varnelio autoritetai ir meniniai orientyrai. Varnelio kūrybą tyrinėjęs ir su dailininku nemažai asmeniškai bendravęs Vidas Poškus mini, kad Varnelis teigė esą impulsą *Rūdavos kautynėms* ir paveiksle pritaikytai stilizacijai jam suteikę vieno garsiausių XX a. pirmos pusės istorinio žanro menininkų, kroatų skulptoriaus Ivano Meštrovičiaus kūriniai⁴⁸. Tačiau ne mažiau ryškios ir šios kompozicijos sąšaukos su to paties laiko Ušinsko vizija – dekoracijų eskizais ir scenovaizdžiais Williama Shakespeare'o tragedijos *Makbetas* pastatymui Kauno Valstybės teatre (spektaklio premjera įvyko 1939 m. sausio 27 d., kai Varnelis kaip tik rinkosi baigiamojo darbo temą ir ieškojo jos plastinio sprendimo). Kita vertus, 1938 ar 1939 m. pradžioje Ušinsko mokiniai tikrai nepraleido progos apžiūrėti mokytojo tapomą istorinę kompoziciją *Lietuvos didysis kunigaikštis Algirdas kerta kardu į Maskvos kremliaus vartus 1369 metais* Lietuvos paviljonui 1939 m. Niujorko pasaulinėje parodoje⁴⁹. Ušinsko studijo-

⁴⁸ Vidas Poškus, *op. cit.*

⁴⁹ Po parodos paveikslas buvo saugomas Tėvų jėzuitų vienuolyne Čikagoje, o 2009 m. perduotas Lietuvos nacionaliniam muziejui; žr. Irena Mikuličienė, *Lietuva 1939 metų Niujorko pasaulinėje parodoje*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2019, p. 28.

Kazys Varnelis. *Prieplauka*. 1940. Kūrinio saugojimo vieta nežinoma. Nuotrauka iš KVNМ archyvo

je buvo ir šio darbo parengiamųjų piešinių, ir spalvotų eskizų, kurie, tikėtina, virto amžininkų susidomėjimo sulaukusiais savarankiškais tapybos kūriniais ar bent vienu kūrinium. Beveik nekyla abejonių, kad Zenonas Blynas džiaugdamasis, jog Lietuvos nacionalistų partijos nariams vos už 200 reichsmarkių pavyko nupirkti Stasio Ušinsko paveikslą *Algirdas ties Kremliaus rūmais* – nacių okupacijos sąlygomis itin prasmingą dovaną bendrapartiečio Stasio Švedo broliui Vilniaus filharmonijos Liaudies ansamblio vadovui Jonui Švedui⁵⁰ – turėjo omenyje būtent sumažintą Niujorko pano variantą.

Mokytojo įtaką ir autoritetą patvirtina vyraujantis ankstyvųjų Varnelio kūrinių stilius – vaizduojamų motyvų pasirinkimas, formos stilizavimo būdas, kompozicija, erdvės samprata. Be abejo, poveikį Varneliui darė ne tik Ušinskas, bet ir pastarojo mokytojo Fernand'o Léger kūrinių reprodukcijos. Svarbus ir dar vienas šaltinis – Amerikos vaizdų tapybos (*American Scene Painting*), kitaip – regionalizmo krypties dailininkų, visų pirma Grant Woodo ir Thomaso Bentono kūrinių reprodukcijos. Šios įtakos reikšmę ir kilmę pats Varnelis po daugelio metų komentuodamas savo kūrybos metodą atskleidė dienraščio *The Milwaukee Journal* žurnalistui Jamesui Aueriui: „Atimkite iš mano kūrinių jų turinį, ir šešėliai, kietos briaunos, glotnūs

⁵⁰ Zenonas Blynas, *Karo metų dienoraštis, 1941–1944 m.*, parengė Gediminas Rudis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007, p. 240.

Filomena Ušinskaitė ir Kazys Varnelis Kauno taikomosios dailės instituto studentų darbų parodoje. 1941. Nuotrauka iš KVNMM archyvo

potėpiai ir tekstūra primins Grant Woodo techniką⁵¹. Pasak dailininko, pirmą kartą su Woodo ir Bentono kūriniais, tiksliau, jų reprodukcijomis, jis susidūrė ketvirtame dešimtmetyje gimtuosiuose namuose vartydamas giminių iš JAV atsiųstą žurnalą *Life* (humoro žurnalas, kurį leidėjas Henry Luce'as 1936 m. transformavo į fotografijomis iliustruotą visuomenės aktualijų savaitraštį, ėjusį iki 1972 m.)⁵².

Dauguma ankstyvųjų Varnelio kūrinių, deja, žuvo karo ir pokario suirutėje, tačiau pasekti ir suvokti jo asmeninio stiliaus raidą padeda juos užfiksavusios fotografijos. Pavyzdžiui, Woodo įtaka itin stipri priešpaskutiniame kurse pirmąją premiją apdovanotame paveiksle *Kauno priepilauka* (1940)⁵³. JAV regionalistų ir Léger kūrybos poveikį perteikia Varnelį su mylimąja Filomena Ušinskaite pozuojančius jo kūrinių fone Kauno taikomosios dailės instituto tapybos studijoje įamžinusi nuotrauka. 1942 ar 1943 m.

⁵¹ „Take away the content of my pieces, and the shading, the hard edges, the absence of brushwork and texture suggests Grant Wood technique“ (James Auer, „Varnelis: It all began with Grant Wood“, in: *The Milwaukee Journal*, 1977-01-12).

⁵² *Ibid.*

⁵³ Apie apdovanojimą žr. Kauno meno mokyklos Mokytojų tarybos protokolas, 1940-06-03, in: *LLMA*, f. 61, ap. 3, b. 2, l. 7.

Kazys Varnelis savo darbo kabinete Bažnytinio meno muziejuje Kaune. Iki 1943.
Nuotrauka iš KVNMM archyvo

fotografuodamasis Bažnytinio meno muziejaus vedėjo kėdėje Varnelis pasistengė, kad kameros objektyvas užkabintų ir du kabinete ant sienos kabojusius jo kūrinius – figūrinę kompoziciją ir peizažą. Figūrinė kompozicija, sprendžiant iš nuotraukoje užfiksuoto fragmento, artima kitiems dailininko studijų metų tapybos darbams, tačiau peizažas liudija tam tikrą stiliaus posūkį, kurį galbūt net galima sieti su JAV dailininkės Georgia'os O'Keeffe poveikiu. Tiesa, plačiai banguojančių, saulės išdeginta žole apaugusių tuščių kalvų vaizdas primena ir pirmojo Varnelio tapybos mokytojo Vienožinskio Šiaurės Lietuvos ežerų vaizdus. Tai dar vienas patvirtinimas, kad ankstyvuojų kūrybos etapu Varnelis, ieškodamas asmeninio stiliaus, balansavo tarp vietinės mokyklos ir užsienio įtakų.

Savotiška pagarbos duoklė Ušinskui ir jo kūriniams Lietuvos paviljonui 1939 m. Niujorko pasaulinėje parodoje, kurie neabejotinai jaudino Varnelio studentišką vaizduotę, skatino galvoti apie valstybės reprezentaciją dailėje – 1944 m. pabaigoje Vienoje buvo sukurtas ir akademijos diplomo gynimui pateiktas pano *Lietuva*⁵⁴. Kas be ko, kūrinys primena ir kito Varnelio profe-

⁵⁴ Plg. Ušinsko pano *Lietuva* (1939, gipsas, tapyba, 300 × 1100) reprodukcijas leidinyje: Irena Mikuličienė, *op. cit.*, p. 47, 48–49, 80 ir viršelyje. Pano buvo saugomas Jaunimo centre Čikagoje, nuo 2010 m. – Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus nuosavybė (Ap 14391/1–24).

Kazys Varnelis. *Lietuva*. 1944–1945. Kūrinio saugojimo vieta nežinoma
(Reprodukcija iš leidinio: *Kazys Varnelis*, sudarytoja Jolanta Bernotaitytė,
Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2009, p. 12–13)

Herbert Dimmel. *Trachtenpärchen*. 1935. Kultūros centras „Tabakfabrik Linz“

soriaus, diplominio darbo Vienos dailės akademijoje vadovo Herberto Dimmelio kūryba; šiuo atveju Varnelio darbo stilius ir ikonografija pirmiausia ir sietini su jo įtaka. Tačiau tai nė kiek nemenkina Ušinsko reikšmės Varneliui, nes abu jo mokytojai vadovavosi analogiškais meniniais siekiais ir rėmėsi kone identiškais meniniais principais. Sunku pasakyti, ar Varnelį labiau paveikė Ušinsko dekoracija, ar turiniu ir stiliumi pastarajai giminingas Dimmelio pano *Trachtenpärchen* (1935) Linco Tabako fabriko (*Tabakfabrik Linz*) ceche. Ikonografijos požiūriu Dimmelio kompozicija yra tikra Ušinsko pano dvynė. Net jų ilgis vienodas – 11 metrų. Tik Dimmelio dekoracija sukurta stropiau, atidžiau, meistriškiau. Tai suprantama, nes ji ir orientuota ilgam vartojimui, o ne laikinam efektui, kaip Ušinsko darbas, likimo valia ne tik iš-

likęs iki mūsų dienų, bet net pasiekęs Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus saugyklas. Pasak istoriko Thomaso Dostalo, Dimmelio pano, vaizduojantis tradiciniais Aukštutinės Austrijos kaimiečių kostiumais vilkinčias poras barokinio ir modernaus Linco, tiksliau – pastarąjį ikūnijančio Tabako fabriko komplekso fone su per miestą vingiuojančiu Dunojumi ir Pöstlingbergo kalva, simbolizavo harmoningą ryšį tarp liaudies kultūros, ikiindustrinės tradicijos ir modernaus mechanizuoto darbo⁵⁵. Pano temiškai pratęsė pagrindinės laiptinės vitražo simboliką, kuri reprezentavo modernaus gamybos proceso dalyvius ir perteikė jų hierarchiją: inžinieriai, technikai ir brigadininkai kairėje; skareles ryšinės darbininkės baltais chalatais dešinėje. Pastarasis derinys skatina prisiminti dar vieną Ušinsko kūrinį – jo vitražus *Lietuvis* ir *Lietuvė* Prekybos, pramonės ir amatų rūmų Kaune centrinėje laiptinėje.

1929–1935 m. pagal Peterio Behrenso ir Alexanderio Poppo projektą iškilusio Linco Tabako fabriko architektūrą specialistai sieja ne su funkcionalizmu, o su Naujuoju daiktiškumu – *Neue Sachlichkeit* – ne tiek architektūros, bet labiau XX a. trečio-ketvirto dešimtmečio vokiečių tapybos ir grafikos stiliumi. Dėl architektūros stiliškos būty galima ginčytis, bet Dimmelio kūrinys, nepaisant jo nacionalsocialistinių aspiracijų, tipišką Naujajam daiktiškumui: irrealią nuotaiką fabriko freskoje kuria tiek estetizuotas industrinis peizažas be gyvų būtybių, tiek robotus ar dideles lėles primenančios žmonių figūros. Tiesa, kompozicijos tema yra austriško tautiškumo ir Linco gerovės apologija, o ne Naujajam daiktiškumui programiškai būdinga modernios visuomenės ar netgi civilizacijos kritika. Tikėtina, kad pastebėjęs savo studento iš Lietuvos polinkį kurti panašius vaizdus, Dimmelis skatino Varnelį eiti jam artimu, paties išmėgintu ir, kaip liudijo jo patirtis, profesiniu atžvilgiu parankiu keliu. Taip Varnelis gavo progą išmėginti du dalykus: oficiozinio stiliaus kūrimo patirtį ir jam imponavusį Naujojo daiktiškumo menininkų gebėjimą perteikti slogią sunkaus sapno, nepaaiškintos grėsmės atmosferą. Būtent tokią nuotaiką skleidžia ir Varnelio nutapytas generolo Velykio portretas. Lyginant su šiuo portretu, *Lietuva* yra dekoratyvus, savaip optimistinis kūrinys. Tačiau deindividualizuoti personažai, idealizuotas peizažas, charakteringi Naujojo daiktiškumo kūriniams, šiuo atveju kuria negyvo schemiškumo, sąstingiu paženklinto patoso įspūdį. Karo pabaigoje tokia pavojingai nureikšmintą, paviršutiniška asmens identitetui ir orumui svarbių vertybių reprezentacija visgi buvo svarbi ir savalai-

⁵⁵ Thomas Dostal, „Intermezzo – Austrofaschismus in Linz“, in: *Linz im 20. Jahrhundert*, t. 2, Herausgeber Fritz Mayrhofer, Walter Schuster, Linz: Archiv der Stadt Linz, 2010, p. 726.

kė, nors Varnelio sukurtas vaizdas optimizmą būtų pajėgęs įkvėpti tik itin palankiai nusiteikusiam žiūrovui. Štai jo bičiulis ir pirmas rimtas kritikas Paulius Jurkus rašė:

Lietuvos panneau jau nėra nė pėdsako tos vargo ir darbo tėvynės. Čia viskas surikiuota iškilmingai nuotakai. Gražiai drapiruoti žmonės stovi išdidūs ir savo jėga pasitiki, nes jie yra šitos sodybos viešpačiai. Jie savo darbu nugali žemę ir pagal savo valią sukuria visą harmoningą buitį. Gamta irgi šventiškai nuotakai palenkta. Rugiai lyg mūras, medžiai apsikarpe, susišukavę, bijosi pajudėti ir iš-eiti iš bendros ansamblio tvarkos. Ir namai tarytum būtų šiom iškilmėm naujai perdažyti. Iššukuoti, nublizginti arkliai dairosi lyg netikėdami, kad gyvenime taip gražu. Tolumoje besitiesias peizažas atliepia tai pačiai nuotakai. Suguldytos kalvos, apkirpti medžiai pagal dailininko valią.⁵⁶

Jurkus pripažino, kad Varnelis pasiekė reprezentacinio išpūdžio ir sukūrė išdailintą ir tuo amžininkų pasididžiavimą bei nostalgiją paliktai tėvynei keliantį Lietuvos vaizdą. Kita vertus, jis jautriai pagavo ir atsargiai parinkęs žodžius įvardijo bičiulio meninės manieros aklavietę, signalizavusią apie sąstingį, paviršutiniškumą ir būtinybę ieškoti naujų kelių:

Visa jo kūryba yra pagramzdinta savotiškame sustingime, kurį padiktuoja pats dekoratyvinis menas. Žmogus nustoja savo individualybės, charakterio. Jis yra tik figūra, tik dekoratyvinis elementas, nes jis veikia į paveikslą visumą ne savo psichologija, o savo buvimu. Dekoratyvindamas paveikslą visumą, jis visa stilizuoja. Čia veikia ne žmogus, ne daiktai, bet bendroji šventiškoji nuotaika.⁵⁷

Lygiai tokiais pat žodžiais būtų galima apibūdinti ir minėtuosius Ušinsko bei Dimmelio pano – tos pačios individualų stilių nuasmeninančios propagandinio meno virtuvės pavyzdžius, kurie buvo brangūs ir aktualūs amžininkams žmonių, miestų, tautų, valstybių žūties akivaizdoje, bet pasikeitus aplinkybėms, išnykus kritinei situacijai, virsdavo deklaratyviais, gremėzdiškais, lėkštu didaktiškumu propagandinį plakatą primenančiais vaizdais. Tikėtina, kad Varnelis tai pats matė ar bent nujautė ir dėl to vengė prisiminti jaunystės kūrinius, tarp jų ir pano *Lietuva*. Jo archyve nėra net pano nuotraukos, nors reprodukcijos iševijos spaudoje patvirtina, kad pano buvo fotografuotas.

Paradoksalu, bet pasidavęs dekoratyvumo siekiui ir pasirinkęs standartizuotą *art deco* manierą, Varnelis tarsi išsilaisvino. Diplominis darbas jį

⁵⁶ Paulius Jurkus, „Dailininkas Kazimieras Varnelis“, in: *Aidai*, Augsburgas, 1947, Nr. 8, p. 377.

⁵⁷ *Ibid.*

Šančių Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia. 1935–1938. Architektas Algimantas Šalkauskis. Izidoriaus Girčio nuotrauka iš privataus rinkinio

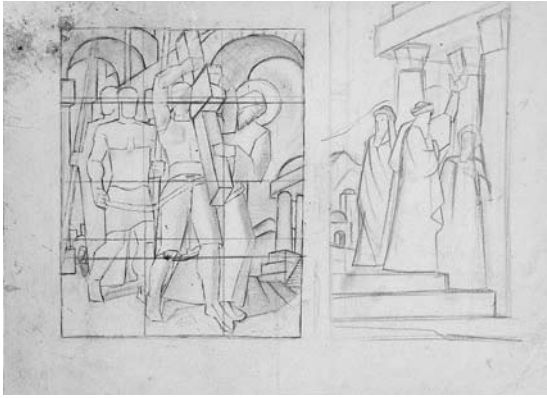

Romos Kristaus Karaliaus Švč. Širdies bazilika Prati rajone (Basilica del Sacro Cuore di Cristo Re). 1924–1934. Architektas Marcello Piacentini

pastūmėjo žengti formos analizės ir atitinkamai – jos sugeometravimo keliu. Bavarijoje Varnelis pirmąsyk drįso šį metodą nuosekliai pritaikyti ir bažnytinei dailei. Sunku pasakyti, ar buvo prieš tai matęs Ušinsko Kryžiaus kelio stotis, pradėtas tapyti 1942 m. moderniškiausiai Kauno katalikų šventovei – Šančių Švč. Jėzaus Širdies bažnyčiai. Kad ir kaip būtų, bvariškojo laikotarpio Varnelio bažnytinė dailė, vertinant lietuviškosios tradicijos jai padarytą poveikį, atrodytų artimiausia būtent Ušinsko tapybai Šančių šventovėje. Palyginimas taip pat leidžia įvertinti Varnelio atotrūkį nuo istorizmo, kurio dirbdami Lietuvoje neišvengė nei Ušinskas, nei Varnelio bendraamžis Kasiulis.

Šančių bažnyčia iškilo 1935–1938 m. pagal architekto Algimanto Šalkauskio projektą fabrikų ir kareivinių rajone, prie Kauno prijungtame tik 1919 m. Savo formomis ji rezonavo su aplinkiniam užstatymui būdinga pramonės architektūra. Tūrių primenantį pirmąją modernistinės architektūros šventovę Mussolinio Italijoje laikomą Marcello Piacentini projektuotą Romos Kristaus Karaliaus Švč. Širdies baziliką Prati rajone (*Basilica del Sacro Cuore di Cristo Re*, 1924–1934), Šančių šventovė išsiskiria pagal inžinieriaus Prano Markūno projektą įrengtu modernistiniu perdengimu. Presbiterijos galinėje sienoje, kaip ir priekiniame fasade, iš pradžių buvo įstatytas didžiulis stačiakampis langas. Svarbiausias dekoro akcentas – tamsiaveidžių arkangelų figūromis Truikio ištaipyta triumfo arka išsiskyrė iš rytų ir vakarų pakaitomis sklidusios šviesos užlietoje erdvėje. Deja, vokiečiams stumiant

Šančių Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios
presbiterija su išstiklinta galine siena.
Iki 1941. Nuotrauka iš privataus rinkinio

Stasys Ušinskas. Šančių Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios
Penktosios Kryžiaus kelio stoties eskizas. Apie 1942.
Privati nuosavybė. Arūno Baltėno nuotrauka

Stasys Ušinskas. Šančių Švč.
Jėzaus Širdies bažnyčios Penktoji
Kryžiaus kelio stotis. Apie 1942.
Arūno Baltėno nuotrauka

sovietus iš Kauno, neatlaikę sprogimo bangos presbiterijos stiklai išdužo. Stiklas karo sąlygomis buvo didžiulis deficitas, tad anga užmūryta plytomis, paliekant iš abiejų šonų du siaurus ir palyginti žemus arkinius langus: į juos vėliau įstatyti Ušinsko vitražai. Dar Varneliui tebesant Kaune, sesers padedamas Ušinskas apie 1942 m. pradėjo tapyti Šančių bažnyčios Kryžiaus kelio stotis. Sekti šio darbo eigą bent mintimis Varneliui leido Ušinskaitės laišakai:

Tau išvažiavus, Stasys tuojau persikėlė į naująją dirbtuvę [greičiausiai turima omenyje buvusi Varnelio dirbtuvė kunigų seminarijos rektorato rūmuose]. Dirba ten dažniausiai nuo ryto iki p.[o] p.[ietų] 5–6 val., vakarais namuose. Pas Tave, t. y. dirbtuvėje, dirba stacijas [tikėtina, kad Šančių bažnyčiai], o namuose Kauno teatrui dekorac.[ijų] eskyzus. Paėmė, be to, dar vitražiuoką pas kun. Kapočių mažajai bažnytėlei [turima omenyje senoji Prisikėlimo bažnyčia]. Bet tam vitražiuokui vis tiek eskyžą turiu paruošti aš (kurio piešinį šiandien baigiau).⁵⁸

⁵⁸ Filomenos Ušinskaitės laiškas Kaziui Varneliui iš Kauno į Vieną, 1944-01-15, in: KVNМ, f. 11, ap. 3.

Bažnytinė Varnelio dailė Bavarijoje. Sugretinus Ušinsko piešinius Šančių bažnyčios Kryžiaus kelio stotims ir Varnelio eskizus pieštuku Burglengenfeldo Šv. Vito katalikų bažnyčios transepto puskupoliui, trumpam pasirodo, kad tai – tos pačios rankos kūriniai. Vis dėlto išsižiūrėjus, toks išpūdis išnyksta: Varnelio motyvai modernesni, visuma darnesnė, griežčiau pajungta vieningam stilizavimui. Dar ryškiau nuo Ušinsko kūrinių skiriasi spalvotasis Burglengenfeldo puskupolio plafono projektas – dailininko archyve yra išlikusi jo nuotrauka. Tai dviejų skirtingų postkubizmo raidos etapų pavyzdžiai: Ušinską tebesaisto ilgojo XIX a. bažnytinio meno tradicijos, o Varnelis Vokietijoje nuo jų atitrūko radikaliam sumodernindamas savo raišką ir taip ją išgrynindamas, pasirengdamas amerikiniam abstrakcijos periodui. Burglengenfeldo plafono projekte nebėra nė pėdsako ankstesniems jo bažnytinės dailės kūriniams būdingo ekspresionizmo ir istorizimo, o kartu stilistinės eklektikos; tai itin disciplinuotas pokubistinio *art deco* pavyzdys, vainikuojantis nuo studijų Meno mokykloje pradžios jo labiau intuityviai kultivuotą manierą. Vis dėlto Jurkus, susiejęs Burglengenfeldo plafono projekto daromą išpūdį su Ušinsko įtaka Varneliui, buvo teišus. Lygindamas jis orientavosi į pačius dekoratyviausius bičiulio mokytojo kūrinius – scenovaizdžius ir jų projektus, kuriuose gausu architektūros elementų, taip pat iš dalies į ketvirto dešimtmečio antros pusės perspektyvinius pano:

Norėdamas sustiprinti didingumo išpūdį, jis [Varnelis] įveda gausų architektūros elementą. Jo panaudojimas yra dekoratyviškai teisingas ir vykęs. Barokas savo tapyboje pramušdavo architektūrą, kad tuo sudarytų kuo didesnį, gilesnį erdvės išpūdį. Romantikų tapyboje ji, architektūra, tėra kaip pagalbinis elementas, kurį svajonės, melsvų tolių išpūdį. Dekoratyviniame mene architektūra turi atbaigti pastato planą, kambario ar salės apipavidalinimą. Ji turi sukurti didingumo, ramumo nuotaiką. Tai puikiai liudija jo Burgla[e]ngelfeldo bažnyčios kupolo eskyzas. Tačiau ši K. Varnelio architektūra neturi nieko bendro su nusistovėjusiomis savo formom. Ji dailininko įvedama stilizuotai. Kolonos, sienų masės gauna neįprastas formas. Čia prisimena jo mokytojo dail. St. Ušinskio kūryba, kurioje taip pat buvo apsčiai architektūros elemento.⁵⁹

Be abejo, Burglengenfeldo atveju reikėtų kalbėti ne vien apie Ušinsko, bet ir apie vėlyvojo Bavarijos baroko įtaką Varneliui. Iki tol jis nebuvo išmėginęs *sotto in su* – iš apačios į viršų perspektyvos, kurią Ušinskas pradėjo naudoti ketvirto dešimtmečio pabaigoje projektuodamas sienų ir ypač lubų

⁵⁹ Paulius Jurkus, *op. cit.*, p. 377.

Burglengenfeldo Šv. Vito katalikų parapijinė bažnyčia. Giedrės Jankevičiūtės nuotrauka, 2021

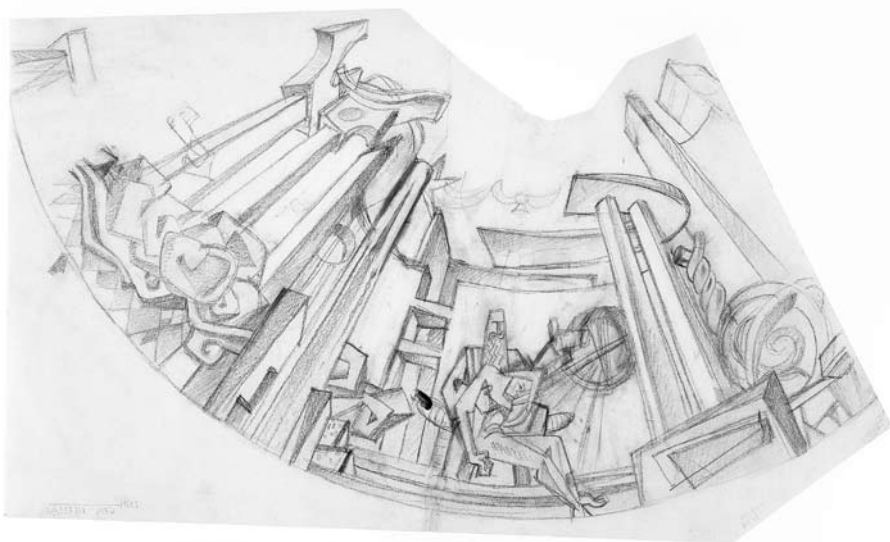

Burglengenfeldo Šv. Vito katalikų parapijinės bažnyčios centrinės navos dekoras: XVIII a. vidurio navos skliauto tapyba ir XX a. pabaigos transepto puskupolio dekoras. Giedrės Jankevičiūtės nuotrauka, 2021

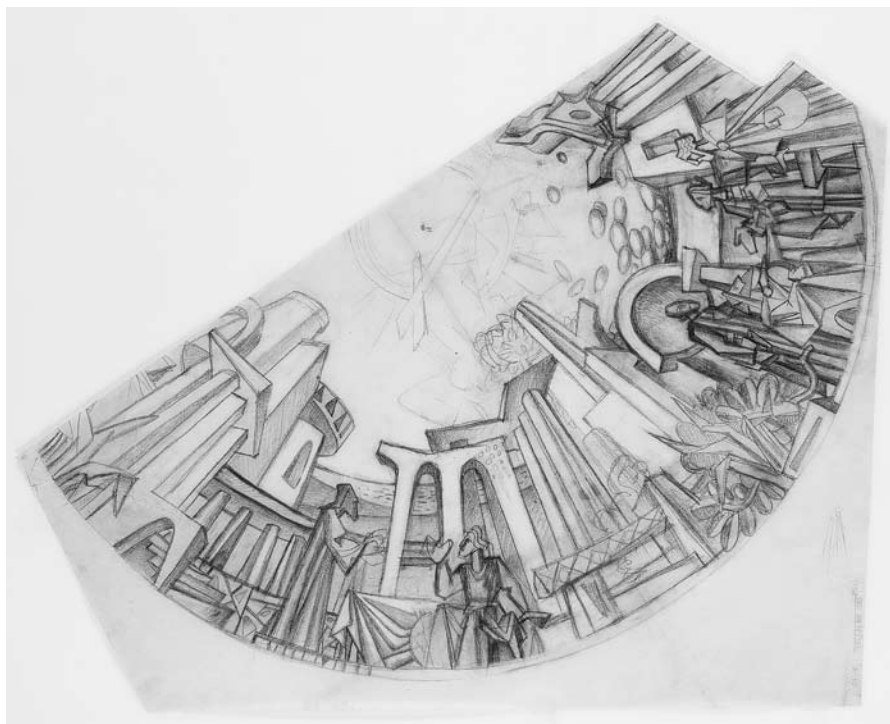
tapybą: 1937 m. pano Dariaus ir Girėno skrydžio tema, po 1938 m. plafonus *Muzika* ir *Cirko repeticija*⁶⁰. Kitaip sakant, pažintis su Ušinsko perspektyvos eksperimentais paruošė Varnelio žvilgsnį suinteresuotam susitikimui su Bavarijos baroku. Burglengenfeldo Šv. Vito bažnyčios vidaus tapyba rokokinio iliuziškumo požiūriu gana kukli, tačiau netoliese esančios Meteno benediktinų abatijos – tiek bažnyčios, tiek bibliotekos – rokokinis iliuzionizmas turėjo nustebinti net Vienos meno turtų išlepintą tenykštės dailės akademijos absolventą. Varnelio plafonas gana schematiškas, tačiau figūrinių scenų foną sudaranti fantastinė architektūra – kolonos, arkos, krenelėmis vainikuoti bokštai – akivaizdžiai atkeliauja iš bavariško rokokinio iliuzionizmo, nors spalvotame eskize dailininkas smarkiai redukavo formas jas dar labiau sugeometrindamas, kad išvengtų bet kokio istorizmo pėdsako. Jo eskizas skleidžia modernistinę metafizinę grėsmės nuotaiką.

Už Burglengenfeldo katalikų Šv. Vito parapijos užsakymą, kaip ir už pažintį su Metenu ir jo apylinkėmis, Varnelis turėjo būti dėkingas kunigui

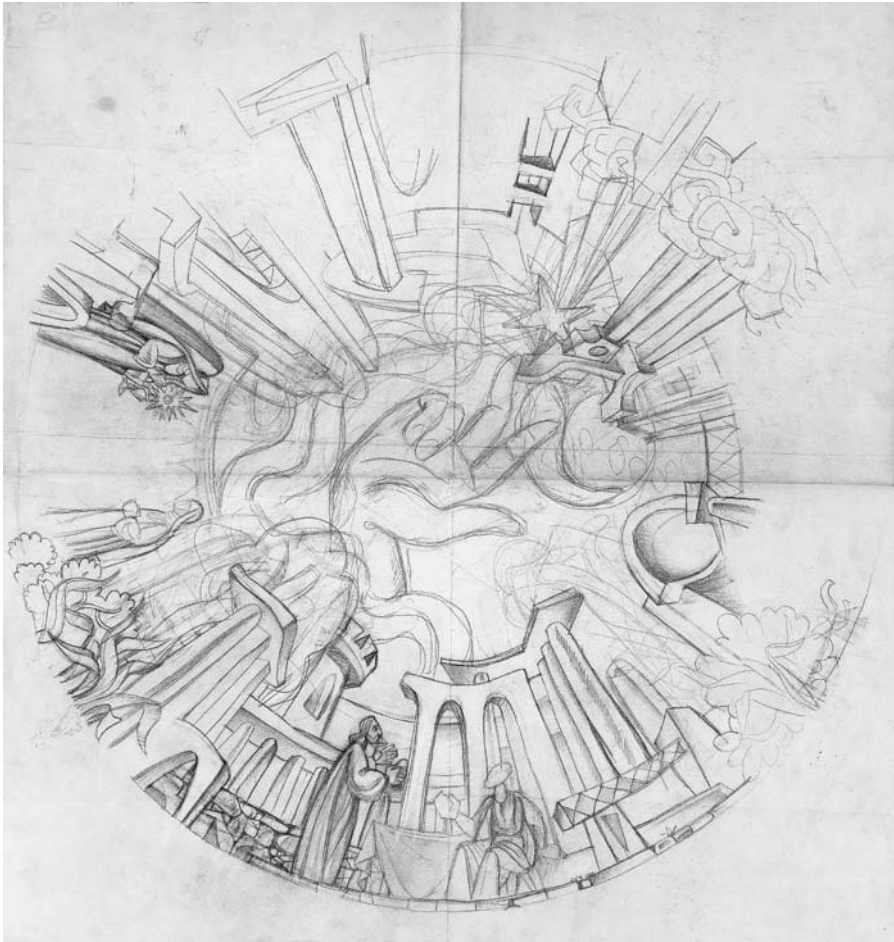
⁶⁰ Plg. Giedrė Jankevičiūtė, „Dailininkas politikos spąstuose: Lietuva 1939–1944 m.“, in: *Menotyra*, Vilnius, 2018, t. 25, Nr. 4, p. 319–340.

Burglengenfeldo Šv. Vito katalikų parapiinės bažnyčios puskupolio plafono dekoracijos projektas. Iki 1948. Lietuvos nacionalinis muziejus. Kęstučio Stoškaus nuotrauka

Burglengenfeldo Šv. Vito katalikų parapiinės bažnyčios puskupolio plafono dekoracijos projektas. Iki 1948. Lietuvos nacionalinis muziejus. Kęstučio Stoškaus nuotrauka

Burglengenfeldo Šv. Vito katalikų parapiinės bažnyčios puskupolio plafono dekoracijos projektas. Iki 1948. Lietuvos nacionalinis muziejus. Kęstučio Stoškaus nuotrauka

Kapočiui ir per jį Bavarijoje įgytoms pažintims – labiausiai Meteno benediktinui kunigui Angelusui Sturmui.

1944 m. pabaigoje Varnelis pradėjo kurti planus, kur galėtų bėgti iš vis dažniau bombarduojamos Vienos. Ta tema susirašinėjo su Kasiuliu, prisiglausti Austrijos kaimo idilėje jį nuoširdžiai kvietė prieglobstį Bachmaninge radęs kunigas Penkauskas:

Šiuo kartu aš labai nuoširdžiai kviečiu Tamstą apsilankyti pas mane: pabūsi kelias dienas, pasikalbėsime, pailsėsi, pasieškosi sau darbo ir vietos, mažgi Tamstai geriau seksis. Tamsta galėsi aiškiau pasakyti, koks darbas Tamstai būtų prie širdies, ką Tamsta apsiimtumei dirbti, nes visai be darbo, atrodo, bus neįmano-

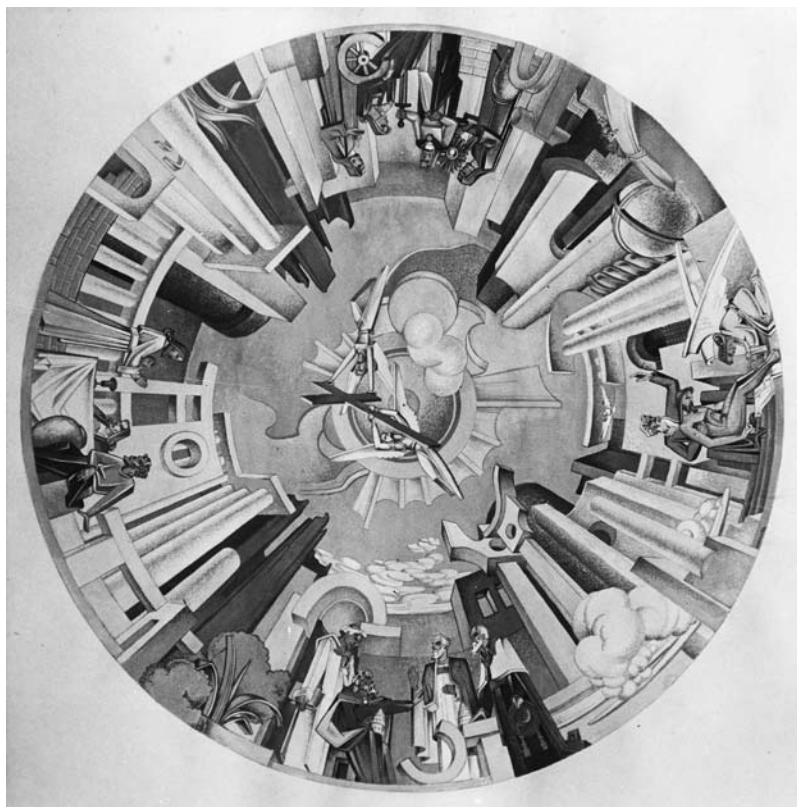
ma gauti kambarį. Aš Tamstos vardu galėjau siūlyti tik pagal specialybę: raštinėje, braižykloje, girininkijos įstaigoje ir pan. [...] Tik pasiimki maisto korteles, visa kita aš parūpinsiu, ką vietos sąlygos leis. [...] Geriausia važiuoti naktį, nors nuo 14 d. (XII) beveik kasdieną skrenda ir beldžiasi priešai. Porą kartų buvo ir vidurnaktį, tik, žinoma, ne Bachmanninge. Pavojingiausios vietos yra Amstetten, Linz, Wels. Traukiniai geriausi iš Westb[ahn]hof]: 18:14, 21:20 ir 22:30 (šis tik su Zullassungskarte). Jei žinosiu, kada atvažiuosi, ateisiu į stotį pasitikti.⁶¹

Tačiau įvykių eiga Varnelį privertė trauktis į Bavarijos išvietintųjų asmenų stovyklas, juolab kad tuose kraštuose galėjo tikėtis darbo pagal specialybę. Jo talentą ir kūrinis Meteno benediktinams išgyręs kunigas Kapočius įtikino platų pažinčių tinklą tarp apylinkės katalikų turėjusius konfratrus pasiklausinėti, ar neatsirastų Varneliui tinkamo užsakymo. Žemutinė Bavarija turėjo išteklių karo sužalotoms bažnyčioms remontuoti ir, esant reikalui, dekoruoti, tad neilgai trukus per Meteno abatijos kunigą tėvą Angelusą Sturmą Varnelį pasiekė Burglengenfeldo Šv. Vito katalikų parapijos pasiūlymas išstatyti 1937–1938 m. pagal Regensburgo architekto Franzo Günthnerio projektą perstatytą šios senos šventovės transepto kupolinį perdengimą. 1945 m. lapkritį gavęs iš Regensburgo Günthnerio jam persiūstus bažnyčios brėžinius, Varnelis nedelsdamas pradėjo projektuoti puskupolio dekorą⁶². Iš pradžių darbas judėjo gana sparčiai, nors dėl plafono ikonografijos užsakovas niekaip negalėjo apsispręsti ir dailininkas ją vis kaitaliojo nuo Marijos ir Jėzaus gyvenimo scenų su centriniu Sutvėrėjo rankos motyvu pereidamas prie šv. Vito žemiškosios istorijos ir jo išaukštinimo danguje⁶³. Šv. Vito bažnyčios klebonas

⁶¹ Prano Penkausko laiškas Kaziui Varneliui į Vieną iš Bachmanningo, 1944-12-18, in: *KVNM*, f. 11, ap. 3.

⁶² Inžinieriaus Franzo Günthnerio oficialus laiškas, 1945-11-19, in: *KVNM*, f. 11, ap. 1. Valstybės samdomas architektas Franzas Günthneris dirbo paveldosaugos sistemoje, projektavo karo apgriautų bažnyčių atstatymą, pavyzdžiui, Neustadte prie Dunojaus restauravo artilerijos ir aviacijos apgriautą Šv. Lauryno parapiinę bažnyčią ir jos bokštą. Nors trūko medžiagų ir finansų, buvo atkurta rytinė nava, atstatytos sugriautos sienos, rekonstrukcija baigta 1948 m. liepą, tada imtasi bažnyčios įrangos ir naujų dekoru elementų. Pagal jo projektą atkurta Schwandorfer Kreuzberg karmelitų vienuolyno bažnyčia, kuri buvo beveik visiškai sunaikinta per 1945 m. balandžio 17 d. antskrydį (<https://www.hdbg.eu/kloster/index.php/detail/geschichte?id=KS0882>).

⁶³ Plg. užrašus Šv. Vito bažnyčios dekoru byloje, saugomoje Bavarijos žemės paveldosaugos tarnybos dokumentacijos archyve Miunchene: Burglengenfeld, Lkr. Schwandorf, Kath. Stadtpfarrkirche St. Vitus, D-3-76-119-38, 93133, Dokumentationswesen der Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege. Operatyviai gauti Šv. Vito bažnyčios pertvarkymų byloje esančių dokumentų kopijas pandemijos sąlygomis padėjo Lietuvos Respublikos ambasados Vokietijoje kultūros atašė Rasa Balčikonytė, esu jai už tai nuoširdžiai dėkinga.

Burglengenfeldo Šv. Vito katalikų parapiinės bažnyčios puskupolio plafono dekoracijos projektas. Iki 1948. Nuotrauka iš KVNMM archyvo

Josefas Grafas stengėsi nevaržyti menininko laisvės. Laiškuose Varnelį jam rekomendavusiam kunigui Sturmui džiaugėsi eskizais, kurie, anot jo, patikę ir už darbus Burglengenfelde atsakingam architektui Günthneriui:

Ponas Günthneris man irgi rašė, kad jis visai patenkintas eskizais. Jis parašė taip: „Tai neabejotinai žymus menininkas, turintis ypatingą monumentalisto talentą. Man susidarė įspūdis, kad grafika, t. y. piešinys, persveria tapybą. Barokiškumą atliepia panaudojamos, beje, sumodernintos, architektūrinės formos. Pono Varnelio kuriamoms formoms būdingas išskirtinis savitumas. Idant jos harmoningai derėtų su senos barokinės patalpos dalimi, reikėtų minkštesnių, šiltomis baroko spalvomis perteiktų atspalvių. Nusprendę rinktis Varnelį, jūs tikrai neapsigausite.⁶⁴

⁶⁴ Burglengenfeldo Šv. Vito katalikų parapijos klebono Josefo Grafo laiškas tėvui Angelusui Sturmui į Meteną, 1946-02-05, iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, in: KVNMM, f. 11, ap. 1.

Kunigo Grafo palankumą Varnelio pasiūlymui patvirtina jo ketinimai nedelsiant derinti darbų bažnyčioje leidimus su vyskupu, o po to ir Bavarijos paveldosaugos įstaiga Miunchene:

Būtų labai smagu netrukus pamatyti spalvotą kupolo eskizą. Greitai turėsiu galimybę automobiliu nuvykti į Miuncheną, tad šį eskizą galėčiau pristatyti Žemės istorinių paminklų apsaugos tarnybai, bet pirma ponui Vyskupui. Deja, Meteną man pačiam ne taip paprasta pasiekti, antraip tikrai atvažiuočiau. Taigi truputį „pajudink“ Varnelį, vis „pajudink“. Gal man perversi jam šiek tiek pinigų?⁶⁵

Tačiau Varnelis susidūrė su sveikatos problemomis, galiausiai turėjo gultis į ligoninę, kur jam atlikta gerklės operacija. Dėl to jis delsė pristatyti žadėtą eskizą, neskubėjo atsakyti į klebono laiškus. Prieš pat Kalėdas pyktelejęs kunigas Grafas pareikalavo, kad dailininkas kuo skubiau pateiktų eskizą, kuri būtų galima rodyti komisijoms, priešingu atveju žadėjo ieškoti kitų specialistų:

Didžiai gerbiamas pone Varneli! Pagaliau davėte apie save žinią. Aš laukiau, laukiau, vis laukiau, ir vis tuščiai. Jau maniau, kad Jūs suvis pražuvote, tad kreipiausi į Žemės istorinių paminklų apsaugos tarnybą, ir jie man pasiūlė paskelbti konkursą, pakvietus kokius tris keturis tapytojus. Gerai, kad aš dar nieko nepradėjau. Skubiai atsiųskite kupolo eskizą, kad dar prieš Naujuosius galėčiau jį pateikti tarnybai. Bet rimtai paskubėkite. Tarnyba laikosi nuomonės, kad jeigu Jūsų projektas bus priimtinas, jie jam pritaras. Taigi negaiškite!⁶⁶

Prašymą klebonas pakartojo po kelių savaitių 1947 m. sausį akcentuodamas, kad parapija planuotus darbus norėtų per metus užbaigti:

Didžiai gerbiamas pone Varneli! Mane pasiekė Jūsų telegrama. Prieš mudviem pradėdant tolesnes derybas, norėčiau, kad Jūs tvirtai pasakytumėte, ar tikrai galėsite šiemet pradėti ir užbaigti darbus mūsų parapijėje bažnyčioje. Jūs ir pats suprantate, kad man ir mano parapijai jokios naudos, jei nuo eskizo nė per žingsnį nepasistūmėsime į priekį. Jau ir taip per tai pražuvo ištisi metai. 1946 m. gruodžio 10 d. rašėte: didžiojo kupolo eskizas beveik baigtas. Prašyčiau šį eskizą užbaigti ir atsiųsti, kad galėčiau pateikti Žemės istorinių paminklų apsaugos tarnybai. Jei tarnyba jam pritaras, Jūs galėsite ištaipyti šoninius segmentus. O jeigu tarnyba eskizą atmes, toliau bendradarbiauti nebebus prasmės. Aš tikrai mielai patikėčiau Jums šį darbą, bet tada į jį reikėtų kibtį visomis jėgomis ir dar šiemet pabaigti. Kol kas Krašto tarnyboje nesiėmiau jokių žygių, nes vis laukiu Jūsų eskizo. Todėl labai prašau, kuo greičiausiai jį atsiųskite!⁶⁷

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Burglengelfeldo Šv. Vito katalikų parapijos klebono Josefo Grafo laiškas Kaziuui Varneliui, 1946-12-16, iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, in: *KVNM*, f. 11, ap. 1.

⁶⁷ Burglengelfeldo Šv. Vito katalikų parapijos klebono Josefo Grafo laiškus Kaziuui Varneliui, 1947-01-03, iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, in: *KVNM*, f. 11, ap. 1.

1947 m. ankstyvą pavasarį Varnelį pasiekė žinia apie galimybę netrukus išvykti į JAV. Burglengenfeldo užsakymas vėl pakibo ant plauko. Ištikimas dailininko gerbėjas tėvas Sturmas siūlėsi perimti eskizo įgyvendinimo reikalus į savo rankas ir surasti tinkamą Varnelio parengto projekto atlikėją, neabejodamas, kad klebonas šiam sumanymui pritaris ir net sumokės Varneliui honorarą:

Labai norėčiau turėti Burglengenfeldo koplyčios eskizą – ar leisite man išsakyti nekuklų prašymą – padovanokite jį man kaip prisiminimą. Man vis tebeatrodo, jog privalau pasirūpinti, kad jis būtų įgyvendintas Burglengenfelde. Ponas klebonas Grafas tikrai neatsisakys sumokėti honoraro, tad prašyčiau nurodyti kainą. Nesunkiai surasiu dailininką, kuris realizuos tą projektą, nes ką ne ką pažįstu Miunchene. [...] Žinau, kad daug pageidauju, prašydamas eskizo, bet gal galite sudėti šią auką.⁶⁸

Sunku pasakyti, kaip Varnelis reaguavo į kunigo Sturmo pasiūlymą, greičiausiai nenorėjo patikėti savo sumanymo kitoms rankoms. Miuncheno paveldosaugos įstaiga parapijai rekomendavo kitą dailininką. Šis siūlomo užsakymo atsisakė. Atsirado ir iniciatyvių savanorių, bet jie neįtiko parapijai. Taigi kai Varnelio kelionė į JAV nusikėlė, jis vėl atnaujino derybas dėl plafono tapybos. Prieš rašydamas klebonui, pirmiausia kreipėsi į ištikimąjį tėvą Sturmą prašydamas jo patarimo ir užtarimo. Sturmas paragino Varnelį nenuleisti rankų, nuoširdžiai įtikinėdamas, kad jo eskizas užsakovui arčiausiai širdies ir neturi konkurentų:

Ponas Scheidemandelis [galėtų būti Walter Scheidemandel (1894–1987), tapytojas, bažnyčių dekoruotojas] irgi buvo padavęs paraišką dėl Burglengenfeldo, bet ponas Grafas jo nenori. Taip pat ir Paminklų priežiūros tarnybos atstovas sakė, kad jis kažin ar tam darbui tinkamas. Tad viskas tikrai susiklostys taip, kad Jūsų projektas bus įgyvendintas. Atvažiuokite, man bus labai smagu.⁶⁹

Dėkodamas Varneliui už velykinę dovaną – spalvotą Lietuvos herbo piešinį – tėvas Sturmas sveikino jo apsisprendimą tęsti darbus Burglengenfelde:

Tačiau labiausiai Jums dėkoju už tai, kad nusprendėte pateikti savo Burglengenfeldo [bažnyčios kupolo] projektą. Tad iš pradžių nuvažiuokite į Burglengenfeldą, o kai ten viską aptarsite, į Meteną.⁷⁰

⁶⁸ Angeluso Sturmo laiškas Kaziui Varneliui iš Meteno benediktinų abatijos, 1947-03-23, iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, in: *KVNM*, f. 11, ap. 1.

⁶⁹ Angeluso Sturmo laiškas Kaziui Varneliui iš Meteno benediktinų abatijos, 1947-04-02, iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, in: *KVNM*, f. 11, ap. 1.

⁷⁰ *Ibid.*

Burglengenfeldo kleboną vėl atsiradusi galimybė įgyvendinti Varnelio sumanymą iš tiesų pradžiugino:

Kaip laimingai susidėjusias aplinkybes vertinu tai, kad Žemės istorinių paminklų apsaugos tarnybos nurodytas ir rekomenduotas tapytojas Kasparas užsakymo neperėmė, nes dabar yra gavęs kitą, kurį privalo skubiai atlikti. Man parašė mano draugas tėvas Angelus, kad Jūs vis dėlto nevykstate į Ameriką ir vėl domitės Burglengenfeldu. Tad negaišuodamas atvažiuokite su savo eskizu į Burglengenfeldą. Laukiu Jūsų.⁷¹

Deja, planas galutinai sužlugo pačioje 1947 m. pabaigoje Miuncheno paveldosaugos įstaigai nutarus, kad Varnelio eskizas vis dėlto netinkamas⁷². Šis sprendimas nuliūdino ir dailininką, ir jo rėmėjus. Tėvas Sturmas nusiųs vylęs ir pasipiktinęs rašė Varneliui:

Mane tebeslegia apmaudus faktas, kad Miuncheno istorinių paminklų priežiūros tarnyba atmetė Jūsų gražųjį eskizą. Ponas daktaras Karlas Buschas jį įvertino teigiamai⁷³, tad labai nustebo, kai jam pranešiau, kad konservatorija jį atmetė. Truputį pykstu ir ant Burglengenfeldo klebono, kad nesiėmė tolesnių žingsnių dėl Jūsų. Jis visiškai nesupranta meno, kiek jį pažįstu, tikėjosi, kad paveiksle bus pavaizduota daug besivartaliojančių figūrų, panašiai kaip Jūsų bataliniame paveiksle [greičiausiai kompozicijos *Rūdavos kautynės* spalvotas pakartojimas]. Vis dėlto rūpestingai saugokite savo eskizą – gal galėsite jį panaudoti kur nors kitur. Man šovė į galvą mintis: parašykite ponui Meteno vienuolyno abatui, ar pas jį neatsirastų Jums kokio nors darbo, nes jis aukštai vertina Jūsų meną. Suprantama, neminėkite, kad aš Jums taip patariau.⁷⁴

Matyt, tėvas Sturmas su Varneliu svarstė ir daugiau galimybių lietuvių menininkui pritaikyti savo gebėjimus Meteno apylinkių katalikų šventovėse. Tarsi tęsdamas gyvą pokalbį Sturmas laiškuose dalijosi su Varneliu

⁷¹ Burglengenfeldo Šv. Vito katalikų parapijos klebono Josefo Grafo laiškas Kaziui Varneliui, 1947-04-14, iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, in: *KVNM*, f. 11, ap. 1.

⁷² Plg. išnašą nr. 63; Varnelio projekto svarstymo protokolo tarp šių dokumentų, deja, nėra.

⁷³ Karlas Buschas (1905–1964) – dailės istorikas, Bavarijos bažnytinės dailės ir architektūros tyrinėtojas, Wilhelmo Pinderio mokinys, kunigo Angeluso Sturmo pažįstamas. Sturmas jau buvo jį neakivaizdžiai pristatęs Varneliui; 1947-03-23 savo laiške jis rašė: „Be to, su Jumis norėtų užmegzti pažintį laiškais menotyrininkas daktaras Karlas Buschas iš Miuncheno, skulptoriaus Georgo Buscho, sukūrusio krucifiksą mūsų refektoriumui, sūnus“. Galbūt Buschas buvo užmezgęs kontaktą su Varneliu ir susirašinėjimo pėdsakų reikėtų ieškoti Buscho archyve.

⁷⁴ Angeluso Sturmo laiškas Kaziui Varneliui iš Meteno benediktinų abatijos, 1948-01-02, iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, in: *KVNM*, f. 11, ap. 1.

žiniomis apie apylinkėse atliktas bažnyčių rekonstrukcijas ir naujai vykdomus dekoro darbus:

Pono kapeliono iš Noihauzeno nurodymu mažoji koplyčia Finzinge netrukus bus suremontuota – žmonėms pasidarė sarmata, kad šalia tokios gražios Šv. Leonardo bažnyčios yra tokia apleista koplytėlė. Darbus atliks dailininkas Schneideris. Vienas vengrų majoras ir dailininkas mėgėjas parengė seriją piešinių pono abato priimamajam, tokius kitų Bavarijos abatijų atvaizdus. Taip pat natūralaus dydžio pono abato portretą. Juk jis, šiaip ar taip, tapytojas. Universiteto bažnyčia, jos gražiosios lubų freskos vis labiau nyksta. Nėra kas tuos darbus atliktų, o esami darbininkai tvarko studentams skirtas patalpas.⁷⁵

Kunigo Sturmo laiškuose Varneliui minima ir vienanavė barokinio stiliaus Šv. Leonardo katalikų bažnyčia Buchberge – mažyčiame miestelyje už kelių kilometrų nuo kiek didesnio Offenbergo Meteno abatijos kaimynystėje (Katholische Filialkirche St. Leonhard, Buchberger Strasse 66; paminklo numeris pagal Bayerischen Landesamt für Denkmalpflege D-2-71-140-5). Atrodytų, kad šios bažnyčios sienų tapybai Varnelis parengė kartonus, o gal net buvo pradėjęs juos įgyvendinti. 1947 m. kovo pabaigoje Sturmas Varneliui rašė:

Nuolat Jus atminsiu gražiuoju, nes Buchbergo [bažnyčios] piešiniai man nepaliaujamai teikia didį džiaugsmą.⁷⁶

Varnelio archyve KBNM išliko fotografija, užfiksavusi jį *in situ* Buchbergo bažnyčioje, koreguojantį prie sienos pritvirtintus originalaus dydžio piešinius ar kartonus⁷⁷. Ar Varnelis buvo sudaręs su Šv. Leonardo parapija sutartį, ar parapija gavo leidimą įgyvendinti jo projektą, kiek šis sumanymas buvo pasistūmėjęs, dar nėra aišku – Miuncheno paveldosaugos archyve saugomoje dokumentacijoje duomenų apie tai nėra⁷⁸. Galbūt situaciją nušviestų tyrimas *in situ*, t. y. apsilankymas pačioje Šv. Leonardo bažnyčioje. Kol kas straipsnio autorei to padaryti nepavyko, nes informacija apie šį Varnelio kūrinį iškilo sukaupus medžiagą straipsniui ir pradėjus jį rašyti.

⁷⁵ Angeluso Sturmo laiškas Kaziui Varneliui iš Meteno benediktinų abatijos, 1947-04-02, iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, in: *KVNM*, f. 11, ap. 1.

⁷⁶ Angeluso Sturmo laiškas Kaziui Varneliui iš Meteno benediktinų abatijos, 1947-03-23, iš vokiečių kalbos vertė Giedrė Sodeikienė, in: *KVNM*, f. 11, ap. 1.

⁷⁷ Už nuorodą dėkoju kolegei Aistei Bimbirytei-Mackevičienei.

⁷⁸ Plg. dokumentus, saugomus Buchbergo Šv. Leonardo bažnyčios byloje Bavarijos žemės paveldosaugos tarnybos dokumentacijos archyve Miunchene: Buchberg, Gde. Offenbergl. Lkr. Deggendorf, Kath. Kirche St. Leonhard, 8351, Dokumentationswesen der Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege.

Kazys Varnelis Buchbergo Šv. Leonardo katalikų bažnyčios navoje pritaistytų sienų dekoru kartonų fone. 1946. Nuotrauka iš KVNМ archyvo

Pristatydamas Varnelio kūrybą žurnale *Aidai* skelbtoje apžvalgoje Jurkus išvardijo ne taip mažai bičiulio darbų, sukurtų Vienoje ir Bavarijoje, tačiau Buchbergo sienų tapybos jis nepaminėjo:

Jau baigtas spalvose *Rudavos mūšio* eskyzas. Meteno vienuolyne dekoravo koplytėlę. Jau padaryti planai ir eskyzai Prisikėlimo bažnyčios dekoravimui. Drobyje aliejumi išpildytas *Lietuvos* panneau. Gavęs užsakymą, Burgla[e]ngenfeldo bažnyčiai padarė spalvotą kupu[o]lo eskyzą. (Šis darbas išpildytas turi turėti 208 m²). Šiuo metu jis yra padaręs temperą iš paros ciklo *Rytą* ir *Dieną*. Šalia to dar sukūrė keletą portretų: Kan. F.[elikso] Kapočiaus, Dr. K.[azimiero] Alminausko, Mr. Abott.⁷⁹

Jurkaus sąrašas sudarytas 1947 m., kai derybų baigtis dėl Burglengenfeldo dar nebuvo aiški, o galimi darbai Metene tebuvo tėvo Sturmo pla-

⁷⁹ Paulius Jurkus, *op. cit.*, p. 377.

nuose. Vis dėlto Jurkus optimistiškai avansu vardija abu sumanymus kaip įgyvendintus. Iš sumintų kūrinių Varnelis išsaugojo ir į Vilnių parsivežė *Rūdavos kautynių* piešinius bei spalvotą eskizą, taip pat Burglengenfeldo bažnyčios plafono piešinius ir spalvoto projekto fotografiją. Kiti minimi kūriniai – pano *Lietuva* ir temperos *Rytas* (nacių okupacijos metais Lietuvoje pradėto ciklo pirmosios dalies, kuri liko Kaune, pakartojimas) bei *Diena* užfiksuoti fotografijose. Deja, portretų ir Prisikėlimo bažnyčios dekoru projektų egzistavimo faktą kol kas liudija tik fragmentiški paminėjimai rašytiniuose šaltiniuose.

Pabaigai. Kontekstas, kuriame Varnelis pradėjo reikštis kaip bažnytinės dailės specialistas – dailininkas ir muziejininkas, – buvo gana tirštas ir įdomus. Kaune tuo metu jau buvo baigta atnaujinti benediktinių Šv. Mikalojaus bažnyčia, pritaikant ją Amžinajai Švč. Sakramento adoracijai, iškilo modernistinė Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia Šančiuose, pradėta rūpintis artėjančia Prisikėlimo bažnyčios statybos pabaiga ir jos dekoru darbais.

Jeigu tarp vyresnės kartos dailininkų bažnytinės dailės specialistų visiškai nebuvo, ir Vytauto bažnyčios puošybai Vaižgantui teko pasitelkti net Paulių Galaunę, o Petrą Kalpoką priversti imtis peizažistui sunkiai pasiduodančio figūrinės kompozicijos žanro, tai ketvirto dešimtmečio pabaigoje Katalikų Bažnyčios užsakymus sugebančius atlikti specialistus jau rengė Meno mokykla. Vienas pirmųjų pokyčio ženklų – po studijų Paryžiuje grįžusių valstybės stipendininkų darbai provincijos bažnyčiose, pavyzdžiui, Broniaus Pundziaus skulptūrinis altorius Betygalos bažnyčioje (1929). Na, o 1932 m. Kaunas džiugiai sveikino kuklų, bet ryškų kūrinių Studentų bažnyčios fasadui – Juozo Mikėno mozaiką Kristaus galva, sudėliotą talkinant Bronislovui Motuzai. Įspūdį darė anksčiau Lietuvoje nematytos monumentalios, archaikos bruožų turinčios, bet kartu modernios formos, o dar labiau vietinės medžiagos – Lietuvos laukų granito riedulių skaldos – panaudojimas. Benediktinių bažnyčios altoriui sukurti jau buvo paskelbtas konkursas, jame varžėsi bent keletas jaunų talentų. Bažnytinės dailės kūrėjų gebėjimus dailininkai demonstravo kasmetinėse Lietuvos dailininkų sąjungos parodose, kuriose netrūko modernių formų religinio meno pavyzdžių. Be abejo, ieškant orientyrų, dairytasi į kitas šalis, pirmiausia Vokietiją ir Prancūziją. Vokietijoje tebeieškota devocionalijų masiniam vartotojui, kliautasi jos amatininkų gebėjimais. Tai pastūmėjo kreiptis ir į tarptautini mastu pripažintus bažnytinio meno dirbėjus. Pakaktų paminėti, kad 1938 m. Liudo Truikio vitražus Benediktinių bažnyčiai gamino būstines

Vokietijoje ir JAV turėjusi Miuncheno Franzo Mayerio dirbtuvė; tai pačiai dirbtuvei planuota užsakyti ir vitražus Prisikėlimo bažnyčiai. Tačiau stilistinių orientyrų, kuriais rėmėsi bažnytinio meno atnaujinimo entuziastai ir šio judėjimo veikėjai, vis dėlto dairytasi Prancūzijoje. Iš šios šalies į Lietuvą atkeliavo ir neokatalikybės idėjos, ir modernaus bažnytinio meno praktikos pavyzdžiai. Šiek tiek žinome apie *Conservatoire national des arts et métiers*, *École nationale supérieure des arts décoratifs* pedagogų įtaką, tačiau nėra išsamiau aptarti ir įvertinti asmeniniai kontaktai tarp jaunosios kartos Lietuvos menininkų ir prancūzų modernaus bažnytinio meno kūrėjų, padarę poveikį kai kuriems iš jų. Minėtinas, pavyzdžiui, iki šiol tik probėkšmais Gražinos Martinaitienės tekstuose fiksuotas Juozo Mikėno bendradarbiavimo su bažnytinio meno atnaujinimo aktyvistu tapytoju Marcel-Lenoiru atvejis⁸⁰. Jam Mikėnas parsisamdė į pagalbinius 1929 m. vasarą, studijuodamas *Conservatoire national des arts et métiers*. Marcel-Lenoiras kaip tik tuo metu savo studijoje Notre-Dame des Champs gatvėje Monparnase kūrė 600 kvadratinų metrų freskos *Kristaus triumfas (La gloire de Dieu)* projektus. Ketino freską įrengti aikštėje prie Trocadéro muziejaus. Tai turėjo būti porinė kompozicija gerokai anksčiau Tulūzos Katalikų institute nutapytai freskai Švč. *Mergelės Marijos karūnavimas (Le triomphe de la Vierge couronnée par Dieu le Père, présentant au monde son fils crucifié, 1923)*. Jei ne ankstyva mirtis, galbūt jam ir būtų pavykę įgyvendinti šį grandiozinį sumanymą. Kad ir kaip būtų buvę, patirtis talkinant Marcel-Lenoirui stipriai paveikė Mikėno pažiūras ir individualų stilių: suteikė inspiracijų krikščioniškosios ikonografijos motyvams, paveikė pamėgtą žmogaus figūros tipažą, įtvirtino merginos su ožka, poilsio po žemės ūkio darbų temas, paskatino piešti anglimi ir sangvinu. Aktyviau įsitraukti į bažnytinio meno atnaujinimo judėjimą Lietuvoje Mikėnui sutrukdė laiko ir energijos pareikalavęs pedagoginis darbas, ir, be abejo, vienas po kito pasipylę reikšmingi valstybiniai užsakymai skulptūros kūriniams. Atitinkamai Lietuvos bažnytinėje dailėje neoklasicizmą užgožė jaunesnės kartos įsisavintos *art deco* stilizacijos. Šis stilius būdingas ir Liudo Truikio vitražams Kauno benediktinių Šv. Mikalojaus bažnyčiai, ir tos pačios šventovės altoriaus mensoje įkomponuotam Domicelės Tarabildienės reljefui *Kristaus galva*, vaizduojančiam veraikoną, ir, be abejo, ryškiausio šio stiliaus reprezentanto Stasio Ušinsko kūriniams. Tikėtina, kad *art deco* stilistika būtų dominavusi ir didžiausios Lietuvos katalikų

⁸⁰ Plg. Gražina Marija Martinaitienė, „Religinė tematika Juozo Mikėno kūryboje“, in: *Menotyra*, Vilnius, 1998, Nr. 2, p. 65.

šventovės – Priskėlimo bažnyčios Kaune puošyboje, žinant, kad užsaky-
mus ją dekoruoti turėjo tokie autoriai kaip Truikys, Ušinskas ir Varnelis. Po-
kubistinės tendencijos išivyravimo hipotezę padeda pagrįsti ir bažnytinės
dailės plėtotė iš Lietuvos karo pabaigoje išvykusių dailininkų kūryboje. Be
abejo, jie orientavosi į juos priėmusių šalių vyraujančias meno tendencijas,
tačiau ketvirto dešimtmečio pabaigos lietuviška aplinka juos pakankamai
gerai paruošė akistatai tiek su Vokietijos, tiek su Prancūzijos, tiek su JAV
pokario daile. Kazio Varnelio ankstyvosios kūrybos analizė atskleidžia šį
procesą ir jo rezultatus.

MODERNISM IN LITHUANIAN CHURCH ART: THE CASE OF KAZYS VARNELIS (1917–2010)

Summary

The article addresses and explores the relationship between the movement of church art renewal that started in interwar Lithuania and its impact on the work of Lithuanian artists in Western Europe and the USA in the second half of the twentieth century. The rise and significance of *art deco* and post-Cubist art in general is revealed through a detailed overview of Kazis Varnelis's early work and its contexts. Commissions for monumental paintings for Catholic churches in Bavaria are interpreted as a confirmation of the timeliness of Varnelis's work in particular and the Lithuanian art school of the 1940s in general. This is one of the circumstances that justify the success of Kazys Varnelis, Aleksandra Kašubienė, Vytautas Kazimieras Jonynas, and other Lithuanian artists in the milieu of American church art, and in the general art environment in the case of Kazys Varnelis and Aleksandra Kašubienė. The sources, artwork, and insights presented in the article allow for a broader understanding of the significance of the modernisation of Lithuanian church art and link the processes of cultural development in Lithuania with the international context. The study provides arguments for the analysis of a distinctive cultural, religious, and political phenomenon – the Lithuanian chapels at the National Shrine in Washington DC and St Peter's Basilica in the Vatican.

POLITINIAI IR MENINIAI LIETUVIŲ KOPLYČIOS ŠV. PETRO BAZILIKOJE VATIKANE ASPEKTAI

LAURA PETRAUSKAITĖ

1970 m. liepos 6–7 d. Vatikano Šv. Petro bazilikoje buvo iškilmingai pašventinta Lietuvių koplyčia, gavusi Švč. Marijos Gailestingumo Motinos titulą. Apie koplyčią fragmentiškai rašyta menotyrininkų ir istorikų publikacijose, taip pat pažintiniuose leidiniuose ir kultūriniuose giduose¹, tačiau sumanymo genezė, koplyčios įrengimo istorija ir meniniai aspektai nuosekliau netyrinėti. Šio straipsnio tikslas – atskleisti, kaip sakralinio meno objektas buvo instrumentaluotas politiniams tikslams Šaltojo karo kontekste, ir kelti klausimą apie jo reikšmę pasikeitus politiniam klimatui. Koplyčią lietuvių diaspora vertino kaip politinį pareiškimą ir simbolinį Lietuvos nepriklausomybės gynimo veiksmą. Todėl pasibaigus Šaltajam karui jos reikšmė šiek tiek sumenko, objektas tapo labiau memorabilija, vienu iš daugelio lietuvių veikimo pasaulyje pėdsakų.

Šiame straipsnyje remiamasi Popiežiškojoje Šv. Kazimiero lietuvių kolegijoje Romoje ir Lituanistikos tyrimo ir studijų centre Lemonte saugoma, iki šiol netyrinėta medžiaga² ir siūlomas naujas požiūris, įgalinantis pama-

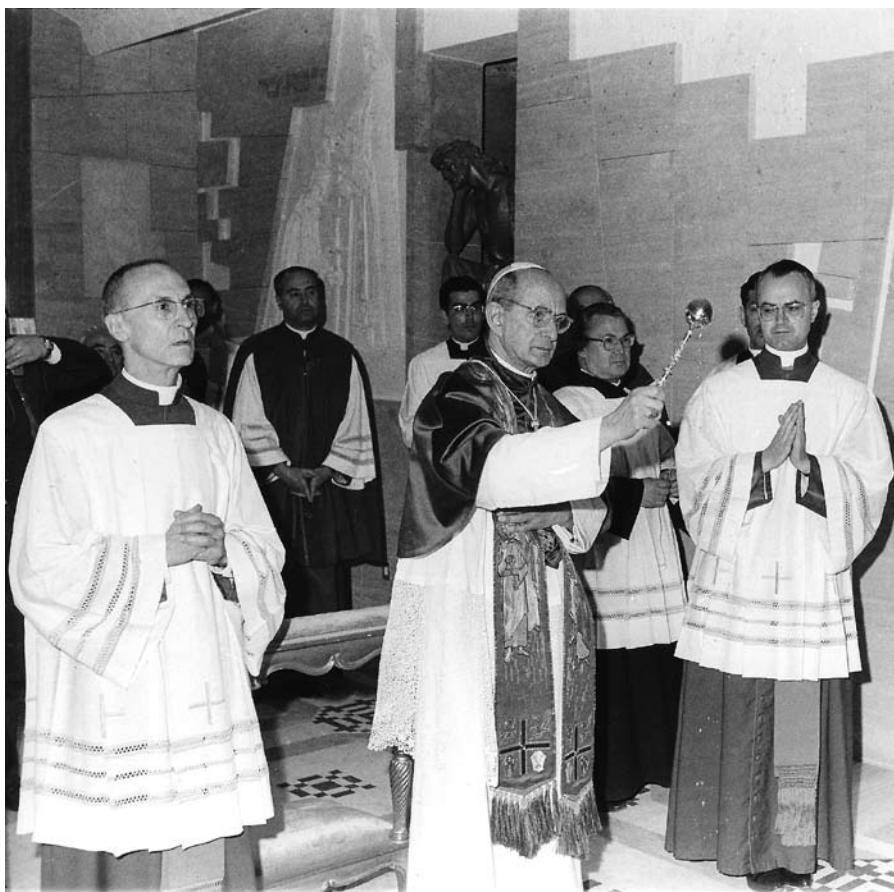

Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą nacionalinės mokslo programos „Mokslininkų grupių projektai“ tyrimą „Lietuvos balsas Šaltojo karo metais: lietuvių koplyčios Vašingtono National Shrine ir Vatikano Šv. Petro bazilikoje“ (sut. Nr. S-MIP-20-8).

---

¹ Giedrė Jankevičiūtė, Julija Reklaitė, *Devyni pasivaikščiėjimai po Romą*, Vilnius: Aukso žuvys, 2021; Guido Michelini, „Lietuvių kunigų patriotinė veikla pokario Italijoje“, in: *Lietuva – Italija: Šimtmečių ryšiai*, sudarytoja Daiva Mitrulevičiūtė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2016, p. 673–682; Vittorio Lanzani, *Le grotte vaticane: Memoria storiche, devozioni, tombe dei papi*, Roma: Elio de Rosa, 2010; Rasa Andriušytė-Žukienė, *Akistatos: Dailininkas Vytautas Kazimieras Jonynas pasaulio meno keliuose*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007; Giedrė Jankevičiūtė, *Pasivaikščiėjimai po Romą su Gioanna*, Vilnius: Aidai, 2005 ir kt.

² Už galimybę susipažinti su Popiežiškosios Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos archyve (toliau – PŠKLKA, neinventorizuotas) saugoma medžiaga dėkoju kolegijos rektoriui kun.

Popežius Paulius VI šventina Lietuvių koplyčios altorinį paveikslą. 1970-07-07 (PŠKLKA, VB-2)

tyti iki šiol neįvardytas koplyčios vertes. Istorinę ir politinę perspektyvą papildžius menotyrene prieiga, *Cappella Lituana* atsiskleidžia kaip Lietuvos sakralinės dailės modernėjimo reiškinių dalis, tarpukariu prasidėjusių meninės ir kultūrinės kaitos procesų tąsa Šaltojo karo metais.

Koplyčios steigimo sumanymas: aplinkybės, veikėjai, komunikacija.

Katalikų Bažnyčia Lietuvoje sumanymą kokia nors forma įamžinti Lietuvos

Audriui Arštikaičiui. Tyrinėjant Lituanistikos tyrimo ir studijų centre (toliau – LTSC) sukauptą medžiagą, nepamainoma buvo archyvo direktorės dr. Indrės Antanaitis-Jacobs, valdybos pirmininkės Kristinos Lapienytės ir tarybos pirmininko dr. Roberto Vito pagalba.

vardą pagrindinėje viso pasaulio katalikų šventovėje – Šv. Petro bazilikoje Vatikane – puoselėjo nuo tarpukario, per kelis ateinančius dešimtmečius abstrakti idėja sukonkretėjo iki tautinės koplyčios projekto. Palankios aplinkybės įgyvendinti užmojų susiklostė po Antrojo pasaulinio karo.

Pirmiausia galimybę koplyčios atsiradimui sudarė tai, kad XX a. penktame dešimtmetyje Šv. Petro bazilikos požemiuose prasidėjo archeologiniai kasinėjimai, dėl ko buvo pertvarkyta požeminė šventovės dalis. Plataus masto, kelis dešimtmečius trukusius kasinėjimus išprovokavo 1940 m. įvykęs atradimas: įrenginėjant vietą neseniai mirusio popiežiaus Pijaus XI sarkofagai ir žeminant grindis šv. apaštalo Petro kriptoje, buvo atkasti antikinio nekropolio fragmentai. Vykdam tyrimus buvo sustiprinti Renesanso epochoje perstatytos bazilikos pamatai ir išvalyta dalis iki tol žemėmis buvusių užpiltų erdvių tarp dabartinių ir imperatoriaus Konstantino laikų bazilikos grindų lygių. Taip bazilikos požemiuose, vadinamosiose Vatikano grotose (it. *Grotte Vaticane*), šalia popiežių ir šventųjų kapų, senųjų koplyčių ir kriptų atsirado naujų erdvių. Lietuvių bičiulis Vatikane arkivyskupas Antonio Samoré 1966 m. lapkritį, praėjus dviem mėnesiams po Lietuvių koplyčios Nacionalinėje šventovėje Vašingtone pašventinimo, informavo pagrindinį jos statytoją vyskupą Vincentą Brizgį, kad „Šv. Petro kriptoje dar daromi vienoje vietoje archeologiniai kasinėjimai, ir, jeigu tos vietos sąlygos leis, jeigu nebus surasta ko nors, ko nebūtų galima liesti, tai ten dar atsiras pakankama erdvė gerai koplyčiai. Arkivyskupas siūlo šia, gal iš viso paskutine proga pasinaudoti“³. Rūpintis lietuvių reikalais Samoré skatino užsimezgęs asmeninis ryšys su Lietuva, kai ketvirtame dešimtmetyje jam teko dirbti Šv. Sosto apaštalinėje nunciatūroje Kaune. Šaltojo karo metais ši dėmesį pakurstydavo jo asmeninis sekretorius, Italijos lietuvių bendruomenės valdybos pirmininkas monsinjoras Vincas Mincevičius. Pasak Lietuvos atstovybėje prie Šv. Sosto dirbusio Kazio Lozoraičio, įkopęs į Vatikano diplomatijos viršūnes, Samoré iki mirties liko didysis lietuvių reikalų užtarėjas prie Šv. Sosto. Jo pastangų dėka buvo išgelbėtas Lietuvos atstovybės tęstinumas, jis karštai rėmė Lietuvių kolegijos steigimą, užtarė ir prašymą įrengti Lietuvių koplyčią⁴.

Antra, XX a. antroje pusėje pradėjo formuotis nacionalinių koplyčių statymo Šv. Petro bazilikoje tradicija. Lietuvių sumanymas buvo tipiškias

³ Vincentas Brizgys, *Atsiminimai ir dienynas*, [rankraštis], p. 476–477, in: *PŠKLKA*.

⁴ *Diplomatas par excellence: Kazys Lozoraitis (1929–2007)*, sudarytoja Giedrė Jankevičiūtė, Kaunas: Artuma, 2008, p. 95.

savo laikmečiui ir įsiterpė į seriją Vatikano grotose atsiradusių nacionalinių/regioninių koplyčių: airių (1950–1954), lenkų (1953–1958), lietuvių (1967–1970), vengrų (1977–1980), Vakarų ir Rytų Europos šventųjų globėjų (1980), meksikiečių ir pietų amerikiečių (1983–1992). Ši iniciatyva siejosi su platesniais Katalikų Bažnyčios gyvenimo procesais, ypač sustiprėjusiu jos dėmesiu savo narių tautiniam ir lingvistiniam identitetui. Verta prisiminti, kad po 1962–1965 m. vykusio Vatikano II Susirinkimo visame pasaulyje Eucharistija, Krikštas, Kunigų šventimai ir kiti sakramentai pradėti švęsti nacionalinėmis kalbomis.

Dar tebevykstant Susirinkimui, išėivijoje į lietuvių kalbą buvo pradėti versti liturginiai tekstai, aukotos pirmosios Šv. Mišios gimtąja kalba⁵, o po kelerių metų pirmasis lietuvis iššventintas į kunigus ne lotyniškai, o lietuviškai tariamais maldos žodžiais. Dauguma pasauliečių ir dvasininkų entuziastingai priėmė naujoves. Ore tvyrojusi nuotaika įtaigiai užfiksuota vieno iš Susirinkimo dalyvių vyskupo Brizglio atsiminimuose, kai jis 1969 m. gegužės 17 d. iššventino į kunigus jauną jėzuitą Antaną Saulaitį:

tai buvo pirmas atvejis, kad Kunigystės šventimų visos apeigos buvo Lietuvių kalboje pagal naujas reformuotas apeigas. Buvo tinkamai pasiruošta, Chicagoje Tėvai Jėzuitai multiplikavo šiuos tekstus knygelės formoje, kad visi dalyviai galėjo jas turėti. Kalbant maldas, giedant Litanijas atsakinėjo visi dalyviai, o jų buvo tiek, kad erdvi bažnyčia visų netalpino. Tie žmonės gal visi pirmą kartą matė Kunigystės šventimų apeigas, tikrai visi pirmą kartą aktyviai dalyvaavo apeigose lietuvių kalba. Išpūdis buvo tikrai nepaprastas. Išėję iš bažnyčios, paskui parapijos salėje žmonės nerado kalbos, tik vieni kitiems kartojo, kaip buvę nepaprastai išpūdinga. Man parėjus į kleboniją klebonas Jurgis Vičiauskas susijaudinęs mane apkabinęs dėkojo, kad jo bažnyčioje įvyko tokios nepaprastos iškilmės.⁶

Trečia, lietuviai jau turėjo patirties įgyvendinant panašaus mastelio projektus: 1966 m. Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo nacionalinėje šventovėje Vašingtone buvo pašventinta lietuvių katalikų pastangomis ir lėšomis įrengta tautinė Šiluvos Švč. Mergelės Marijos koplyčia. Nors ir su

⁵ Pagal reformuotą liturgijos tvarką pirmosios Šv. Mišios lietuvių kalba aukotos 1965 m. balandžio 4 d. Šv. Kazimiero lietuvių kolegijoje Romoje. Jas koncelebravo diena anksčiau Laterano bazilikoje kunigais iššventinti du kolegijos studentai Kęstutis Vincas Žemaitis (1928–2020) ir Liudas Januška OFM (1923–2004). Už informaciją dėkoju Vatikano radijo lietuvių redakcijos direktoriui dr. Jonui Malinauskui.

⁶ Vincentas Brizgys, *op. cit.*, p. 507.

tam tikrais įsiskolinimais⁷, tautiečiai sklandžiai suvaldė 350 000 USD⁸ kainavusį projektą. Prie naujosios iniciatyvos patikimumo iš dalies prisidėjo ir Romoje susitelkusių lietuvių kunigų renomė. Septintame dešimtmetyje mieste gyveno kelios dešimtys kunigų, kurie dirbo Vatikano administracijoje, dėstė popiežiškuosiuose universitetuose, vadovavo vienuolinėms kongregacijoms ir užsiėmė kita bažnytine veikla⁹.

Pasinaudodami atsiradusia galimybe, 1967 m. gegužės 12 d. išeivijos vyskupai Vincentas Brizgys, simboliškai atstovavęs Jungtinių Valstijų lietuviams, ir Pranas Brazys, atsakingas už Vakarų Europoje gyvenusių tautiečių sielovadą, kreipėsi su oficialiu prašymu į Šv. Sostą¹⁰. Braziui netikėtai mirus, sutartį su Vatikanu spalio mėnesį pasirašė ir visą atsakomybę prisiėmė Brizgys. Intelektualus, plataus akiračio, iniciatyvus vyskupas sudarė šiuolaikiško dvasininko įspūdį, kurį dar labiau stiprino plati pastoracinių kelionių geografija. Nuo 1951 m. Čikagoje gyvenęs buvęs Kauno vyskupas augziliaras Šaltojo karo metais rūpinosi lietuvių sielovada ne tik visose Jungtinėse Valstijose, bet ir Kanadoje, Argentinoje, Brazilijoje, Kolumbijoje, Australijoje ir iš dalies Europoje. Nepaisant didelio pastoracinio ir administracinio darbo krūvio, Brizgys asmeniškai planavo ir koordinavo koplyčios įrengimo reikalus: rūpinosi reklamine kampanija, finansų pritraukimu, darbų eiga, koplyčios pašventinimo iškilmių organizavimu, piligrimų kelionėmis ir t. t. Ne veltui vienas jo kolegų yra pavadinęs vyskupą projekto „bosu“¹¹.

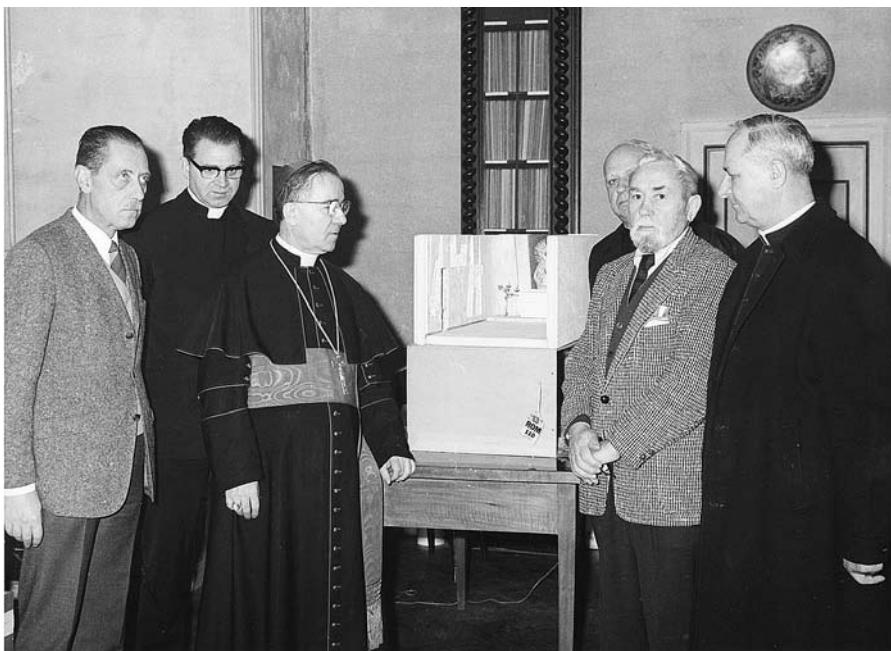
⁷ Paskutiniai mokėjimai Nacionalinei šventovei Vašingtone buvo padengti iš Lietuvos koplyčiai Vatikane suaukotų lėšų; žr. Pajamos ir išlaidos iki 1970-06-01, in: *PŠKLKA*, VB-2.

⁸ Vincentas Brizgys, „Lietuvos kankinių atminčiai mūsų koplyčia...“, 1968-06-01, in: *PŠKLKA*, VB-2.

⁹ Paminėtini Šv. Sosto diplomatas arkivyskupas Paulius Marcinkus, Šv. Petro bazilikos kanauninkų kapitulos narys dr. Jonas Bičiūnas, Popiežiškosios Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos rektorius Ladas Tulaba, Grigaliaus universiteto profesorius ir lietuvių katalikų mokslo akademijos centro valdybos pirmininkas dr. Antanas Liuima SJ, Grigaliaus universiteto profesorius dr. Paulius Rabikauskas SJ, Vatikano leidyklų *Tipografia Poliglotta Vaticane* ir *Tipografia L'Osservatore Romano* vadovas dr. Juozas Zeliauskas SDB, Šv. Sosto Rytų Bažnyčių kongregacijos archyvaras dr. Stasys Žilys, marijonų vienuolijos vicegenerolas dr. Viktoras Rimšelis MIC ir kt.

¹⁰ Vincentas Brizgys, Kilmė: Pastangos iš laisvos Lietuvos: [Asmeniniai užrašai], l. 1, in: *PŠKLKA*, VB-2.

¹¹ Vinco Mincevičiaus laiškas Vincentui Brizgiui, Roma, 1970-05-20, in: *PŠKLKA*, VB-2.

Lietuvių koplyčios maketo pristatymas Vatikane. 1969 (NČDM). Iš kairės į dešinę: inž. Francesco Vacchini, mons. Vincas Mincevičius, kard. Antonio Samoré, kun. Juozas Tadarauskas, dail. Vytautas Kazimieras Jonynas, vysk. Vincentas Brizgys

Antroji figūra, itin reikšminga sklandžiam projekto įgyvendinimui – „Lietuvos kankinių koplyčios komiteto atstovas Bazilikoje“¹² arba, kitaip tariant, projekto prižiūrėtojas vietoje monsinjoras Mincevičius. Skirtingai negu per Antrąjį pasaulinį karą pasitraukę emigrantai, šis dvasininkas gyveno Italijoje dar prieškariniu, buvo čia gerai integravęsis. Veiklus, platų pažinčių ratą Vatikane ir Romoje turintis monsinjoras energingai ir sklandžiai sprendė vietoje išskylančias praktines koplyčios įrengimo problemas.

Koplyčios statybos ir pašventinimo komitetuose figūruoja gausybė lietuvių kunigų ir visuomenės veikėjų pavardžių, bet realybėje projekto komanda buvo labai kompaktiška ir tai nulėmė projekto sėkmes ir nesėkmes. Iš esmės ją sudarė Brizgio ir Mincevičiaus tandemas. Komandos kompaktiškumas ir jos narių charakterio savybės lėmė, kad sprendimai buvo priimtinai operatyviai, ryžtingai, blaiviai vertinant optimistinį ir pesimistinį scenarijus. Dėl esminių koplyčios įrengimo klausimų, pavyzdžiui, ikono-

¹² Žr. Lietuvos kankinių koplyčios blanką su jame nurodytu Komiteto narių sąrašu, pvz., Vincento Brizgio laiškas Primo Principi, Čikaga, 1969-04-26, in: *PŠKLKA*, VB-2.

grafinės programos, iniciatoriai tardavosi su istorikais, koplyčios dailininku ir kitais projekto bendraminčiais, bet sprendimus dažniausiai priimdavo vienasmeniškai, nesiveldami į nesibaigiančias diskusijas ir ilgas bei sudėtingas konsensuso paieškas.

Žinoma, ambicingas sumanymas nebūtų realizuotas be įtakingų užtarėjų užnugario, kuris buvo aktualus ne tik projekto pradžioje, bet ir vėlesniais etapais. Lobistinei veiklai buvo pasitelkti Lietuvai palankūs aukšti Vatikano pareigūnai: jau minėtas kardinolas Samoré, ėjęs reikšmingas pareigas neseniai pasibaigusiame Vatikano II Susirinkime ir po jo paskirtas Sakramentų tvarkos kongregacijos prefektu, Katalikiškojo ugdymo kongregacijos prefektas kardinolas Giuseppe Pizzardo, anksčiau padėjęs emigracijoje atsidūrusiems lietuviams seminaristams įsikurti Romoje, bei Jungtinių Valstijų episkopato narys ir Religinių reikalų instituto, kitaip vadinamo Vatikano banku, administracijos sekretorius vyskupas Paulius Marcinkus.

Galiausiai esminį vaidmenį suvaidino projekto finansiniai rėmėjai, tarp kurių buvo eiliniai tikintieji, vienuolynai ir dieceziniai kunigai. Katalikišką lietuvių diasporą *in corpore* su išlygom galima vadinti tikruoju projekto užsakovu, nes būtent jai reikėjo tokio objekto ir ji padengė jo atsiradimo išlaidas. Koplyčios statybai finansuoti 1968 m. Jungtinėse Valstijose buvo įregistruota ne pelno siekianti organizacija Lietuvos kankinių koplyčios fondas (angl. *Lithuanian Martyrs Chapel Fund*). Per šį fondą, taip pat per Lietuvių katalikų religinę šalpą ir lietuviškų parapijų kunigus buvo surinkta arti 90 000 USD, reikalingų padengti visas išlaidas¹³. Skirtingai negu Vatikano grotose įrengtos analogiškos Lenkų koplyčios atveju, kurios išlaidas padengė vienas mecenatas – lenkų kilmės amerikietis monsinjoras Alfonso A. Skoniecki¹⁴, Lietuvių koplyčią parėmė viso pasaulio lietuviai, aukodami nuo keleto iki kelių tūkstančių dolerių¹⁵. Tarp stambiausių rėmėjų paminėtini Kanados lietuvių sielovoadoje tarnavęs kunigas dr. Juozas Tadarauškas, žinomų Jungtinių Valstijų filantropų Marijos ir Antano Rudžių šeima, taip pat verslininkai Jonas ir Katalina Čekanauskai iš Argentinos¹⁶.

Lietuvių koplyčios Vatikane statybos pasižymėjo šiuolaikiška ir gerai apgalvota viešųjų ryšių kampanija. Sėkminga projekto komunikaci-

¹³ Vincento Brizgio laiškas lietuviams kunigams laisvame pasaulyje, Čikaga, 1970-08-28, in: *PŠKLKA*, VB-2.

¹⁴ Vitorrio Lanzani, *op. cit.*, p. 133.

¹⁵ Lietuvių koplyčia Šv. Petro bazilikoje. Aukotojų knyga, in: *PŠKLKA*.

¹⁶ Pvz., Report. Lithuanian Martyrs' Chapel Fund Benefit, 1972-01-30, in: *PŠKLKA*, VB-2.

ja veikiausiai sietina su tuo, kad jam vadovavo „amerikietis“ vyskupas Brizgys, gerai supratęs reklamos ir viešųjų ryšių galią. Nors Lietuvos kankinių koplyčios komitete vadinamąsias *publicity director* pareigas ėjo Stasė Semėnienė, ji vykdė smulkesnes užduotis, o reklaminę strategiją nubrėžė Komiteto pirmininkas. Nuo projekto sumanymo iki pat jo užbaigos Lietuvos koplyčios idėja buvo skirtingai komunikuojama lietuvių išeivijai ir Vatikano atstovams. Pirmiesiems ji buvo pristatoma kaip Lietuvos kankinių koplyčia – paminklas lietuvių tautos kankiniams ir politinis manifestas dėl Lietuvos laisvės. Taip pristatoma idėja užsitikrino tiek moralinį, tiek finansinį palaikymą išeivijoje. Antriesiems buvo pabrėžiama, kad koplyčia dedikuota *Mater Misericordiae* – Švč. Marijai Gailestingumo Motinai. Marijinis koplyčios titulas garantavo Vatikano prielankumą idėjos įgyvendinimui.

Naratyvų konkurencija ir koplyčios įrengimo užkulisiai. Pradinėje projekto stadijoje, dar iki pradėdant reklaminę kampaniją ir lėšų telkimą, tarp lietuvių emigrantų egzistavo kelios skirtingos *Cappella Lituana* vizijos. Pagal pirmąją koplyčia turėjo tapti lietuvių *tautos* paminklu, pagal antrąją – *universalia* katalikiško kulto vieta, propaguojančia teologines džiaugsmo, tikėjimo ir gailestingumo idėjas.

Pirmąją koncepciją rėmė projekto iniciatorius ir dauguma emigracijoje gyvenusių lietuvių, tiek dvasininkų, tiek pasauliečių. Vyskupas Brizgys numatė trejų koplyčios vaidmenį: memorialinį, reprezentacinį ir dorovinį. Pirmiausia koplyčia turėjo tapti paminklu Lietuvos kankiniams, kurie buvo suprantami pačia plačiausia prasme – kaip visų laikų lietuviai, kentėję, kovoję ir mirę už savo tautos ir tėvynės, už religijos ir kultūros laisvę¹⁷. Simboline prasme Lietuvos kankinių koplyčios idėja galima gretinti su tokiais projektais kaip Dievo Motinos bažnyčia-memorialu prancūzų Pirmojo pasaulinio karo aukoms Raincy priemiestyje (1922) ar memorialine Šv. Roko bažnyčia Balstogėje (1927–1946). Pastaroji statyta kaip lenkų nacionalinis paminklas 1863–1864 m. sukilimui ir Lenkijos nepriklausomybės atgavimui po Pirmojo pasaulinio karo. Provaizdžio būta ir lietuviškame kontekste. Tarpukariu Kaune pradėta statyti, bet kilus karui liko neužbaigta paminklinė Kristaus Prisikėlimo bažnyčia, turėjusi tapti votu už Lietuvos valstybės ir tautos atgimimą. Joje turėjo būti įrengtas tautos panteonas ir Kryžiaus kelio stotys, ikonografiškai apjungiančios Kristaus kančią ir lietuvių kentėjimus

¹⁷ Vincentas Brizgys, „Lietuvos kankinių atminčiai mūsų koplyčia“.

už tikėjimą ir valstybės laisvę¹⁸. Nors konkrečiai tokių sugretinimų niekas iš statytojų neminėjo, bet privačioje korespondencijoje, taip pat spaudoje nuolat kalbėta apie *paminklinę* koplyčią. Antroji funkcija sieta su Lietuvos vardo garsinimu pasaulyje. Emigracijoje atsidūrę lietuviai nerimavo, kad „pasaulis gali užmiršti Lietuvos ir lietuvių vardą, kaip buvo įvykę prieš 1918 metus“¹⁹, todėl tautinės koplyčios įrengimas Šv. Petro bazilikoje sietas su galimybe pristatyti Lietuvą, jos istoriją ir kultūrą gausiems įvairių šalių piligrimams ir turistams iš viso pasaulio. Kaip trečias uždavinys įvardytas lietuvių diasporos telkimas ir nacionalinės savivarbos ugdymas: „Pasistenkime, kad šis paminklas būtų sukurtas *mūsų visų*“²⁰ (kursyvas mano, – L. P.).

Atliepdamas formuluojamus siekius, istorikas kunigas Viktoras Gidžiūnas OFM paruošė apybraižą „Lietuvos kankiniai XIII–XX šimtmečiuose“²¹, tapusia atspirties tašku Koplyčios vykdomajam komitetui konsultuojantis su lietuvių bendruomene. Pagal vyskupo Brizgio viziją Lietuvos kankinių koplyčios dekoras turėjo atspindėti jos titulą: tarp siužetų minėti Kražių ir Kęstaičių bažnyčių gynimo įvykiai, vyskupų Teofiliaus Matulionio ir Mečislovo Reinio kalinimas Vladimiro kalėjime, Šv. Mišios Vorkutos lageryje, Sibiro tremtiniai ir Štuthofo koncentracijos stovyklos vaizdai²². Komite- te taip pat svarstyta idėja į koplyčią perkelti Štuthofo koncentracijos stovykloje žuvusio visuomenės veikėjo dr. Prano Germanto palaikus²³. Savo papildymus siūlė buvęs nacių koncentracijos stovyklos kalinys, aktyvus visuomenės veikėjas Pilypas Narutis-Žukauskas²⁴, Lietuvių katalikų mokslo

¹⁸ Giedrė Jankevičiūtė, Vaidas Petrulis, „Tautos šventovė: Priskėlimo bažnyčia“, in: *Optimizmo architektūra: Kauno fenomenas, 1918–1940*, sudarytoja Marija Drėmaitė, Vilnius: Lapas, 2018, p. 98.

¹⁹ Vincentas Brizgys, „Lietuvos kankinių atminčiai mūsų koplyčia“.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Viktoras Gidžiūnas, „Lietuvos kankiniai XIII–XX šimtmečiuose“, Bruklinas, 1967-12-29, in: *PŠKLKA*, VB-2.

²² Lietuvos kankinių koplyčios komiteto posėdžio protokolas Nr. 2, 1968-01-12, priedas: [Vincentas Brizgys], „Lietuvos kankinių koplyčios komiteto posėdžiui“, in: *LTSC*, Lietuvių kankinių koplyčios komiteto fondas, reg. nr. 13953, b. 12, l. 7–8.

²³ Lietuvos kankinių koplyčios komiteto posėdžio protokolas Nr. 3, 1968-02-06, in: *LTSC*, Lietuvių kankinių koplyčios komiteto fondas, reg. nr. 13953, b. 12, l. 9. Štuthofo koncentracijos stovykloje kartu kalėjusių lietuvių pastangomis 1945-04-22 mirusio Prano Germanto kūnas krematoriume buvo sudegintas atskirai ir urna su pelenais palaidota Kopenhagos katalikų kapinėse.

²⁴ Pilypo Naručio pasiūlymai vysk. Vincentui Brizgiui, [nedatuota], in: *PŠKLKA*, VB-2.

akademijos Istorijos sekcijos nariai²⁵. Išlikusi archyvinė medžiaga liudija, kad diasporoje tvyrojo bendro pobūdžio troškimas į koplyčią „sutalpinti“ kuo daugiau Lietuvos istorijos.

Kitokią Lietuvių koplyčios viziją pasiūlė istorikas ir visuomenės veikėjas Simas Sužiedėlis. Jis atstovavo nedidelei lietuvių grupei, kuri Lietuvos reprezentaciją siejo su universaliais krikščioniškomis vertybėmis bei moderniu profesionaliuoju menu ir jo įtaiga. Dar statant koplyčią Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo nacionalinėje šventovėje Vašingtone, Sužiedėlis kvietė apsispręsti, ar ji bus skirta Lietuvos praeičiai vaizduoti, ar vis dėlto originaliu lietuvišku menu prabilti į maldininkų dvasią²⁶. Istorikas atkreipė dėmesį, kad antras „sprendimas vestų į didesnę paprastumą. Šiuo atveju daug kas priklausytų nuo paties menininko, jo kūrybinio polėkio. Atramai jam tereiktų labai bendrų idėjų“, o pirmasis reikalautų gausos siužetų, „[m]enininkui nebūtų su jais lengva susidoroti, pasiekti harmonijos ir reikiamo įspūdžio. Kūrybos laisvė čia būtų suvaržyta istorinių duomenų“²⁷. Diskusijose dėl Lietuvių koplyčios Šv. Petro bazilikoje Sužiedėlis su jam būdingu delikatumu ir taktu dėstė kontrargumentus vyraujančiai nuomonei:

Esu daug galvojęs apie lietuviškąją koplyčią šv. Petro bazilikoje, negalėdamas nuvyti vienos abejonės: ar ji tikrai turėtų būti vadinama Kankinių koplyčia? [...] Ar reiktų parodyti ir įamžinti padarytas lietuvių tautai skriaudas? Jos primena tautinio bei religinio pagrindo kerštingumą. Ar tai turėtų būti dokumentuota ateičiai, kuri gali būti daug giedresnė, šviesesnė ir taikesnė – atskirom konfesijom ir tautom? Gal labiau praverstų koplyčiai idėja nebe kančios, bet džiaugsmo ir šlovinimo Viešpaties, kad ta kančia stiprino mūsų tautos tikrąjį tikėjimą ir globojo Aušros Vartų Motinos tarpininkavimu. Jos globa ir gailestingumas (Mater Misericordiae) turėtų švytėti visoje koplyčioje ir *visom su Vilniumi suaugusiom tautom* [kursyvas mano, – L. P.]. Istorinis Vilnius buvo įvairių tautų taikaus sugyvenimo simbolis.²⁸

Pacituotos Sužiedėlio mintys stipriai kontrastavo su lietuvių poreikiu saugoti tautinę tapatybę ir jo paskatintomis izoliacionistinėmis diasporos nuostatomis. Pasaulėžiūros platumas leido šiam intelektualui nesupriešinti nacionalinės bendruomenės interesų su tuo, kas svarbu visuotinei Bažnyčiai, ir skatino siūlyti kitur sudėti akcentus: nepaversti lietuvių tautos auka,

²⁵ Pauliaus Rabikausko laiškas Vincentui Brizgiui, Roma, 1968-07-15, in: *PŠKLKA*, VB-2.

²⁶ Simas Sužiedėlis, „Mano supratimu...“, [nedatuota], in: Lietuvių literatūros ir meno archyvas, f. 626, ap. 1, b. 270, l. 45–48.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Simo Sužiedėlio laiškas Vincentui Brizgiui, 1967-12-27, in: *PŠKLKA*, VB-2.

Vytautas Kazimieras Jonynas. Lietuvių koplyčios eskizas. 1968. Vytauto Maželio nuotrauka (NČDM, GP-60352.a)

o akcentuoti tikėjimo džiaugsmą. Iš esmės Sužiedėlis siūlė steigti ne tautinę koplyčią, o visoms tautoms atvirą, Dievo Gailestingumo kultą išreiškiančią maldos vietą. Pranašiška vizijos plotmė atsiskleidė po kelių dešimtmečių, kai Bažnyčios doktrinoje imtas plėtoti mokymas apie Dievo gailestingumą²⁹, o 2000 m. popiežiaus Jono Pauliaus II iniciatyva liturginių kalendorių papildė Dievo Gailestingumo iškilmė.

Tarp dviejų konkuravusių vizijų nugalėjo pirmoji. Iki šiol netyrinėti ankstyvieji Lietuvių koplyčios interjero projektai³⁰ atskleidžia, kad buvo numatyta, jog jos titulinis paveikslas taps mozaikinė Vilniaus Aušros Vartų Marijos paveikslų kopija, o šoninės sienos plėtos Lietuvos valstybingumo, christianizacijos ir kankinystės tematines gijas. Kairėje sienoje numatyta pa-

²⁹ Popiežius Jonas Paulius II, Enciklika *Dives in Misericordia*, 1980-11-30.

³⁰ Vytautas Kazimieras Jonynas, Gailestingumo Motinos koplyčios projektas, Niujorkas, 1968-03-28, in: *PŠKLKA*, VB-2.

vaizduoti Lietuvos krikštytojus karalių Mindaugą, Vytautą Didįjį ir Jogailą, o dešinėje turėjo būti įamžinti Lietuvos globėjai šv. Kazimieras ir kankinys šv. Juozapas Kuncevičius, Kražių skerdynės, vyskupai kankiniai Vincencas Borisevičius, Pranciškus Ramanauskas, Mečislovas Reinys ir Teofilius Matulionis, pažymint jų pavardes bei mirties metus, ir abstraktus anoniminės (kaip tuo metu galvota) *Sibiro maldaknygės* autorės portretas, turėjęs priminti apie dešimtis tūkstančių Sibiro tremtinių ir kankinių. Kaip ir reikalavo „Lietuvos kankinių koplyčios“ titulas, altoriaus mensos priekinę dalį numatyta dekoruoti kalavijais pervertos širdies motyvu, o koplyčios vartus papuošti Lietuvos herbu ir užrašu „Lituania“.

Netiesioginiais tokios ikonografinės programos prototipais galima laikyti tarpukario bažnyčias, kurių dekore realizuotos lietuviškos ir katalikiškos sampranos idėjos. Tarp tokių paminėtina Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų (Vytauto) bažnyčia Kaune, kuriai kun. Juozo Tumo-Vaižganto užsakyta dailininkas Petras Kalpokas nutapė altorinį paveikslą *Vytauto Didžiojo padėka Švč. Mergelei Marijai po Vorkšlos mūšio* (1921), ir Panevėžio Kristaus Karaliaus katedra, kurios apsidės skliautą puošia Jono Mackevičiaus ir jo mokinių freska, vaizduojanti dangiškojo Lietuvos *valstybės globėjo* Šv. Kazimiero stebuklą prie Polocko 1518 m. (1932). Jau vykstant Antrajam pasauliniam karui buvo įgyvendintas dar vienas sakralinės erdvės lituanizavimo projektas: Perlojos bažnyčios dekore integruoti krikščioniški siužetai ir Lietuvos valstybingumo simboliai, tarp jų Vytauto Didžiojo portretas (dail. Jurgis Hoppenas, 1943). Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas ir karalaitis šv. Kazimieras, kaip vienos iš kertinių tarpukariu formuoto Lietuvos istorijos diskurso figūrų, savo reikšmingumo neprarado ir pokario lietuvių diasporos akyse. Dėsninga, kad šie tautiniai herojai įamžinti ir *Cappella Lituana*, mažiau tipiška tai, kad šv. Kazimieras pavaizduotas bendroje kompozicijoje su kitu iš LDK kilusiu šventuoju unitų arkivyskupu Juozapatu Kuncevičiumi. Bene pirmasis jų sugretinimas moderniais laikais aptinkamas Lentvario Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčios dekore, kurio programą kūrė bažnyčios klebonas Kazimieras Kulakas, į pagalbą kaip ekspertas pakviestas dailės istorijos žinovas kunigas Petras Sledzievskis ir jau minėtas dailininkas Jurgis Hoppenas³¹.

Dėl koplyčios ikonografinio turinio apsisprendus diasporos viduje, laukė kitas etapas – projekto tvirtinimas Vatikane, o šiame procese įsijungė ir

³¹ Plačiau žr. *Lentvario bažnyčia ir jos dekoras 1905–1943: Parodos katalogas*, sudarė Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2012.

Lietuvos nepriklausomybės klausimą norinti užgniaužti Sovietų Sąjunga. Šaltojo karo metais diaspora rūpėjo eskaluoti Lietuvos okupacijos faktą, o Vatikano pozicija bangavo tarp atviro priešiško komunizmui ir *modus vivendi* paieškų. Septinto dešimtmečio viduryje Vatikanas ir Maskva išoriškai suartėjo. Pasak Arūno Streikaus, Šv. Sostas, įgyvendindamas vadinamąją Rytų politiką, ėmė vengti viešų pareiškimų dėl Bažnyčios persekiojimo komunistinėse šalyse ir pritarė sovietų valdžiai lojalių vyskupų skyrimui, o Sovietų Sąjunga, užuot izoliavusi vietines Bažnyčias nuo visuotinės Bažnyčios gyvenimo, perėjo prie kontroliuojamų ryšių taktikos³². „Taikaus sambūvio“ išpūdį stiprino pirmieji oficialūs kontaktai tarp Vatikano ir Maskvos: 1963 m. popiežius priėmė Nikitos Chruščiovo dukrą Radą ir jos vyrą Aleksejų Adžubėjų, 1966 m. susitiko su SSRS užsienio reikalų ministru Andrejumi Gromyko, o 1967 m. su SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininku Nikolajumi Podgornu³³.

Reaguodama į Vatikano vykdomą politiką ir daromas nuolaidas, SSRS didino spaudimą priimti jai palankius sprendimus, tarp tokių atsirado reikalavimas uždaryti Lietuvos atstovybę prie Šv. Sosto, Popiežiškosios Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos valdymą perduoti sovietų Lietuvos vyskupams ir cenzūruoti Vatikano radijo laidas. Sovietų valdžios akiratyje atsidūrė ir Lietuvių koplyčia Šv. Petro bazilikoje.

Stebėti ir rinkti informaciją apie koplyčios statybų eigą buvo pasitelkti ne tik etatiniai KGB darbuotojai, bet ir profesiniais ar turistiniais tikslais Italijoje lankęsi lietuviai. Vienas jų – septinto dešimtmečio viduryje nomenklatūrinio ir kultūrinio elito viršūnėse įsitvirtinęs skulptorius Gediminas Jokūbonis. 1963 m. tapęs prestižinės SSRS Lenino premijos laureatu, netrukus įstojęs į Komunistų partiją ir tapęs SSRS Dailės akademijos nariu-korespondentu, menininkas sulaukė, kaip pats rašo, netikėtų pasiūlymų vykti, pirmiausia, į Jungtines Valstijas (1964), o po to į Italiją (1968)³⁴. Abu pasiūlymus priėmė. 1969 m. pradžioje skulptorius kartu su žmona tekstilininke Brone Valantinaite-Jokūboniene mėnesį gyveno Sovietų Sąjungos ambasada priklausiusios *Villa Abamelek* teritorijoje esančiuose svečių namuose, ku-

³² Arūnas Streikus, „SSRS–Vatikano santykiai ir sovietų valdžios politika Bažnyčios atžvilgiu Lietuvoje 1945–1978 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 1999, Nr. 2, p. 66–80.

³³ Arūnas Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002, p. 228–229.

³⁴ Plačiau žr. Gediminas Jokūbonis, *Kai žaidė angelai: Atsiminimai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

riuose apsisistodavo ne tik diplomatų šeimų nariai, bet ir dailininkai. Ir nors skulptorius neabejotinai išnaudojo stažuotės laiką pažinčiai su klasikiniu dailės paveldu, tai buvo ne vienintelė jo užduotis. Paties menininko teigimu, jis aktyviai domėjosi koplyčios įrengimo darbais:

Kartą ėjau Šv. Petro bazilikos pasieniais [...]. Tikėjau sutikti lietuvi kunigą, kuris pasakytų, kur Bazilikoje įrengiama Šv. Kazimiero koplyčia. Deja, neradau, tad kreipiausi į lenkiškai klausiusį išpažinčių kunigą. [...] Tačiau jis nieko nežinojo apie koplyčią ir patarė teirautis gvardiečių prie Vatikano vartų. Gvardiečiai purtė galvas. Prisistatė jaunas, skvarbaus žvilgsnio, paslaugus vyrukas civiliniais drabužiais ir paaiškino, kad koplyčia dar neįrengta, nuvedė ir parodė jos būsimą vietą požemyje, šalia Šv. Petro kapo.³⁵

Kaip galima spręsti iš tolesnės įvykių sekos, prieš išvykdamas iš Lietuvos Jokūbonis jau buvo informuotas saugumo struktūrų apie tam tikras su koplyčios statybomis susijusias aplinkybes. Pasak skulptoriaus, po apsilankymo požemiuose „Įpylėm vadovui į saują gintarų – tada Bazilikoje besilankantys tautiečiai buvo raginami atnešti gintarų kuriamai Aušros Vartų Dievo Motinos mozaikai“³⁶. Apie tai, kad koplyčia domisi iš Sovietų Sąjungos atvykęs lietuvių menininkas, netrukus buvo informuotas ir vyskupas Brizgys³⁷.

Siekdama *Cappella Lituana* statybas blokuoti ar bent neutralizuoti jos idėjinį turinį, Sovietų Sąjunga veikė net keliais kanalais: per atstovybę Italijoje, per kontroliuojamus sovietų Lietuvos vyskopus ir kunigus, taip pat per agentūrinius KGB darbuotojus. Kadangi oficialūs diplomatiniai ryšiai tarp Vatikano ir Sovietų Sąjungos po bolševikų revoliucijos buvo nutraukti, sovietai tam tikrus ryšius su Šv. Sostu palaikė per savo ambasadą Italijoje. Jos diplomatai įvairių oficialių ir neoficialių susitikimų su Vatikano pareigūnais metu reiškė nepasitenkinimą Lietuvių koplyčios statybomis. Nerimaudamas dėl koplyčios įsteigimo poveikio šalies vidaus gyvenimui, LKP CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus ragino centrinę Sovietų Sąjungos valdžią imtis priemonių (pri)stabdyti koplyčios statybą³⁸, taip pat veikė jam pačiam prieinamomis priemonėmis. Šv. Sostas sulaukė sovietų režimui lojalių Lietuvos vyskupų kreipimūsi. Pasak amžininkų, tuome-

³⁵ *Ibid.*, p. 231–233.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Vinco Mincevičiaus laiškas Vincentui Brizgiui, Roma, 1969-02-24, in: *PŠKLKA*, VB-2.

³⁸ Antano Sniečkaus laiškas SSKP CK, Vilnius, 1970-02-24, in: Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 246, b. 2, l. 113–115. Už nuorodą dėkoju prof. dr. Arūnui Streikiui.

tis Lietuvos vyskupijų ordinarų kolegijos pirmininkas vyskupas Juozapas Matulaitis-Labukas, „Kremliaus paskatintas, kreipėsi į Šv. Sostą, prašydamas, kad rengiama koplyčia nebūtų vadinama Lietuvos kankinių vardu, kaip mūsų [išeivijos lietuvių] buvo norėta, ir kad dekoracijose ar įrašuose nebūtų paveikslų ar pavardžių Lietuvos vyskupų Sibiro kankinių“³⁹. Į koplyčios statybos darbus aktyviai įsitraukusio Popiežiškosios Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos rektoriaus Lado Tulabos vertinimais, būtent per vyskupą Matulaitį-Labuką Maskva darė reikšmingą spaudimą Vatikanui „[p]ašalinti viską, kas primintų kankinius ir persekiojimo aukas“⁴⁰. Koplyčios statybų eigai netiesioginės įtakos turėjo ir nuo Lietuvos okupacijos pradžios SSRS vykdyta kompromitacinė kampanija prieš išeivijos dvasininkus ir pastangos suskaldyti katalikiškąją diasporą. Vienas šios veiklos rezultatų – dalies išeivijos pasipriešinimas sovietų „reakcingu“ vadinto Tulabos skyrimui vyskupu Vakarų Europos lietuvių sielovadai.

Gindami lietuvių interesus, su *Ostpolitik* strategu kardinolu Agostino Casaroli ir kitais aukštais Vatikano pareigūnais ne kartą susitiko jau minėtieji Marcinkus, Tulaba, taip pat vyskupas Antanas Deksnys ir kiti koplyčios užtarėjai. Atmesdami lietuvių numatytą ikonografinę programą, Vatikano atstovai paprastai pabrėždavo, kad koplyčioje negali būti įamžinti nekanonizuoti asmenys, tačiau šis argumentas buvo taikomas tik lietuviams, kitų šalių nacionalinėse koplyčiose leista įamžinti tautai reikšmingas figūras. Pavyzdžiui, 1958 m. užbaigtos Lenkų koplyčios sienos, be kitų herojų, buvo dekoruotos karalienės Jadvygos (palaimintąją paskelbta 1986, šventąją 1997 m.) ir nacių koncentracijos stovykloje nužudyto pranciškonų vienuolio Maksimilijono Kolbės (palaimintuoju paskelbtas 1971, šventuoju 1982 m.) atvaizdais. Šiuo atveju problema buvo ne lietuvių noras pagerbti savo tautos kankinius ir net ne tai, kad ketinta pavaizduoti „artimos praeties“ įvykius, kliūtis buvo politinė: Niurnbergo procesas jau buvo įvykęs, o sovietų nusikaltimai taip ir liko neįvertinti.

Galiausiai Vatikano pozicija nedidinti įtampos su Sovietų Sąjunga nulėmė, kad lietuvių koplyčios dekore neliko simbolinio septyniais kalavijais pervertos širdies motyvo, sovietų represuotų vyskupų portretų ir netgi Lietuvos vardo. Atsidūrę tokioje situacijoje, projekto įgyvendintojai nusprendė vizualines naratyvo netektis kompensuoti verbaline komunikacija. Anonuojant koplyčios pašventinimo iškilmes ir joms jau įvykus, žiniasklaido-

³⁹ Ladas Tulaba, *Nuo Dusios iki Tiberio: Atsiminimai*, t. 2, Roma, 1993, p. 49–50.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 50.

je stengtasi kuo išsamiau nušviesti Lietuvos istorijos faktus ir, atsispiriant nuo kelių koplyčios dekore išlikusių kankinystės nuorodų, pristatyti prieš lietuvių tautą vykdytas represijas⁴¹.

Moderni koplyčios išvaizda. Nuosaikiai modernistinis Lietuvių koplyčios interjeras skatina kelti klausimą, kas sąlygojo tokią koplyčios išvaizdą. Plačiąja prasme ją nulėmė pokario estetišės mados, o konkreitiems meniniams sprendimams turėjo įtakos tokie faktoriai kaip užsakovų skonis, finansinės galimybės, pasirinktas dailininkas ir memorialinė koplyčios funkcija. Visus šiuos veiksnius verta aptarti išsamiau.

Šaltojo karo metais Europoje ir Jungtinėse Valstijose išibėgę dar tarpukariu prasidėję bažnytinės architektūros ir dailės modernėjimo procesai neaplenkė ir Vatikano. Ankstyviausios modernizmo apraiškos Vatikano architektūroje sietinos su tokiais pavyzdžiais kaip Giuseppe Momo projektuoti sraigtiniai laiptai Vatikano muziejuje (1931). Rengiantis Vatikano II Susirinkimui ir ypač po jo atsirado vis daugiau modernistinės estetikos elementų, pradedant stambaus mastelio projektais, pavyzdžiui, Piero Luigi Nervi projektuota gelžbetoninių konstrukcijų Pauliaus VI audiencijų sale (1971), ir baigiant tokiom „smulkiom“ intervencijom kaip Francesco Messina'os popiežiaus Pijaus XII skulptūra Šv. Petro bazilikoje (1964) ir trejos skirtingų menininkų pokariu sukurtos bronzinės bazilikos durys. Taigi bendras kultūrinis fonas buvo palankus Vatikano grotose atsirasti pokario modernizmą atstovaujančiai koplyčiai.

Kaip ir apskritai XX a. kultūroje, taip ir sakralinio meno srityje egzistavo elitinė ir į plačiąją visuomenę orientuota produkcija. Pirmajai, labai nedidelei grupei galima priskirti tokius ikoninius pavyzdžius kaip Henri Matisse'o dekoruota Vanso Rožinio koplyčia Pietų Prancūzijoje (1951), Georges'o Rouault, Fernand'o Léger ir kitų garsiausių modernistų išpuošta Švč. Mergelės Marijos Malonės Pilnosios bažnyčia Savojoje (1947) ar Marcelio Breuerio projektuota Šv. Jono abatijos bažnyčia Minesotoje, JAV (1961). Tačiau didžiąją dalį sudarė posusirinkiminiu laikotarpiu pertvarkytos seniau statytos didmiesčių katedros ir bažnyčios bei sparčiai besiplečiančiuose priemiesčiuose statytos naujos bažnyčios. Tuo metu parapijos orientavosi į jaunas vidurinėsios klasės šeimas, kurios kulto vietose pirmenybę teikė

⁴¹ *Fabbrica di San Pietro* inžinieriaus straipsnis: Francesco Vacchini, „La Cappella Lituaniana nelle Grotte Vaticane“, in: *L'Osservatore della domenica*, Vatikano, 1970-08-02, Nr. 31, p. 5-6; Vatikano radijo žurnalistų parengtas išsamus žinių biuletenis: *La Cappella Lituaniana nelle Grotte della Basilica di San Pietro*, *Radiogiornale*, 1970-07-05, Nr. 9, 6 lapai ir kt.

sumodernintam „tradiciniam“ dizainui. Atsižvelgti į tikinčiųjų lūkesčius teko ir šioje srityje dirbusiems lietuvių menininkams, po karo gausiausiai įsikūrusiems Jungtinėse Valstijose⁴². Iš Europos atsivežta patirtis ir žinios modernios sakralinės dailės srityje⁴³ padėjo lietuvių kūrėjams gauti svarbius bažnytinius užsakymus ir integruotis naujoje tėvynėje. Kurdami bažnyčioms menininkai dažniausiai tęsė prieškarines *Art Deco* tradicijas, adaptavo JAV išpopuliarėjusio *Indian Chic* estetikos elementus ar interpretavo tuo metu madingą brutalizmo stilių. Indigenų dailės poveikį ir *rustų daiktų* stilistikos poveikį liudija Kašubų poros dekoruota Šv. Augustino bažnyčia North Branforde (1962). Atliepdama visuomenės susidomėjimą indigenų kultūra, taip pat artimai bendraudama su *Indian Space* tapybos mokyklos atstovu Willu Barnetu⁴⁴, Aleksandra Kašubienė sukūrė pilkšvų jūros akmenų mozaika dekoruotą 4 metrų aukščio retabulą. Jos vyras Vytautas Kašuba taip pat pasitelkė natūralias gamtines medžiagas: kryžiaus skersiniams pritaikė veikiausiai ten pat, Atlanto vandenyno pakrantėje, rastas laiko ir gamtinių sąlygų paveiktas medžio lentas. Iš brutalizmo pavyzdžių paminėtini Šv. Jurgio anglikonų bažnyčios Vašingtone interjeras su Vytauto Kazimiero Jonyno cemento išraižytais bareljefais (1968), šiai bei kitoms kulto vietoms dizainerio sukurti tos pačios stilistikos bažnytiniai baldai ir įranga. Šiame kontekste *Cappella Lituana* atsiskleidžia kaip savalaikis modernistinis bažnytinis interjeras, turintis brutalizmo bruožų.

Koplyčios vykdomojo komiteto sprendimu sukurti jos interjerą buvo pakviestas žinomas lietuvių dailininkas ir Jungtinių Valstijų mastu pripažintas bažnyčių dizaineris Jonynas. Lietuviams buvo svarbu, kad koplyčią dekoruotų jų bendratautietis, kas demonstruotų tarptautinį Lietuvos kultūros

⁴² Plačiau žr. Laura Petrauskaitė, „Dekoro galios ir negalios: XX a. 6-7 deš. lietuvių menininkų kurti kulto pastatai Jungtinėse Valstijose“, in: *Objektas ir dekoras: paveldas, procesai, kontekstai*, sudarytojos Regimanta Stankevičienė, Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2022, [spausdinama].

⁴³ Plačiau žr. straipsnį šiame leidinyje: Giedrė Jankevičiūtė, „Modernizmas Lietuvos bažnytinėje dailėje: Kazio Varnelio (1917–2010) atvejis“, in: *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2021, t. 44, p. 117–159; Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003, p. 241–281 ir kt.

⁴⁴ Plačiau žr. Giedrė Jankevičiūtė, „Jaučiuosi sveiku dvidešimto amžiaus produktu“: Kaunas–(Brėmenas)–Niujorkas“ / „I feel like a genuine twentieth-century product“: Kaunas–(Bremen)–New York“, in: *Formuojant ateitį: Erdvinės Aleksandro Kasubos aplinkos / Shaping the future: Environments by Aleksandra Kasuba: Katalogas*, sudarytoja Elona Lubytė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, 2020, p. 110–128.

Vytautas Kazimieras Jonynas. Šv. Jurgio anglikonų bažnyčios bareljefo fragmentas. Vašingtonas, JAV. Giedrės Jankevičiūtės nuotrauka, 2021

pripažinimą, o Vatikanui rūpėjo, kad dailininkas būtų patyręs bažnytinės dailės specialistas. Jonynas atitiko abu kriterijus. Jo profesines kompetencijas ir pozicijas sakralinio meno rinkoje liudijo tai, kad nuo 1964 m. lietuvis buvo įtrauktas į „patikimų dekoratorių ir dizainerių sąrašą“, publikuojamą kiekviename specializuoto žurnalo *Liturgical Arts* numeryje⁴⁵. *Jonynas & Shep-*

⁴⁵ *Jonynas & Shepherd Art Studio* minima: *Liturgical Arts*, New York, 1964, t. 32, Nr. 3, p. [i], [v]; 1964, t. 33, Nr. 1, p. [ii]; 1965, t. 33, Nr. 2, p. [i]; 1965, t. 33, Nr. 3, p. [v]. Lietuvos mastu unikalus *Liturgical Arts* žurnalų komplektas saugomas Kazio Varnelio namų-muziejaus bibliotekoje.

Vytautas Kazimieras Jonynas. Tabernakulis ir žvakidės Pal. Jurgio Matulaičio slaugos namų koplyčioje. Putnamas, JAV. Giedrės Jankevičiūtės nuotrauka, 2021

herd Art Studio pavadinimas puikavosi šalia tokių prestižinių ir iki šių dienų gyvuojančių firmų kaip *Rambusch, Adrian Hamers, Conrad Schmitt Studios*.

Jonyno bendradarbiavimo su Vatikanu istorija prasidėjo 1959 m., kai menininkas sukūrė šv. Kazimiero 500-osioms metinėms skirtą Vatikano pašto ženklą. Pradžia nebuvo labai sėkminga, nes lietuvių menininko kūrinių be jo žinios perdarė vietinis dailininkas⁴⁶. Tačiau Jonyno simbolinį kapitalą padidino jo indėlis dekoruojant Vatikano paviljoną Pasaulinėje parodoje Niujorke 1964–1965 m. Tuomet dizaineris sukūrė du pagrindinius idėjinius ir meninius paviljono akcentus: virš paviljono stogo iškilusį kryžių metalinių spindulių karūnoje ir sieną šalia įėjimo puošusį bareljefą. Jonynas taip pat prisidėjo kuriant paviljono koplyčios interjerą, suprojektuodamas jam modernių formų brutalizmo estetikos aukos stalą.

Jonyno įkurta bažnytinio meno studija septintame dešimtmetyje buvo tapusi sėkmingai klestinčiu kūrybiniu verslu, aptarnaujančiu pirmiausia amerikietiškas, taip pat lietuviškas parapijas. Ryškiausi *Jonynas & Shepherd Art Studio* darbai – Niujorko Šv. Brendano (pranciškonų) bažnyčios ir Viltono Dievo Motinos seserų vienuolyno koplyčios interjerai – leido tikėtis originalių meninių sprendimų ir koplyčioje Vatikane. Vis dėlto politiniai diasporos siekiai, paminklinė koplyčios funkcija ir užsakovų skonis nulėmė, kad iš dailininko tikėtasi, jog jis sukurs tradiciškai atrodantį, iliustratyvų ir didaktišką dekorą. Savo versle įpratęs prisitaikyti prie užsakovų pageidavimų, Jonynas pernelyg nesiginčijo kreipiamas iliustratyvumo ir tautinių motyvų integravimo linkme.

Lietuvoje ir Prancūzijoje kaip menininkas susiformavęs Jonynas, kurdamas *Cappella Lituana* interjerą, iš dalies pratęsė tarpukariu visoje Europoje viešųjų pastatų eksterjeruose ir interjeruose paplitusio tautinio modernizmo tradicijas. Projektuojamos koplyčios grindys, panašiai kaip Lietuvos pašto rūmuose Kaune, turėjo priminti tradicinius kaimo audinius, o koplyčios nišoje numatyta instaliuoti Rūpintojėlio skulptūrą. Antrojo pasaulinio karo sukuryje netekę savo tėvynės, dauguma lietuvių puoselėjo laike sustingusį agrarinės Lietuvos įvaizdį ir norėjo tęsti ikikarines šalies reprezentacijos tradicijas. Patriotinių aspiracijų vedinas vysk. Brizgys veikiausiai žavėjosi tokiais reprezentaciniais interjeriais kaip Lietuvių auditorija Pitsburgo universitete ir Kauno karininkų ramovės salės, kas skatino panašiai įsivaizduoti ir Lietuvių koplyčios dekorą. Jeigu jo vizija būtų buvusi pilnai įgyvendinta, koplyčios sienas būtų dengęs šviesiai raudonas laukų granitas,

⁴⁶ Plačiau žr. Rasa Andriušytė-Žukienė, *op. cit.*, p. 114.

Vytautas Kazimieras Jonynas. Šv. Brendano bažnyčios Niujorke interjeras. [1966]
(NČDM, GP-60374.a)

o lubos būtų išklotos ažuolu arba mozaika⁴⁷. Visgi Jonynui pavyko įtikinti vietoje spalvoto, eklektiško, gausiai mozaikomis, vitražais ir paveikslais dekoruoto interjero pritarti labiau monochrominiam sprendimui.

⁴⁷ Lietuvos kankinių koplyčios komiteto posėdžio protokolas Nr. 2, 1968-01-12, priedas: [Vincentas Brizgys], „Lietuvos kankinių koplyčios komiteto posėdžiui“, l. 7–8.

Tam, kad koplyčios interjeras išvengtų stilistinių anachronizmų ir primityvaus lietuvių liaudies raštų atkartojimo, labiausiai nusipelnė sėkmingas Jonyno ir materialinių koplyčios pavidalą sukūrusių Šv. Petro bazilikos priežiūros, dekoru ir restauravimo dirbtuvių *Fabbrica di San Pietro* bendradarbiavimas. Didelę dažnytinių interjerų kūrimo patirtį turintis menininkas sukūrė stilistiškai vieningą, harmoningą interjerą, o su pasaulinio garso architektais bendradarbiavusio *Fabbrica di San Pietro* techninio direktoriaus Francesco Vacchini⁴⁸ nuopelnu objektas įgijo neperkrautos, saikingos visumos išpūdį. Iki šiol netyrinėtas inžinieriaus Vacchini projektas liudija, kad koplyčia įsivaizduota kaip šiuolaikiška, elegantiška maldos vieta⁴⁹.

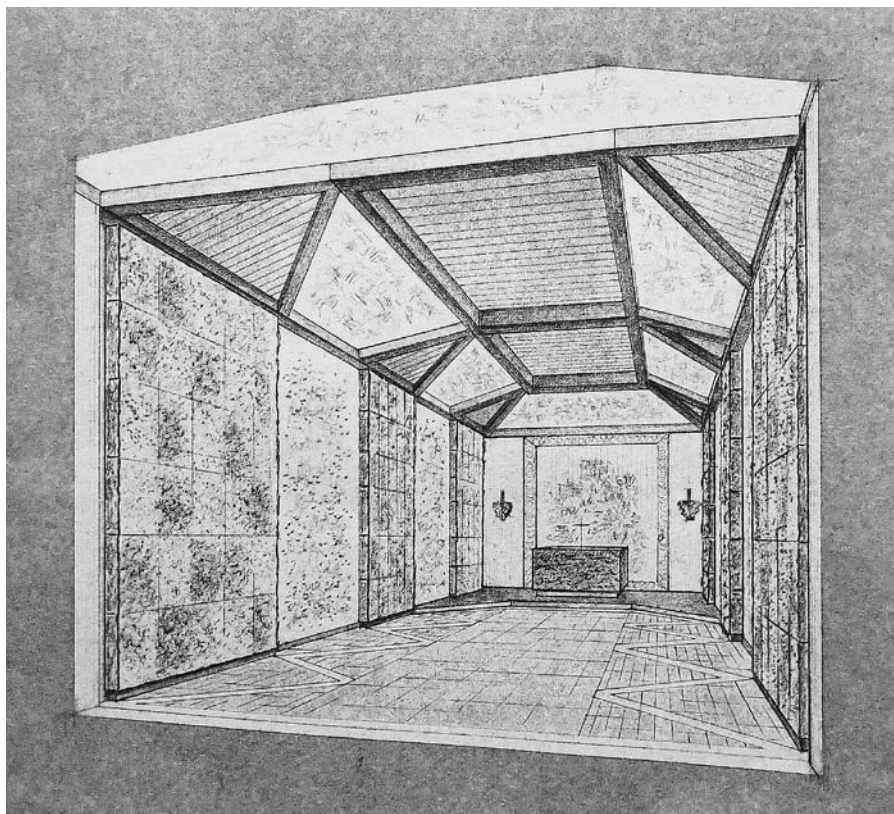
Italų inžinieriaus sprendimu buvo atsisakyta perteklinio tautinių ornamentų naudojimo, o paliktieji įgijo platesnes nei vien tautinės konotacijas. Lietuvių koplyčios grindų ornamentas, turėjęs priminti tradicinius lietuvių kaimo audinių raštus, buvo išdėstytas iš *Fabbrica di San Pietro* dirbtuvėse buvusių akmens likučių. Grindų mozaikose panaudotas Romos imperijos laikais iš Sacharos dykumos kasyklų atgabentas žaliai juodas Numidijos serpentinas, raudonasis porfyras ir gelsvai baltas marmuras⁵⁰. Nors lietuviai grindų spalvinę gamą buvo linę sieti su nacionalinės vėliavos spalvomis⁵¹, jos akivaizdžiai atkartoję *Cosmati* technika sukurtas Romos viduramžių bažnyčių grindų mozaikas. „Pietietiškosė“ medžiagos revitalizuota lietuvių liaudies tradicija įgavo naują, netikėtą, tarsi prabangesnę išraišką, kaimo tradicija įgijo universalumo. Panaudotos itin aukštos kokybės medžiagos suteikė koplyčiai solidumo, kurį šiandien būtų sunku pasiekti. Joks šiuolaikinis porfyras savo tekstūra ir blizgesiu neprilygsta egiptietiškajam, kurio natūraliosiose radimvietėse nebeliko. Toks sprendimas visiškai atitiko

⁴⁸ Francesco Vacchini (g. 1915) – italų inžinierius. Kartu su architektu Pieru Luigi Nervi suprojektavo Šv. Apaštalo Pauliaus bažnyčią Trissino (1971), Šv. Kasparo del Bufalo bažnyčią Romoje (1976–1981), kartu su Nervi ir Carlo Vannoni parengė New Norcia benediktinų vienuolyno ir katedros Australijoje projektą (1955, neįgyvendintas). Pastarasis lyginamas su tokiais ikoniniais modernizmo statiniais kaip Marcelio Breuerio Šv. Jono abatija Minesotoje ar Le Corbusier Dominikonų vienuolynas La Tourette.

⁴⁹ Rev. *Fabbrica di San Pietro in Vaticano. Ufficio tecnico, Cappella „Mater Misericordiae“ di Vilna (Lituania) nelle Grotte Vaticane, 1967 Settembre*, in: *PŠKLKA*, VB-2.

⁵⁰ Vinco Mincevičiaus laiškas Vincentui Brizgiui, Roma, 1970-02-15, in: *PŠKLKA*, VB-2. Akmenų pavadinimai tikslinti pagal: Henry William Pullen, *Manuale dei marmi romani antichi*, tradotto, illustrato e aggiornato da Francesco Crocenzi, Roma: Gangemi editore, 2015.

⁵¹ Stasė Semėnienė, „Popiežius apie lietuvių koplyčią ir maldininkus“, in: *Draugas*, Chicago, 1970-07-23, Nr. 171, p. 4.

Francesco Vacchini. Lietuvių koplyčios eskizas. 1967 (PŠKLKA, VB-2)

už bazilikos priežiūrą atsakingų asmenų įsitikinimą, kad šventovės interjerui tinkamos tik „kilnios“ medžiagos.

Cappella Lituana modernumas ypač aiškiai išryškėja palyginus ją su kitomis neoistoristinės stilstikos tautinėmis koplyčiomis Šv. Petro bazilikoje. Ji ženklina tarpukariu prasidėjusį, o pokariu ypatingai išryškėjusį lūžį bažnyčių architektūroje ir interjero dizaine, t. y. perėjimą nuo istorinių stilių kartočių prie modernistinės raiškos⁵². Šviesus, santūrus, vyraujančios kreminės baltos spalvos Lietuvių koplyčios interjeras atitiko bendrąsias modernistinių septinto-aštunto dešimtmečio katalikų bažnyčių vidaus įrengimo tendencijas. Moderna interjero išpūdį kūrė monochrominis koloritas, ekspresyvus schematiškas sienų dekoru piešinys, minimalistinių formų

⁵² Plačiau apie šį pokytį žr. Laura Petrauskaitė, „Dekoro galios ir negalios“.

liturginiai baldai. Amžininkai taip pat akcentavo inovatyvų apšvietimą: „moderniškai įrengtos šviesos, krentančios netiesiogiai ir nematant pačių lempų, daro koplyčią labai šviesią, linksmą ir erdvią“⁵³. Reikšminga ir tai, kad sienų bareljefams buvo pasitelkta „nauja“, iki tol bažnyčių dekore mažai naudota ir sąlyginai pigi medžiaga – lietas cementas. Jonynas jį plačiai naudojo dekoruodamas Jungtinių Valstijų bažnyčias, tačiau Vatikanas šią naują sutiko priešiška, argumentuodamas tuo, kad „Šv. Petro Bazilika yra paminklas kuriame bet kokių naujovių įnešimas būtų didelis rakštis akyje. Jį norima išsaugoti toks koks yra, prisitaikant prie esamo stiliaus bei medžiagų, vadinamų „nobili“. Pav. Šv. Petre nerassite nei vienos keramikos. Taigi cemento įvedimas, kuris gali būti pilnai pateisinamas ir gražus dalykas kitur, netinka čia“⁵⁴. Diplomatinė Vacchini pastangų dėka pasipriešinimą pavyko įveikti ir netradiciniam medžiagų pasirinkimui buvo pritarta.

Koplyčios sienas Jonynas padengė segmentais suskaidyto balto marmuro plokštėmis, primenančiomis Ad Reinhardto tapybą ir liudijančiomis amerikietiško abstrakcionizmo įtaką. Specialiai suformuotose nišose tarp plokščių dailininkas įkomponavo grubia, šiurkščia linija išraižytus siužetinius bareljefus. Inspiracija raižyti cementą sietina su Jonyno kaip grafiko patirtimi, taip pat Niujorko meno scenai tuo metu stiprią įtaką dariusio prancūzų dailininko Jeano Dubuffet kūryba. *Art brut*, arba grubiojo meno, propaguotojas savo paveikslų pagrindui naudojo su smėliu, derva ar šiaudais maišytus aliejinius dažus, taip išgaudamas rupios pastoziškos tekstūros paviršius, kuriuos vėliau gremždavo ir raižydavo. Lietuvių koplyčiai Jonynas sukūrė šešis brutalistinius bareljefus, iš kurių glaustai panagrinsiu du siužetus: Sibiro tremtinės portretą ir Kražių skerdynes. Kadangi tuo metu nežinota, jog Adelė Dirsytė yra garsiosios maldaknygės *Marija, gelbėk mus* autorė, Jonynas sukūrė imaginacinį Sibiro kalinės portretą⁵⁵. Kuriant kompoziciją panaudotas pokario pokubistinei dailei būdingas veido išskaidymo ir perorganizavimo į abstrakčią formą principas. Moderniai traktuota ir nukankintos Kražių skerdynių aukos figūra. Pastaroji susieja Lietuvių koplyčią su keleriais metais anksčiau italų skulptoriaus komunisto Giacomo Manzù sukurtais bronziniais Šv. Petro bazilikos *Mirties durų* bareljefais.

⁵³ Stasė Semėnienė, *op. cit.*

⁵⁴ Vinco Mincevičiaus laiškas Vincentui Brizgiui, Roma, 1968-06-01, in: *PŠKLKA*, VB-2.

⁵⁵ Vytautas Kazimieras Jonynas, „Lietuvos koplyčia Vatikane“, Niujorkas, 1989-02-22, p. 5–6, in: Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus (toliau – NČDM) Vytauto Kazimiero Jonyno galerijos archyvas.

Vytautas Kazimieras Jonynas. Lietuvių koplyčios bareljefas „Mindaugo krikštas“

Vytautas Kazimieras Jonynas. Lietuvių koplyčios bareljefas „Kražių skerdynės“. Jono Malinausko nuotrauka, 2021

Ryškus kūniškumo, deformacijos, fizinės kančios dėmuo, tiems laikams neįprastas sakralinės dailės srityje, taip pat ikonografijos keliamos politinės asociacijos septinto dešimtmečio viduryje atrodė moderniai ir net provokatyviai. Be tokių krikščioniškos mirties scenų kaip Jėzaus nukryžiuojimas ar Mergelės Marijos užmigimas, Manzù įvaizdino ir šiuolaikines egzekucijas,

kurios amžininkams priminė nesenus įvykius. Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, italų komunistų partizanų nužudytų Benito Mussolinio ir jo meilužės Claretos Petacci kūnai buvo nuvežti į Milaną ir išmesti *Piazalle Loreto* viešam išniekinimui. Vėliau lavonai, panaudojant skerdienai skirtus kablius, buvo pakabinti žemyn galvomis ant metalinės sijos nebaigtoje statyti degalinėje – būtent tokį epizodą Manzù atvaizdavo ir ant *Mirties durų*. Palyginus su aprašytais Italijos realijomis, Kražių skerdynės buvo gerokai labiau laike nutolęs įvykis, bet tvirtai įsitvirtinęs kolektyvinėje lietuvių atmintyje⁵⁶. Šiuo atveju reikšminga tai, kad iki tol buvęs daugiausia įpaminklintas literatūroje, šis įvykis pirmą kartą pasirodė (modernaus) bažnytinio meno kontekste.

Giacomo Manzù. Šv. Petro bazilikos *Mirties durų* (1964) fragmentas

Išvados. Lietuvių diasporai tautinių koplyčių įsteigimas matomiausiose katalikų šventovėse reiškė simbolinį tarptautinės viešosios erdvės, reprezentuojamos autoritetingų „Vakarų pasaulio“ galios centrų Vatikano ir Vašingtono, ženklumą, diplomatinių Lietuvos pozicijų tarptautinėje arenoje stiprinimą. Kartu tai buvo ir atminties vietos įsteigimo gestas, ką patvirtina Lietuvių koplyčios Vatikane ikonografinė programa ir vėliau joje vykę ritualai, pavyzdžiui, Šaltojo karo metais koplyčioje kasmet vasario 16-ąją buvo švenčiama Lietuvos valstybės atkūrimo diena. Pasikeitus politinei konjunktūrai, koplyčios katalikiškai tautinis identitetas tarsi nuėjo į antrą planą, aktualesni pasidarė kiti dėmenys. Pirmiausia tie, kurie liudija ne kultūrinį šalies savitumą, o jos integralumą ir sąsajas su pasauliniais procesais. *Cappella Lituana* atvejo studija papildė pastaraisiais dešimtmečiais pagreitį įgavusius sovietologinius kultūros tyrimus ir leidžia

⁵⁶ Dangiras Mačiulis, „Kražių skerdynės: nuo įvykio iki laisvės kovų simbolio“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, Šiauliai, 2013, t. 16, p. 25–47.

išryškinti ne trūkį, o tam tikrus tęstinumus tarp tarpukario ir Šaltojo karo epochos, konkrečiau – parodyti XX a. Lietuvos bažnytinį meną kaip tarp-tautinio modernizmo reiškinių dalį.

POLITICAL AND ARTISTIC ASPECTS
OF THE LITHUANIAN CHAPEL
IN ST. PETER'S BASILICA IN THE VATICAN

Summary

Based on the previously unstudied material kept at the Lithuanian Pontifical College of St Casimir in Rome and the Lithuanian Research and Studies Centre in Lemont, the article reconstructs the genesis of the conception and implementation of the Lithuanian chapel of Our Lady of Mercy in St. Peter's Basilica in Vatican City consecrated in 1970 and highlights the most important participants in the process and the circumstances that led to the final result. The chapel was built as a memorial to the martyrs of the Lithuanian nation and was originally intended to be called the Chapel of Lithuanian Martyrs. The authors of its iconographic programme sought to depict Lithuanian martyrs of various epochs, from Josaphat Kuntsevych to the 20th-century martyrs, with a special focus on the victims of Communism and Nazism. This concept of the chapel was widely supported by the Lithuanian diaspora, although there were some critical voices suggesting it should not be a national chapel but a place of prayer open to all nations and expressing the cult of Divine Mercy. The focus on the universality of the Church in the context of the Cold War contrasted with the attitudes of the diaspora that was preoccupied with nurturing national identity. The visionary nature of the proposal became apparent only a few decades later, when Lithuania had already regained its independence, the doctrine of the Church had begun to develop the teaching of Divine Mercy and the liturgical celebration of the Divine Mercy had been introduced.

During the Cold War, the Vatican was an authoritative player in international politics, so the founding of the Lithuanian Chapel in the world's main Catholic sanctuary had a significant political function in reminding the world of the liberation of occupied Lithuania and in boosting the dignity and self-esteem of the Lithuanians themselves. The novelty of research results from the fact that the chapel is primarily seen as an object of ecclesiastical art that had been used for political purposes during the Cold War. The article presents the context of post-war European and United States ecclesiastical art and the modernity of the Lithuanian chapel unfolding within it; it points to the continuation of the interwar processes of artistic and cultural change during the Cold War.

MAIRONIO VĒLYVOSIOS LYRIKOS MIKROGENEZĖ: AUTOREDAGAVIMO VEKTORIAI

DOVILĖ GERVYTĖ

Įvadas. Ligšioliniai Maironio lyrikos genezės tyrimai orientavosi į intertekstinius poeto eilėraščių variantų santykius, silabotonikos formavimosi, bendrinės kalbos moderninimo aspektus¹. Tekstologinė poeto palikimo analizė kol kas tebėra fragmentiška², Maironio lyrikos autografai juodraščiai atskirai beveik netirti³, o būtent juose fiksuotų autoređagavimo veiksmų suvokimas galėtų atverti naują analitinę prieigą prie autoriaus kūrybos.

¹ Šio pobūdžio tyrimai apžvelgti: Paulius V. Subačius, „Nušlifuoti deimantą, arba kuo Maironis įdomus ne vien pokolonijiniams kraštams“, in: *Eina garsas: Nauji Maironio skaitymai*, sudarytojas Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 88–112. Straipsnyje suregistruoti intertekstiniai variantų tyrimai, teigiama, kad po eilėraščių kaitos faktus greičiau konstatavusių nei interpretavusių Irenos Slavinskaitės darbų, nuoseklią „Lietuva brangi“ teksto istorijos analizę (taip pat ir silabotonikos formacijos aspektu Maironio eilėraščio genezės tyrimą) atliko tik Juozas Girdzijauskas („Maironio eilėraščio „Lietuva brangi“ genezė“, in: *Archivum Lithuanicum*, Vilnius, 2002, t. 4, p. 145–157). Iš konceptualiai Maironio kūrybos genezę aptariančių autorių minėtini: Brigita Speičytė, „Maironio *Pavasario balsai*: lyrikos rinkinys“, in: *Maironio balsai: kūryba, veikla, atmintis*, sudarytojas Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 29–141; Saulius Žukas, „Maironio meilė“, in: Saulius Žukas, *Žmogaus vaizdavimas lietuvių literatūroje*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 136–144. Į Maironio autoređagavimą iš bendrinės kalbos moderninimo perspektyvos pažvelgta: Jurgita Venckienė, „Jono Mačiuo-Maironio raštų rašyba ir kalba: Jauniaus sekėjo dinamika“, in: *Archivum Lithuanicum*, Vilnius, 2012, t. 14, p. 131–148; Jurgita Venckienė, „Maironio „Pavasario Balsai“ (1895–1927): kaip keitėsi eilėraščių kalba“, in: *Archivum Lithuanicum*, Vilnius, 2018, t. 20, p. 209–234.

² Minėtina naujausia mokslinė publikacija: [Maironis], *Pavasario balsai: Skaitmeninis archyvas ir genetinis kritinis leidimas* (toliau – PB SAGKL), vyr. redaktorius Paulius V. Subačius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020, in: <http://www.pb.flf.vu.lt/>. Bibliografinio kodo kaitą ir tekstinę variaciją sieja Giedrės Jankevičiūtės ir Miko Vaicekausko tyrimas („Pavasario balsai kaip Maironio autoportretas“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2019, Nr. 8, p. 18–29); Maironio leidybinės tradicijos pasirinkimai rankraščių tyrimo pagrindu kvestionuojami straipsnyje: Paulius V. Subačius, „Maironio scholijos ir glosos“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2020, Nr. 2, p. 26–30.

³ Galima paminėti Virginijos Babonaitės parengtame (mokslinės publikacijos reikalavimų neatitinkančiame) *Pavasario balsų* leidime aptariamą 1913 m. rinkinio egzemplio-

Genetinės kritikos atstovų teigimu, variantiškumo tyrimai įtraukūs dėl galimybės rašymo ir redagavimo proceso rekonstrukcijos pagrindu modeliuoti bendrą poetinio rašymo *per se* konceptą, suvokti jo vidines ypatybes, t. y. tekstinės variacijos interpretavimas įgalina mąstyti apie rašytojo poetinės minties formulavimo veiksmus⁴. Į eilėraščio genezę žvelgiant iš teksto kritikos perspektyvos, akcento perkėlimas nuo veikalo kurio nors vieno varianto (kaip autoritetingo ir baigtinio teksto) tyrimo prie skirtingų variantų analizės reiškia, kad „autorinių pakeitimų ir publikavimo poveikis tekstams yra regimas kaip potencialiai „integralus“ veikalo, kuris kūrimo, taisymo ir publikavimo procese pereina skirtingas stadijas, reprezentacijų aspektas“⁵. Kitaip tariant, reflektuojama ir atmestu, ir priimtų kūrybinėse dirbtuvėse variantų visuma, kurios dėka veikalas suvokiamas kaip įvairialypis ir dinamiškas fenomenas.

Laikydamosi šios teorinės prieigos poetinio veikalo genezės tyrimui ir jo reikšmei pagrįsti, nagrinėsiu du Maironio eilėraščius – „Ant Punės kalno ties Nemunu“ ir „Nuolat verkšlenantiems politikams“⁶, kurių autografai juodraščiai išsiskiria intensyviu segmentų autoredegavimu. Redakcijų terminus *ad quem* – 1925 m.⁷, abu eilėraščiai pirmą kartą publikuoti periodi-

riaus, autoriaus redaguoto rengiant 1920 m. rinkinį, istoriją, kurioje yra ir keli žodžiai apie rankraštinius Maironio taisymus: Jonas Mačiulis-Maironis, *Pavasario balsai: 1920 metų leidimo maketo fotografinė kopija*, leidinio rengėja ir įvadinio teksto autorė Virginija Babonaitė, Kaunas: Naujasis lankas, 2014, [2016]; taip pat Maironio *Lietuvos* (1888) faksimilinių leidimų: [Maironis], Kl. J. Maculevičius, *Lietuva: Maironio rankraščio faksimilinis leidimas*, rengėjai Inga Liepaitė, Paulius V. Subačius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, Vilniaus universiteto biblioteka, 2018.

⁴ Žr. Klaus Hurlbusch, „Understanding the Author’s Compositional Method: Prolegomenon to a Hermeneutics of Genetic Writing“, in: *Text*, Bloomington: Indiana University Press, 2000, t. 13, p. 55–101.

⁵ Peter Shillingsburg, „Text as Matter, Concept, and Action“, in: *Studies in Bibliography*, University of Virginia, 1991, t. 44, p. 37: „authorial revision and production influences on texts are seen as having potential „integrity“ as representations of the work at various stages in the process of composition, revision, and production“.

⁶ Norminės eilėraščių antraštės (toliau ir norminės eilučių versijos) pagrindiniame tekste teikiamos remiantis *PB SAGKL*.

⁷ „Ant Punės kalno ties Nemunu“ autografas juodraštis yra ant baigto ir, tikėtina, teatro nusirašyto dramos *Vytautas pas Kryžiuočius* švarraščio tuščių lapų. Pagal spaudos žinutes, Valstybės teatre drama buvo statoma 1924 m. rugpjūčio mėn., taigi rankraštis datuotinas 1924 m. antrąja puse (žr. *PB SAGKL*). Eilėraščio „Nuolat verkšlenantiems politikams“ rankraštis, tikėtina, datuotinas 1923 m. antrąja puse (ne vėliau gruodžio vidurio): „palyginus sąsiuvinyje perrašytų ir redaguotų tekstų versijas, ypač taisymus, su pirmosiomis ir vėlesnėmis publikacijomis, pirmieji įrašai jame daryti ne vėliau kaip 1923 m. vasarą, paskutiniai – ne vėliau kaip 1927 m. vasarą“ (*ibid.*).

koje⁸. Viena iš tikėtinių priežasčių, kodėl pasirinkti analizei rankraščiai iki šiol nesulaukė tyrėjų dėmesio – itin paini taisyčių grafinė fikscija, iš kurios išskirti raidos stadijas reikia ne vien formalaus grafologinio tyrimo, bet ir konceptualios prieigos, autoredukcinio proceso suvokimo pagal avanteksto rekonstrukcijos principus⁹.

Gausaus taisyčių atvejus aptarsiu remdamasi mikrogenetinės rankraščių analizės modeliu, taigi detalizuodama visus galimus rekonstruoti autoredukcinio veiksmus. Genetinės kritikos požiūriu poetinio veikalų visumą formuoja ir reprezentuoja pirmiausia paskiroje autorinėje redakcijoje (viename rankraštyje vienu ar keliais taisyčių etapais) vidujai vykstanti kaita¹⁰. Ją aptardama ir rekonstruodama segmento genezę, autoredukcinio keitimų sąlygojamas, užrašų fiksuotas eilutės alternatyvas vadinu *versijomis*¹¹.

⁸ Maironis, „Ant Punės [Margio] kalno“, in: *Baras: Literatūros, meno mėnesinis žurnalas*, Kaunas, 1925, Nr. 8, p. 5–8; [Maironis] Pipiras, „Nuolatos Verkšlenantiems“, in: *Iliustruotoji Lietuva: Savaitinis „Lietuvos“ priedas*, Kaunas, 1926-01-17, Nr. 3, p. 18.

⁹ Avanteksto (pranc. *avant-texte*) samprata genetinėje kritikoje radosi suvokus poreikį rankraščius tirti ne autoriaus intencijų paieškos perspektyvoje, o užklausančią dokumentuotą užrašymo, redagavimo dinamiką (žr. Alexandra Mary Davies, „Methodologies: French Genetic Criticism“, in: Alexandra Mary Davies, *Poetry in Process: The Compositional Practices of D. H. Lawrence, Dylan Thomas and Philip Larkin*, A thesis submitted for the Degree of Doctor of Philosophy in the University of Hull, 2008, p. 12). Ankstyvoji genetinė kritika (Jean Bellemin-Noël) avanteksto terminu referavo visus tekstinę variaciją fiksuojančius dokumentus, kurie tam tikrą veikalą formuoja tol, kol šis yra publikuojamas ir tokiu būdu pasiekia skaitytoją (*ibid.*, p. 13). Vėlesnė avanteksto samprata (Pierre-Marc de Biasi) apėmė tekstinę variaciją atvejų gausos sisteminimą ir organizavimą, pabrėžiant, kad filologinė rankraščių interpretacija (priskyrimas veikalui juodraščiui, surikiavimas į genetines sekas) yra atliekama tyrėjo. Taigi straipsnyje paskiri Maironio rankraščiai ir juose fiksuoti autoredukcinio veiksmų sudaro filologinės interpretacijos metu išgrynintą individualią kūrybinę sistemą, bet drauge tai yra šios sistemos dinamiškas modeliavimas, pati rankraščių tyrimo prieiga („The avant-texte does not denote the materiality of the manuscripts nor their actual interpretation, but the critical reconstitution of the documents“ (Dirk Van Hulle, *Textual Awareness: A Genetic Study of Late Manuscripts by Joyce, Proust, and Mann*, Michigan: University of Michigan Press, 2009, p. 5)).

¹⁰ Kaip nurodo Dirkas Van Hulle, mikrogenetinis rankraščio analizės lygmuo apima vienos konkrečios autorinės redakcijos pakeitimus (žr. Dirk Van Hulle, „Modelling a Digital Scholarly Edition for Genetic Criticism: A Rapprochement“, in: *Variants: The Journal of the European Society for Textual Scholarship*, Amsterdam: Rodopi, 2016, t. 12–13, p. 50, in: <http://journals.openedition.org/variants/293>).

¹¹ Metodologinis pasirinkimas reiškia tai, kad tarp terminų *versija* ir *variantas* daroma skirtis: pirmoji sąvoka nurodo segmento raidos stadiją vienoje autorinėje redakcijoje, antroji – segmento skirtumą dviejose ir daugiau redakcijų.

Apibrėžus bendrąsias tyrimo sąlygas, skaitytojui gali rasti abejonę, kodėl imamasi paskirų, iš pažiūros nesusijusių taisyčių analizės, kodėl smalsulys nukreiptas į kūrėjo dirbtuvių netvarką? Pretenduoju Maironio rankraščių tyrimu pagrįsti bendresnę genetinės kritikos prielaidą, kad segmentų autoredukcijos veiksmus įmanu patikimai rekonstruoti, o tai darant atsiskleidžia anapus teksto pokyčio glūdinti specifinė poetinio mąstymo logika. Maža to, mikrogenetinė avanteksto rekonstrukcija yra panašiai dinamiška veiksmena, kaip ir jos dėka tirama genezė, kurią siekiu aptarti ir schematizuoti procesualiai, pagal kūrybinės raidos prigimtį.

Nors neabejotina, kad vienas pagrindinių Maironio autoredukcavimo motyvų – eilėdaros tikslinimas ir instrumentavimas apskritai, tačiau tekstą suvokiant kaip kintančios kombinacijos, betgi komplementarios tekstūros kalbinių elementų audinį, metriniu pagrindu atliktos pataisos interpretuotinos ir kaip semantinis, sintaksinis, morfologinis teksto pokytis. Dar vienas aspektas – redaguodamas eilėraščius Maironis ritmiškai tinkančius ir norimą mintį reiškiančius žodžius perdėliojo tobulindamas naratyvinę seką. Pagaliau, kai taisyta gausiai, poetinė idėja ne vien gryninta, bet ir svarstyta jos alternatyvos, taigi esmingai užklaustas minties įtaigumas. Pastaruosius procesus apibendrinus, galima kelti prielaidas tiek apie poetinio mąstymo atvejo savitumą, tiek apie poetinės idėjos prigimtį apskritai.

1. „Ant Punės kalno ties Nemunu“. Tiriamame juodraščio fragmente rašalo atspalvio, išblukimo skirtumo negalima identifikuoti, todėl manytina, kad eilėraščio eil. 70¹², kurios pirminė versija *Dabar čia žagrė žemę ardo*, užrašoma ir taisoma vienu metu. Taigi pirminį užrašą ir visus taisyčius priskiriu vienam genetiniam etapui (faksimilės fragmentas Nr. 1¹³).

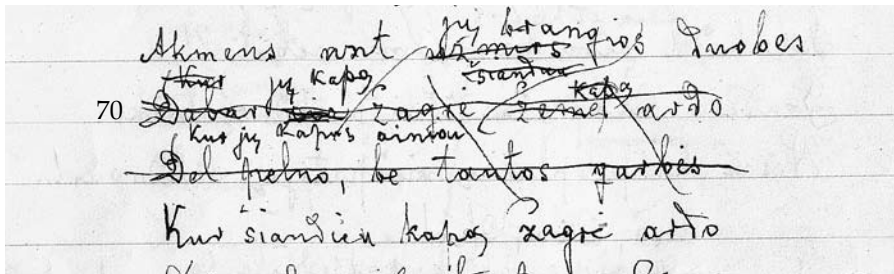
Dėl taisyčių klampumo, paskiausia rankraštyje aptinkama eilutės versija *Kur šiandien kapą žagrė ardo*, atitinkanti norminės redakcijos versiją, autoriaus perkelta į paskesnę rankraščio eil. 72. Pateikiu rekonstruotą nuoseklių eilutės taisyčių eigą (schema Nr. 1, numeruojami redagavimo žingsniai)¹⁴.

¹² Numeracija teikiama pagal eilučių seką rankraštyje, neįtraukiant eilėraščio antraštės. Norminėje eilėraščio redakcijoje ši rankraščio eilutė atitinka 69-ąją (norminės eilučių versijos pagrindiniame tekste teikiamos remiantis *PB SAGKL*).

¹³ „Ant Punės kalno ties Nemunu“ autografas juodraštis, in: Maironio lietuvių literatūros muziejus (toliau – *MLLM*), [b.] GEK 20040 (R1 1142), l. 3v.

¹⁴ Šeštos versijos rekonstrukcija lieka kebli pagrįsti. Nors fiksuojama eilutėje reiškiamo veiksmo subjekto kaita (5 *žagrė* → 6 [*jie*] → 7 *ainiai*), grafiškai žodis *žagrė* braukiamas ne 6, bet paskiausio, 7-ojo redagavimo žingsnio metu. Taigi 6 skaitymas validus tuo atveju, jei

1 faksimilės fragmentas

1 schema

užrašoma	1	Dabar čia žagrė žemę ardo
taisoma	↓	2 Dabar čia žagrė kapą ardo
		3 Dabar jų kapą žagrė ardo
		4 Kur jų kapą žagrė ardo
		5 Jų kapą žagrė šiandien ardo
		6 ^a Jų kapą užmirš[ę] ardo
		7 Kur jų kapus ainiai ardo
perrašoma	8	Kur šiandien kapą žagrė ardo

Nors 2–7 taisymo žingsniai rankraštyje padriki ir ištiesos eilutės pavida-
lu niekada neegzistavo, avantekstinis redagavimo išskleidimas svarbus jo
raidai suprasti. Tai leidžia eilėraščio segmentą matyti kaip daromą ir per-
daromą (semantinę, sintaksinę) konstrukciją, jos elementų raidą – žodžio ar
frazės raiškos paiešką – kaip dinamišką eilutės radimosi visumos dalį.

Pažvelkime į redaguotą eilutę kaip į sintaksinį erdvės, laiko, subjekto,
objekto ir predikato darinį. Nedarau prielaidos, kad Maironis eilėraščių
fragmentus taisė reflektuodamas būtent jo netenkinančią sintaksinių figūrų
raišką. Greičiau priešingai, orientacija į referentinį santykį su tikrovės vaiz-
diniais versijų kaitoje dominuoja. Lingvistinės analizės terminus pasitelkiu
tik tekstinės variacijos atvejui nusakyti. Taigi konstatavimas, kad pakito
tam tikrės sintaksinės konstrukcijos realizacija, šiame tyrime reiškia taisy-

laikomasi prielaidos, kad žodžio *žagrė* atmetimas eil. 70 yra toks pat grafiškai nežymėtas,
kaip kad žodžio *užmirš[ę]* užrašo neišbaigtumas eil. 69. Antras argumentas, grindžiantis 6
skaitymą (t. y. eilutės versiją, liudijančią subjektą [jie] → *ainiai*, bet ne *žagrė*), tai eil. 68–69
matoma semantinė izotopija (68 *Net neužritinęs be vardo* / 69 *Akmens ant užmirštos] jų brangios
duobes*): „akmuo be vardo“ (eil. 68–69) galimai pertariamas „užmirštu kapu“ (eil. 70).

mo padarinį eilėraščio tekste kaip struktūroje, bet ne kompozicinę priežastį ar veiksnį, kuris reguliavo segmento autoređagavimą.

1.1. *Erdvėlaikis*. Erdvė ir laikas eilutėje reiškiami prievėksmiai *čia/kur, dabar/šiandien*. Jų kaitą interpretuoju kaip vykstančią skaidančiai – erdvėlaikis redukuojamas iki vien laiko arba vien erdvės – ir sudarančiai ciklą, t. y. redaguojant grįžtama prie to, nuo ko buvo pradėta (schema Nr. 2).

2 schema

erdvėlaikis → laikas → **erdvė** → laikas → **erdvė** → **erdvėlaikis**

Sintaksinės konstrukcijos kaita per 2 ir 3 autoređagavimo žingsnius (schema Nr. 3, žingsnis 2 ir 3) vyksta semantinio abstrahavimo kryptimi (*dabar čia* → *dabar*). Erdvėlaikio raiškos pokyčio dėka, kaip matome, yra tikslinamas eilutėje reiškiamo veiksmo (*ardo*)¹⁵ objektas: prievėksmų *čia* keičia frazė *jų kapą* (t. p. 2–3 žingsniai).

3 schema

- 1 *Dabar čia* žagrė žemę ardo
- 2 *Dabar čia* žagrė kapą ardo
- 3 *Dabar* jų kapą žagrė ardo
- 4 **Kur** jų kapą žagrė ardo
- 5 Jų kapą žagrė *šiandien* ardo
- 6 Jų kapą užmirš[ę] ardo
- 7 **Kur** jų kapus ainiai ardo
- 8 **Kur** *šiandien* kapą žagrė ardo

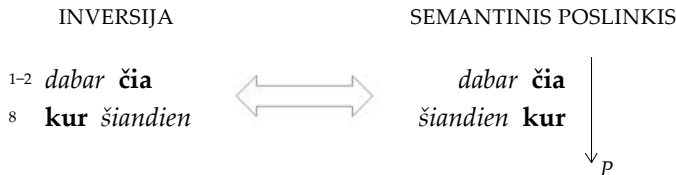
Turint omenyje paskiausią juodraščio versiją, atitinkančią norminę eilutės versiją (schema Nr. 3, žingsnis 8), įmanu į tą patį pokytį pažvelgti kiek kitu kampu. Frazės *kur jų kapus* (schema Nr. 3, žingsnis 2) keitimas į *kur šiandien kapą* (schema Nr. 3, žingsnis 8) gali būti interpretuojamas ne kaip veiksmo objekto (*jų kapus* [*ardo*]) tikslinimas, o kaip šalia objekto eilutėje esančio ir erdvę žymintio elemento (*kur*) plėtimas. Pastarąją išvalgą grindžiu tuo, kad 8-uoju taisymo žingsniu erdvę reiškiantis eilutės elementas *kur* yra papildomas laiką žymintiu žodžiu *šiandien* (plg. *kur* → *kur šiandien*).

¹⁵ Predikato kaita plačiau aptariama sk. 1.3.

Apibendrinant skirtingais žodiniiais vienetais reiškiamų eilutės elementų – žyminčių laiką ir erdvę – kaitą, galima matyti, kad pirmoje eilutės versijoje pasirodžiusi ir paskiausioje išlaikoma yra ne vien laiko ar vien erdvės, bet erdvėlaikio konstrukcija. Sugretinus šias dvi eilutės versijas, erdvėlaikio konstrukcijos taisyimų (2–7 žingsniai) vektoriumi laikytina inversija: laikas–erdvė (*dabar čia*) → erdvė–laikas (*kur šiandien*).

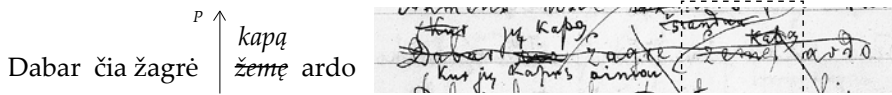
Inversijos santykis kaip eilutėje erdvė/laiką žyminčių elementų autore-dagavimo padarinys koreliuoja su semantiniu pokyčiu, matomu tarp eilutės dviejų pirmųjų ir paskiausios versijos (schema Nr. 4, paradigmginė ašis žymima *P*). Akivaizdi semantinės generalizacijos tendencija (plg. *dabar* → *šiandien*, *čia* → *kur*).

4 schema

1.2. *Objektas*. Eilutėje reiškiamo veiksmo objekto semantinę kaitą, vykusią keturiais taisyimų žingsniais¹⁶, galima sieti su paradigmginėje ašyje varijuojama metonimija. Sintaksinės struktūros pokyčiai eilutėje toliau fiksuojami tiek paradigmginėje, tiek sintagminėje ašyje (žymima *S*).

1 žingsnis / 1-2 versija

Pirmas autore-dagavimo žingsnis, kurio metu taisoma frazė *žagrė žemę ardo*, turi metonimijos tikslinimo efektą: redaguotoje versijoje *žagrė ardo kapa*.

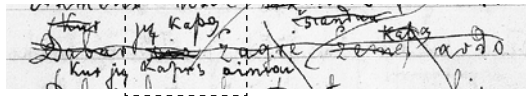
¹⁶ Anksčiau rekonstruotose aštuoniuose eilutės versijose pakeitimai teikiami kaip statiški autore-dagavimo padariniai, jų priėmimo/atmetimo dinamika – vien numanoma. Toliau schemose autore-dagavimo veiksmai grupuojami, įvardinami *žingsniu* ir implikuoja procesą, kai kažkuri eilutės versija, laikyta taisyimo atskaitos tašku, buvo redaguojama ir, savo ruožtu, sąlygojo tolimesnius eilutės pakeitimus, versija/-as. Antai pirmą eilutėje reiškiamo veiksmo objekto autore-dagavimo žingsnį interpretuoju kaip taisyimo veiksmus, atliktus pirmoje eilutės versijoje, ir – kaip rezultatą – produkuojančius antros eilutės versiją.

Antru žingsniu eilutėje vaizduojamo veiksmo objektas kinta sintagminėje ašyje: prie žodžio *kapą* yra prišliejamas nederinamasis pažymins *jų*.

2 žingsnis / 3-4 versija

jų kapą   *kapą*
Dabar čia žagrė žemę ardo

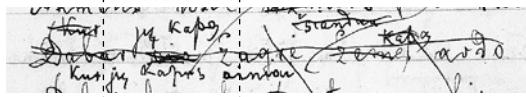
→_S

Keitimo vektoriumi išlieka tas pats semantinės sintaksinės konstrukcijos tikslinimas (plg. *kapą* → *jų kapą*; atributinis junginys čia nurodo į *tautos didvyrius* eil. 68).

3 žingsnis / 5-7 versija

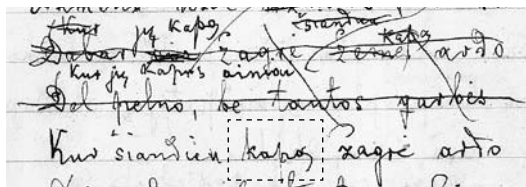
jų kapą
jų kapus ↓_P

Trečiame žingsnyje veiksmo objekto *jų kapą* keitimas vyksta ta pačia tikslinimo linkme: ši kartą paradigmine ašyje pakitęs objekto skaičius (*jų kapą* → *jų kapus*). Paradigminį pokytį galima sieti su pokyčiu sintagminėje ašyje: kintant objekto skaičiaus kategorijai (*kapą* → *kapus*), kinta ir subjekto skaičius (*žagrė* → *užmirš[ę] [jie]* → *ainiai*). Pakeitimų vektorius interpretuotinas ir kaip neapsisprendimas dėl eilutės metrinės schemos (plg. schemą Nr. 3, ⁵*kapą žagrė* → ⁷*kapus ainiai*).

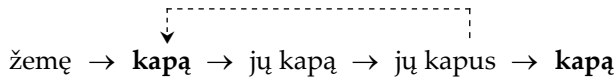
4 žingsnis / 7-8 versija

jų kapus
kapą ↓_P

Ketvirto žingsnio metu vaizduojamo objekto kaita apima pažyminio *jų* atšliejimą ir daugiskaitos *kapus* panaikinimą (taigi yra anuliuojami 2 ir 3 žingsnio sprendimai). Tokio taisymo padarinys – objekto tikslinimo kaip autoredegavimo vektoriaus krypties apgrėžimas, t. y. grįžimas prie pirmineje eilutės versijoje matomos objekto raiškos (schema Nr. 5).

5 schema

Taigi eilutėje reiškiamo objekto variacija semantikos tikslinimo kryptimi vyksta nuo metonimijos (*žagrė kapą [ardo]*) pereinant prie gana tiesmuko veiksmų įvardinimo (*jų kapą [jie] → jų kapus ainiai [ardo]*). Galiausiai grįžtama prie pirminės metonimijos.

Objekto semantikos tikslinimą (schema Nr. 6, žingsnis 1 ir 2), jo alternatyvios raiškos svarstybą (schema Nr. 6, žingsniai 2–7) ir, galiausiai, pasilikimą prie labiausiai abstrahuotos metonimijos versijos (schema Nr. 6, žingsnis 8) laikyčiau Maironio autoredegavimo tendencija: a) universalizuojama frazės semantika; b) generalizuojama kaitant metonimijos laipsnį; c) paskiausioje versijoje frazės metonimijos laipsnis sutampa su pirminės versijos (taip pat ir norminės eilutės redakcijos).

6 schema

- 1 Dabar čia žagrė **žemę** ardo
- 2 Dabar čia žagrė **kapą** ardo
- 3 Dabar **jų kapą** žagrė ardo
- 4 Kur **jų kapą** žagrė ardo
- 5 **Jų kapą** žagrė šiandien ardo
- 6 **Jų kapą** užmirš[ę] ardo
- 7 Kur **jų kapus** ainiai ardo
- 8 Kur šiandien **kapą** žagrė ardo

1.3. *Predikatas ir subjektas*. Eilutėje nekeičiamas vienintelis sintaksinės struktūros elementas – predikatas, reiškiamas veiksmažodžiu *ardo*. Skambaus tarinio išlaikymą galima grįsti instrumentavimu (*žagrė ardo*), rimo įtvirtinimu (eil. 68 *Net neužritinės be vardo* / eil. 70 *Kur šiandien kapą žagrė ardo*). Šiuo atveju predikatą galima laikyti redaguojamo segmento esminiu elementu, t. y. predikato stabilumą suvokti kaip segmente matomų kitų taisyčių reguliatorių¹⁷.

¹⁷ Daugiau apie esminio poetinės minties elemento (angl. *core element*) išlaikomumą tekstinės variacijos perspektyvoje žr. Klaus Hurlbuscho aptariamą Klopstocko poemos *Der Messias* genezės atvejį: Klaus Hurlbusch, „Understanding the Author’s Compositional Method:

Svarstant sintaksinės konstrukcijos perspektyvoje, teigtina, kad priklausomai nuo tranzityvumo krypties, veiksmažodis *ardo* eilutėje pasirodo drauge su subjektu (*žagrė/ainiai ardo*) arba sudaro papildinio konstrukciją su eilutėje reiškiamo veiksmo objektu (*žemę/kapą ardo*). Subjektas kinta pagal objekto taisymo modelį. *Žagrė* keitimas į *ainiai* (schema Nr. 7; žingsniai 5–7) atitinka metonimijos universalizacijos vektorių: metonimija abstrahuojama (⁶[jie]), tikslinama (⁷*ainiai*), galiausiai patvirtinamas keitimas, kuris abstrahavimo laipsniu sutampa su ankstesnėmis eilutėje reiškiamo veiksmo subjekto versijomis (⁸*žagrė*).

7 schema

- 1 Dabar čia **žagrė** žemę ardo
- 2 Dabar čia **žagrė** kapą ardo
- 3 Dabar jų kapą **žagrė** ardo
- 4 Kur jų kapą **žagrė** ardo
- 5 Jų kapą **žagrė** šiandien ardo
- 6 Jų kapą **[jie]** užmirš[ę] ardo
- 7 Kur jų kapus **ainiai** ardo
- 8 Kur šiandien kapą **žagrė** ardo

1.4. *Subjekto ir objekto kaita*. Subjekto ir objekto autoredagavimo modeliai skiriasi: atsisakius *žemę* iki paskutinės versijos varijuojama *kapą*; o atsisakius *žagrė*, varijuojama *[jie]/ainiai*, tačiau vis vien grįžtama prie pirminės elemento versijos *žagrė*. Kitaip tariant, pirmuoju aspektu reikšmės abstrahavimo laipsnis kinta kaip vienos metonimijos versijos:

žemę → {[*kapą* ↔ *jų kapą*] → *jų kapus*};

priešingai, subjektas versijose leksiškai ir semantiškai reiškiamas skirtingomis metonimijomis:

žagrė ↔ {[*jie*] → *ainiai*}.

Prolegomenon to a Hermeneutics of Genetic Writing“, in: *Text*, Bloomington: Indiana University Press, 2000, t. 13, p. 55–101: „the genetic anticipation of episodes and their *subordinated text-syntagmatic construction* manifests a significant self-referential meaning of the writing for the author. It shows where the work’s core segments lie hidden. Genetic priority signals dominance of thought“ (p. 88) („genetinis [veikalo kompozicijos] epizodų numatymas ir jiems pavaldi tekstinė-sintagminė konstrukcija autoriui reiškiasi kaip reikšmingas, nes save-referuojantis, rašymo procesas. Kompoziciniai kūrinio metodai nurodo, kur slepiasi jo esminiai segmentai. Genetiškai pirmesni kūrinio segmentai signalizuoja juose dominuojančią mintį“).

Neapsisprendimą dėl veiksmo subjekto/objekto semantinės raiškos signalizuoja ir taisyčių grafinės pozicijos eilutėje kaita. Objektas iš eilutės galo keliauja į priekį, bet vėl perkeliamas į galą; subjektas iš vidurio keliauja į eilutės galą, gražinamas į vidurį ir vėl perkeliamas į galą. Subjekto/objekto užimamos pozicijos eilutėje kaita sietina ir su semantikos persvarstymu, ir su ritminio modelio variacija. Nors eilutė trumpa, ritmiškai skyla į dvi dalis:

- 2 Dabar čia **žagrė** : kapą ardo
8 Kur šiandien **kapą** : žagrė ardo

Į eilutės pirmos ritminės pusės paskutinio segmento grafinį pokytį pažvelgus ritminiu ir semantiniu aspektu matyti, kad redagavimas įtvirtino *kapą* kaip ritmiškai, sintaksiškai ir semantiškai labiausiai akcentuotą segmento elementą¹⁸.

Rekonstruodama eilėraščio „Ant Punės kalno ties Nemunu“ eil. 70 autoredegavimo veiksmus, pastaruosius interpretuoju vykstant semantinės universalizacijos kryptimi. Tai reiškia, kad tam tikras eilėraščio segmentas (eilutė), jos elementai (žodis, frazė) kinta taip, kad yra tikslinama ar generalizuojama to segmento (ar jo elemento) reikšmė. Semantinę universalizaciją kaip autoredegavimo principą galima matyti kintant eilutės elementų metonimijos laipsniui. Metonimiją tikslinant ar generalizuojant (randantis tekstinėms eilutės elemento alternatyvoms), paskutiniaus autoredegavimo eigos žingsniais yra grįžtama prie pirminės (ar vienos iš pirminių) jos versijų. Į autoredegautą eilutę žvelgdama kaip į sintaksinę, leksinę-semantinę konstrukciją teigiu, kad eilėraštyje semantinės universalizacijos linkme kinta eilutėje reiškiamo veiksmo subjektas, objektas ir erdvėlaikis: pirmųjų

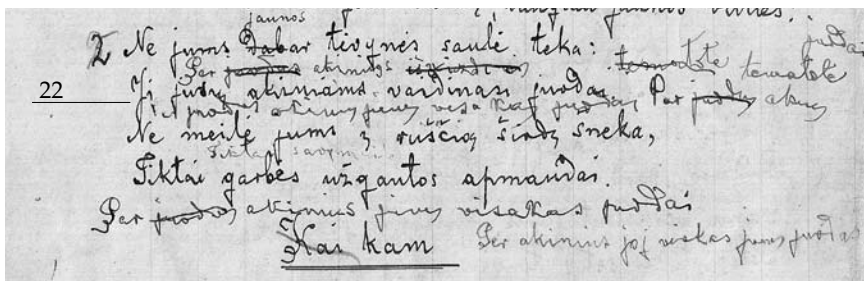
¹⁸ Subjekto, objekto ir predikato pakeitimus eilutėje galima pakomentuoti ir intertekstiniu aspektu. Istoriografiniu požiūriu, Pilėnų istorinio siužeto motyvai Maironio eilėraštyje sietini su lenkų poeto Vladislavo Sirokomlės istorine poema *Margiris* (žr. Brigita Speičytė, *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 88). Tą patį istorinį pasakojimą anksčiau lietuviškai sueiliavo Silvestras Gimžauskas („Puniškėnams apie Margierių“), o kitame eilėraštyje – „Rauda prabočių“ (pirminės redakcijos antraštė „1872 metu. Iszarimas Naujasias kapų“) – Gimžauskas analogiškai Maironiui metonimiškai varijavo žemę/kapą ardančio arklo motyvą: „Ir idant ne amžius tas devynialikis, / Argi būtų arklas mums kaulus užtikįs!“ (eil. 5–6); „Pasakyk mums, arklai, šaltas gelažini! / Kam veikei tų darbų, darbų nuotartinį?“ (eil. 21–22); žr. Silvestras Gimžauskas, *Lietuvos Bicziuolis*, parengė Paulius Subačius, Vilnius: Aidai, 1996, p. 76–81, 90–91.

dviejų elementų variacija taip pat koreliuoja su jų grafinės pozicijos eilutėje kaita, taigi ir ritminio eilutės modelio pakeitimais. Vienintelė eilutėje nekintanti konstrukcija – predikatas, išlaikomas kaip esminis, ašinis eilutės elementas (angl. *core element*).

2. „Nuolat verkšlenantiems politikams“. Dėl identifikuojamų skirtingų rašalo spalvų, rašto netolygumų galima teigti, kad autografe juodraštyje (faksimilės fragmentas Nr. 2)¹⁹ eilėraščio eil. 22 užrašoma ir taisoma skirtingu metu. Eilutės genezę rekonstruoju vykus trimis etapais (schema Nr. 8): eilutė užrašoma juodu rašalu (schema Nr. 8, žingsnis 1), mėlynu – redaguojama (schema Nr. 8, žingsniai 2–8²⁰), o posmo pabaigoje perrašoma grafitiniu pieštuku (schema Nr. 8, žingsnis 9). Norminė eilutės redakcija nuo paskiausios šio rankraščio versijos (schema Nr. 8, žingsnis 9) skiriasi vien punktuacijos ženklų – šauktuku – eilutės gale²¹.

2 faksimilės fragmentas

Eilutės taisymus galima grupuoti grafiškai: greta pirminio užrašymo (schema Nr. 8, žingsnis 1) ištisa eilutė interlineariai arba strofos užimamo ploto ribose perrašoma dar penkis kartus (schema Nr. 8, žingsniai 2, 4, 6, 7, 9), o tie perrašai dar taisomi kiekvienas atskirai (schema Nr. 8, žingsniai 3, 5, 8). Intensyviausiai persvarstoma – kaskart kaitaliojama pozicijos eilutėje ar formos požiūriu – metaforinė *spalva*: prieveiksmis *juodai* / būdvardis *juodus*.

¹⁹ „Nuolat verkšlenantiems politikams“ autografas juodraštis, in: MLLM, [b.] GEK 20043 (R1 1143), l. 24v.

²⁰ 2 ir 3 versijos užrašomos ne iki galo.

²¹ Norminėje redakcijoje pakeista strofų kompozicija – rankraščio paskutinė strofa tapo antrąja, o mano nagrinėjama eil. 22 atitinka eil. 6.

8 schema

1	Ji jusų akiniams vaidinasi juodai
2	Per juodus akinius išv[a]izdi vis / tematote
3	Per akinius išv[a]izdi vis / tematote
4	Per juodus ak[ini]us tematote juodai
5	Per ak[ini]us tematote juodai
6	Per juodus akinius jums visa kas juodai
7	Per juodus akinius jums visakas juodai
8	Per akinius jums visakas juodai
9	Per akinius joj viskas jums juodai

2.1. *Subjektas ir objektas.* Nagrinėjamoje eilutėje reiškiamo veiksmo subjektas *ji* įvardijamas rankraščio eil. 21 – *tėvynės saulė*. Redaguojant išsiskyrė sintaksinis ir semantinis subjekto aspektai: semantiniu požiūriu *ji* (schema Nr. 9, žingsnis 1²²) kinta į [*jūs*²³ / *jie*] (schema Nr. 9, žingsniai 2–3), o sintaksiniu aspektu *ji* kinta į *viskas* (plg. schema Nr. 9, žingsniai 1 ir 4–6). Eilutėje reiškiamas objektas *jusų akiniams* (schema Nr. 9, žingsnis 1) keičiamas – abstrahavimo linkme – į *jums* (schema Nr. 9, žingsniai 4–6). Taigi vaizdinys modifikuojamas taip: formalus subjektas (*saulė*), kuri formaliai objektui (*jusų akiniams*) matosi *juodai*, pavirsta neapibrėžtu formaliu subjektu (*visa kas*), kuris objektui (*jie*) *juodai* matosi *per akinius*.

9 schema

- 1 [Ji]jusų akiniams vaidinasi juodai
- 2 Per juodus akinius išv[a]izdi vis / tematote
- 3 Per juodus ak[ini]us tematote juodai
- 4 Per juodus akinius jums visa kas juodai
- 5 Per juodus akinius jums visakas juodai
- 6 Per akinius joj viskas jums juodai

²² Eilutės versijos čia teikiamos ne devyniais baigtiniais pavidalais, o šešiais, neišskleidžiant anksčiau aptartos *juodus / juodai* variacijos.

²³ Eilėraščio *jūs* pirmoje autografo juodraščio strofoje – „nenuoramos rėksniai“, „milžinai svajonių“.

Paskirus subjekto ir objekto autoredegavimo veiksmus (schema Nr. 10) interpretuodama kaip semantinės universalizacijos efektą galiu teigti, kad šie mikropakeitimai lemia eilutėje reiškiamos poetinės minties generalizaciją: ¹*ji jūsų akiniams juodai* → ⁹*viskas jums juodai*.

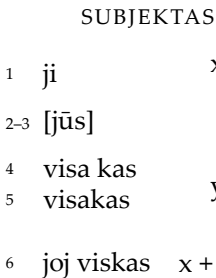
10 schema

	<i>subjektas</i>	<i>objektas</i>
1	ji	jūsų akiniams
2	–	–
3	[jūs]	–
4	visa kas	jums
5	visakas	jums
6	joj viskas	jums

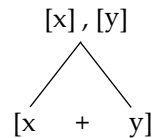
↓
semantikos
abstrahavimo kryptis

2.2. *Klyvingo principas*. Aptariamoje eilutėje vaizduojamo veiksmo subjektas reiškiamas trejopai: įvardžiu *ji* (x) → [jūs]²⁴ → *visa kas* (y) (schema Nr. 11). Paskiausioje eilutės versijoje du iš jų sujungiami į vieną frazę *joj viskas* ($x+y$)²⁵.

11 schema

12 schema

Prieš aptardama subjekto disjunkciją pastebiu, kad jei anksčiau dėsty-me sintaksinė konstrukcija reprezentavo vieną žodį, tolesnis subjekto kaitos aiškinimas referuos jį kaip struktūrinę visumą nusakantį konceptą: vienanarė sintaksinė subjekto konstrukcija bus skaidoma į dvinarę (dvižodę).

²⁴ Tarpinis 2–3 versijose matomas (žr. schemą Nr. 9) eilutėje reiškiamo veiksmo subjektas [jūs] schemoje Nr. 11 kaip atskiras elementas nežymimas, kadangi eilutės redagavimo metu yra eliminuojamas.

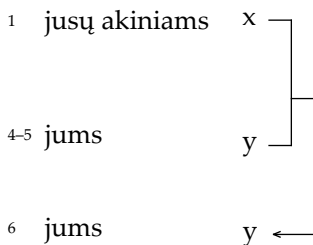
²⁵ Čia ir toliau sintaksinės konstrukcijos elementai ar elementų junginiai žymimi simboliais x ir y .

Kadangi veiksmo subjekto redakcinės kaitos metu jungiamos dvi eilutės raiškės alternatyvos iš ankstesnių versijų (*ji + visa kas* → *joj viskas*), visa konstrukcija kaitos metu suskaidoma (schema Nr. 12). Tai yra 1–5 versijose matomi vienanariai *dėmenys*, savarankiškai reiškiantys subjektą (*ji*, [*jūs*], *visa kas*), eilutės redagavimo metu kinta į tokią konstrukciją iš dviejų žodžių, kurią sudaro du anksčiau savarankiškai kaip subjektai funkcionavę elementai (*joj ir viskas*).

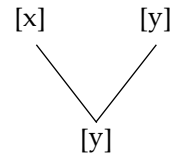
Eilutėje vaizduojamo veiksmo objektas lygiai taip pat reiškiamas įvairiai: *jūsų akiniams* (*x*) → *jums* (*y*) (schema Nr. 13). Priešingai nei subjekto kaitos atveju, vėliausiose versijose matomą objekto redagavimo eigą interpretuočiau kaip ankstesnių eilutės versijų (*x*, *y*) skaidymą iki vieno jo raiškos būdo (*y*), atmetant kitas galimas elemento versijas (*x*) ar jų jungtį (*x+y*). Šiuo požiūriu sintaksinė konstrukcija kaitos metu sujungiama (schema Nr. 14): versijose matomi abu – tiek dvinaris (*x*), tiek vienanariai (*y*) – objekto raiškos pavidalai redagavimo eigoje sujungiami į ankstesniems raiškos būdams semantiniu požiūriu bendrą vienanarį (*y*).

13 schema

OBJEKTAS

14 schema

Ambivalentiškiems eilutės redagavimo veiksams nusakyti įvedu *klyvingo* terminą. Angliško veiksmazodžio *cleave* (liet. 'skilti', 'lipti') enantioseminijai (t. y. antonimijos tipui, kai tas pats leksinis vienetas gali reikšti priešingas reikšmes) būdinga tam tikrą veiksmą įvardyti tiek kaip skilimą, tiek kaip sulipimą²⁶. Kaitos, kuri integruoja vienu metu vykstančius priešingus procesus, dinamika atitinka klyvingo principą – konstrukcijos gene-

²⁶ David-Antoine Williams, „Poetic Antonyms“, in: *The Comparatist*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2013, t. 37, p. 169–170. Etimologiškai *cleave* siejamas su graikų kalbos *glyphein* ('įrėžti'), *glyphe* ('įrėža', vėliau žodis vartojamas reikšme 'irašas'); žr. Douglas Harper, „Cleave“, in: *The Online Etymology Dictionary*, edited by Douglas Harper, 2000, in: url: www.etymonline.com.

tinėje raidoje sintaksinės figūros ir jungiamos (konjunkcija), ir skaidomos (disjunkcija)²⁷.

2.3. *Predikatas ir subjektas*. Eilutėje reiškiamo predikato kaita tiesiogiai susijusi su subjekto raida – abu taisomi kuriant semantinės universalizacijos efektą. Pirmais redagavimo žingsniais subjektui [tėvynės] saulė priskiriamas predikatas *vaidinasi juodai* → *išv[a]izdi*²⁸ (schema Nr. 15, žingsniai 1–2). Predikatui kintant į *tematote juodai* (schema Nr. 15, žingsnis 3), subjektas tampa numanomas – [jūs]. Veiksmažodinei konstrukcijai kintant dar kartą – *tematote juodai* → [yra] *juodai*, – subjektas [jūs] transformuojamas į objektą *jums* (schema Nr. 15, žingsniai 3–4).

15 schema

1	[ji] vaidinasi juodai	Sudurtinis tarinys
2	[ji] išv[a]izdi	+ subjektas
3	[jūs] tematote juodai	
<hr/>		
4	jums [yra] juodai	Sudurtinis tarinys
5	jums [yra] juodai	+ objektas
6	jums [yra] juodai	

↓
semantikos
abstrahavimo kryptis

Taigi paraleliai kintant subjektui, autoredegavimo metu predikatas pereina nuo tiesiogiai regimybę suponuojančio veiksmo – „vaidintis“, „išvaizdinti“, „tematyti“ *juodai* – prie semantiškai abstraktesnio sudurtinio tarinio [yra] *juodai* (schema Nr. 15, žingsniai 4–6). Tai dar vienas prielaidą paremiantis argumentas, kad paskirų eilutės elementų autoredegavimo padarinys – semantiškai universali poetinė mintis.

Apibendrinama eilėraščio „Nuolat verkšlenantiems politikams“ eilutės mikrogenezę pastebiu, kad semantinė universalizacija kaip Maironio autoredegavimo tendencija atsiskleidžia vis skirtingu grafiniu taisymų pavidalu, taip pat, eilutėje reiškiamo veiksmo subjektui ir objektui kintant taip, kad sintaksiniai konstrukciniai eilutės elementai tuo pačiu autoreda-

²⁷ Nauja sąvoka įvedama siekiant pabrėžti ambivalentišką procesualumą, kurio neatiskleidžia statines būkles referuojantys sintaksės terminai.

²⁸ Pagal „iš(si)vaizdinti“; žr. „Vaizdinti“, in: *Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): Elektroninis variantas*, vyr. redaktorė Gertrūda Naktinienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2017, in: www.lkz.lt.

gavimo veiksmu gali būti tiek sujungiami, tiek skaidomi (klyvingo principas). Eilėraščio eilutėje semantinio abstrahavimo efektas taip pat kuriamas varijuojant centrinę poetinės minties elementą – predikatą.

Išvados. Vėlyvuosiuose Maironio eilėraščių autografuose juodraščiuose fiksuota tekstinių variantų gausa liudija intensyvų autoriaus nepasitenkinimą savo kūrybiniais pasirinkimais reiškiant poetinę mintį. Hipotetinis autoređagavimo vektorių nustatymas leido rekonstruoti dviejų eilėraščių pavienių eilučių komplikotos raidos stadijas, savo ruožtu, mikrogenezės visuminis vaizdas patvirtino grafologiniu pagrindu darytas prielaidas, kas ir iš ko į ką taisyta. Atsiskleidė, kad iš pirmo žvilgsnio chaotiškos – ir tarsi atsitiktinai kaitaliojamos – frazės baigtinį poetinės minties pavidalą igijo kryptingame alternatyvių raiškos formų svarstybos procese. Pirminės eilučių ar jų elementų versijos gana tiesmukai referavo užkalbinę tikrovę – tokie segmentai autoređagavimo eigoje buvo atmetami, o tinkamesnių alternatyvų paieška vyko išbandant sintaksinių ir semantinių analogų spektrą.

Pasitelkus filologinės analizės įrankius, Maironio autoređagavime galima išvelgti principinius pasikartojančius veiksmus, bendrą kaitos modelį. Jis suponuoja, kad semantinė universalizacija yra paskirus taisyms jungiantis ir eilėraščių genezę reguliuojantis vektorius. Mikrogenetinio tyrimo lygmeniu nustatyta, kad eilutės (kaip sintaksinės konstrukcijos) elementai kito generalizuojant metonimijos laipsnį. Metoniminė kaita koreliavo tiek su metro tikslinimu („Ant Punės kalno ties Nemunu“), tiek su joje reiškiamo veiksmo subjekto ir objekto modifikacija – klyvingu, t. y. drauge vykstančiu sintaksinių konstrukcijų komplikavimu ir redukcija („Nuolat verkšlenantiems politikams“).

Panašiu detalumu atlikus kitų Maironio redaguotų segmentų analizę būtų galima kur kas didesne tekstų kaitos, jų visumos imtimi rekonstruoti jo kūrybinį procesą. Tai atlikus, autoređaguotos poezijos genezė atsiskleistų ne vien kaip konkrečių fiksuotų redagavimo veiksmų sekos rekonstrukcija. Būtų galima kelti prielaidas apie išsamią paskirų autoređakcinių veiksmų klasifikaciją, visuminį jų sudaromų kaitos modelių vaizdą, svarstyti taisyms impulsų prigimtį, poetinio teksto raidos „nesibaigiamumo pojūtį“²⁹.

²⁹ Žr. Dirk Van Hulle, „Epigenesis: The Sense of ‘Unending’“, in: Dirk Van Hulle, *Modern Manuscripts: The Extended Mind and Creative Undoing from Darwin to Beckett and Beyond*, London: Bloomsbury, 2014, p. 213.

THE MICROGENESIS OF MAIRONIS' LATE POETRY:
ORGANIZING THE ACTS OF SELF-EDITING

Summary

The surviving manuscripts of the XXth century Lithuanian poet Maironis contain the revisions made on *Pavasario balsai* (*The Voices of Spring*; his collection of poems which was reprinted five times during the author's lifetime). Since those revisions were made by the poet himself, the case of self-editing is being researched in the article. Focusing on the extant drafts particularly, the textual variation within the short fragments (a verse or a word phrase) of two different poems are analyzed by the means of microgenetic (as opposed to macrogenetic) research.

Although the writing and self-revisions of Maironis might appear as chaotic or lacking any inner logic, the genetic approach helps to reveal the trends that the poet followed while editing his works. To arrive at this argument, first, I thoroughly deciphered and identified the very acts of self-editing, second, I interpreted and organized them into principles, schemes, that is, an overall model of self-editing (the *avant-texte*). As a corollary, I suggested that microgenetic changes in the poems analyzed might be approached as being made in a manner of "semantical generalization". The latter concept might be explained as a tendency of editing by which a particular word, or a phrase, or even the whole poetical thought is being revised until the expression, which is finally being accepted, in comparison to the others, has the most universal semantical meaning.

Since the generalization of semantics as the trend of self-editing was concluded while reconstructing the most intensely edited passages of Maironis' poems, the application of the *avant-texte* principles itself also inspired a more general question, that is, whether the genetic reconstruction of textual variation is rather an act of re-interpretation or an actual re-construction of the very processes that the work of art was shaped by.

BALIO SRUOGOS LAIŠKŲ TEKSTO YPATUMAI

NERINGA MARKEVIČIENĖ

Įvadas. Balio Sruogos laišakai įvairiems asmenims (1911–1947) yra aprašyti rinkinio rekonstrukcijos, tematikos, tekstologinių problemų aspektais¹, pradėti publikuoti². Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti Sruogos laiškų įvairiems asmenims teksto specifiką. Straipsnyje, remiantis deskriptyviu, empiriniu, analizės ir sintezės, interpretaciniu ir komparatyviu metodais, siekiama: 1) išskirti ir apibūdinti laiškų tipus ir susirašinėjimo rūšis; 2) nuskaidyti laiškų grupių raiškos, rašymo būdo ypatumus; 3) aprašyti laiškų tarpusavio sąsajas ir sąveiką su kitos rūšies tekstų žanrais. Atliekant tyrimą, remiamasi biografine prieiga, nes jos „rėmuose laišakai tampa žinių apie autorių, tekstų sukūrimo ir publikavimo aplinkybių šaltiniu“³. Tyrimas reikalingas ateityje planuojant tradiciniu ir skaitmeniniu būdais publikuoti visą Sruogos laiškų įvairiems adresatams rinkinį.

Iš pradžių būtina išdėstyti laiško sampratą, kurios laikomasi. Laiško apibrėžimas ypač svarbus, nes nuo šio paaiškinimo priklauso, kokia medžiaga turėtų būti įtraukta į laiškų leidimą. Tradiciškai laiškais vadinami adresanto adresatui siųsti materialūs pranešimai, kurie neketinti viešinti ir kuriems būdinga standartinė forma (pradžioje – kreipimasis, toliau – pranešimas, pabaigoje – parašas, data, vieta)⁴. Tačiau Sruogos epistoliariumui tradicinė laiško samprata ne visada tinka. Nemažai Sruogos laiškų neturi

---

Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Balio Sruogos elektroninis laiškų (1911–1947) archyvas“ (sut. Nr. LIP-017/2016).

---

¹ Neringa Markevičienė, „Balio Sruogos laišakai įvairiems asmenims: *Sursum corda!*“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2020, t. 43, p. 217–279.

² Balio Sruogos archyvas (1911–1947) (toliau – BSA), parengė Neringa Markevičienė, 2015–2021, in: <http://www.sruoga.flf.vu.lt>, (2021-07-03).

³ Natalja Botkina, *Epistolinio pasakojimo struktūros ypatumai: Marinos Cvetajevovos laišakai*: Daktaro disertacijos santrauka, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 13.

⁴ Siegfried Scheibe, „Some Notes on Letter Editions: With Special Reference to German Writers“, in: *Studies in Bibliography*, Charlottesville, 1988, t. 41, p. 137.

bent vieno, o neretai ir kelių įprastai laiško sampratai būdingų svarbių elementų, pavyzdžiui, datos, kreipinio, parašo, voko su pašto ženklų. Ne visi Sruogos tekstai buvo išsiųsti ar perduoti adresatams, rašyti privačiai – dalį jų sąmoningai siekta pristatyti visuomenei, išspausdinant laikraščiuose. Keltinti siųsti, bet dėl įvairių aplinkybių pas patį adresantą likę tekstai, jų juodraštiniai variantai, turėję adresatą, taip pat yra laiškai⁵. O atvirieji laiškai, reikalų raštai ne tik padeda geriau suprasti privačiąją korespondenciją – jie dėl turinio svarbos tolygūs privatesiems⁶.

Epistolikai priskirtini visi laiško forma rašyti ar laiško ypatumų turintys Sruogos tekstai, kurie gali būti siųsti ir kaip grožiniai kūriniai (pavyzdžiui, eilėraščiai), publicistika (straipsniai, apybraižos), literatūros, teatro kritika (recenzijos) – realizuotos adresanto išbandytos „įvairios žanrinės praktikos“⁷. „Bene svarbiausias laiško identifikacinis komponentas – adresatas; kitaip tariant, įprasta laiškais vadinti visus kitam asmeniui ar asmenims [...] siųstus tekstus, nesureikšminant jų formaliųjų rėmų ir (ar) žanriškumo.“⁸ Taigi laišką galima laikyti ir „specifine *įtektinta* komunikavimo *terpe*, kuria perduodama informacija ir dalijamasi patirtimis“⁹.

Laikantis tokio platesnio ir netipiško požiūrio į laišką, iškyla esminė problema: kaip atskirti laišką nuo kitokio žanro, ypač publicistikos, tekstų, planuojant ateityje juos skelbti Sruogos kritinių *Raštų* tomuose¹⁰. Egodokumentų tyrėjai dėl žanrų skirties laikosi nevienodų pozicijų. Viena vertus, raginama laikytis tradicinio apibrėžimo, vengiant galimo žanrų „sumaišymo“ pavojaus: „Pabrėžtina, kad egodokumentikai priskiriamų tekstų nereikia tapatinti su publicistika, ypač eseistika, kuri jau kūrybos stadijoje „pasmerkta“ publikavimui“¹¹. Teigiama, kad spaudoje paskelbti laiškai, epistoliniai

⁵ Frederick Burkhardt, „Editing the Correspondence of Charles Darwin“, in: *Studies in Bibliography*, Charlottesville, 1988, t. 41, p. 150.

⁶ Edward Vanhoutte, „Dancing with Dalf: Towards a Digital Archive of Letters Written by Flemish Authors and Composers in the 19th and 20th Century“, 2001, in: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.121.4758>, (2020-07-25).

⁷ Aistė Kučinskienė, *Kultūrišku keliu: Juozo Tumo-Vaižganto laiškai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 24.

⁸ *Ibid.*, p. 25.

⁹ Aistė Kučinskienė, „Ne-laiškas apie laiškus: kaip skaityti epistolinius tekstus?“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2011, Nr. 8, p. 556.

¹⁰ Algio Samulionio, Neringos Markevičienės analizuotos Sruogos laiškų ir atsiminimų sąsajos, Gabijos Bankauskaitės-Sereikienės tirtos laiškų ir lyrikos paralelės. Tačiau ne mažiau aktualiai, problemiška laiškų ir publicistinių tekstų sąveikai dėmesio iki šiol neskirta.

¹¹ Arvydas Pacevičius, „Lietuvos egodokumentinio paveldo samprata ir tyrimų kryp-

romanai, kurie ketinti publikuoti, skirti platesniam skaitytojų ratui, taip pat ir reikalų raštai (sutartys, prašymai, pareiškimai) nepriklauso laiškų leidimams¹². Kita vertus, kartu skatinamas ir kitas požiūris, akcentuojant naujos teksto interpretacijos galimybę: „Ne tiek rūšinis priskyrimas, o veikiau tyrinėtojo interpretavimo būdas lemia, ar tam tikras tekstas yra egodokumentas ar ne“¹³. Svarbu tai, kiek publikuoti skirtame tekste atsiskleidžia paties autoriaus asmenybė: „Yra daug tokių tekstų, kurių autoriai išreiškia save, savo požiūrį į pasaulį, savo vertybes, nors šie tekstai ir yra oficialūs. [...] Vadinas, pagrindinis kriterijus turi būti ne privatus ar oficialus dokumento pobūdis, bet autoriaus gebėjimas palaužti tam tikros rūšies šaltinių sąlygiškumą, atskleidžiantis jo asmenybę“¹⁴. Anglų gamtininko Charleso Darwino laiškų tomuose išspausdinti ir periodiniuose leidiniuose publikuoti jo straipsniai, kurie, rašyti kaip laišakai, iš pirmo žvilgsnio atrodo panašūs į informacinius tekstus ar tyrinėjimų apžvalgas, užrašus. Tai medžiaga, suteikianti informacijos apie tyrėjo interesus, be to, suvoktina ir kaip asmenybės veikimo fonas, ir kitų, tematiškai susijusių laiškų kontekstas¹⁵. Atliekant autografų atranką italų kompozitoriaus Giacomo Puccini'o laiškų leidimui, įvardytas ir kriterijus – „kaip laiškas“, „panašus į laišką“¹⁶. Šis kriterijus ypač svarbus, rengiant dvigubo (ar hibridinio) pobūdžio (tradicinius ir skaitmeninius) leidimus: „tokia medžiaga gali būti įtraukta, pavyzdžiui, į elektroninį laiškų archyvą, kuris yra naudingiausias ir lanksčiausias laiškų realizacijos būdas dėl duomenų tvarkymo, rūšiavimo, įvairių paieškos galimybių (chronologijos, tematikos, geografijos ar asmenų)“¹⁷ ir kuris patogus tuo, kad panašus į jau sukauptą, bet kartu ir nuolat įvairiais šaltiniais pildomą biblioteką¹⁸.

tys“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*: Straipsnių rinkinys, sudarė Arvydas Pacevičius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 113.

¹² Marita Mathijsen, „Het dilemma van de brievenediteur“, in: *Gezelliana. Kroniek van de Gezellestudie*, Antwerpen, 1991, Nr. 2, p. 16.

¹³ Waldemar Chorążyczewski, Agnieszka Rosa, „Metodologiniai lietuviškųjų egodokumentų paieškos aspektai lenkišku požiūriu“, in: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, p. 31.

¹⁴ *Ibid.*, p. 32.

¹⁵ Frederick Burkhardt, *op. cit.*, p. 3–4.

¹⁶ Elena Pierazzo, „Editorial Teamwork in a Digital Environment: The Edition of the Correspondence of Giacomo Puccini“, 2010, in: <http://computerphilologie.digital-humanities.de/jg08/pierazzo.html>, (2021-07-01).

¹⁷ Espen Ore, „Don't worry“ eller „Mama, can this really be the end“?, in: *Human IT*, Borås, 1999, t. 3, Nr. 1, p. 222.

¹⁸ Edward Vanhoutte, *op. cit.*

Elektroninėje terpėje, kaip rodo konkretus Balio Sruogos archyvo (1911–1947) (toliau – BSA) pavyzdys, įmanoma realizuoti dokumentinio ir kritinio laiškų leidimo viziją, įtraukiant į leidimą (*all inclusive*¹⁹ tipo) visus išlikusius rašytojo laiškus.

Tradiciskai spaudos tekstų žanrais yra laikomi: korespondencija, redakcinis straipsnis, skaitytojo laiškas, straipsnis, apžvalga, esė, apybraiža, užuojautos, padėkos²⁰. Sruogos epistolariume yra atvejų, kurie liudija faktą, kad „[j]ie [žanrai] persidengia, esama *žanrų mišrūnų*, arba *hibridinių žanrų*, sudarytų iš dviejų skirtingų elementų [...]. Esama ir tokių, į kuriuos įeina daugiau nei dviejų žanrų elementai, jie dar sunkiau apibrėžiami, nes galimi įvairūs daugelio žanrų deriniai“²¹.

Straipsnyje siekiama išsamiau paaiškinti, kaip šaltinių sąlygiškumo problemą būtų galima spręsti Sruogos atveju, atsižvelgiant į kelis svarbius kriterijus: autoriaus intenciją²², „epistolinį ketinimą“²³, įvykusią komunikaciją²⁴, išlikusius materialius laiško požymius²⁵, „savęs liudijimo“ faktą²⁶, autografo kontekstą. Tik išsprendus žanrų sinkretizmo problemą, išaiškės, kokia konkreti medžiaga pateks į Sruogos laiškų tomus.

Laiškų tipai. Sruogos epistolariume išsiskiria keli laiškų tipai pagal jų intymumo lygį, retorikos specifiką, tono pobūdį: privatus (asmeniniai), konfidencialūs (rašyti kartu su kitais adresantais) ir viešieji²⁷.

¹⁹ Robert Halsband, „Editing the Letters of Letter-Writers“, in: *Studies in Bibliography*, Charlottesville, 1958, t. 11, p. 25.

²⁰ Rūta Marcinkevičienė, *Spaudos tekstų žanrai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007, p. 78.

²¹ *Ibid.*, p. 60.

²² Donald H. Reiman, *The Study of Modern Manuscripts: Public, Confidential, and Private*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1993, p. 65.

²³ Liz Stanley, „The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences“, in: *Auto/Biography*, United Kingdom: University of Newcastle, 2004, Nr. 12, p. 207.

²⁴ Peter Stadler, Marcell Illeschko, Sabine Seifert, „Towards a Model for Encoding Correspondence in the TEI: Developing and Implementing <correspDesc>“, 2016, in: <http://jtei.revues.org/1433>, (2021-06-12).

²⁵ Liz Stanley, „The Death of the Letter? Epistolary Intent, Letterness and the Many Ends of Letter-Writing“, 2015, in: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1749975515573267>, (2021-06-30).

²⁶ Waldemar Chorażyczewski, Agnieszka Rosa, *op. cit.*, p. 38.

²⁷ Laiškų tipams taikoma rankraščių klasifikacija; žr. Donald H. Reiman, *op. cit.*, p. 38, 48–49.

Privatūs laiškai (dar vadinami tikraisiais, „uždarais“²⁸), skirti vienam pažįstamam asmeniui, rašyti norint atsiverti – pasipasakoti, išreikšti jausmus, išgyvenimus, išpūdžius, nuotaikas, vertinimus, ypač, jei nedrįsta to padaryti anksčiau, betarpiškai susitikus. Konfidencialiems laiškams būdinga tai, kad adresantą ir adresatų grupę sieja bendri tarpasmeniniai, dalykiniai ar reikalų ryšiai. Šio pobūdžio laiškams priklauso ir pasidalytos autorystės laiškai, rašomi kelių asmenų vienu metu vienoje vietoje, dažnai impulsyviai, siekiant ir žaidybinio efekto, juokaujant ar stipriau reiškiant bendrą emociją. Šalia jų egzistuoja laiškai-pareiškimai, laiškai-prašymai, laiškai-projektai įvairių valstybinių įstaigų ar šalies vadovams. Viešųjų laiškų adresatas – visuomenė ar tam tikra suinteresuotų asmenų grupė (rašytojai, redaktoriai, dienraščio skaitytojai), su kuria dalijamasi aktualijomis. Siekiant perduoti asmeninį įvykių liudijimą, išreikšti subjektyvų kritinį situacijos vertinimą, aprašomi ir svarstomi visiems bendri kultūriniai, istoriniai, politiniai, ekonominiai klausimai. Tokie laiškai dažniausiai būna išspausdinti periodinėje spaudoje, dažnai „Laiškų redakcijai“, „Laiškų į redakciją“ skiltyse.

Daugiausia išliko Sruogos privačių (asmeninių) laiškų. Nemažai viešųjų laiškų skelbta įvairiuose Lietuvos ir JAV laikraščiuose. Oficialaus turinio laiškų, adresuotų įvairioms institucijoms – redakcijoms, leidykloms, komisijoms, valdyboms, bendrovėms, pasiuntinybėms, klubams, fondams, komisariatams – palyginti nedaug. Išliko šiek tiek ir drauge su kitais asmenimis rašytų laiškų. Toliau apžvelgiamos išsiskiriančios laiškų grupės.

Literatūriniai laiškai. Literatūrinių laiškų įvairiems asmenims Sruoga parašė kur kas mažiau (išliko tik 9), nei studijų Rusijoje bičiulei Valerijai Čiurlionytei (73 laiškai iš 205) ar mylimajai Vandai Daugirdaitei (23 laiškai iš 299). Išliko keli Sruogos draugui mokytojui Matui Grigoniui siųsti laiškai-eilėraščiai „Su varduvėmis!“²⁹ ir „Vardo dienoje“³⁰, dienraščiui *Lietuvos žinios* siūlytas publikuoti eilėraščio „Tėviškėlei“ ankstyvas variantas³¹. Nemažai ankstyvųjų eilėraščių pluoštų (net 53) siūsta spaudai laiškų pavidalu. Eilėraščių-laiškų autografa išliko įvairių žurnalų ir dienraščių, pavyzdžiui,

²⁸ Aleksandras Žirgulyš, *Tekstologijos bruožai*, Vilnius: Moksas, 1989, p. 171.

²⁹ Balio Sruogos (toliau – BS) atvirlaiškis Matui Grigoniui, Panevėžys, 1912-09-20, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 1, b. 593, l. 21, 1v.

³⁰ BS atvirlaiškis Matui Grigoniui, Panevėžys, 1913-09-20, in: *Ibid.*, l. 22, 1v.

³¹ BS atvirlaiškis *Lietuvos žinių* redakcijai, Petrogradas, 1915-07-30; žr. „Jurgis Šaulys papers“, 1896–1950“, in: *Kislak Center for Special Collections, Rare Books and Manuscripts*, University of Pennsylvania, Ms. Coll. 1243, b. [box] 2, f. [folder] 2, l. 1v.

Aušrinės, Lietuvos ūkininko, Lietuvos žinių, archyvuose³². Beveik visi Sruogos ankstyvieji eilėraščiai ir eilėraščiai, neįėję į rinkinius, sulaukė redakcijų reakcijos – viešų atsakymų³³, todėl savitai, išlaikant dialogo pobūdį, galėtų atsiskleisti laiškų įvairiems asmenims ir institucijoms rinkinyje.

Daugiausia yra mozaikos principu rašytų laiškų su juose įkomponuotais eilėraščiais. Pavyzdžiui: Mikalojui Konstantinui Čiurlioniui mirus, sukurtas Ilguno slapyvardžiu pasirašytas eilėraštis „M. K. Čiurlioniui“³⁴, Marijai Nemeikšaitei siųsti rinkinio „Giesmės Viešnei Žydriajai“ eilėraščių variantai: „[Kaip bailus plėšikas naktį]“, „[Sutema medžių šakelėmis]“, „[It ramos lašeliai žilos]“, „[Ilgesio įsiutime]“, „[Rudenio rytą rasotą]“, „[Mano vakarą vėlyvą]“, „[Degdamas dangus garuoja]“³⁵, Hortenzijai Balčiūnaitei adresuoti laiškai su eilėraščiais iš to paties rinkinio „[Ta pačia beržų alėja]“³⁶, „[Išeinu į vieškelėlių]“³⁷.

Šalia paminėtų laiškų-eilėraščių ir laiškų su eilėraščiais egzistuoja ir laiškai, siųsti su priedais – poetiniais tekstais. Išliko *Aušrinės* redakcijai siųsto laiško priedas – poemėlė-improvizacija „Auštantis himnas“³⁸. Sruogos apie 1924 m. Ignui Šeiniui iš Lietuvos į Švediją rašyto laiško priedas – Sruogos išversti rusų poetų eilėraščiai – Fiodoro Sologubo „[Sūnūs džiaugsmo ir pavilgo]“ ir Konstantino Balmonto „[Ant lovelės, ant tašytos]“, Sruogos eilėraščiai iš ciklo „Dievų takais“³⁹.

Būtina pabrėžti du dalykus: 1) poetiniais kūrniais Sruoga linko išreikšti aktualiją, kuri galėjo būti individuali (šventė – vardadienis) arba visuomeninė (reakcija į svarbų, nekasdienį įvykį), nusakydavo rašymo situaciją

³² Algis Samulionis, „Paaiškinimai“, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 1: *Poezija*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 821–837.

³³ Algis Samulionis, *Balio Sruogos raštų bibliografija*, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1970, p. 169–171.

³⁴ BS laiškas *Lietuvos ūkininko* redakcijai, iš Panevėžio – į Vilnių, 1911-04-18, in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštynas* (toliau – *LLTI BR*), f. 26, b. 134, l. 1r–v.

³⁵ BS laiškas Marijai Nemeikšaitei, Vilnius, apie 1946, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 227, l. 1–5r.

³⁶ BS laiškas Hortenzijai Balčiūnaitei, Birštonas, po 1946-07-26, in: *Balio ir Vandos Sruogų namai-muziejus* (toliau – *BVSNM*), *BVSNM GEK* 1589–1590, *BVSNM ER*, 4628–4629, l. 1r.

³⁷ BS laiškas Hortenzijai Balčiūnaitei, Birštonas, 1946-07-27–31, [mašinė raštas, nuorašas], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 321, l. 1r.

³⁸ [BS] B. Kaunis, „Auštantis himnas mirusiems 1912-iems metams“, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LMAVB RS*), f. 12, b. 291, l. 1–12; prie šio Sruogos teksto liko *Aušrinės* redakcijos priedašai: „nedėsimė“, „nėsp.“ (žr. l. 12v).

³⁹ BS laiškas Ignui Šeiniui, Kaunas, apie 1924, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 675, ap. 1, b. 58, l. 15–17.

(informuodavo apie tai, kas naujausia sukurta, išversta), bet labiausiai perteikdavo būseną, asmeninius išgyvenimus; 2) visus laiškuose siųstus poetinius kūrinius (eilėraščius, improvizacijas, vertimus) Sruoga tobulino: adresatai susipažindavo tik su kūrinių fragmentais ar ankstyvosiomis versijomis, kurios vėliau dažniausiai dar kito.

Laiškai redakcijoms ypatingi tuo, kad Sruoga, išsiuntęs redakcijoms asmeninių laišku su siūlomais publikuoti tekstais, gaudavo viešų atsakymų, kokia redakcijų nuomonė apie atsiųstą medžiagą, kaip ji įvertinta, ar planuota publikuoti, o jei ne – paaiškinimą, kodėl pasiūlymo atsisakyta. Sruoga redakcijoms ne tik siųsdavo savo kūrybą, recenzijų ar straipsnių, bet užduodavo ir klausimų, į kuriuos taip pat sulaukdavo atsakymų. Tokio pobūdžio Sruogos tekstai dėl įvykusios abipusės komunikacijos, aiškiai išreikštos epistolinės intencijos priskirtini ir rašytojo epistolariumui. Šio tipo tekstų publikuota žurnale *Aušrinė*, kuris turėjo redakcijos skyrius „Klausimai ir atsakymai“ ir „Atsakai“.

Toliau pateikiama keletas pavyzdžių. Sruoga žurnalui *Aušrinė* adresavo visiems kūrėjams aktualių ir universalių klausimų apie meną ir jo kritiką – realizmo ir įkvėpimo reikšmę, asmens patirties ir meno santykį, svarbiausią meno šaką. Jis prašė svariais argumentais pagrįstų redakcijos atsakymų (ilustracija Nr. 1):

Skyrius „Klausimų ir atsakų“, tai aš jums ir siunčiu kelius klausimus:

I. Ar realizmas visai neatsakanti forma lietuvių dailei? Ar jis yra tik vėjo atneštas supratimas?

(Būtų geistina, kad paargumentuotumėt „tirštais“ argumentais, nepridėdami sakinių *a là* „pasiskaityk sveikas tokio ir tokio gudragalvio veikalo“ ir *с*).

II. Ar dailės inkvėpimas mokina ir tobulina žmones, ar žmonių reikalavimai mokina ir tobulina daile?

(Dovanokite, kad rašau senai „nuvalūzuotą“ vakarinėj Airopoj ir Gudijoj klausimą. Bet nė vienas gudradalvis visgi jo priderančiai neargumentavo, o man argumentai reikalingi).

III. Kokia dailės šaka iš penkių (poezijos, muzikos, tapymo, architektūros ir skulptūros) svarbesnė ir prakilnesnė?

Būtų geistina, kad neužsiganėdintumėte sakiniais *a là* „visos dailės šakos yra lygiai svarbios ir t. t.“ ... Argumentų prašyčiau truputį „tirštesnių negu m-r Korėjevo (žiūr. „Литературн. эволюция на западн.“). – Mat atsibodo „skysti elementai“ ...

Su „pašėnavone“

Balys Sruoga⁴⁰

⁴⁰ BS laiškas *Aušrinės* redakcijai, iš Baibokų – į Vilnių, iki 1913-11-19, in: *LLTI BR*, f. 21,

9. Šiurinių ~~su~~ klausimų ir atsakų, kai užjums ir suvoki
 kelius klausimus
 I. Ar realizmas visai neatsakanti forma lie-
 tuvių dailės? Ar jis yra tik vijo atneštas supratimas.
 (Būtų gerstina gerstina, kad paargume ~~atneštu~~ mit
 „tristars“ argumentais, nepri dedam sąryšis, o la „pas-
 scartyje suvokto ir toio quadravalio veikalo“ ir c.).
 II. Ar dailės inkuipimas mokoma ir totalina žmones,
 ar žmonių neekalavimai mokoma ir totalina dailė?
 (Dovanokite, kad našau tenai „nuvalurnotų“ varavinių
 Arropij ir Sudrojį klausima. Bet ne vėnas quadravalis
 užgi jo prideranciai neargumentavo, o man argumentais
 neekalingsi).
 III. Koki dailės šaka is penkis (poerijos, muzys, tapytus, archi-
 takturos ir skulpturos) svarbesni ir praxilnesni?
 Būtų gerstina, kad nevirigandisitarmitė sąryšias a/la
 „vros šakos dailės yra lygia svarbios ir #... Argumentų
 prašyčiau trumpai „tristarsnis“ megu m. Korojevo (išv. „Nije
 pogypp. slauus. ir nasauq.) – Mat, atsikado „scypu elementai“.
 Su „pašėnavone“
 Balys Sruogas

1 iliustracija. Balio Sruogos laiško Aušrinės redakcijai fragmentas, Baibokai, iki 1913-11-19 (LLTI BR, f. 21, b. 1022, l. 1r, nr. 1)

Sruogai į jo užduotus tuo metu provokatyvius klausimus atsakė specia-
 listas – filologas, bet ne išsamiai, kaip interesantas prašė, o gana abstrakčiai,
 teigiant, kad objektyviai į šiuos klausimus sunku atsakyti dėl nuomonių
 įvairovės ir vietos stokos žurnale⁴¹. Sruogai pasiūlyta pasiskaityti keletą ak-
 tualių veikalų rūpimais klausimais. Šie klausimai rodo, kuo domėjosi septy-

b. 1022, l. 1r, nr. 1; išspausdintą redaguotą ir sutrumpintą laiško variantą žr. „Klausimai ir
 atsakymai“, in: *Aušrinė*, Vilnius, 1913-11-19, Nr. 27, p. 185. Skelbiant Sruogos epistolikos ir
 publicistikos tekstus, būtina publikuoti ne tik galutinį redakcijos, bet ir autentišką variantą,
 nes jie skiriasi. Redaktoriai autorinį variantą taisė ne tik gramatiškos aspektu – glaudindami
 atsisakydavo dalies teksto, stilistinių niuansų, dažnai kategoriškos autoriaus nuomonės.
 Ekspresyvūs Sruogos variantai redakcijose dažnai automatizuoti. Cituojamų Sruogos
 tekstų rašyba ir skyrība taisyta pagal dabartinės kalbos nuostatas.

⁴¹ [Kazys Kepalas] K. Kp., „[Atsakymas Baliai Sruogai]“, in: *Aušrinė*, Vilnius, 1913-11-
 19, Nr. 27, p. 185–186.

niolikmetis Panevėžio realinės mokyklos mokinys, kokie buvo jo interesai.

Tam pačiam *Aušrinės* numeriui Sruoga pateikė ir kitą tekstą, kuriame siūlė, kaip aiškinti nesusipratimus. Sruogos įsitikinimu, jų neliktų, jei viešuose susirinkimuose būtų rengiami disputai. Jų dėka atmosfera tarp nesutariančių asmenų taptų draugiškesnė ir kultūringesnė, o reikalas, dėl kurio diskutuojama, visuomeniškesnis. Be to, būtų lavinamas kritinis mąstymas ir iškalba, kuriems ugdyti mokykloje neskiriama pakankamai dėmesio. Sruoga šį tekstą pirmą kartą pasirašė slapyvardžiu: „Neišduodu šio sumanymo už savą ir nenurodau jo „autoriaus“, nes tikrai nebeatsimenu)“⁴². Redakcija Sruogos pasiūlymo originaliu, perspektyviu ir tinkamu mokyklai nelaikė, jį atmetė, o teksto nepublikavo. Jam taip pat atsakyta kritiškai ir anonimiškai⁴³.

Pateikti pavyzdžiai⁴⁴ aktualūs dėl kelių dalykų. Sruogos komunikacija su to meto spauda nebuvo sėkminga: jo siūloma medžiaga dažnai būdavo atmetama, jam atsakinėta oficialiai, lakoniškai, abstrakčiai. Kita vertus, iki šiol šie tekstai, rodantys įvykusį pokalbį, paliudytą autografais, nelaikomi laiškais, o priskiriami kitiems žanrams – straipsniams, recenzijoms, publicistikai⁴⁵. Tekstai, rašyti adresanto ranka ar spausdinimo mašinėle, siųsti tiesiogiai adresatams (laikraščių redaktoriams), iš kurių sulaukta atsakymų, „neabejotinai priklauso ir laiškų leidimui“⁴⁶.

Rengiant Sruogos epistolinius tekstus, neišvengiamai iškyla teksto ir užrašo (šaltinio) problema⁴⁷. Literatūrologė Aistė Kučinskienė siūlė įsivaizduoti situaciją, kai „rašydamas laišką žmogus tame pat lape pateikia adresatui „laiško tekstą“ ir savo eilėraščių ar prozos tekstą bei atskiria juos tik,

⁴² [BS] Šelmis Plunksnadraskis, „Nesusipratimams aiškinti...“, in: *LLTI BR*, f. 21, b. 1022, l. 1r, nr. 2.

⁴³ [Be autoriaus], „Dr. Šelmiui Plunksnadraskiui“; žr. „Atsakai“, in: *Aušrinė*, Vilnius, 1913-11-19, Nr. 27, p. 187. Sruogos tekstas „Nesusipratimams aiškinti...“ pateiktas be datos. Ją apytikriai nustatyti padeda tik redakcijos atsakymas. Nesusiejus šių tekstų, anksčiau buvo datuojama nurodant spėjamą metų imtį: 1912–1914 m. Redakcijos atsakymai Sruogai dėl priimamų ar atsisakomų tekstų padeda daug tiksliau datuoti ir kitus publicistinius tekstus, kurių datos *Balio Sruogos raštų bibliografijoje* (1970) nurodytos pakankamai dideliais metų intervalais.

⁴⁴ Daugiau BS laiškų, 1911–1913 m. adresuotų *Lietuvos ūkininko*, *Lietuvos žinių*, *Aušrinės* redakcijoms, žr. in: BSA, <http://www.sruoga.flf.vu.lt>.

⁴⁵ Algis Samulionis, *Balio Sruogos raštų bibliografija*, p. 51, 117.

⁴⁶ Siegfried Scheibe, *op. cit.*, p. 141.

⁴⁷ Paulius Subačius, *Tekstologija: Teorijos ir praktikos gairės*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 65–71; Aistė Kučinskienė, „Epistolinių tekstų leidimas Lietuvoje: teorija ir praktika“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2012, t. 36, p. 52–53.

tarkime, pavadinimu“⁴⁸. Iškelta problema, kaip žiūrėti į tokią tekstą, kuriame susilieja kelių skirtingų žanrų tekstai (ar publikuojant juos atskirti, ar skelbti kartu), kaip traktuoti (ar kaip priklausančius laišku, ar ne), įvardyti (kaip laišką ar kaip ištrauką iš jo). Laikomasi autorinio Sruogos varianto, rodančio, kad laiške egzistuojantys skirtingi tekstai jų užrašymo metu suvokti kaip integrali visuma, todėl pasirinkta skelbti visus laiške užrašytus tekstus.

Sruogos epistoliariume yra atvejų, kai laiške užrašomi ne tik poetiniai ar prozos tekstai, siunčiami vertimų variantai. Tematiškai susiję gali būti ir kitų žanrų tekstai, ypač laiškai ir straipsniai. Atskirti jie galėtų egzistuoti ir savarankiškai, tačiau prarastų nemažą dalį svarbios informacijos, todėl būtina išsaugoti juos autentiškus – tokius, kokie buvo parašyti. Pavyzdžiui, 1923 m. vasarą, studijuodamas Miunchene, Sruoga, prisidengęs slapyvardžiu, parašė iki šiol nepublikuotą tekstą „Maištas prieš redaktorius“, kurį ketino paskelbti dienraštyje *Lietuva* (ilustracija Nr. 2). Tai ne tik straipsnis, bet ir sąmoningai planuotas atviras kreipimasis į Lietuvos laikraščių redaktorius dėl būtinybės reformuoti spaudą:

Ponai Redaktoriai! Padarykite Jūsų laikraščius tiek gyvus ir įdomius, kad juos skaityti nereikėtų prievartos ir pasiryžimo, bet kad be jų ilgu būtų, kaip be gero kasdieninio draugo, kuris ir atlanko, ir paguodžia, ir daug gerų dalykų papasakoja. Jeigu Jūsų laikraščiai bus tokie geri, meilingi draugai, – Jūsų laikraščių neįveiks papjauti jokie pašto netobulumai!⁴⁹

Vardu visų, kurie skaudžiasi lietuvių periodinės spaudos skurdu, šaukiuos į Jus, ponai Redaktoriai: Kelkitės iš numirusių! – Padarykite iš Jūsų laikraščių – iš dabartinio žalibarščių ekstrakto – gyvą gyvenimo faktorį! Paieškokite pas savo dūšią gyslėlės, kuri tvaksi drauge su gyvenimo pulsą, ir išvystykite ją į galingą arteriją! Jeigu tos gyslėlės Jūsų dūšioj nėra – apleiskite Redakcijos suolus – varykite savo tiesioginį amatą – atstovaukite, kunigaukite, daktaraukite, mokytojaukite – Viešpats Jūsų triūsą palaimins!

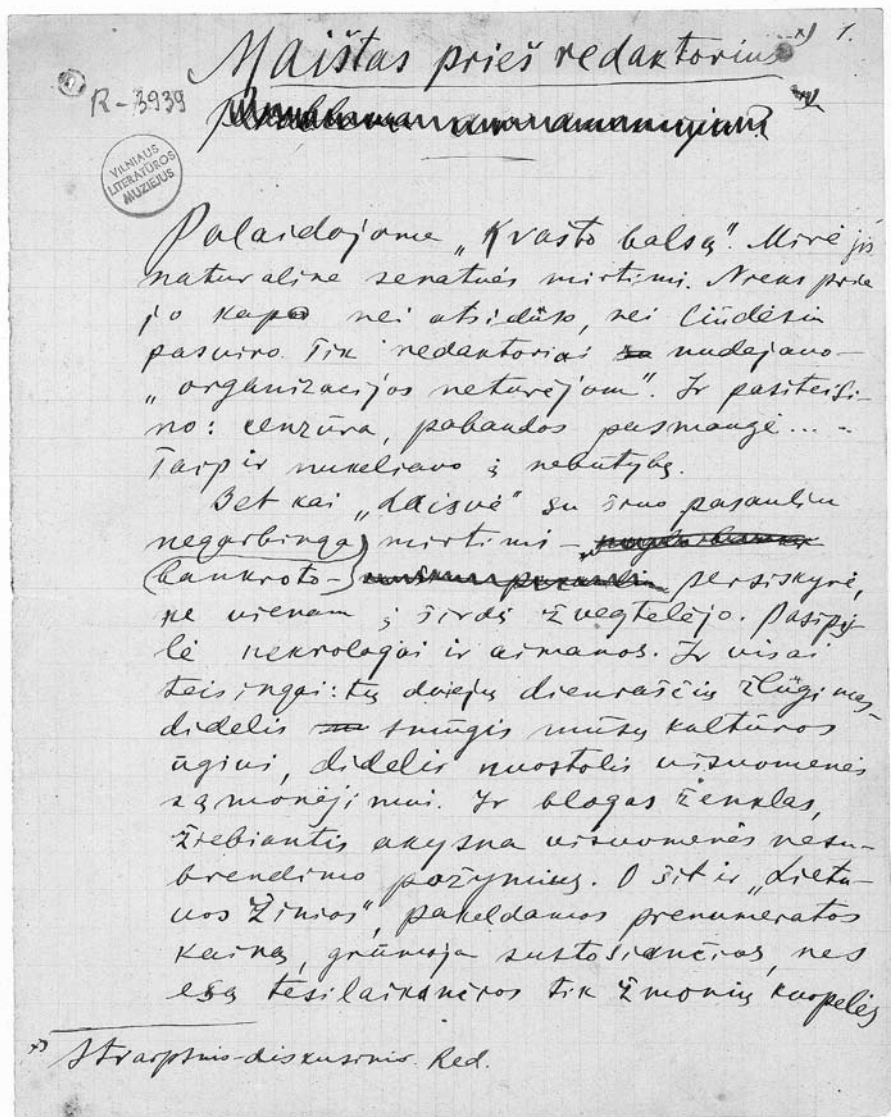
Bet jeigu Jūs ir toliau manysite, kad Jūsų skaitytojai tėra tiktai nabašninkų vežimas, – mes, skaitytojai, mylintieji lietuvių spaudą, būsime priversti organizuoti boikotą, kad Jūsų laikraščiai greičiau „noglo smerčia“ pasibaigtų, kad greičiau į jų vietą ateitų džiaugsmingi gyvybės reiškėjai!⁵⁰

Sruoga, paskatintas dviejų dienraščių *Krašto balsas* ir *Laisvė* žlugimo, finansinių nuostolių, kuriuos patyrė kiti laikraščiai (*Lietuvos žinios*, *Lietuva*),

⁴⁸ Aistė Kučinskienė, „Ne-laiškas apie laiškus“, p. 552.

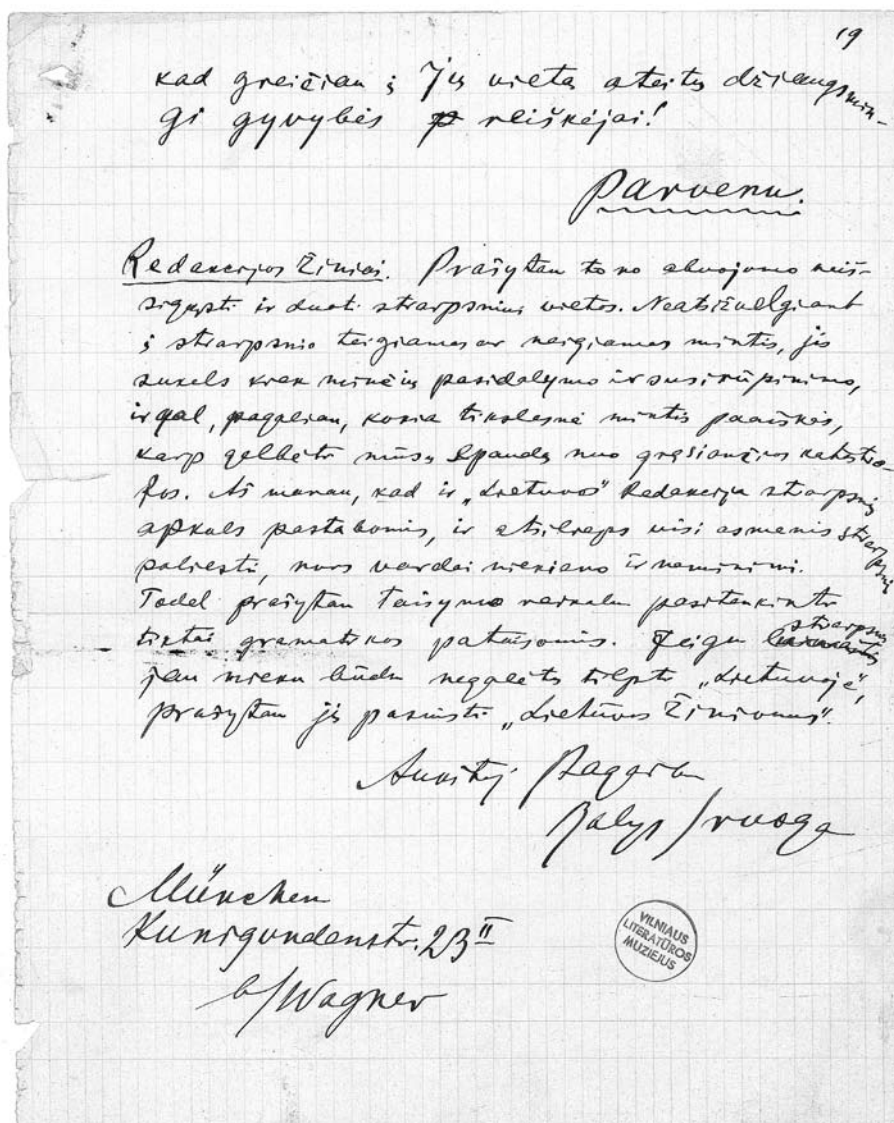
⁴⁹ [BS] Parvenu, „Maištas prieš redaktorius“, iš Miuncheno – į Kauną, po 1923-07-02, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 3939, l. 11–12r.

⁵⁰ *Ibid.*, l. 18–19r.

2 iliustracija. Balio Sruogos straipsnio „Maištas prieš redaktorius“ fragmentas, Miunchenas, po 1923-07-02 (LLTI BR, f. 53, b. 3939, l. 1r)

kėlė lietuviškos spaudos visuomeninio išlaikymo ir jos kokybės problemą. Sruogos nuomone, laikraščių redaktoriai nesugeba pateikti medžiagos taip, kad žmonės būtų suinteresuoti skaityti lietuvišką spaudą. Redaktoriai kaltinti dėl siūlomų temų aktualumo, atrankos, ribotos pasiūlos inteligentijai ir kaimo žmonėms, kritikuoti dėl sąmoningumo trūkumo, idėjų stokos. Kad

3 iliustracija. Balio Sruogos laiško Lietuvos redakcijai – straipsnio „Maištas prieš redaktorius“ fragmentas, Miunchenas, po 1923-07-02 (LLTI BR, f. 53, b. 3939, l. 19r)

laikraščių medžiaga būtų įdomi, suprantama ir patraukli, Sruoga redaktoriams siūlė pirmiausia rasti gyvą, aktualų, svarbų dienos klausimą. Sruoga pasisakė už spaudos reformą. Rašytojo įsitikinimu, ši reforma pirmiausia turėtų prasidėti dienraštyje *Lietuva*. Sruoga šiame tekste surašė programą Lietuvos dienraščių redaktoriams, kad jų veikla būtų prasminga ir pelninga.

Viešą kreipimąsi į redaktorius lydi ir „grynojo“ žanro tekstas – laiškas, tiesiogiai adresuotas dienraščio *Lietuva* redakcijai (ilustracija Nr. 3). Laiškas rašytas iškart po straipsniu tame pačiame lape. Sruoga laišku paaiškino, kodėl siūlė jį dienraščio *Lietuva* redakcijai, ko iš jos tikėjosi:

Redakcijos žiniai. Prašytau tono abuojuo neišsigąsti ir duoti straipsniui vietos. Neatsižvelgiant į straipsnio teigiamas ar neigiamas mintis, jis sukels kiek minčių pasidalymo ir susirūpinimo, ir gal, pagaliau, kokia tikslesnė mintis paaiškės, kaip gelbėti mūsų spaudą nuo gresiančios katastrofos. Aš manau, kad ir „Lietuvos“ redakcija straipsnį apkals pastabomis ir atsilieps visi asmenys, straipsny paliesti, nors vardai niekieno ir neminimi. Todėl prašytau taisymo reikalu pasitenkinti tiktai gramatikos pataisomis. Jeigu straipsnis jau nieku būdu negalėtų tilpti „Lietuvoje“, prašytau jį pasiųsti „Lietuvos žinioms“.⁵¹

Šio straipsnio-laiško, kuris yra be datos, metus padeda nustatyti kontekstas – Sruogos laiškas Daugirdaitei. Jai Sruoga rašė po 1923-07-02, kai persikėlė į naują butą, kuris ir nurodytas laiške redakcijai⁵². Iš autorinių teksto komentarų („Straipsnis – diskusinis. Red.“) ir po juo sekancio laiško-prierašo („Redakcijos žiniai“) matyti, kad Sruoga rašė straipsnį (jo ankstyvas pavadinimas – „Problema ar anemija?“), tačiau jo vidiniai duomenys liudija aiškų komunikacijos siekį – kreipimąsi į visų Lietuvos dienraščių redaktorius, bandant jiems perduoti aktualią žinią, kaip spręsti išlikimo problemą, iškilus realaus bankroto grėsmei. Aiškų ir redakcijos atsakymas – tekstas neišspausdintas, atmestas. Prasidėjusi komunikacinė situacija liko nerealizuota. Todėl šis tekstas vadintinas straipsniu-laišku, planuotu viešai publikuoti, bet redakcijos dėl provokatyvaus turinio neskelbtu, sulaikytu. Straipsnis-laiškas liko ne tik asmeniniu bandymu kreiptis į *Lietuvos* redakciją, bet kartu ir konfidencialia redaktorių bendruomenei skirta žinia, kuri liko viešai per spaudą neperduota. Laiško pobūdį liudija ne tik tekstiniai duomenys (turinio ypatumai), bet ir fiziniai požymiai (tekstą sudarančių lapų lankstymo į dvi dalis žymės, rodančios, kad lapai dėti į neišlikusį voka, numanomas siuntimo paštu iš Miuncheno į Kauną faktas). Išėmus šiuos lapus iš numanomo voko, visiškai neišnyko laiško tekstui būdingi epistoliško „įrodymai“.

Šis tekstas, jo neišspausdinus, kaip Sruoga norėjo, nebuvo persiųstas ir dienraščiui *Lietuvos žinios*. Lietuviškos spaudos reformavimo tema tebebuvo aktuali ir nuolat keliama, ypač minint „Spaudos savaitę“, todėl Sruoga po kelerių metų *Lietuvos žinių* redakcijai parašė kitą straipsnį-laišką. Jame

⁵¹ *Ibid.*, I. 19r.

⁵² BS laiškas Vandai Daugirdaitei, iš Miuncheno – į Berlyną, po 1923-07-02, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 511, I. 1r.

pastebimi jau anksčiau skambėję spaudos, o ypač valstybės išlaikomo dienraščio *Lietuva*, kritikos, kreipimosi į redaktorius, maišto leitmotyvai:

Kodėl „Lietuvos“ redaktoriai iš laikraščio padarė anemiškų frazių sandėlių, sunku pasakyti, tačiau faktas pasilieka faktui, kad jų laikraščio tematika tikrai čyščiuui, už griekus besigailintiems...

Jeigu visuomenė mūsų laikraščių neskaito – kalti pirmoj eilėj patys redaktoriai, jei visuomenė laikraštinkų negerbia – kalti jie patys, nes jie ne tik savo vardą, bet ir laikraštinko darbą išniekina.⁵³

Šis Sruogos tekstas, išspausdintas *Lietuvos žiniuose*⁵⁴, išprovokavo platesnę diskusiją dėl lietuviškos spaudos problemų. Kadangi atsakymai Sruogai pateikti toliau sekusiuose dienraščio numeriuose ir kitoje spaudoje, publikacijų visumą lietuviškos spaudos reikalu galima laikyti polilogu⁵⁵.

Atvirieji laišakai balansuoja tarp viešųjų ir privačiųjų epistolinių tekstų. Jie publikuoti spaudoje iškart, kai tik buvo parašyti, siekiant nedelsiant perduoti adresanto žinutę-pranešimą apie kokią nors svarbią ir visiems aktualią problemą ar reikšmingą įvykį. Nors atvirieji laišakai adresuoti redakcijoms, laiškais kreiptasi viešai į suinteresuotą platesnę bendruomenę. Laikraščių ir žurnalų redakcijos tapo tarpiniu kanalu, kuriuo paskleista žinia turėjo pasiekti visus besidominčius asmenis. Tokie laišakai turi laišku būdingų elementų – kreipinį (adresuoti konkretaui dienraščio ar žurnalo redakcijai, todėl skelbti skiltyje „Laiškas redakcijai“), pranešimo tekstą, kuriame lakoniškai, struktūriškai, išskaičiuojant punktais, dėstyta problema ir kuris autorizuotas parašu (*Balys Sruoga*), po jo pridėtu patikslinimu (*Mokesčių ir baudų mokėtojas*) ar slapyvardžiu (*Markizas Tigrui Nėrkonori*). Atvirieji laišakai, kuriais kreiptasi į platesnę adresantų ratą, gali būti individualiai pasirašyti, bet dažniausiai būna be atgalinio ryšio, nes skirti tam, kad būtų perskaityti, bet ne atsakyti⁵⁶, juose „paprastai pranešama apie įvykius ir [...] laiško rašytojas ar gavėjas lieka pasyvus“⁵⁷.

⁵³ BS, „Apie mūsų dienraščius“ [ankstyvas pavadinimo variantas, kurio vėliau atsakyta, – „Maištas teišgelbės“], [rankraštis], in: *LMAVB RS*, f. 54, b. 1265, l. 14r.

⁵⁴ BS, „Apie mūsų laikraščius“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1926-11-20, Nr. 268, p. 3–4.

⁵⁵ Rengiant BS laiškus, straipsnių komentarus, būtina parodyti ir spaudos reforma suinteresuotų asmenų diskusijas, ginčus, kuriuos išprovokavo BS tekstai redakcijoms, kitaip negalėtume pamatyti jų aktualumo ir poveikio redaktorių bendruomenei ir dienraščių skaitytojams. Siūlytina net rengti atskirą panašiams polilogams skirtą raštų tomą.

⁵⁶ Liz Stanley, *op. cit.*, p. 207.

⁵⁷ Janet Gurkin Altman, *Epistolarity: Approaches to a Form*, Ohio: Ohio State University Press, 1982, p. 8.

Pavyzdžiui, laikraščio *Klaipėdos žinios* redakcijai Sruoga rašė prašydamas suteikti jam galimybę „pranešti visuomenei“ apie pažeistas autorines teises ir paskelbti atsisakymą toliau kartu dirbti: „[P]asirodžiusiame „Mildos“ laikrašty⁵⁸ aš nebendradarbiauju: jame įdėta mano eilės ne tik be mano sutikimo, bet ir be mano žinios“⁵⁹. *Lietuvių balso* redakcijos Sruoga prašė įdėti jo laišką, nes laikė „savo pareiga pasisakyti visuomenei“, kad jis dėl žemos politinės kultūros atsisako toliau rašyti laikraščiu *Naujoji Lietuva*⁶⁰. *Prūsų lietuvių balso* redakcijos Sruoga prašė „neatsisakyti patalpinti“ jo laiško, kuriuo dėkojama „Ryto“ bendrovei ir jos spaustuvės darbininkams už nuoširdų ir sąžiningą bendradarbiavimą, leidžiant poezijos knygą *Dievų takais*⁶¹. Grįžęs iš 1929 m. Lietuvos universiteto studentams organizuotos ekskursijos į Vakarų Europą, Sruoga prašė laikraščio redaktoriaus skirti vietas „trumpai ekskursijos viešai apyskaitai“⁶², kurioje, aprašęs maršrutą, dėkojo visiems, prisidėjusiems užsienio atstovybių darbuotojams, kolegoms diplomatams, studentų organizacijoms, išvykos dalyviams, grupių vadovams, kad kelionė įvyko sklandžiai ir minimaliomis lėšomis.

Atviriesiems laiškam būdingi ir dramos elementai: kelių asmenų dialogas, skaitytojams-žiūrovams juntamas konfliktas ir netikėta atomazga. Tokie tekstai gali turėti ir platesnį kontekstą: intriguojantį Sruogos straipsnį, į jį reagavusio asmens laišką redakcijai, po to sekusį viešą Sruogos atsaką.

Atvirieji laiškai, kuriems būdinga tam tikra istorija, įdomesni naratyvo atžvilgiu, nes jie stilistiškai „tankesni“: juose daugiau asmeniškumų, polemikos, iš jų atsiskleidžia ginče dalyvaujančių asmenų charakteris, išryškėja reakcijos, santykis su kitokią nuomonę turinčiu oponentu. Ypač svarbu, kad adresato (laišką rašančiojo) ir adresanto (implikuoto skaitytojo) laiškai yra vienodai svarbūs: „Laišką rašantysis siekia paveikti savo skaitytoją ir tuo pat metu yra jo veikiamas“⁶³. Perskaitytas laiškas, tapęs kito laiško dalimi⁶⁴,

⁵⁸ BS, „Spinduliuose“, in: *Milda*, Kaunas, 1924, Nr. 1, p. 2.

⁵⁹ BS laiškas Jurgiui Šauliui, in: *Klaipėdos žinios*, Klaipėda, 1924-06-12, Nr. 106, p. 4. Analogiškas laiškas išsiųstas kitai redakcijai; žr. BS laiškas *Lietuvos žinių* redakcijai, Kaunas, 1924, [rankraštis], in: *LMAVB RS*, f. 54, b. 291.

⁶⁰ BS laiškas Mikalojui Januškevičiui, in: *Naujoji Lietuva*, Petrapilis, 1917-01-29, Nr. 9, p. 2.

⁶¹ BS laiškas Ansui Baltriui, in: *Prūsų lietuvių balsas*, Klaipėda, 1923-09-05, Nr. 205, p. 3.

⁶² BS laiškas Valentinui Gustainiui, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1929-08-13, Nr. 182, p. 6.

⁶³ Janet Gurkin Altman, *op. cit.*, p. 88.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 93, 111.

virsta ir viešu laiškais kuriamu „spektakliu“⁶⁵. Pateiksime keletą epistolinės „dramaturgijos“ pavyzdžių.

Kauno Prisikėlimo bažnyčios projektavimo ir statybos reikalai įplieskė smarkų ginčą tarp Sruogos ir prelato Adomo Jakšto. Pirmiausia Sruoga straipsniu įsitraukė į Lietuvos ir pasaulio ekspertų (meno istorikės Halinos Kairiūkštytės-Jacynienės ir Šveicarijos dailėtyrininko Heinricho Wölfflino) diskusiją apie Prisikėlimo bažnyčios Kaune projektą⁶⁶. Palaikydamas kolegą Sruoga straipsnyje polemizavo su kunigu Feliksu Kapočiumi, vadovavusiu bažnyčios statybos komitetui. Sruoga teigė, kad komisijos patvirtintas bažnyčios projektas dėl pasirinktų architektūrinių sprendimų nėra tinkamas – „daras gėdą lietuvių tautai“⁶⁷. Sruoga suprojektuotą bažnyčios statinį palygino su fabriko kaminu: „Jei mes kantriai kenčiame virtuvinį f r y c o c o „stilių“, tai kodėl mums nesusitaikyti ir su „tribušoniko“ „stiliumi“. Juo labiau, kad tas „tribušoniko“ „stilius“ pas mus turės ir neabejojamos praktiškos reikšmės: kaip teko girdėti, ateinančioms Velykoms Konrado cukrainė ketina tuo stiliumi kepti „baumkuchenus, – sako, ideališkai gerai išeisią...“⁶⁸ Sruoga kartu su oponentais reikalavo paskelbti antrą projektų konkursą. Į diskusiją, kurioje kritikuoti dvasininkų priimti sprendimai, iškart įsitraukė Jakštas⁶⁹. Prelato tonas buvo nuosaikesnis, o pozicija labiau apgalvota, argumentuota, todėl jis žaismingai, o kartu įtikinamai paneigė Sruogos, kaip taikliai įvardijo, į areną išėjusio grumtis narsaus, karingo vyro, gana įžūliai išdėstytą karštą poziciją. Jakštas racionaliai išryškino silpnąsias Sruogos – oponento puses. Sruoga ginčydamasis rėmėsi abstrakcijomis (tikrojo meno sąvoka, nors nepaaiškino, ką jis pats menu laiko), dangstėsi autoritetų užnugariu, manipuliuavo tautos ir gėdos sąvokomis, pasityčiojo iš svetimtaučio architekto Karolio Reisono (pagal jo projektą „tribušonišku“ stiliumi statoma bažnyčia tapsianti pajuokos objektu), lietuvių menininkų, kurie neturi geresnių kūrybinių idėjų. Jakštas Sruogai rašė, pakartodamas Sruogos straipsnio motyvą: „Šitas „tribušonikas“ mūsų kritikui, matyt, yra taip patikęs, kad jis ant jo, lyg ant arkliuko visame savo straipsny jodinėja, many-

⁶⁵ Neringa Klišienė, „Epistolinė „dramaturgija“: Sofijos Čiurlionienės laišakai dukrai“, in: *Literatūra*, Vilnius, 2015, Nr. 57 (1), p. 50.

⁶⁶ BS, „Prisikėlimo bažnyčios statyba“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1930-03-28, Nr. 72, p. 3–4.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 3.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 4.

⁶⁹ Adomas Jakštas, „Atsikėlimo bažnyčia ir jos kritikai“, in: *Rytas*, Kaunas, 1930-04-12, Nr. 85, p. 3–4.

damas turbūt tuo „tribušoniku“ lyg stebuklingu ginklu galėsiąs tą projektą nugriauti. Bet tuščios jo pastangos“⁷⁰. Jakštas atsakė imituodamas Sruogos toną – ne blogiau nei oponentas gebėjo ironizuoti. Užkabintas Sruoga nenusileido: toliau įrodinėjo, kad bažnyčios projektas neoriginalus⁷¹. Tos pačios nuomonės laikėsi ne tik Sruoga su Jacyniene, Jakšto pavadinti velnio tarnais, bet ir kiti bažnyčios atstovai⁷². Pripažinęs Sruogos autoritetą teatro srityje, prelatas kategoriškai atsisakė priimti Sruogos samprotavimus bažnytinės architektūros klausimu⁷³. Laikraščio redakcija šiuo Jakšto pareiškimu ginčą tarp abiejų polemizuojančių šalių baigė.

Lietuvių rašytojų draugija Finansų ministerijos prašė keisti trūkumų turintį darbo pajamų mokesčių įstatymą. Pagal jį rašytojai privalėjo pildyti darbo pajamų dienynus, o gavę pajamas, išdavinėti kvitus klientams. Žurnale *Tautos ūkis* buvo išspausdintas ironiškas atsakas rašytojams⁷⁴. Reaguodamas į situaciją Sruoga parašė straipsnį apie literatūros ir ekonomikos santykį⁷⁵. Ne kartą inspekcijos nubaustas už mokesčių įstatymo nevykdymą, Sruoga argumentavo, kodėl šis įstatymas yra absurdiškas ir privalo būti pakeistas. Rašytojai negali išduoti kvitų klientams, nes jų neturi. Rašytojų pajamos viešos, o už gautus honorarus jie kelis kartus pasirašo, todėl jų pajamos mokesčių inspekcijai gerai žinomos ir be įstatyme nurodyto perteklinio „dienyno vedimo“. Sruoga kritikavo biurokratizmą, ironizavo menkinantį ekonomistų požiūrį į rašytojus:

O pagal „Tautos ūkį“ tai yra pati sąmoningiausia sąmonė, nes ji gina padėtį, kada „šiaučius, kriaučius remediesnykas“ ir rašytojas savo darbų vaisiais yra sulyginami“. Rašytojas figūruoja tame pačiame paragrafe su barzdaskučiu. Barzdaskutis patarnauja savo klientui – patarnauja ir rašytojas! Barzdaskutis į savo darbą įdeda tokią pat kūrybinę energiją, tokią pat dvasios jėgą, tas pačias kūrybines kančias, tą patį įkvėpimą, kaip ir rašytojas!⁷⁶

⁷⁰ *Ibid.*, p. 3.

⁷¹ BS, „Atsikėlimo bažnyčios klausimu. Atviras laiškas p. A. Jakštui“, in: *Rytas*, Kaunas, 1930-04-29, Nr. 96, p. 2–3.

⁷² *Ibid.*, p. 3.

⁷³ Adomas Jakštas, „Atviras atsakymas p. B. Sruogai“, in: *Rytas*, Kaunas, 1930-04-29, Nr. 96, p. 4–6.

⁷⁴ V. D., „Ar Lietuvos Rašytojų Draugijos siūlomas darbo pajamų mokesčio įstatymo pakeitimas yra priimtinas“, in: *Tautos ūkis*, Kaunas, 1940-01-20, Nr. 3, p. 44.

⁷⁵ BS, „Ekonomiškos vadžios literatūrai“, in: *Varpas*, Kaunas, 1940-03-15, Nr. 5, p. 69–72.

⁷⁶ *Ibid.*

Į rašytojus gynusį Sruogos straipsnį reagavo mokesčių inspektorius⁷⁷. Jis apgailestavo, kad Sruoga nesupranta mokesčių inspekcijos veiklos prasmės, „todėl pigu jam tyčiotis, visa tai vadinant „beprasmiu darbu“ ir prikaišioti nuvalkiotąjį „biurokratizmą“, nes juk už teisingą ir tikslių mokesčių apskaičiavimą ne jis atsako...“⁷⁸

Sruogos viešieji laišakai laikraščių redakcijoms išsiskiria ne tik tvirta ir aiškia pozicija, gyvu reagavimu, bet ypač radikalia pozicija (karštais, tiesmukais, bravūriškais pareiškimais), ekspresyvia raiška (mėgstami ironiški palyginimai, šmaikštūs leitmotyvai, kandžios metaforos, individualūs aforizmai, dviprasmybės). Šeinius itin taikliai apibūdino polemizuoti linkusį Sruoga:

Ir liūdna man, drauge ir be galo tavęs gaila. Tu turi tokią jautrią širdį ir skaisčią sielą, o krūtinę pilną ugnies. Tau sunku nereaguoti tuojau ir smarkiai. Bet, žinai, spausk savo krūtinę, kai ji labiausiai dega. Tu turi stiprų ir smailą ginklą ir jei tik turėsi daugiau kantrybės – niekas neišmuš tau jo iš rankų.

Dovanok, kad aš taip greitai įbridau pamokslininko tonan. Man atrodo, kad tu kartais per lengvai atiduodi savo stiprias pozicijas.⁷⁹

Faustas Kirša išsakė panašių minčių dėl Sruogos pomėgio reaguoti eksromptu, per mažai pasigilinus į dalyko esmę, elgtis neapgalvotai, familiariai, pasirodyti neklystančiu, „ein[ančiu] teisėjo pareigas“⁸⁰:

Man rodos, rūstauji dėl to, kad esu šį tą pastebėjęs. Galbūt jog pats greit rašei, greitai ir mintis išliejai. Man rodos, tos mintys galėjo ir kitaip išsilieti. Visa bėda, jog pats esi opus kritikuojamas, tuomet tą mastą mokėk ir kitiems pritaikinti.⁸¹

Sruogos laišakai redakcijoms liudija jį buvus atvirą, nepakentusį apgavysčių, netiesos, ypač jautriai reagavusį dėl pažeistų asmeninių ir visuomeninių interesų, aršiai konfliktavusį su valstybės valdininkais dėl įstatymų, atkakliai gynusį savo autorines teises, apskritai – biurokratų neadekvačiai vertintą rašytojo darbą. Iš Sruogos laiškų matyti, kad jis buvo ne tik greitas kritikuoti, bet kartu ir subtilus, taktiškas, mokėjęs įvertinti jam suteiktą pagalbą ar paslaugą, nuoširdžiai padėkoti už laiku atliktą kokybišką darbą.

⁷⁷ J. Balsio laiškas Antanui Rūkui, in: *Varpas*, Kaunas, 1940-05-01, Nr. 8, p. 128.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ Igno Šeinius laiškas BS, Stokholmas, 1932-11-07, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 872, l. 1r.

⁸⁰ Fausto Kiršos laiškas BS, Berlynas, 1922-01-18, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 760, l. 1r.

⁸¹ Fausto Kiršos laiškas BS, Berlynas, 1923-02-02, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 761, l. 1r.

Laiškai-straipsniai (pranešimai, apybraižos). Visuomeniniams, atvirie-
siems laiškam dėl panašaus pobūdžio artimi Sruogos rašyti laiškai-straips-
niai – laiško forma parašyti publikavimui skirti tekstai. Studijuodamas
Miunchene Sruoga bendradarbiavo Amerikos dienraštyje *Naujienos*. Jis, be
grožinės kūrybos ir vertimų, *Naujienu* redakcijai išsiuntė ir keliasdešimt
stambesnės apimties, iš kelių struktūrinių dalių sudarytų tekstų, susietų
į laiškų ciklus („Laiškai iš Miuncheno“, „Laiškai iš Bavarijos“, „Laiškai iš
Vokietijos“, „Laiškai iš Berlyno“). Laiško sąvoka figūruodavo nebūtinai
straipsnio antraštėje, kartais – ir paantraštėje, siekiant patikslinti, iš kur ra-
šyta („Laiškas iš Europos“). Po studijų grįžęs į Lietuvą, Sruoga dirbo *Klai-
pėdos žinių* redakcijoje, toliau rašė *Naujienoms* skirtus tekstus, susijusius ir
su laiško konceptu („Laiškai iš Klaipėdos“, „Laiškas iš Klaipėdos krašto“,
„Laiškai iš Lietuvos“). Po kelionių į įvairias šalis ar keliaudamas Sruoga
parašė tekstų, kuriuos jis pats suvokė ir kaip laiškus: „Laiškas iš Lenkijos“,
„Laiškai iš Ispanijos“, „Laiškas iš kelionės“. Kai kuriuos ilgesnį laiką rašy-
tus straipsnius Sruoga taip pat vadino laiškais⁸². Pasirinktą straipsnio (laiš-
ko-pranešimo) sąvoką Sruoga kaip žurnalistas grindė laiko, įvykio ir vaizdo
argumentais (laiškas pasiekia adresatą ne tą pačią akimirką, o po kurio lai-
ko, laikas reikalingas užfiksuoto įvykio analizei, objektyviam, įdomiam ir
paveikiam jo aprašymui):

Turiu atsiprašyti gerbiamųjų draugų skaitytojų, kad aš su savo pranešimais iš
Vokietijos krašto visuomet pasivėluoju. Bet ką gi aš padarysiu, kad Amerika taip
toli! Rašant laišką, norėčiau kaip galima pilniau apibrėžti padėties vaizdą, lauki
žmogus rytojaus, kuris turi išspręsti kartais staigius ir netikėtus klausimus, bet
rytojaus dieną gyvenimas kartais devynis kartus skersa galva persiverčia ir vėl
tenka orientuotis iš naujo ir gyvenimo įvykius gaudyti. O kol laiškas pasieks
Ameriką, jau daugelis dalykų nebeatitinka tikrenybei. Todėl aš tegaliu eiti tik-
tai, taip sakant, metraštininko pareigas, vaizduoti Vokietijos įvykių istoriją, at-
sisakydamas nuo gyvenamosios dienos įvykių. Ši tikrenybės būtinybė gal galės
būti mažas pateisinimas, kad aš su savo pranešimais esu priverstas vėluotis.⁸³

Sruogos pranešimuose, siųstuose į Ameriką, dominuoja keli dalykai,
būdingi epistoliniam diskursui: rašymas pirmuoju asmeniu, išreikštas krei-

⁸² BS, „Laiškai apie kultūrą“, in: *Skaitymai*, Kaunas, 1923, kn. 22, p. 79–105; [BS] Pa-
degėlis Kasmatė, „Laiškai apie demokratiją“, in: *Trinitas*, Kaunas, 1924-11-13, Nr. 213,
p. 18–23; Nr. 214, p. 20–23; Nr. 215, p. 14–17; Nr. 216, p. 17–21; Nr. 218, p. 17–20; Nr. 219,
p. 50–54 [be pabaigos].

⁸³ [BS] Mucius Scevola, „Laiškai iš Bavarijos“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1923-11-01, Nr. 258,
p. 4.

pinys („Jūs“ – skaitytojai), esamasis laikas („dabar“ stebimi dienos įvykiai), laiko polivalentiškumas, susiliejus esamajam, būtajam ir būsimajam laikui: įvykiai papasakojami – užfiksuojami, laiškas išsiunčiamas, skaitytojų gaunamas, perskaitomas)⁸⁴. Neatsitiktinai pabrėžiama, kad epistoliniam diskursui būdingi įvairių rūšių pertrūkiai: „laiko protarpiai tarp įvykio ir jo užrašymo, tarp žinutės, jos perdavimo ir gavimo; skirtingos adresato ir adresanto buvimo vietos; tuščios erdvės ir lakūnų rankraštyje“⁸⁵.

Iš Miuncheno į Amerikos spaudą rašydamas Sruoga sprendė dilemą, kokio žanro tekstą pasirinkti (feljetoną ar rimtą straipsnį), kad galėtų tiksliau perduoti aktualias naujienas apie istorinius-politinius įvykius (Vokietijos partijų tarpusavio kovas, ypač Hitlerio bandymus užgrobti valdžią), kuriuos jis matė studijuodamas:

Mano vargas! Iš tikro nežinau, kas rašyti! Rašyti feljetoną, – per daug opi tema, per daug jau giliai liečia tokios didelės tautos tokią skaudžią opą, o gal ir ne vienos jos, gal visos Eiropos opą, per daug jau paties gyvenimo faktuose pasityčiojimo visa tuo, ką žmonės buvo įpratę laikyti šventu, nesityčiojama! Rašyti feljetoną ir juoktis visa tuo, ko giliojoje esmėje, tokia neapsakoma gėla glūdi, kada dėl to ne tik šitiek daug žmonių gailiausiai verkia, skurdą ir badą, bet ir tūkstančiai žmonių miršta. Ir ne tik mūsų kraštas tiek žiauriai kenčia, bet ir ilgos ateinančios kartos turės ilgus amžius skurdo našta nešti, praeities sąskaitas belikviduojant! Rašyti feljetoną – juoktis?! Rašyti straipsnį, pilną šauksmų ir apkaltinimų, pilną neišbrendamos aimanos, pilną pasipiktinimo ir nusistebėjimo, pilną keršto ir grūmojimo? Bet nūdien mes jau tokie žmonės esame, kad nieko nebebamokinsi ir jokiais verkšlenamais straipsniais nieko nebesugriaudinsi! Pagaliau ir pati faktinė medžiaga, mano rankose esama – gyvojo gyvenimo vaizdai – yra per daug feljetoninio pobūdžio, kad iš jos būtų galima sudaryti rimtą graudenamą straipsnį. Todėl tegu bus man atleista, jei aš „nesamprotaudamas išmintingai“ dėstysiu nuogus faktus taip, kaip man besibastant po įvairius Eiropos centrus penkiais mano jausmais patirti teko.⁸⁶

⁸⁴ Janet Gurkin Altman, *op. cit.*, p. 117–118.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 140.

Pertrūkį tarp rankraštinės ir publikuotos medžiagos ypač svarbu pabrėžti: Amerikos dienraščio *Naujienos*, kuriam siųsti Sruogos laiškų-straipsnių rankraščiai, archyvas neišliko ar iki šiol yra nerastas. Todėl nežinoma, kaip atrodė autentiška medžiaga, negalima palyginti, kokie buvo autoriaus variantai, kokius sprendimus pasiūlė redakcija, kiek redakciniai sprendimai buvo derinami su autoriumi. Pastebima ir tai, kad tos pačios tematikos Sruogos straipsniai-laiškai, siųsti Amerikos ir Lietuvos redakcijoms, nėra visiškai tapatūs, jiems būdingas variantiškumas.

⁸⁶ [BS] Padegėlis Kasmatė, „Jedinaja Nedielimaja“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1922-03-28, Nr. 73, p. 5.

Sruoga iškart atmetė anksčiau ypač mėgtą feljetoną kaip netinkamą žanrą dėl humoristinio pobūdžio, atsisakė ir analitinio straipsnio, kuris jam atrodė nuobodus ir neįtikinamas. Žinioms perteikti Sruoga pasirinko laiško, apie kurį kalbėta anksčiau, ir metraščio (kronikos) sintetinį variantą. Laiškas atitiko jo norą pristatyti medžiagą laisvai, paprastai, remiantis asmenine patirtimi. Įprasta, kad metraštyje stilistiškai neutraliai užfiksuojami įvykiai, pateikiama jų apžvalga, neaiškinant priežasčių. Sruoga priėmė netradicinį sprendimą – stilistiškai neutralų metraščio naratyvą išplėtė nedideliams epiniams kūriniais (ypač apybraižoms), pagrįstiems „dabar“ vykstančiais tikrais įvykiais ir veikėjais, būdingomis ypatybėmis ir konotacine reikšme.

Grupuojuant publicistikos darbus į informacinio ir meninio pobūdžio, užsiminta ir apie Sruogos rašytų straipsnių žanrinę įvairovę (reportažus, informacines žinutes, poleminius straipsnius, laiškus-apybraižas, analitinius komentarus)⁸⁷. Sruogos straipsniams taikyta laiškų-apybraižų sąvoka plačiau neaparta, o šiam tipui priskirtas pavyzdys („Laiškai apie kultūrą“) nekomentuotas. Pasiūlytas laiško-apybraižos terminas iš esmės atitinka Sruogos vartotą autentišką laiško-pranešimo sąvoką. Sruoga – metraštininkas, kuris, remdamasis aktualia medžiaga, sukuria trumpesnį ar ilgesnį asmenine patirtimi paremtą pasakojimą – „vaizdelį iš šiokiadienio gyvenimo“, kurį pats mato, kuriame dalyvauja, užfiksavęs siūčia skaitytojams anapus okeano. Išspausdinti anksčiau paminėti Sruogos kelionių aprašymai, kuriuose atsispindi ir autoriaus vidinis pasaulis, jo jausmai, taip pat priklausytų šiam autobiografinių tekstų tipui.

Ilgesnių, platesnio siužeto laiškų-pranešimų turinys leidžia suprasti, kodėl Sruogai, skirtingai nei studijuojant Rusijoje, nebeužtekdavo įkvėpimo akimirkos ar vienos nakties straipsniui parašyti. Anksčiau bičiulei Valerijai Čiurlionytei jis teigė, kad straipsnius parašydavo lengvai, greitai, impulsyviai, pagautas jausmo – „viduje eina[nčio] bruzdėjimo“, iš anksto neplanuodamas: „Bet matai aš kažkaip galvoju viską staiga, viską improvizuoju. Rašau kokį straipsnį – būtinai turiu baigti per vieną naktį, kitaip nieko nebus“⁸⁸. Studijuojant Miunchene santykis su rašomais, o ypač aktualijų, tekstais pakito. Sruogos laiškuose-pranešimuose išsamiai analizuojamas Vokietijos ir Lietuvos politinis gyvenimas (pavyzdžiui, 1923 m. lapkričio 8 d. nepavykęs Alaus pučas Miunchene, lietuvių ir vokiečių kovos Klaipė-

⁸⁷ Laima Arnatkevičiūtė, „Balio Sruogos publicistika Lietuvos dienraštyje 1919–1924 m.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2019, t. 42, p. 314.

⁸⁸ BS laiškas Valerijai Čiurlionytei, Petrogradas, iki 1916-07-25, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 63, l. 2r.

dos krašte, 1923 m. sausio 15 d. Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos, šio įvykio pasekmės Vokietijos universitetuose mokslus ėjusiems lietuviams – „generalinis valymas lietuvių studentų iš Berlyno universiteto, [...] privačiai duodant suprasti, kad tai iš „patriotizmo“ daroma“⁸⁹). Taikliai eskizuojami Bavarijos valdininkų (vyriausybės vadovo Gustavo von Kahro), maištininkų (Adolfo Hitlerio, generolo Ericho Ludendorfo) portretai (paveikslai), humoristiškai aprašomas bavarų būdas (štimungas), absurdiškos situacijos, į kurias patenka Bavarijos valdininkai, policininkai, politiniai incidentai, kilę komunistų ir fašistų rietenų metu, kiti gyvenimo paradoksai („Bavarų valdžia oficialiniai Hitlerį smerkia, bet faktinai jį visaip palaiko, ir išaina gana įdomi komedija!“⁹⁰). Įtaigiam, „charakteringam vaizdeliui“ sukurti reikia daugiau laiko sąnaudų, pastangų, fizinės ir intelektualinės energijos, nei emocijai išreikšti, impulsui išsakyti: „Su kiekvienu straipsniu vis aš atsižadu daugiau neberašyti, nes atima daug ir laiko, ir energijos“⁹¹. Pavyzdžiui, straipsnį „Laiškai apie kultūrą“ Sruoga pradėjo rašyti 1916 m. Petrapilyje, tačiau tekstas galutinį pavidalą, Sruogos žodžiais, „kitoniškos spalvos“, įgijo tik 1923 m.

Sruoga, specialusis *Naujienų* korespondentas, straipsniais iš Vokietijos debiutavo ne tik kaip užsienio šalies kultūros apžvalgininkas, bet ir kaip politikos analitikas, istorijos specialistas. Vanda Sruogienė, vėliau Amerikoje perskaičiusi *Naujienose* publikuotus Miuncheno laikotarpio Sruogos tekstus, išreiškė nuostabą dėl atrasto Sruogos-politiko, jo gebėjimo stebėti, suvokti, analizuoti ir vertinti to meto įvykius Vokietijoje: „Dabar pradėjau atidžiau skaityti tuos straipsnius iš Miuncheno – juk jų tuomet nebuvau mačiusi. Stebiuosi B. S. pastabumu vos tik atsiradus svetimame krašte labai menkai kalbą mokant. Jau tai istorinė medžiaga“⁹². Sruogos laiškai-pranešimai kartu yra ir autentiška dokumentika, atskleidžianti istorinę Sruogos

⁸⁹ [BS] Aklasnebematė, „Laiškas iš Berlyno“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1923-07-11, Nr. 162, p. 4.

⁹⁰ [BS] Mucius Scevola, „Darbininkų šventė Bavarijoje“, in: *Naujienos*, Čikaga, 1923-06-08, Nr. 135, p. 5.

⁹¹ BS laiškas Valerijai Čiurlionytei, iš Petrogrado – į Lipecką, apie 1916-06-18, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 87, l. 2r.

⁹² Vandos Sruogienės laiškas Algiiui Samulioniui, Čikaga, 1987-05-30, [pasirašytas mašinarštis], in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyrius* [toliau – *LLTI TS*], l. 1r. Apie Lietuvos realijas, atsispindėjusias *Naujienose*, Sruogienė rašė panašiai: „[T]ik stebiuosi, kaip jų [straipsnių] autorius jautriai sekė mūsų krašto įvykius, kaip karštai reagavo į pasireiškiančias neigiamybes...“ (Vandos Sruogienės laiškas Algiiui Samulioniui, Čikaga, 1987-05-27, [pasirašytas mašinarštis], in: *Ibid.*, l. 1r).

studijų Miunchene kontekstą. Kaip teigia Janet Gurkin Altman, „epistoliniame naratyve laiškas vienu metu gali pasitarnauti ir kaip tekstas, ir kaip kontekstas, papildantis su juo susijusius laiškus“⁹³. Taigi laiškus-pranešimus, išspausdintus šalia tradiciškai rašytų Sruogos laiškų, būtų galima skaityti ir kaip autorinius rašytojo komentarus apie jo išvelgtas aktualias laiko realijas – „faktin[ę] medžiag[a]“, „gyvojo gyvenimo vaizd[us]“, pateiktus paprastai – „nesamprotau[jant] išmintingai“⁹⁴. Nemažos apimties laišakai-straipsniai išsiskiria išplėtotu literatūriniu pasakojimu, vaizdingai aprašinėjamais visuomeniniais įvykiais, pristatomomis aktualijomis, reiškiamaiais asmeniniais išgyvenimais. Juos būtų galima priskirti rašytojo ne kartą minėtam savitam „metraščio“ tipui (jam būdingi apybraižos ar net „epopėjos“ elementai).

Remiantis žanrų sinkretizmo ir Sruogos išsakytu autentišku laiškopranešimo sąvokos argumentu, tekstus, kuriuose įvardytas laiško konceptas (tokių yra nedaug – 23 vienetai) ir kuriuose randama „savęs liudijimo“ medžiagos, būtų galima priskirti ir egodokumentų grupei, nebelaikyti jų tik straipsnio rūšimi. Panašiai daryta laiško-eilėraščio atveju⁹⁵, nepaisant to, kad laiškopranešimo tekstas neturi visų egodokumentams tradiciškai taikomų formalių reikalavimų. Įprastą laiškam būdingą pradžios kreipinį laiškuose-pranešimuose pakeičia numanomas kreipinys į skaitytoją. Pabaigoje nėra įprastos atsisveikinimo frazės arba dažnai atsisveikinama iki kito karto, nurodant tęstinę publikacijos pobūdį, kartais užrašoma konkreti data, vieta, o jei ne, šios realijos lengvai rekonstruojamos pagal dienraščių duomenis, dažnai, bet ne visada pasirašoma ne asmenvardžiu, o slapyvardžiais, minimas siuntimo, ypač per okeaną, faktas.

Tokio pobūdžio vokiečių rašytojo Georgo Forsterio ir jo tėvo pagrindiniam Prūsijos laikraščiui *Haude und Spenersche Zeitung* adresuoti laišakai, kuriuose integruota asmeninė ir bendresnio pobūdžio informacija apie Anglijos mokslo, literatūros ir kultūros naujienas, yra įtraukti į laiškų leidimą⁹⁶.

⁹³ Janet Gurkin Altman, *op. cit.*, p. 182.

⁹⁴ [BS] Padegėlis Kasmate, „Jedinaja Nedielimaja“, p. 5.

⁹⁵ Balys Sruoga, *Raštai*, t. 16: *Laiškai Valerijai Čiurlionytei, 1915–1918*, parengė Neringa Markevičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

Sruogos laiškus-pranešimus, laiškus-apybraižas ir ankstyvuosius eilėraščius-laiškus, siųstus spaudai, įtraukus į rašytojo laiškų įvairiems asmenims ir institucijoms bibliografiją, ji išsiplėstų iki 478 pozicijų. Atlikus visų Sruogos laiškų rinkinių rekonstrukciją, galima patikslinti ir viso epistoliariumo apimtį (1094 vienetai).

⁹⁶ Siegfried Scheibe, *op. cit.*, p. 140.

Lietuviškame kontekste išsiskiria Andriaus Vištelio-Višteliausko, Juozo Tumo-Vaižganto tekstai, pavadinti laiškais ir siųsti tiesiai spaudos leidiniams⁹⁷.

Laiškų leidime publikuojant tekstus, kurių epistolinę prigimtį liudija jau ne prarasti išoriniai duomenys, o turinys, iš kurio paaiškėja autoriaus intencijos, ketinama pradėti iš dalies rekonstruoti ir numanomų laiškų nišą. Sruoga dalį laiškų-straipsnių ta pačia tematika kartu siuntė ir Lietuvos dienraščiams (pavyzdžiui, *Lietuvos žinioms*), todėl Lietuvos redakcijų archyvuose išlikusius autografus, kurie yra ir *Naujienoms* siųstų tekstų variantai, galima laikyti ir tiesioginiais dokumentiniais įrodymais. Toks metodas taikomas leidžiant vokiečių rašytojų laiškus: chronologiškai publikuojami išlikusių ir numanomų laiškų tipai, jie tolygiai numeruojami⁹⁸. Siekiant rekonstruoti Sruogos epistoliariumą, tokių laiškų įtraukimas yra neišvengiamas.

Minėtina, kad du Sruogos straipsniai teatro tematika⁹⁹, rašyti Štuthofe, skirti dukrai, išsiųsti į Lietuvą kaip tekstai, pridėti prie Sruogienei rašytų laiškų, taip pat priklausytų laiškų-straipsnių tipui.

Laiškai-recenzijos. Sruoga įvairiais gyvenimo etapais yra parašęs keletą laiškų, kuriuose adresatams asmeniškai išdėstė savo požiūrį į jų kūrybą.

Mokytojas Matas Grigonis siuntė Sruogai savo kūrybos pavyzdžių, juos prašė sąžiningai įvertinti, išsakyti įspūdį. Sruoga – literatūros kritikas, Grigonio kūryboje radęs atskirų gerai parašytų vietų, išvelgė jame talento „kibirkstėlę“, todėl ir siekė plačiau kalbėtis apie kūrybą. Sruoga aiškino, kad didžiausia jo klaida – bandymas tiesiogiai aprašyti į galvą staiga atėjusią mintį ar jutimą: „Tamista aprašinėji jutimą, tamista aprašinėji grožę, tamista aprašinėji gėlių dvelkimą, žvaigždžių švitrėjimą, bet tasai aprašinėjimas tik ir lieka aprašymu, nepereina in veikimą, in veikimąsi“¹⁰⁰. Sruoga lyriką suprato ne kaip aprašymą, o kaip veiksmo pasakojimą. Jei eilės nepaveikios, neoriginalios, parašytos sekant autoritetais, ypač Maironiu ir Jakštu, jos yra

⁹⁷ Aistė Kučinskienė, *Kultūrišku keliu*, p. 41.

⁹⁸ Siegfried Scheibe, *op. cit.*, p. 145.

⁹⁹ BS laiškas-straipsnis „Die Romantika des Theatres“ („Teatro romantika“) Daliai Sruogaitei („Daliukui“), Štuthofas, 1944-05-28, [rankraštis vok. k.], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1303; BS laiškas-straipsnis „Die Wahrhaftigkeit in der Schauspielkunst“ („Tikroviškumas teatro mene“) Daliai Sruogaitei („Für Mano Dalelė“), Štuthofas, 1944-06-05, [rankraštis vok. k.], in: *Ibid.*

¹⁰⁰ BS laiškas Matui Grigoniui, iš Petrogrado – į Panevėžį, 1915, in: *VUB RS*, f. 1, b. 593, l. 1r.

negyvos. Jis dėl dažnai primityvių, tiesmukų Grigonio eilių aštriu tonu išsakė gana griežtą vertinimą: „Bet tamsta šaltas be galo, tiesą tamstai sakau, tamsta nabašninkas“¹⁰¹. Sruoga laiškuose, panašiu metu rašytuose Valerijai Čiurlionytei, buvo išdėstęs pajaustos, todėl ir paveikios poezijos prioritetą prieš racionaliai sugalvotą, iš anksto suplanuotą: „Didžiausi ir gražiausi dalykai – tai akimirksnio inkvėpimo. Siela pajuto, kad turi pasakyti – ir pasakė [...]“¹⁰². Kaip pavyzdį jis įvardijo Čiurlionio kūrybą. Grigoniui aiškino panašiai – ne „proto išmisliojimas“, o gilus išgyvenimas – esminė geros kūrybos sąlyga: „Kai aš rašau eiles – aš nežinau, ką aš parašysiu, pas mane jokios minties, jokio vaizdo nėra, tik juntų viduje kažkokį pragarišką skausmą-ilgėjimos ir juntų, kad tąją valandą aš turiu rašyti, kad nerašęs gyvent negaliu“¹⁰³.

Danutė Čiurlionytė pažino Sruogą nuo vaikystės – nemažai su juo bendravo Rusijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, kai jai buvo šešeri metai. 1939 m. Čiurlionytė parašė pjesę vaikams *Čigoniukas*. Kadangi 1941 m. pjesę buvo ruošiamasi statyti teatre, Čiurlionytė kreipėsi į bičiulį Sruogą, nes norėjo išgirsti jo nuomonę apie kūrinį, tikėjosi profesionalaus įvertinimo. Tuo metu Sruoga dėstė Vilniaus universitete. Neatskleisdamas kūrinio autorystės, Sruoga jį svarstė kartu su teatro seminaro dalyviais, kuriems pjesę pirmiausia perskaitė. Jis norėjo pažiūrėti, kokių nuomonių apie kūrinį laisvai išsakys jo studentai – trisdešimties žmonių būrelis, kuriame buvo ir gabių poetų (Eugenijus Matuzevičius, Kazys Bradūnas), ir dramaturgų (Bronius Krivickas). Sruoga buvo įsitikinęs, kad, patikrinus įspūdį tokiam ratelyje, kūrinio vertinimas būtų objektyvesnis, negu išsakytas tik vieno žmogaus. Išklaušęs teatro seminaro lankytojų nuomones, Sruoga parašė laišką Čiurlionytei. Ji vėliau prisiminė, kad „[p]o kurio laiko gavau keturių puslapių recenziją-laišką, parašytą smulkia lygia rašysena“¹⁰⁴.

Laiške-recenzijoje Sruoga pirmiausia išryškino Čiurlionytės kūrinio privalumus: pagyrė turinį, humoro jausmą, gerą kompoziciją. Pabrėžė, kad jis teatro scenai tinka. Tačiau yra ir taisytinių dalykų, tarp kurių jam ypač krito į akį veikalo neišbaigtumas, remarkų abstraktumas, dėl kurio vėliau gali

¹⁰¹ *Ibid.*, l. 2r.

¹⁰² BS laiškas Valerijai Čiurlionytei, Petrogradas, po 1916-05-18, in: *VUIB RS*, f. 153, b. 1095, l. I 1v.

¹⁰³ BS laiškas Matui Grigoniui, iš Petrogrado – į Panevėžį, 1915, l. 1v.

¹⁰⁴ [Danutės Čiurlionytės-Zubovienės atsiminimai], in: *Balys Didysis*, sudarė ir redagavo Reda Pabarčienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 245.

rastis subjektyvių interpretacijų ir kilti nesutarimų su pjesės režisieriumi. Sruoga teigė, kad kūrinys per mažai autoriaus redaguotas. Jis siūlė po kurio laiko dar kartą jį peržiūrėti literatūriniu aspektu. Siūlė sumažinti epizodų skaičių, kad nebūtų taip marga ir labiau išryškėtų intriga, labiau individualizuoti personažus, ypač čigonus, suteikti jiems tikroviškesnių bruožų, teisingiau parodyti įvykius, turint galvoje, kad ne visi čigonai sukčiai ir vagys, o lietuviai valstiečiai – kvaili ir mulkiai, tikroviškiau ir gyviau pavaizduoti mokytoją ir jo gimnazistus. Teatro seminaro lankytojų nuomone, pjesėje didaktika, moralai nustelbė meną. Jiems labiausiai patiko čigoniukas Titas, simpatijos liko čigonų, o ne parodomų kvailių valstiečių, pozityvių mokytojo ir gimnazistų – „bekraujų lėlių“ pusėje. Neoriginalūs pasirodė ir kūrinio melodramatiški elementai (siūlyta atsisakyti vaiko pavogimo ir grįžimo motyvo). Sruoga pabrėžė, kad pastabų tikslas – sukelti minčių dėl tolesnių darbų. Pjesės kritinę analizę jis apibendrino išvada, kad Čiurlionytė „turi aiškų dramaturgės talentą“, kitaip nebūtų parašiusi gero sceninio kūrinio, tačiau literatūriniu atžvilgiu jis dar tobulintinas. Sruogos kritikos tikslas – teatrinė ir literatūrinė kūrinio dermė.

Čiurlionytė apibūdino reakciją, perskaičius Sruogos laišką, ir tolesnį kūrinio likimą: „Toks nuoširdus rūpinimasis labai sujaudino mane. Su pareikštomis pastabomis sutikau ir galvojau, jog jos teisingos. Pjesė buvo išversta į vokiečių kalbą cenzūrai, tačiau vokiečių valdžia nedavė leidimo statyti“¹⁰⁵.

Laiškuose poetui Grigoniui ir dramaturgei Čiurlionytei Sruoga užėmė griežto, reiklaus, bet ir atidaus, supratingo mokytojo poziciją: „Man labai nesmagu, kad laiškas išėjo toks žiaurus. Bet Jus per daug gerbiu, kad galėčiau rašyti besiversdamas paviršutiniškais žodžiais. Antra vertus, verčiau lojajimo išklaudyti privačiame laiške, negu paskui viešumoje“¹⁰⁶.

Bendros autorystės laiškai. Sruogos laiškų kitiems asmenims rinkinyje, lyginant su kitais, yra kur kas daugiau laiškų, kuriuos Sruoga rašė (ar pasirašė) ne vienas, o kartu su bendraminčiais, kolegomis ar bičiuliais. Neatsitiktinai tokie laiškai dažnai pavadinami kolektyviniais¹⁰⁷. Siųsdamas laišką vienam asmeniui, Sruoga pridėdavo prierašą ar priedą – atskirą laišką

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 246.

¹⁰⁶ BS laiškas Danutei Čiurlionytei, Vilnius, 1941-11-07, [mašinėraštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 1292, l. 373–377.

¹⁰⁷ Aleksandras Žirgulyš, *op. cit.*, p. 171; *Gyvenimo juostos: Julija Jablonskytė-Petkevičienė*, sudarė Eglė Lukėnaitė-Griciuvienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2013, p. 181.

ką, skirtą dar kitam asmeniui. Vienas laiškas galėjo būti adresuotas keliems adresatams. Drauge su kitais rašyti laiškai, publikuoti spaudoje, išsiskiria lakoniškumu, dalykiškumu, bendro rūpesčio (reikalo) glaustu išdėstymu, kurį pajvairina detalės, pavyzdžiui, šmaikštūs posakiai, taiklūs simboliai.

Laiškai, pasirašyti kelių bendraminčių, paskelbti spaudoje, kad viešai išreikštą nuomonę (poziciją) perskaitytų ir pats adresatas, ir kiti suinteresuoti asmenys. Tarp šių laiškų išsiskiria keli trumpi laiškai-užuojautos. Sruogos ir jo kolegų rašytojų užuojautos laiškas, skirtas mirusio draugo poeto Kazio Binkio artimiesiems ir bičiuliams, buvo parašytas, ketinant jį publikuoti dienraštyje *Naujoji Lietuva*, kuris tuo metu ėjo nacių okupuotame Vilniuje. Vinco Mykolaičio-Putino, vieno iš tekstą pasirašiusių, archyve išliko korektūrinis atspaudas, kitoje pusėje patvirtintas Sruogos ranka, prisiimant autorystę:

Lietuvos Kryžiaus kelio metu neatslūgstančiam skausmui likusiems žemiškąją gėlą tepalengvina nors toji paguoda, kad velionis dainius priklausė ne jiems vieniems, o visai liūdinčiai tautai, ir kad Jo vardas lietuvių dvasioje negesdamas skambės Geležinio Vilko maršo drąsia jaunatve, ir kad Jo dainos vargstančioj Tėviškėlėj Šimto pavasarių viltimi kaip gyvos iš širdies į širdį klajos.

Vincas Krėvė
V. Mykolaitis-Putinas
Petras Vaičiūnas
Balys Sruoga¹⁰⁸

Šis tekstas spaudos nepasiekė, nes buvo cenzūros sulaikytas, spėtina, dėl jame įrašytų ir išryškintų kovos už Lietuvos laisvę simbolių. Binkis buvo poetas savanoris, kuris, iškilus pavojui tautos laisvei, 1920-10-09 lenkams užgrobus Vilnių, tarnavo Lietuvos kariuomenės lengvosios kavalerijos kariame dalinyje – Geležinio Vilko pulke, parašė eiles populiariam „Geležinio Vilko maršui“, kvietusiam kovoti su pavergėjais, o avangardiniu eilėraščių rinkiniu *100 pavasarių* atskleidė naujų meno kalbos galimybių. Užuojautos tekstą parašė Sruoga, nes jo santykis su Binkiu buvo artimiausias – jie ypač gerai sutarė kartu dirbdami dienraščio *Lietuva* redakcijoje.

Manydamas, kad laiškas greičiau pasieks adresatą, jei jam bus perduotas suinteresuoto asmens, Sruoga prie tiesiogiai siųstų asmeninių laiškų pridėdavo priedų patikimam perdavimui „per rankas“. Pavyzdžiui, rašyto-

¹⁰⁸ BS [ir kitų asmenų] laiškas-užuojauta „Kazimiero Binkio našlaičiams“, Vilnius, po 1942-04-27, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 3695, l. 1r.

jos Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės dukrai Danutei Čiurlionytei, šešerių metų mergaitei, su kuria Sruoga mėgo žaisti ir bendrauti Petrograde, laiškelyje turėjo perduoti jo bičiulė Valerija Čiurlionytė, su kuria Sruoga susirašinėjo. Ant pridėto sulenkto lapelio buvo parašyta, kam jis skirtas: „Ši lapelį gali atskleisti tik Mergužėlė Danutė“. Laiškelyje, prisitaikant prie vaikiškos mąstysenos ir kalbos, žaismingai dėkota už siuntinėlių¹⁰⁹.

Visai kitokio tono laišką Sruoga buvo pridėjęs prie laiško Vandai Daugirdaitei, kuri jį turėjo perduoti poetui ir redaktoriui Kaziui Puidai, kuris Sruogai liko skolingas. Sruoga laiške Daugirdaitei paliko įrašą: „Nejaugi Tau Puida neužmokėjo pinigų? Pridedu jam laišką. Manau, kad jis turėtų išmokėti. Man labai nesmagu, kad aš tave varginu, bet aš pats šiuo tarpu negaliu išvažiuoti. Juo arčiau į rudenį, juo blogiau su butais“¹¹⁰. Finansinių išteklių reikėjo, nes Sruogų šeima iš Klaipėdos planavo persikelti į Vilnių, todėl ieškojo vietos, kur galėtų gyventi. Sruoga, tiesmukai formuluodamas mintį, reikalaudamas to, kas jam teisėtai priklauso, Puidai rašė:

Man praneša, kad Tamista iki šiol neišmokėjai man priklausomo honoraro.

Iš to, kad santykiai mūsų buvo geri, visai dar neseka, kad būtų galima kiauylstės daryti.

Jei Tamista tuojau neišmokėsi pinigų šio laiško padavėjai, aš neturėsiu galimybės palaikyti su Tamista kurius nors santykius, o man iš Tamistos priklausomų pinigų būsiu priverstas kitu keliu.

Tai yra kiauylstė, pone Puida.¹¹¹

Kitiems privatiems laiškamis būdingas žaidybiškumas, humoras, netgi ezopinė kalba, suprantama tik tos komunikacinės situacijos dalyviams, dažniausiai išreiškiamą juos siejanti emocija, išgyvenimas, patyrimas, nuotaika. Sruogienė vėliau tokio turinio laiškus pavadino jaunuoliškai liežuvingais¹¹² – jiems ypač svarbi saviraiška. Pavyzdžiui, Sruoga iš Miuncheno į Berlyną siuntė bendrus laiškus ten studijavusiems ir gerai tarpusavyje sutarusiems, artimiems bičiuliams – Daugirdaitei, jos pusseserei Sofijai Laucevičiūtei ir Faustui Kiršai, kurį laiką gyvenusiems kartu viename nuomotame kambaryje. Sruoga švelniai ironizavo bičiulių, dėl finansinių aplinkybių priverstų susi-

¹⁰⁹ BS laiškas Danutei Čiurlionytei, Petrogradas, iki 1916-08-23, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 80. l. 1r; žr. <http://www.sruoga.flf.vu.lt/laiskai/public/letter/5ad4b0d8971cd>, in: BSA.

¹¹⁰ BS laiškas Vandai Daugirdaitei, Klaipėda, iki 1924-09-04, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 522, l. 1v.

¹¹¹ BS laiškas Kaziui Puidai, Klaipėda, iki 1924-09-04, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 522, l. 1r.

¹¹² Vanda Sruogienė, „Iš Balio Sruogos ir Fausto Kiršos santykių“, in: *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, sudarė Vanda Sruogienė, Vilnius: Regnum fondas, 1996, p. 129.

vienyti, situacija, šelmiškai pašiepdavo, paerzindavo nuolat įsimylėjusį Kiršą, karaliavusį gražių ir dar niekam neįsipareigojusių merginų draugijoje¹¹³.

Originaliu sumanymu ir humoristiniu turiniu išsiskiria iš Tirolio rašytas Sruogos ir Kiršos laiškas Vaclovui Biržiškai. Sruoga aprašė dviejų „biednų pijokų“ kelionės iš Miuncheno į Austriją – „be vizų ir be pinigų“ – nuotykius, kitas pagundas:

O Tiroly gerai: kalnai, ponas Dievas netoli, beprotingos pakalnės, jaunos, švelnios, liaunos kaip stirmos tirolietės. Потому Kirša pirštą čiulpia ir kas vakarą $\frac{1}{16}$ svaro pipirų valgo. Aš tiktai vyną: kiek kainuoja, nežinau – vis viena neturiu kuo užsimokėti – reikės sutemoj bėgti.¹¹⁴

Išbandymų ir policijos baimės suvienyti draugai, anksčiau ginčijęsi dėl bendrų interesų (Sruoga apgirtęs norėjo kelti skandalą, Kirša – su merginomis pramogauti), sutarė, kad Kaune likęs Biržiška – geras žmogus, todėl toliau kartu gėrė į jo sveikatą.

Kiršai visada labiau patikdavo ne kalnai, o pakalnės (jis dėl sveikatos negalėdavo užlipti aukščiau 2500–3000 metrų (ledynų nepasiekdavo), todėl ir Sruoga, kviesdavęs Kiršą į kalnų keliones dėl kompanijos, turėdavo prisitaikyti prie jo ritmo ir pamėgto pažemių gyvenimo):

Vargas mums dabar, kai nėra kam už mus užmoka pasigėrus, kaip Lietuvoj atsitinka. Bet Sruoga girias, kad norįs patekti į policiją, priešingai, jis dreba, nors nosis pakankamai raudona ir mažai kuo skirias nuo Jūsų. O aš baltą alyvos šakelę mirkau baltajam vyne ir džiaugiuos, kad jos neauga ant padanginių kalnų, kur galėtų jas vėtros išlaužti.¹¹⁵

Sruoga ir jo geras draugas Vokietijoje Erichas Mülleris iš kalnų Juozui Urbšiuui, tuo metu dirbusiam Berlyne, pasiuntė kartu rašytą atvirlaiškį. Jame atsispindėjo abiejų bičiulių džiugi nuotaika, nerūpestinga laisvė, kalnų malonumai, akimirkos pilnatvė: „Kalnai, Ski, sniegas, saulė, vėjas, senas vynas, jaunos mergaitės, už kurias aš ir mano sušalusius plaučius atiduotau, – visa, ko širdis trokšta! Tegu bus pagarbinta kalnų žiema, Tirolio vynas ir grakščios mergaitės!“¹¹⁶ Mülleris papildė Sruogą pieštuku brūkštelėjęs prierasą

¹¹³ BS laiškas Faustui Kiršai, Vandai Daugirdaitei, Sofijai Laucevičiūtei, Miunchenas, 1922 m. pradžia, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 677, l. 1r, žr. <http://www.sruoga.flf.vu.lt/laiskai/public/letter/60ab80427dcb4>, in: BSA.

¹¹⁴ BS [ir Fausto Kiršos] laiškas Vaclovui Biržiškai, Tirolis, 1923-04, in: *LMAVB RS*, f. 163, b. 420, l. 1v.

¹¹⁵ *Ibid.*, l. 2v.

¹¹⁶ BS [ir Ericho Müllerio] atvirlaiškis Juozui Urbšiuui, Bavarija, 1924-02-18, in: *Lietuvos*

vokiečių kalba: „Šiltas pasveikinimas iš Ammergau, kur Balys ir aš Misteriją ant slidžių režisavom“¹¹⁷. Iš prieraišo aiškėja, kad Sruoga kartu su Mülleriu lankėsi Ammergau apylinkėse, kur Oberammergau gyventojai kasmet vaidina Kristaus kančios istoriją.

Išliko keli iš pirmosios didesnės Sruogos organizuotos ekskursijos į Alpių kalnus studentų bendrai rašyti laišakai, gerai atspindintys kelionės nuotaiką – studentišką šėlsmą, siautulį, koketišką dialogą tarpusavyje ir su Kaune pasilikusiu bičiuliu Albinu Rimka, beveik įveikus Watzmanno viršukalnę (2800 metrų aukščio): „Ūžiam, dūkstam, lakstom, bėgam – net skūra lupasi, net kojos lūžta. Ale kalnuose! Kad žinotum! Tik gvol tą šauk iš džiaugsmo!“¹¹⁸

Rimkai adresuotas dar vienas atvirlaiškis iš tos pačios kelionės – grįžtant iš Alpių kalnų, reaguojant į patirtas nesėkmes ir malonumus. Sruoga teigė: „Alpuose agurkai neauga. Taip ir žinok! Pipiry yra. Vyno daug. Į sveikatą“¹¹⁹. Sruogienė papildė, lakoniškai perteikdama bendrą nuotaiką: „Padūkau, pasiutau, net och nebegaliu sakyti!“¹²⁰

Kai kurie bendros autorystės laišakai dėl jų turinio specifiškumo, fantastiško siužeto, komiškų elementų, teatralizacijos momentų panašūs į Sruogos mėgtus rašyti feljetonus. Pavyzdžiui, komiškas sveikinimas artimam Sruogų šeimos bičiuliui, gydytojui Juozui Nemeikšai vardo dienos proga. Šventas Juozapas, Amžinas Sužadėtinis iš Dangaus karalystės, Rojaus alėjos, Marijos kvartalo, Gvazdikėlių paviljono, sveikindamas kreipiasi į bendravardį gydytoją žemėje. Dangiškasis Juozapas įsako savo žemės agentams, susirinkusiems į vardinių pabūvį gydytojo sesers bute, pasirašiusiems po sveikinimu, nugabenti jį į Paryžiaus parodą, paskui – atgal, o apie tai, kaip sąžiningai agentai atliko jiems paskirtą užduotį – kelionės organizavimą, prašo suteikti informaciją asmeniškai laikinu adresu Paryžiaus Dievo Motinos katedroje¹²¹ (ilustracijos Nr. 4, 5).

nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – LNMMB RKRS), f. 15, b. 330, l. 5, 1v.

¹¹⁷ *Ibid.*

¹¹⁸ BS [ir kitų] atvirlaiškis Albinui Rimkai, Berchtesgadenas, 1928-07-18, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1120, l. 18, 1v.

¹¹⁹ BS [ir Vandos Sruogienės] atvirlaiškis Albinui Rimkai, Kaprunas, 1928-07-22, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1120, l. 19, l. 1v.

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ BS [ir kitų asmenų] laiškas Juozapui Nemeikšai, Kaunas, 1937-03-19, [pasirašytas mašinraštis], in: *BVSNM 620/1, BVSNM ER*, 4556, l. 1r–v.

ŠVENTAS JUOZAPAS
AMŽINAS SUŽADĖTINIS

DANGAUS KARALYSTĖS
Rojaus Aleja
Matijos Kvartalas
Gvazdikėlių Paviljonas

Nuog Patapo - 5793
Nuog Juozapo - 1937

Žemiškųjų Juozapų bijūnėlių

JUOZUI - JUZUKUI - JUZULIUI

pas panelę M a r y t ę
vaikėlių darželę .

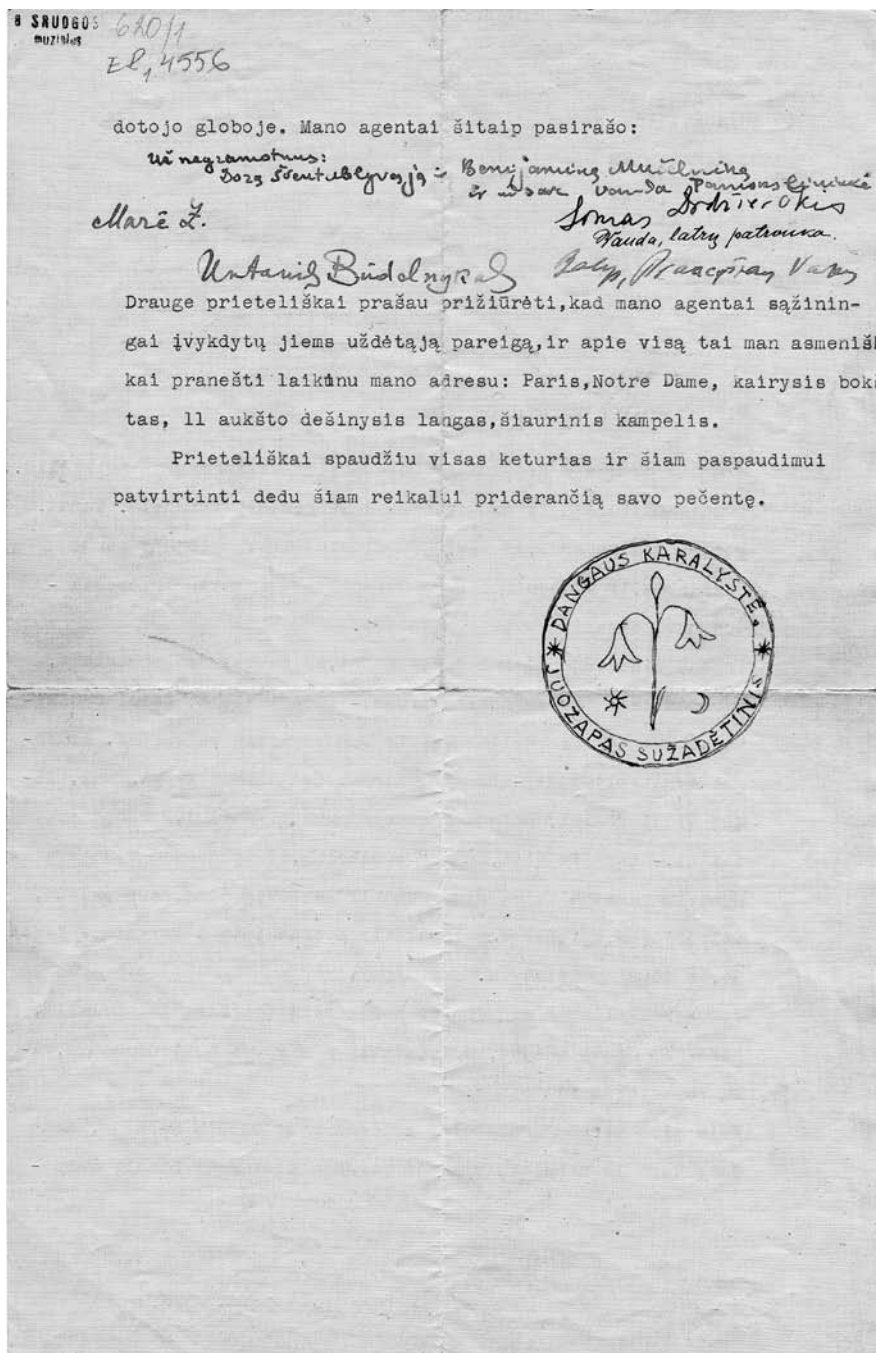
MIELAS KOLEGA BRANGAVARDI,

Šiandie mūsų abu šlovina ir bagaslovija visas margas svietėlis. Nepaiškadytų, kad ir mūsų vienas kitą pasišlovintumbim. Tatai, mielas brangavardi, aš tave jau šlovinu ir kloniojuos geros sveikatos, ir žičiū nuo Pono Dievo lockų visokių ir Apveiz - dos nuo marnasčių svieto pagundos.

Ir kad šią dieną ščirai apdūmotumbi, aš įsakau savo agentams, gyvenantiems žemės paskliūndrose, - moteriškiems: Marei Cnatli - vajai, Vandai Pamokslininkei ir Vandai latrų patronkai, ir Dorai šventablyvajai, - ir vyriškiems: Benjaminui Mučelnikui, Simui Didžiarėkiui, Untaniui budelninkui ir Baliui, Prančyšiaus vaikui, - kad jie visi, krūvon susitelkę, ir vykdydami tautos viešnybę ir pareigą prieš visuomenę ir Lietuvos Aidą, tave paimtų, apipečėtytų, kaip bijūnų lapelį ir nubraškintų į Paryžiaus parodą, ir atgal pristatytų.

Visus reikalingus dokumentus pagal šią interesą tau teiks, tinkamam čėsi užėjus, pristatyti M a r y t ę Visuresanti, visų rūpestėlių raudotoja.

Prie šios margos gromatėlės pridedu mano agentų parašus, kad juos kartais nepaimtų piktoji pagunda atsidurti Stasio Barz -

5 iliustracija. Balio Sruogos ir kitų asmenų laiškas Juozapui Nemeikšai, Kaunas, 1937-03-19 (BVSNM 620/1, BVSNM ER, 4556, l. 1r-v)

Bendros autorystės laišakai polifoniški. Nors juose įrašyti visų laišką rašiusiųjų, pagrindinei temai pritarusiųjų laiško subjektų balsai, tačiau juos sutelkia, harmonizuoja vienas – Sruogos balsas.

Bendros autorystės laiškų tipą atitinka ir spaudoje pasirodę vieši Sruogos ir kitų jo bičiulių, akademinio pasaulio atstovų, kreipimaisi į valstybės institucijas, visuomenę dėl įvairių kultūrinių iniciatyvų, pavyzdžiui, Teatro muziejaus, steigimo¹²².

Šio tipo laiškams turėtų būti priskirtini ir Sruogos ranka, tačiau dukters Dalios, šešerių metų mergaitės, dar tik besimokančios jungti raides, rašyti ir tik vardu („Dalė“) pasirašyti, Sruogienei adresuoti laišakai, siūsti iš Būgių į Kauną, kur Sruogienė mokytojavo. Šiuose trumpuose laiškuose reiškiamas toli esančios mamos pasiilgimas (dieną naktį galvojimas apie ją), laukimas, domėjimasis, ką ji dirba, be to, pasakojama, kokie ūkio darbai atliekami pas senelį Kazimierą Daugirdą Būgiuose (mašinomis pjaunamas derlius, kuliama grūdai, dengiamas daržinės stogas), kaip ji pati prie darbų prisideda (padėjo suvežti keturis vežimus grūdų), kaip paskatinama (keptu viščiuku, kurį valgo atsisėdusi mamos vietoje), kaip jaučiasi (mažiau slogos, gerklė nebeskauda)¹²³.

Yra bendros autorystės tekstų, kurių žanras (laiškas ar straipsnis, laiškas-straipsnis) ir tiksli data išryškėja tik konteksto dėka. Iki šiol nespausdintas Sruogos tekstas „Menininkai ir visuomenė“¹²⁴ anksčiau tradiciškai buvo priskirtas publicistikai, o datuotas apytikriai 1924–1925 m.¹²⁵ (ilustracija Nr. 6). Iš Sruogos susirašinėjimo su Daugirdaite paaiškėja, kad šį tekstą 1923-01-08 buvo ką tik parašęs Sruoga, o paskui ieškojo bendraminčių: „Prižiūrėk, kad Kirša, kur aš jam šandie pasiunčiau raštą, būtinai pasirašytų ir pasiųstų į Kauną – aš subuntavojau Putiną – ir mes teisiame M. kūr.

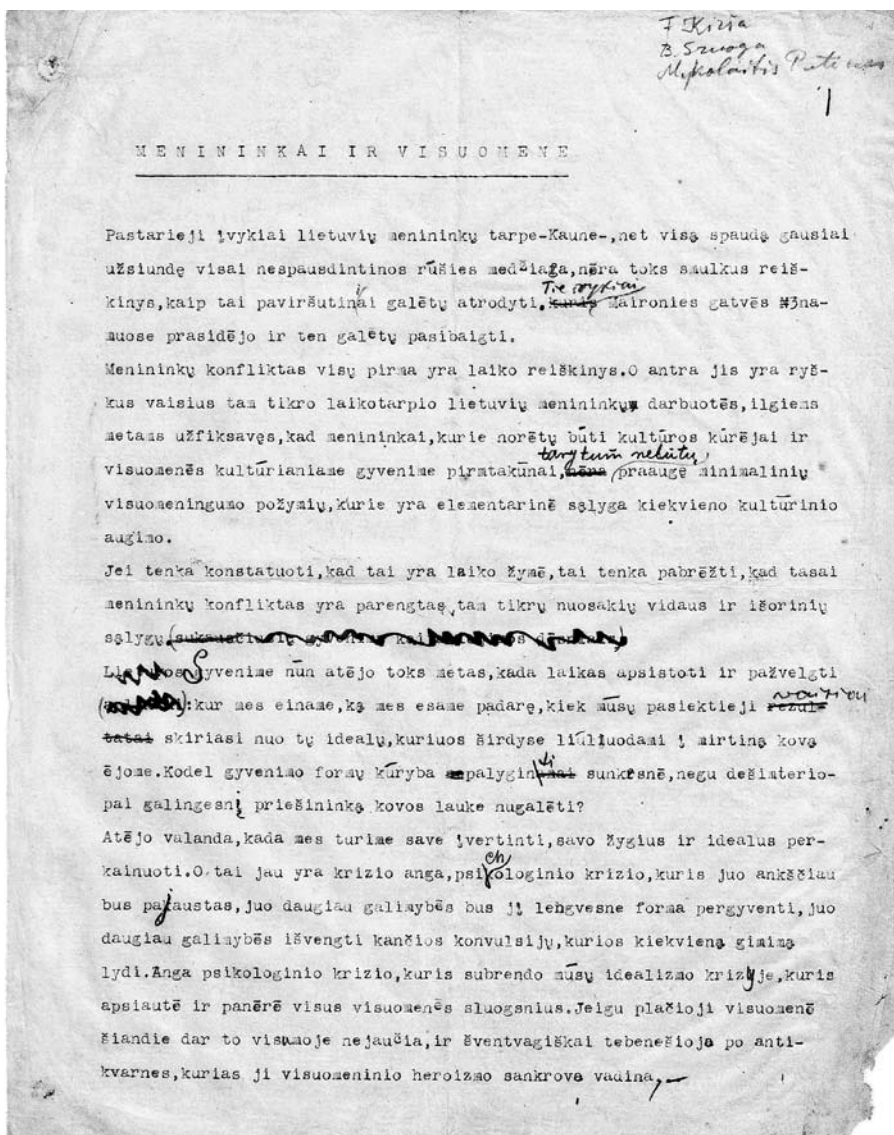
¹²² BS [ir Vinco Krėvės-Mickevičiaus] laiškas-prašymas visuomenei „Teatro muziejaus reikalas“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1926-03-16, Nr. 60, p. 4; Idem, in: *Rytas*, Kaunas, 1926-03-16, Nr. 60, p. 3; Idem, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1926-03-21, Nr. 66, p. 3; Idem, in: *Kelias*, Vilnius, 1926-04-09, Nr. 15, p. 3–4; BS [ir Vinco Krėvės-Mickevičiaus] laiškas-pranešimas Valstybės teatro direkcijai; žr. „Balys Sruoga – muziejininkas“, 2021-02-10, <https://maironiomuziejus.lt/post-t-exhibit/balys-sruoga-muziejininkas>, (2021-07-04).

¹²³ Dalios Sruogaitės [ir BS] rašyti trys laišakai Vandai Sruogienei, Būgiai, 1931, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 862, l. 1r, l. 2r, l. 3r.

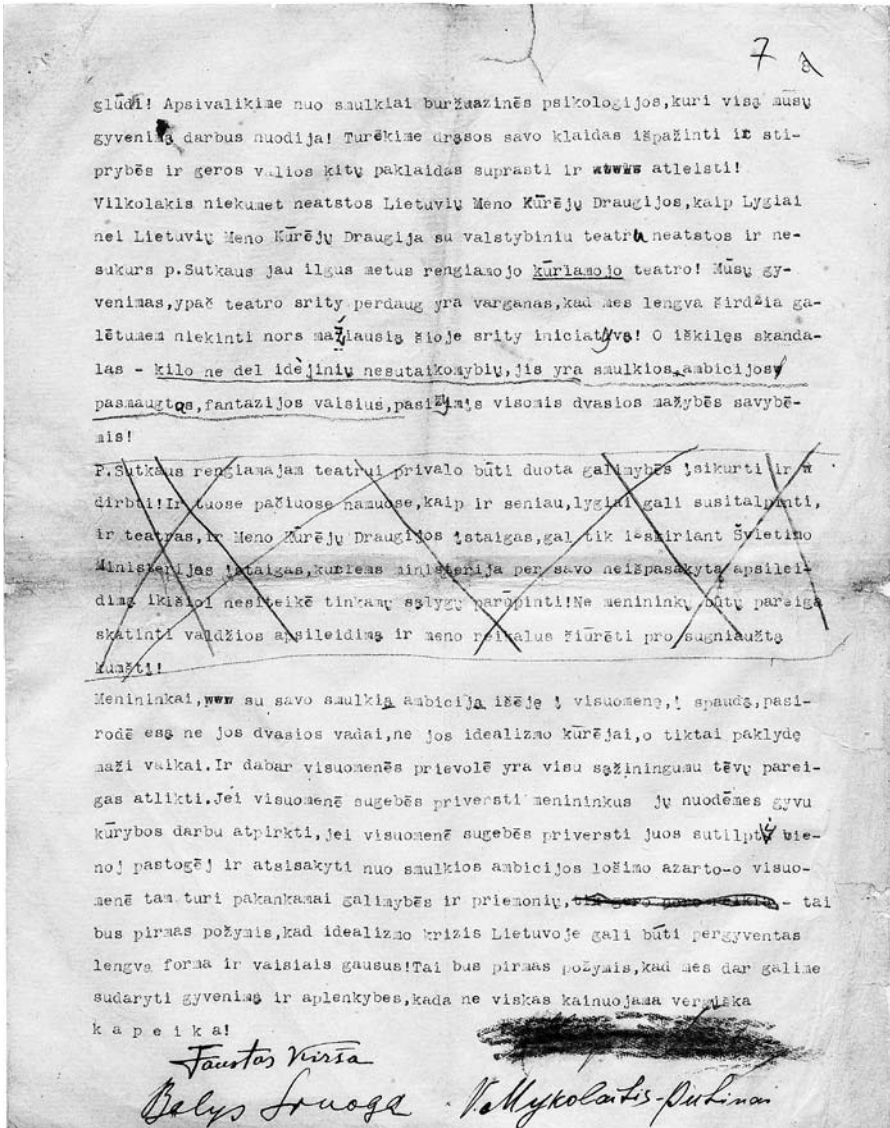
¹²⁴ BS, Faustas Kirša, Vincas Mykolaitis-Putinas, „Menininkai ir visuomenė“, Munchenas, po 1922-12-24, [pasirašytas, taisytas mašinraštis], in: *LMAVB RS*, f. 45, b. 74, l. 1–7r.

¹²⁵ Algis Samulionis, *Balio Sruogos raštų bibliografija*, p. 92.

6 iliustracija. Balio Sruogos, Fausto Kiršos, Vinco Mykoliaičio-Putino laiško Kauno menininkų bendruomenei – straipsnio „Menininkai ir visuomenė“ fragmentas, Miunchenas, po 1922-12-24 (LMAVB RS, f. 45, b. 74, l. 1r)

7 iliustracija. Balio Sruogos, Fausto Kiršos, Vinco Mykolaičio-Putino laiško Kauno menininkų bendruomenei – straipsnio „Menininkai ir visuomenė“ fragmentas, Miunchenas, po 1922-12-24 (LMAVB RS, f. 45, b. 74, l. 7r)

draugiją su *Vilkolakiu* ir labai smarkiai keikiamės. Paskaityk“¹²⁶. Šį tekstą pasirašė ir kiti tuo metu Vokietijoje, Miunchene ir Berlyne studijavę lietuviai – Kirša ir Vincas Mykolaitis-Putinas (nepasirašė tik Stasys Šimkus, kurio Kiršai Berlyne nepavyko susitikti, todėl jo asmenvardis autografe išbrauktas) (ilustracija Nr. 7). Lietuviai, užsienio universitetų studentai, stengėsi objektyviai reaguoti į Kaune kilusį dviejų menininkų organizacijų – teatro studijos *Vilkolakis* ir Lietuvių meno kūrėjų draugijos – narių konfliktą dėl asmeninių ambicijų, tarpusavio nesantaikos, materialių dalykų – pinigų ir vietos, pamirštant ankstesnius idealus – kūrybą, meną. Šis tekstas be kreipinio (numanomas adresatas – lietuvių menininkai), datos (pagal turinį – po 1922-12-24). Tai, kad šis tekstas yra laiškas, rodo tik anksčiau minėtų asmenų parašai, lapų lenkimas, būdingas ir kitiems Sruogos laiškams (lenkta perpus, lankstymo į keturias dalis žymės), Kiršos komentaras Sruogai dėl šio teksto, kurį jis įvardijo bendro laiško terminu: „Juoba tas [Sruogos asmeninė nuomonė dėl menininkų buto] netinka kolektyviniam laiškui; rodytųs, jog ir tas kolektyvas dėl kauniškių griekų saujon bezda“¹²⁷.

Dalykiniai laišakai. Daugiausia dalykinių laiškų (reikalų raštų, prašymų, pareiškimų, liudijimų) Sruoga parašė dirbdamas valstybinėse įstaigose – dienraščio *Lietuva* redakcijoje, Lietuvos universitete, eidamas oficialias redakcijos vedėjo, universiteto katedrų vadovo pareigas.

Išliko nemažai dalykinių laiškų, kuriais Sruoga, tapęs dienraščio *Lietuva* redakcijos vedėju (1919-04-15), kreipdavosi į ministrus pirmininkus (Mykolą Sleževičių, Ernestą Galvanauską, Kazį Grinių), kiekvienais metais prašydamas iš sąmatos asignuoti ir išduoti konkrečias pinigų sumas redakcijos tarnautojų atlyginimams, dienraščio spausdinimui, platinimui, buitiniams reikmėms. Daugelis tokių laiškų rašyti bendrai: rinkti spausdinimo mašinėlę, pasirašyti ir redakcijos vedėjo Sruogos, ir dienraščio administratoriaus Broniaus Žilinsko, vėliau Jokūbo Staugaičio; kartais juos ranka rašydavo Žilinskas, o paskui Sruoga kitu rašikliu ištaisydavo klaidas ir pasirašydavo. Sruoga ministrams pirmininkams pranešdavo apie iš valdžios gautas papildomas įplaukas, atsiskaitydavo už išlaidas, nurodydavo redakcijai trūkstamas pareigybes (vertėjo, apžvalgininko, feljetonininko,

¹²⁶ BS atvirlaiškis Vandai Daugirdaitei, iš Miuncheno – į Berlyną, 1923-01-08, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 659, l. 1r.

¹²⁷ Fausto Kiršos laiškas BS, iš Berlyno – į Miuncheną, 1923-01-18, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 760, l. 1r-v.

rankraščių ir spaudos korektoriaus, kalbos taisytojo), persiūsdavo susipažinti, patvirtinti redakcijos darbuotojų jam įteiktus pareiškimus, prašymus dėl atostogų, ligų, atlyginimo didinimo, aprašydavo kilusias problemas, su kuriomis susidurdavo ir kurias reikėdavo bendrai spręsti. Pavyzdžiui, laikraščio popieriaus kokybės, kuriai pablogėjus dėl grobstomų valstybės išteklių, pasipylė skaitytojų skundai, buvo masiškai atsisakoma prenumeratos – dienraštis prarado 6000 skaitytojų¹²⁸. Dėl tokio valdžios aplaidumo protestuodamas visas redakcijos kolektyvas buvo įteikęs net bendrą atsisakymo raštą – pasirašytą prašymą atleisti iš pareigų¹²⁹). Sruoga turėjo atsakyti skaitytojams į jų laiškus-paklausimus dėl piliečių emigracijos, vengiant kariuomenės ir atsakomybės¹³⁰, valdžios pareigūnų nemoralaus ir neetiško elgesio su miestelių gyventojais¹³¹, vokiškų ostų, markių ir senųjų carišku pinigų, tuo metu cirkulavusių Lietuvoje, vertės¹³².

Kai kuriuose atskiriems asmenims siųstuose Sruogos laiškuose dalykinio turinio persvara daug ryškesnė. Tokie yra oficialūs Sruogos laišakai buvusiam Panevėžio realinės mokyklos mokytojui, kalbininkui Jonui Jablonskiui. Sruoga jį kvietė bendradarbiauti dienraštyje *Lietuva*, parašyti proginių straipsnių¹³³, jautė pareigą pasiteisinti (aiškino aplinkybes, kodėl vėluoja anksčiau įteikti straipsniai¹³⁴) arba į jį kreipėsi dalykinės konsultacijos (prašė peržiūrėti Lietuvos meno kūrėjų draugijos literatų sekcijoje planuotos keliatomės pasaulinės literatūros chrestomatijos projektą¹³⁵). Publicistui, istorikui Augustinui Janulaičiui Sruoga oficialiai aiškino, kokią sumą *Lietuvos* redakcija gali mokėti už eilutę¹³⁶.

¹²⁸ BS laiškas Kaziumi Griniui, Kaunas, 1921-01-20, [pasirašytas mašinraštis], in: *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 182, l. 98, 1r.

¹²⁹ BS [ir *Lietuvos* redakcijos tarnautojų] laiškas-pareiškimas Kaziumi Griniui, Kaunas, 1921-02-25, [pasirašytas mašinraštis], in: *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 182, l. 71, 1r.

¹³⁰ BS laiškas Kaziumi Griniui, Kaunas, iki 1921-07-05, in: *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 107, l. 32, 1r.

¹³¹ BS laiškas Kaziumi Griniui, Kaunas, iki 1921-06-09, in: *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 182, l. 16, 1r.

¹³² BS laiškas Ernestui Galvanauskui, Kaunas, iki 1920-02-05, in: *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 107, l. 67, 1r.

¹³³ BS laiškas Jonui Jablonskiui, Kaunas, 1921-02-04, in: *LLTI BR*, f. 52, b. 254, l. 1r.

¹³⁴ BS laiškas Jonui Jablonskiui, Kaunas, 1920-07-03, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹³⁵ BS laiškas Jonui Jablonskiui, Kaunas, apie 1920-07-23, in: *LLTI BR*, f. 52, b. 254, l. 1r.

¹³⁶ BS laiškas Augustinui Janulaičiui, Kaunas, iki 1921, in: *LMAVB RS*, f. 267, b. 853, l. 4, 1r.

Dalykinius laiškus dažnai lydi priedai – skaitytojų laišakai, siūsti *Lietuvos* redakcijai, įvairūs projektai, kita dokumentacija. Pavyzdžiui, prie Sruogos prašymo būti priimtam į Vokietijos universitetą ir toliau specializuotis, gilinantį literatūros ir meno istorijos mokslą, buvo pridėtas brandos atestato nuorašas, liudijimas apie lotynų kalbos egzamino išlaikymą, studijų Maskvos universitete patvirtinimas, Rusijos universitetuose išklaustų kursų sąrašas, gyvenimo aprašymas, metrikų nuorašas¹³⁷.

Yra dalykinių laiškų-prašymų ar pareiškimų, kurių turinį formavo ir pasirašė keli asmenys, todėl tokie laišakai priklausytų ir kolektyvinių (bendrų) laiškų tipui. Pavyzdžiui, Lietuvos meno kūrėjų draugijos pirmininkas Sruoga ir sekretorius Kirša, visiems draugijos nariams pritarus, Užsienio reikalų ministerijai paliudijo, kad Adomui Galdikui, norinčiam studijuoti dailę, reikalinga stipendija, nes išvažiavęs studijuoti į užsienį jis, nebegalėdamas uždarbiauti, nebeturės pajamų¹³⁸. Sruoga ir kiti Lietuvos meno kūrėjų draugijos valdybos nariai (Povilas Čiurlionis, Kirša, Galdikas, Mykolaitis-Putinas, Vytautas Bičiūnas), reaguodami į susiklosčiusią meno padėtį Lietuvoje, kreipėsi į švietimo ministrą Leoną Bistrą, kuriam siūlė prie Švietimo ministerijos sudaryti Meno tarybą, kompetentingą spręsti meno reikalus¹³⁹. Šį pareiškimą lydėjo memorandumas, pasirašytas draugijos pirmininko Sruogos ir sekretoriaus Mykolaičio-Putino¹⁴⁰.

Keletas dalykinių laiškų išsiskiria ir ypač svarbia asmenine pozicija – pasinaudojus užimamomis redakcijos vedėjo, o vėliau universiteto dėstytojo pareigomis, pagelbėti redakcijoje dirbantiems asmenims. Mobilizavus Sruogos pavaduotojo Kiršos netikrą brolių Joną, Kirša privalėjo grįžti namo ūkininkauti. Sruoga ministrui pirmininkui Griniui stengėsi įrodyti, kad Kirša, dirbdamas atsakingą darbą *Lietuvos* redakcijoje, yra nepakeičiamas, todėl siūlė atleisti Kiršos brolių nuo karinės tarnybos, kad jis toliau galėtų dirbti ūkio, o Kirša – kultūros darbus¹⁴¹. Sruogos pastangos norimų rezultatų nedavė – Grinius po kelių dienų paliko prieraišą: „Neišpildoma“.

¹³⁷ BS laiškas-prašymas Vokietijos atstovui Lietuvoje, Kaunas, 1921-08, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 961, l. 1r.

¹³⁸ BS ir Fausto Kiršos laiškas-liudijimas Užsienio reikalų ministerijai, Kaunas, 1920-08-07, in: *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 1263, l. 64, 1r.

¹³⁹ BS [ir kitų asmenų] laiškas-pareiškimas Leonui Bistrui, Kaunas, 1926-04-27, in: *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 1092, l. 19, 1r-v.

¹⁴⁰ BS [ir Vinco Mykolaičio-Putino] laiškas-memorandumas Leonui Bistrui, Kaunas, 1926-04-27, in: *Ibid.*, l. 80-81, 1r-v.

¹⁴¹ BS laiškas-pareiškimas Kaziui Griniui, Kaunas, 1921-02-12, [pasirašytas mašiniškai], in: *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 182, l. 92, 1r.

Studijuodamas Miunchene Sruoga dažnai tarpininkavo su Lietuvoje dirbusiais kolegomis dėl pagalbos kitiems asmenims, ypač studentams, susidūrusiems su mobilizacija. Jis kreipėsi į Lietuvos meno kūrėjų draugijos Dramos sekcijos pirmininką Liudą Girą, kad draugija palaikytų Sruogos draugo studento Stasio Varnauskio prašymą atidėti karo tarnybą, kol jis baigs meno mokslus Vokietijoje. Sruoga prašė, kad draugija prašymą patvirtintų rekomendacija¹⁴².

Oficialus Sruogos laiškas iš pareigų pasitraukiančiam Valstybės teatro direktoriui Jurgiui Savickiui, prašant atleisti jį iš darbo teatre, virto ir išsamiu Sruogos požiūriu į teatrą paaiškinimu, ir asmeninių vertybių pozicija. Jis teigė, kad jam svetimas principas, kuriuo teatre dažnai vadovaujamasi, – „tarnaut ar valdininkaut“. Tokiu principu remiasi blogi vadovai – „meniški neūžaugos“ (teatrui gresia mirtis). Sruoga iškėlė kitą aksiomą – „gyvenimo teatru“, „gyvenimo teatre“. Visiškai atsiduoti teatro idėjoms galima tik tada, kai tarp teatro kolektyvo ir valdžios yra abipusis sutarimas, pasitikėjimas ir pagarba. Teatro vadovas kolektyvą turėtų skatinti asmeniniu pavyzdžiu – ne nurodymais, įsakymais, o meile darbui, entuziazmu. Sruoga teigė, kad toliau teatre galėtų dirbti tik tokiu atveju, jei Savickį pakeistų panašus į jį objektyvus, gabus vadovas, gebantis entuziastingai ir kūrybiškai organizuoti teatro darbą, neturintis neigiamų ypatybių, asmeninių ryšių teatre¹⁴³.

Dalykiniai laišakai dažniausiai rašyti spausdinimo mašinėle, pasitelkus vieną šabloną – išdėstant informaciją punktais. Tokio paties turinio laišakai adresuoti įvairiems asmenims – Vaižgantui, Mykolui Biržiškai, Pranui Augustaičiui, Vladui Dubui, Krėvei-Mickevičiui. Dalykiniais laiškais, kuriuos įprastai lydi Sruogos parengti projektai, minėti asmenys tradiciškai kviešti prisijungti prie įvairių iniciatyvų (steigiamų Literatūros draugijos, Lietuvos-vokiečių kultūrinio bendradarbiavimo draugijos, Teatro muziejaus, Teatro istorijos katedros, Lietuvos rašytojų draugijos). Laiškų priedai (įstatų projektai) – atskiri formalūs dokumentai, parengti nurodant planuojamos steigti organizacijos tikslą, priemones, organizacijos ypatumus (buveinę, narius, valdybą, visuotinius susirinkimus, reviziją), lėšas, darbo pradžią ir likvidaciją. Jiems parengti reikėjo daug laiko, kanceliarinių žinių, administracinių dalykų supratimo, teisinės kalbos išmanymo. Tokiuose dalyki-

¹⁴² BS laiškas Liudui Girai, Miunchenas, 1923-03-23, in: *LNMMB RKRS*, f. 7, b. 794, l. 5, 1r.

¹⁴³ BS laiškas-prašymas Jurgiui Savickiui, Kaunas, 1929-12-24, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 696, l. 1–5r.

niuose laiškuose yra ir asmeninių priedašų Sruogos ranka. Priedašai sukuria šiltesnį santykį tarp adresato ir adresanto, individualizuoja standartinį informacinį laiško turinį. Pavyzdžiui, Sruoga Vaižgantui nusiųsto steigtinis Literatūros draugijos projekto pabaigoje atsiprašė už spausdinimo mašinėle paliktas korektūros klaidas¹⁴⁴. O Krėvei, atsiprašęs už laiško dalykinį toną ir oficialų turinį, pridėjo pastabą, kaip leidžia atostogas: „Nepyk už oficiališką laišką ir už tai, kad glupstvas darau. Gyvenu miške ir saulėj dantis šildau. Skaitau romanus – bent kokį 20 jau prarijau. Jūsų traicai kloniojas mūsų traica. Tai yra jums, poniai ir panelei – aš su pamilija“¹⁴⁵.

Matyti, kad riba tarp Sruogos oficialių ir privačių laiškų yra paslanki. Artimiausiu pažįstamiems asmenims adresuotuose dalykiniuose laiškuose rašoma ne tik apie oficialius reikalus, dažnai oficialus tonas keičiamas intymesniu, visuomet pridedama asmeninio gyvenimo detalių, dėl kurių aiški skirtis tarp šių dviejų laiškų tipų tampa negalima¹⁴⁶. Reikalų raštai, dirbant *Lietuvos* redakcijoje, tvarkant bendrus buhalterinius, etatinius, pareigybių klausimus, susijusius su vadžios pareigūnais, yra stilistiškai neutralūs, oficialūs, standartiški (šabloniški), tikslūs, aiškūs, glausti, logiški. Vis dėlto „kronikinis kalbėjimas“¹⁴⁷ būdingas mažesniajai daliai Sruogos laiškų. „Kronikos“ tipui priklausytų ir aptarti įvairių bendrijų steigimo planai, projektai. Išlikęs tokių laiškų pluoštas liudija, kad Sruoga buvo ne tik talentingas redaktorius, bet ir geras, sumanus reikalų tvarkytojas, organizatorius.

Buitiniai laišakai. Oficialūs raštai, ypač pareiškimai ir skundai, parodo, kad Sruoga turėjo daug buitinių rūpesčių, paaiškina, kaip ir kodėl tvarkėsi kasdieniame gyvenime. Jei problema buvo bendra keliems asmenims ar didesnei žmonių grupei, iniciatyvos paprastai imdavosi Sruoga, atidėjęs kūrybinius darbus. Tvarkydamas buitį, Sruoga buvo atkaklus – neleidavo biurokratams jo raštų nustumti ar delsti į juos atsakyti. Toliau pateikiami keli pavyzdžiai.

Sruoga kreipėsi į Kauno miesto savivaldybę dėl Ramiosios gatvės, kur pats statėsi namą, sutvarkymo. Gatvės dalis, kur gyventojų lėšomis įrengtas vandentiekis, buvo sugadinta. Darbuotojai vandentiekį įvedė aplaidžiai:

¹⁴⁴ BS laiškas-projektas Juozui Tumui, Būgiai, 1926-07-27, [pasirašytas mašinarštis], in: *VUB RS*, f. 1, b. 25, l. 5, 1–2r.

¹⁴⁵ BS laiškas Vincui Krėvei-Mickevičiui, Būgiai, 1926-07-24, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 4020, l. 2r.

¹⁴⁶ Siegfried Scheibe, *op. cit.*, p. 140.

¹⁴⁷ Aistė Kučinskienė, *Kultūrišku keliu*, p. 174.

tvarkydami griovius, privežė molio, jį suvertė į gatvę, kuri palijus dėl to tapo neišbrendama ir neišvažiuojama¹⁴⁸.

Sruoga ypač trikdė tai, kad Vilniuje, Tauro gatvėje esančiame profesorių name vakarais nėra šviesos, be kurios jis negalėjo ruošti paskaitoms ir rašyti. Pareiškime, oficialiai adresuotame Rašytojų sąjungos pirmininkui Petruui Cvirkai, išvardyti visi asmenys, gyvenę Tauro gatvės 21 name (Vincas Mykolaitis-Putinas, Vytautas Baronas, Sruoga, Alfonsas Gučas, Konstantinas Jablonskis, Juozas Bulavas, Kostas Korsakas, Halina Korsakienė, Michalina Meškauskienė, Eugenijus Meškauskas). Jis rašė, kad, kai kitų aplinkinių gatvių (Jasinskio, Uosto, Gedimino) „namai yra ryškiai apšviesti, mūsų namas gyvena balanos gadyne“¹⁴⁹. Skundėsi, kad „dažnai šviesa duodama tokia menka, kad vis tiek nieko nematyti; arba ji įjungžiama apie 10–11–12 valandą nakties, kai reikia normaliai eiti gulti; dažnai gi – visiškai šviesos neduodama (o kaimyninių gatvių namai žiba tviska!)“¹⁵⁰. Sruoga tris mėnesius neturėjo elektros, dirbo prie žvakės. Ironizuodamas situaciją, liaudies komisarų taryboje dirbusiam Kaziui Sideravičiui rašė: „Kuo gi profesoriai ir rašytojai yra blogesni už Kalvarijų gatvės pedikiūrininkes? Argi tikrai nebėra legalių priemonių gauti šviesos, kad būtų galima dirbti kūrybos darbas? Trys mėnesiai iš kūrybos jau išbraukta, atrodo, auka lyg ir būtų pakankama!“¹⁵¹

Fakulteto dekanı bičiulio Gučo prašė jo vardu perduoti pareiškimą prorektoriumi Jonui Bučui, kad jis Sruogos bute padarytų remontą (istiklintų langus, sudėtų duris), kaip jis buvo atliktas kituose namo butuose, kur viskas sutvarkyta: „Kuo gi mes blogesni už kitus[?]“¹⁵² Jis pabrėžė, kad jo bute gyvenę Konstantinas Jablonskis ir Gučas atsiribojo nuo buities problemų („nė vienas nepadeda rūpintis buto santvarkos reikalais“¹⁵³), todėl viskuo (remontu, kuru, šeimininke) rūpintis teko jam pačiam.

Sruoga, matydamas netvarką, net po kelis kartus kreipėsi į tas pačias institucijas dėl tų pačių reikalų, kovojo su neveikliais Vilniaus ir Kauno

¹⁴⁸ BS laiškas-pranešimas Kauno miesto savivaldybei, Kaunas, 1937-08-31, in: *LLT BR*, f. 53, b. 968, l. 1r.

¹⁴⁹ BS laiškas-pareiškimas Petruui Cvirkai, Vilnius, 1945-12-09, [mašinėraštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1098, l. 1r.

¹⁵⁰ *Ibid.*, l. 2r.

¹⁵¹ BS laiškas Kaziui Sideravičiui, Vilnius, 1946-01-24, in: *VUB RS*, f. 191, b. 303, l. 3r.

¹⁵² BS laiškas Alfonsui Gučui, Birštonas, iki 1946-09-10, in: *VUB RS*, f. 142, b. 848, l. 1r.

¹⁵³ BS laiškas Marijai Nemeikšaitėi, Vilnius, iki 1945-11-07, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 224, l. 1r.

miestų valdininkais, prašydamas patenkinti prašymus ne tik dėl patogesnės aplinkos sau, bet ir rūpindamasis kaimynais, universiteto profesoriais.

Buitiniai laišškai, kuriuose rašoma apie įvairias kasdienybės problemas, artimi reikalų raštams (pareiškimai, prašymai, skundai), bet kartu išsiskiria individualiu stiliumi, ypač retorika (ironišku situacijos vertinimu, kandžiais komentarais), kuria siekta patraukti dėmesį, suintriguoti, išsireikalauti atsako – nuo jo priklausė problemos išsprendimas.

Laiškų tipų sąsaja. Sruogos epistoliariume tradicinės formos laiškų, atitinkančių visus šiam žanrui keliamus reikalavimus, nėra daug. Priešingai, kur kas ryškesnė įvairių formų laiškų persvara. Nors yra laiškų, kur įvardytų tipų skirtis labai aiški, vis dėlto pabrėžtina, kad dažnu atveju nėra griežtos, juos skiriančios ribos. Pastebima įvairių laiškų tipų kontaminacija – jie pusiau privatūs, pusiau oficialūs, rašomi įvairioms valstybinėms įstaigoms, bet savitu, originaliu, nenuasmenintu stiliumi, kuriam, kaip taikliai pastebėjo redaktorius Aleksandras Žirgulyš, būdinga „nepaprastai ekspresyvia išradinga metafora ir pramuštgalviškai drąsia mintimi švytinčios sruogiškos frazės“¹⁵⁴.

Mišraus pobūdžio laišškai priartėja prie publicistikos ir dėl retorikos galimybių, ir dėl adresanto keliamų ne tik jam, bet ir platesnei bendruomenei aktualių klausimų (ypač kovos už žmogaus ir kūrėjo teises), ir dėl rašančiojo asmens savitumo.

Sruogos oficialūs laišškai, adresuoti privatiems asmenims, rašyti originaliu stiliumi, parodo, koks jis buvo praktiškas, kaip, gyvenimo aplinkybių priverstas, pasitelkęs loginius argumentus, sugebėjo iš įvairių žurnalų, laikraščių redakcijų, leidyklų išsireikalauti jam priklausiusius honorarus, kurie dažnai buvo išmokami ne laiku ar visai neišmokami. Keldamas sąlygas, protestuodamas Sruoga mokėjo derėtis, vadovaudamasis įstatymu ginti savo, kūrėjo, teises. Šiuo atžvilgiu ypač minėtini Sruogos laišškai *Lietuvos žinių* redakcijai¹⁵⁵, *Kultūros* bendrovės fondui¹⁵⁶, Mokslo ir švietimo draugijos valdybai¹⁵⁷.

¹⁵⁴ Aleksandras Žirgulyš, *Prie redaktoriaus stalo*, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 17.

¹⁵⁵ BS laiškas *Lietuvos žinių* redakcijai, Miunchenas, 1923-03, in: *VUB RS*, f. 1, b. 630, l. 101, 1r.

¹⁵⁶ BS laiškas bendrovei *Kultūra*, in: *LMAVB RS*, f. 219, b. 55, l. 1r.

¹⁵⁷ BS laiškas Mokslo ir švietimo draugijos valdybai, Kaunas, 1934-03-08, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 4011, l. 1–2r.

Rašydamas kūrinių recenzijas, redaguodamas literatūros skyrių *Kultūros* žurnale¹⁵⁸, patardamas dėl planuojamų leidinių Sruoga bendradarbiavo su *Kultūros* bendrove Šiauliuose¹⁵⁹. Už bendradarbiavimą dažnai negaudavo jam priklausiusio honoraro (buvo susikaupusi didesnė nei šešių šimtų litų skola). Suprasdamas, kad bendrovė dėl finansinių sunkumų iškart negali sumokėti visų pinigų, Sruoga ieškojo kompromiso: prašė išmokėti atlyginimą vekseliais, dalimis, siūlė nuolaidą – vienu metu sumokėti visą, bet šimtu litų mažesnę sumą. Aiškino, kodėl jam būtinais reikia uždirbtų pinigų: žmona sirgo, gulėjo ligoninėje, šeima ruošėsi persikelti į kitą butą, už kurį reikėjo iš anksto susimokėti. Jis teigė, kad sunkiu gyvenimo metu jis nebegali išsiversti¹⁶⁰, todėl *Kultūros* bendrovės pasiūlymas išmokėti honorarą knygomis Sruogai netiko¹⁶¹. Vėliau jis rašė, kad su šia bendrove, nevykdančia finansinių įsipareigojimų, neatsižvelgiančia į jo kritinius siūlymus, kaip gerinti literatūros tekstus ir kokius juos leisti, jis nutraukia ryšius: „su tais broleliais aš nieko bendro neturėsiu“¹⁶².

Sruoga, parėmęs Mokslo ir švietimo draugijos valdybos planuotą išleisti, jo įsitikinimu, prasmingą *Vagos* žurnalą, liko apgautas – žurnalas išėjo kitoks, negu buvo paremtas, todėl Sruoga protestuodamas griežtai reikalavo gražinti skirtas lėšas. Kadangi valdyba jo prašymą ignoravo, tai jis ėmėsi teisiškai išieškoti nusavintus pinigus¹⁶³.

Kauno radiofonas ypač išsiskyrė autorinių teisių ignoravimu ir primityviu originalaus literatūros kūrinio supratimu. Valstybės radiofono direktoriui Sruoga raštu pareiškė, kad jam priklausantį autorinį honorarą už „Vaikų valandėlėje“ suvaidintą veikalą *Gedimino sapnas* radiofonas išmokėtų vaidinime dalyvavusiems aktoriams. Sruogos objektyvus, kandus paaiškinimas liudija, kokiomis skirtingomis akimis rašytojas ir radiofono valdžia žiūrėjo į autoriaus, kūrybinės grupės darbą, kaip nevienodai jį vertino, kuo apskritai laikė literatūros kūrinį¹⁶⁴.

¹⁵⁸ BS laiškas Peliksui Bugailiškiui, Būgiai, iki 1925-04-20, in: *LMAVB RS*, f. 219, b. 55, l. 1r, 2r.

¹⁵⁹ BS laiškas Peliksui Bugailiškiui, Kaunas, iki 1925-05, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁶⁰ BS laiškas Peliksui Bugailiškiui, Kaunas, iki 1925-07-29, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁶¹ BS laiškas A. Rimdžiui, Kaunas, po 1925-10-14, in: *Ibid.*, l. 1r.

¹⁶² BS laiškas Matui Grigoniui, Kaunas, 1926-01-26, in: *VUB RS*, f. 1, b. 593, l. 1r.

¹⁶³ BS laiškas Mokslo ir švietimo draugijos valdybai, Kaunas, 1934-03-08, l. 1–2r.

¹⁶⁴ BS laiškas-pareiškimas Juozui Bieliūnui, Kaunas, 1937-10-18, [pasirašytas mašinarštis], in: *LNMMB RKRS*, f. 47, b. 1349, l. 1–3r; pareiškimo paaiškinimą žr. <http://www.sruoga.flf.vu.lt/laiskai/public/letter/5b0276e1524e6>, in: BSA.

Praktinių gyvenimo klausimų akistatoje netikėtai atsiskleidžia ir rašytojų kraštiečių bendravimas, tarpusavio santykiai. Sruoga *Dainavos* bendrovės pirmininkui pareiškė, kad negalys laiku gražinti jam paskolintos 2000 litų sumos. Binkis iš Sruogos minėtą sumą išviliojęs neva knygos leidimo reikalui. Palaikydamas Binkį Sruoga oficialiai posėdyje pritarė, kad „reikia pinigai duoti“, jog tokiais atvejais literatai turėtų palaikyti vieni kitus. Išprovokuotas Sruoga pritarė „Binkio vekselio apmokėjimui“. Binkis pasiūnaujo Sruogos nesugebėjimu susiorientuoti situacijoje, jį apgavo, o, draugiškai ir oficialiai prašomas, pinigų neatidavė. Sruoga bendrovės narius skatino „pažvelgti į bylą žmogiškai, ne formališkai“. Oficialiai sprendžiant, per dešimt dienų negražinus išskolinimo, bendrovė turėjo teisę konfiskuoti Sruogos algą. Rašytojas suvokė tolesnes pasekmes: „Palikęs be algos aš negaliu gyventi. Turiu pats gyventi su žmona, be to, senas tėvas sunkiai serga (plaučių uždegimu) – turiu jam padėti, ir brolis serga džiova – guli Alytaus ligoninė – turiu ir jam padėti. Bendrovė, protestuodama vekselius, ir mano gyvenimą sugriauš, ir tuos ligonis pastatys į bevilčių padėtį“¹⁶⁵. Rašytojas žadėjo bendrovei tuojau pat atidirbti, toliau ieškoti iš Binkio pinigų. Tie patys dalykai dėstomi ir anksčiau Sruogos rašytame laiške Binkiui:

Tokio niekingumo aš dar nėsu matęs!

Juk žinotai, kad neteisybę sakai, o sakei: by tik spekuliantus, vekselius žiravusius, išgelbėti ir draugą, nuoširdžiai norėjusį pagelbėti, – tyčia įklampinti!

Man bėdų ir savo gana: tėvas sunkiai plaučių uždegimu serga, brolis Aniolas – džiova, jau išgabentas į ligoninę, aš pats savo skolų negaliu išmokėti – o čia mielo draugo judošišką pasiūlgimas!

Krėvė universiteto raštinei įteikė vekselius jau – ir paėmė (uždėjo veto) mano algą už tris mėnesius!

Ką, mano Pone, įsakysi man dabar daryti? Kur man įsakysi gyventi – ir ką valgyti? Suprask, judošiau, jeigu aš neužmoku už butą – veja lauk, jeigu aš neturiu už ką duonos nusipirkti – aš galiu būti sotus, prisimindamas, kokį gerą aš draugą turiu – poną dvarininką Kazį Binkį?

Ar įsakysi eiti į Pono Kazio Binkio dvarą – ordinarčiku būti?

Iki tokiam laipsniui gėdos neturėti – aš jau nebesuprantu!

Aš duodu garbės žodį, jeigu aš trečiadienį (12 v.) negausiu pinigų, – pa-skelbsiu spaudoj, kiek ponas dvarininkas Kazys Binkis yra žulikas – duodu garbės žodį, ir jo išlaikymo reikalui neisiu pono dvarininko pėdomis!

Šitokiais atvejais dori žmonės parduoda paskutinę karvę, by atsiteisus!

Nei doras šuva taip iš pasalų nekanda!

¹⁶⁵ BS laiškas-pareiškimas *Dainavos* bendrovės pirmininkui, Kaunas, po 1925-01-26, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 4007, l. 3r.

Tu mane gi iš pasalų kaip padūkęs šuva įkandai!
 Suprask, kad aš neturiu, nei kur gyventi, nei ko valgyti – –
 Kad Ponas Binkis dvarą pirktų!

Pasielgei su manim šuniškai, bet atmink, tokia skriauda, kokią tu man padarei, – nenueis tau į sveikatą!¹⁶⁶

Tai vienintelis išlikęs laiškas Binkiui. Sruoga, būdamas karšto būdo, rašė spontaniškai, negražbyliaudamas, tiesmukai, nevengdamas ironijos ir didaktikos todėl, kad buvo įskaudintas, supykęs. Jis buvo įstumtas į apgailėtiną padėtį, dėl kurios teko daug nervintis ir patirti finansinių nuostolių. Nepaisant šio konflikto, Binkiui mirus, anksčiau paskelbtą užuojautą iniciavo Sruoga – jis Binkį prisiminė šviesiai, asmeninės skriaudos ilgai širdyje nelaikė.

Sruogos laišakai juose dėstomų aktualių problemų, konkrečių įvykių ir situacijų analizės, visuomeninio gyvenimo kritikos, skatinamo sąmoningumo požiūriu, ironijos blyksniais artimi jo publicistikai.

Įvairiems Sruogos laiškam, skirtingiems tonu ir stiliumi, būdingas turinio tolydumas. Panašios temos plėtojamos skirtingo tipo (asmeniniuose ir reikalų raštuose) ir nevienodos formos (tikruosiuose ir *kitokiuose*) laiškuose, kuriuose pastebima „gausiau autobiografinio elemento“¹⁶⁷. Todėl juos reikėtų traktuoti „kaip nedalijamą vienetą („vieningą bloką“)“¹⁶⁸. Kadangi „tekstologijoje nėra griežtų kanonų“¹⁶⁹, Sruogos laiškų publikavimui labiausiai tiktų toks pasirinkimas: „į [laiškų] tomus d[ėti] viską, kas tik artima laiškam savo forma, būtent: tikruosius („uždarus“) laiškus, atvirukus, telegramas, periodikoje skelbtus laiškus („Laiškas redakcijai“), kolektyvinius laiškus, pareiškimus ir oficialius ar pusiau oficialius laiškus (su įstaigos kampiniais štapais ir įstaigos vardu rašytus) [...]“¹⁷⁰.

Išvados. Sruogos laiškų įvairiems asmenims ir institucijoms (1911–1947) rinkinys išsiskiria ne tik plačiu plėtojamų temų spektru, bet ir skirtingais laiškų tipais – asmeniniais, konfidencialiais ir viešaisiais. Asmeniniai laišakai draugams, bičiuliams buvo rašyti, siekiant palaikyti įprastą bendravimą,

¹⁶⁶ BS laiškas Kaziui Binkiui, Kaunas, iki 1925-01-26, in: *LLTI BR*, f. 45, b. 178, l. 1r, 2r. Spėtina, kad Binkis, išviliodamas iš Sruogos pinigus, bandė padengti dalį skolų už įsigytą Kalnaberžės dvarą.

¹⁶⁷ Aleksandras Žirgulys, *Tekstologijos bruožai*, p. 173.

¹⁶⁸ *Ibid.*, p. 172.

¹⁶⁹ *Ibid.*, p. 173.

¹⁷⁰ *Ibid.*, p. 171.

išsikalbėti. Konfidencialūs laišakai rašyti kolegoms, kurie buvo suinteresuoti tuo pačiu reikalu ar aktualia problema, kurią reikia kartu išspręsti. Tokiems laiškam dažnai būdinga ir bendra autorystė. Viešieji laišakai skirti spaudai, juose išsamiau pasakojama apie aktualius istorinius, politinius, kultūrinius įvykius, o jų analizė neatsiejama nuo adresanto asmenybės ir individualių interesų.

Pastebima laiškų tipų transformacijos (suartėjimo ir persiliejjimo) tendencija: privačių ir konfidencialių laiškų virsmas viešaisiais; tačiau yra ir priešingų (reversijos) atvejų, kai viešinti planuoti laišakai dėl neįvykusios komunikacijos, neįgyvendintų epistolinių ketinimų liko asmeninio ar konfidencialaus pobūdžio.

Kituose rašytojo laiškų rinkiniuose vyrauja vienas ar keli tekstų tipai – dažniausiai asmeniniai ir konfidencialūs. O laiškų įvairiems asmenims rinkinį sudaro įvairialypiai tekstai, apimantys kelis tipus, persiliejjantys į kitus žanrus. Ypač negriežtos laiško ir eilėraščio, laiško ir įvairių publicistikos (korespondencijos, redakcinio straipsnio, skaitytojo laiško, straipsnio, recenzijos, apybraižos, užuojautų, nekrologų), kritikos (recenzijos) tekstų ribos. Paslankumas į vieną ar kitą pusę priklauso nuo juos skaitančiojo asmens požiūrio, tekstų turinio, autoriaus intencijų, susiklosčiusių aplinkybių, kurios dažniausiai išryškėja iš platesnio laiškų konteksto.

Į Sruogos laiškų įvairiems asmenims leidimą įtraukiami ne tik įprastos struktūros, bet ir *kitokie* laišakai, ypač literatūriniai, vieši tekstai. Anksčiau dėl neaiškios skirties tarp viešo ir asmeninio laiško, funkcionavimo skirtingose srityse jie nelaikyti tolygiais autoriniams laiškam – priskirti grožinei kūrybai, publicistikai, literatūros ir teatro kritikai, todėl skelbti atskiruose raštų tomuose, jų prieduose, atskiruose skyriuose, siūlyta ir duomenų bazės perspektyva. Svarbu parodyti ne tik rekonstruoto Sruogos epistoliariumo įvairovę, tolydumą, bet ir rinkinį sudarančių „grynų“ ir „negrynų“ laiškų lygiavertiškumą, kurio sąlyga – siuntėjo ir gavėjo komunikacija, jų tarpusavio santykis. Būtina visus tokius tekstus publikuoti tradiciškai ir skaitmeniniame archyve. Jei jie būtų skelbiami tik skaitmeniniame laiškų archyve, bet nespausdinami tradiciniame leidime, „tikrų“ ir „netikrų“ laiškų skirtis neišnyktų, tik dar labiau išryškėtų.

Rašytojo korespondencijoje, kuri buvo labai intensyviai ir ekstensyviai rašoma, išsiskiria hibridinio pobūdžio, „negrynojo“ žanro tekstai: atvirieji laišakai, paties autoriaus skelbti spaudoje, laišakai redakcijoms, iš kurių jis sulaukdavo viešų atsakymų, bendros autorystės laišakai, literatūriniai laišakai, laišakai-straipsniai, laišakai-recenzijos. Daugumą Sruogos laiško forma

rašytų tekstų, kuriems būdingos kitų žanrų ypatybės, taikliausiai galima apibūdinti epistolinio režimo sąvoka.

Sruogos laišakai Valerijai Čiurlionytei ir Vandai Daugirdaitei išsiskyrė romantine pasaulėjauta, buvo rašyti lyrine, išpažintine tonacija. Sruogos laiškuose kitiems asmenims, priešingai, akivaizdi laiškų paprastėjimo tendencija: kur kas mažiau literatūrinių laiškų, ryškesnė buitinių, formaliųjų dalykinių laiškų persvara. Pakinta laiškų stilius – jie įgyja visuomeniškumo, kolektyviškumo, polemikos.

Sruogos įvairiems asmenims adresuotuose laiškuose išsiskiria keletas raiškos tipų. Vyrauja reflektyvusis (impresinis) raiškos tipas, susijęs su informatyviaja, estetinė funkcijomis. Dalykiniams laiškam, reikalų raštams būdinga komunikatyvinė ir apeliatyvinė funkcijos. Jų neutrali stilistinė raiška primena kronikos rašymo tipą: oficialiai, standartiškai, tiksliai perduodamos žinios, aiškiai, glaustai, logiškai dėstomi faktai. Bendros autorystės laišakai, kuriems būdingi aktualizuoti pasakymai, išsiskiria žaidybiškumu, saviraiška, ekstravagantiškomis išdaigomis. Atvirieji laišakai, kuriuose daug polemizuojama aktualiais gyvenimo klausimais dėl teatrališkumo, ryškaus konfliktuojančių pusių susidūrimo, aštrios replikų dvikovos, disharmonijos pojūčio ir netikėtos atomazgos, yra panašūs į dramas. Laiškai redakcijoms primena ir metraščiui, ir apybraižai, net romanui būdingą raišką: apžvelgiami naujausi įvykiai, aiškinamos jų priežastys ir pasekmės, tačiau pasakojama ypač ekspresyviai (emocingai, vaizdingai, intensyviai). Siekiant įtikinti ir paveikti skaitytoją, reiškiami jausmai, vartojamos įvairios vaizdingumo, kūrimo priemonės (palyginimai, tropai), sustiprinimo ar susilpninimo figūros (ypač hiperbolė ir litotė, sinonimai, leksiniai intensifikatoriai, pakartojimai, laipsniavimas). Galima sakyti, nebelieka ankstesniems rinkiniams būdingos išpažintinės, meditacinės saviraiškos. Sruogos laišakai eklektiški, todėl raiškos tipai išskiriami tik sąlygiškai, nes dažniausiai jie kaitaliojasi ir persipina.

Autografų lyginimas parodė, kad Sruoga laiškus (kaip ir grožinius kūrinčius, publicistinius tekstus) rašė spontaniškai, impulsyviai, skubėdamas išreikšti besiliejančią mintį, bet ne kreipdamas dėmesį į jos precizišką užrašymą, todėl laišakai išsiskiria ekspresyvia raiška, jiems būdingi periodai, retorinės figūros, sušukimai. Laiškuose nemažai autorinių taisyčių, pakeitimų, atsiradusių vėliau peržiūrint laišką, prieš dedant jį į voką. Kai kurie laišakai panašūs į juodraščius. Juos rengti sudėtinga, nes reikia perteikti daug teksto sluoksnių.

Nepriklausomoje Lietuvoje Sruogos kūrybą pradėjus leisti rašytojo akademinuose (kritiniuose) *Raštuose*, tomų paaiškinimų dalyse anksčiau

spausdinta laiškų ar laiškų fragmentų įvairiems asmenims, dažniausiai teatralams. Laiškai naudoti ir kaip parankinė, papildoma komentarų medžiaga. Keletas Sruogos atvirųjų laiškų įvairiems asmenims publikuota kartu su literatūros ir teatro kritikos straipsniais, recenzijomis, kreipiant dėmesį į skelbiamų tekstų tematiką. Skirtinguose *Raštų* tomuose išspausdinti Sruogos laiškai įvairiems asmenims turės būti naujai pervertinti, publikuoti iš naujo ir dėl netikslių perrašų, ir dėl žanro kriterijaus. Akivaizdu, kad toliau rengiant ir leidžiant Sruogos *Raštus*, ypač laiškų ir publicistikos tomus, kils adekvatus medžiagos atrankos ir tolydaus jos paskirstymo klausimas, todėl privalo būti priimti darnūs, vieningi sprendimai. Dalis dabar tradiciškai publicistikai priskiriamų Sruogos tekstų (korespondencijų, atvirųjų laiškų, laiškų redakcijoms, laiškų-straipsnių), remiantis laiško žanro, autoriaus intencijos, „savęs liudijimo“, konteksto argumentais, turėtų patekti ir į laiškų tomus, ir į skaitmeninį rašytojo laiškų archyvą.

Sruogos laiškuose įvairiems asmenims, kaip ir visame jo epistoliariume, pateikiamos detalės, atsiskleidžiančios situacijos labiau išryškina tam tikrus rašytojo biografijos ir kūrybinės veiklos epizodus, leidžia geriau suprasti ir rašytojo asmenybę, ir gyvento laikotarpio istorines, politines, kultūrinės aplinkybes.

TEXTUAL PECULIARITIES OF BALYS SRUOGA'S LETTERS TO VARIOUS PEOPLE

Summary

The article focuses on a collection of letters that Balys Sruoga, a classic of Lithuanian literature, wrote to various people between 1911 and 1947 and on the analysis of their textual specificity. Based on descriptive, empirical, analytical and synthetic, interpretative, and comparative methods, the aim is to: (1) distinguish and describe the types of letters and types of correspondence, (2) describe expressive peculiarities in groups of letters and the peculiarities of the way of their writing, and (3) describe the interrelationship between the letters and between the genres of other types of texts. The aspect characteristic of Sruoga's letters to various people is the fusion of the epistolary and other genres, in particular, poems, articles, and reviews, and therefore the question of what can be considered a letter and what material should be included in the volumes of Sruoga's academic letters is examined.

Epistolary works include all texts that Sruoga wrote in the form of a letter or having the characteristics of a letter, which can be sent as fiction (e.g., poems),

journalism (article, essay), literary and theatre criticism (reviews). Letters are also any other texts sent to another person or people, which do not take the form of a letter but which convey information and share experiences.

The collection of Balys Sruoga's letters to various individuals and institutions is distinguished not only by the wide range of topics covered but also by the different types of letters: private, confidential, and public. Private letters to friends and associates are letters of a personal nature written to maintain normal communication and to have a conversation. Confidential letters are written to colleagues who have an interest in the same issue or problem that needs to be resolved together. Such letters are often co-authored. Public letters are intended for the press; they provide a more in-depth account of current historical, political and cultural events, and their analysis is inseparable from the personality of the sender and their individual interests. There is a tendency of transformation (convergence and overlapping) of the types of letters, for example, private and confidential letters are transformed into public ones. However, there are also reverse cases when letters intended as public remain private or confidential due to a communication failure or unrealised epistolary intentions.

The writer's correspondence does not contain many letters of the standard form (address, message, signature, date, place) sent by the sender to the addressee but with no intention of publication. On the contrary, texts of the 'unpublished' genre stand out: open letters published by the author in the press, letters to editors from which he received public responses, letters of shared authorship, literary letters, letters-articles, and letters-reviews. Several factors help to decide whether to classify the texts that do not have the usual features of a letter as letters or whether they should be considered fiction, journalism, or literary or theatre criticism: the intention of the author, as revealed by the content of the text, the epistolary intent, the communication that had taken place, the surviving material features of the letter, and the autograph context.

It is important to show not only the diversity, polarisation, and continuity of Balys Sruoga's reconstructed epistolarium, but also the relationship between 'pure' and 'impure' letters. It is essential to publish all such texts traditionally and in a digital archive.

Balys Sruoga's letters to Valerija Čiurlionytė, Sruoga's friend studying in Russia, and to his beloved Vanda Daugirdaitė are distinguished by a romantic world view and written in a lyrical confessional tone. In Sruoga's letters to other people, there is a clear tendency towards a simplification of letters: there are far fewer literary letters and a more pronounced predominance of domestic, formal business letters. The letters take on aspects that were uncharacteristic before: sociability, collectivity, and polemics.

In Balys Sruoga's letters to various people, several types of expression stand out. The dominant type of expression is reflective (impressionistic), related to informative, communicative, and aesthetic functions. Formal and business letters

are written in a neutral tone and are informative in function, convey knowledge, state facts, and make requests or reports. Letters of shared authorship (collective letters) are characterised by playfulness and self-expression. The open letters, which abound in polemics on topical issues in life, resemble dramas. The letters to the editors are reminiscent of both a chronicle and a novel: they review recent events and explain their causes and consequences, but the narrative is extremely vivid and graphic in order to convince and influence the reader. The confessional type of expression that dominates the previous collections is no longer evident. As the letters of Sruoga are eclectic, the types of expression are only relatively distinguishable, as they usually alternate and overlap.

Comparison of the autographs shows that Balys Sruoga wrote his letters spontaneously, impulsively, in a hurry to express the thought that was pouring out, but without paying attention to its precise transcription, which is why the letters are characterised by colourful expression, periods, rhetorical figures, and exclamations. The letters contain a number of the author's corrections and changes, which are the result of a later revision of the letter before it is placed in the envelope. Some letters even resemble drafts or are sent as such, which makes them more difficult to read because of the different layers of interpretation.

In Sruoga's letters to various people, as well as in his entire epistolary legacy, the details and situations make it possible to better understand the writer's personality, as well as the historical, political, and cultural circumstances of the period.

ŠIAULIŲ (ALKIŠKIŲ) EVANGELIKŲ LIUTERONŲ PARAPIJA IR ARCHYVAS

ERNESTAS VASILIAUSKAS

Šiaulių apskr. evangelikų liuteronų parapija (*das Kirchspiel Schawli, Schaulen; die Schaulenschen Evangelisch-Lutherischen Gemeinde*) buvo įsteigta XIX a. pradžioje, o 1832–1919 m. buvo pavaldi Kuršo konsistorijos Vilniaus apygardai (diecezija, distriktas, vok. *Probstei Wilna, Wilnaschen Diöcese, Wilnaschen Bezirk*). Jos raida atspindi bendrąsias liuteronų bažnyčių plėtros tendencijas XIX–XX a. Lietuvoje. Carinės Rusijos imperijos laikotarpiu (1795–1915), lyginant su Abiejų Tautų Respublika (toliau – ATR), Lietuvoje pasikeitė valstybinės bažnyčios statusas, dabar jos funkcijas atliko Stačiatikių Bažnyčia, o Romos katalikai (toliau – RKB) ir evangelikai liko kitatikių padėtyje. Netgi galima manyti, kad liuteronai turėjo geresnes sąlygas (ilgą laiką caro dvare, centrinėse valdymo struktūrose, kariuomenėje buvo įsitvirtinę liuteronų tikėjimo vokiečių kilmieji) nei gyventojų skaičiumi dominuojantys katalikai – bažnyčių steigimas nebuvo ribojamas, raštvedyboje iki pat 1892 m. vartota vokiečių kalba, nebuvo ribojama kitokia veikla. Šiaulių (Alkiškių) parapijai iki pat 1940 m. daugiausia priklausė latvių ir gerokai mažiau vokiečių, lietuvių tautybės parapijiečiai. Bažnyčia atliko kai kurias švietimo, kultūros centro funkcijas, kartu saugojo vokišką ir latvišką tapatybę.

Rusijos imperijos 1897 m. surašymo duomenimis Kauno gubernijoje po katalikų (1 180 303), antri buvo judėjai (212 666), tretieji – liuteronai (58 545), atitinkamai Šiaulių apskr.: katalikai – 183 500 (77,1%; iš jų Šiauliuose – 6991/43,3%), judėjai – 34 348 (14,4%; Šiauliuose – 6990/43,3%), liuteronai – 13 648 (5,7%; Šiauliuose – 415/2,6%)¹. Lietuvos 1923 m. surašymo duomenimis (be Vilniaus ir Klaipėdos krašto) liuteronai išliko trečia konfesija (66 578; 3,28%) po katalikų (1 739 393; 85,72%) ir judėjų (155 125; 7,65%)².

¹ Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., редактор Николай Тройницкий, т. XVII: Ковенская губерния, Санкт-Петербург: Центральный статистический комитет Министерства внутренних дел, 1904, p. 78–79.

² Lietuvos gyventojai. 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys, [Lietuvos Respublika, Finansų ministerija, Centralinis statistikos biuras], [1924], p. XL.

Šiaulių apskr. statistika buvo panaši į bendrą valstybės, antai liuteronų buvo 5639 (3,2%, Šiauliuose – 439/2,1%), o judėjų – 8191 (4,6%, Šiauliuose – 5382/25,2%), katalikų – 157 554 (89,2%, Šiauliuose – 15 080/70,5%)³. Kai kuriuose pasienio su Vokietija ar Latvija valsčiuose liuteronų skaičius buvo gerokai didesnis ir prilygo ar lenkė judėjų, kaip antai Joniškio parapijoje 1924 m. registruota: katalikų – 9525 (81,5%), žydų – 959 (8,2%), latvių liuteronų – 927 (7,9%), vokiečių – 72 (0,6%), rusų – 207 (1,8%, tikriausiai sentikių)⁴. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, evangelikų liuteronų bažnyčia ir bendruomenė nuo sovietinių represijų nukentėjo labiausiai, buvo uždaryta ir nugriauta nemažai bažnyčių, išsklaidyta gana gausi bendruomenė, kai kur ji sumažėjo 20–30 kartų (1937 ir 2011 m. statistika). Toks likimas ištiko ir nagrinėjamą buv. didelę Šiaulių (Alkiškių) parapiją – pokariu buvo uždarytos (paverstos sandėliais ir kt.) ir galiausiai nugriautos Žagarės (1944), Šiaulių (1960) ir Joniškio (1986) bažnyčios, Kuršėnų koplyčia, nepakitusi mūsų dienas pasiekė tik Alkiškių bažnyčia (vienintelė liko neuždaryta), rekonstruoti Mažeikių (sudegė per karą 1944 m.) ir Radviliškio maldos namai.

Šiaurės Lietuvos latviškų evangelikų liuteronų bažnyčių (toliau – ELB) istorija, architektūra, kunigų biografijos tyrinėtojų dėmesio susilaukė jau nuo XIX a., kiek mažiau dėmesio skirta jų meno vertybėms, liturginiams reikmenims, archyvams. Jomis domėjosi ir rašė XIX–XX a. pradžioje dirbę vokiečių tyrėjai (Theodoras Kallmeyeris (1809–1859)⁵, Eduardas Heinrichas Buschas (1811–1900)⁶ ir kt.⁷). Etnografas, kartografas, generolas Aleksan-

³ *Ibid.*, p. 35–36.

⁴ Ernestas Vasiliauskas, Rita Regina Trimonienė, „Joniškio bažnyčios parapijos archyvas“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2019, t. 42, p. 354.

⁵ Theodor Kallmeyer, *Die evangelischen Kirchen und Prediger Kurlands*, bearbeitet von Dr. med. G. Otto, hrsg. von der kurl. Gesellschaft für Literatur und Kunst, Riga: A. von Grothuß, 1910, p. 201–203.

⁶ Eduard Busch, *Materialen zur Geschichte und Statistik des Kirchen und Schulwesens der Ev.-Luth. Gemeinden in Russland*, St. Petersburg: Commissionsverlag von C. Haefel, 1862, p. 442–443; Eduard Busch, *Ergänzungen der Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirchen und Schulwesens der Ev.-Luth. Gemeinden in Russland*, t. 1: *Der St. Petersburgische, der Moskausche und der Kurländische Consistorialbezirk*, St. Petersburg: Gustav Haessel, Leipzig: H. Haessel, 1867, p. 710–714.

⁷ *Die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden in Rußland: eine historisch-statistische Darstellung*, t. 2: *Der livländische, estländische und kurländische Consistorialbezirk*, St. Petersburg: J. Watsar, 1911, p. 249–252; *Bericht über die Jubiläumsfeier anlässlich des 75jährigen Bestehens der ev.-luth. Kirche zu Schaulen*, Evangelisch-Lutherisches Gemeindeblatt für Litauen, 1924, Nr. 7; perpublikuota: *Bilder aus der Geschichte des evangelischen Deutschtums in Litauen*, Rautenberg: Leer, Ostfriesl., 1964, p. 101–104.

dras Rittichas (1831–1914) sudarė ir paskelbė 1864 m. vakarinės Rusijos imperijos dalies tikybų atlasą (tarp jų ir Kauno gub.)⁸. Paminėtinos ir latvio kraštiečio, parapijiečio, išeivio inžinieriaus Visvaldžio Krūminio (g. 1916)⁹ Alkiškių parapijos istorinė apžvalga ir kunigo Edvardo Kiploko publikacija¹⁰, kurioje glaustai apžvelgiama Lietuvos latvių kilmė, statistika, parapijų istorija. Pastaruoju metu apie Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios istoriją rašė istorikai Ingė Lukšaitė¹¹, Aldona Prašmantaitė¹², Arthuras Hermanas¹³, kunigas Darius Petkūnas¹⁴, vokiečių ir latvių bendruomenės – Saulius Kaubrys ir Mindaugas Tamošaitis¹⁵, Deimantas Karvelis¹⁶, Vilma Akmenytė-Ruzgienė¹⁷, kunigas Erikas Laiconas¹⁸, parapijos kunigus – Kęstutis

⁸ Александр Риттих, *Атлас народонаселения Западно-Русского края по исповеданиям*, Санкт-Петербург, 1864.

⁹ Visvaldis Krūminš, „Eltišku ev.-lut. latviešu draudze un baznīca“, in: *Ceļa Biedrs: Mēnešraksts kristīgai dzīvei*, Linkolna, NE: Latviešu evaņģēliski-luteriskā baznīca Amerikā, 1980, Nr. 5; perpublicuota: in: <https://www.liuteronai.lt/Istorija-ir-teologija/Kalendoriai-ir-metrasciai/LELB-Siaures-Lietuvos-latviskai-kalbanciu-parapiju-2005-metu-metrastis-ir-2006-metu-kalendorius>, (2021-02-22).

¹⁰ Edvards Kiploks, „Latviešu draudzes Lietuvā“, in: *Latvijas ev.-lut. baznīcas gada grāmata un kalendārs 1983. gadam*, Rīga: Latvijas ev.-lut. baznīcas virsvalde, 1983, p. 97–128.

¹¹ Ingė Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje: XVI a. trečiasis dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999; Ingė Lukšaitė, „Reformacijos Lietuvoje raida ir evangelikų bažnyčių istorija XVI–XVIII a.“, in: *Lietuvos evangelikų bažnyčios: Istorijos metmenys*, sudarė Arthur Hermann, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 19–162.

¹² Aldona Prašmantaitė, „Lietuvos evangelikų bažnyčių istorijos bruožai XIX amžiuje“, in: *Lietuvos evangelikų bažnyčios*, p. 163–220.

¹³ Arthur Hermann, *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*, Vilnius: Baltos lankos, 2000; Arthur Hermann, „Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia 1915–1995 m.“, in: *Lietuvos evangelikų bažnyčios*, p. 221–276.

¹⁴ Darius Petkūnas, *The Repression of the Evangelical Lutheran Church in Lithuania during the Stalinist Era*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2011; Darius Petkūnas, *Lithuanian Lutheran Church during World War Two*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015.

¹⁵ Saulius Kaubrys, Mindaugas Tamošaitis, *Lietuvos vokiečiai tarp dviejų pasaulinių karų: Metmenys tapatybės istorijai*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2013.

¹⁶ Deimantas Karvelis, „Biržų miestas ir miestiečiai XVI a. pabaigoje – XVII a. viduryje“, in: *Žiemgala: Istorijos ir kultūros žurnalas*, Kaunas, 2005, Nr. 1, p. 4–12.

¹⁷ Vilma Akmenytė, „Lietuvos latvių liuteronų bendruomenė 1918–1940 m.“, in: *Žiemgala: Istorijos ir kultūros žurnalas*, Kaunas, 2003, Nr. 1, p. 22–26; Vilma Akmenytė-Ruzgienė, „Lietuvos latviai: 1918–1940 m.: Latviai Lietuvos religinėse bendruomenėse“, in: *Gimtasai kraštas*, Kaunas, 2012, t. 5, p. 62–74.

¹⁸ Erikas Laiconas, „Situacija latviškose Lietuvos evangelikų liuteronų parapijose“, [pranešimas], in: *Bažnyčios dabartis ir ateitis: Lietuvos evangelikų liuteronų ir evangelikų re-*

Pulokas, bažnyčias – architektūros istorikai Valentas Cibulskas¹⁹, Marija Rupeikienė²⁰, šių eilučių autorius²¹, glaustai ELB parapijų archyva, saugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (toliau – LMAVB), pristatė Saulius Žilys²² ir kt. Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčias ir bendruomenes išsamiai pristatė istorikas Tomas Pavilanskas-Kalvanas TV laidų cikle „Kelias“ (LRT-Plus, 2019). Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute (toliau – KU BRIAI), siekiant deramai išsaugoti ateities kartoms, 2018–2021 m. buvo suskaitmenintas Šiaulių (Alkiškių) parapijos rašytinių dokumentų archyvas (Ernestas Vasiliauskas, 4876 kopijos)²³, o Šiaulių „Aušros“ muziejuje (toliau – ŠAM) 2020–2021 m. – 633 nuotraukos (Ernestas Vasiliauskas, suformuota nauja byla *Alkiškių (buv. Šiaulių) evangelikų liuteronų bažnyčios archyvas (fotografijos)*), jos aprašytos, identifiкуotos, katalogizuotos ir sukelta į LIMIS²⁴). Šios publikacijos tikslas – glaustai pristatyti buv. Šiaulių (Alkiškių) evangelikų liuteronų parapijos istoriją, kunigus, Alkiškių bažnyčioje ir kitur likusį XIX–XX a. archyvą (rašytiniai dokumentai ir nuotraukos), jo likimą XX a. antroje pusėje.

Parapijos ir bažnyčios. Kuršo ir Žiemgalos Kunigaikštystės baltvoikiečiai nuo XVII a. vidurio (ypač po 1795 m.) pradėjo pirkti dvarus Šiaurės Lietuvoje. Tokiu būdu jų valdomuose dvaruose (Daunorava, Eglėsiai,

formatų bažnyčių konferencija, Klaipėda, 1998-07-07; rankraštis saugomas Dariaus Petkūno archyve.

¹⁹ Valentas Cibulskas, „Šiaurės Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios“, in: *Žiemgala: Istorijos ir kultūros žurnalas*, Kaunas, 2004, Nr. 1, p. 22–24.

²⁰ Marija Rupeikienė, „Joniškio krašto sakralinių pastatų architektūra“, in: *Žiemgala: Istorijos ir kultūros žurnalas*, Kaunas, 2010, Nr. 1, p. 12–21.

²¹ Ernestas Vasiliauskas, „Evangelikų liuteronų bažnyčia Šiauliuose“, in: *Architektūros ir urbanistikos tyrimų centras* (toliau – AUTC), in: http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/1996?fbclid=IwAR2em97s029Svjs1a86vkv0HYhMBRJTAAyHgrFt4oC594MuGcbtFPayTZc#_ftnref7, (2020-11-22); Ernestas Vasiliauskas, „Buvusi evangelikų liuteronų (latvių) bažnyčia Joniškyje“, in: AUTC, in: http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/1996?fbclid=IwAR2em97s029Svjs1a86vkv0HYhMBRJTAAyHgrFt4oC594MuGcbtFPayTZc#_ftnref7, (2020-11-22).

²² Saulius Žilys, „Bažnyčių metrikų knygos ir parapijiečių sąrašai Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyriuje: kilmė ir konfesiniai ypatumai“, in: *Bibliotheca Litwana*, Vilnius, 2012, Nr. 2, p. 144–147.

²³ Skaitmeninės kopijos saugomos Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto (toliau – KU BRIAI) moksliniame archyve.

²⁴ *Alkiškių (buv. Šiaulių) evangelikų liuteronų bažnyčios archyvas (fotografijos)*, in: Šiaulių „Aušros“ muziejus (toliau – ŠAM), f. 20, ap. 3, b. 2, in: <https://www.limis.lt/detali-paieska/rezultatai>, (2020-11-22).

Vismantai ir kt.) jau XVII–XIX a. pirmoje pusėje susikūrė nemažos uždaros evangelikų liuteronų bendruomenės (perkeltų latvių kolonijos katalikų lietuvių kaimų apsuptyje). Taip pat pasienyje XVIII–XIX a. pradžioje fiksuojamos iš Kuršo pabėgusių pavienių valstiečių šeimos (katalikų metrikų knygosose tai asmenys be pavardžių). Gausios bendruomenės (amatininkai, pirkliai, samdiniai) susikūrė ir pasienio miesteliuose (Žagarė). Reikia pastebėti, kad tuo pačiu metu – nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. septinto dešimtmečio ATR pradėta laipsniškai siaurinti evangelikų teises, stiprėjo visuomenės daugumos (katalikų) represinė laikysena jų atžvilgiu²⁵. Tad ilgai nemažai jų šeimų per mišrias santuokas, dėl karjeros galimybių ar kitų priežasčių XVIII a. perėjo į katalikybę (kai kurios baronų fon Landsbergių, Grothusų, Goesų atšakos ir kt.). Šiauliuose bendruomenės atsiradimas ir pagausėjimas siejamas su Antano Tyzenhauzo (1733–1785) reformomis Šiaulių ekonomijoje 1765–1780 m., kai steigiant manufaktūras apie 1772 m. buvo atkeldinti audėjai vokiečiai iš Silezijos. Tam įtakos turėjo ir užsienio valstybių valia ATR 1768 m. vasario 24 d. disidentams (evangelikams, stačiatikiams) gražintos politinės teisės: teisė laisvai atlikti apeigas, kurti religiniu požiūriu mišrias šeimas ir kt.²⁶

Konfesinę-tautinę situaciją ir pokyčius po ATR trečiojo padalijimo 1795 m. atskleidžia 1795/1811 m. „sielų“ revizijos (1811 m. neregistruotos moterys). Antai Akmenės RKB parapijos kai kuriuose privačiuose ir valstybiniuose dvaruose, seniūnijose minimi liuteronai: 1) ūkininkai, parobkai liuteroniškais vardais (Vilhelmas, Frydrichas, Ernestas ir kt.) ir pavarde *Lotysz*, rečiau *Prusak* (lenk. *latvis*, *prūsas*), bylojantys apie asmens kilmę ir tautinę priklausomybę – Kuršo latvis ar Prūsijos gyventojas (Alkiškiai ir kt.); 2) kitur nurodyta tautybė vokiečiai (Vegeriai, Klykoliai); 3) minimi atkelti gyventojai iš Kuršo (tarp 1798–1811) ar kitų baltvokiečių dvarų Lietuvoje (pavyzdžiui, Alkiškiuose – *Jan Krumen Lotysz* šeima su 6 sūnumis atkelti iš grafo Medemo Senosios Žagarės arba Ukrių dvaro)²⁷; 4) minima nemažai parobkų be pavardžių, kurie byloja apie jų kilmę iš Kuršo.

Kai kuriuose Akmenės RKB parapijos dvaruose, nagrinėjant 1811 m. „sielų“ revizijas, galima išskirti tam tikras evangelikų liuteronų bendruo-

²⁵ Ingė Lukšaitė, „Reformacijos Lietuvoje raida ir evangelikų bažnyčių istorija XVI–XVIII a.“, p. 127.

²⁶ *Ibid.*, p. 132.

²⁷ *Ревизская сказка приходов: 1811*, in: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 515, ap. 25, b. 442, l. 266v, 267, 268.

menės ir latvių pavardžių teikimo ypatybes. Visų pirma, grafo Karlo Medemo Eglesių palivarke dvaro žmonės, kaimų ūkininkai ir parobkai turi tik vieną pavardę – *Lotysz*²⁸. Tai rodo radikalią gyventojų kaitą, kai senieji vietos gyventojai buvo pakeisti naujais atvykėliais latviais. Kito Akmenės seniūnijos Vegerių dvaro užsieniuose minimi vokiečių ir latvių tautybės asmenys, kurių dalis 1811 m. perkelta iš Kuršo ar Kivylių dvarų: *Blučikių (Blucyki) – Lotysz, Kening, Miller* (perkeltas 1811 m. iš Kuršo), *Gierych, Dreijer, Szyman* (abu 1811 m. perkelti iš Kivylių), *Kanavoliškių (Konowaliszki) – Lang* (1796 m. perkeltas į Kivylius), *Tilžės (Tylža; čia po vokiečio Wilhelm Falkenflecht* (perkeltas 1811 m. iš Kuršo) įrašytas kitas asmuo savaip išversta tautybe vokiečių (Jozef s: *Stanislawa Negirdys*)), *Žvirblių (Zvirbuly) – vokiečių Filitz, Lotysz, Kozłowski, Bakštų (Bakszta)* karčiameje – *Fryszbruder, Sylinowski, Zwilgiewicz* (visi atkelti 1811 m. iš Kuršo) ir kt.²⁹ Tai atspindi kintantį kraštovaizdį – kertamus miškus ir jų vietoje naujai kuriamas gyvenvietės – užsieniečius. Tuo tarpu Marcijono Gruževskio valdyto Dabikinės dvaro Sablauskių, Kanteikių, Baušių kaimuose iš pradžių atskirai surašyti laisvieji, paskui latviai (su pavardėmis ir be jų)³⁰, toliau išvardyti kaimai su priklausomais žmonėmis – baudžiauninkais. Greta Kivylių seniūnijos (valdyto Bazilijaus Lanskio) Klykolių kaimo įkurtame miestelyje gyveno vien laisvieji vokiečių tautybės amatininkai (6 vyrai), 1806–1809 m. atvykę iš Kuršo³¹.

Štai kaip parapijos atsiradimą aprašo kunigas Aleksandras Distonas:

Parapijos ištakos siekia praėjusio amžiaus [XVIII a.] pabaigą, kuriai atsirasti sudarė tokios sąlygos:

1. Kuršo dvarininkai Šiaulių apskrityje įsigijo dvarų, dar baudžiamos laikais savo valdose Lietuvoje (daugiausia Montviliškyje, Eglesiuose, Auksučiuose, Ramučiuose ir iš dalies Senojoje Žagarėje, Ukriuose, Medemrodėje, *Guckioniuose*, Daunoravoje ir Jurdaičiuose) apgyvendino latvius iš Kuršo. Be to, parapijiečių skaičių papildė pabėgę latvių valstiečiai iš Kuršo ir Lifliandijos, kuriuos vietos lenkų dvarininkai vesdami naujas revizijas prirašydavo kitais vardais prie savo dvarų.

2. Sparčiai augantis atvykusių amatininkų skaičius iš Prūsijos ir Kuršo, kurie pasinaudoję tuo, kad vietoje buvo menkai išvystyti amatai, šiame krašte greitai prakuto.

3. Liuteronai audėjai iš Silezijos, kuriuos grafas Tyzenhauzas įkurdino Šiauliuose.³²

²⁸ *Ibid.*, I. 254–256.

²⁹ *Ibid.*, I. 224–225.

³⁰ *Ibid.*, I. 231v–232v.

³¹ *Ibid.*, I. 291–291v.

³² *Šauļu evanģeliski-luteriskās draudzes hronika, kuru iesācis rakstīt 1866. gadā Šauļu evanģe-*

Taip atsirado galimybė ir poreikis steigti maldos namus visų pirma apskrities centre – Šiauliuose (1793, 1800), o vėliau ir kituose miestuose, miesteliuose, kurie dažniausiai iš pradžių įsikurdavo privačiuose namuose. XIX a. viduryje iškilusios naujos mūrinės bebokštės bažnyčios kartu su kitais kulto pastatais formavo miestovaizdį (Joniškis, Žagarė, Šiauliai) ir kaimų kraštovaizdį (Alkiškiai). XIX a. taip pat steigėsi naujos evangelikų liuteronų kapinės miestų pakraščiuose (Šiauliai, Joniškis, Žagarė), kaimuose (Nartaučiai, Degučiai, Juodžiai, Bileikiai, Vismantai ir kt.) ar veikė prie bažnyčių (Alkiškiai), 1841 m. jų minima net 18³³.

Šiaulių bažnyčia nuo pat įkūrimo 1793/1800 m.³⁴ iki uždarymo 1944 m. (ilustracija Nr. 1) turėjo evangelikų liuteronų parapijos centro teises ir jai buvo priskirta aptarnauti didelę Šiaulių apskritį (150 kvadratinių mylių)³⁵. Iš pradžių Šiaulių ELB parapijos ribos nebuvo tiksliai nustatytos:

Kas liečia parapijos ribas, jos dar nebuvo nustatytos, tad kunigas Skubovijus ne kartą rašė skundus dėl kaimyninių kunigų veiklos, tarp jų ir Rengės kunigo Rozenbergo, tačiau be jokio atsako. Galiausiai nemaža kaltė tenka ir pačiam kunigui Skubovijui dėl nedėmesingumo kaimiškai teritorijai, kuri buvo gerokai nutolusi nuo Šiaulių, o parapijiečiams sudėtinga patekti pas kunigą Šiauliuose, todėl šie priversti kreiptis į arčiau esančius kunigus.³⁶

Kuršo konsistorijos nurodymu 1834 m. liepos 11–12 d. buvo patikslintos parapijos ribos (ribojosi su Žeimelio, Skuodo, Tauragės, Kėdainių liuteronų parapijomis). Šiaulių evangelikų liuteronų parapija apėmė 14 katalikiškų

liski-luteriskais aprinča mācītājs Aleksandrs Dāvids Emanuels Distons, tolaik draudzes mācītājs: Uz Eltišķu ev. lut. latviešu draudzes mācītāja G. Rauskiņa ierosinājumu un lūgumu šo hroniku no oriģināla vācu valodas latviešu valodā tulkojis mācītājs Haralds Kalniņš, Rīga, 1961, in: Alkiškių evangelikų liuteronų bažnyčios archyvas (toliau – AELBA), l. 3–4; žr. katalogą šiame straipsnyje Nr. 40, p. 293. Čia ir toliau vertimas mano, – E. V.

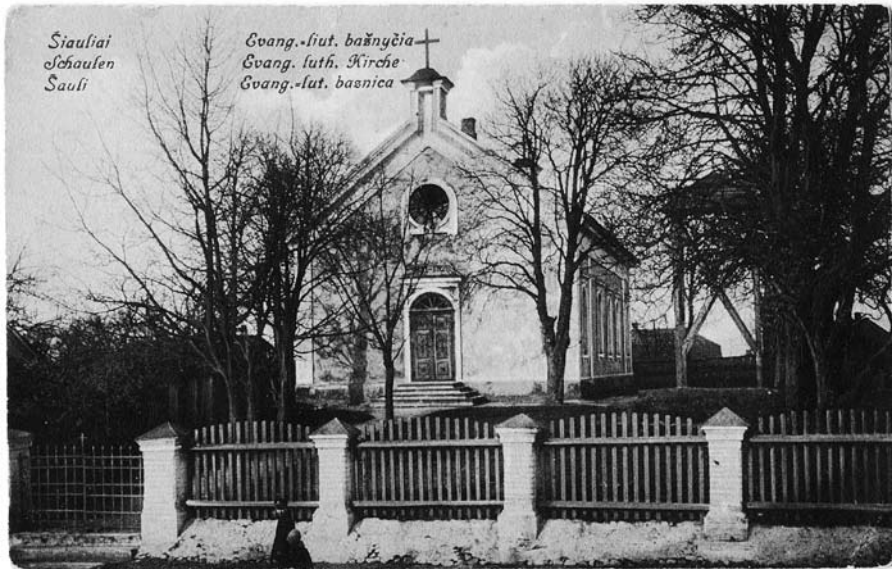
³³ *Šiaulių evangelikų liuteronų bendruomenės kronika, kurią pradėjo rašyti 1866 metais Šiaulių krašto evangelikų liuteronų tuometinis kunigas Aleksandras Davidas Emanuelis Distonas, iš vokiečių kalbos į latvių kalbą vertė Haroldas Kalninis, parengė ir iš latvių kalbos vertė Erikas Laiconas, Kaunas: [s. n.], 2006, p. 21.*

³⁴ Literatūroje nurodoma parapiją buvus įkurtą XVIII a. paskutiniajame ketvirtyje (*Die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden in Rußland*, p. 249; Ingė Lukšaitė, „Reformacijos Lietuvoje raida ir evangelikų bažnyčių istorija XVI–XVIII a.“, p. 133, išnaša Nr. 28 – tokios informacijos, patikrinus cituojamą leidinį, neaptikta), tačiau šį faktą reiktų sieti su minėtos gausios liuteronų vokiečių iš Silezijos bendruomenės atsiradimu Šiauliuose.

³⁵ „Inland“, in: *Düna Zeitung*: 1892-06-23, p. 1; „Kurland. Der Pastor Julius Grosse“, in: *Düna Zeitung*, 1904-01-03, Nr. 2–3 (16).

³⁶ *Šauļu evanģeliski-luteriskās draudzes hronika*, l. 7.

1 iliustracija. Šiaulių bažnyčia XX a. pradžioje (ŠAM, IK-F 91)

parapijų: 1) Šiaulių, 2) Radviliškio, 3) Kurtuvėnų (?) (*Kurtoniškių*)³⁷, 4) Tytuvėnų (?) (*Cystorianiškių*), kuriose gyveno latviai, 5) Kuršėnų, 6) Raudėnų (?) (*Raudzagšių*), 7) Papišės, 8) Akmenės, 9) Senosios Žagarės, 10) Naujosios Žagarės, 11) Kriukų, 12) Joniškio (išskyrus rytinėje dalyje Žeimelio parapijai priklausančius dvarus), 13) Gruzdžių, 14) Šakynos (?) (*Žakeniškių*), 15) visi kunigaikščiui Zubovui priklausę dvarai Šiaulių apskr. Gretimoms parapijoms buvo perduota: 1) Žeimelio parapijai – Joniškio parapijos Paudrūvės, Nemeikšių, Pavirčiuvės (?) dvarai, Lygumų, [neiššifruotas vietovardis] ir Šiaulių parapijų dalys, 2) Kėdainių – Dotnuvos, Krekenavos (*Krakinoviškių*), Naumiesčio, Pašilės, Surviliškio parapijos, 3) Tauragės – vokiečių Tytuvėnų (?), 4) Skuodo – Laižuvos (?) (*Laišių*) parapija (išskyrus Medemrodės dvarą), Pavandenės, Tryškių, Užvenčio, Viekšnių, Šiaudinės dvarai³⁸. Parapijiečių skaičius nurodomas įvairiai: 1862 m. – 6600 (1/6 vokiečiai)³⁹, 1867 m. – 7400⁴⁰, 1911 m. – 11 000 (iš jų 10 000 latvių ir 1000 vokiečių)⁴¹,

³⁷ Kai kuriuos vietovardžius be originalo vokiečių kalba sudėtinga identifikuoti.

³⁸ *Šauļu evaņģēliski-luteriskās draudzes hronika*, l. 17–18; *Šiaulių evangelikų liuteronų bendruomenės kronika*, p. 19.

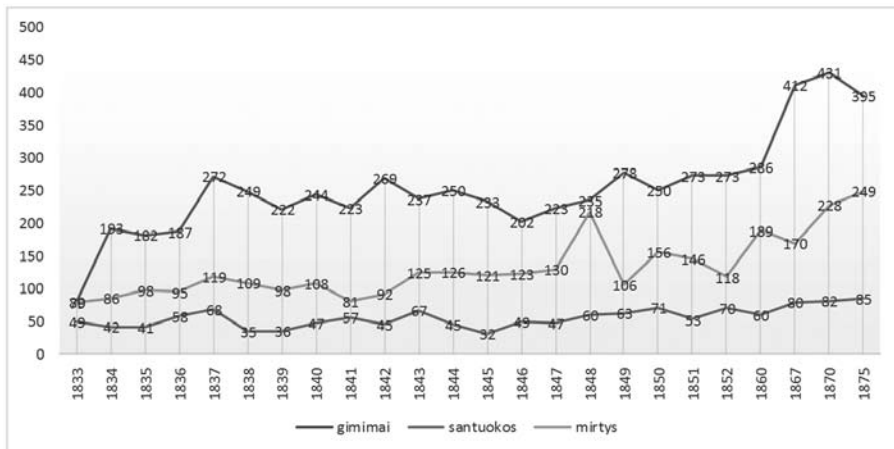
³⁹ Eduard Busch, *Materialen zur Geschichte*, p. 442.

⁴⁰ Eduard Busch, *Ergänzungen der Materialien zur Geschichte*, p. 713.

⁴¹ *Die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden in Rußland*, p. 251.

1897 m. surašyme – 14 063 tikintieji. Parapija buvo gerokai apkarpyta, 1921 m. kovo 30 d. nustatius naują Lietuvos-Latvijos sieną⁴². Latvijai buvo perduotos daugiausia latvių evangelikų liuteronų gyvenamos Ukrių apyl. ir Bileikių kaimas (iš viso 3847 dešimtinių / 42,03 km²), taip sumažėjo ir parapijiečių skaičius, labiausiai nukentėjo Žagarės filija.

Augančią bendruomenę liudija Šiaulių apskr. ELB parapijos 1833–1852 m. metinės ataskaitos, iš kurių matyti, kad krikštų daugiausia fiksuojama nuo 1837 m. (272), nuo tada įrašų nebuvo mažiau nei 200. Santuokų skaičius per visą 1833–1852 m. laikotarpį svyravo tarp 41–71 (diagrama Nr. 1). Kalbant apie mirtis, išsiskiria 1848 m., kai buvo fiksuotas pats didžiausias mirčių skaičius – 218 (kai krikšto įrašų – 235), matyt, tai reikia sieti su siautėjusia choleros epidemija (?) ar netiksliai vedama mirčių statistika (apie tai parapijos kronikoje užsimena Distonas: „Šie skaičiai nėra patikimi, tai paaiškinama tuo, kad kunigui pranešama tik apie mažąją dalį

1 diagrama. Šiaulių ELB parapijos krikšto, santuokų ir mirčių statistika 1833–1852, 1860, 1867, 1870, 1875 m. (pagal LMAVB, f. 37, b. 2660–2661; Draudzes ārpus Latvijas teritorijas: Šauļu, in: LVVA, f. 292, ap. 1, b. 101, 103, 107; Eduard Busch, *Ergänzungen der Materialien zur Geschichte*, p. 710–711)

mirusiųjų. Šios parapijos narių atsainumas iki šiol dar nedingo ir yra sunkiai įveikiamas, nes tiksli apskaita parapijos ribose esančiose 18 kapinių kol kas neįmanoma⁴³). Kalbant apie šias metines statistines lenteles, reikia paminėti ir tai, kad pastabose surašyti mirę ilgaamžiai vyrai (iki 7 įrašų, 80–

⁴² Austra Mierīņa, „Latvijas valsts robežas (1918–1940)“, in: *Latvijas zemju robežas 1000 gados*, sastādījis Andris Caune, Rīga: Latvijas Vēstures institūts, 1999, p. 201.

⁴³ Šauļu evanģēliski-luteriskās draudzes hronika, l. 20.

1 lentelė. Šiaulių ELB parapijos maldos namų (N) atidarymo ir bažnyčių (B) pastatymo datos (pagal Aleksandro Distono *Kroniką* ir Teodoro Kupferio *Istoriją*), jų uždarymo (U) ir nugriovimo (Nu) datos

Bažnyčia/ filija	Šiauliai		Joniškis		Žagarė (Senoji)		Alkiškiai		Mažeikiai		Radviliškis
	N	B	N	B	N	B	N	B	N	B	N
Distonas	1793/ 1800	1851– 1854	1829	1848	1826, 1847	1848– 1850	1829	1860– 1865			
Kupferis	1793/ 1800	1854	1829	1848	~1826	1850	1829	1860– 1865	1893	1911	1909– 1910
Uždary- mas/ nugriovimas	U	Nu	U	Nu	Nu						U
	1944/ 1945	1960	1949/ 1953	1986	nugriauta per karą 1944 m.						1948

99 metų) ir moterys (iki 6 įrašų, 81–116 metų) ar nenatūralia (nelaimingų atsitikimų ar kt.) mirtimi mirę, taip pat mirę naujagimiai (0–3), atskirai surašyti gimę dvynukai, trynukai bei ketvertukas (1840) ir kt.

Augant parapijai ir bendruomenėms vokiškuose dvaruose (Alkiškių, Papilės ir kt. apyl.), atsirado poreikis ir naujoms mūrinėms bažnyčioms iškilti: Joniškyje – 1848 m., Žagarėje – 1848–1850 m., Šiauliuose – 1851–1854 m. (ilustracija Nr. 1), Alkiškiuose – 1860–1865 m. (vėlesniuose šaltiniuose kažin kodėl nurodoma plačiau šaltiniais neargumentuota bažnyčios kertinio akmens pašventinimo data – 1861 m.⁴⁴), Mažeikiuose – 1908–1911 m., Radviliškyje – 1909–1910 m. (įkurti buv. karčiameje) (lentelė Nr. 1). Iki tol Lietuvos-Kuršo pasienyje gyvenusius liuteronų parapijiečius aptarnavo gretimos Žeimelio, Kėdainių, Šeduvos, Tauragės ir Kuršo pasienio parapijos – Sesavos, Mežmuižos (Augstkalnės), Snikerės, Aucės, Vadakstės, Rengės (Zebrenės)⁴⁵. Išsamių duomenų apie jas teikia Distono rašyta Šiaulių parapijos *Kronika* ir Teodoro Kupferio *Istorija*. Jose ne tik minima bažnyčių statybos pradžia, pašventinimas, bet ir fundatoriai, mecenatų dovanos maldos namams – paveikslai, liturginiai reikmenys, remontui, rekonstrukcijoms skirtos aukos (pavyzdžiui, dosniomis parapijietės našlės Jadvygos Krebs pastangomis 1911 m. buvo finansuota Žagarės bažnyčios bokšto ir

⁴⁴ [Theodor Kupffer, Edvinas Švageris], *Alkiškių evangelikų liuteronų parapija (1861–2001)*, parengė Erikas Laiconas, Tauragė: Kelias, 2001, p. 12.

⁴⁵ *Die evangelisch-lutherischen Gemeinden in Rußland*, p. 250; *Šiaulių evangelikų liuteronų bendruomenės kronika*, p. 5–6.

2 iliustracija. Žagarės bažnyčia (*Kalna baznīca*) ant ozo, nuo Švėtės (Žvelgaičių) tvenkinio (rytinės) pusės. Apie 1930–1935 m. Aniceto Žlabio nuotrauka (Romualdos Vaitkienės archyvas)

zakristijos statyba⁴⁶) (ilustracija Nr. 2) ir kt., pateikiama glausta informacija apie tarnavusius kunigus. Kunigo Konrado Šulco laikais 1837 m. rugsėjo 17 d. įsaku iš carinės valdžios buvo gauta Saunorių seniūnija, kur 1838 m. į dvarą persikėlė parapijos administracinis centras ir kunigo rezidencija. Dvaras valdė 33 dešimtines žemės (dab. Akmenės r., nacionalizuotas 1948 m., trobesiai sunyko, galutinai nugriauti apie 1992 m.). Čia nuo 1896 m. veikė Alkiškių parapijos konfirmantų parengimo mokykla. Įdomu tai, kad lyginant su seniausiomis, jau XVI a. Šiaurės Lietuvoje susikūrusiomis Žeimelio (1540 (?)) ir Skuodo (1572) liuteronų parapijomis, tik Šiaulių parapijoje (įkurta gerokai vėliau) XIX–XX a. pradžioje susiformavo toks tankus bažnyčių-filijų (4–6) ir koplyčių (2) tinklas, kai prieš tai minėtosios tenkinosi turėdamos po vieną pagrindinę bažnyčią ir dvejus-trejus maldos namus.

1917 m. ataskaitoje apibūdinta Šiaulių parapija. Joje buvo šie maldos namai: Šiaulių bažnyčia (talpino 400 žmonių), jai priklausė filijinės Alkiškių (800 žmonių), Žagarės (500 žmonių), Jonišio (400 žmonių), Mažeikių (600 žmonių), Radviliškio (*Bethaus in Radsiwilischki*, 100 žmonių) bažnyčios, Pabalvės mūrinė koplyčia (*Walkapelle in Marylin-Pobolwjany*, 100 žmonių), Kuršėnų kapinių medinė koplyčia (*Friedhofskapelle in Kurschany*, 100 žmonių)

⁴⁶ Šiaulių evangelikų liuteronų bendruomenės kronika, p. 38, 47.

		15
1918		
13. Dezember	221	Ubersendung der Protokolle der Wilnaer Diocesansynode an Bischof Fittelbach - Wilna.
24. Dezember	222	Faaischein für A. Braute - Lige Kurint of 1913 № 26 in russ. Sprache
	223	№ 223 wie 222 in deutscher Sprache.
23. Dez.	224	An das kurländische Konsistorium: der geistliche Lehnesuch in der Uescheidungsache Kurint ist veranstaltet, diese Klagebriefschrift dem Jahr Kurint eingehändigt wie folgenden Peters.
	225	An Pastor Thieleman - Ringen: Bestätigung des Empfangs der Verhandlungen № 44 - 45 über die Geburt der Milda Leontine Latisch u. den Tod des Alfred Latisch
	226	Die Verhandlungen № 51 - 55 über den Tod von Krusch Osol, Wilis Simbrowski, Jahn Grabinoni, Jehnab Schwigul, Dora Landris.
<u>Jahresbericht pro 1917.</u>		
<u>I. Äusseres Kirchenwesen</u>		
1. Kirchen. Die Evangelische Kirche in <u>Scharilen</u> v. Stein, fasst etwa 400 Personen in gutem Stande.		
Feldkirche in <u>Alkschwi</u> v. Stein, fasst etwa 300 Personen: in gutem Stande, bis auf das Dach, das bald remontriert sein soll;		
in <u>Schagaren</u> , von Stein, fasst etwa 500 Personen, in gutem Stande. An ihr vor einigen Jahren begonnene Umbau der Kirche, Wölbung der Oberlage, der fast vollendet ist, konnte im Berichtsjahre ^{nicht} gearbeitet werden.		
in <u>Janischi</u> von Stein, fasst etwa 400 Personen, in gutem Stande bis auf die Oberlage, die neu gelegt werden soll; in <u>Mosheini</u> von Stein, fasst etwa 600 Personen. Das Dach ist schadhaft und bedarf einer Reparatur. Es sollen, statt der Dachpfannen Schindeln gelegt werden, sonst in gutem Stande. <u>Bethaus</u> in <u>Radoivilochwi</u> von Stein, fasst etwa 100 Personen, in gutem Stande. Eine Dachreparatur ist genügend; <u>Waldkapelle</u> in <u>Marglin - Sobolujany</u> von Stein, fasst etwa 100 Personen. Das Innere, sonst von Holz, ist neu gemacht, doch sind die Arbeiten unvollendet und die Gottesdienste infolge dessen in einem nahe gelegenen im Walde befindlichen Hause gehalten; <u>Friedhofkapelle</u> in <u>Kürschany</u> aus Holz fasst etwa 100		

3 iliustracija. Šiaulių parapijos 1917 m. aprašymo fragmentas (AELBA; Žr. katalogą šiame straipsnyje Nr. 34, p. 292)

(ilustracija Nr. 3) ir kt. maldos namai dvaruose (Pakruojis, Daunorava); nurodoma parapijai priklausius 23 dvarus, pastoratas kartu ir rezidencija buvo Saunorių dvare. Iki Pirmojo pasaulinio karo parapijoje registruota 10 000 parapijiečių („sielų“), o 1917 m. – 8000, aptarnavo vienas kunigas. Išvardyti liuteronų valdyti arba jų tankiai apgyvendinti dvarai: Alkiškiai (*Alkischek*), Žagarė, Bileikiai, *Lulnisch*, Gaižaičiai (?) (*Gaidaizi*), Auksučiai (*Aukstuzie*, lat. Aukštuči), Daunorava (*Donnerhof*), Joniškis, Juodžiai, Degučiai (Lygumų vlsč.), Gruzdziai, Lygumai, Šiauliai, Valdomai (*Waldumi*), Medemrodė, Tryškiai, Sodeliškis (*Saudelischki*), Mančiai (*Mantschi*), Radviliškis, Kuršėnai, Santekliai (*Suntekli*), *Raudomi*, Papilė⁴⁷. Šioje ataskaitoje Saunorių dvaras-klebonija apibūdinta taip:

Pastoratas (*Pastorat*). Pastatų būklė. a) Medinis gyvenamas namas (*Wohnhaus*), reikalingas remontas, stogas, vis dar uždengtas šiaudais, turėtų būti pakeistas skiedromis. b) Nakvynės namas (*Herberge*) akmenų mūro, kuriame yra konfirmantų susirinkimų kambarys, vežiko kambarys ir samdinio-pusininko [*Halbkörner* – samdinys, už darbą kaip atlyginimą gaunantis pusę grūdų derliaus] butas, yra geros būklės, išskyrus vietomis prakiurusį stogą. c) Medinei abarei su tvartais (*Viehstall*) reikalingas remontas, dalis yra nebepataisoma, tinkama tik nugriauti. d) Medinėms arklidėms (*Pferdstall*) reikalingas remontas. e) Medinei ratinei (*Wagenemise*), kuri yra po tuo pačiu stogu kaip ir arklidės, reikalingas remontas. f) Klėtis (*Klete*), reikalingas remontas. g) Medinis kluonas (*Riege*). Šiaudinis stogas suremontuotas, geros būklės. Didelio ūkinio pastato, kuriame yra arklidė, tvartas, vežiminė ir svimas, plano kol kas nepavyko sudaryti⁴⁸.

Iš Latvijos 1933 m. atvykus karininkui kunigui Gustavui Rauskiniui, didelė parapija buvo padalinta į Šiaulių (su Mažeikių, Radviliškio, Kuršėnų, Pabalvės filijomis) ir Alkiškių (su Jonišio, Žagarės filijomis ir klebonija Saunoriuose)⁴⁹. Parapiją iki 1932 m. aptarnavo vienas kunigas, tad pamaldos paprastai kiekvienoje bažnyčioje vykdavo 1–2 kartus per mėnesį, dažniausiai latvių kalba, taip pat 2–4 kartus per metus vokiečių kalba, išskyrus Šiaulius ir Mažeikius, kur pamaldos visus metus vykdavo abejomis kalbomis – latvių ir vokiečių, o mažesnėse filijinėse bažnyčiose, koplyčiose – 1–4 kartus per metus abejomis kalbomis (žr. priedus Nr. 2, 3).

⁴⁷ 1918 m. *siunčiamų raštų knyga*, in: AELBA, p. 15–16; žr. katalogą šiame straipsnyje Nr. 34, p. 292.

⁴⁸ AELBA, p. 16; žr. katalogą šiame straipsnyje Nr. 34, p. 292; iš vokiečių kalbos vertė Vilija Handschin.

⁴⁹ [Theodor Kupffer, Edvinas Švageris], *op. cit.*, p. 20.

Kunigai. Pateikiame Šiaulių, vėliau jų teritorijose įsikūrusių naujų parapijų (Alkiškių ir kt.) aptarnavusių kunigų sąrašą su patikslintais duomenimis (vardas, pavardė, skliaustuose – vardas, pavardė originalo forma, gimimo ir mirties metai, po pasvirojo brūkšnio – ordinacijos, po kabliataškio – tarnystės Šiaulių (Alkiškių) parapijoje metai)⁵⁰:

- Frydrichas Vilhelmas Skubovijus (Friedrich Wilhelm Skubovius, 1770–1815/1800; 1801–1815);
- Frydrichas Grenda (Friedrich Grenda, ?–1821/?; 1817–1821);
- Karlas Georgas* Gilbertas (Carl George* Gilbert, 1787–1853/1818–1853 – Žeimelis; 1821–1824 – Šiauliai, 1841–1853 – Vilniaus apygardos probstas)⁵¹;
- Henrikas Adolfas* Braunšveigas (Heinrich Adolph* Braunschweig, 1796–1846⁵²?; 1824–1826);
- Aleksandras Henrikas Konradas* Šulcas (Alexander Heinrich Conrad* Schulz, 1801–1842/1826–1842);
- Aleksandras* Dovydas Emanuelis Distonas (Alexander* David Emanuel Diston, 1812–1905/1842–1896);
- Adolfas Jeskė (1862–?/1894; 1896–1903)⁵³;
- Karlas Julijus* Grosse (Karl Julius* Grosse, 1871–1903/1897; 1903)⁵⁴;
- Teodoras Kupferis (Theodor* Heinrich Nikolaus Kupffer, 1869–1949/1896; 1904–1941);
- Gustavas* Aleksandras Rauskinis (Rauskinas, Gustavs* Aleksandrs Rauskiņš, 1902–1979/1932; 1933–1945, 1955–1979 – Alkiškiai, Joniškis, Žagarė, Šiauliai, Žeimelis ir kt.; represuotas);
- Alfredas Freibergas (Alfrēds Freibergs, 1890–1966/1923–1950 – Latvija; 1945–1949 – Alkiškiai; represuotas);
- Erikas Leijeris (1949–1951/1929–1949 – Žeimelis; 1941–1949 – Joniškis, Šiauliai ir kt.; represuotas);
- Jonas Degis (Jānis Deģis, 1896–1973/1942; 1950–1952 – Alkiškiai, Joniškis ir kt.);
- Vilhelmas Žanas Burkevičius (1885–1971/1952; 1953–1955 – Alkiškiai)⁵⁵;

⁵⁰ Žr. Eduard Busch, *Ergänzungen der Materialien zur Geschichte*, p. 673, 714; *Šauļu evangeliski-luteriskās draudzes hronika*; Romans, „Lietuvos latvju ticības biedru sveiciens“, in: *Zemgales Balss*, 1936-06-29; Visvaldis Krūmiņš, *op. cit.*; Edvards Ķiploks, *op. cit.*, p. 123–128; *Šiaulių evangelikų liuteronų bendruomenės kronika*; *Šiaulių krašto evangelikai*, in: <https://www.sventas.lt/istorija-siauliai/>, (2020-11-22); Arthur Hermann, „Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia 1915–1995 m.“, p. 221–276; Dariaus Petkūno konsultacijos.

⁵¹ Theodor Kallmeyer, *op. cit.*, p. 359.

⁵² Heinrich Adolph Braunschweig, in: <http://www.libau-kurland-baltikum.de/Personen-1/Braunschweig/braunschweig.html>, (2020-11-22).

⁵³ „Inland“, in: *Düna Zeitung*, 1894-04-11, Nr. 104.

⁵⁴ *Düna Zeitung*, 1904-01-03, Nr. 2; Wilhelm Räder, *op. cit.*, p. 197.

⁵⁵ Kęstutis Pulokas, „Teisininkas ir dvasininkas Vilhelmas Žanas Burkevičius“, in: <http://8diena.lt/2020/12/06/teisininkas-ir-dvasininkas-vilhelmas-zanas-burkevicius>, (2021-

- Edvinas Švageris (1912–2001/1976; 1980–2001 – Alkiškiai, Žeimelis, Šiauliai)⁵⁶;
- Erikas Laiconas (1928–2008/1998; 2001–2007 – Alkiškiai, Žeimelis ir kt.);
- Juozas Mišeikis (*1984/ nuo 2009 m. – Alkiškiai, Žeimelis ir kt.);
- Mečislovas Bekeris (1927–1993/1989; 1990–1993 – Šiauliai, Joniškis, Panevėžys, Radviliškis, Kelmė ir kt.);
- Reinholdas Moras (*1958/1984; 1993–1994 – Šiauliai ir kt.);
- Jonas Viktoras Kalvanas vyr. (1914–1995/1940; 1993–1994 – Šiauliai ir kt.);
- Jonas Viktoras Kalvanas jaun. (1948–2003/1984; 1993–1994 – Joniškis ir kt.);
- Romas Pukys (*1965/ nuo 1994 m. – Šiauliai, Joniškis, Kelmė ir kt.).

Glaustai pristatysime keletą pagrindinių kunigų. Konradas Šulcas gimė 1801 m. kovo 26 d. kunigo Konrado šeimoje Birzgalėje (lat. *Birzgale*, vok. *Birsgalln*), mokėsi Tartu gimnazijoje 1814–1817 m., Jelgavos gimnazijoje – 1817–1820 m., studijavo teologiją Tartu universitete 1820–1823 m. Du kartus vedė: 1827 m. – Ema Hartman (*Emma Hartmann*, *Žeimelis 1804–1829), 1833 m. – Pauliną Trentovaitę (*Pauline v. Trentovius*, *Klaipėda – 1904). Ėjo Šiaulių parapijos kunigo pareigas 1826–1842 m. Pradėjęs tarnybą, Šulcas rūpinosi parapijos plėtra, įkūrė naujus maldos namus 1826 m. Žagarėje (grafui Karlui Medemui priklausiusiame pastate), 1829 m. Joniškyje (grafui Zubovui priklausiusiame pastate) ir Alkiškiuose (pastatyti nauji mediniai maldos namai), 1838 m. Martyniškiuose (grafo Aleksandro Tulūz-Lotreko (*Toulouse-Lautrec*) dvaro varykloje (bravore)), rinko pinigines aukas Šiaulių bažnyčios statybai. Kunigo pastangomis 1837 m. įsigytas Saunorių dvaras, kuris 1838 m. paverstas parapijos rezidencija, patikslintos parapijos ribos⁵⁷. Susirgo džiova, mirė 1842 m. balandžio 21 d., palaidotas balandžio 28 d. Alkiškių kapinėse⁵⁸.

Šiaulių parapijos plėtra ir Joniškio (1848), Žagarės (1850), Šiaulių (1854), Alkiškių (1865) bažnyčių statyba susijusi su ilgamečio kunigo Aleksandro

03-13); Kęstutis Pulokas, „Kovo 8-oji istorijoje. 1971 m. mirė teisininkas ir dvasininkas Vilhelmas Žanas Burkevičius“, in: <http://8diena.lt/2021/03/08/kovo-8-oji-istorijoje-1971-m-mire-teisininkas-ir-dvasininkas-vilhelmas-zanas-burkevicius>, (2021-03-13);

⁵⁶ Kęstutis Pulokas, „Vasario 4 d. mirė kun. Edvinas Švageris“, in: <http://8diena.lt/2021/02/04/vasario-4-d-mire-kun-edvinas-svageris>, (2021-03-13).

⁵⁷ „Inland“, in: *Düna Zeitung*, 1892-06-23, p. 1; Wilhelm Räder, *Album Curonorum 1808–1932*, Riga: Historischen Kommission der Curonia, 1932, p. 25; *Šiaulių evangelikų liuteronų bendruomenės kronika*, p. 14–22.

⁵⁸ *Šauļu draudze: 1842 Dz, L, M*, in: *Latvijas valsts vēstures arhīvs* (toliau – LVVA), f. 292, ap. 1, b. 83, l. 34v–35, Nr. 96. Susilaukė 4 vaikų, provaikaitis Jerzy (1908–1996) vedė Lucjano Żeligowskio (1865–1947) dukrą Janiną.

Distono veikla (ilustracija Nr. 4). Jo pastangomis pavyko sutelkti fundatorius, kuriais įvardijami parapijos baltvokiečių dvarininkai kunigaikštis Lyvenas (*von Lieven*; Mežmuiža, Šakyna), grafai Medemas (*von Medem*; Senoji Žagarė, Jurdaičiai), Palenas (*von der Pahlen*; Girkančiai), baronai Ropai (*von der Ropp*; Pakruojis), Frankai (*von Pfeilitzer gen. Franck*; Daunorava), Brašai (*von Brasch*; Ukriai) ir kt.)⁵⁹. Aleksandras gimė 1812 m. gruodžio 4 d. Duobelėje kunigo Davido Teodoro Distono šeimoje, mokėsi 1824–1827 m. Duobelės mokykloje, studijavo teologiją 1831–1834 m. Tartu universitete. Po studijų Distonas mokytojavo Ruopažuose (vok. *Rodenpois*), ėjo kunigo pareigas 1842–1896 m. Šiaulių parapijoje. 1843 m. vedė Charl. Hausmann (†1869, Jelgavos vyr. mokytojo Johanno Michaelio Hausmanno dukra). Jis ėmėsi ne tik bažnyčių statybos reikalų, bet ir 1844–1867 m. perstatė kleboniją – Saurorių dvarą (gyvenamasis namas iškilo

4 iliustracija. Kunigas Aleksandras Dovydas Emanuelis Distonas (1812–1905, kun. 1842–1895). Nežinomo autoriaus nuotrauka (*ŠAM*, f. 20, ap. 3, b. 2, l. 2)

1849–1850 m.). Po tarnystės Distonas gyveno Jelgavoje, mirė 1905 m. gruodžio 11 d. sulaukęs 93 metų, spėjama, palaidotas Jelgavos literatų kapinėse⁶⁰ (sunaikintos 1940–1941 m. ir pokariu). Parapijiečių (gimusių tarp 1872–1885 m.) atsiminimus apie kunigą užrašė kraštotyrininkas Žanis Skudra⁶¹ (1924–1994) iš Bileikių kaimo (1921 m. atiteko Latvijai).

Šiaulių parapijoje ilgai tarnavo kunigas Teodoras Kupferis, kuris rūpinosi naujų maldos namų steigimu Radviliškyje ir Mažeikiuose. Gimė 1869 m. kovo 30 d. kunigo, laikraščio *Latviešu avīzes* redaktoriaus Theo-

⁵⁹ „Inland“, in: *Düna Zeitung*, 1892-06-23, Nr. 140, p. 1.

⁶⁰ Wilhelm Räder, *op. cit.*, p. 48; „Inland“, in: *Düna Zeitung*, 1892-06-23, Nr. 140, p. 1; „Inland“, in: *Düna Zeitung*, 1896-01-24, Nr. 19, p. 1; „Inland“, in: *Libausche Zeitung*, 1905-12-23, Nr. 280, p. 1; *Latviešu Avīzes*, 1905-12-17, Nr. 98; *Zemkopis*, 1905-12-21; *Šiaulių evangelikų liuteronų bendruomenės kronika*, p. 21–39; Romans, *op. cit.*

⁶¹ Žanis Skudra, *Bilēku novada vēsture*, 1994, in: Vadakstės biblioteka, in: <https://vadakstesmantojums.saldus.lv/index.php/gramata>, (2020-05-23); [Žanis Skudra], *No saviem vārdiem neatsakos: Rakstnieks, novadpētnieks un „vecais zeks“ Žanis Skudra*, sastādītāji Līga Brigadere, Gaitis Grūtups, Jelgava, 2011, p. 113–115.

doro Karlo Kupfferio⁶² šeimoje Jelgavoje, 1880–1882 m. mokėsi Mintaujos (Jelgavos) Adolfo mokykloje ir 1883–1887 m. gimnazijoje, 1888–1892 m. studijavo Tartu universitete, kur įgijo teologijos kandidato laipsnį, vėliau 1894–1895 m. žinių sėmėsi Vokietijoje ir Italijoje, iki 1894 m. dirbo tikybos mokytoju Bukaičiuose (lat. *Bukaiši*, vok. *Fockenhof*), 1897–1904 m. – Sankt Peterburge (Jekaterinos mokykloje, Vydemano gimnazijoje ir kt.), 1896–1897 m. ėjo kunigo padėjėjo Codėje, 1904–1941 m. – Šiaulių parapijos kunigo⁶³, nuo 1921 m. – Lietuvos ELB latvių sinodo pirmininko pareigas. Nuo 1905 m. dėstė tikybą Šiaulių berniukų gimnazijoje vokiečių kalba⁶⁴, rūpinosi Šiaulių vokiečių vidurinės mokyklos atidarymu 1922 m., buvo jos direktoriumi (nuo 1927) ir mokytoju, „Lietuvos vokiečių kultūrinės sąjungos“ (*Kulturferband*) pirmininkas (1933), garbės pirmininkas (1936)⁶⁵. Vedė Elisabethą Thonagel (1882–1972, susituokė 1907), konfirmacijų knygoje registruoti 5 vaikai: Alfredas Gustavas (*1913, Ryga), Sigrida Luise Hanna (*1915, Saunoriai), Gerda Frida Karin (*1916, Ryga), Werneris Maxas (*1919, Saunoriai), Rolandas Wilhelmas (*1922, Saunoriai)⁶⁶. Kupferis be gimtosios vokiečių, kaip matyti iš tekstų, gerai mokėjo rusų, latvių ir lietuvių kalbas. 1941 m. sovietinės okupacijos metais su šeima repatriavo į Vokietiją, mirė 1949 m. balandžio 7 d. Horne (Lipėje (*Horn (Lippe)*)).

Išskirtinio dėmesio nusipelnė Gustavas Rauskinis (1902-12-06 Mazsalaca, Latvija – 1979-04-10 Alkiškiai, Akmenės r.) – karininkas, literatas, dramaturgas⁶⁷, evangelikų liuteronų kunigas (1933–1979), sovietų režimo politinis kalinys (ilustracija Nr. 5). 1920 m. jis baigė Mazsalacos gimnazi-

⁶² Tėvas Theodoras Karlas Kupfferis (1835–1874) gimė Maskvoje, 1854–1859 m. studijavo teologiją Tartu universitete, mokytojavo Jelgavos Hachfeldo mokykloje, 1861–1874 m. tarnavo Šv. Jono bažnyčioje, taip pat vadovavo vargšų globos namams prie bažnyčios ir ėjo kalėjimo kunigo, nuo 1865 m. – *Latviešu avīzes* redaktoriaus pareigas (Wilhelm Räder, *op. cit.*, p. 780).

⁶³ Wilhelm Räder, *op. cit.*, p. 187.

⁶⁴ *Šiaulių evangeliški-luteriskās draudzes hronika*, I. 45.

⁶⁵ Saulius Kaubrys, Mindaugas Tamošaitis, *op. cit.*, p. 104–105, 140, 207, 209, 216, 226.

⁶⁶ *AELBA*, p. 341–342, 367–368, 395–396, 409–410; žr. katalogą šiame straipsnyje Nr. 18, p. 289.

⁶⁷ Gustavs Rauskiņš, *Sirds kad liesmo: Vienā cēlienā: Norisinas 1920. g. kādā Vidzemes pilsētiņā*, Daugavpils, 1926; Gustavs Rauskiņš, *Laimīgie maņevri: Dramatiska etīde 3 cēlienā ar prologu*, Rīga: Valters un Rapa, 1927; Gustavs Rauskiņš, *Seržanta līgaviņa: [Kāzu dziesma]: Drāma 3 cēlienā*, Rīga: Valters un Rapa, 1928; Gustavs Rauskiņš, *Oskars Eglainis: Ilgas dēļ brīvības: Dramatiska spēle 7 ainās: Veltījums latvju neatkarības cīņū atcerei*, Rīga: Latvijas aizsargu štābs, 1929.

5 iliustracija. Kunigas Gustavas Rauskinis Saunorių dvaro darbo kabinete. Apie 1935–1940 m. Nežinomo autoriaus nuotrauka (*ŠAM*, f. 20, ap. 3, b. 2, l. 23)

ją, 1919–1920 m. dirbo karo komendantūroje, 1920–1922 m. mokėsi Latvijos karo mokykloje, 1922–1929 m. ėjo Rėzeknės IX pėstininkų pulko vyresniojo leitenanto, III kuopos jaunesniojo viršininko pareigas, 1923 m. apdovanojotas Latvijos nepriklausomybės karo atminimo ženklu, 1929 m. atleistas iš tarnybos. Baigęs Rygos evangelikų liuteronų seminariją, Rauskinis buvo iššventintas kunigu ir iš Latvijos 1933 m. atsiųstas padėti stambios Šiaulių parapijos kunigui Kupferiui. Jis buvo pirmasis 1933 m. įsteigtos Alkiškių evangelikų liuteronų parapijos kunigas, aptarnavęs ir Žagarės bei Jonišio filijas. Antrojo pasaulinio karo metu spaudoje parašė bolševikinį režimą smerkiantį straipsnį, 1945 m. gruodžio 26 d. sovietinės valdžios buvo areštuotas ir nuteistas 10 metų kalėti Sibire, 1955 m. grįžęs aptarnavo Alkiškių parapiją, periodiškai laikė pamaldas latviškose Būtingės, Skuodo, Mažeikių, Žeimelio parapijose ir Šiauliuose (liuteronai glaudėsi stačiatikių cerkvėje), tvarkė apleistas bažnyčias⁶⁸.

Taip pat Alkiškių parapijoje pamaldas epizodiškai laikė kunigai iš Latvijos (Skrundos probstas Alfrėdas Grinbergas, J. Mekšas, Teobaldas Avikas,

⁶⁸ Darius Petkūnas, *The Repression of the Evangelical Lutheran Church*, p. 76–91; [Theodor Kupffer, Edvinas Švageris], *op. cit.*, p. 20–22; Rauskinis Gustavas Aleksandras, in: <https://akez.lt/rauskinis-gustavas-aleksandras>, (2020-11-22).

K. Zariņis, Jāzeps Urdzē)⁶⁹. Reikėtų paminėti ir Šiaulių ELB parapijoje, Alkiškiuose gimusius kunigus, kurie tarnavo Latvijoje ir kitur:

- Eduardas Jurevičius (Eduards Jurevics, 1887–?), gimė Suginčių k., studijavo Konkordijos seminarijoje, tarnavo JAV latvių parapijose;
- Paulis Urdzē (Paulis Urdze, 1920–1985), gimė Alkiškiuose, studijavo teologiją Rygoje ir Vokietijoje, tarnavo Vokietijos latvių parapijose;
- Aldonis Putcē (Aldonis Putce, 1925–2006), gimė Alkiškiuose, daugiau nei 40 metų tarnavo Didžiosios Britanijos latvių ir lietuvių liuteronų parapijose;
- Erikas Mesteris (Ēriks Mesters, 1926–2009), gimė Alkiškiuose, vaikystę praleido Snikerės vlsč. (lat. *pagasts*), baigė teologijos kursus Rygoje, tarnavo Rygos Šv. Trejybės ir kitose parapijose⁷⁰.

Archyvas ir jo likimas. ELB archyvai buvo tvarkomi visai kitokiais principais nei Romos katalikų bažnyčių. Iš Distono kronikos matyti, kad parapijos archyvas kunigo Skubovijaus laikais tvarkytas gana aplaidžiai:

Nebuvo įregistruota nei parapijos taryba, nei parapijos archyvo. [...] Evangelikų liuteronų parapijos narių skaičius Skubovijaus laikais nėra nustatomas net apytikriai todėl, kad kunigas Skubovijus nevedė nė vienos bažnytinės knygos, apskrities įstaigos sąrašuose gyventojų priklausomybė pagal profesiją nebuvo žymima. [...] Braunšveigas parapiją rado liūdno būklės – nebuvo nei pirmininko, nei mokyklos, nei parapijos archyvo, nei parapijos knygų, nei bažnyčios sąskaitų. Tik keliose knygose įrašyti šykštūs įrašai apie kai kuriuos darbus.⁷¹

Parapijos archyvą tvarkingai pradėjo vesti 1824 m. tarnybą pradėjęs Konradas Šulcas. Iš 1937 m. sudaryto 7 puslapių apimties bažnyčios archyvo aprašo⁷² (žr. priedą Nr. 1) matyti, kad Alkiškių bažnyčioje tuomet buvo saugoma 180 vnt. bylų, kurių seniausios knygos pradėtos pildyti būtent nuo 1824 m.

Šiaulių (Alkiškių) parapijos dokumentai, metrikų, konfirmacijų knygos ir kt. daugiausia buvo pildomi vokiečių kalba (1834–1891, 1905–1940), mažiau rusų kalba (1892–1904), o atėjus dirbti Gustavui Rauskiniui, 1933 m. pereita prie latvių kalbos vartojimo (iki pat jo tarnybos pabaigos 1979 m.). Be abejo, nemažai siunčiamų-gaunamų raštų nuo 1919 m. pildyti ir lietuvių kalba. Deja, likimas šiam archyvui XX a. antroje pusėje nebuvo gailėstingas – jis buvo išblaškytas po kelias vietas, prapuolė nemažai vertingų istorijos šaltinių, tačiau lyginant su kitų ELB archyvais, šiam (kaip ir Žeimelio)

⁶⁹ Visvaldis Krūmiņš, *op. cit.*

⁷⁰ Edvards Ķiploks, *op. cit.*, p. 124.

⁷¹ *Šauļu evaņģēliski-luteriskās draudzes hronika*, l. 7–8, 10–11.

⁷² *AELBA*; žr. katalogą šiame straipsnyje Nr. 31, p. 291.

pasisekė geriau. Dvi 1830–1852 m. bylos (397 lapų) pateko į LMAVB⁷³ (gautos iš ŠAM rinkinių 1950 m.⁷⁴), kitos į – Lietuvos valstybės istorijos archyvą (toliau – LVIA)⁷⁵, trečia dalis išliko pačioje bažnyčioje (žr. katalogą šiame straipsnyje), ketvirta dalis – Akmenės krašto muziejuje (pateko 2004 m., prieš tai buvo saugotos pas parapijiečius K.). Tai 4 krikšto, santuokų protokolų ir kitų išrašų bylos (1856–1939). Jų geografija gana plati – nuo gretimų Lielaucės, Skuodo, Žeimelio parapijų iki Dancigo ir Karaliaučiaus. Tarp jų esama ir kitų vertingų šaltinių – vokiškų dvarų antspaudų (Daunoravos, 1856), testamentų nuorašų latvių kalba (1862)⁷⁶.

Pagal nustatytą tvarką buvo rašoma ir Šiaulių parapijos kronika (pradėta sisteminti kunigo Distono 1866 m., pildyta vėlesnių kunigų). Tai neįkainojamas šaltinis parapijos, bendruomenių istorijai tirti. Tačiau jos likimą gaubia paslapties šydas – originalas vokiečių kalba iki šiol neaptiktas. Alkiškių bažnyčios archyve yra saugomas šios kronikos vertimo iš vokiečių į latvių kalbą mašinraštis (kopija per kalkę) *Šauļu evanġeliski-luteriskās draudzes hronika, kuru iesācis rakstīt 1866. gadā Šauļu evanġeliski-luteriskais aprinķa mācītājs Aleksandrs Dāvids Emanuels Distons, tolaik draudzes mācītājs*⁷⁷. Jos vertimą iš vokiečių kalbos kunigui Haraldui Kalniniui (Haralds Kalniņš, 1911–1997, Latvija) 1961 m. uzsakė kunigas Rauskinis⁷⁸. Kaip matyti iš teksto, kronikos autoriai naudojami tiek parapijos archyve saugotais dokumentais, tiek surinkta žodine informacija. Antai Distonas rašo:

Jo [Šulco] pastangomis aš irgi gavau svarbios informacijos šiai parapijos kronikai, kuri be jo nenuilstamo tyrimo kažgi ar būtų galėjusi suteikti daugiau vertingų žinių apie šios parapijos kunigų įvairiapusę veiklą. Pasinaudojęs galimybe, jis asmeniškai apklausė kai kuriuos asmenis, kurie kunigo tarnybos metu buvo amžininkai, o dabar jau mirę.⁷⁹

Vertimo mašinraštis yra su tam tikrais trūkumais – neidentifikuotais vietovardžiais ir asmenvardžiais (palikti tarpai tarp žodžių). Trūkstamas

⁷³ [Šiaulių evangelikų liuteronų parapijos statistika. 1833–1852], in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, f. 37-2660, 2661.

⁷⁴ Elena Treinienė, „Žemaitijos dvarų dokumentų kolekcija“, in: *Lietuvos istorijos metraštis. 1981 metai*, Vilnius, 1982, p. 105, 112.

⁷⁵ LVIA, f. 1218, ap. 1, b. 256–310, 422–429, 519, 600, 636, 639.

⁷⁶ Akmenės krašto muziejus (toliau – AkKM), katalogai Nr. 45–48.

⁷⁷ AELBA, l. 48; žr. katalogą šiame straipsnyje Nr. 40, p. 293.

⁷⁸ *Šauļu evanġeliski-luteriskās draudzes hronika*.

⁷⁹ *Ibid.*, l. 13.

Kalninio vertimo į latvių kalbą vietas galima iš dalies rekonstruoti pagal Žanio Skudros ir Eriko Laicono kronikos publikacijas (tačiau ir čia dažnai vietovardžiai ir asmenvardžiai perteikti su klaidomis) ir XIX–XX a. pradžioje spausdintus leidinius. Bileikių kaimo kraštotyrininkas Skudra savo darbe apie kaimo istoriją *Bilėku novada vēsture* (*Bileikių krašto istorija*, 1994) naudojosi bei atpasakojo ir šią *Kroniką*. Įvade jis rašo: „Toliau tęsiant Bileikių istoriją ir norint daugiau sužinoti apie Bileikius ir Vegerius, būtina pridėti vieninteles man prieinamas žinias apie paskutinius 200 metų, kurios atspindi parapijų ir bažnyčių gyvenimą tuometinėje Šiaulių apskrityje. Šiaulių apskrities kronikos nebeturiu, ji ir dabar nėra prieinama“⁸⁰. Laiconas *Kroniką* į lietuvių kalbą išvertė iš latviško Kalniņio vertimo ir publikavo 2006 m.⁸¹, jis vokiško originalo taip pat nematė. Skudra, sprendžiant iš panašiai klaidingos vietovardžių ir asmenvardžių transkripcijos kaip ir Laicono vertime, taip pat naudojosi tuo pačiu Kalniņio vertimu. Šio teksto autorius 2019 m. vokiško rankraščio nesėkmingai bandė ieškoti Latvijos nacionalinės bibliotekos H. Kalniņio fonde, Lietuvos ELB konsistorijoje, Vadakstės bibliotekoje, o 2020 m. – LVIA, Latvijos valstybės istorijos archyve (toliau – LVVA), Latvijos ELB konsistorijos archyve. Akmenės laikraščio *Vienybė* redaktorius Leopoldas Rozga apie Skudros archyvo nuostolius rašė: „Po arešto 1978 metais saugumas buvo paėmęs beveik visą Ž. Skudros archyvą, gausybę nuotraukų, archyvuose pasidarytų išrašų. Didelė dalis paimtų dokumentų dingo. Tad Žaniui Skudrai teko praktiškai iš naujo rašyti ir gimtojo Bileikių kaimo istoriją“⁸². Tai būtų viena iš galimų versijų, kad *Kronikos* vokiškas rankraštis buvo paimtas minėtos kratos metu. Tikėtina, kad rankraštis prapuolė XX a. septintame-dešimtame dešimtmetyje, tolesnis jo likimas nėra žinomas.

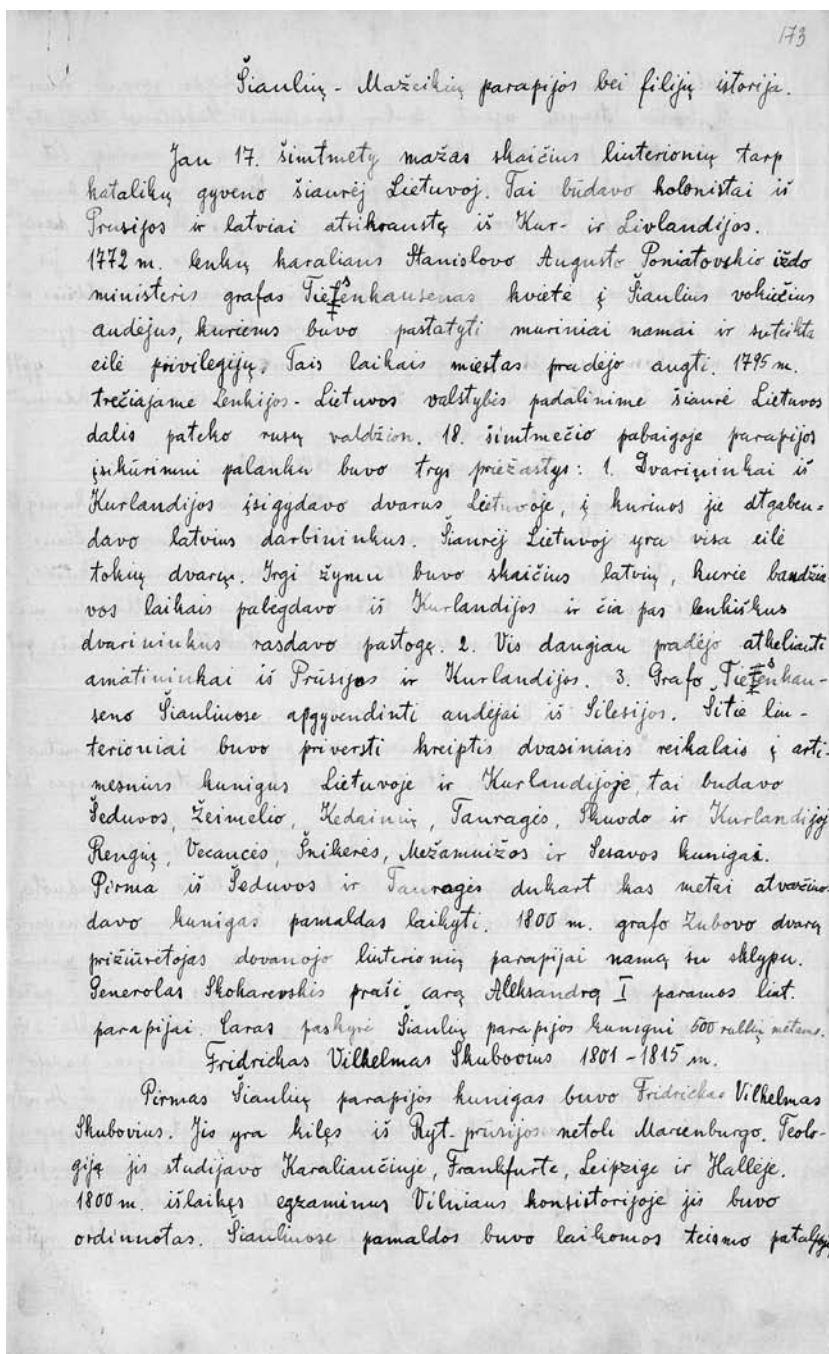
Parapijos kronikos rašymo tradiciją pratęsė kunigas Kupferis, kuris apie 1938 m. (datuojama pagal dokumento įrišimo vietą byloje) glaustai parašė parapijos istoriją lietuvių kalba *Šiaulių-Mažeikių parapijos bei filijų istorija* (16 p.; toliau – *Istorija*)⁸³ (ilustracija Nr. 6). Rašydamas jis visų pirma rėmėsi Distono kronika. XX a. aštuntame dešimtmetyje Kupferio *Istorijos* tekstas kitu rašikliu buvo papildytas kunigo Edvino Švagerio (nustatyta pagal

⁸⁰ Žanis Skudra, *Bilėku novada vēsture*.

⁸¹ *Šiaulių evangelikų liuteronų bendruomenės kronika*.

⁸² Leopoldas Rozga, „Politinių vėtrų pagairėje“, in: *Vienybė*, Akmenė, 2017-07-19, Nr. 55, p. 6.

⁸³ *AELBA*; žr. katalogą šiame straipsnyje Nr. 27, p. 291.

6 iliustracija. Teodoro Kupferio parapijos Istorijos (1938) fragmentas (AELBA; žr. katalogą šiame straipsnyje Nr. 27, p. 291)

rašysena). 2001 m. Laiconas publikavo Kupferio *Istorija*⁸⁴; šis tekstas buvo perpublikuotas Lietuvos ELB internetinėje svetainėje⁸⁵.

Vertingas šaltinis – konfirmacijų knygos. Jaunuoliai buvo konfirmuojami sulaukę 15–16 metų (kai kuriais atvejais ir vėliau) bažnyčiose, iki tol paprastai vykdavo mokymai Saunorių dvare ar tam tikrose sodybose (pavyzdžiui, Daunoravos dvaro valdos latvių dundurniekių jaunimas rinkosi vieno ūkininko sodyboje)⁸⁶. Konfirmacijų knygose nurodomas konfirmuojamo jaunuolio gebėjimas skaityti, rašyti ir katekizmo mokėjimas. Tuo galima paaiškinti gana aukštą Panevėžio apskr. raštingumo statistiką (64%) Kauno gubernijoje (52–64%)⁸⁷, kurią „pagerino“ gausiai gyvenę latvių tautybės evangelikai liuteronai (nemaža dalis buvusios apskrities šiaurinės teritorijos tarp Žeimelio ir Brunavos, daugiausia gyvenama latvių, 1921 m. prijungta prie Latvijos). Konfirmacijų knygos 1834–1891 m. buvo pildomos vokiečių kalba, 1892–1904 m. – rusų kalba, 1905–1940 m. – vėl vokiečių kalba, nuo 1933 m. – ir latvių kalba. Jose iki 1904 m. imtinai nurodoma (pavyzdžiui, Daunoravos bendruomenės atveju) konfirmuojamojo gimimo vieta ir metai, tautybė – latvis ar vokiečių, užsiėmimas (dažniausiai – ūkininkas, samdinys, kalvis (Bulevičius-Bullītis iš Abgunstės), eigulys (*Grislen, Seedin, Vindedzis, Witte*), malūnininkas (Konov, Tiesnesis), rečiau – prievaizdas (Grinevičius), kepėjas (*Wikudegģis*), medžiotojas (Vroblėvskis iš Jaunpilio), archyvaras (Lanberg) ir kt.). Po 1904 m., kai buvo sugrįžta prie įrašų vokiečių kalba, konfirmuojamųjų tėvų profesija ir tautybė nebebuvo nurodoma. Šiaulių parapijos konfirmacijų knygos yra suskaitmenintos ir nuo 2018 m. viešai prieinamos internete⁸⁸.

Metrikų (krikšto, jungtvių, mirties), konfirmacijų knygos pradėtos vesti tik nuo 1834 m. Nemaža dalis Šiaulių (Alkiškių) parapijos archyvo (krikšto, jungtvių, mirties metrikų knygos, 67 vnt.) perduotos į LVIA. Lietuvos ELB metrikų knygos 1949 m. gruodžio 22 d. buvo įrašytos į tuometinio Lietuvos TSR centrinio valstybinio archyvo apskaitą. Lietuvos TSR valsty-

⁸⁴ [Theodor Kupffer, Edvinas Švageris], *op. cit.*; *Šiaulių evangelikų liuteronų bendruomenės kronika*.

⁸⁵ *Šiaulių-Mažeikių parapijos bei filijų istorija ir Alkiškių parapija*, in: <https://www.liuteronai.lt/Parapijos/Alkiskiu-parapija/Parapijos-istorija/Parapijos-istorija>, (2020-11-23).

⁸⁶ *Šiaulių evangelikų liuteronų bendruomenės kronika*, p. 41.

⁸⁷ *Latvijas vēstures atlants [kartogrāfiskais materiāls: [No senajiem laikiem līdz mūsdienām]*, galvėnais redaktors Jānis Turlajs, Rīga: Jāņa sēta, 2005, p. 35.

⁸⁸ *Buv. Šiaulių apskr. evangelikų liuteronų parapijos archyvas (dab. saug. vieta Alkiškių bažnyčioje)*, in: <http://joniskiolatviai.lt/knygos.html>, (2021-03-09).

binis istorijos archyvas po 1957 m. sausio 1 d. dokumentus perėmė iš Lietuvos TSR centrinio valstybinio archyvo. 1959 m. sudarant fondo Nr. 1218 apyrašą Nr. 1, Šiaulių ELB metrikų knygos jau buvo tame komplekte. Trys 1834–1854 m. Alkiškių ELB metrikų knygos, gautos iš Šiaulių Civilinės metrikacijos skyriaus, į fondo Nr. 1218 apyrašą Nr. 1 buvo įrašytos 1977 m. spalio 28 d.⁸⁹ Kai kuriais atvejais atskiros evangelikų liuteronų krikšto metrikų knygos buvo vedamos ir katalikų bažnyčiose. Antai Akmenės RKB bažnyčioje išliko 1809–1814 m. evangelikų liuteronų krikšto knyga⁹⁰.

Kadangi Šiaulių apskr. parapija priklausė Kuršo konsistorijai, tai į šios archyvą pateko ir 1834–1875 m. metrikų knygų nuorašai. Tad LVVA galima aptikti ir šių metrikų nuorašus⁹¹ (lentelė Nr. 2). Kuršo konsistorijos metrikų knygų specifiką yra aptarusi archyvarė Valda Kvaskova⁹². Tai vertingas šaltinis šeimų genealogijos, bendruomenių demografijos, migracijos, asmenvardžių (maždaug nuo 1877 m. naujagimiams pradėta duoti daugybinius vardus – nuo 2 iki 4) ir kt. klausimams tirti.

2 lentelė. Šiaulių ir Alkiškių (su Jonišio, Žagarės bei kt. filijomis) ELB metrikų, konfirmacijų knygos bažnyčioje, LVIA ir LVVA

Data/vieta	Krikšto metrikų knygos	Jungtvių knygos	Mirties metrikų knygos	Konfirmacijų knygos	Iš viso
1937 m.	1834–1936 m.	1834–1936 m.	1834–1936 m.	1834–1932 m.	74
2018 m.	1932 m. –	1932 m. –	1940 m. –	1834–2010 m.	20
LVIA	1834–1931 m.	1834–1931 m.	1834–1931 m.	–	67
LVVA	1834–1875 m.	1834–1875 m.	1834–1875 m.	–	27

Alkiškių bažnyčios archyve išliko gaunamų (nuo 1920) ir siunčiamų (nuo 1918) raštų knygos, yra ir pavienių vertingų dokumentų – 1800 m. majoro Pavlo Saimonovo mūrinio pastato dovanojimo aktas maldos namams Šiauliuose įrengti, 1900 m. Kuršėnų kapinių medinės koplyčios⁹³ projektas

⁸⁹ LVIA raštas (Daiva Botyrienė, 2020-05-15).

⁹⁰ LVIA, f. 3005, ap. 1, b. 2.

⁹¹ *Draudzes ārpus Latvijas teritorijas: Šauļu*, in: LVVA, f. 292, ap. 1, b. 81–107.

⁹² Valda Kvaskova, „Dzimtu vēstures dokumenti Latvijas Valsts vēstures arhīvā“, in: *Latvijas arhīvi*, Rīga, 2007, Nr. 1, p. 15–42.

⁹³ Estijos valstybės archyve (Tartu) saugomi 1943–1944 m. Schulzo-Kampfhenkelio (1910–1989) padaryti Kuršėnų koplyčios vaizdų negatyvai (*Heinz Ellenbergi kontaktkoopiate ja fotode kollektsoon vaadetest Riia – Narva liinil*, in: *Rahvusarhiiv*, EAA.2073.1.324.20.10–12).

3 lentelė. Alkiškių ELB archyvo nuotraukų turinys (ŠAM, f. 20, ap. 3, b. 2)

Tema, chronologija	vnt.
Saunorių dvaras: parkas, pastatas, interjeras, darbai, kasdienybė, konfirmantų vasaros stovyklos, svečiai (1934–1939)	38
Alkiškių naujosios klebonijos darbo kabinetas (1958)	1
Latvijos dailės paroda Karo muziejuje Kaune (1938)	1
Kunigas Gustavas Rauskinis Kruopiuose (1937), Latvijos konsulate Šiauliuose (1939)	2
Žagarė. Krikštytos, laidotuvės (1934–1939)	6
Mažeikiai. Krikštytos (1943)	1
Mažeikiai. Konfirmacija (1943)	1
Laidotuvės Liepojoje (1944–1945) ir Alkiškių apyl. (?)	2
Radviliškis. Konfirmantai su kunigu Gustavu Rauskiniu ir Jonu Brinkiu (1943)	1
Pakruojis. Pamaldos prie uždarytos bažnyčios durų (1949)	1
Joniškis. Konfirmantai (1934–1939)	6
Saunorių dvaras. Konfirmantai (1934–1943)	16
Alkiškiai. Konfirmantai su kunigu Gustavu Rauskiniu, Alkiškių pradžios mokyklos vedėju, mokytoju, kantoriumi Friciu Krūminiu (1938–1945, 1958)	7
Žemaičių Naumiestis. Konfirmantai (1961)	1
Alkiškiai. Vestuvės Saunorių dvare (1936–1937)	3
Alkiškiai. Laidotuvės (1935–1939)	12
Alkiškiai. Kapų šventė (1938–1939)	3
Alkiškiai. Paminklas žuvusiesiems naujosiose kapinėse	2
Mančių kapinės. Kapų šventė (?) (1968)	1
Vasario 16-osios iškilmės Alkiškiuose (1936–1938)	12
Triškoniai. Latvių šeima (1932)	1
Santekliai. Latvių bendruomenė (1940)	3
Alkiškių latvių pradžios mokykla (1933, 1937)	2
Akmenės pagrindinė mokykla (1934)	1
Bambalų latvių pradžios mokykla (1935)	1

Alkiškių, Ramučių ir Bambalų mokyklų mokiniai Motinos dienos šventės metu Alkiškiuose (1936)	1
Nenustatytos mokyklos mokiniai	1
Alkiškių bažnyčia, interjeras, eksterjeras, liturginiai reikmenys (1934–1961)	20
Šiaulių parapijos ir kiti Lietuvos, Latvijos ELB kunigai (Teobaldas Ąvikas, Edgaras Hasmanis) (1842–1980)	19
Alkiškių (taip pat Jonišio, Źagarės filijų) parapijos kunigas Gustavas Rauskinis	21
Rėzeknės IX pėstininkų pulko kariškiai, tarp jų Gustavas Rauskinis (1922–1929)	42
Kunigo Eriko Leijerio viešnagė Źagarėje, Alkiškiuose (1934)	2
Źeimelio bažnyčia ir klebonija. Kunigas Erikas Leijeris su parapijiečiais	2
Źeimelis. Konfirmantai su kunigu Eriku Leijeriu (1949, nenustatyta data)	3
Latgalos liuteronų apygardos probsto Karlio Irbės (Kārlis Irbe) viešnagė Alkiškiuose (1936)	1
Lietuvos universiteto Evangelikų teologijos fakulteto absolventai (1929)	1
Lietuvos ELB kunigų konferencija Vilniuje (1940)	2
Lietuvos ELB lietuvių sinodas Tauragėje (1933)	1
Lietuvos ELB konsistorija (1935)	1
Lietuvos ELB konsistorija (1955–1958, 1970, 1970–1973)	3
Lauksargių bažnyčios 90-ųjų metinių iškilmės (1977)	1
Kunigo Kurto R. Moro ordinacija Tauragėje (1978)	1
Latvijos ELB vyskupai Teodoras Grīnbergas, Jānis Matulis	2
Siberas, tremtiniai, kapinės ir laidotuvės	3
Latvija. Mazsalacos (1916), Raganos (1913) mokyklos mokytojai ir mokiniai	3
Mazsalacos „Vėžių karalius“ (1927), atvirlaiškis	1
Jono Brinkio iš Vismantų atvirlaiškis, Kaunas (XX a. pradžia)	1
Latvijos (Augstkalnės) ir Lietuvos ELB (Vanagų, Skuodo (1961)), Kaliningrado sr. (Bolšakovo) bažnyčios, koplyčios	4
Bermontininkų 1919 m. ir Antrojo pasaulinio karo pradžioje 1941 m. apgriauta Ryga	2
Liepojos ELB Šv. Trejybės bažnyčia	1

Liepojos ELB Šv. Onos bažnyčia	1
Žeimelio bažnyčia (1958)	1
Vilniaus ELB bažnyčia (1940)	2
Biržai. Lietuvos bankas (1935)	1
Papilė (1940)	3
Skulptūra (1968)	1
Žanis Skudra ir kt. Įvairūs Latvijos objektai (1925–1964)	21
Žanis Skudra. Medemrodės kapinės. Zubovų kapavietė (1957)	1
Žanis Skudra. Akmenė. Senasis malūnas (1961)	1
Žanis Skudra. Joniškis, Žagarė (1961)	5
Žanis Skudra. Kauno–Šiaulių ir Kauno–Rygos plentas (1956)	2
Įvairūs asmenys	10
Vilniaus sargas latvis Alkiškių apyl. (1940-07-12)	1
Rusijos imperijos ir Latvijos kariuomenės Rėzeknės IX pėstininkų pulkas	190
Įvairūs pavieniai asmenys ir grupės	111
Atvirlaiškiai	8
Iš viso	633

tifikuoti⁹⁶. Ši medžiaga turėtų dominti Lietuvos latvių bendruomenių ir latviškų evangelikų liuteronų parapijų istorijos tyrėjus. Rinkinyje gausu Alkiškių (lat. *Eltišķu baznīca*, vok. *Alkischek, Alkischki*) parapijos kunigo Rauskinio (1902–1979/1933–1979) gyvenimo epizodų – nuo pradžios mokyklos Mazsalacoje 1913–1916 m. iki karinės tarnybos (vyr. leitenanto, 1922–1929) Latvijos Respublikos kariuomenės Rėzeknės IX pėstininkų pulke (iš viso 232 vnt.). Jos gerokai papildo informaciją apie šį Latvijos karinį darinį⁹⁷. Rinkinyje taip pat yra užfiksuoti Akmenės–Kruopių krašto (Akmenės, Al-

⁹⁶ Konsultavo Kęstutis Pulokas (Lietuvos Reformacijos istorijos ir kultūros draugijos valdybos narys), kun. doc. habil. dr. Darius Petkūnas, kun. Vaidas Klesevičius, kraštiečių, inžinierė Rasma Krūmiņa-Balklava (Ryga), kun. Guntis Kalme, Iveta Kalme (Latvijos ELB konsistorijos archyvarė) ir kt.

⁹⁷ *Ņem, Tēvzeme, tavs esmu viss!*: 9. Rėzeknes kājnieku pulkam – 100 = *Бери, Отчизна, я весь твой!*: κ 100-летию 9-ого Резекненского пехотного полка = *Take me, Fatherland, I am all yours!*: 100th anniversary of the 9th Rėzekne infantry regiment, albuma sastādītāji Kaspars Strods, Anna Līpenīte, Rėzekne: Latgales kultūrvēstures muzejs, 2019.

8 iliustracija. Alkiškių evangelikų liuteronų konfirmantų eiseną iš mokyklos į bažnyčią. Priekyje kunigas Gustavas Rauskinis, mokyklos vedėjas, mokytojas, kantorius Fricis Krūminis, horizonte – Alkiškių kaimas ir senkapiai (kalvelė). Nežinomo autoriaus nuotrauka (ŠAM, f. 20, ap. 3, b. 2, l. 102)

kiškių II, Bambalų, Ramučių, Menčių) latvių mokyklos mokytojai ir mokiniai, valstybinių ir kt. švenčių akimirkos (pavyzdžiui, 1936 ir 1938 m. Lietuvos nepriklausomybės 20-mečio minėjimas vasario 16 dieną). Taip pat gausu Saunorių dvaro (Salnorių, vok. *Sawnary*, lat. *Salnāri*, nuo 1838 m. buvo pagrindinė Šiaulių ELB parapijos kunigų rezidencija) ir čia veikusių konfirmantų vasaros mokyklų (iliustracija Nr. 8), kasdienio gyvenimo, ūkio darbų, švenčių akimirkų (1935–1939). Rinkinyje yra nemažai Alkiškių bažnyčios interjero (naujas altorius ir sakykla įrengti 1934 m.) ir eksterjero, liturginių reikmenų, joje tarnavusių kunigų (Distono, Jeskės, Švagerio) originalių ir reprodukuotų nuotraukų. Taip pat užfiksuota ir filijų (Joniškio, Mažeikių, Radviliškio, Žagarės) bei gretimų parapijų (Žeimelio ir Pakruojo filijos), bendruomenių (Alkiškių, Daunoravos) kasdienio ir dvasinio gyvenimo akimirkų: parapijiečių krikšto, konfirmacijų (pavyzdžiui, Joniškio 1936, 1938–1939), jungtvių ir laidotuvių (pavyzdžiui, Žagarės malūnininko A. E. Zygelio), pamaldų, bažnytinių ir kapinų švenčių (Alkiškiai), aukštų, garbių svečių (Lietuvos ELB latvių sinodo senjoro Eriko Leijerio, Latgalos liuteronų probsto Kārlio Irbės (1885–1966))⁹⁸ vizitų akimirkos ir kt.

⁹⁸ Gimė 1885 m. Kurše, mirė 1966 m. Rygoje, liuteronų dvasininkas (Latgalos diecezijos probstas (vyresnysis pastorius, dekanas), Balvų parapijos vadovas), politikas (Satversmės

Nemažiau svarbios ir nuotraukos apie kitas Lietuvos ELB parapijas, konsistoriją, latvių ir lietuvių sinodus, juose dirbusius kunigus (vyskupas Jonas Kalvanas vyr.). Yra keletas vaizdų su parapijiečių (Aleksandro ir Klaros Kirsių šeimos) tremties vieta Sibire (Buriatijos-Mongolijos ASSR), 1919 m. bermontininkų ir 1941 m. Antrojo pasaulinio karo pradžioje apgriautos Rygos vaizdais, Lietuvos latvių bendruomenės visuomeniniu gyvenimu (Vytauto Didžiojo universiteto latvių studentų draugijos „Sidabrenia“ senjoras Augustas Bullis).

Šiame rinkinyje yra vertingų ir paveldosaugos srities nuotraukų. Visų pirma minėtinos įvairios Lietuvos liuteronų bažnyčios (eksterjerai, interjerai ir liturginiai reikmenys). Kitose nuotraukose užfiksuotos Latvijos (Lestenė, Strutalė, Augstkalnė ir kt.), Lietuvos (Skuodas, Vanagai, Žeimelis ir kt.) evangelikų liuteronų, Romos katalikų bažnyčios (Skaistkalnė, Žagarė), miestai (Žagarė, Joniškis), dvarai (Mežuotnė), dvarininkų kapų koplyčios dvarvietėse (Eduolė), kapavietės (grafų Zubovų šeimos Medemrodėje), malūnai (Akmenė), infrastruktūros objektai (perkėla per Nemunėlį ties Skaistkalne, senieji Kauno–Šiaulių ir Kauno–Rygos plentai). Yra ir XX a. ketvirto-penkto dešimtmečio Latvijos (Aucės, Tukumo, Rėzeknės, Valkos), Lietuvos miestų ir miestelių (Biržų, Vilniaus, Papilės (1940)), Rygos įlankos lyvių pajūrio kaimų (Apšciemio) panoramų ir vaizdų. Dalis šių nuotraukų darytos XX a. šeštame-septintame dešimtmetyje keliautojo Žanio Skudros⁹⁹; tai identifikuota pagal rašyseną pieštuku ant kitos nuotraukų pusės. Tenka konstatuoti, kad šiame rinkinyje visiškai neatspindėtas pačios Šiaulių mies-

susirinkimo 1920–1922 m. ir 1-osios Saeimos deputatas 1922–1925 m.), jam atvykus į Latgalą 1911 m., suaktyvėjo liuteronų bažnyčios veikla (Latgaloje veikė tik 4 parapijos – Krustpilio, Daugpilio, Stružanų-Stirnienes, Balvų parapijos), 1913–1915 m. organizavo Balvų bažnyčios statybą.

⁹⁹ Žanis Skudra (1924–1994, chemijos technologas, sovietų politinis kalinys) studijavo Latvijos universitete, įgijęs chemijos technologo kvalifikaciją, dirbo Rygos eksperimentinėje biologinių preparatų gamykloje, kurį laiką – autobuso vairuotoju. Nuo paauglystės rinko žinias apie latvių tautos etnografinį ir religinį paveldą, sovietinės okupacijos metais parengė knygą apie Latvijai valdžios daromą žalą, knygą išleido Latvių nacionalinis frontas Stokholme. Nors ji pasirašyta slapyvardžiu, sovietiniai KGB organai Skudrą susėkė, ėmė jį persekioti. 1978 m. birželį buvo sulaukytas, apkaltinus šnipinėjimu ir tėvynės išdavimu, nuteistas 12 metų kalėjimo. Bausmę atliko Permės lageriuose, paleistas 1988 m., niekur negalėdamas įsidarbinti grįžo į gimtinę – Bileikius, dirbo kolūkio brigadoje, gyveno gimtajame Elgučių vienkiemyje, čia mirė ir buvo palaidotas kaimo kapinaitėse. Paliko nebaigtą gimtojo Bileikių kaimo istorijos rankraštį, gausią nuotraukų kolekciją, kurioje daug dabartinio Akmenės krašto vaizdų (Leopoldas Rozga, *op. cit.*, 2017-07-15, Nr. 54, p. 4; 2017-07-19, Nr. 55, p. 6; Leopoldas Rozga, „Skudra Žanis“, in: *Akmenės krašto enciklopedinis žinykas*, (2021-04-24).

to evangelikų liuteronų bendruomenės gyvenimas, nes neišlikęs (likimas nežinomas) Šiaulių bažnyčios ir Teodoro Kupferio fotoarchyvas.

Alkiškių evangelikų liuteronų bažnyčios archyvo katalogas

Alkiškių krikšto metrikų knygos

1. Krikšto metrikų knyga. *Eltišku [Alkiškių] ev. lut. draudzes dzimušo un kristito sarakstu noraksti. Iesākts: 1932. g. 1. oktobrī, Nr. 76. Pabeigts: 1937. g. 26. septembrī, Nr. 26.* Pildė Gustavas Rauskinis. Apima 1932–1937 m. laikotarpį. Viršeliai kieto kartono, violetinės spalvos, 29,9 × 21,1 cm. Numeruoti 49 lapai. Įrašai ir formuliaras – latvių kalba.
2. Krikšto metrikų knyga. *Eltišku [Alkiškių] ev. lut. draudzes dzimušo un kristito sarakstu noraksti. Iesākts: 1937. g., ar Nr. 27. Pabeigts: 1940. g. ar Nr. 26. Eltišku (Alkiškių) ev. lut. draudzes dzimušo un kristito saraksti. Sākti: 1940. g. 15/VIII, pēc civ. metrikācijas likuma ievēšanas Lietuvā). Iesākts: 1940. g., no 15/VIII, ar Nr. 1. Pabeigts: 1943. g., ar Nr. 11.* Pildė Gustavas Rauskinis. Apima 1937–1943 m. laikotarpį. Viršeliai kieto kartono, violetinės spalvos, 30 × 21,1 cm. Numeruoti 49 lapai. Įrašai ir formuliaras – latvių kalba.
3. Krikšto metrikų knyga. *Eltišku [Alkiškių] ev. lut. draudzes dzimušo un kristito saraksti. Iesākts: 1943. g., ar Nr. 12. Pabeigts: 1944. g. ar Nr. 33 Iesākts: 1955. g., ar Nr. 64. Pabeigts: 1967. g., ar Nr. 7.* Pildė Gustavas Rauskinis. Apima 1943–1944, 1955–1967 m. laikotarpį. Viršeliai kieto kartono, violetinės spalvos, 29,8 × 21,1 cm. Numeruoti 49 lapai. Įrašai ir formuliaras – latvių kalba.
4. Krikšto metrikų knyga. *Eltišku [Alkiškių] ev. lut. lat. draudzes dzimušo un kristito saraksti. Iesākts: 1967. g., ar Nr. 8. Pabeigts: 1992. g. 16. augustā, ar Nr. 15.* Pildė Gustavas Rauskinis, Edvinas Švageris ir kt. Apima 1967–1992 m. laikotarpį. Viršeliai kieto kartono, violetinės spalvos, 29,9 × 21,2 cm. Numeruoti 49 lapai. Įrašai ir formuliaras – latvių kalba.

Alkiškių santuokų metrikų knygų ir bylos

5. Santuokų metrikų knyga. *Eltišku [Alkiškių] ev.-lut. latviešu draudzes uzsaukto un laulato sarakstu noraksti par laiku no 1932. g. – 1940. g. 15. VIII.* Pildė Gustavas Rauskinis. Apima 1932–1940 m. laikotarpį. Viršeliai kieto margo kartono, rudos spalvos, 29,9 × 21,1 cm. Numeruota ir prirašyta 40 lapų. Įrašai ir formuliaras – latvių kalba.
6. Santuokų byla. *ELTIŠŲU ev.-lut. draudzes LAULĪBU LIETA par 1933., 1934. un 1935. g.g.* Apima 1933–1935 m. laikotarpį. Kartono segtuvas,

31,2 × 23,5 cm. Numeruoti 24 lapai. Formuliaras – latvių, įrašai – latvių, lietuvių kalbomis.

7. Santuokų metrikų knyga. *Elkiškių ev.-liut. parapijos sutuoktųjų sąrašai. 1940 m. (nuo 15. VIII.) – 2010.12.* Pildė Gustavas Rauskinis, Edvinas Švageris ir kt. kunigai. Apima 1940–2016 m. laikotarpį. Viršeliai kartono, juodos spalvos, 34×21,8 cm. Numeruoti 99 lapai, prirašyti 93 lapai. Formuliaras – lietuvių, įrašai – lietuvių ir latvių kalbomis.

Alkiškių mirties metrikų knygos

8. Mirimo metrikų knyga. *Elkiškių ev.-liut. parapijos mirusiųjų sąrašai. 1940 m. (nuo 15. VIII.) –* Pildė Gustavas Rauskinis. Apima 1940–1944, 1956–1971 m. laikotarpį. Viršeliai kieto kartono, juodos spalvos, 34 × 21,8 cm. Numeruoti ir prirašyti 63 lapai. Formuliaras ir įrašai – lietuvių kalba.

Joniškio filijos metrikų knygos

9. Joniškio filijos santuokų byla. *ELTIŠŲU ev.-lut. draudzes JĀNIŠĶES filijas LAULĪBU LIETA par 1935. g.* Apima 1935–1937 m. laikotarpį. Kartono segtuvas, 31,2 × 23,5 cm. Numeruoti 28 lapai. Formuliaras – latvių, įrašai – latvių, lietuvių, vokiečių kalbomis.

Žagarės filijos metrikų knygos

10. Žagarės filijos krikšto, santuokų, mirties metrikų knyga. *Elkiškių ev.-liut. parapijos Žagarės filijos. 1) gimusiųjų, 2) sutuoktųjų ir 3) mirusiųjų sąrašai 1940. m. (nuo 15.VIII) –* Pildė Gustavas Rauskinis. Apima 1940–1944 m. laikotarpį. Viršeliai kieto kartono, violetinės spalvos, 34 × 22 cm. Numeruoti 49 lapai. Įrašai ir formuliaras – lietuvių kalba.
11. Žagarės filijos santuokų byla. *ELTIŠŲU ev.-lut. draudzes ŽAGARĖS filijas LAULĪBU LIETA par 1937., 1938. un 1939. g.g.* Apima 1937–1939 m. laikotarpį. Kartono segtuvas, 31,2 × 23,5 cm. Numeruoti 48 lapai. Formuliaras – latvių, įrašai – latvių, lietuvių kalbomis.

Konfirmacijų knygos

12. Šiaulių apskr. parapijos konfirmacijų knyga. *Confirmations [...] von 1834 bis 1845.* Pildė įvairūs kunigai (tarp jų: 1842 m. Jaunaucės kunigas Johannas Andreasas Gottfriedas Bielensteinas (1782–1851), Vircavos kunigo padėjėjas Karlas Wilhelmas Eduardas Bahderis (1793–1866/1816–1843/66¹⁰⁰)). Apima 1834–1845 m. laikotarpį. Virše-

¹⁰⁰ Wilhelm Räder, *op. cit.*, p. 9.

- liai kieto margo kartono, nugarėlė rudos odos. Nenumeruoti 98 lapai, prirašyti 95 lapai. Formuliaras ir įrašai – vokiečių kalba.
13. Šiaulių apskr. parapijos konfirmacijų knyga. *Kirchen=Buch Confirmations=Register. [...] Szawelschen Kreis von 1846 bis 1858*. Pildė Aleksandras Distonas. Apima 1846–1858 m. laikotarpį. Viršeliai kieto margo kartono, pilkos spalvos, nugarėlė rudos odos. Numeruoti 145 lapai, prirašyti numeruoti 143 lapai. Formuliaras ir įrašai – vokiečių kalba.
  14. Šiaulių apskr. parapijos konfirmacijų knyga. *Kirchen=Buch Confirmations=Register. [...] Szawelschen Kreis von 1859 bis 1873*. Pildė Aleksandras Distonas. Apima 1846–1858 m. laikotarpį. Viršeliai kieto margo kartono, pilkos spalvos, nugarėlė rudos odos. Numeruoti 192 lapai, prirašyti numeruoti 191 lapai. Formuliaras ir įrašai – vokiečių kalba.
  15. Šiaulių apskr. parapijos konfirmacijų knyga. *Kirchen=Buch Confirmations=Register. Der Evangelisch=Lutherischen Gemeinde der Szawelschen Kreis von 1874 bis 1888*. Pildė Aleksandras Distonas. Apima 1874–1888 m. laikotarpį. Viršeliai kieto margo kartono, pilkos spalvos, nugarėlė rudos odos. Nenumeruota 240 lapų, prirašyti numeruoti 478 puslapiai. Formuliaras ir įrašai – vokiečių kalba.
  16. Šiaulių apskr. parapijos konfirmacijų knyga. Pildė įvairūs kunigai. Apima 1888–1901 m. laikotarpį. Viršeliai kartono, juodos spalvos, nugarėlė rudos odos. Nenumeruota 190 lapų, prirašyti numeruoti 372 puslapiai. Įrašai – vokiečių kalba.
  17. Šiaulių apskr. parapijos konfirmacijų knyga. Pildė įvairūs kunigai. Apima 1902–1912 m. laikotarpį. Viršeliai kieto margo kartono, juodos spalvos, nugarėlė rudos odos. Nenumeruoti 143 lapai, prirašyta numeruotų 280 puslapių. Įrašai – rusų, vokiečių kalbomis.
  18. Šiaulių apskr. parapijos konfirmacijų knyga. *Konfirmanden-Register der Schaulschen Gemeinde 1913–1942*. Pildė Teodoras Kupferis (iki 1940-10-20) ir Gustavas Rauskinis (nuo 1941-06-08); nuo 1933 m. padalijus parapiją buvo pildyti Šiaulių, Mažeikių, Radviliškio bažnyčių įrašai. Apima 1913–1942 m. laikotarpį. Viršeliai kieto kartono, juodos spalvos, nugarėlė juodos odos. Nenumeruota 216 lapų, prirašyta numeruotų 430 puslapių. Formuliaras – vokiečių, įrašai – vokiečių, latvių kalbomis.
  19. Šiaulių apskr. parapijos konfirmacijų alfabetinio sąrašo knyga. *Alphabetisches Register der Konfirmierten von Jahre 1834 bis*. Pildė įvairūs kunigai. Apima 1834–1919 m. laikotarpį. Viršeliai tekstile apvilktos

kartono, nugarėlė rudos odos. Nenumeruota 212 lapų, prirašyti numeruoti 382 puslapiai. Formuliaras ir įrašai – vokiečių kalba.

20. Alkiškių parapijos konfirmacijų knyga. *Eltišku ev.-lut. draudzes iesvėtīto reģistrs. 1933–2010*. Pildė Gustavas Rauskinis, Edvinas Švageris ir kt. kunigai. Apima 1933–2014 m. laikotarpį. Viršeliai kieta kartono, juodos spalvos, 36,3 × 23,5 cm. Numeruoti 94 puslapiai. Formuliaras – latvių, įrašai – latvių, lietuvių kalbomis.

Komunikantų knygos

21. Žagarės komunikantų knyga. *Žagares ev.-lut. latviešu draudzes Dievgaldnieku saraksts. Iesākta 1920 gada 1. februārī. Pabeigta: 1939. gada 31. Decembrī*. Viršeliai kieta kartono, juodos spalvos, nugarėlė ir kampai tekstilės. Numeruota ir prirašyta 90 lapų su priešlapiais. Formuliaras ir įrašai – latvių kalba.
22. Jonišchio komunikantų knyga. *Kommunikantenregister der Janischkischen Kirchen-(Kultus) Gemeinde in Kries Schaulen*. Apima 1920–1928 m. laikotarpį. Viršeliai kartono, juodos spalvos, nugarėlė ir kampai tekstilės. Numeruota ir prirašyta 100 lapų su papildomais 2 lapais. Formuliaras ir įrašai – vokiečių kalba.
23. Alkiškių komunikantų knyga. *Kommunikanten-Register der Alkischkischen Evangelisch-Lutherischen Gemeinde in den Jahren 1920*. Apima 1920–1930 m. laikotarpį. Viršeliai kartono, juodos spalvos, nugarėlė ir kampai tekstilės. Numeruoti 196 lapai, prirašyti 1–126, 141–142, 157–159, 170–171, 186 lapai su papildomais 3 lapais. Formuliaras ir įrašai – vokiečių kalba.
24. Alkiškių parapijos komunikantų sąsiuvinis. *Dievgaldnieku saraksts 2000 gada un 2001 gada*. Apima 2000–2001 m. laikotarpį. Prirašyta 12 lapų, 20,6 × 17 cm. Formuliaras ir įrašai – latvių kalba.

Posėdžių protokolų knygos

25. Šiaulių apskr. parapijos posėdžių protokolų knyga. Pildė Teodoras Kupferis ir kt. Apima 1906–1937 m. laikotarpį. Viršeliai kieta margo kartono, žalios spalvos, 36,8 × 23 cm. Numeruoti 42 lapai. Įrašai – vokiečių ir keletas – latvių kalbomis.
26. Alkiškių parapijos posėdžių protokolų knyga. *Alkišku Ev.-lut. [...] draudzes Padomes sežu protokolu grāmāta. Iesakts: 1. janv., 1956. g. – Pabeigta: ...* Pildė Gustavas Rauskinis ir kt. Apima 1956–1997 m. laikotarpį. Viršeliai kieta kartono, pilkos spalvos, 29,6 × 20,8 cm. Numeruoti 23 lapai. Formuliaras ir įrašai – latvių kalba.

Gaunamų, siunčiamų raštų ir kitų dokumentų knygos

27. Šiaulių apskr. parapijos gaunami raštai ir kiti dokumentai. *Archiv des ev.-luth. Pfarrrantes der Gemeinde Schaulen-Moscheiki / Akte Nr. 4. Rundschreiben des Ev.-luth. Konsistoriums in Litauen. Begonnen: 19. IV. 1920. Beendet: ...* Apima 1920–1938/1986 m. laikotarpį; raštai siųsti iš konsistorijos, LR Užsienio reikalų ministerijos, nurodymai kaip vesti metrikacijos bylas, dėl kitatikių laidojimo evangelikų liuteronų kapinėse, pamaldų laikymo per radiją, dėl pavardžių rašymo lietuviškai, Teodoro Kupferio rašyta (apie 1938) Šiaulių parapijos istorija (1772–1926) su Edvino Švagerio papildymu (1940–1986) (l. 173–180v). Minkšto kartono segtuvas, 33,5 × 23,5 cm. Numeruoti 187 lapai. Formuliaras – vokiečių, įrašai – vokiečių, lietuvių kalbomis.
28. Alkiškių parapijos gaunamų raštų byla. *ELTIŠKŲ Ev.-lut. draudzes IENĀKUŠIE raksti par 1934., 1935. un 1936. g.g.* Apima 1934–1936 m. laikotarpį. Kartono segtuvas, 31,2 × 23,5 cm. Numeruoti 109 lapai. Formuliaras – latvių, įrašai – latvių, lietuvių kalbomis.
29. Alkiškių parapijos gaunamų raštų byla. *ELTIŠKŲ Ev.-lut. draudzes IENĀKUŠIE raksti par 1938. gadu.* Apima 1938 m. laikotarpį. Kartono segtuvas, 31,2 × 23,5 cm. Numeruota 80 lapų. Formuliaras – latvių, įrašai – latvių, lietuvių kalbomis.
30. Alkiškių parapijos gaunamų konsistorijos raštų byla. *LIETUVAS Ev.-lut. Baznīcas KONSISTORIJAS raksti par 1933. gadu.* Apima 1933, 1941–1944 m. laikotarpį. Kartono segtuvas, 31,2 × 23,5 cm. Numeruoti 54 lapai. Formuliaras – latvių, įrašai – lietuvių, latvių, vokiečių kalbomis.
31. Alkiškių parapijos gaunamų konsistorijos raštų byla. *LIETUVAS Ev.-lut. Baznīcas KONSISTORIJAS raksti par 1937. un 1938. g.g.* Apima 1937–1938 m. laikotarpį; yra archyvo (nuo 1824/34) sąrašas (l. 20–23). Kartono segtuvas, 31,2 × 23,5 cm. Numeruoti 69 lapai. Formuliaras – latvių, įrašai – lietuvių kalbomis.
32. Alkiškių parapijos gaunamų konsistorijos raštų byla. *LIETUVAS Ev.-lut. Baznīcas KONSISTORIJAS raksti par 1940. gadu.* Apima 1940 m. laikotarpį; yra lapas su 1939 m. pamaldų grafiku (l. 5). Kartono segtuvas, 31,2 × 23,5 cm. Numeruotas 41 lapas. Formuliaras – latvių, įrašai – lietuvių, latvių kalbomis.
33. Alkiškių parapijos gauti laiškai, pažymos, raštai, projektai. *Alkiški. Dažādi raksti līdz 1979 gadam.* Apima 1800–1980 m. laikotarpį; išrašai dėl krikšto (1958–1980, tarp jų Nartaučių k. 1958), raštai dėl bažnyčios

- remonto (1971), susirašinėjimas su kunigais (Skuodo ir kt.), konsistorija (1963–1976), Gustavo Rauskinio biografija, sveikinimai bažnyčios 100 metų jubiliejaus proga (1961), Tryškių bažnyčios aprašymas ir ketinimai ją nugriauti (1954), Žeimelio bažnyčios patikros aktas, Skuodo bažnyčios istorija ir kunigų sąrašai (1950), konvertito istorija (1940), raštas dėl mūrinio namo su sklypu Mintaujos–Fabrikų g. sankryžoje dovanojimo bažnyčiai Šiauliuose (1800), Kuršėnų bažnyčios projektas (1900) ir kt. Kartono segtuvas, 31,2 × 23,5 cm. Numeruoti 76 lapai. Formuliaras – latvių, įrašai – lietuvių, latvių, rusų kalbomis.
34. Šiaulių apskr. parapijos siunčiamų raštų knyga. *Missiv der ausgefertigten Schreiben aus dem Evangelischen Lutherischen Pfarramt der Gemeinde Schaulen aus der Jahren 1918 – 25 Sept. 1924*. Apima 1918–1924 m. laikotarpį; yra 1917 m. parapijos bažnyčių, filijų, koplyčių, Saunorių klebonijos aprašymai, dvarų sąrašas, pajamos ir parapijiečių skaičius, kita statistika (p. 15–19), lapas su 1924 m. pamaldų grafiku. Viršeliai kieto margo kartono, rudos spalvos, nugarėlė tekstilės, 33,5 × 21,5 cm. Numeruota 200 puslapių. Formuliaras ir įrašai – vokiečių kalba.
35. Alkiškių parapijos siunčiamų raštų registracijos knyga. *Eltišku Ev.-lut. draudzes izejošo rakstu grāmata. Iesākta 1935. g.* Apima 1935–1944 m. laikotarpį. Viršeliai kieto kartono, juodos spalvos, nugarėlė ir kampai rudos tekstilės, 37 × 24 cm. Numeruoti 226 puslapiai. Formuliaras ir įrašai – latvių kalba.
36. Šiaulių apskr. parapijos siunčiamų raštų registracijos knyga. *Missiv der ausgefertigten Schreiben aus dem Evangelischen-Lutherischen Pfarramt der Schaulischen Kirchspiels aus der [...] von 18. Juli 1936*. Apima 1936–1941 m. laikotarpį. Viršeliai margo kartono, rudos spalvos, nugarėlė tekstilės, 33,8 × 22 cm. Numeruotas 91 lapas. Formuliaras – vokiečių, įrašai – vokiečių, lietuvių kalbomis.
37. Alkiškių parapijos siunčiamų raštų registracijos knyga. *Eltišku ev.-lut. [...] draudzes izejošo rakstu grāmata. Iesākts: [...] 1956. g. Pabeigta*. Apima 1956–1973 m. laikotarpį. Viršeliai kieto margo kartono, mėlynos spalvos, nugarėlė tekstilės. Numeruoti 24 lapai. Formuliaras – latvių, įrašai – latvių, lietuvių kalbomis.

Įvairūs

38. Saunorių klebonijos dokumentai. *ELTIŠKU Ev.-lut. draudzes SALNĀRU mācītāja muižas zemes iznomāšanas LĪGUMI. Draudzes Pado-
mes Protokoli, zemes korborešanas raksti, u.c. / laikā no 1922. g. – 1941. g.*

- (*ieskaitot*). Apima 1922–1941 m. laikotarpį. Kartono segtuvas, 31,2 × 23,5 cm. Numeruoti 38 lapai. Formuliaras ir įrašai – latvių kalba.
39. Į liuteronybę perėjusių Joniškio ir Žagarės filijų dokumentai. *Dokumenti par pārnākušiem no citām ticībām Ev.-lut. ticībā / arī no JANIŠĶES un ŽAGARES fil. / par 1934–1942. g.g. lieskait./*. Apima 1934–1942 m. laikotarpį. Kartono segtuvas, 31,2 × 23,5 cm. Numeruoti 88 lapai. Formuliaras ir įrašai – latvių kalba.
40. Šiaulių apskr. evangelikų liuteronų parapijos kronikos vertimo mašinraštis (kopija per kalnę). *Šauļu evanģeliski-luteriskās draudzes hronika, kuru iesācis rakstīt 1866. gadā Šauļu evanģeliski-luteriskais aprinča mācītājs, Aleksandrs Dāvids Emanuels Distons, tolaik draudzes mācītājs. Uz Eltišķu ev.-lut. latviešu draudzes mācītāja G. Rauskiņa ierosinājumu un lūgumu šo hroniku no oriģināla vācu valodas latviešu valodā tulkojis mācītājs Haralds Kalniņš – Rīga, 1961. gadā*. Iš vokiečių į latvių kalbą vertė Haroldas Kalninis. Apima 1772–1937 m. laikotarpį. Mašinraštis su tarpais tekste (neiššifruoti vietovardžiai ir asmenvardžiai), 28,8 × 20,5 cm. Numeruoti 48 lapai. Formuliaras ir tekstas – latvių kalba.
41. Šiaulių apskr. parapijos pajamų-išlaidų (juodraštinė) knyga. Apima 1926–1937 m. laikotarpį. Viršeliai kieto margo kartono, juodos spalvos, nugarėlė ir kampai tekstilės. Numeruoti ir prirašyti 82 lapai. Įrašai – vokiečių kalba.
42. Šiaulių parapijos dokumentai. *Šauļu Ev.-lut. lat. Draudze*. Apima 1957–1988 m. laikotarpį; 1973–1988 m. pajamų-išlaidų žiniaraščiai, 1972 m. „dvidešimtuko“ sąrašai, Skuodo ir Šiaulių (1979) komitetas, 1957 m. Šiaulių bendruomenės sąrašas, telegramos, 1958–1962 m. gaunami raštai. Kartono segtuvas, 31,5 × 23,5 cm. Numeruoti 52 lapai. Formuliaras – latvių, raštai – lietuvių, latvių, rusų kalbomis.

LMAVB (buv. ŠAM) rinkinys (f. 37)

43. Šiaulių apskr. parapijos raštai (siųsti kunigo Konrado Šulco iš Šiaulių). *Probst-Archiv Zuschickten aus Schaulen 1830 bis 1841*. Apima 1830–1841 m. laikotarpį; apyskaitos, statistinės žinios apie Šiaulių parapijos 1833–1840 m. ir visos Vilniaus apygardos 16 parapijų 1840 m. (Vilniaus, Kauno, Kėdainių, Tauragės, Kretingos, Skuodo, Šiaulių (ki taip vad. Saunorių), Žeimelio, Biržų, Gardino, Noidorfo-Noibrovo¹⁰¹,

¹⁰¹ Noidorfo (vok. *Neudorf*) – Noibrovo (vok. *Neubrow*) protestantų olandų ir vokiečių kolonija įsikūrė 1617 m. prie Bugo, LDK, Bresto vaivadijoje, egzistavo iki 1940 m., kaimų pavadinimai 1928 m. pakeisti: *Neydorf* į *Mościce Dolne* (dab. Lenkija), *Neybruch* į *Mościce Górne*.

Bialystoko (Gardino gub.), Minsko, Slucko, Mogiliovo, Polocko) apie krikštą, santuokas ir mirtis, siųstos Kuršo konsistorijos Vilniaus konsistorijos patarėjui. Numeruota 180 lapų. Formuliaras ir tekstas – vokiečių kalba. LMAVB, f. 37, b. 2660.

44. Šiaulių apskr. parapijos raštai (siųsti kunigų Konrado Šulco, Aleksandro Distono iš Saunorių (*Sawnary*) dvaro-klebonijos, Šiaulių). *Probst-Archiv Zuschickten aus Schaulen 1841 bis 1853*. Apima 1841–1851 m. laikotarpį; 1841–1848 m. apyskaitos, statistinės lentelės apie Šiaulių parapijos ir visos Vilniaus apygardos 16 parapijų krikštą, santuokas, mirtis, konfirmaciją, siųstos Kuršo konsistorijos Vilniaus apygardos probstui Georgui Gilbertui. Numeruota 217 lapų. Formuliaras ir tekstas – vokiečių kalba. LMAVB, f. 37, b. 2661.

Akmenės krašto muziejus

45. Gaunamų raštų byla. *Officielle Papiere für das Jahr 1856*. Apima 1856 m. laikotarpį; krikšto, santuokų ir kt. išrašai, Šiaulių kalėjimo liuteronų tikėjimo kalinių sąrašas. Segtuvas, 36 × 24,6 cm. Numeruoti 85 lapai. Formuliaras – vokiečių, įrašai – vokiečių, rusų, latvių kalbomis. AkKM, Nr. Is-124.
46. Gaunamų raštų byla. *Officielle Papiere für das Jahr 1862*. Apima 1862 m. laikotarpį; krikšto, santuokų ir kt. išrašai, testamentų nuorašai. Segtuvas, 37 × 25,2 cm. Numeruoti 66 lapai. Formuliaras – vokiečių, įrašai – vokiečių, rusų, latvių kalbomis. AkKM, Nr. Is-126.
47. Gaunamų raštų byla. *Archiv des ev.-luth. Pfarramtes der Gemeinde Schaulen-Moscheiki. Akte Nr. 15. Geburtsscheine. Begonnen: 4.X.1863. Beendet: 19.III.1939*. Apima 1863–1937 m. laikotarpį; krikšto, santuokų ir kt. išrašai. Minkšto kartono segtuvas, 35,2 × 23,1 cm. Numeruoti 302 lapai. Formuliaras – vokiečių, įrašai – vokiečių, rusų, latvių, lietuvių kalbomis. AkKM, Nr. Is-125.
48. Gaunamų raštų byla. *Archiv des ev.-luth. Pfarramtes der Gemeinde Schaulen-Moscheiki. Akte Nr. 16. Proklamations-scheine. Begonnen: 26.XII.1907. Beendet: 01.XI.1938*. Apima 1907–1938 m. laikotarpį; krikšto, santuokų ir kt. išrašai. Minkšto kartono segtuvas, 36 × 23,4 cm. Numeruoti 188 lapai. Formuliaras – vokiečių, įrašai – vokiečių, rusų, latvių, lietuvių k. AkKM, Nr. Is-122.

Lietuvos liuteronų bažnyčių albumas (1957) (AELBA)

49. Lietuvoje veikusiu liuteronų bažnyčių albumas (1957), dedikuotas Gustavui Rauskiniui 25-erių ordinacijos metų proga. Yra 27 Lietuvoje

veikusią bažnyčių ir maldos namų nuotraukos: Būtingės, Sartininkų (medinio namo), Priekulės (laikinos ir senosios bokšto), Klaipėdos, Kintų (mūrinių namų), Alkiškių, Sudargo (medinio namo), Batakių, Skirsnemunės, Šilutės, Švėkšnos, Tauragės, Saugų, Vyžu, Ramučių, Pašišų, Žeimelio, Biržų (griuvėsių), Nidos, Plikių, Skaudvilės, Skuodo, Kretingos, Lauksargių, Katyčių (mūrinio namo), Vanagų, Žemaičių Naumiesčio. Dedicacija latvių kalba: *Eltišķu baznīca. „Mīļš mūsu Dieva nams Svētu ritu staigājams...“ Kā sveiciens un veltījums Eltišķu draudzes mācītājam Gustavam Rauskiņam viņa 25 gadu ordinācijas jubilejas svētkos 15.IX.1957. Lietuvas Ev.-lut. Baznīcas konsistorija. Viršeliai rudos dirbtinēs odos, lapai žalio kartono, 33,8 × 25,1 cm.*

Santrumpos

- AELBA – Alkiškių evangelikų liuteronų bažnyčios archyvas
- AkKM – Akmenės krašto muziejus
- ELB – Evangelikų Liuteronų Bažnyčia
- LNA – Latvijos nacionalinis archyvas
- LVVA – Latvijos valstybės istorijos archyvas
- LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas
- LMAVB – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
- RKB – Romos Katalikų Bažnyčia
- ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus

Priedas

1 priedas. Šiaulių (Alkiškių) evangelikų liuteronų bažnyčios archyvo sudėtis, 1937-08-26, sudarė Gustavas Rauskinis, parengė Ernestas Vasiliauskas (in: *AELBA*, I. 20–23; žr. katalogą šiame straipsnyje Nr. 31, p. 291)

Eil. Nr.	Bylos pavadinimas	Sen. eil. Nr.	Metai	
1.	Kunigų savišalpos kasos statutai ir dokumentai	1.	1892–1893	–
2.	Konsistorijos aplinkraščiai ir įsakymai	2.	1838–1839	–
3.	Konfirmantų sąrašas	3.	1861–1864	6500–5914
4.	---	4.	1881–1884	4957–6024
5.	---	5.	1884–1888	6025–5045
6.	---	6.	1888–1891	5046–2915
7.	---	7.	1891–1894	2916–8960
8.	---	8.	1895–1898	1–4151
9.	---	9.	1899–1901	5350–7684
10.	---	10.	1902–1903	1–62
11.	Leidžiamų raštų knyga	11.	1824–1831	1–36
12.	---	12.	1832–1837	1–129
13.	---	13.	1838–1845	1–113
14.	---	14.	1846–1875	1–414
15.	---	15.	1875–1897	415–604
16.	---	16.	1898–1908	1–904
17.	---	17.	1909–1914	1–440
18.	---	18.	1914–1917	441–132
19.	---	19.	1924–1929	681–646
20.	Kasos knyga	20.	1868–1916	
21.	Konsistorijos įsakymai	21.	1824–1828	
22.	---	22.	1829–1832	
23.	---	23.	1833–1835	
24.	---	24.	1836–1837	

25.	---	25.	1840–1841	
26.	---	26.	1842–1844	
27.	---	27.	1845–1846	
28.	---	28.	1849–1850	
29.	---	29.	1851–1853	
30.	---	30.	1854–1856	
31.	---	31.	1858–1862	
32.	---	32.	1862–1864	
33.	---	33.	1865–1868	
34.	---	34.	1869–1873	
35.	---	35.	1874–1877	
36.	---	36.	1878–1881	
37.	---	37.	1882–1884	
38.	---	38.	1885–1890	
39.	---	39.	1891–1895	
40.	Parapijos narių reg. sąrašai	40.	1922–1923	
41.	Įvairių atžymėjimų byla	41.		
42.	Jungtusių leidimai	42.	1842–1844	
43.	Įvairių 1909 m. raštų byla	43.	1909–1912	
44.	--- 1913	44.	1913–1914	
45.	--- 1914	45.	1914–1915	
46.	Komunijos byla	46.	1912–1913	
47.	---	47.	1914–1915	
48.	Joniškio parapijos kasos knyga	48.	1860–1913	
49.	Jungtusių leidimai	49.	1830–1831	
50.	---	50.	1832–1833	
51.	Įvairių protokolų byla	51.	1827–1828	
52.	Įvairių pinig. raštų byla	52.	1813–1816	
53.	Jungtusių leidimų byla	53.	1837–1838	
54.	---	54.	1839–1840	

55.	Gautų raštų byla	55.	1833–1850	
56.	---	56.	1854–1857	
87.	---	87.	1858–1861	
58.	---	58.	1862–1865	
59.	---	59.	1866–1871	
60.	---	60.	1872–1880	
61.	---	61.	1881–1887	
62.	Jungtuvių leidimai	62.	1841–1842	
63.	---	63.	1834–1835	
64.	---	64.	1836–1837	
65.	---	65.	1827–1829	
66.	Konsistorijos raštai	66.	1896–1902	
67.	Įvairių raštų byla	67.	1896–1902	
68.	---	68.	1848–1850	
69.	Įsakymai ir aplinkraščiai	69.	1866–1868	
70.	Gauti raštai	70.	1824 ir kt.	
71.	Įvairių metų komunikantų sąrašas	71.	–	
72.	Elkiškių bažnyčios statybos sąmatos ir kiti raštai	72.	1865	
73.	Protokolų knyga	21.	1931–1937	46
74.	---	22.	1922–1931	45
75.	Parapijų pasidalinimo byla	8.	1927–1930	2
76.	Turto sąrašas	18.		5
77.	Įvairių metų sinodų protokolai	16.		77
78.	Buvusio tarybos nario B. Švagero suklastotų kvitų byla	15.		94
79.	Aukų lapai aukoms sinodui	14.	1926	29
80.	Įvairių raštų byla	13.	1927	8
81.	Aukų lapai įvairioms aukoms	13a.	1932	6
82.	Kapinių aptvėrimo byla	12.	1921–1930	8

83.	Parapijos įgaliojimų rinkimų protokolai	11.	1924–1925	40
84.	Revizijos komisijos protokolai	10.	1925–1935	33
85.	Naujų kapinių steigimo raštai	9.	1923–1929	19
86.	Raštai parapijos tarybai	20	1928–1930	19
87.	Par. įgaliotinių rinkimų prot.	19.	1928	39
88.	Tarybos protokolų originalai	5.	1934–1935	47
89.	Parapijos susirinkimų protokolai	6.	1923–1933	46
90.	Parapijos įgaliotinių rinkimų protokolai	7.	1933	44
91.	Tarybos gauti raštai 1931 m.	2.	1931	25
92.	--- 1932 m.	3.	1932	30
93.	--- 1933 m.	4.	1933	16
94.	--- 1934 m.	5.	1934	54
95.	--- 1935 m.	6.	1935	28
96.	--- 1936 m.	7.	1936	26
97.	Leidžiamųjų raštų knyga	26.	1925–1936	30
98.	Gautų raštų knyga	26a.	1924–1936	32
99.	Kasos pajamų orderių 12 knygelių šakn.		1924–1936	
100.	--- išlaidų --- 10 ---		1925–1936	
101.	Kapinių varpo pajamų orderių knygutės šaknelė		1932–1935	100
102.	Parduotų iš kapinių medžių raštai	4.	1930	6
103.	Tarybos gauti 1930 m. raštai	1.	1930	46
104.	76 įvairių bažnytinių mokesčių rinkliavų ir aukų kvitų knygelių šaknelės			
105.	Gimusių, konfirmuotų, sutuoktų ir mirusių asmenų sąrašai 1824–1833 m.	–	1824–1833	1–76
106.	Gimusių asmenų sąrašai 1834–1837 m.	–	1834–1837	1–272

107.	-- 1838–1841	–	1838–1841	1–229
108.	-- 1842–1846	–	1842–1846	1–38
109.	-- 1846–1853	–	1846–1853	39–217
110.	-- 1853–1862	–	1853–1862	218–103
111.	-- 1862–1868		1862–1868	104–299
112.	-- 1868–1874		1874–1882	300–196
113.	-- 1874–1882		1874–1882	197–26
114.	-- 1882–1887		1882–1887	27–110
115.	-- 1887–1892		1887–1892	111–351
116.	Gimusių asmenų sąrašas		1893–1899	1–321
117.	--		1900–1911	1–232
118.	--		1912–1927	1–145
119.	--		1928–1932	1–100
120.	--		1933–1936	1–43
121.	Gimusių asmenų alfabeto rodyklė		1824–1911	
122.	--		1912–1936	
123.	Sutuoktų asmenų sąrašai		1834–1844	1–59
124.	--		1845–1854	1–19
125.	--		1854–1867	20–25
126.	--		1867–1871	26–100
127.	--		1871–1880	26–100
128.	--		1881–1889	1–105
129.	--		1889–1897	106–80
130.	--		1897–1910	81–71
131.	--		1911–1927	1–85
132.	Eltiškių --		1928–1932	26
133.	--		1933–1936	14
134.	Mirusių asmenų sąrašai		1834–1844	1–27
135.	--		1845–1855	1–149
136.	--		1855–1869	150–290

137.	---		1839–1881	291–128
138.	---		1881–1892	129–218
139.	---		1893–1904	230–194
140.	---		1905–1927	1–130
141.	---		1928–1930	1–101
142.	Eltiškių ---		1931–1932	26
143.	---		1933–1936	26
144.	Žagarės filijos gimusių, sutuoktų ir mirusių asmenų sąrašai		1933–1936	20
145.	Joniškio ---		1933–1936	23
146.	Mirusių asmenų alfabeto registas		1824–1910	–
147.	---		1911–1936	–
148.	Konfirmantų alfabeto registas		1834–1920	
149.	---		1921–1924	
150.	Konfirmantų sąrašas		1834–1845	1–140
151.	---		1846–1858	1–129
152.	---		1859–1873	1–213
153.	---		1874–1888	1–163
154.	---		1888–1901	164–177
155.	---		1902–1912	1–194
	Konfirmantų sąrašai 1913–1932 m. randasi pas Kupferį			
156.	Išsiųstų raštų knyga		1918–1924	1–680
	--- 1924–1932 m. X 31 d. pas Kupferį			
157.	---		1932–1934	1–1063
158.	[Elkiškių] komunikantų sąrašas		1920–1929	1–326
159.	Eltiškių ---		1929–1935	1–631
160.	Jāniškes ---		1920–1926	1–500
161.	---		1926–1933	501–438

162.	Išnešiojamų raštų knyga		1932–1938	31
163.	---		1935–1936	2
164.	Eltiškių, Žagarės ir Joniško parapijų bažnytinė kronika		1932–1936	100
165.	Išeinamų raštų knyga		1935–1936	28
166.	Elkiškių parapijos gimimo metrikai		1937	
167.	--- jungtusių ---		1937	
168.	--- mirusiųjų ---		1937	
169.	Joniškio filijos gimusių, sutuoktų ir mirusių asmenų metrikai		1937	
170.	Žagarės filijos gimusių, sutuoktų ir mirusių asmenų metrikai		1937	
171.	Leidžiamų raštų knyga		1937	
172.	Išnešiojamų raštų knyga		1937	
173.	Bažnytinė kronika		1937	
174.	Konfirmantų knyga		1937	
175.	Konfirmantų knyga		1937	
176.	Gautų raštų byla		1937	
177.	Kapinių knyga		1937	
178.	Kasos pajamų orderiai ir dokumentai		1937	
179.	--- išlaidų ---		1937	
180.	Kasos knyga		1937	

2 priedas. 1924 m. Šiaulių evangelikų liuteronų parapijos pamaldų sąrašas, iš latvių kalbos vertė Ernestas Vasiliauskas (in: *ŠAM*, f. 20, ap. 3, b. 1, l. 2)

Mėnuo	Šiauliai	Alkiškiai	Žagarė	Joniškis	Mažeikiai	
Sausis	6 d. vokiečių-latvių kalbomis	27 d. latvių kalba	13 d. latvių kalba	20 d. latvių kalba	20 d. latvių-vokiečių kalbomis	1 d. Kursėnai , vokiečių-latvių kalbomis
Vasaris	3 d. latvių-vokiečių kalbomis	24 d. latvių kalba	17 d. latvių kalba	10 d. latvių konfirmacija	10 d. latvių-vokiečių kalbomis	2 d. Pabalvė , vokiečių-latvių kalbomis
Kovas	2 d. vokiečių-latvių kalbomis	25 d. latvių kalba	16 d. latvių kalba; 30 d. vokiečių-latvių kalbomis	12 d. latvių kalba	23 d. latvių-vokiečių kalbomis	9 d. Radviliškis , latvių-vokiečių kalbomis
Balandis	6 d. latvių-vokiečių kalbomis; 17 d. vokiečių-latvių kalbomis	13 d. latvių konfirmacija; 21 d. latvių kalba	20 d. latvių konfirmacija	18 d. latvių-vokiečių kalbomis; 27 d. vokiečių-latvių kalbomis	22 d. latvių-vokiečių kalbomis	
Gegužė	4 d. latvių-vokiečių kalbomis	18 d. latvių kalba; 29 d. vokiečių-latvių kalbomis	11 d. latvių-vokiečių kalbomis	25 d. latvių kalba	25 d. latvių-vokiečių kalbomis	
Birželis	8 d. vokiečių-latvių kalbomis	24 d. latvių kalba	10 d. latvių kalba	9 d. latvių kalba	22 d. latvių-vokiečių kalbomis	1 d. Kursėnai , latvių-vokiečių kalbomis; 15 d. Pabalvė , vokiečių-latvių kalbomis; 29 d. Radviliškis , vokiečių-latvių kalbomis

Liepa	6 d. latvių-vokiečių kalbomis	27 d. latvių-vokiečių kalbomis; vokiečių konfirmacija	13 d. vokiečių-latvių kalbomis	20 d. latvių-vokiečių kalbomis	20 d. latvių-vokiečių kalbomis	
Rugpjūtis	3 d. latvių-vokiečių kalbomis; vokiečių konfirmacija	17 d. latvių kalba	10 d. latvių kalba	24 d. latvių kalba	20 d. latvių-vokiečių kalbomis	15 d. Kuršėnai , vokiečių-latvių kalbomis; 16 d. Pabalvė , vokiečių-latvių kalbomis; 30 d. Viekšniai , latvių-vokiečių kalbomis
Rugsėjis	7 d. latvių-vokiečių kalbomis	21 d. latvių kalba	14 d. latvių-vokiečių kalbomis	28 d. latvių-vokiečių kalbomis	28 d. latvių-vokiečių kalbomis	28 d. Radviliškis , latvių-vokiečių kalbomis
Spalis	12 d. vokiečių-latvių kalbomis	5 d. latvių kalba; 31 d. latvių kalba	19 d. latvių kalba	26 d. latvių kalba	26 d. latvių-vokiečių kalbomis	
Lapkritis	2 d. latvių-vokiečių kalbomis; latvių konfirmacija	30 d. latvių kalba	9 d. latvių kalba	16 d. latvių kalba	23 d. latvių-vokiečių kalbomis	1 d. Kuršėnai , latvių-vokiečių kalbomis
Gruodis	12 d. vokiečių-latvių kalbomis; 28 d. latvių-vokiečių kalbomis	25 d. latvių kalba; 31 d. latvių kalba	14 d. latvių kalba; 26 d. latvių kalba	21 d. latvių kalba; 27 d. latvių kalba	29 d. latvių kalba	8 d. Radviliškis , vokiečių-latvių kalbomis

Pastabos:

Pamaldos prasideda 10 val., antrosios – 12 val.

Konfirmuojami vaikai renkasi į mokymus: 1) **klebonijoje** – vasario 18 d., berniukai – kovo 17 d., konfirmacija balandžio 13 d. – **Alkiškių** bažnyčioje ir balandžio 20 d. – **Žagarės** bažnyčioje; 2) **Joniškyje** – sausio 21 d., konfirmacija – vasario 10 d.; 3) **Šiauliuose** – spalio 13 d., konfirmacija – lapkričio 2 d.

Biliūniškiuose būsiu sausio 2 d., **Vegeriuose** – sausio 15 d. ir liepos 2 d., **Šakynoje** – birželio 7 d. ir spalio 11 d.

Žagarėje priėmimo valandos – šeštadieniais prieš Joniškio sekmadienius.

Klebonijoje priėmimo valandos – ketvirtadieniais ir penktadieniais.

Kunigas **T. Kupferis**

3 priedas. Alkiškių, Žagarės ir Jonišio evangelikų liuteronų latvių parapijų 1939 m. pamaldų sąrašas, iš latvių kalbos vertė Ernestas Vasiliauskas (in: *ŠAM*, f. 20, ap. 3, b. 1, l. 3)

Mėnuo	Alkiškiai	Žagarė	Joniškis	Pastabos
Sausis	6 d., 29 d.	15 d.	22 d.	
Vasaris	16 d. Valstybės šventė; 26 d.	5 d.	19 d.	18 d. Biliuniškiai
Kovas	1 d. Pelenų trečiadienis; 26 d.	12 d.	19 d.	
Balandis	6 d., 16 val. Šventoji vakarienė; 7 d. penktadienis 9 d., 5.30 ir 10.30 val.; 30 d.	2 d., 16 d.	10 d. 30 d. vok.	
Gegužė	14 d. Motinos diena; 18 d. vokiečių kalba; 30 d.	29 d. konfirmacija (ir Motinos diena)	28 d. konfirmacija (ir Motinos diena)	7 d. Vegeriai; 21 d. Šakyna
Birželis	4 d., 24 d.	4 d. vokiečių kalba; 18 d.	11 d.	
Liepa	16 d. konfirmacija; 30 d. (ryte bažnyčioje. 15 val. kapų šventė)	23 d.	2 d. kapų šventė Jonišio kapinėse	9 d. 11 val. jaunimo diena Saunoriuose (būtinai dalyvavimas Alkiškių parapijos konfirmantams).
Rugpjūtis	19 d. (šeštadienio 18.30 Komunija); 20 d.	6 d. (ryte bažnyčioje. Vakare kapinėse kapų šventė, su žvakelėmis)	13 d.	15 d. Auksučių kapų šventė, 11 val.
Rugsėjis	3 d., 24 d.	17 d.	10 d.	30 d. Klykoliai
Spalis	15 d. Pjūties padėkos šventė; 31 d. Reformacijos šventė	1 d. Pjūties padėkos šventė	8 d. Pjūties padėkos šventė; 22 d. vokiečių kalba	

Lapkritis	5 d.; 26 d. Mirusiųjų paminėjimo diena	19 d.	12 d.	
Gruodis	3 d.; 24 d. 16 val. vakarelis prie eglutės; 31 d. 17 val. vakarelis prie eglutės ir Komunija	17 d.; 26 d. 15 val. popietė prie eglutės	10 d.; 25 d. 15 val. popietė prie eglutės	

Nurodytas pamaldas vokiečių kalba laiko senj. kun. Th. Kupferis.

Konfirmacijos mokymai **Alkiškių** ir **Žagarės** parapijos vaikams Saunorių dvare prasideda sausio 30 d., 11 val. ryto; **Joniškio** (*Jāniškē*) parapijos vaikams **Joniškyje** – sausio 31 d. 10 val. ryto.

Registruojant santuoką, jaunas ir jaunoji privalo turėti pasus, taip pat ir krikštijant vaikus būtina pateikti krikštijamų vaikų tėvų pasus.

Tam kad tvarkingai Valstybinei statistikos valdybai pateikti duomenis apie mirusiuosius, tuomet mirusieji registruojami pas kunigą Alkiškių parapijoje per 7 dienas nuo mirties, o Žagarės ir Joniškio parapijose po mirties per sekančias pamaldas sekmadieniais. Būtina pateikti mirusiojo pasą.

Pamaldos visose bažnyčiose prasideda 10.30 val., išskyrus tas, kurių pradžia nurodyta aukščiau.

Atliekant bet kokį sandorį reikia turėti su savimi kvitą už parapijai sumokėtus mokesčius.

Pašto siuntinius adresuoti: **Paštas Kruopiai**, Saunorių dv. (Saunorių (*Salnāru*) klebonijoje taip pat yra ir telefonas – **Kruopiai 13**).

Priėmimo valandos Saunorių klebonijoje antradieniais tarp 9–4 val. dieną.

Alkiškių (*Eltišķu*) ev.-liut. parapijos administratorius:

kunigas G. Rauskinis (*G. Rauskiņš*).

THE EVANGELICAL LUTHERAN PARISH OF ŠIAULIAI (ALKIŠKIAI) AND ITS ARCHIVES

Summary

The Evangelical Lutheran parish of Šiauliai province (Ger., *das Kirchspiel Schawli, Schaulen; die Schaulenschen Evangelisch-Lutherischen Gemeinde*) was established in the early nineteenth century; from 1832 to 1919, it was subordinate to Vilnius diocese of the consistory of Courland (Ger., *Probstei Wilna, Wilnaschen Diöcese, Wilnaschen Bezirk*). Its development reflects the general trends in the development of Lithuanian Lutheran churches in the nineteenth and twentieth century. From the middle of the seventeenth century onwards (especially after 1795) the Baltic Germans (*Deutschbalten*) of the Duchy of Courland and Semigallia began to buy manors in northern Lithuania. In this way, a number of closed Evangelical Lutheran communities were evolved as early as in the first half of the seventeenth to the nineteenth centuries on the estates owned by the Lutherans (Daunorava, Eglesiai, Vismantai, and elsewhere). There arose an opportunity and the need to establish houses of prayer primarily in the center of the county, Šiauliai (1793, 1800), and later in other towns; initially, these prayer houses were usually set up in private residences. In the nineteenth century, new Evangelical Lutheran cemeteries were also established on the outskirts of towns (Šiauliai, Joniškis, Žagarė), next to churches (Alkiškiai), or in villages (Nartaučiai, Degučiai, Juodžiai, Bileikiai, Vismantsai, and others); as many as 18 of these cemeteries were mentioned in 1841.

From its foundation in 1793/1800 until its closure in 1944, the church of Šiauliai had the rights of an Evangelical Lutheran parish center and was assigned to serve the large Šiauliai district (150 square miles). As the congregation and the communities grew, the German estates also needed new stone churches: in 1848, one was built in Joniškis, in 1848–1850 in Žagarė, in 1851–1854 in Šiauliai, in 1860–1865 in Alkiškiai, in 1908–1911 in Mažeikiai, and in 1909–1910 in Radviliškis.

In 1933, after the arrival of the officer priest Gustavs Rauskiņš from Latvia, the large parish was divided into the parishes of Šiauliai (with the filial churches of Mažeikiai, Radviliškis, Kuršėnai, and Pabalvė) and Alkiškiai (with the filial churches of Joniškis, Žagarė, and the parish rectory in Saunoriai). Until 1932, the parish was served by one priest so services were usually held once or twice a month in each church, mostly in Latvian, and twice or four times a year in German, with the exception of Šiauliai and Mažeikiai: here services were held throughout the year in both languages, Latvian and German, and once to four times a year in both languages in the smaller filial churches and chapels.

The management of archives of the Evangelical Lutheran churches was based on very different principles than those of the Roman Catholic churches. Conrad Schulz (1801–1842), who took office in 1824, started keeping the parish archives in

an orderly manner. The inventory of the church archive compiled in 1937 shows that the Alkiškiai church had 180 files at that time, the oldest of which date back to 1824. The documents, registers of baptisms, marriages, and deaths, confirmation books, etc. in Šiauliai (Alkiškiai) parish were mainly filled in German (1834–1891, 1905–1940) and less in Russian (1892–1904). After the arrival of Gustavs Rauskiņš in 1933, the use of Latvian was introduced, and, of course, fairly large numbers of the documents sent and received from 1919 were also filled in Lithuanian. The chronicle of the Šiauliai parish, which was also written in accordance with an established procedure (in 1866, priest Alexander Diston (1812–1905) started systematising it), is an invaluable source for researching the history of the parish and of the Evangelical Lutheran communities. The German original has not been found yet. The keeping of registry records (baptisms, marriages, and deaths) and confirmation books began in 1834.

The archive of the Alkiškiai church contains a rich collection of several thousand photographs covering the period from the end of the nineteenth century to 1990. A part of it (633 items) was selected and digitised at the 'Aušra' Museum in Šiauliai. This material should be of interest to the scholars in the history of Latvian communities and Latvian Evangelical Lutheran parishes in Lithuania. It contains numerous episodes from the life of priest Gustavs Rauskiņš (1902–1979; was a priest from 1933 to 1979) of the parish of the Alkiškiai church (Latvian, *Eltišķu baznīca*, Ger. *Alkischek*, *Alkischki*): from Mazsalaca elementary school 1913 to 1916, during his ministry, and during his military service in the army of the Republic of Latvia in the Ninth Infantry Regiment in Rēzekne. The collection of photographs contains valuable photo-documents for Lithuanian and Latvian heritage conservation, as well as photographs of Latvian and Lithuanian heritage sites taken by the local historian Žanis Skudra (1924–1994) during his travels in the 1950s and the 1960s.

KATALIKŲ BAŽNYČIOS IR KOPLYČIOS LIETUVOJE: STATISTINĖ ANALIZĖ

DARIUS LIUTIKAS

Įvadas. Straipsnyje analizuojami pagrindiniai statistiniai duomenys apie Lietuvos katalikų bažnyčias ir koplyčias. Didžiausias dėmesys skiriamas Lietuvos bažnyčių ir koplyčių duomenų analizei po 1990 m., tai yra atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Nors tai yra tradicinė religijų geografijos¹ tema, tačiau moksliniu požiūriu Lietuvoje praktiškai netyrinėta. Lietuvos mokslininkai, daugiausia istorikai, didžiausią dėmesį skyrė ankstesnių Katalikų Bažnyčios laikotarpių analizei Lietuvoje.

Katalikų bažnyčių tinklo ir pastatymų dinamiką amžių tėkmėje analizavo Jurgis Gimbutas (1970)², Jerzy Ochmański (1972)³, Grzegorz Błaszczak (1993)⁴, Mečislovas Jučas (2005, 2007)⁵, taip pat Mindaugas Paknys (2003, 2006)⁶, Regina Laukaitytė (2010)⁷, Alfredas Bumblauskas ir Mangirdas Bumblauskas (2018)⁸ ir kt. Dažniausiai minėtų autorių analizė apėmė

¹ Chris C. Park, *Sacred Worlds: An Introduction to Geography and Religion*, London and New York: Routledge, 2002, p. 207–211.

² Jurgis Gimbutas, „Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika“, in: *Lietuvos katalikų mokslo akademijos metraštis*, Roma, 1970, t. V, p. 215–259.

³ Jerzy Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu: Ustrój i uposażenie*, Poznań: Uniwersytet im. A. Mickiewicza, 1972.

⁴ Grzegorz Błaszczak, *Diecezja Żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku: Ustrój*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1993.

⁵ Mečislovas Jučas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96; Mečislovas Jučas, *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2007.

⁶ Mindaugas Paknys, *Mecenatystės reiškinyje XVII a. LDK: Bažnytinės architektūros užsąkymai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003; Mindaugas Paknys, „Ankstyvasis LDK krikščionėjimo laikotarpis: XIV a. pabaiga – XVI a. vidurys“, in: *Krikščionybė Lietuvoje istorija*, sudarytojas Vytautas Ališauskas, Vilnius: Aidai, 2006.

⁷ Regina Laukaitytė, *Lietuvos bažnyčios vokiečių okupacijos metais (1941–1944)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2010.

⁸ Alfredas Bumblauskas, Mangirdas Bumblauskas, *Žemaitijos krikštas: Christianizacijos procesas XV–XVII amžiuje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018.

įvairius istorinius teritorinius vienetus, pavyzdžiui, vyskupijų ribas, lietuvių etnines žemes, Lietuvos teritoriją ankstesniais istoriniais laikotarpiais. Bronius Kviklys⁹ Čikagoje 1980–1987 m. išleistoje šešių tomų knygų serijoje pateikė Lietuvos bažnyčių ir koplyčių aprašymus. Tam tikrų duomenų apie bažnyčių skaičių Antrojo pasaulinio karo metais ir sovietmečiu galime rasti Arūno Streikaus¹⁰ darbuose. Darius Liutikas (2014) atliko religinės paskirties objektų išsidėstymo Lietuvos kraštovaizdyje apžvalgą¹¹, analizavo vienuolynų tinklo istorinę raidą¹². Katalikų bažnyčių istorinius titulus tyrinėjo Mindaugas Paknys (2005)¹³, o Katalikų Bažnyčios laikotarpį nuo 1988 iki 2013 m. išsamiai aprašė Paulius Subačius (2016)¹⁴. Tačiau ypač trūksta tyrimų, analizuojančių katalikų bažnyčių ir/ar koplyčių skaičių dabartinėje Lietuvos teritorijoje per trisdešimties metų atkurtos nepriklausomybės laikotarpį.

Pristatant dabartinę situaciją, dažniausiai remiamasi Lietuvos statistikos departamento¹⁵ ar *Katalikų žinyno*¹⁶ informacija. Plačiau šiuose šaltiniuose pateikiama informacija ir jų kokybė aptariama šio straipsnio skyriuje „Bažnyčių ir koplyčių skaičius“. Čia tik svarbu akcentuoti, kad Lietuvos statistikos departamentas iki 2016 m. teikė statistiką apie veikiančius maldos namus (bažnyčias be koplyčių). Informacija buvo surenkama iš pačių religinių bendruomenių. *Katalikų žinyne* pateikiamas sąrašas Lietuvos bažnyčių, apibendrinti skaičiai parapijų, neparapiinių bažnyčių ir koplyčių. Tačiau *Katalikų žinyno* pateikiamoje informacijoje daug įvairių netikslumų, ten pateikiama informacija surinkta iš įvairių šaltinių ir nesiremia aiškia metodika, pristatoma daug neišsamios ir dalinės informacijos (ypač apie katalikų koplyčias).

⁹ Bronius Kviklys, *Lietuvos bažnyčios = Churches of Lithuania*, t. 1–6, Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1980–1987.

¹⁰ Arūnas Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002.

¹¹ Darius Liutikas, „Religinių objektų Lietuvoje geografinių vietų analizė“, in: *Geografijos metraštis*, Vilnius, 2014, t. 47, p. 103–117.

¹² Darius Liutikas, „Vienuolynų tinklas Lietuvoje: istorinė raida“, in: *Soter*, Kaunas, 2019, Nr. 70 (98), p. 45–66.

¹³ Mindaugas Paknys, „Šventųjų kultai LDK XV–XVII a. pradžioje“, in: *Šventieji vyrai, Šventosios moterys: Šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.*, sudarytojas Mindaugas Paknys, Vilnius: Aidai, 2005, p. 15–102.

¹⁴ Paulius Subačius, *Dvidešimt penkeri religinės laisvės metai, 1988–2013: Krikščionys Lietuvos visuomenėje po Atgimimo*, t. 1–2, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2016.

¹⁵ *Lietuvos statistika*, in: <https://osp.stat.gov.lt> (2020-12-27).

¹⁶ Metinis leidinys, šiame straipsnyje: *Katalikų žinynas 2020*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2019.

Šio straipsnio tikslas – remiantis atlikta analize pristatyti ir įvertinti naujausius Romos Katalikų Bažnyčios statistinius duomenis, susijusius su Lietuvos bažnyčiomis ir koplyčiomis. Straipsnyje remiamasi autoriaus sudaryto 1310 Lietuvos katalikų bažnyčių ir koplyčių duomenų rinkiniu¹⁷. Straipsnyje aptariami ir analizuojami statistiniai duomenys, susiję su bažnyčių ir koplyčių skaičiumi, rūšimis, pasiskirstymu konkrečiuose teritoriniuose vienetuose (dekanatuose, vyskupijose, savivaldybėse), bažnyčių ir koplyčių titulais. Taip pat analizuojama susisteminta informacija apie bažnyčių ir koplyčių pastatymo amžių ir metus, bažnyčių sunaikinimus nuo 1941 m. Kiti duomenų rinkinyje surinkti duomenys bus analizuojami kituose darbuose.

Metodika. Straipsnyje naudoti tyrimo metodai: analizės, sintezės, palyginamasis, diagramų sudarymo. Pagrindinis tyrimo metodas yra autoriaus sudaryto Lietuvos katalikų bažnyčių ir koplyčių duomenų rinkinio analizė. Ši susistemintą ir metodiškai sutvarkytą duomenų rinkinį sudaro pagrindinė informacija apie Lietuvos katalikų bažnyčias ir koplyčias. Duomenų rinkinyje pagal atskirus požymius surinkta informacija apie 1310 Lietuvos katalikų bažnyčias ir koplyčias. Pagrindiniai išskirti ir analizei galimi požymiai yra šie: geografinė vietovė, savivaldybės teritorija (miestas ir/ar rajonas), priklausymas konkrečiai vyskupijai ir dekanatui, bažnyčios ar koplyčios titulas (jei suteiktas). Taip pat surinkta informacija apie atskiruose pastatuose esančių bažnyčių ir koplyčių pastatymo amžių ir metus, architektūrinius duomenis (architektūrinis stilius, statybinė medžiaga (mūrinė ar medinė), išorinio fasado spalva, bokštų ir bokštelių skaičius). Papildomai surinkta informacija apie pastatytų Lietuvos katalikų koplyčių erdvinę vietą (kapinėse, kitoje gyvenvietės ar gamtinėje vietoje) arba pastato, jei koplyčia įrengta kitos paskirties pastate, pirminę ir/ar pagrindinę funkciją (pavyzdžiui, kultūros namai, socialinės globos namai, ligoninė, pataisos namai, rekolekčių namai ir pan.). Taip pat surinkta informacija apie Lietuvos bažnyčių sunaikinimus (sugriovimus) nuo 1941 iki 2020 m. Duomenų rinkinys buvo sudarytas *Microsoft Excel* programa, tad jį visuomet galima pildyti naujais duomenimis. Informacija rinkta 2020 m. rugsėjo-gruodžio mėn. Duomenų rinkinio sukūrimo data: 2021 m. sausio 1 d.

Pagrindiniai informacijos šaltiniai, sudarant Lietuvos katalikų bažnyčių ir koplyčių duomenų rinkinį, buvo šie:

¹⁷ Darius Liutikas, *Lietuvos katalikų bažnyčių ir koplyčių duomenų rinkinys*, 2021-01-01, Vilnius: Lietuvos piligrimų bendrija.

- arkivyskupijų ir vyskupijų oficialiuose interneto tinklalapiuose pateikiama informacija¹⁸;
- *Annuario Pontificio 2019*¹⁹;
- *Katalikų žinynas 2020*²⁰;
- Kazio Misiaus ir Romualdo Šinkūno *Lietuvos katalikų bažnyčios* (1993)²¹;
- kiti interneto šaltiniai (pavyzdžiui, atskirų parapijų tinklalapiai, savivaldybių ir turizmo informacijos centrų duomenys, ligoninių ir globos įstaigų duomenys, koplyčių ir bažnyčių aprašymai²², informaciniai pranešimai apie naujai pašventintas koplyčias);
- autoriaus surinkta vizualinė ir faktinė informacija (bažnyčių ir koplyčių fotonuotraukos, iš seniūnijų, vienuolijų, piligrimų centrų ir kitų institucijų surinkta informacija).

Pagrindinės duomenų rinkinyje naudojamos sąvokos – parapija, dekanatas, vyskupija, bažnyčia ir koplyčia. Parapijos sąvoka vartojama klasikine prasme, tai yra parapija apibrėžiama kaip „mažiausias krikščionių Bažnyčių administracinis teritorinis vienetas ir jam priklausantys tikintieji – parapijiečiai“²³. Kelios greta esančios parapijos sudaro dekanatą, o keli dekanatai – vyskupiją. 1997 m. įkūrus Šiaulių vyskupiją, iš viso Lietuvoje yra 7 vyskupijos. Savo statusu vyskupijai taip pat prilygsta Lietuvos kariuomenės ordinariatas, įsteigtas 2000 m.

Bažnyčios sąvoka vartojama apibrėžiant katalikų maldos namus. Duomenų rinkinyje išskiriame parapines bažnyčias ir neparapines bažnyčias (fi-

¹⁸ Vilniaus arkivyskupija, *Parapijos*, in: <https://www.vilnensis.lt/parapijos>, (2021-01-08); Kauno arkivyskupija, *Dekanatai ir parapijos*, in: <https://kaunoarkivyskupija.lt/?id=9>, (2021-01-08); Telšių vyskupija, *Dekanatai ir parapijos*, in: <https://telsiuvyskupija.lt/dekanatai>, (2021-01-08); Šiaulių vyskupija, *Parapijų sąrašas*, in: <http://siauliuvyskupija.lt/dekanatai-ir-parapijos-2/parapiju-sarasas>, (2021-01-08); Kaišiadorių vyskupija, *Dekanatai ir parapijos*, in: <https://kaisiadorys.lcn.lt/dekanatai>, (2021-01-08); Vilkaviškio vyskupija, *Dekanatai ir parapijos*, in: <http://vilkaviskio vyskupija.lt/dekanatai-ir-parapijos>, (2021-01-08); Panevėžio vyskupija, *Parapijos*, in: <https://www.panevezio vyskupija.lt/parapijos>, (2021-01-08).

¹⁹ *Annuario Pontificio 2019*, Citta Del Vaticano, 2019.

²⁰ *Katalikų žinynas 2020*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2019.

²¹ Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios: Žinynas*, Vilnius: Pradai, 1993.

²² Edvinas Giedrimas, *Lietuvos katalikų bažnyčios ir koplyčios*, in: https://lietuvai.lt/wiki/Lietuvos_katalik%C5%B3_ba%C5%BEny%C4%8Dios, (2021-01-08); šiuose aprašymuose daug informacijos perkelta iš: Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *op. cit.*

²³ „Parapija“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, in: <https://www.vle.lt/straipsnis/parapija>, (2021-01-12).

lijas ir rektoratus). Ne visos Lietuvos katalikų parapijos turi bažnyčias. Kai kurių parapijų pagrindiniai maldos namai yra koplyčios. Į duomenų rinkinį įtrauktos visos Lietuvos bažnyčios (parapinės, filijinės ir rektoratai).

Koplyčia – kolektyvinėms religinėms apeigoms atlikti skirta erdvė, pastatyta kaip atskiras savarankiškas pastatas ar įrengta kitame pastate. Koplyčios – tai dažniausiai patalpos su altoriumi, gali būti ir bažnyčios ar vienuolyno dalis ar priestatas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija* (2020) koplyčią apibrėžia kaip „nedidelį krikščionių sakralinį pastatą; bažnyčios priestatą arba patalpą su altoriumi (kartais ir vargonų chorą), skirtą religinėms apeigoms, dažniausiai Mišioms, atlikti“²⁴. Denis R. McNamara trumpame apibrėžime koplyčią apibrėžia kaip „mažesnę bažnyčią ar bažnyčios dalį, dažniausiai skirtą specialiam tikslui ar naudojimui“²⁵.

Lietuvoje yra gausu įvairių tipų koplyčių ir koplytėlių, todėl būtina aiškiai įvardyti kriterijus, pagal kuriuos į duomenų rinkinį koplyčios įtrauktos. Pagrindiniai kriterijai koplyčios įtraukimui į duomenų rinkinį buvo šie:

- koplyčios, pastatytos kaip atskiri pastatai, skirtos religinėms apeigoms atlikti. Nors tokios koplyčios yra įvairių dydžių, dažniausiai jos turi keturias sienas ir duris. Jose gali tilpti nuo keleto iki kelių šimtų žmonių;
- kituose ne religinės paskirties pastatuose įrengtos koplyčios turi turėti atskirą erdvę su altoriumi, kitus katalikiškus atributus (pavyzdžiui, religinius paveikslus), reikalingus sakralios erdvės sukūrimui;
- koplyčios yra viešos (pavyzdžiui, kapinių, miestelių koplyčios) ar skirtos konkrečiai grupei žmonių, bendruomenei (pavyzdžiui, slaugos namų koplyčios, pataisos namų koplyčios, vienuolijų koplyčios, ligoninių koplyčios);
- koplyčiose nustatytu dažnumu (bent kartą per metus) vyksta religinės apeigos. Jei pastatyta koplyčia šiuo metu nenaudojama, joje religinės apeigos vyko anksčiau ir gali būti bet kada atnaujintos. Tokiu atveju koplyčios pastatas ar erdvė neturi būti apleista, jame išlaikyta sakrali vidaus erdvė. Kitose pastatuose įrengtos koplyčios neturi būti naudojamos ne religinei paskirčiai (pavyzdžiui, nėra

²⁴ „Koplyčia“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, in: <https://www.vle.lt/straipsnis/koplycia>, (2021-01-12).

²⁵ Denis R. McNamara, *How to Read Churches?: A Cash Curse in Ecclesiastical Architecture*, New York: Rizzoli, 2017, p. 246.

rekonstruotos į aptarnavimo ar pagalbines funkcijas atliekančias patalpas);

- koplyčios nėra bažnyčios architektūrinio ar sakralinio komplekso dalis (pavyzdžiui, bažnyčių pastatuose esančios koplyčios, bažnyčių šventoriuose ar šalia jų esančios koplyčios).

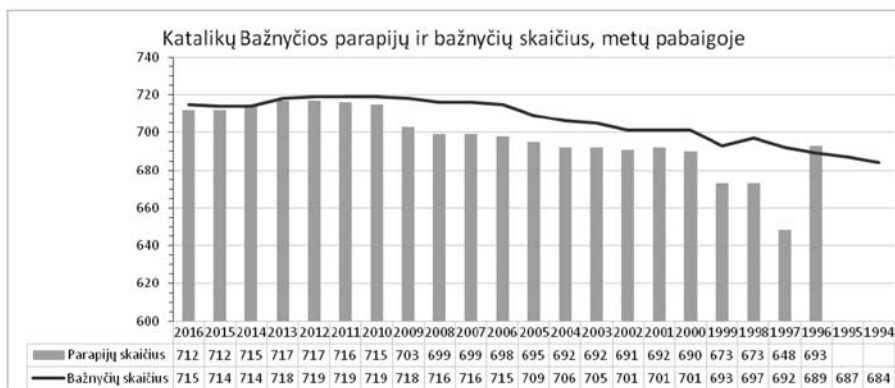
Atsižvelgus į šiuos kriterijus, į duomenų rinkinį neįtrauktos šios koplyčios:

- atviro tipo lauko koplyčios (pavyzdžiui, Kryžių kalno koplyčia, Dūkštelėlių koplyčia, Išlaužo kapinių koplyčia, Olakalnio koplyčia ir kt.);
- pakelės ar kapinių koplytėlės, koplytstulpiai (pavyzdžiui, Narvydžių kaimo (Skuodo r.) koplytėlė, Užgirėlio Šv. Jono koplytėlė, Gargždėlių kapinių medinė koplytėlė ir pan.);
- kapinių koplyčios – mauzoliejai, kurių pagrindinė funkcija memorialinė ir jos netarnauja kaip religinių apeigų atlikimo vieta (pavyzdžiui, Raguvėlės koplyčia, Punžionių Konaževskių šeimos koplyčia, Daumantiškių koplyčia ir kt.);
- apleistos, apgriuvusios, beveik sunykusios ar neįrengtos koplyčios (pavyzdžiui, Grybėnų koplyčia, Digrių koplyčia, Pilionių koplyčia, Pavirinčių dvaro koplyčia, Pociūnų dvarvietės koplyčia ir kt.);
- architektūriniam ar sakraliniam kompleksui priklausančios koplyčios (pavyzdžiui, Vilniaus, Beržoro, Veprių kalvarijų, Žemaičių Kalvarijos koplyčios-kryžiaus kelio stotys, Vilniaus arkikatedros Šv. Kazimiero koplyčia, Rokiškio Šv. Juozapo koplyčia, Alsėdžių bažnyčios šventoriaus koplyčia, Kruopių kapinių koplyčia, Buivydžių Šv. Florijono koplyčia ir kt.);
- koplyčios-kaulinyčios (pavyzdžiui, Šėtos bažnyčios šventoriuje, Stakliškių bažnyčios šventoriuje ir kt.);
- sandėliais paverstos kapinių koplyčios (pavyzdžiui, Vaiguvos kapinių koplyčia, Stačiūnų kapinių koplyčia);
- butuose ir namuose įrengtos privačios koplyčios, skirtos jų savininkų dvasiniams poreikiams.

Bažnyčių ir koplyčių skaičius. 1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, įvairūs šaltiniai daugiausia duomenų pateikia apie Lietuvos katalikų bažnyčias. 1991 m. Valstybiniame leidybos centre Vilniuje išleistas Lietuvos katalikų bažnyčios žemėlapis. Šiame žemėlapyje pažymėtos 636 veikiančios katalikų bažnyčios. Atskirais simboliais žemėlapyje pažymėtos mūrinės ir medinės bažnyčios, taip pat bažnyčios su dviem ir daugiau bokštų, vienu bokštu ir be bokšto. Iš žemėlapio galime sužinoti, kokios bažnyčios buvo

pripažintos architektūros paminklais ir kur buvo vyskupijų bei dekanatų sąlyginės ribos.

1993 m. išleista Kazio Misiaus ir Romualdo Šinkūno knyga *Lietuvos katalikų bažnyčios: Žinynas*. Joje autoriai trumpai aprašė 678 tuo metu Lietuvoje veikusias katalikų bažnyčias. Šis enciklopedinio pobūdžio leidinys taip pat trumpai supažindino su Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorija, vyskupijų susiformavimu. Leidinyje pateikti bažnyčių aprašymai iki dabar naudojami įvairiuose spausdintuose tekstuose ir internetiniuose puslapiuose (*Vikipedijoje*, parapijų istorijos aprašymuose, turistinių objektų aprašymuose ir kt.).

1 diagrama. Lietuvos katalikų parapijų ir bažnyčių skaičius 1994–2016 m. (Šaltinis: Statistikos departamentas)

Lietuvos statistikos departamentas nuo 1994 iki 2016 m. pateikdavo duomenis apie Lietuvos Katalikų Bažnyčios parapijas ir maldos namų (bažnyčių) skaičių. Duomenis Statistikos departamentas imdavo iš *Katalikų kalendoriaus-žinyno*, vėliau iš Lietuvos vyskupų konferencijos. Į šią statistiką nebuvo įtrauktos koplyčios²⁶. Duomenys pateikiami vyskupijų lygmeniu. Nuo 2017 m. Lietuvos statistikos departamentas pateikia duomenis tik apie įregistruotas religines organizacijas (bendruomenes, bendrijas ir kt.). Romos Katalikų įregistruotų religinių bendruomenių ir bendrijų 2000 m. buvo 810, 2010 m. – 875, 2019 m. – 902²⁷.

Lietuvos vyskupų konferencijos leidinys *Katalikų kalendorius-žinynas* buvo leidžiamas 1991–1998 m. Nuo 1999 m. leidykla *Katalikų pasaulio leidi-*

²⁶ *Bažnyčių skaičius metų pabaigoje ir Parapijų skaičius metų pabaigoje*, in: *Lietuvos statistikos departamentas*, in: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize>, (2021-01-14).

²⁷ *Įregistruotos religinės organizacijos*, in: *Lietuvos statistikos departamentas*, in: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize>, (2021-01-14).

niai kasmet leidžia *Katalikų žinyną*. Jame pateikiama įvairių duomenų apie Katalikų Bažnyčią Lietuvoje, arkivyskupijas ir vyskupijas, kunigus, bažnyčias, vienuolijas, kitas katalikiškas organizacijas. Duomenys renkami iš Lietuvos vyskupų konferencijos, arkivyskupijų ir vyskupijų kurių, vienuolių vyresniųjų. Leidinyje pateikiama ir Lietuvos bažnyčių rodyklė. Nors iš šio leidinio informaciją naudoja daugelis kitų duomenų apie Romos Katalikų Bažnyčią Lietuvoje skleidėjų, tačiau pastebima, kad pats leidinys nėra parengtas kokybiškai. Renkant informaciją nesivadovaujama aiškiais metodinėmis nuostatomis, gauta informacija ir duomenys nepatikrinami, todėl atsiranda tokių klaidų, kaip netikslių administracinių ir geografinių nuorodų, sumaišytų pavadinimų, neįtrauktų organizacijų ir bendrijų. Pavyzdžiui, *Katalikų žinyno 2020 metų leidime*²⁸ Rietavo savivaldybės bažnyčios priskiriamos Plungės rajonui, o Pagėgių – Šilutės rajonui, prie organizacijų ir draugijų sąrašo neįtrauktos piligrimų bendrijos ir organizacijos, dalis skautų organizacijų ir pan. Tačiau didžiausias leidinio trūkumas pastebėtas skaičiuojant katalikiškas koplyčias. Pavyzdžiui, leidėjai apibendrinami duomenis 2019 m. pabaigoje suskaičiavo 708 katalikų parapijas bei kapelionatus ir tik 315 neparapinių bažnyčių, rektoratų ir koplyčių²⁹. Į šiuos skaičiavimus nepateko beveik pusė ligoninių, kapinių, slaugos namų ir kitų veikiančių katalikiškų koplyčių. Leidinio rengėjai taip pat neišskiria galutinio bažnyčių ir koplyčių skaičiaus, neatnaujina leidinio pabaigoje pateikiamos Lietuvos bažnyčių rodyklės.

Vatikano leidžiami kasmetiniai *Annuario Pontificio* pateikia kontaktinės informacijos apie kardinolus, vyskupus, kunigus, turinčius monsinjoro titulą, Romos kurijos tarnybas, Šventojo Sosto diplomatinės misijas, katalikiškas akademines institucijas ir pan. Nemažą dalį šio leidinio sudaro statistinė informacija apie vyskupijas. Be kontaktinės informacijos taip pat pateikiama informacija apie vyskupijų plotą, bendrą gyventojų skaičių ir katalikų skaičių, parapijų ir bažnyčių skaičių, kunigus ir diakonus, seminaristus, vyrų ir moterų religinių institutų, mokslo institutų skaičių, labdaros institucijas ir krikštijimų skaičių. *Annuario Pontificio 2019* leidime pateiktas Lietuvos katalikiškų parapijų skaičius 2018 m. sausio 1 d. (692 parapijos, neskaičiuojant kariuomenės ordinariato kapelionatų)³⁰.

²⁸ *Katalikų žinynas 2020*.

²⁹ *Ibid.*, p. 302–303.

³⁰ *Annuario Pontificio 2019*, Citta Del Vaticano, 2019; duomenys apie kiekvieną vyskupiją pateikiami atskirai.

Leidykla *Terra Publica* 2010–2013 m. išleido keturių Lietuvos vyskupijų (Kauno, Vilkaviškio, Kaišiadorių ir Panevėžio) bažnyčių aprašymus iliustruotose žinynuose³¹. Nepaisant kai kurių pasitaikančių klaidų ir netikslumų³², šiuose žinynuose galima rasti nemažai istorinių faktų, bažnyčių išorės ir vidaus interjero nuotraukų. Tačiau šiuose leidiniuose daugiau dėmesio skirta patiems aprašymams, statistinė informacija pateikiama minimali (pavyzdžiui, pateiktas tik parapijų skaičius vyskupijose), neaprašytos vyskupijose esančios koplyčios.

2014–2017 m. išleistas teminių žemėlapių rinkinys – *Lietuvos nacionalinis atlasas*. Šis atlasas sudarytas Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos užsakymu. Atlaso t. II³³ pateikti katalikų ir evangelikų bažnyčių, taip pat vienuolynų tinklo žemėlapiai XVI–XVII a., katalikų bažnyčių ir kitų krikščioniškų bei nekrikščioniškų konfesijų maldos namų ir katalikų vienuolynų žemėlapiai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje bei religinių bendruomenių žemėlapiai tarpukario Lietuvoje ir sovietmečiu. Atlaso t. III³⁴ pateikti Katalikų Bažnyčios provincijų ir dekanatų Lietuvoje žemėlapis, maldos namų ir katalikiškos piligrimystės vietų žemėlapis.

Yra ir įvairių privačių iniciatyvų suregistruoti visas Lietuvos katalikų bažnyčias ir koplyčias. Algirdas A. ir Elena Biretos tinklalapyje *sakralas.lt* publikuoja jų 1999–2013 m. surinktą informaciją apie Lietuvoje esančius maldos namus, koplyčias ir koplytėles, pakelės kryžius³⁵. Į jų sąrašus patenka ne tik katalikų bažnyčios, bet ir kitų konfesijų maldos namai, mauzoliejinės koplyčios kapinėse, koplytėlės šventoriuose ir pakelėse. Tačiau autoriai nefiksuoja kitose patalpose, pavyzdžiui, kultūros namuose, ligoninėse, pensionatuose ar globos namuose esančių koplyčių. Autoriai taip pat sugrupavo ir pristatė 852 Lietuvos katalikų bažnyčių ir koplyčių titulus.

³¹ *Kauno arkivyskupijos bažnyčios*, redaktorė Danguolė Kandrotienė, Kaunas: Terra Publica, 2010; *Vilkaviškio vyskupijos bažnyčios*, redaktorė Danguolė Kandrotienė, Kaunas: Terra Publica, 2011; *Panevėžio vyskupijos bažnyčios*, redaktorė Danguolė Kandrotienė, Kaunas: Terra Publica, 2012; *Kaišiadorių vyskupijos bažnyčios*, tekstų autorius Rolandas Gustaitis, Kaunas: Terra Publica, 2013.

³² Vaida Kamuntavičienė, Rec.: „Kauno arkivyskupijos bažnyčios“, in: *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, p. 251–255.

³³ *Lietuvos nacionalinis atlasas*, t. II, Vilnius: Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos, 2016.

³⁴ *Lietuvos nacionalinis atlasas*, t. III, Vilnius: Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos, 2017.

³⁵ Algirdas A. ir Elena Biretos, *Lietuvos sakralas ir ne tik...*, in: <http://www.sakralas.lt>, (2021-01-14).

Pagal šio straipsnio autoriaus sudaryto duomenų rinkinio duomenis 1 lentelėje yra pateiktas katalikų bažnyčių ir koplyčių skaičius atskiruose dekanatuose ir vyskupijose. Kaip minėta, ne visos Lietuvos parapijos turi parapines bažnyčias. Iš 693 parapijų (neskaičiuojant 15 kariuomenės kapelionatų) parapines bažnyčias turi 672 parapijos. Pamaldos vyksta trijose pastatytose parapijų koplyčiose (Kaune Šilainiuose, Karmėlavoje ir Marijampolės Šv. Jono Pauliaus II parapijose) bei 13 parapiinių koplyčių, kurios įrengtos įvairiuose pastatuose. Dar dvi parapijos – Kauno Šv. Apaštalo Jokūbo, priklausanti Vilkaviškio vyskupijai, ir Vegerių Šv. Jurgio, priklausanti Telšių vyskupijai, – neturi nei bažnyčių, nei koplyčių. 2020 m. prasidėjo bažnyčios statyba Vidmantų Šv. Jono Krikštytojo parapijoje (Kretingos r.). Dabar maldos namai toje parapijoje yra įsikūrę buvusioje pradinėje mokykloje. Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad Telšių vyskupijos Kretingalės (Klaipėdos r.), Juodkrantės (Neringos sav.) ir Rukų (Pagėgių sav.) parapijų tikintieji meldžiasi evangelikų liuteronų bažnyčiose.

Lietuvoje yra 46 neparapinės bažnyčios ir rektoratai. Duomenų rinkinyje Vilniaus Švč. Trejybės graikų apeigų katalikų bažnyčia priskirta parapinėms bažnyčioms, nes ši bazilijonų bendruomenė yra įregistravusi ir parapiją. 6 bažnyčios (buvę maldos namai) šiuo metu naudojamos kultūros ir meno reikmėms. Tai Vilniaus Šv. Kotrynos bažnyčia (koncertų ir parodų erdvė) ir Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia (Bažnytinio paveldo muziejus), Stelmužės Viešpaties Jėzaus Kryžiaus bažnyčia (Bažnytinio meno muziejus), senoji Zapyškio bažnyčia (parodų ir koncertų erdvė), Sasnavos senoji bažnyčia (parodų erdvė), kuri 2011 m. buvo atkurta Rumšiškių liaudies buities muziejuje, ir Sintautų medinė laikinoji bažnyčia (Antano Tatarės muziejus). Penkių istorinių Lietuvos bažnyčių pastatai šiuo metu nenaudojami arba ruošiami galimam panaudojimui ateityje. Tai Vilniaus Šv. Diakono Stepono, Švč. Jėzaus Širdies (vizitiečių), Šv. Jurgio, Viešpaties Dangun Žengimo (misionierių) ir Palendrių Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos bažnyčios.

Neskaičiuojant vienuolynų ir vienuolinių namų, Lietuvoje pastatyta arba tikinčiųjų poreikiams kitose pastatuose įrengtos 448 koplyčios. Į šį skaičių patenka ir 3 kunigų seminarijų koplyčios (Kaune, Telšiuose ir Vilniuje) bei 2 kariuomenės ordinariato koplyčios (Šv. Anzelmo koplyčia Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijoje, Šv. Martyno koplyčia Tauragėje). Rukloje Šv. Mišios taip pat vyksta mokomojo pulko salėje. Kartais net nurodoma, kad Rukloje yra trečia kariuomenės ordinariato koplyčia³⁶. Dar 7 ko-

³⁶ Lietuvos kariuomenės ordinariatas, in: <https://www.ordinariatas.lt/lietuvos-kariuomenes-ordinariatas.html>, (2021-01-15).

plyčios naudojamos ne religiniams, o kultūriniais poreikiams. Buvusioje Trakų dominikonų vienuolyno koplyčioje Pusiasalio pilies teritorijoje veikia sakralinio meno ekspozicija, Kernavės medinėje koplyčioje yra liaudies meno muziejus, Nemajūnų kapinių koplyčioje saugomi kryžiai, yra nedidelė ekspozicija apie dvarininką Stanislovą Moravskį. Žemaičių Kalvarijos Atminties koplyčia pastatyta senosios bažnyčios vietoje, joje yra atminimo lenta su žmonių pavardėmis, kurie gynė Žemaičių Kalvariją sovietmečiu nuo sunaikinimo. Jukiškės koplyčioje (Švenčionių r.) eksponuojami tautodailės darbai, o Didžiokų koplyčioje (Molėtų r.) organizuojamos įvairios parodos ir kiti kultūriniai renginiai. Kaip daugiafunkcinis kultūros centras veikia ir Anykščių senųjų kapinių koplyčia, virš kurios 1985 m. buvo įrengtas stiklinis gaubtas, joje registruotos civilinės santuokos.

1 lentelė. Katalikų bažnyčių ir koplyčių skaičius, 2021-01-01

Vyskupija/ arki-vyskupija	Dekanas	Parapijų skaičius	Parapijų bažnyčių skaičius	Neparapiš bažnyčių ir rektoratai	Bažnyčios – kultūrinės erdvės	Neveikiančios bažnyčios	Koplyčios*, iš jų 0 pagrindiniai parapijos maldos namai	Koplyčios – kultūrinės erdvės
Kaišiadorių	Alytaus	6	6				5	
	Birštono	5	5				1	1
	Elektrėnų	10	10	1			2	
	Kaišiadorių	11	11				9	
	Merkinės	9	9				4	
	Molėtų	15	15				4	1
	Širvintų	12	12				4	1
	Iš viso	68	68	1			26	3
Kauno	Jonavos	8	6	1			8 (2)	
	Jurbarko	12	12					
	Kauno I	12	11	10			17 (1)	
	Kauno II	12	11		1		17 (1)	
	Kėdainių	17	17	1			4	
	Raseinių	16	16	1			4	

	Ukmergės	15	15				4	
	Iš viso	92	88	13			54 (4)	0
Panevėžio	Anykščių	14	14				9	1
	Biržų	10	10				16	
	Kupiškio	11	11				15	
	Panevėžio	10	10	1			8	
	Panevėžio-Krekenavos	13	12	2			19 (1)	
	Pasvalio	13	13				8	
	Rokiškio	19	19				7	
	Utenos	12	12				4	
	Zarasų	9	9	1	1		8	
	Iš viso	111	110	4			94 (1)	1
Šiaulių	Joniškio	8	8	1			9	
	Kelmės	15	15	2		1	8	
	Pakruojo	10	10				5	
	Radviliškio	15	15				2	
	Šiaulių	20	20	1			11	
	Iš viso	68	68	4			35	
Telšių	Akmenės	9	8					
	Gargždų	8	8				7	
	Klaipėdos	7	6				6	
	Mažeikių	16	16	1			8	
	Palangos	17	14				16 (2)	
	Plungės	17	17				15	1
	Šilalės	14	14				11	
	Šilutės	18	12				13 (5)	
	Skuodo	10	9				8 (1)	
	Tauragės	16	16				4	
	Telšių	21	21	1			18	
Iš viso	153	141	2			106 (8)	1	

Vilkaviškio	Aleksoto	12	11	1	1		6	
	Alytaus	10	9				4 (1)	
	Lazdijų	16	16	1			3	
	Marijampolės	23	22	1			11 (1)	
	Prienų	8	8				5	
	Šakių	19	19	1	1		10	
	Vilkaviškio	16	16	1			9	
	Iš viso	104	101	5			48 (2)	0
Vilniaus	Ignalinos	19	19	2			12	
	Kalvarijų	10	10	1			9	
	N. Vilnios	15	15	3			8	
	Šalčininkų	11	11	1			9	
	Švenčionių	8	8	1			7	1
	Trakų	9	9				7	1
	Varėnos	9	9				5	
	Vilniaus I	9	9	9	2	4	16	
	Vilniaus II	7	6				4 (1)	
	Iš viso	97	96	17			80 (1)	2
Evangelikų liuteronų bažnyčiose		3						
Kariuomenės ordinariatas	15					2**		
Kunigų seminarijų koplyčios						3		
Iš viso	708	675	46	6	5	448 (16)	7	

* Be vienuolynų ir vienuolinių namų koplyčių.

** Vilniaus Šv. Ignoto bažnyčia įskaičiuota prie Vilniaus neparapinių bažnyčių.

2 lentelė. Lietuvos koplyčių rūšys ir jų skaičius, 2021-01-01

Koplyčių rūšys		Vyskupija/arkivyskupija							Iš viso
		Kaišiadorių	Kauno	Panėvėžio	Šiaulių	Telšių	Vilkaviškio	Vilniaus	
Koplyčios, pastatytos kaip atskiri pastatai	Kapinėse, kapinių koplyčios	8	7	38	22	36	12	11	134
	Gyvenvietėje, mieste	4	10	8	1	15	11	12	61
	Miškuose, laukuose	1		2	2	8	3	1	17
	Apsireiškimų ar Lurdų vietose	1	1	2		2	1		7
Kituose pastatuose įrengtos koplyčios	Buvusiuose kultūros namuose ir administraciniuose pastatuose	4	3	4		8	2	4	25
	Buvusiose mokyklose ir vaikų darželiuose	2		4		6	1	4	17
	Ligoninėse, gydymo ir sveikatos centruose	4	9	11	7	9	8	14	62
	Slaugos ir globos namuose, socialiniuose centruose	1	5	10		9	5	10	40
	Pataisos namuose ir izoliatoriuose		7	1	1		3	2	14
	Rekolekcijų namuose, parapijų namuose, piligrimų namuose ir pan.	1	4	2	1	2		4	14

vaikų darželiuose, mokyklose ir kituose administraciniuose pastatuose. Tokios koplyčios daugiausia įkurtos kaimo vietovėse. Daugiausia koplyčių po 1990 m. įrengta ligoninėse, gydymo ir sveikatos centruose (62), įvairiuose globos ir slaugos namuose, socialinių paslaugų centruose (40). Koplyčios įkuriamos ir uždaroje, izoliuotose įstaigose; jų yra pataisos namuose Vilniuje, Kybartuose, Marijampolėje, Panevėžyje, Pravieniškėse ir Alytuje, taip pat tardymo izoliatoriuose Kaune ir Šiauliuose. Kita dalis koplyčių įkurta įvairiose tikėjimo palaikymo vietose (rekolekcijų namuose, piligrimų namuose, parapijos namuose, prelatūroje ir pan.). Koplyčios taip pat įrengtos 7 švietimo įstaigose. Dar 9 koplyčios įrengtos labai skirtingose vietose – bendruomenių namuose (3), savarankiško gyvenimo namuose (1), buvusiuose gyvenamuosiuose namuose (2), buvusioje bibliotekoje (1), buvusioje katilinėje (1) ir buvusiame vandens nugeležinimo pastate (1). Tikslių duomenų nesurinkta apie 36 daugiausia kaimo vietovėse esančias koplyčias.

Vienuolynuose ir vienuoliniuose namuose esančių koplyčių skaičius susijęs su bendru vienuolijų, veikiančiu Lietuvoje, skaičiumi. 2020 m. pradžioje Lietuvoje veikė 33 apaštalinės ir 8 kontempliatyvos moterų vienuolijos bei 12 apaštalinų bei 1 kontempliatyvi vyrų vienuolija. Dar viena moterų bendruomenė – Dievo gailestingumo seserys – siekė tapti vienuolija³⁷. Svarbu atkreipti dėmesį, kad dalis vienuolijų įsikūrę keliose geografinėse vietose³⁸. Skaiciuojant koplyčias daroma prielaida, kad visuose vienuolynuose ir vienuoliniuose namuose yra įrengta po vieną koplyčią. Atskiras koplyčias turi net ir prie bažnyčių įsikūrę vienuolynai, pavyzdžiui, Šv. Jono broliai (CSJ), Vilniuje gyvenantys prie Išganytojo bažnyčios, ar kazimierietės (LSSC) Kaune, gyvenančios Pažaislio vienuolyno komplekse. Iš šio sąrašo išbraukta keletas vienuolinių namų, kuriuose vienuolijų teigimu koplyčių nėra, pavyzdžiui, širdiečių (ACJ) vienuoliniuose namuose Šiauliuose. Prie vienuolynų ir vienuolinių namų koplyčių kategorijos priskirta ir apaštališkosios gyvenimo bendruomenės Vilniaus Šv. Pilypo Nerio oratorijos koplyčia.

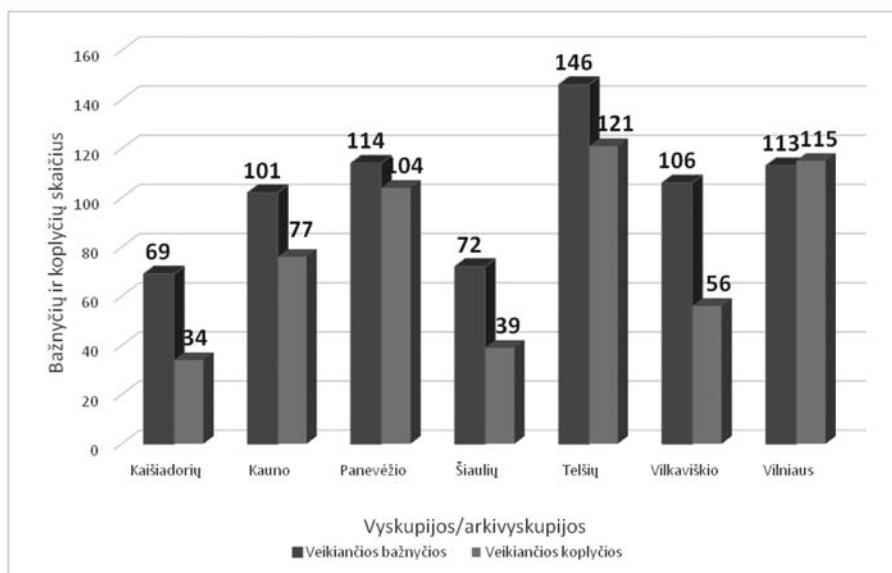
Į duomenų rinkinį įtraukta ir 21 neveikianti koplyčia. Dauguma iš šio sąrašo koplyčių yra pastatytos kapinėse (17) ir kurį laiką buvo naudojamos. Dalis jų šiuo metu nenaudojamos, nes gyvenvietėje yra bažnyčia, kuri naudojama religinėms apeigoms (pavyzdžiui, Pikeliuose, Grūšlaukėje, Tauragnuose), kitais atvejais koplyčia nebenaudojama, nes gyvenvietė praktiškai

³⁷ Tiksliausią ir nuolat atnaujintą informaciją apie pašvęstojo gyvenimo institutus Lietuvoje pateikia tinklalapis *vitaconsecrata.lt*.

³⁸ Darius Liutikas, „Religinių objektų Lietuvoje geografinių vietų analizė“, p. 107.

išnyko (pavyzdžiui, Lepšiškė, Nariūnai, Griciai). Dauguma šių koplyčių buvo tvarkomos ir po Nepriklausomybės atkūrimo ir gali būti vėl naudojamos po nedidelio remonto ar didesnių atnaujinimo darbų. Į šį sąrašą nepateko kitų ne religinės paskirties pastatų patalpose įrengtos koplyčios. Pasikeitus tokių pastatų funkcijai, gali išnykti ir koplyčios poreikis (pavyzdžiui, kai ligoninė persikrausto į kitas patalpas).

Diagramoje Nr. 2 pateiktas apibendrintas veikiančių bažnyčių ir koplyčių skaičius šalies vyskupijose. Iš 721 Lietuvos bažnyčios daugiausia jų yra Telšių (146, į šį skaičių įskaičiuotos ir 3 evangelikams liuteronams priklausančios bažnyčios, kuriose vyksta katalikų pamaldos), Panevėžio (114) ir Vilniaus (113) vyskupijose, o mažiausia Šiaulių (72) ir Kaišiadorių (69) vyskupijose. Jei palyginsime bažnyčių skaičių su vyskupijų plotu, tai pamatysime, kad Vilkaviškio vyskupijoje, kurios plotas yra 6280 km², vidutiniškai vienai bažnyčiai teko 59,2 km² vyskupijos užimamo ploto (didžiausias bažnyčių tankumas), Vilniaus (plotas 9644 km²) – 85,3 km², Kauno (plotas 8750 km²) – 86,6 km², Telšių (plotas 13373 km²) – 91,6 km², Kaišiadorių (plotas 6557 km²) – 95 km², Šiaulių (plotas 7696 km²) – 106,9 km² ir Panevėžio (plotas 8750 km²) – 114 km² (mažiausias bažnyčių tankumas). Atitinkamai vertinant koplyčių tankį, tai daugiausia koplyčių yra Vilniaus arkivyskupijoje ir Telšių vyskupijoje, o mažiausia Šiaulių ir Kaišiadorių vyskupijose. Analizuojant bažnyčių skaičių pagal gyventojų skaičių ir katalikų skaičių,

2 diagrama. Lietuvos katalikų bažnyčių ir koplyčių skaičius vyskupijose

3 lentelė. Lietuvos katalikų bažnyčių ir koplyčių skaičius pagal vyskupijų plotą ir tikinčiųjų skaičių, 2021-01-01

Vyskupija / arkivyskupija	Veikiančios bažnyčios, vnt.	Veikiančios koplyčios, vnt.	Plotas, km ²	Vyskupijos ploto dalis, tenkanti 1 bažnyčiai, km ²	Vyskupijos ploto dalis, tenkanti 1 koplyčiai, km ²	Bendras gyventojų skaičius*	Katalikų skaičius*	Vidutinis katalikų skaičius 1 bažnyčiai
Kaišiadorių	69	34	6557	95.03	192.9	116000	99000	1434.8
Kauno	101	77	8750	86.6	113.6	646000	517000	5118.8
Panevėžio	114	104	13000	114.03	125	303000	247000	2166.6
Šiaulių	72	39	7696	106.9	197.3	321000	241000	3347.2
Telšių	146	121	13373	91.6	110.5	668000	551000	3774
Vilkaviškio	106	56	6280	59.2	112.1	312371	304400	2871.7
Vilniaus	113	115	9644	85.3	83.7	821000	600900	5317.7
Iš viso	721	546	65300	90.4	119.8	3187371	2560300	3546.1

* Iš *Annuario Pontificio* 2019.

tai matyti, kad 1 bažnyčia vidutiniškai aptarnauja 1435 katalikus Kaišiadorių vyskupijoje (didžiausias bažnyčių skaičius) ir 5318 katalikų Vilniaus arkivyskupijoje (mažiausias bažnyčių skaičius) (lentelė Nr. 3).

Bažnyčių skaičių tyrinėjantiems geografams natūraliai gali kilti klausimas, koks bažnyčių tankumas yra optimalus, ar šiuo metu yra užtektinai bažnyčių, atsižvelgiant į gyventojų poreikius, visuomeninius pokyčius, susijusius su tikinčiųjų skaičiaus kaita ir kunigų skaičiaus mažėjimu. Dažniausiai atsakant į šį klausimą naudojami tokie rodikliai kaip vienai parapijai tenkantis tikinčiųjų skaičius, taip pat vienam kunigui tenkantis tikinčiųjų skaičius. Iš lentelių Nr. 1 ir 2 duomenų matome, kad vidutiniškai Lietuvoje 1 parapijai teko 3694,5 tikinčiųjų (2018). Šis skaičius labai panašus į Lenkijos statistiką, kur 2019 m. vidutiniškai vienai parapijai teko 3134,5 tikinčiųjų³⁹.

³⁹ „Churches and other religious associations“, in: *Statistical Yearbook of the Republic of Poland Social and political organisations*, in: <https://stat.gov.pl/en/topics/statistical-yearbooks/statistical-yearbooks/statistical-yearbook-of-the-republic-of-poland-2020,2,22.html>, (2021-01-19).

Kita vertus, autoriaus skaičiavimu, Lenkijoje vienam kunigui vidutiniškai teko 1056 tikintieji, o Lietuvoje beveik tris kartus daugiau, tai yra 3081 tikintysis. Žinoma, kad bažnyčių skaičių gali lemti ne tik demografiniai pokyčiai, ekonominės sąlygos, bet ir esančių kunigų pastoracinis aktyvumas, jų pasiruošimas tenkinti ritualinius (tradicinius), intelektualinius, susijusius su politinio, socialinio ir bendruomeninio gyvenimo iššūkiais, ir aktyvumo (bendruomeninio iniciatyvumo ir palaikymo) poreikius⁴⁰.

Lentelėje Nr. 4 pateiktas bažnyčių ir koplyčių pasiskirstymas atskirose Lietuvos savivaldybėse. Šiuo metu savivaldybės informaciją apie bažnyčias ir koplyčias dažniausiai pateikia prie savivaldybės lankytinų vietų ar turizmo objektų sąrašų. Pavyzdžiui, Jonišio savivaldybė aprašo 8 bažnyčias (neaprašo Kriukų bažnyčios, kuri 1993 m. viesului sugriovus bažnyčią, buvo įrengta gretimame name šalia sugriautos bažnyčios)⁴¹. Taip pat pateikiama informacija apie 8 kapinių koplyčias⁴². Kažkodėl nėra informacijos apie Pošupių Šv. Jono Kentiečio koplyčią (Jonišio r. savivaldybė, 2021). Šakių rajono savivaldybė informaciją pateikia apie 6 saugomus sakralinius objektus (4 medines ir 2 mūrines bažnyčias)⁴³. Pakruojo rajono savivaldybė lankytis kviečia 8 katalikų bažnyčiose ir Žeimelio liuteronų evangelikų bažnyčioje, taip pat Pamūšio lurde⁴⁴.

Bažnyčių ir koplyčių titulai. Lietuvos bažnyčios turi 139 skirtingus titulus (pavadinimus), Lietuvos koplyčios – 89 (žr. *Priedą*). Iš viso analizuojame 718 bažnyčių ir 183 koplyčių titulus. Į analizę įtraukti pastatytų ir įvairiuose pastatuose (išskyrus vienuolynus) įrengtų koplyčių titulai. Ne visų Lietuvos koplyčių titulai yra žinomi, dažnai koplyčia vadinama pagal vietovės pavadinimą. Lietuvos bažnyčių ir koplyčių titulai buvo suskirstyti į keturias grupes (lentelė Nr. 5). Pirmajai grupei priskiriame titulus, susijusius su Kristumi. Populiariausi titulai šioje grupėje tarp bažnyčių titulų yra Švč. Jėzaus Širdies (21), Nukryžiuotojo Jėzaus (18) ir Kristaus Atsimainymo (11) titulai. Iš viso šiai grupei buvo priskirta 103 bažnyčių ir

⁴⁰ Emmanuel Lazega, Olivier Wattebled, „Two Definitions of Collegiality and their Inter-Relation: The Case of a Roman Catholic Diocese“, in: *Sociologie du Travail*, Paris, 2011, Nr. 53, p. 57–77.

⁴¹ Bažnyčios, in: <http://www.joniskis.lt/lit/Baznycios/3>, (2021-01-12).

⁴² Koplyčios, in: <http://www.joniskis.lt/lit/Koplycios/3>, (2021-01-12).

⁴³ Bažnyčios, in: <https://www.sakiai.lt/puslapiai/baznycios-20180328080316>, (2021-01-12).

⁴⁴ Žemėlapis turistams, in: <http://www.pakruojis.lt/index.php?2866160538>, (2021-01-12).

4 lentelė. Katalikų bažnyčių ir koplyčių skaičius Lietuvos savivaldybėse, 2021-01-01

Apskritis	Savivaldybė	Bažnyčių skaičius (parapinės, neparapinės, rektoratai)	Koplyčių skaičius		
			Koplyčios, pastatytos kaip atskiri pastatai	Įvairiuose pastatuose įrengtos koplyčios	Vienuolynų ir vienuolinių namų koplyčios
Alytaus	Alytaus m.	4			1
	Alytaus r.	13	2	4	1
	Druskininkų	4	1		
	Lazdijų r.	14	1	2	
	Varenos r.	14	3	5	
Kauno	Birštono	2			
	Jonavos r.	7	1	7	
	Kaišiadorių r.	12	8	12	3
	Kauno m.	24	3	18	18
	Kauno r.	19	6	3	1
	Kėdainių r.	20	4	2	1
	Prienų r.	11	2	3	
	Raseinių r.	18	4	1	1
Klaipėdos	Klaipėdos m.	5	1	4	2
	Klaipėdos r.	9	3	4	
	Kretingos r.	12	10	3	6
	Neringos	2		1	
	Palangos m.	2	2	1	2
	Šilutės r.	9	3	9	
	Skuodo r.	9	7	1	
Marijampolės	Kalvarijos	5	2		
	Kazlų Rūdos	6	5		
	Marijampolės	12	2	3	4
	Šakių r.	20	6	2	1
	Vilkaviškio r.	17	6	3	1
Panevėžio	Biržų r.	10	10	6	
	Kupiškio r.	11	5	8	
	Panevėžio m.	4		5	6
	Panevėžio r.	18	17	7	
	Pasvalio r.	13	2	5	1
	Rokiškio r.	19	2	5	

Šiaulių	Akmenės r.	8		3	
	Joniškio r.	9	9		
	Kelmės r.	17	7	1	2
	Pakruojo r.	10	3	1	
	Radviliškio r.	15	1	1	
	Šiaulių m.	5		6	1
	Šiaulių r.	16	5	1	1
Tauragės	Jurbarko r.	16	1		1
	Pagėgių	4			
	Šilalės r.	14	7	4	1
	Tauragės r.	11	2	1	
Telšių	Mažeikių r.	17	6	2	
	Plungės r.	13	6	4	2
	Rietavo	4	4	1	
	Telšių r.	22	8	10	
Utenos	Anykščių r.	16	7		
	Ignalinos r.	18	2	9	
	Molėtų r.	13	4	1	
	Utenos r.	15	1	5	1
	Visagino m.	1	1		
	Zarasų r.	12	4	3	1
Vilniaus	Elektrėnų	6		1	
	Šalčininkų r.	13	3	5	1
	Širvintų r.	10	3	2	1
	Švenčionių r.	11	2	4	
	Trakų r.	11	2	1	1
	Ukmergės r.	15	2	4	1
	Vilniaus m.	30	6	24	32
	Vilniaus r.	24	5	6	2
Iš viso	60	721	219	224	97

27 koplyčių titulai. Prie šios grupės priskirti ir Švč. Sakramento bei Švč. Sakramento adoracijos titulai.

Kita grupė titulų yra susijusi su Švč. Mergele Marija. Šioje grupėje populiariausi titulai tarp bažnyčių yra Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangu (36), Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo (16) ir Švč. Mergelės Marijos (15) titulai. Populiariausia titulų grupė yra susijusi su šventaisiais. Tokiais titulais yra pavadinta daugiau kaip 50 proc. visų Lietuvos bažnyčių ir koplyčių (lentelė Nr. 5). Iš viso šventųjų vardais pavadintos 366 Lietuvos bažnyčios ir 105 koplyčios. Populiariausi titulai tarp bažnyčių šioje grupėje yra Šv. Jono Krikštytojo (37), Šv. Arkangelo Mykolo (34) ir Šv. Apaštalo Petro ir Pauliaus (Povilo) (28) titulai. Kiti populiarius šventieji, kurių vardais buvo pavadintos bažnyčios, yra šv. Antanas Paduvietis, šv. Ona, šv. Jurgis, šv. Juozapas ir šv. Kazimieras. Jų vardais yra pavadinta daugiau kaip po 10 Lietuvos bažnyčių. Tarp visų koplyčių populiariausi titulai taip pat priklauso šiai grupei – tai Šv. Antano (10) ir Šv. Kazimiero (9) titulai. Šiai grupei taip pat buvo priskirti titulai, susiję su arkangelais ir angelais (Šv. Arkangelo Mykolo, Šv. Arkangelo Rapolo, Šv. Angelų Sargų), palaimintojo Jurgio Matulaičio, Lietuvos kankinių, Knygnešių, Kančios ir Tremtinių titulai.

Ketvirtajai titulų grupei priskirti apskritai su Dievu, taip pat Švč. Trejybe ir Šv. Dvasia susiję titulai. Švč. Trejybės titulas yra populiariausias tarp Lietuvos bažnyčių. Juo pavadintos 62 Lietuvos bažnyčios (beveik 9 proc. visų Lietuvos bažnyčių). Kiti šioje grupėje populiarius titulai yra Dievo Apvaizdos (15) ir Šv. Dvasios (5). Dievo Gailestingumo vardu pavadintos 6 Lietuvos koplyčios. Lygindami titulus tarp bažnyčių ir koplyčių pastebime, kad tarp koplyčių santykinai šiek tiek daugiau yra titulų, susijusių su šventaisiais (beveik 58 proc.), ir šiek tiek mažiau, susijusių su Dievu, Švč. Trejybe ir Šv. Dvasia (šiek tiek daugiau nei 7 proc.). Vis daugiau koplyčių pavadinamos naujų šventųjų vardais, pavyzdžiui, Jono Pauliaus II vardu pavadintos 4 koplyčios, Šv. Faustinos – viena. Tačiau Dievo Gailestingumo koplyčių titulus taip pat galime susieti su Dievo Gailestingumo kultu, kurio apaštalė buvo šv. Faustina.

Palyginus su Mindaugo Paknio Lietuvos bažnyčių titulų iki 1620 m. analize⁴⁵ matyti, kad Lietuvoje nebeliko tokių bažnyčių titulų kaip Šv. Alberto, Dievo Kūno, Šv. 10000 karių, Šv. Anastazijos, Šv. Daratos, Trijų Karalių, Šv. Zigmanto, Šv. Grigaliaus, Šv. Kristupo, Šv. Sofijos. Tarp su šventaisiais

⁴⁵ Mindaugas Paknys, „Šventųjų kultai LDK XV–XVII a. pradžioje“, in: *Šventieji vyrai, Šventosios moterys*, p. 36.

susijusių titulų XVII a. pradžioje populiariausias titulas Vilniaus ir Žemaičių vyskupijose buvo Šv. Mikalojaus (šiuo metu yra tik 4 bažnyčių titulai), Šv. Jono Krikštytojo (šiuo metu populiariausias), Šv. Jurgio (šiuo metu patenka į populiariausių penketuką) ir Šv. Petro (šiuo metu trečioje vietoje su šventaisiais susijusių titulų kategorijoje yra Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios titulas). Lietuvos bažnyčių titulus galime analizuoti ir lygindami jų populiarumą skirtingose vyskupijose ar regionuose, tačiau šiuo atveju itin reikšmingų skirtumų tarp skirtingų Lietuvos regionų nenustatyta.

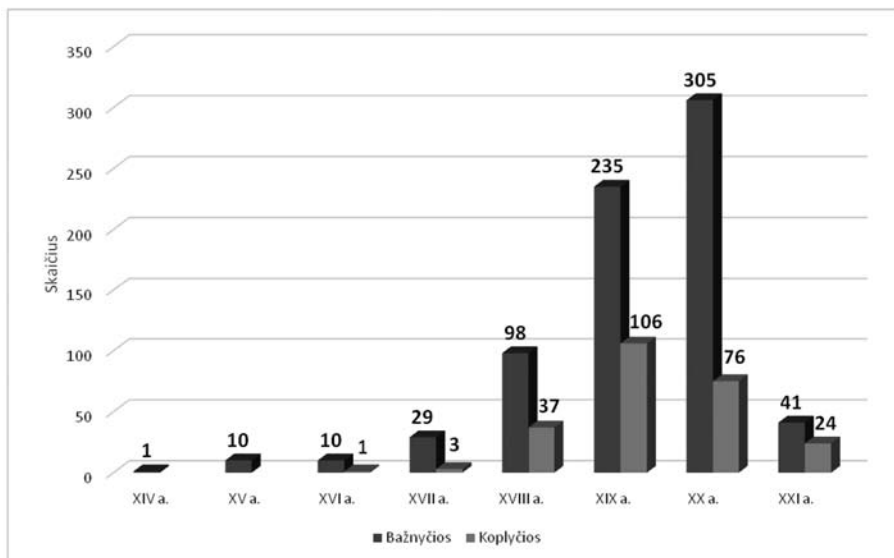
Kita vertus, bažnyčių titulus galime analizuoti kitų katalikiškų šalių kontekste. Pavyzdžiui, Airijoje populiariausi bažnyčių titulai yra šie: Švč. Mergelės Marijos, Šv. Patriko, Šv. Juozapo, Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo ir Švč. Jėzaus Širdies⁴⁶. Lenkijos populiariausių bažnyčių titulai beveik sutampa su populiariausiais bažnyčių titulais Lietuvoje – tai Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų, Švč. Trejybės, Šv. Mikalojaus, Šv. Jono Krikštytojo ir Šv. Arkangelo Mykolo (duomenys 1914 m.)⁴⁷. Didžiausias skirtumas yra dėl Šv. Mikalojaus titulo naudojimo. Kaip pastebi Paknys, Šv. Mikalojaus kulto smukimas Lietuvoje fiksuotas jau nuo XVI a. vidurio, todėl Lietuvoje šiuo metu šį titulą turi tik 4 bažnyčios: Vilniuje, Kaune, Betygaloje ir Žarėnuose-Latveliuose. Kita vertus, Lenkijoje ryški ir Jono Pauliaus II kulto stiprėjimo tendencija. Jau 2015 m. buvo suskaičiuota 33 Lenkijos bažnyčios ir koplyčios, pavadintos Jono Pauliaus II vardu⁴⁸.

Pastatymo metai. Diagramoje Nr. 3 pateiktas pastatytų ir į duomenų rinkinį įtrauktų Lietuvos bažnyčių ir koplyčių skaičius skirtingais amžiais. Čia būtina akcentuoti, kad tai yra šiuo metu stovinčių, pastatytų kaip atskiri pastatai (veikiančių, neveikiančių, taip pat veikiančių, bet pritaikytų kultūros poreikiams) bažnyčių ir koplyčių skaičius. Pastatymo metų analizė apima visas parapines bažnyčias, taip pat neparapines filijines bažnyčias ir rektoratus, pastatytas koplyčias. Čia nėra įtrauktos 3 liuteronų bažnyčios, kurios yra katalikiškų parapijų centrai. Į šią analizę taip pat nėra įtrauktos įvairiuose pastatuose įrengtos ar iš dalies pastatytos koplyčios (vienuolynų koplyčios, seminarijų ir kariuomenės ordinariato koplyčios, kituose pasta-

⁴⁶ „An Analysis of Irish Church Names“, in: <https://irishpapist.blogspot.com/2017/07/an-analysis-of-irish-church-names.html>, (2021-01-19).

⁴⁷ Grażyna Karolewicz, „Z badań nad wezwaniami kościołów“, in: *Roczniki Humanistyczne*, Lublin, 1974, t. XXII.

⁴⁸ Lucyna Przybylska, Izabela Soljan, „John-Paul-the-Second-Isation’ of Cultural Landscape in Poland“, in: *Geographia Polonica*, Warsaw, 2015, t. 88 (4), p. 669–686.

3 diagrama. Katalikų bažnyčių ir koplyčių pastatymo amžius ir skaičius dabartinėje Lietuvos teritorijoje

tuose įrengtos koplyčios). Šis grafikas neatspindi bažnyčių ir koplyčių skaičiaus kaitos atskirais amžiais, neapima amžių tėkmėje sudegusių ar per karus sunaikintų ir neatstatytų bažnyčių ir koplyčių skaičiaus.

Iš viso analizuojame 976 katalikų bažnyčias ir koplyčias. Kaip matome iš diagramos Nr. 3, daugiausia išlikusių bažnyčių ir koplyčių statymų yra iš XIX ir XX a. Iš XIV a. (1387 m. statyba) yra išlikusi Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčia. Iš XV ir XVI a. išliko po 10 bažnyčių. XV a. bažnyčios – tai Kauno Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangu (Vytauto Didžiojo) bažnyčia, Kauno Šv. apaštalo Petro ir Povilo arkikatedra, Kauno Šv. Gertrūdės bažnyčia, Kėdainių Šv. Jurgio bažnyčia, Trakų Švč. Mergelės Marijos Apšilankymo bažnyčia ir 4 Vilniaus bažnyčios: dabartinė Dievo Gailestingumo šventovė (buvusi Švč. Trejybės bažnyčia), Šv. Jonų (Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono Apaštalo ir Evangelisto, Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangu (pranciškonų konventualų) ir Šv. Onos bažnyčia. Iš XVI a. išliko šios bažnyčios: Rykantų Švč. Trejybės, Vilniaus Švč. Trejybės (graikų apeigų katalikų), Vilniaus Šv. Pranciškaus ir šv. Bernardino, Seirijų Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės, Simno Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangu, Linkuvos Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės, Siesikų Šv. Apaštalo Baltramiejaus ir Kauno Šv. Jurgio Kankinio (pranciškonų). Nuo XVI a. pradžios yra žinoma Vilniaus Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos Gailestingumo Moti-

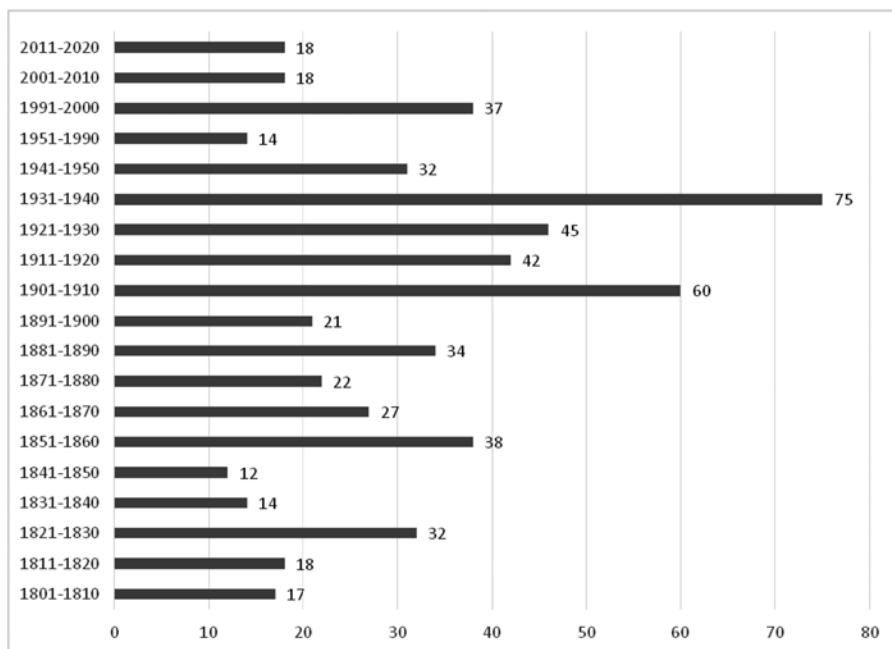
nos koplyčia. Iš XVII a. išliko Vilniaus Šv. Jėzaus Nukryžiuotojo koplyčia (Paneriuose), taip pat Krūvandų kapinių koplyčia ir Bartninkų bažnyčios šventoriaus koplyčia.

Detaliau galima panagrinėti bažnyčių statybos periodus XIX–XXI a. Diagramoje Nr. 4 matome, kad XIX a. palankiausi periodai naujų bažnyčių statybai buvo trečias, šeštas ir devintas dešimtmetis, kai kiekviename jų pastatyta daugiau kaip 30 bažnyčių. Tik čia reiktų atkreipti dėmesį, kad po 1863–1864 m. sukilimo katalikų bažnyčių statyba buvo draudžiama, tačiau net ir šiuo draudimo laikotarpiu didikai bažnyčias statė privačių dvarų ir miestelių žemėse⁴⁹. Itin gausiai bažnyčios buvo statomos nuo 1901 m. iki Pirmojo pasaulinio karo. Tai lėmė ir 1897 m. caro valdžios panaikintas draudimas statyti naujas bažnyčias. 1901–1914 m. iš viso pastatytos 85 bažnyčios, iš kurių 65 priskiriamos vėlyvojo istorizmo sakralinės architektūros periodui. Didžioji jų dalis – tai neogotikinės bažnyčios, tačiau taip pat pastatyta ir neoromaninio, neorenesansinio, neobarokinio ir neoklasicistinio stiliaus bažnyčių.

Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu 1918–1940 m. dabartinėje Lietuvos teritorijoje buvo pastatyta 130 bažnyčių. Tai produktyviausias bažnyčių statybos laikotarpis Lietuvoje, nes vidutiniškai per metus buvo pastatyta po 6 bažnyčias. Iš dalies tokį skaičių lėmė ir naujų bažnyčių statyba vietoje sugriautų per Pirmąjį pasaulinį karą. Atskirai galima pristatyti okupuoto Vilniaus krašto duomenis. Vakarinė tuo metu buvusios Vilniaus arkivyskupijos siena žymėjo ir demarkacijos liniją tarp okupuoto Vilniaus krašto ir likusios Lietuvos. 1920–1939 m. lenkų okupuotame Vilniaus krašte, dabartinėje Lietuvos teritorijoje, buvo pastatytos 26 bažnyčios. Dabartinės Vilniaus arkivyskupijos vakarinės sienos su Kaišiadorių ir Panevėžio vyskupija praktiškai liko nepakitusios iki šių dienų.

Sovietinės okupacijos periodą galima perskelti į dvi dalis. 1941–1950 m. susiję su Antrojo pasaulinio karo žalos atitaisymu, kai buvo atstatomos ir sutvarkomos nukentėjusios bažnyčios arba pastatomos naujos, taip pat įrengiamos įvairiuose pastatuose vietoj sugriautų. Šiame dešimtmetyje taip pat baigti kai kurių bažnyčių statybos darbai, kurie buvo prasidėję prieš karą (pavyzdžiui, Biržų rajono Smilgių Nukryžiuotojo Jėzaus bažnyčia). Vietoj 1944 m. sugriautų arba sudegintų bažnyčių naujos bažnyčios buvo įrengiamos pritaikius pačius įvairiausius pastatus, pavyzdžiui, prieglaudais

⁴⁹ Nijolė Lukšionytė, „Istorizmas Lietuvos architektūroje“, in: <https://www.vle.lt/straipsnis/istorizmas-lietuvos-architekturoje>, (2021-01-19).

4 diagrama. Katalikų bažnyčių pastatymai dabartinėje Lietuvos teritorijoje XIX–XXI a.

(Laižuvoje, Virbalyje), klebonijas (Saločiuose, Pagiriuose), gyvenamuosius namus (Kalnujuose, Vilijampolėje), ūkinius pastatus (Gulbinėnuose, Juodupėje), įvairias koplyčias (Gauronskių koplyčioje mauzoliejuje Alvite) ir kt. Per Antrąjį pasaulinį karą sugriautų bažnyčių sąrašas pateiktas lentelėje Nr. 6.

1951–1990 m. buvo pastatyta ar pritaikytos patalpos tik 14 naujų bažnyčių. Antibažnytinės politikos ir ateizmo propagandos laikotarpiu kiekvienas toks bažnyčios pastatymas turėjo išskirtinę kovos ir įteisavimo istoriją. Analizuojant giliau matyti, kad kai kurioms bažnyčioms buvo leista įsikurti kitose vietose vietoj sovietų uždarytų bažnyčių. 1955 m. Burbiškio Švč. Jėzaus širdies bažnyčia buvo įkurta pertvarkius medinį klotį. 1956 m. buvo pastatyta Kapčiamiesčio Dievo Apvaizdos bažnyčia, nes senoji bažnyčia sudegė dar 1941 m. Liubavo nauja medinė bažnyčia taip pat buvo pastatyta 1956 m. (senoji sunaikinta per Antrąjį pasaulinį karą). Gyvenamuosiuose namuose buvo įrengtos Vilkyškių ir Tauragnų bažnyčios. 1958 m. vietoj sudegusios per Antrąjį pasaulinį karą buvo pastatyta kita medinė Leckavos bažnyčia. 1959 m. buvo padidinta ir pertvarkyta buvusi Šlienavos koplyčia, jai panaudoti nugriautos Kampiškių bažnyčios rąstai. 1959 m. buvo užbaig-

ta dar prieš Antrąjį pasaulinį karą prasidėjusios istoristinės Švenčionėlių Švč. Mergelės Marijos Sopulingosios bažnyčios statyba. 1960 m. pastatyta Klaipėdos Švč. Mergelės Marijos Taikos Karalienės bažnyčia buvo nusiauvinta sovietų valdžios, 1963 m. joje įrengtas filharmonijos filialas. 1965 m. buvo atstatyta Kruopių bažnyčia, sudegusi 1944 m. Istorikas Arūnas Streikus, tyrinėjęs sovietų antibažnytinę politiką, nurodo, kad 1954–1956 m. tikintieji atstatė per Antrąjį pasaulinį karą nukentėjusias Pajevonių, Riešės ir Molėtų bažnyčias⁵⁰. Misius ir Šinkūnas (1993) teigė, kad Pajevonių bažnyčia galutinai buvo sutvarkyta 1968 m., o Molėtų bažnyčios bokštai atstatyti 1977 m.⁵¹ Polekėlės Švč. Mergelės Marijos Širdies bažnyčia buvo pastatyta 1977 m., o Šalčininkų Šv. Apaštalo Petro – 1986 m. Tais pačiais metais atstatyta ir 1982 m. sudegusi Buivydžių bažnyčia. Jau Atgimimo laikotarpiu 1989 m. buvo pastatyta mūrinė bažnyčia Šaukėnuose.

Lentelėje Nr. 6 pateiktas nuo 1941 m. sunaikintų (sugriautų, susprogdintų, sudegusių, apleistų ir sunykusių) bažnyčių sąrašas. Iš viso šiame sąrašė 76 katalikų bažnyčios. Daugiausia bažnyčių buvo sunaikinta Antrojo pasaulinio karo metu (50). Šioje lentelėje pateiktos tik visiškai sugriautos arba sudegusios bažnyčios. Nemažai Lietuvos bažnyčių buvo labai apgriautos, apšaudytos, susprogdinti jų bokštai. Tokios bažnyčios šioje lentelėje nepateiktos. Kai kuriais atvejais labai apgriautos bažnyčios buvo greitai atstatytos. Pavyzdžiui, be stogo po 1941 m. likusi Kvėdarnos bažnyčia buvo atstatyta iki 1945 m. 1944 m. buvo susprogdintas Šakių bažnyčios bokštas, pati bažnyčia labai apgriauta. Bažnyčia buvo atstatyta ir sutvarkyta iki 1948 m. Kai kurių bažnyčių atstatymai užtruko (pavyzdžiui, Gražiškių bažnyčia sutvarkyta 1969 m., Jūžintų bažnyčia – 1958 m.). Ypač užtruko kai kurių bažnyčių bokštų atstatymas, pavyzdžiui, Šiaulių katedros ir Ramygalos bažnyčios bokštai atstatyti 1956 m. (sugriauti 1944 m.), Kretingos bažnyčios bokštas sugriautas 1941 m., atstatytas tik 1982 m., Molėtų bažnyčios bokštai sugriauti 1944 m., atstatyti 1977 m., Salako bažnyčios bokšto smailė sugriauta 1944 m., atstatyta 1989 m., Kuršėnų bažnyčios bokštas sugriautas Antrojo pasaulinio karo metu, atstatytas 1999 m. Dar kitų bažnyčių sugriauti bokštai ar bokštų viršūnės taip ir neatstatytos (pavyzdžiui, Kamajų, Daukšių, Pakuonio, Pajevonio). Kudirkos Naumiestyje 1950 m. buvo atstatyti žemesni bažnyčios bokštai. Autoriaus skaičiavimais, be jau minėtų 50 sunaikintų bažnyčių, per Antrąjį pasaulinį karą dar, daugiau ar mažiau, nukentėjo

⁵⁰ Arūnas Streikus, *op. cit.*, p. 176.

⁵¹ Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *op. cit.*, p. 71, 512.

6 lentelė. Sunaikintų Lietuvos katalikų bažnyčių sąrašas 1941–2020 m.

Eil. Nr.	Bažnyčios vieta	Savivaldybė	Vyskupija ar arkivyskupija	Sunaikinimo priežastis	Sunaikinimo metai	Veiksmai po sunaikinimo	Naujos bažnyčios pastatymo ar įrengimo metai
1	Kiaukliai	Širvintų	Kaišiadorių	Gaisras, sudegė	1941	Įrengta buvusioje prieglaudoje. Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta nauja	2000
2	Panoteriai	Jonavos	Kauno	Gaisras dėl paliktos žvakės, sudegė	1941	Įrengta gyvenamajame name. Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta nauja	1994
3	Endriejavas	Klaipėdos	Telšių	Gaisras, sudegė	1941	Įrengta mediniame barake. Atkūrus Nepriklausomybę rekonstruoti kultūros namai	2013
4	Gargždai	Klaipėdos	Telšių	Gaisras, sudegė	1941	Įrengta mediniame barake. Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta nauja	1990
5	Nemakščiai	Raseinių	Telšių	Gaisras, sudegė	1941	Veikė laikina. Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta nauja	2001
6	Kapčiamiestis	Lazdijų	Vilkaviškio	Gaisras, sudegė	1941	Įrengta laikina. Vėliau pastatyta nauja	1956
7	Pilviškiai	Vilkaviškio	Vilkaviškio	Gaisras, sudegė	1941	Statyta nauja	Iki 1944 m.
8	Palukynys	Trakų	Vilniaus	Gaisras, sudegė	1941	Pastatyta nauja	1943
9	Kražiai	Kelmės	Šiaulių	Sudegė	1941	Sudegusi buvusi medinė parapiinė, vėliau – moksleivių bažnyčia nebuvo atstatyta	Neatstatyta
10	Girkalnis	Raseinių	Kauno	Gaisras, sudegė	1944	Sovietmečiu veikė parapijos saleje, gyvenamajame name. Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta nauja	1991
11	Karmėlava	Kauno	Kauno	Gaisras, sudegė	1944	Įkurta klebonijos ūkiniame pastate	1945
12	Paginiai	Kėdainių	Kauno	Gaisras, sudegė	1944	Įkurta dviaukščiame mediniame name	1944

13	Kalnūnai	Raseinių	Kauno	Sugriauta	1944	Įrengta gyvenamajame name. Išsaugoti senosios sugriuvusios bažnyčios griuvėsiai	1946
14	Juodupė	Rokiškio	Panevėžio	Gaistras, sudegė	1944	Įrengta klebonijos daržinėje	1946
15	Saločiai	Pasvalio	Panevėžio	Gaistras, sudegė	1944	Įrengta dviaukštėje klebonijoje	1945
16	Suostas	Biržų	Panevėžio	Gaistras, sudegė	1944	Pastatyta nauja gyvenamojo namo tipo	1945
17	Tauragnai	Utenos	Panevėžio	Gaistras, sudegė	1944	Pamaldos vyko parapijos salėje, nuo 1969 m. įrengta nupirktame name	1969
18	Truskava	Kėdainių	Panevėžio	Gaistras, sudegė	1944	Įrengta buvusioje prieglaudoje 1945 m. Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta nauja	1998
19	Labūnava	Kėdainių	Kauno	Gaistras, sudegė	1944	Į bažnyčią buvo pertvarkyta kapinių koplyčia	1945
20	Kiaunoriai	Kelmės	Šiaulių	Sugriauta	1944	Veikė parapijos salėje iki 1959 m. Atkūrus Nepriklausomybę atstatyta bažnyčia	1991
21	Kužiai	Šiaulių	Šiaulių	Sugriauta	1944	Įrengta mediniame name	1946
22	Kruopiai	Akmenės	Telšių	Apgriauta, sudegė	1944	Atstatyta	1965
23	Pajūris	Tauragės	Telšių	Gaistras, sudegė	1944	Naudota, o Nepriklausomybės metais pastatyta nauja koplyčia kapinėse, šalia Dauglaukyje pastatyta bažnyčia 2006 m.	2013
24	Vėgeriai	Akmenės	Telšių	Sugriauta	1944	Neatstatyta	Neatstatyta
25	Laižuva	Mažeikių	Telšių	Susprogdinta	1944	Įrengta prieglaudoje	1944
26	Bartninkai	Vilkaviškio	Vilkaviškio	Apgriauta	1944	Išliko senosios bažnyčios griuvėsiai. Įrengta kitame pastate	1945
27	Sintautai	Šakių	Vilkaviškio	Gaistras ir griovimas	1944	Pamaldos vyko laikinojoje medinėje bažnyčioje. Atkūrus Nepriklausomybę buvusi bažnyčia atstatyta	1995
28	Naujoji Ūta	Prienų	Vilkaviškio	Gaistras, sudegė	1944	Kurį laiko pamaldos vyko parapijos namuose. Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta nauja	1992

29	Valakbūdis	Šakių	Vilkaviškio	Gaigas, sudegė	1944	1944	Pastatyta nauja	1945
30	Žalioji	Vilkaviškio	Vilkaviškio	Gaigas, sudegė	1944	1944	Kurį laiką pamaldos vyko klebonijos klėtyje. Atkūrus Nepriklausomybę bažnyčia atnaujinta	1991
31	Žvingždaičiai	Šakių	Vilkaviškio	Gaigas, sudegė	1944	1944	1956 m. pastatyta medinė bažnyčia kapinėse. Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta mūrinė bažnyčia	2012
32	Gudlaukis	Šakių	Vilkaviškio	Gaigas, sunaikinta	1944	1944	Neatstatyta	Neatstatyta
33	Akmėnynai	Marijampolės	Vilkaviškio	Nugriauta	1944	1944	Sovietmečiu veikė koplyčia kunigo pastatyta name. Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta nauja bažnyčia	1991
34	Pilviškiai	Vilkaviškio	Vilkaviškio	Nukentėjo nuo apšaudymų	1944	1944	Pastatyta laikina medinė 1947 m. Atkūrus Nepriklausomybę atstatyta 1942 m. projektuota bažnyčia	1997
35	Keturvalakiai	Vilkaviškio	Vilkaviškio	Sudeginta	1944	1944	Įrengta parapijos namuose	1950
36	Sudargas	Šakių	Vilkaviškio	Sugriauta	1944	1944	Pastatyta nauja medinė	1946
37	Vilkaviškis (katedra)	Vilkaviškis	Vilkaviškio	Sugriauta	1944	1944	Sovietmečiu atstatyti neleista. Atkūrus nepriklausomybę pastatyta nauja (atstatyta)	1998
38	Alvitas	Vilkaviškio	Vilkaviškio	Susprogdinta	1944	1944	Pamaldos vyko Gauronkių koplyčioje-mauzoliejuje. Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta nauja	2020
39	Lankeliškiai	Vilkaviškio	Vilkaviškio	Susprogdinta	1944	1944	Pastatyta medinė gyvenamojo namo tipo bažnyčia	1948
40	Virbalis	Vilkaviškio	Vilkaviškio	Susprogdinta	1944	1944	Nauja bažnyčia įrengta buvusioje prieglaudoje	1945
41	Šaltinėnkai	Šaltinėnkų	Vilniaus	Gaigas, sudegė	1944	1944	Pastatyta nauja	1986
42	Senoji Varėna	Varėnos	Vilniaus	Gaigas, sudegė	1944	1944	Pastatyta nauja	1994
43	Klaipėda	Klaipėda	Telsių	Sugriauta	Antrasis pasaulinis karas		Sugriauta Klaipėdos katalikų bažnyčia nebuvo atstatyta	Neatstatyta

44	Kulva	Jonavos	Kauno	Gaisras, sudegė	Antrasis pasaulinis karas	Įrengta gyvenamajame name	1948
45	Šaukėnai	Kelmės	Šiaulių	Gaisras, sudegė	Antrasis pasaulinis karas	Pastatyta nauja, sovietmečiu bažnyčia buvo karkasiname mediniame pastate	1989
46	Radviliškis	Radviliškio	Šiaulių	Sudegė	Antrasis pasaulinis karas	Įrengta kitame pastate	1945
47	Leckava	Mažeikių	Telšių	Gaisras, sudegė	Antrasis pasaulinis karas	Pastatyta nauja	1958
48	Liubavas	Kalvarijos	Vilkaviškio	Sudeginta	Antrasis pasaulinis karas	Padidinta kapinių koplyčia	1956
49	Grūšlaukė	Kretingos	Telšių	Gaisras, sudegė	1945	Pastatyta nauja medinė 1947 m. Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta nauja	2000
50	Jokūbavas	Kretingos	Telšių	Gaisras, sudegė	1945	Pastatyta nauja	1996
51	Pagėgiai	Pagėgių sav.	Telšių	Nusavinta ir sugriauta	Pokaris	Pastatyta nauja	1997
52	Šilgalliai	Pagėgių sav.	Telšių	Nugriauta	Pokaris	Neatstatyta	Neatstatyta
53	Patašinė	Marijampolės	Vilkaviškio	Uždaryta, vėliau nugriauta	1949	Veikusi koplyčia uždaryta, vėliau nugriauta. Atkūrus Nepriklausomybę bažnyčia įrengta buvusioje pokylių salėje	1993
54	Aukštieji Šančiai	Kaunas	Kauno	Nusavinta ir sugriauta	1949	Auštos Vartų Švč. Dievo Motinos medinė bažnyčia buvo uždaryta 1949 m. Iš pradžių naudota įvairioms paskirtims, vėliau nugriauta.	Neatstatyta
55	Šančiai	Kaunas	Kauno	Gaisras, nugriauta	1950	1896 m. pastatyta cerkvė. 1920 m., pertvarkyta į Lietuvos kariuomenės Šančių įgulos karių Šv. Kryžiaus išaukštintimo bažnyčia.	Neatstatyta
56	Ryliškiai	Alytaus	Kaišiadorių	Gaisras, sudegė	1953	Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta nauja	1993

57	Dubingiai	Molėtų	Kaišiadorių	Gaisras, sudegė	1954	Įrengta buvusioje prieglaudoje. Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta nauja	2018
58	Dūkšteliai	Ignalinos	Vilniaus	Gaisras, sudegė	1956	Neatstatyta	Neatstatyta
59	Berčiūnai	Panevėžio	Panevėžio	Susprogdinta	1957	Pastatyta nauja	1997
60	Akademija (Dotnuva)	Kėdainių	Kauno	Nugriauta	1963	Šv. Povilo bažnyčia buvo uždaryta 1949 m. 1963 m. nugriauta. Neatstatyta	Neatstatyta
61	Bataikai	Tauragės	Telšių	Gaisras, sudegė	1970	Pertvarkyta varpinė, prie jos pastatytas priestatas	1991
62	Gaurė	Tauragės	Telšių	Gaisras, sudegė	1970	Įrengta gyvenamajame name 1971 m. Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta nauja	1992
63	Sangrūda	Kalvarijos	Vilkaviškio	Gaisras, sudegė	1971	Pertvarkyta iš klebonijos 1973 m. Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta nauja	1999
64	Pakėvis	Kelmės	Šiaulių	Sunyko	1976	Neatstatyta	Neatstatyta
65	Buivydziai	Vilniaus	Vilniaus	Gaisras, sudegė	1982	Pastatyta nauja	1986
66	Kačergišké	Ignalinos	Vilniaus	Gaisras, sudegė	1987	Sudėgė koplyčia. Atkūrus Nepriklausomybę pastatyta bažnyčia	1993
67	Kaltinėnai	Šilalės	Telšių	Gaisras, sudegė	1988	Pastatyta nauja	1995
68	Kriukai	Joniškio	Šiaulių	Sugriovė vėsuolas	1993	Įrengta kitame pastate	1993
69	Gružiai	Pasvalio	Panevėžio	Gaisras, sudegė	1996	Įrengta kolūkio kultūros namuose	2001
70	Pakalniai	Utenos	Panevėžio	Gaisras, sudegė	2000	Pastatyta nauja	2001
71	Suostas	Biržų	Panevėžio	Gaisras, sudegė	2001	Pastatyta nauja	2007
72	Labanoras	Molėtų	Kaišiadorių	Gaisras, sudegė	2009	Atstatyta	2011
73	Kulautuva	Kauno	Kauno	Gaisras, sudegė	2012	Pastatyta nauja	2021
74	Paštuva	Kauno	Kauno	Gaisras, sudegė	2012	Pastatyta nauja	2015
75	Balbieriškis	Prienų	Vilkaviškio	Gaisras, sudegė	2013	Pastatyta nauja	2018
76	Ceikiniai	Ignalinos	Vilniaus	Gaisras, sudegė	2016	Pastatyta nauja	2017

45 Lietuvos katalikų bažnyčios. Visiškai sunaikintų bažnyčių vietovėse 10 naujų bažnyčių pastatyta sovietmečiu, o 20 naujų bažnyčių pastatyta jau atkūrus nepriklausomybę. 15 atvejų nauji maldos namai įrengti įvairiuose kituose pastatuose, kurie ne kartą buvo rekonstruoti ir išliko iki šių dienų. 4 atvejais bažnyčios nebuvo atstatytos. Pilviškių bažnyčia buvo sugriauta tiek 1941 m., tiek 1944 m.

Be to, sovietmečiu uždarius ir konfiskavus itin daug bažnyčių, kai kuriose vietose buvo pastatytos naujos. Sovietinei valdžiai 1947 m. uždarius Burbiškyje veikusią bažnyčią, nauja bažnyčia buvo įrengta 1955 m. 1948 m. buvo nacionalizuoti Gulbinėnų dvaro rūmai su koplyčia, o ūkiniame pastate įrengta nauja bažnyčia. Bažnyčių uždarymui, bažnyčių pastatų funkcijų pakeitimams sovietmečiu reikalingi atskiri tyrimai. Oficialiai 1944–1953 m. Lietuvoje buvo uždarytos 47 bažnyčios ir koplyčios, tačiau, Streikaus duomenimis, 1950 m. nebeveikė nuo 80 iki 120 bažnyčių ir koplyčių⁵². Atskirai taip pat reikėtų įvertinti ir neužbaigtų statyti bažnyčių skaičių, kurios sovietmečiu taip ir nebuvo pastatytos. Vilniaus Naujamiestyje neužbaigta statyti Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia (architektas Antanas Vivulskis) galiausiai apie 1965 m. buvo perstatyta į Statybininkų kultūros rūmus. Vilkaviškio vyskupijoje neleista statyti mūrinių Santaikos, Kučiūnų ir Sutkų bažnyčių. Mūrinė Kučiūnų bažnyčia buvo pastatyta 1996 m., o šio amžiaus pradžioje pastatyta mūrinė raudonų plytų Sutkų bažnyčia dar neįrengta ir nenaudojama. Per Antrąjį pasaulinį karą ir sovietmečiu sunaikintos 6 bažnyčios taip ir nebuvo atstatytos (Vegerių, Gudlaukio, Dotnuvos (Akademijos), Pakėvio, Klaipėdos ir Šilgalių).

Pirmame atkurtos nepriklausomos Lietuvos dešimtmetyje intensyviai vyko sovietų nusavintų maldos namų atgavimo ir atšventinimo procesas, tačiau prasidėjo ir intensyvesnis bažnyčių atstatymo ir naujų statybų laikotarpis. 1991–2020 m. Lietuvoje buvo pastatytos (įrengtos) 73 bažnyčios. Kai kuriais atvejais buvo atstatytos per Antrąjį pasaulinį karą sugriautos bažnyčios (pavyzdžiui, Sintautuose), kitais atvejais per karą sugriautų bažnyčių ar kitose gyvenviečių vietose buvo pastatytos naujos bažnyčios (pavyzdžiui, Pilviškiuose, Grūšlaukėje, Endriejave), dar kitais atvejais (pavyzdžiui, Ežerėlyje, Degaičiuose, Patašinėje) bažnyčios buvo įrengtos kituose pertvarkytuose pastatuose. 1998 m. buvo atstatyta Vilkaviškio katedra. 1999 m. Rokų bažnyčia buvo įrengta buvusiuose „Rokų keramikos“ kultūros namuose. 2020 m. buvo pastatyta nauja Alvito bažnyčia; 1824 m. pa-

⁵² Arūnas Streikus, *op. cit.*

statyta mūrinė Alvito bažnyčia per Pirmąjį pasaulinį karą buvo apgriauta, o per Antrąjį 1944 m. susprogdinta; iki 2020 m. pamaldos Alvite vyko šventoriaus kampe esančioje Gauronskių koplyčioje.

Net 7 atvejais bažnyčios buvo pastatytos jau atkurtos nepriklausomybės laikotarpiu sudegusių bažnyčių vietoje. Į neišlikusių bažnyčių kategoriją įtraukta ir Kriukų bažnyčia, pastatyta 1792 m., kurią 1993 m. sugriovė viesulas. Dabartinė Kriukų bažnyčia tais pačiais metais buvo įrengta greitame name. Iš viso po 1990 m. gaisruose ar nuo viesulų buvo visiškai sunaikintos 8 bažnyčios. Visais šiais atvejais bažnyčios buvo atstatytos ar įrengtos kituose pastatuose. Dar 7 bažnyčios po 1990 m. taip pat patyrė gaisrus, tačiau buvo sutvarkytos ir atkurtos.

5 parapiinės bažnyčios yra įtrauktos į duomenų rinkinį, nes jas arba planuojama konsekruoti 2021–2022 m., arba jų statyba yra beveik baigta ir jose jau kurį laiką aukojamos Šv. Mišios. Tai Kauno Palaimintojo arkivyskupo Jurgio Matulaičio bažnyčia (joje iš esmės visi statybos darbai baigti, aukojamos Šv. Mišios), Kulautuvos Švč. Mergelės Marijos Vardo bažnyčia (1932 m. pastatyta medinė bažnyčia sudegė 2012 m.; naują bažnyčią planuojama pašventinti 2021 m.), Klaipėdos Šv. Brunono Kverfurtiečio bažnyčia (šiuo metu pamaldos vyksta šalia esančioje koplyčioje, veikia parapijos namai), Slengių (Gindulių) Šv. Jono Pauliaus II bažnyčia (joje jau daugiau kaip metai aukojamos Šv. Mišios) ir Vilniaus Šv. Juozapo bažnyčia (Šv. Mišios dabar aukojamos šalia esančioje Šv. Juozapo koplyčioje, kartais ir pastatytoje bažnyčioje).

Apskritai naujų bažnyčių statybos yra susijusios su šalies ar regiono politine, socialine, demografinė ir ekonomine situacija. Taip pat tam turi įtakos Katalikų Bažnyčios finansiniai pajėgumai. Vertinant sociodemografiniu aspektu, dabartinis Lietuvos bažnyčių išsidėstymo tinklas nėra tinkamas. Daug bažnyčių stovi kaimuose (bažnytkaimiuose) ir mažuose miesteliuose. Kai kurios regionų ar kaimo vietovių bažnyčios dėl sumažėjusio gyventojų ir tikinčiųjų skaičiaus praktiškai nebenaudojamos. Šv. Mišios kai kuriose kaimų ar nedidelių miestelių bažnyčiose vyksta kartą (pavyzdžiui, Vertimų, Ugionių, Valakbūdžio) ar du kartus per mėnesį (pavyzdžiui, Lesčių, Vosiūnų, Milašaičių), į jas susirenka keletas ar keliolika tikinčiųjų. Tačiau naujų bažnyčių ar koplyčių ypač trūksta miestuose, kur jų poreikį lemia urbanistinė plėtra, naujų gyvenamųjų rajonų formavimas ir su tuo susiję gyventojų gyvenamosios vietos pokyčiai. Didžiausia geografinė bažnyčių koncentracija yra Vilniaus ir Kauno senamiesčiuose ir centrinėse dalyse, tačiau labiausiai naujų maldos namų trūksta toliau nuo centro esančiuose

gyvenamuosiuose rajonuose. Pavyzdžiui, toliau nuo centro esančiose Vilniaus Šv. Kryžiaus Atradimo ir Palaimintojo Jurgio Matulaičio parapijų bažnyčiose Šv. Mišios 2019 m. vyko daugiau kaip 20 kartų per savaitę, Kauno Šventosios Dvasios (Šilainių) parapijoje 17 kartų per savaitę.

Nuo 1991 iki 2020 m. Lietuvoje buvo pastatytos 48 koplyčios. Daugiau kaip pusė jų (26) buvo pastatytos gyvenvietėse ar miestuose (įvairiose vietose), gyvenvietėse ar kaimuose esančiose kapinėse (11), kitose vietose už gyvenvietės ribų (11). Apibendrinant galima teigti, kad iš 73 po 1990 m. pastatytų naujų ar kituose pastatuose įrengtų bažnyčių 39 yra pastatytos (įrengtos) po Antrojo pasaulinio karo, sovietmečiu ar gamtos stichijų sunaikintų bažnyčių geografinėse vietose. 31 bažnyčia yra pastatyta (įrengta) naujoje geografinėje vietoje, dar 3 naujos bažnyčios pastatytos pakeičiant senąsias.

Išvados. Lietuvos katalikų bažnyčių ir koplyčių duomenų rinkinio analizė pristato naujausius duomenis apie katalikų bažnyčių ir koplyčių skaičius, rūšis, pasiskirstymą teritoriniuose vienetuose, titulus, pastatymų laiką ir sunaikinimus. Rinkinio analizė atskleidė dažniausiai naudojamos katalikiškos statistikos netikslumus, moksliniams tyrimams galimų naudoti tikslų duomenų poreikį.

Apibendrinant tyrimą, diskusijai galime iškelti klausimą apie religinių-geografinių duomenų reikalingumą ir jų panaudojimą. Kodėl reikalinga plėsti nuolat prieinamų duomenų apimtis ir ar mokame efektyviai naudotis turima informacija? Skaitmeninių technologijų amžiuje jau ir Lietuvoje kuriami interaktyvūs religiniai žemėlapiai bei įvairios interneto platformos⁵³. Platesnis turimų duomenų spektras leistų pateikti daugiau nuolat atnaujinamos informacijos. Svarbesnį praktinį pritaikymą visuomet turi nuolat atnaujinami duomenys, o ne vienkartiniai tyrimai. Pavyzdžiui, informaciniuose žinynuose ar katalikiškose tinklalapiuose statistinę informaciją būtina nuolat atnaujinti, papildyti naujais duomenimis, juos sugrupuojant ar suskirstant vartotojui priimtina ir aiškia forma.

Apskritai statistiniai katalikiškų objektų tyrimai, sociogeografinė analizė galėtų pasitarnauti planuojant naujus Katalikų Bažnyčios administracinius teritorinius vienetus, naujų religinių objektų statybas. Reikalingi atskiri tyrimai, norint nustatyti kokius pagrindinius pirminės religinės-geo-

⁵³ Žr. *parapijos.lt* ir *Skaitmeninis bažnyčių žemėlapis*, in: <https://gengen.maps.arcgis.com/apps/MapSeries/index.html?appid=feb35d29fa9f4582a71d728c77ef286>, (2021-01-25).

grafinės informacijos šaltinius naudoja religinio turinio informaciją kuriantys ar administruojantys asmenys (pavyzdžiui, pažintinių knygų ir filmų autoriai, savivaldybių turizmo informacinių ir piligrimų centrų darbuotojai, žemėlapių sudarytojai ir kt.). Taip pat būtina nustatyti, kokių duomenų trūkumas yra ryškiausias.

Šiame straipsnyje duomenų analizė apėmė 1310 objektų, iš kurių buvo 732 bažnyčios (veikiančios, naudojamos kaip kultūrinės erdvės ir neveikiančios) ir 578 koplyčios (veikiančios, naudojamos kaip kultūrinės erdvės ir neveikiančios). Nustatyta, kad Lietuvos bažnyčios turi 139 skirtingus titulus (pavadinimus), koplyčios – 89, tačiau didžiausias dėmesys analizėje skirtas būtent pačiam bažnyčių ir koplyčių pastatų skaičiui ir jo dinamikai, naujiems pastatymams. Bažnyčių ir koplyčių pastatai nėra statiški ir nekintantys. Nauji maldos namai nuolat statomi tiek naujose vietose, tiek atstatomi antropogeninių ar gamtinių veiksnių sunaikintų šventovių vietose. Esant poreikiui, bažnyčios ir koplyčios įrengiamos ir kitos paskirties pastatuose.

Matyti, kad bažnyčių ir koplyčių panaudojimas skirtingose vietose priklauso nuo demografinės situacijos, ekonominių galimybių, kunigų ir bendruomenių socialinio aktyvumo. Europoje vis daugiau diskusijų kyla apie bažnyčias kaip kultūrinio paveldo elementus ar socialinio ir lokalinio tapatumo žymeklius⁵⁴. Bažnyčios ir koplyčios tampa ne tik religinių apeigų ir dvasinio susikaupimo vietomis, tačiau ir istorinių įvykių atminimo, kultūrinių vertybių pristatymo, bendruomeninio ar asmeninio tapatumo raiškos vietomis. Taigi galima diskutuoti apie bažnyčių ir koplyčių pritaikymą ir įveiklinimą ne religinėms reikmėms. Lietuvoje taip pat išskiriame du lygiagrečius procesus. Bažnyčių ir koplyčių statybas (po 1990 m. Lietuvoje pastatytos arba įrengtos 73 bažnyčios, vien tik pastatytos 48 koplyčios) lydi atvirkštinis procesas – nebenaudojamų bažnyčių ir koplyčių pritaikymas kitoms reikmėms. Šioje vietoje reikėtų atskirti priverstinį bažnyčių pastatų funkcijų pakeitimą, kuris vyko sovietmečiu, nuo sutartinio ir vykstančio su Katalikų Bažnyčios žinia šiuolaikinėje Lietuvoje. Sovietmečiu nemažai bažnyčių buvo paverstos muziejais ar ekspozicijų salėmis, taip pat naudotos kaip sandėliai, sporto salės, švietimo įstaigos, knygų saugyklos, kultūros namai ar pritaikytos kitoms ūkinėms reikmėms. Šiuo metu Lietuvoje kaip

⁵⁴ Tobias Harding, „Generations: Central Values in Swedish Policies on Church Heritage“, in: *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift*, 2018, t. 21, Nr. 1, in: https://www.idunn.no/nkt/2018/01/preserving_churches_for_future_generations_central_values, (2021-01-26).

kultūrinės erdvės naudojami 13 buvusių bažnyčių ir koplyčių pastatų. Galima išskirti apleistų ir laiko bei vandalų nuniokotų koplyčių ir bažnyčių kategoriją. Maldos namų nebenaudojant religinėms apeigoms, jų pastatai tampa labiau pažeidžiami ir mažiau prižiūrimi. Čia reikėtų įvertinti galimybes mažiau naudojamas bažnyčias ir koplyčias labiau atverti religinio turizmo perspektyvai, įtraukti į piligrimų kelius ir maršrutus. Kai kurių kaimo vietovėse esančių bažnyčių pastatai galbūt galėtų tarnauti kaip nakvynės namai pėsčiųjų piligrimų maršrutuose ar būti labiau pritaikyti įvairiems bendruomeniniams poreikiams.

Priedas

LIETUVOS KATALIKŲ BAŽNYČIŲ IR KOPLYČIŲ TITULAI, 2021-01-01

Lietuvos bažnyčių titulai (N-718), mažėjimo tvarka		Lietuvos koplyčių titulai (N-183), mažėjimo tvarka	
Titulas	Bažnyčių skaičius	Titulas	Koplyčių skaičius
Švč. Trejybės	62	Šv. Antano (šv. Antano Paduviečio)	10
Šv. Jono Krikštytojo	37	Šv. Kazimiero	9
Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų	36	Nukryžiuotojo Jėzaus	9
Šv. Arkangelo Mykolo	34	Šv. Onos	7
Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus (Povilo)	28	Dievo Gailestingumo	6
Šv. Antano Paduviečio	27	Šv. Jono Krikštytojo	6
Šv. Onos	21	Šv. Brunono Kverfurtiečio	5
Šv. Jurgio	21	Švč. Mergelės Marijos	5
Švč. Jėzaus Širdies	21	Šv. Jono Pauliaus II	4
Nukryžiuotojo Jėzaus	18	Šv. Marijos Magdalenos	4
Šv. Juozapo	18	Šv. Roko	4
Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo	16	Švč. Jėzaus Širdies	4
Dievo Apvaizdos	15	Visų Šventųjų	4
Šv. Kazimiero	15	Šv. Augustino	3
Švč. Mergelės Marijos	15	Šv. Kryžiaus	3
Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo	13	Šv. Pranciškaus Asyžiečio	3
Kristaus Atsimainymo	11	Šv. Vincento Pauliečio	3
Švč. Mergelės Marijos Vardo	11	Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo	3
Šv. Kryžiaus	10	Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų	3
Šv. vyskupo Stanislovo	9	Šv. Dvasios	3
Šv. Kryžiaus Atradimo	9	Gailestingosios Dievo Motinos	2

Švč. Mergelės Marijos Gimimo	9	Kristaus prisikėlimo (Prisikėlusio Kristaus)	2
Šv. apaštalo Evangelisto Mato	9	Lurdo Švč. Mergelės Marijos	2
Šv. Kryžiaus Išaukštėjimo	8	Šv. Aloyzo	2
Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės	8	Šv. apaštalo Mato	2
Šv. apaštalo Jokūbo	8	Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos Gailestingumo Motinos	2
Kristaus Karaliaus	7	Šv. Ignoto (Antiochiečio)	2
Šv. Lauryno	7	Šv. Izidoriaus	2
Šv. apaštalo Baltramiejaus	7	Šv. Juozapo	2
Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelėi Marijai	7	Šv. Jurgio	2
Šv. Angelų Sargų	6	Šv. Kryžiaus Išaukštėjimo	2
Kristaus Žengimo į Dangų	5	Šv. Teresės	2
Šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės	5	Šv. vyskupo Stanislovo	2
Šv. Roko	5	Švč. Mergelės Marijos Ligonių Sveikatos	2
Šventosios Dvasios	5	Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo	2
Visų Šventųjų	5	Švč. Mergelės Marijos Sopulingosios	2
Šv. apaštalo Simono ir Judo Tado	5	Dievo Gailestingumo apaštalės šv. Faustinos	1
Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos	5	Jėzaus Kristaus Kraujo	1
Šv. Vincento Pauliečio	4	Kančios	1
Šv. Pranciškaus Asyžiečio	4	Knygnešių	1
Šv. Mikalojaus	4	Kristaus Karaliaus	1
Šv. Marijos Magdalietės	4	Kristaus Atsimainymo	1
Švč. Mergelės Marijos Rožančinės	4	Kristaus ir Švč. Mergelės Marijos Apsireiškimo	1
Šv. apaštalo Andriejaus	4	Mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus Gerojo Ganytojo	1
Švč. Mergelės Marijos Sopulingosios	3	Palaimintojo Jurgio Matulaičio	1
Šv. Aloyzo	3	Prisikėlusio Kristaus Mirtį Nugalėjusio	1
Šv. Barbaros	3	Šiluvos Dievo Motinos	1

Šv. Jono Nepomuko	3	Šiluvos Švč. Mergelės Marijos Apsireiškimo	1
Šv. Liudviko	3	Šv. Anzelmo	1
Švč. Aušros Vartų Dievo Motinos	3	Šv. Anzgaro	1
Švč. Jėzaus Vardo	3	Šv. apaštalo Jono	1
Šv. apaštalo Pilypo ir Jokūbo	3	Šv. apaštalo Simono ir Judo Tado	1
Švč. Mergelės Marijos Angeliškosios	2	Šv. Barbaros	1
Šv. Stanislovo Kostkos	2	Šv. Dvasios Atsiuntimo	1
Šv. Juozapo Globos	2	Šv. Dvasios Nužengimo	1
Šv. Juozapo Darbininko	2	Šv. Elžbietos	1
Šv. Izidoriaus	2	Šv. Ignaco	1
Šv. Joakimo	2	Šv. Jokūbo	1
Šv. Ignaco Lojolos	2	Šv. Jono Kentiečio	1
Šv. Hiacinto (Jackaus)	2	Šv. Jono Nepomuko	1
Šv. Dominyko (Domininko)	2	Šv. Juozapo Darbininko	1
Šv. diakono Stepono	2	Šv. Juozapo ir Švč. Teresės Kūdikėlio Jėzaus	1
Švč. Mergelės Marijos Gailestingumo Motinos	2	Šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės	1
Švč. Mergelės Marijos Belaisvių Vaduotojos	2	Šv. Lauryno	1
Šv. Šeimos – Jėzaus, Marijos ir Juozapo	2	Šv. Luko	1
Šv. apaštalo Pauliaus	2	Šv. Martinijono	1
Palaimintojo Jurgio Matulaičio	2	Šv. Martyno	1
Lietuvos Kankinių	2	Šv. Mykolo Arkangelo	1
Kristaus Prisikėlimo	2	Šv. Povilo	1
Jėzaus Nazariečio	2	Šv. Roko Išpažinėjo	1
Išganytojo	2	Šv. Šeimos	1
Dievo Gailestingumo	2	Šv. Vincento Ferero	1
Švč. Mergelės Marijos Taikos Karalienės	3	Švč. Dievo Motinos Šeimų Globėjos	1
Švč. Mergelės Marijos Angelų Karalienės	3	Švč. Marijos Guodėjos	1
Švč. Mergelės Marijos Globos	2	Švč. Mergelės Marijos Apsireiškimo	1

Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai	1	Švč. Mergelės Marijos Aušros Vartų	1
Eucharistinio Išganytojo	1	Švč. Mergelės Marijos Gimimo	1
Gerojo Ganytojo	1	Švč. Mergelės Marijos Globos	1
Kristaus Apsireiškimo	1	Švč. Mergelės Marijos Jūrų Žvaigždės	1
Kristaus Karaliaus ir Šv. Kūdikėlio Jėzaus	1	Švč. Mergelės Marijos Kankinių Karalienės	1
Nekaltosios Švč. M. Marijos	1	Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos	1
Pal. Mykolo Sopočkos	1	Švč. Mergelės Marijos Lietuvos laisvės	1
Šv. Agotos	1	Švč. Mergelės Marijos Ramintojos	1
Šv. Aleksandro	1	Švč. Mergelės Marijos Rožinio Karalienės	1
Šv. apaštalo Evangelisto Jono	1	Švč. Mergelės Marijos Širdies	1
Šv. apaštalo Pauliaus Atsivertimo	1	Švč. Sakramento adoracijos	1
Šv. apaštalo Petro	1	Švč. Trejybės	1
Šv. arkangelo Mykolo ir Jono Krikštytojo	1	Tremtinių	1
Šv. arkangelo Rapolo	1	Viešpaties Gailestingumo	1
Šv. Bazilijaus Didžiojo	1		
Šv. Benedikto	1		
Šv. Brunono Kverfurtiečio	1		
Šv. Gertrūdos	1		
Šv. evangelisto Morkaus	1		
Šv. Felikso Valua	1		
Šv. Ignoto	1		
Šv. Joakimo ir Onos	1		
Šv. Jono Bosko	1		
Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono Apaštalo ir Evangelisto	1		
Šv. Jono Krikštytojo Nukankinimo	1		
Šv. Jono Labdario	1		
Šv. Jono Pauliaus II	1		

Šv. Jurgio Kankinio	1		
Šv. kankinės Kotrynos	1		
Šv. Karolio Baromėjaus	1		
Šv. Monikos	1		
Šv. Motiejaus	1		
Šv. Petro Išvadavimo	1		
Šv. Popiežiaus Leono II	1		
Šv. Pranciškaus Ksavero	1		
Šv. Pranciškaus Serafiškojo	1		
Šv. Rapolo Kalinausko	1		
Šv. Pranciškaus ir šv. Bernardino	1		
Šv. Teresės	1		
Šv. vyskupo Stanislovo ir šv. Vladislovo	1		
Šv. Vincento Ferero	1		
Šv. Viktoro	1		
Šv. vyskupo Stanislovo ir šv. Pranciškaus Asyžiečio	1		
Šv. vyskupo Martyno	1		
Švč. Mergelės Marijos Aušros Vartų Gailestingumo Motinos	1		
Švč. Mergelės Marijos Gerosios Patarėjos	1		
Švč. Mergelės Marijos ir šv. Pranciškaus Asyžiečio	1		
Švč. Mergelės Marijos Kankinių Karalienės	1		
Švč. Mergelės Marijos Karalienės	1		
Švč. Mergelės Marijos Nugalėtojos	1		
Švč. Mergelės Marijos Rožančiaus Karalienės	1		
Švč. Mergelės Marijos Nuolatinės Gelbėtojos	1		
Švč. Mergelės Marijos Nuolatinės Globėjos	1		

Švč. Mergelės Marijos Visų Malonių Tarpininkės	1		
Švč. Mergelės Marijos Karmelio Kalno Karalienės	1		
Švč. Mergelės Marijos Širdies	1		
Švč. Mergelės Marijos Snieginės	1		
Švč. Mergelės Marijos Jūrų Žvaigždės	1		
Švč. Mergelės Marijos Liūdinčiųjų Guodėjos	1		
Švč. Mergelės Marijos Šeimos Karalienės	1		
Švč. Sakramento	1		
Švč. Trejybės ir šv. Kazimiero	1		
Šventosios Dvasios Atsiuntimo	1		
Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai ir šv. Benedikto	1		

CATHOLIC CHURCHES AND CHAPELS IN LITHUANIA: STATISTICAL ANALYSIS

Summary

The author analyses the main statistical data of the Catholic churches and chapels in Lithuania. The focus is paid to the analysis of the data of Lithuanian churches and chapels after 1990, that is, after the restoration of Lithuania's independence. The article is based on the data set of 1310 Lithuanian Catholic churches and chapels compiled by the author (compiled on January 1, 2021). The article presents statistical data related to the number and types of churches and chapels, their distribution in specific territorial units (dioceses, deaneries, municipalities), and the titles of churches and chapels. The author also presents systematic information about the age and year of the construction of churches and chapels and cases of destruction of churches since 1941.

According to the data set compiled by the author, out of 693 parishes (excluding 15 army chaplains), 672 parishes have parish churches. There are 46 non-parish churches and rectories in Lithuania. Apart from the chapels of monasteries and monastic houses, 448 chapels were built in Lithuania or installed in other buildings for the needs of believers. The author divides Lithuanian chapels into different types. First of all, there are *chapels built* (there are 219 chapels in Lithuania, which are built and intended for religious rites) and *chapels installed* in buildings of various purposes (224 chapels). Apart from non-operative and abandoned chapels, 134 chapels are built in the cemeteries of settlements and rural areas, and there are 61 chapels in other urban and settlement areas.

Lithuanian churches have 139 different titles, Lithuanian chapels – 89. The titles of Lithuanian churches and chapels were divided into four groups: related to Christ, related to the Blessed Virgin Mary, related to the Saints, and related to God, the Holy Trinity and St. Spirit).

73 new churches were built or installed after 1990 in Lithuania. 39 were built (installed) in the geographical locations of churches destroyed after World War II, during the Soviet era or by fires (hurricanes). Thirty-one of churches were built (installed) in the new geographical locations, three more new churches were built to replace the old ones.

The article also raises questions about a new use for disused (non-operative) churches. The use of churches and chapels in different places depends on demographic situation, economic opportunities, and social activity of priests and communities. There is a growing debate in Europe about churches as elements of cultural heritage or markers of social and local identity. Churches and chapels become not only the places of religious rites and spiritual gatherings, but also the places of remembrance of historical events, spaces of cultural values, and spots of the manifestation of communal or personal identity.

Recenzijos

Вера Ченцова,
КИЕВСКАЯ МИТРОПОЛИЯ МЕЖДУ
КОНСТАНТИНОПОЛЕМ И МОСКВОЙ:
1686. ПОСОЛЬСТВО ПОДЪЯЧЕГО НИКИТЫ
АЛЕКСЕЕВА (1685–1686 Г.),
Київ: Дух і літера, 2020, 632 p.
ISBN 978-966-378-758-9

Iš Maskvos kilusios, o šiuo metu Paryžiuje gyvenančios rusų istorikės Veros Čencovos knyga yra skirta slenkstinei Kijevo stačiatikių metropolijos istorijoje 1686 m. datai. Monografija reikšminga ir įdomi dėl kelių aspektų. Svarbiausi būtų šie – šaltinotyrinis ir istorinis. Bet taip pat vertėtų atkreipti dėmesį ir į kai kurias mūsų gyvenamo meto bažnytinio, politinio ir akademinio gyvenimo aktualijas bei platesnį kontekstą. Juk visai neseniai buvo peržengtas naujas slenkstis. 2018 m. gruodžio 15 d. Kijeve įvykusio vienijimosi sinodo metu susibūrė Ukrainos stačiatikių Bažnyčia, o jos metropolitu išrinktas Epifanijus (Dumenko). Netrukus, 2019 m. sausio 5 d., Konstantinopolio patriarchas Baltramiejaus I paskelbė *tomosą*, pripažįstantį Ukrainos Stačiatikių Bažnyčios autokefaliją (savarankiškumą). Šiai Bažnyčiai tapus Konstantinopolio patriarchato dalimi, buvo atkurtas tradicinis kanoninis ryšys, nuo Rusios Krikšto (988) laikų jungęs Kijevo ir Konstantinopolį. Toks virsmas leido Ukrainos stačiatikiams ištrūkti iš kelis amžius trukusios faktinės priklausomybės nuo Rusijos Stačiatikių Bažnyčios (Maskvos patriarchato). Tokia permaina prilygsta tektoniniam judesiui, kuris, galimas daiktas, ilgalaikėje perspektyvoje pranoks savo reikšmingumu 1686 m. Konstantinopolio patriarcho Dionisijaus IV 1686 m. priimtą sprendimą, kuriuo Maskvos patriarchatui buvo suteiktos kai kurios išskirtinės teisės Kijevo metropolijos atžvilgiu. Esmė ta, kad susikūrus Ukrainos Stačiatikių Bažnyčiai, maskvo-centriška „rusiškojo pasaulio“ koncepcija patyrė netikėtą smūgį. Kijevas – Rusios miestų motina – išsprūdo iš Maskvos rankų! Tai labai šaltas dušas ant emocijų, sukeltų 2014 m. kilusios euforijos – „Krymas mūsų!“ Kad bent nujauštume šio įvykio faktinę ir simbolinę reikšmę, turime pabrėžti, jog Rusija – tai anaip tol ne sekuliari, vakarietiško sukirpimo valstybė. Tai stačiatikių/ortodoksų (t. y. „tikrųjų krikščionių“) Bažnyčia (= imperija) vaidinanti politinė institucija, kurios geografinės ribos neaiškios, paslankios, o ekspansijos instinktas – gyvas, nepaisant to, kad mūsų dienomis ši šalis išgyvena

akivaizdų demografinį ir santykinės galios pasaulio arenoje nuosmukį¹. Taigi kas daugumai Ukrainos gyventojų buvo ilgai lauktas šviesos ir vilties spindulys nesiliaujančių provokacijų ir agresijos iš Rusijos pusės akivaizdoje, nemažai daliai Rusijos politinio, bažnytinio ir net akademinio pasaulio atstovų tapo pa(si)piktinimo ir tariamos skriaudos priežastimi. Šiame kontekste 1686 m. įvykiai įgijo didelį politinį reikškimą ir stiprų visuomeninį rezonansą. Tai puikus pavyzdys, kad istorija – tai ne tiek mokslas apie praeitį, bet kur kas labiau racionali pastanga suvokti žmonijos, Bažnyčios, tautos, šalies, giminės ar individo gyvenimo kelią. Nors tokia pastanga visada su savimi neša stiprų prasmės krūvį, teikiantį peno visų pirma filosofų ir teologų minčiai, tačiau ir istorikai turi galimybę sugroti savo partiją, jei tik geba laikytis tiesos paieškos imperatyvo ir likti ištikimi tarptautiniu mastu pripažintiems akademiniais standartams, nepriklausomai nuo to, ar jų dėka pasiektos išvados patiktų ar nepatiktų tam tikros šalies politiniam elitui ir vadinamiesiems visuomenės veikėjams. Šiuo atžvilgiu Veros Čencovos knyga teikia kuo puikiausią pavyzdį.

Nors pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvoje aktyviai propaguojamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldas ir kultūriškai jautri bei politiškai nuovoki Lietuvos visuomenės dalis rodo susidomėjimą Baltarusiją, Ukrainą, o ir tą pačią Rusiją liečiančiais praeities ir dabarties įvykiais, tačiau mūsų akademinėje padangėje akivaizdžiai trūksta Rytų krikščionybės žinovų, atitinkamų tekstų, kartu ir gilesnio supratimo apie tai, kas vyksta mūsų netolimoje Rytų kaimynystėje. Todėl man atrodo, kad Veros Čencovos knyga mūsų lietuviškame kontekste gali pasitarnauti ne tik kaip akademinis traktatas apie tai, kas vyko Kijeve, Maskvoje ir Konstantinopolyje tolimais 1686 m., bet ir gali praversti kaip vadovas, mokantis *kaip* reikia tirti Rytų krikščionių Bažnyčių istoriją. O kaip tik Rytų Bažnyčių santykiai su Rusijos Stačiatikių Bažnyčia XVII–XVIII a. ir yra Čencovos specializacijos sritis. Ši sritis ne tik savaime įdomi ir statistiniam europiečiui „orientalistiškai“ egzotiška, ji reikalauja ir tam tikrų, nelengvai įgyjamų kvalifikacijų – graikiškų tekstų paleografijos, sfragistikos, kodikologijos ir kitų pagalbinių disciplinų išmanymo. Būtent šiose, ypač sudėtingose, didelio kruopštumo reikalaujančiose srityse Čencova yra nors ir ne vienintelė, bet tikrai viena iš geriausių savo amato žinovių. O mums parūpusi jos knyga būtent ir išaugo

¹ Išsamiau apie tai žr., pvz., Alain Besançon, *Sainte Russie*, Paris: Editions de Fallois, 2012; taip pat žr. to paties prancūzų istoriko 2016-02-17 interviu: „Rozmowa z Alainem Besançonem: Cyryl, Putin i ich metody [Rosja]“, in: <https://teologiapolityczna.pl/rozmowa-z-alainem-besan-onem-cyryl-putin-i-ich-metody>, (2021-04-21).

iš rankraštinio paveldo studijų ir rankraščių publikavimo praktikos. Ši monografija, užgimusi kaip archeografinė studija, išaugo iki įspūdingo dydžio tyrimo, dalykiškai atskleidžiančio skirtingų XVII a. pabaigos veikėjų politines dienotvarkes ir plataus regiono tarp Adrijos, Baltijos ir Juodosios jūros panoramą. Dvilypė šios knygos prigimtis atsispindi jos pamatinėje struktūroje: 1686 m. įvykio rekonstrukcija (p. 9–243) ir svarbiausių dokumentų publikacija (p. 245–525).

Reikia pastebėti, kad iki pat XX a. pabaigos Kijevo metropolijos atidavimo Maskvos patriarchatui klausimas nebuvo sulaukęs atidaus tyrėjų dėmesio. Iš pirmo žvilgsnio, viskas čia buvo aišku ir neproblemiška. Manyta ir tikėta, o kai kuriuose mūsų dienų Rusijos bažnytiniuose, politiniuose ir akademinuose sluoksniuose ir iki šiol manoma ir tikima, kad 1686 m. Kijevo stačiatikių metropolija į Maskvos bažnytinę jurisdikciją buvo atiduota „visiems laikams“. Vis dėlto toks įsitikinimas, ar veikiau, įtikėjimas nėra savaime suprantamas. Šio savaime suprantamumo kvestionavimas prasidėjo netrukus po komunizmo žlugimo Vidurio ir Rytų Europoje, kai daugelyje mūsų regiono šalių Bažnyčios istorijos studijos atgimė iš naujo². Pasirodė, kad dar XIX a. paskelbti ir ilgus dešimtmečius istorikų naudoti 1686 m. įvykius nušviečiantys dokumentai anaipol nereprezentuoja viso šios problematikos šaltinių korpuso³. Tad šiuo atveju naujų, iki tol nežinotų, nepastebėtų, deramai neįvertintų ar adekvačiai nesuprastų rašytinių šaltinių įvedimas į mokslinę apyvartą turėjo ne tiek kumuliatyvinę, kiek ryškiai kokybinę, žaidimo taisyklės iš pagrindų keičiančią vertę. Būtent šių naujų srovių susiliejimą ir galime išvelgti Čencovos knygoje.

Detalios, netgi galime sakyti, mikroistorinės prieigos pagrindą sudaro neaukšto rango Rusijos Pasiuntinių tarnybos (ano meto Užsienio reikalų

² Pavyzdžio dėlei pateikiame šias publikacijas: Ольга Шевченко, „Про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату наприкінці XVII ст.“, in: *Український історичний журнал*, Київ, 1994, Nr. 1, p. 54–60; Вадим Лурье, *Русское православие между Киевом и Москвой: Очерк истории русской православной традиции между XV и XX веками*, Москва: Три квадрата, 2010; Омер Кул, Олесь Кульчинський, „Підпорядкування Київської митрополії Москві: Загадки московського посольства до Туреччини 1686 р. у світлі османських джерел“, in: *Український історичний журнал*, Київ, 2016, Nr. 5, p. 181–194; Konstantinos Vetrochnikov, „La «concession» de la métropole de Kiev au patriarche de Moscou en 1686: Analyse canonique“, in: *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies. Belgrade, 22–27 August 2016. Round Tables*, edited by Bojana Krsmanović, Ljubomir Milanović, Bojana Pavlović, Belgrade, 2016, p. 780–784.

³ Пга́ лаіка́ пагріндініу шіос пролематікос шалтініу саваду тарнаво: *Архив Юго-Западной России*, d. 1, t. 5: *Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату (1620–1694 гг.)*, Киев: В Губернской типографии, 1872.

ministerijos atitiktoms) tarnautojo Nikitos Aleksejevo (*подьячий* = raštinkas, sekretorius) oficiali ataskaita apie savo diplomatinę misiją, trukusią 1685–1686 m. Šis šaltinis (publikuojamas p. 250–342) leidžia beveik padidintu tikslumu rekonstruoti kelionės ir derybų eigą, tam tikras diplomatinio protokolo detales, pasiuntinių išlaidas, nuotykius ir t. t. Nuo seno rimtą Rusijos požiūrį į diplomatiją gerai atspindi Nikitai Aleksejevui surašytos instrukcijos, išduotos carinės ir bažnytinės valdžios (publikuojamos p. 351–367, 368–375). Visi šie dokumentai nuo seno saugomi Rusijos valstybiniame senųjų aktų archyve. Jeigu jų publikavimas iš esmės tik palengvina jų prieinamumą prie „seniai žinomų“ dokumentų (kas, žinant darbo Rusijos archyvuose sąlygas, anaipol ne mažmožis!), tai dokumentų graikų kalba publikavimas ne tik kad palengvina, bet ir žymiai išplečia potencialių tyrėjų ratą. Kijevo metropolijos statuso pokyčiui 1686 m. nušviesti ypač svarbūs dokumentai Čencovos knygoje yra suskirstyti į šešias grupes: Nikitos Aleksejevo ataskaita (*Статейный список*), jo diplomatinės misijos parengiamieji dokumentai, Konstantinopolio patriarcho Dionisijaus IV ir sinodo raštai, Jeruzalės patriarcho Dositėjo II laiškai, Nikitos Aleksejevo laiškai Pasiuntinių tarnybos viršininkui Vasilijui Golycinui ir kairiakrantės Ukrainos kazokų hetmanui Ivanui Samoilovičiui, kazokų pasiuntinio Ivano Lisicos laiškai hetmanui Ivanui Samoilovičiui. Naujam Kijevo metropolijos teisiniam statusui nusakyti ir apibūdinti svarbiausi, žinoma, yra patriarcho Dionisijaus IV raštai. Dalis į Rusiją išsiųstų originalų mūsų dienų nepasiekė. Tokie svarbūs dokumentai kaip teisės suteikimas Maskvos patriarchui išventinti naujai išrinktą Kijevo metropolitą ir sinodinis nutarimas dėl Kijevo metropolito išrinkimo tvarkos ilgą laiką buvo žinomi tik iš XVII a. vertimų į rusų kalbą. Ir tik palyginti neseniai Graikijoje buvo aptiktos šių originalių dokumentų kopijos, kurios kaip tik ir publikuojamos Čencovos knygoje drauge su ką tik minėtų XVII a. vertimų į rusų kalbą tekstais. Tiems tyrėjams, kurie nemoka ankstyvųjų naujųjų laikų graikų kalbos, vertimai į rusų kalbą leis nesunkiai susipažinti su dėstomais dalykais, o tiems, kas moka graikiškai, atsiveria ypač įdomios tekstologinės analizės galimybės, leidžiančios aiškintis kas ir kaip buvo suprasta ir išversta, o kokie prasmių atspalviai liko „tamsūs“ net ir Rusijos diplomatams ir jų šeiminkams. Šiuos atradimo džiaugsmus palikime kompetentingiems tyrėjams ir grįžkime prie tiriamosios dalies. Konspektyviai vertėtų perteikti tokias svarbiausias išvadas:

1. XVII a. devintame dešimtmetyje Kijevo metropolijos padėtį nulėmė kelių svarbiausių regioninių žaidėjų galios pusiausvyra – tai Abiejų Tautų Respublika (ATR), Rusija, Ukrainos kazokų hetmanatas ir Osmanų imperi-

ja. Tuo metu ATR siekė patraukti Rusiją įsijungti į kovą prieš Osmanų imperiją. Pastaroji 1683 m. patyrusi triuškinantį pralaimėjimą ties Viena, su Rusija stengėsi išlaikyti taikius santykius. Maskvos viršenybę pripažinęs kairiakrantės Ukrainos kazokų hetmanas Ivanas Samoilovičius siekė atnaujinti karo veiksmus prieš ATR, remiamas maskvėnų ir Turkijos pavaldinių Krymo totorių.

2. Lenkijos ir Osmanų santykiai buvo priešiški iki pat 1699 m. sudarytos Karlovičų taikos. Dar 1676 m. ATR Seimas uždraudė, be specialaus karaliaus leidimo, vietiniams stačiatikiams palaikyti santykius su Konstantinopolio patriarchu, kaip hierarchu reziduojančiu priešiškoje valstybėje. Karo padėtis tarp ATR ir Turkijos vertė Konstantinopolio patriarchą būti pasiruošusiam priimti nestandartinius sprendimus, skirtus užtikrinti Kijevo metropolijos administracines ir sielovadines funkcijas.

3. Ukrainos kazokų hetmanas Ivanas Samoilovičius iškyla kaip pagrindinis veikėjas, inicijavęs naują Kijevo metropolitų rinkimą ir iššventinimo tvarką. Jis siekė turėti „kišeninį“ metropolitą, kuris būtų nepriklausomas nuo stiprią korporatyvinę savimonę turinčio ir įtartinai artimus ryšius (jo akimis žiūrint) su katalikišku pasauliu palaikančio Kijevo klero. Rytų Bažnyčios įgaliojimas Maskvos patriarchui jam buvo reikalingas tam, kad pastarojo iššventintą metropolitą pripažintų ne tik Ukrainos, bet ir ATR žemių stačiatikiai, nuo gilios senovės prisirišę prie Konstantinopolio patriarcho valdžios.

4. Pajutusi iniciatyvą iš Ukrainos kazokų „apačios“, Rusija siekė, kad Maskvos patriarchai įgytų teisę iššventinti Kijevo metropolitus ir kad tokiu būdu būtų atstatyta nuo pat ištakų vieninga buvusi „Rusijos eparchija“, kurios vienybei kadaise pakenkė... „lenkų karalius Vitoftas“!

5. Maskvos reikalavimai buvo papunkčiui išdėstyti pasiuntiniui Nikitai Aleksejevui patikėtoje instrukcijoje. Kelis mėnesius trukę pokalbiai ir derybos baigėsi tuo, kad 1686 m. birželio pradžioje Rusijos pasiuntinys gavo visus reikiamus dokumentus. Tiek jo paties, tiek Rusijos Pasiuntinių tarnybos vadovų įsitikinimu, Konstantinopolio patriarcho Dionisijaus IV išduotuose dokumentuose buvo įrašyti visi punktai taip, kaip juos buvo pateikusi Maskva.

6. Sinodinis sprendimas suteikė Maskvos patriarchui teisę iššventinti Kijevo metropolitą, bet toks leidimas buvo duotas atsižvelgus į ypatingas to meto sąlygas, neleidusias Konstantinopolio patriarchui vykdyti savo ganytojiškos tarnystės Kijevo metropolijos tikinčiųjų atžvilgiu (žr. § 2). Šiuo atveju buvo pritaikytas bažnytinės „ekonomijos“ principas. Šis nuo seno Rytų

Bažnyčiai žinomas principas leisdavo tam tikrais atvejais daryti išimtis ir išlygas taikant bažnytinių kanonų reikalavimus *neparaidžiui*. Maskvos patriarchatui buvo suteikta tai, ko Rusijos valdžia tuo metu norėjo, bet niekur nebuvo parašyta, kad tokia teisė suteikiama „visiems laikams“, „amžiams“ ir pan. Geriausiai Konstantinopolio patriarcho valdžios Kijevo metropolijoje išsaugojimą liudija Kijevo metropolitui numatyta priedermė liturgijos metu pirmiausia minėti Konstantinopolio patriarcho, o tik paskui Maskvos patriarcho, vardą.

7. Niekas negalėjo numatyti, kiek ilgai galios 1686 m. situacijoje rastas sprendimas. Osmanai vylėsi, kad palankiai žvelgdami į Maskvos pageidavimus, jie neleis jai suartėti su ATR, bet kaip tik tuo metu tarp šių valstybių vyko derybos, pasibaigusios „Amžinąja taika“ ir Kijevo perleidimu Rusijai. Kitais metais įvyko pirmasis rusų kariuomenės žygis į Krymą. Dėl ATR ir Rusijos suartėjimo į nemalonę pateko vienas svarbiausių 1686 m. sprendimo architektų – hetmanas Ivanas Samoilovičius buvo ištremtas į Sibirą, kur ir baigė savo dienas. Šventajai lygai ir Osmanų imperijai sudarius Karlovičų taiką (1699), lyg ir ėmė rasti sąlygos iš naujo peržiūrėti Kijevo metropolijos priklausomybės klausimą. Bet taip neįvyko. 1700 m. mirus Maskvos patriarchui Adrianui, caro Petro I valdžia nepageidavo matyti naujo patriarcho. 1718 m. mirus Kijevo metropolitui Juozapatui Krovovskiui, Kijevas keliems dešimtmečiams nusmuko iki eilinės arkivyskupijos lygio. Priklausymas Konstantinopolii užsinešė užmaršties dulkėmis. Neliko stiprių institucinių žaidėjų, kuriems tokie klausimai parūptų iš tikrųjų.

Tokie, regis, paprasti teiginiai ir išvados ženklina šiuo metu istoriografijoje vykstančias paradigmines permainas. Kartu reikia pažymėti, kad ši kaita ir naujos įžvalgos sukelia ne tik atradimo džiaugsmą, bet ir sukelia tam tikrų oficialių sluoksnių atitinkamas reakcijas. Šiuo aspektu geriausių pavyzdžių pateikia 2019 m. Rusijos Stačiatikių Bažnyčios iniciatyva parengtas istorinių dokumentų rinkinys, turintis „teisingai“ nušviesti Kijevo metropolijos 1686 m. įvykius. Atvirai ideologizuotą šio rinkinio užsakovų ir (bent dalies) vykdytojų laikyseną skelbia pats rinkinio pavadinimas su raktiniu žodžiu *воссоединение*⁴. Lietuvių kalboje šiam žodžiui nėra gero atitikmens. Anglų ir prancūzų kalbos turi tokius atitikmenis (*reunion, réunion, reunification, réunification*), bet jie yra labai sausi, nes vargiai juos įmanoma išarti

⁴ *Воссоединение Киевской митрополии с Русской православной церковью. 1676–1686 гг.: Исследования и документы, под общей редакцией митрополита Волоколамского Илариона, Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2019, 912 p.*

su tokiu patosu, su koku maskvėnas ištartų *воссоединение!* Kita vertus, su šiuo rusišku žodžiu sėkmingai gali konkuruoti vokiečių *Wiedervereinigung*, nes šiuo atveju, pavyzdžiui, turime reikalą su emociškai stipriai išgyventu susigrąžintos vienybės jausmu 1989 m. griuvus Berlyno sienai. Bet skirtingai nei svetimųjų prievartos padalinta Vokietija, Rusijos imperijos erdvė niekada tokia nebuvo, o pačios sąvokos *воссоединение* projektavimas į praeitį, dabartį ir ateitį viso labo tėra ideologinė dūmų uždanga, maskuojanti imperinius ir imperialistinius kėslus, vis negalint susitaikyti su imperijos „limitrofinių“ teritorijų pradimu ir vis gaivinant bei palaikant mitą apie vieningą Rusiją, kuri turėtų driektis bent jau nuo Baltijos jūros iki Ramiojo vandenyno ir nuo Juodosios jūros iki Arkties vandenyno. Tad žinant, kad kiekviename kalboje slypi dalis ja kalbančios tautos istorijos, *воссоединение* prasmę lietuviškai geriausiai perteiktų „susigrąžinimas“. Tokiam „susigrąžinimui“ pagrįsti bei iliustruoti ir yra išleista įspūdingos apimties – 912 puslapių – knyga.

Reikia pažymėti, kad šį leidinį išleido į aukštus mokslų standartus besilygiuojanti leidykla, tarp jo rengėjų (bendraautorių) gausu aukšto lygio specialistų – visų pirma, filologų ir istorikų. Šis šaltinių rinkinys turi visus moksliniam leidiniui būdingus bruožus, jame paskelbtas didelis kiekis dokumentų (iš viso 246), nušviečiančių Kijevo metropolijos permainas 1676–1686 m. Jis aprūpintas įvadiniais straipsniais ir komentarais. Jis gali būti ir naudingas, ir pravartus, jeigu juo bus atsargiai naudojama. Bet kaip nespecialistui žinoti, kaip juo naudotis atsargiai? Tokią atsargaus naudojimosi instrukciją pateikė Vera Čencova⁵. Šiam šaltinių rinkiniui ji parašė profesionalią (85 p.) recenziją – tokios apimties ir tokio lygio recenzijos Lietuvoje apskritai nerašomos, o kur kitur – turbūt irgi tik itin retai. Skaitydamas „susigrąžinimo“ tezę turinčio pagrįsti šaltinių rinkinio įvadinis-paiškinamuosius straipsnius pasijunti lyg laiko mašina persikeltum į XIX a., kai buvo skelbiami istorijos šaltinių rinkiniai, buvusias ATR žemes užden-giantys „Vakarų Rusijos“, „Pietvakarių Rusijos“ ir pan. sąvokomis. Bene daugiausia čia ir dabar pasidarbavo stačiatikių kunigas Michailas Želtovas (Михаил Желтов). Būtent jo rašyti tekstai geriausiai reprezentuoja teleologiskai ideologizuotą požiūrį į istoriją, kurio dėka pompastiškai skamba himnas Rusijos Bažnyčios vienybei ir vis prasimuša pabodusios tezės apie nesavanaudišką Rusijos pagalbą lenkų persekiotiems stačiatikiams,

⁵ Вера Ченцова, „Воссоединение“, in: *Вестник Альянс-Архео*, Москва–Санкт-Петербург, 2019, t. 30, p. 87–173.

apie mirtiną pavojų, kuri stačiatikybei ATR žemėse kėlė bažnytinė unija ir t. t.⁶ Ir visa tai turbūt tik tam, kad Rusijos Stačiatikių Bažnyčios atstovai dar kartą galėtų reikšti „amžinas“ pretenzijas į Kijevą ir turėtų proga dar kartą paplikti Konstantinopolio patriarchą dėl 1686 m. dokumentų „demonstravimo“. Todėl po tokios patirties tikra atgaiva yra mūsų ką tik minėta Čencovos recenzija. Joje, žinoma, pažymimos teigiamos *Susigrąžinimo* šaltinių rinkinio savybės, bet mums įdomiausi yra būtent tie pasažai, kuriuose detaliam dekonstruojami ideologizuoti jo rengėjų teiginiai, tiek dėl ATR politikos stačiatikių atžvilgiu (p. 96), tiek dėl tariamo Konstantinopolio patriarcho neveiksnumo ATR stačiatikių atžvilgiu (p. 103) ir t. t. Čia puikiai pasimato tai, kad lyg ir mokslinį tekstą XXI a. pradžioje parašę stačiatikių dvasininkai (Želtovas ir kt.), iš esmės tik pakartojo XVII a. Rusijos diplomatinės tezes, praktiškai be jokios kritinės refleksijos (plg. p. 119). Ne mažiau svarbu pažymėti ir eruditinę Čencovos kritiką, atskleidžiančią diskutuotinus, abejotinus, o kartais tiesiog klaidingus graikiškų tekstų perteikimo ir jų vertimų į rusų kalbą niuansus. Istorikams ir filologams tai reto subtilumo intelektualinė puota. Čencova visai teisingai pažymi, kad tiriant Kijevo metropolijos istoriją XVII a. antroje pusėje, jos negalima traktuoti kaip beprecedenčio įvykio, nes po pirmųjų Bažnyčios Susirinkimų iš esmės nebeįvykdavo nieko, kas neturėtų jokio precedento kanonų teisėje ir Bažnyčios istorijoje. Vienos bažnytinės provincijos perleidimas administruoti kitam hierarchui – nors ir ne kasdienis, bet tikrai neišskirtinis įvykis (Čencova savo monografijoje aptaria viena laikius tipologiškai artimus atvejus, susijusius su Stačiatikių Bažnyčia Venecijos ir ATR valdose XVII a.). Apibendrinama recenzija, Čencova taip suformulavo pagrindinį savo priekaištą *Susigrąžinimo* rengėjams: „tirdami dokumentus jie didžiąja dalimi atsižvelgė į tai, ką XVII a. devinto dešimtmečio Bažnyčios istorijoje norėjo išvysti kai kurie šiuolaikiniai bažnytiniai politikai, bet nesiekė aptikti ir tirti Stačiatikių Bažnyčiai būdingos vidinės logikos, jos veiklą ir dėsningumus reguliuojančių priemonių, pasireiškiančių ir sąveikoje su visuomene“⁷. Todėl

⁶ Plg., pvz., *Воссоединение Киевской митрополии*, p. 32: „Однако этот же праздник [metropolito Jonos minėjimas] пользовался признанием и в Западно-Русской митрополии, в чём ясно просматривается желание иметь одни и те же ценности с Москвой. Реализации этого желания во всей полноте пришлось ждать до 2-й половины XVII в.“; dėl to, kaip interpretuojama unijos grėsmė žr., pvz., p. 871–872.

⁷ Вера Ченцова, *op. cit.*, p. 169: „Основную претензию к создателям концепции „воссоединения“ можно сформулировать следующим образом: при анализе документов они исходили в большей мере из того, что хотелось бы увидеть в церковной

belieka tik pritarti, kad 2019 m. pasirodęs šaltinių rinkinys atrodo archaiškas, „maskvocentriškas“, o kai kuriais atžvilgiais netgi nusileidžia 1872 m. paskelbtam tos pačios tematikos šaltinių rinkiniui (p. 170). Nenuostabu, kad Čencovos recenzija iššaukė suinteresuotų specialistų reakcijas. Jau 2021 m. pradžioje pasirodė keli stambūs atsiliepimai. Juose galima rasti racionalaus grūdo vertę turinčių pastebėjimų, bet kad jais būtų mezgamas dialogas, tai niekaip negalima pasakyti⁸.

Primenu, kad 2019 m. šaltinių rinkinį išleido bažnytinis-mokslinis centras „Stačiatikių enciklopedija“. Šis Rusijos Stačiatikių Bažnyčios iniciatyva įkurtas centras orientuojasi į aukštą mokslinį lygį. Jį geriausiai reprezentuoja nuo 2000 m. leidžiama *Stačiatikių enciklopedija*, kuriai straipsnius rašyti kviečiami geriausi savo srities specialistai (jau išleista 60 tomų, planuojami 75 tomai). Bet ideologiškai angažuotas 2019 m. *Susigrąžinimas* demonstruoja nemalonią tiesą – mokslas Rusijoje laisvai gali reikštis ten, kur jis nepavojingas pamatinėms ideologinėms nuostatoms, bet kur tik paliečiami geopolitiškai jautrūs dalykai, ten mokslas turi užleisti vietą ideologinių uždavinių sprendimui. Kadangi kalbama apie mokslą, atliekamą Rusijos Stačiatikių Bažnyčios prieglobstyje, akivaizdu, kad čia vis dar turime reikalą su konfesiškai angažuota istoriografija. Vakarų ir Vidurio-Rytų Europos bei Šiaurės Amerikos šalyse tokia istorijos samprata didžiąja dalimi jau yra praeities dalykas, bet tik ne Rusijoje. Netenka abejoti, kad tokia situacija išliks ir tolimiausioje ateityje, ir nieko čia nepakeisi. Bet ne tai svarbiausia. Svarbiausia tai, kad reikštūsi ir turėtų erdvės reikštis tokie tyrėjai kaip Vera Čencova, reprezentuojantys akademiškai solidų, refleksyvų, kritišką ir kartu atvirą požiūrį į praeitį, dabartį ir ateitį. Net ir vienas žmogus gali apginti visos šalies istorijos mokslo garbę.

Veros Čencovos monografija ir išsamioji recenzija reprezentuoja svarbų žingsnį į priekį, tiriant Stačiatikių Bažnyčios istoriją regione nuo Viduržemio iki Juodosios ir Baltijos jūrų. Mane itin maloniai nustebino, kad vis ran-

истории 1680-х годов некоторым современным церковным политикам, а не занимались поиском и исследованием присущей православной церкви внутренней логики регулирующих ее существование механизмов и закономерностей, проявляющихся и во взаимодействии с обществом“.

⁸ Plg. Сергей Михеев, Сергей Остапенко, „Неконструктивность исторической аргументации в статье В. Г. Ченцовой «Воссоединение»“, in: *Вестник церковной истории*, Москва, 2021, Nr. 1/2 (61/62), p. 255–346; Борис Флоря, „О критике В. Г. Ченцовой сборника документов «Воссоединение Киевской митрополии с Русской Православной Церковью»“, in: *Ibid.*, p. 347–352.

dami nauji ankstyvųjų naujųjų amžių šaltiniai, leidžiantys ne tik daugiau sužinoti, bet ir kuriantys prielaidas geresniam, adekvatesniam ir makroistorinių procesų, ir mikroistorinių įvykių supratimui. Čencovos monografijos pagrindinė ašis, dominuojanti perspektyva driekiasi pietų–šiaurės kryptimi: Konstantinopolis–Kijevas–Maskva. ATR istorijos tyrėjas šią perspektyvą galėtų praturtinti vakarų–rytų ašimi, tarkime, Varšuva–Vilnius–Maskva. Nors mūsų dienomis jau yra nemažai pasirodę tyrimų, skirtų ir stačiatikių, ir unitų Bažnyčioms ATR žemėse, drįstu manyti, kad tokie darbai kaip Čencovos turėtų prisidėti prie aštresnės Rytų krikščionių padėties ATR žemėse refleksijos ir paskatinti tyrimus, nukreiptus į ATR stačiatikių ir graikų stačiatikių religinius ryšius bei kultūrinius kontaktus.

Darius Baronas

PAMOKSLAI VAIRINGOSE MATERIJOSE, SAKYTI
AMBROZIEJAUS PABRĖŽOS,

parengė Rita Šepetytė,

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020, 816 p.,

ISBN 978-609-411-278-2

Šiomet minint Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos (1771-01-14¹, Večiai – 1849-10-30, Kretinga) 250-ųjų gimimo metinių sukaktį, pirmą kartą spausdinto teksto pavidalu skaitytoją pasiekė ir dar viena šio iškilaus žemaičio rankraštinio paveldo dalis – vienas iš jo įrištų pamokslų rinkinių². Naujasis leidinys išleistas dvigubu pavidalu – jį sudaro knyga ir DVD plokštelė su rankraščio faksimile³. Knyga pavadinta *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos*. Faksimilėje randamas kiek išsamesnis ir visai žemaitiškas paties Pabrėžos sumanytas pavadinimas – *PAMOKSLAY Wayringosy Materijosy Ať roźniu wyitu, iwayriusy łaykusy Sakity par Kónyga Ambroziejó Pabrzeža Tercyjorío Zokana Szweťa Tiewa Prączyszkaus*. Šį leidinį⁴, kaip ir anksčiau publikuotus kitus rankraštinis Pabrėžos darbus – didįjį botanikos veikalą *Tayslós augumyynis*⁵ ir geografijos vadovėlį⁶ – parengė Rita Šepetytė. Atkreiptinas dėmesys, kad šioje knygoje pradėta vienuolinį Pabrėžos vardą

¹ Pastabas dėl gimimo datos žr. Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 2: XVIII–XIX amžiai, antrasis (fotografuotas) leidimas, Vilnius: Lietuvos kultūros fondas, [1963] 1990, p. 306.

² Apie Pabrėžos sudarytus jo paties rašytų pamokslų rinkinius, kurių kultūros istorikai skaičiuoja bent 10, žr. Viktoras Gidžiūnas, *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1994, p. 91–100. Apie į Kretingą sugrįžusį rankraštinį 1822 m. Kretingoje sudarytą Pabrėžos pamokslų rinkinį *KNINGA. Tóreťi sawiewy Kozonius ónt nekóriu Nedielys Dyinu yr ónt łabay daug Szwećziu...* žr. Audronė Puišienė, „Į Kretingą sugrįžo Jurgio Pabrėžos pamokslų rinkinio originalas“, in: *Pajūrio naujienos*, 2019-03-15, in: <https://www.pajurionaujienos.com/?act=exp&sid=18238>; Jolanta Klietkutė, „Jurgis Ambraziejus Pabrėža – tobulas kunigiško pašaukimo atspindys“, in: <https://www.bernardinai.lt/jurgis-ambraziejus-pabrzeza-tobulas-kunigisko-pasaukimo-atspindys>, (2021-02-26).

³ Fotografavo Valentina Kulikauskienė.

⁴ Leidinio rengimą ir išleidimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutartis Nr. S-LIP-18-41).

⁵ Žr. Jurgis Ambraziejus Pabrėža, *Taislius augyminis 1–223; 224–776; 777–860*, parengė Rita Šepetytė (I knygos dalį kartu su Ona Kazūkauskaite), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, 2014, 2015.

⁶ *Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos geografija*, parengė Rita Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2019.

rašyti kitaip⁷ – remiantis jo paties valia, atspindinčia rankraščių antraštėse⁸ – *Ambroziejus*.

Didžiąją knygos *Pamokslai vairingose materijose* dalį sudaro pats pamokslų rinkinio perrašas (p. 71–790). Tai 788 puslapiai⁹ Pabrėžos ranka rašyto teksto, apimančio 48 pamokslus (dar žr. p. 798)¹⁰, iš kurių keturi sakyti ne Pabrėžos (žr. p. 794 ir 796). Rankraštį šifravo Šepetytė ir Aurelija Gritėnienė. Prieš perrašo tekstą pateiktos kelios rankraščio nuotraukos – antraštinio ir p. 247, 316, 331, 380, 391, 753, 765 (p. 63–70). Kiti knygos skyriai skirti Pabrėžos teksto skaitymui palengvinti ir (ar) paaiškinti. Dauguma jų parengti Šepetytės. Tai „Pratarmė“ (p. 7–8), straipsnis „Pamokslų vairingose materijose“ kalbos ypatybės“ (p. 36–61), „Rankraščio aprašas“ (p. 791–798), „Parengimo ir rodyklių sudarymo principai“ (p. 799–800), asmenvardžių (p. 801–809), vietovardžių (p. 810–812) ir Šventojo Rašto citatų (p. 813–815) rodyklės. Perrašo išnašose (jų yra net 2120) aptariamos išskirtinumu pasižyminčios (apie išimtis rašoma p. 799) teksto vietos – išbraukimai, taisymai, papildymai ir beveik bet koks Pabrėžos apsirikimas ar nukrypimas nuo jo paties susikurtos žemaitiško rašto sistemos (korektūrų reikšmės nurodytos p. 799–780). Visas teksto skaitymui reikalingas aprašas sukurtas nedaugžodžiaujant, pateikiant skaitytojui reikalingą informaciją minimaliai ir tokiu būdu, kad ji būtų lengvai surandama, bet be reikalo neblaškytų. Tiesa, pradėjus skaityti knygą nuo „Pratarmės“ iš pradžių gali pasirodyti, kad joje apie Pabrėžą ir knygoje skelbiamus jo pamokslus pasakoma per mažai. Bet šis pirmas išpūdis klaidingas. Skaitant į knygą sudėtus pamokslus „Pratarmė“ ir kiti pamokslų supratimui skirti Šepetytės tekstai pradeda atrodyti talentingai talpūs, o informacija juose lengvai randama. Matyt, Pabrėžos pamokslams būdingas išsamumas, visapusiškumas ir logika skaitantįjį pavei-

⁷ Rengėja knygos „Pratarmėje“ trumpai nurodo kaip buvo iki šiol: „[i]š tradicijos Pabrėžos vienuolinis vardas rašomas Ambraziejus. Šią tradiciją pradėjo turbūt Motiejus Valančius [...]“ (p. 7).

⁸ Plg. Pabrėžos asmenvardžius (išretinta mano, – J. P.) kito pamokslų rinkinio antraštyje: *KNINGA. Tõrėti sawiey Kozonius [...] Sakitus rožniusy taykusy, yr õnt rožniu wyitu par Kõnyga Jõrgi Ambroziejõ Pabreža pyrmiaus Kõnyga Swiecka, paskiaus Tercyjoriõ Zokana Szweõta Tiewa Prõnczyszkas [...] Apiprowity i wyina Kninga Metusy 1822. Kretingoy* (rankraštis saugomas in: Kretingos muziejus, b. KM GEK-31449).

⁹ Į perrašą neįtrauktas Pabrėžos sunumeruotuose p. 303–310 esantis, bet ne Pabrėžos ranka rašytas tekstas. Šis ir dar du tekstai randami faksimilėje (žr. p. 303–310, 861–868, faksimilės p. 380r ir 380v). Informacija apie juos pateikiama „Rankraščio apraše“ (p. 797–798).

¹⁰ Gidžiūnas teikia kitokią pamokslų skaičiaus – 61 vnt. – nuorodą (plg. Viktoras Gidžiūnas, *op. cit.*, p. 97).

kia ypatingu būdu, o jo tekstus šifruojantį ir aprašantį asmenį – dar stipriau. Todėl nesant galimybės kalbėti ir iš esmės, ir išsamiai (nes knygos apimtis ir taip didelė), pamokslininko teksto pavyzdys skatina kalbėti tik iš esmės, t. y. taupiai – perteikiant tik būtiniausią informaciją.

Akivaizdu, kad rengiant knygą dėmesys buvo sutelktas į tikslų ir korektišką Pabrėžos teksto perteikimą. Knygos išnašose ir vienokius ar kitokius paaiškinimus teikiančiuose skyriuose esančios pastabos skaitytojui padeda greitai prisijaukinti Pabrėžos susikurtą rašybos sistemą ir (ar) rasti reikiamos informacijos apie pamokslą sukūrimo aplinkybes, baigtumo lygį, datavimą¹¹ (p. 794–798). Komentarai išnašose informuoja ne vien apie taisymus (nubraukimus ir papildymus), bet ir apie perrašymo procese išaiškėjusį originalaus teksto neatitikimą numanomiams jo autoriaus ketinimams. Kaip pavyzdį galima imti bet kurį daugiau išnašų turintį puslapį – ten matysis pastabos „turbūt /gal norėta parašyti“, „taip rankraštyje“ ir pan., nurodančios pamokslininko paliktą korektūros klaidą (plg., pavyzdžiui, p. 354–355, 418–419, 456–457 išnašas). Tikėtino paaiškinimo neturinčios vietos gana retos ir priverčiančios skaitytoją sunerimti, kad jis nežino kažko, kas gali būti visiems lengvai suprantama. Pavyzdžiui, tokio pobūdžio mįslę gali užminti be paaiškinimo apie korektūros klaidą iš originalo perkeltas žodis *Prakimu* (-> *Pr{is}akimu*) sakinyje *Tada pri óžlaykima Prakimu wysu, imketies koudydziausys kqtribys* p. [650] 687.

Didžioji dalis atsakymų į klausimus kaip (per)skaityti Pabrėžos tekstą yra pateikta Šepetytės straipsnyje „Pamokslų vairingose materijose“ kalbos ypatybės“. Jame pagrindinis dėmesys skiriamas žemaitiškai užrašytų pamokslų rašybai, fonetikai, kirčiavimui (p. 36–50), morfologijos ir leksikos ypatybėms (p. 50–57), atskirai aptariant ir paskutinio iš rinkinyje esančių, suaukštaitinta kalba parašyto pamokslą *Apey labay dydzia Gyluky to, kataras atsyrandasy Bažniczioty Rimyszka-Katalykiszkojy. sakitas Drangauskiniey Prususy [...] Metusy 1827 [...]* rašybos, morfologijos ir leksikos kitoniškumą (p. 57–60). Straipsnyje aptariamos rinkinio tekstų rašybos ir kalbos ypa-

¹¹ Kai kurių pamokslų sukūrimo datos Pabrėža nėra pateikęs. Tokiais atvejais numanomas datas Šepetytė nurodo (p. 36, 794, 796, 797) remdamasi Giedriaus Subačiaus studija (žr. Giedrius Subačius, „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba“, in: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, sudarytojai Egidijus Motieka et. al., (ser. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, kn. 8), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 10–113). Joje, įvertinus Pabrėžos žemaitiškai rašytų tekstų visumą, aptariama Pabrėžos rašybos sistemoje atsispindinti požiūrio į žemaičių rašybą ir kalbą kaita. Rašybos modelio pakitimai studijos autoriui padėjo nustatyti datavimo neturinčių Pabrėžos tekstų sukūrimo chronologiją.

tybės iliustruojamos gausiais pavyzdžiais, kurie pateikiami su į bendrinę kalbą transponuotais atitikmenimis. Aišku, tikrajam knygos skaitytojui labiausiai rūpės patys Pabrėžos pamokslai, o įvadinis straipsnis reikalingas tik kaip priedas, pažindinantis su Pabrėžos rašybos sistema ir teikiantis informaciją apie kalbines ypatybes tada, kai (jei) to prireikia. Toks skaitytojas (ypač jei jis žemaitis, nors truputį paskaitantis lenkiškai) tikrai pasiges kiek anksčiau kitame Šepetytės parengtame leidinyje parašytų tų poros sakinių, kuriais trumpai perteikiama Pabrėžos susikurtos rašybos sistemos esmė: „[...] parašyta žemaitiškai – gimtąja Pabrėžos tarme. Rašybai Pabrėža vartojo lenkų kalbos raidyno rašmenis pritaikydamas juos tarmės fonetikai“¹².

Kitas įvadinis straipsnis – „Kristocentrizmas kun. Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos pamokslų rinkinyje „Pamokslai vairingose materijose“ (p. 9–35) – skirtas tam tikriems Pabrėžos pamokslų aspektams aptarti. Jame Remigijus Oželis į Pabrėžos pamokslus žvelgia iš dabarties teologo pozicijų, pabrėždamas, kad jie „[d]ėja, nepelnytai ir dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių (didžioji pamokslų dalis nėra išlikusi) [...] nėra išsamiau teologų tyrinėti“ (p. 10). Autorius, nurodęs, kad Pabrėžos pamokslus galima aptarti atsižvelgiant į „įvairias sisteminės teologijos sritis: kristologiją, pneumatologiją, ekleziologiją, sakramentologiją, mariologiją, eschatologiją, fundamentinę, moralinę teologiją ir pan.“ (p. 11), koncentruojasi į „kristocentrizmą kaip krikščioniško skelbimo išėities tašką“ (p. 11). Todėl straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama kristologiniams Pabrėžos pamokslų aspektams, šiek tiek paliečiant ir su tuo susijusią mariologijos temą (p. 28–33) bei eschatologijos ir moralės elementus (p. 15). Remiantis rinkinio pamokslų apžvalga apibendrinant teigiama, kad „tėvo Ambroziejaus pamokslų ruošimas ir jų sakymas [...] turi šiuolaikiškus homiletikos bruožus“ ir kad „pamokslininkas išlaiko žinios kristocentriškumą tiek tiesiogiai pamokslų *tiksluose*, *skelbdamas išgelbėjimą per Jėzų Kristų*, tiek *netiesiogiai* perteikdamas *Jėzaus Kristaus mokymą* apie Dievą, žmogų, laimę, moralinį gyvenimą, mirtį ir pan.“ (p. 33).

Ir iš tiesų galima pritarti teiginiui, kad Pabrėža savo pamoksluose „išlaiko žinios kristocentriškumą“. Tik dažniausiai tai būna išreikšta ne tiesmukai, bet per kitų temų analizę. Pažiūrėjus iš istorinės perspektyvos, atviroji kristologinės linijos raiška Pabrėžos pamoksluose gali pasirodyti net labai santūri (palyginus juos, pavyzdžiui, su Mikalojaus Daukšos *Postilėje* (1599)

¹² Tai įvadinė knygoje *Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos geografija* esančio straipsnio „Rankraščio kalbos ypatybės“ (žr. *op. cit.*, p. 37) dalis.

pateiktais Jakóbo Wujeko pamokslais¹³, ištiesai bylojančiais apie Jėzaus Kristaus pavyzdį, gyvenimą ir mirtį). Pabrėža savo pamoksluose tikėjimo tiesas dėsto susitelkdamas į žmogaus nusidėjimo galimybių lauką, taip pat ir į troškimą ne vien neprაžūti nuodėmių labirinte, bet ir būti išganytu. Bandant lyginti Pabrėžos pamokslus su kitais katalikiškos raštijos, paskelbtos lietuvių kalba, paminklais, tiktų perversti Mikalojaus Daukšos katekizmą (1595)¹⁴ ir Konstantino Sirvydo *Punktus sakymų* (1629¹⁵, 1644¹⁶). Aišku, Pabrėžos pamokslų sąsaja su šiais kūriniiais nėra (nebūtinai yra) tiesioginė, bet juos sieja tam tikras giluminis bendrumas. Tai ne vien teminio turinio bendrumas, pagrindinių svarstomų dalykų akcentų išryškėjimui dažnai pasirenkamas klausimų-atsakymų žanras, loginis ir detalus dėstymas, rėmimasis teologine literatūra ir jos nuorodų pateikimas, bet taip pat ir teksto stilistika bei poetiškumas. Pabrėžos pamokslai taip pat įtaigūs, todėl jie vertintini kaip pratęsiantys tradiciją, bet kartu ir kaip modernūs. Taip jie atrodo žiūrint ir istoriškai, ir iš dabarties perspektyvos. Jie vis dar aktualūs. Pabrėžos pamokslų skaitymas leidžia pagilinti katechezės žinias, užpildyti katalikybės istorijos pradmenų spragas, suprasti XIX a. pradžios Žemaičių vyskupijos gyventojų realiąsias ir dvasinės plotmės aktualijas. Pabrėžos pamokslų tekstas leidžia suvokti, kiek ir kuo mes nutolome nuo to laikmečio žmogaus problematikos ir kuo mes esame ir būsime visada tapatūs. Potencialūs nuosavo nuodėmingumo lygmenys laikui bėgant nesikeičia. Keičiasi tik mums priimtino nuodėmių, ypač rimtų, mirtinų (kaip pasakytų Pabrėža, „smertelnais griekais“ laikytinų), gilumo ir apimties supratimas. Dabartiniame mūsų suvokime rimtų nuodėmių laukas siauresnis.

Pabrėžos pamokslus įdomu ir naudinga skaityti. Aišku, kad paskelbtasis leidinys paskatins naujus su šio rinkinio pamokslų teminio turinio savitumu, kalba ir iškalba susijusius tyrimus. Bet šis leidinys svarbus ne vien

¹³ Žr. Mikalojaus Daukšos 1599 metų *POSTILĖ ir jos šaltiniai*, parengė Jonas Palionis, Vilnius: Baltos lankos, 2000.

¹⁴ Žr. [Mikalojus Daukša], *KATHECHISMAS ir Trumpas Budas Pasifákimo*, in: Mikalojaus Daukšos 1595 metų *Katekizmas*, parengė Vida Jakštienė, Jonas Palionis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995; Mikalojus Daukša, *Katekizmas*, 1595, elektroninį tekstą rengė Mindaugas Šinkūnas, Vilnius, 2006, in: <http://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=1>.

¹⁵ Konstantinas Sirvydas, *Punktai Sakymų nuo Advento iki Gavėnios: Kritinis leidimas* = Konstanty Szyrwid, *Punkty Kazań od Adventu do Postu: Wydanie krytyczne*, parengė Virginija Vasiliauskienė, Kristina Rutkovska, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015.

¹⁶ Konstantinas Sirvydas, *Punktai Sakymų Gavėniai: Kritinis leidimas* = Konstanty Szyrwid, *Punkty Kazań na Wielki Post: Wydanie krytyczne*, parengė Virginija Vasiliauskienė, Kristina Rutkovska, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015.

kultūros istorijos požiūriu. Tai dabartinio gyvenimo aktualijoms atliepanti dvasinė literatūra. Aišku, jos skaitytojų kiekį mažina tai, kad tai žemaitiškai ir specifine rašybos maniera parašytas kūrinys. Pabrėža nėra lengvai išverčiamas į bendrinę lietuvių kalbą. Paprasto vertimo į bendrinę kalbą pateikimo atveju Pabrėžos tekstas akimirksniu netenka žavesio. Tai matyti ir jau minėtame įvadiniam Oželio straipsnyje, kuriame pamokslų citatų vertimai pateikiami vietoj tikėtinų originalo atkarpų – pastarosios nukeliamos į išnašas (plg. p. 16–18, 20–32). Pabrėžos kalbos žavesį skelbiant jo darbus platesnei auditorijai yra pasisekę išsaugoti tik čia jau daug kartų minėtai Šepetytei. Publikuodama Pabrėžos *Pamokslą apei Šeštą Prisakymą Dievo*¹⁷ ji pasirinko tarpinį perrašymo būdą – „tekstas iš dalies transliteruotas, iš dalies transponuotas remiantis žemaičių kretingiškių garsų atliepimais bendrinės lietuvių kalbos garsams“¹⁸. Tokia perrašo metodika leido pateikti sudabartintam rašto modeliui ir bendrinei kalbai artimesnę Pabrėžos teksto versiją išsaugant pamokslininko kalbėjimo stiliaus unikalumą. Tai svarbu prisiminti galvojant apie Pabrėžos teksto pateikimo būdus tiriamuosiuose darbuose, nes paprastas vertimas į bendrinę kalbą gali sunaikinti cituojamos teksto atkarpos poetiškumą, o vien savitai žemaitiškai pabrėžiškai užrašytas originalas – susiaurinti suprantančiųjų ratą.

Rengėjos Ritos Šepetytės kompetencija, susijusia su Pabrėžos tekstų šifravimu, analize, originalo lygmens ar populiariuoju pateikimu svarbu ne vien pagirti, bet ir įsidėmėti. Nepriekaištingai parengtas leidinys *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos* (kaip ir ankstesni jos parengti šio autoriaus darbų skelbiniai) leidžia tikėtis, kad ir kitiems rankraštiniam Pabrėžos pamokslų rinkiniams pasiseks sulaukti spausdinimo dienos. Jei rengėjai užtektų noro ir pasiryžimo ateities kūrybinio darbo planus susieti su kitų Pabrėžos pamokslų rinkinių parengimu spaudai ir galbūt rasti tam keletą pagalbinių, jei paramą tokių leidinių rengimui ir leidybai teikiančios institucijos ir jas atstovaujantys asmenys išreikštų tam pritarimą, būtų galima didžiuotis ne vien faktais, kad Pabrėžos pamokslų rinkiniai yra saugomi Kretingos muziejuje ar Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne. Būtų galima juos imti ir skaityti.

Jūratė Pajėdienė

¹⁷ Žr. Jurgis Ambroziejus Pabrėža, „Pamokslas apei Šeštą Prisakymą Dievo“, parengė Ritutė Šepetytė, in: *Baltos lankos*, Vilnius, 1996, Nr. 7, p. 134–157 (perrašas parengtas iš rankraščio, saugomo Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, b. F-9 3360, p. 541–556).

¹⁸ *Ibid.*, p. 134.

APIE AUTORIUS

DARIUS BARONAS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto LDK istorijos skyriaus vyriausiasis mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos christianizacija XIII–XVIII a., Europos Viduramžių istorija ir šaltinotyros klausimai. Kelių monografijų ir daugelio mokslinių straipsnių autorius.

El. paštas: *darius.baronas@istorija.lt*

VILIUS BARTNINKAS – filosofijos daktaras, Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto podoctorantūros stažuotojas ir Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto asistentas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: graikų religija ir teologija, graikų kosmologija, Platono filosofija, Antikos politinė mintis, šiuolaikinė politinė filosofija, pilietinio dalyvavimo modeliai.

ORCID: 0000-0001-5184-9803.

El. paštas: *viliusbart@gmail.com*

DOVILĖ GERVYTĖ – Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Intermedialiuųjų literatūros studijų programos magistrantė. Mokslinių interesų kryptys: genetinė kritika, rankraščių tyrimai, tekstologija, teksto teorija. Projekto *Pavasario balsai: Skaitmeninis archyvas ir genetinis kritinis leidimas* (vyr. redaktorius Paulius V. Subačius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020, <http://www.pb.flf.vu.lt>) redaktorė.

El. paštas: *dovile.gervyte@flf.stud.vu.lt*

DALIA JAKAITĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto Šiaulių akademijos Regionų plėtros instituto vyresnioji mokslo darbuotoja, Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešosios bibliotekos tyrėja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: literatūra ir teologija (religija), šiuolaikinė lietuvių literatūra, modernioji Vakarų poezija. Išleido knygas *Šatrijos draugija lietuvių literatūros istorijoje* (2002), su bendraautoriais – *Krikščionybė ir šiuolaikinė lietuvių literatūra* (2018).

El. paštas: *dalia.jakaite@sa.vu.lt*

GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ – humanitarinių mokslų daktarė (hp), Vilniaus dailės akademijos profesorė, Lietuvos kultūros tyrimų instituto Dailės istorijos ir vizualiosios kultūros skyriaus vyriausioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: dailės, architektūros ir dailės istorijos istorija. Šiuo metu rengia monografiją *Apie ką tyli paveikslai? Lietuvos dailė ir dailės gyvenimas 1939–1944 m.*

El. paštas: *giedre.jankeviciute@vda.lt*

ALGIMANTAS KATILIUS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Katalikų

Bažnyčios Lietuvoje istorija XIX–XX a., Užnemunės istorija XIX a. Naujausia knyga: *Vasario 16-osios Akto signataras kunigas Alfonsas Petrulis* (2017).

ORCID: 0000-0003-4942-5053.

El. paštas: *katilius1@gmail.com*

DARIUS LIUTIKAS – socialinių mokslų daktaras, Lietuvos socialinių mokslų centro vyresnysis mokslo darbuotojas, Lietuvos piligrimų bendrijos pirmininkas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: piligrimystė, religinis turizmas, turistų kelionių motyvai, šventos vietos ir šventos erdvės, religijų geografija, religijos sociologija. Naujausia sudaryta knyga: *Pilgrims: Values and Identities* (2020).

ORCID: 0000-0002-0336-266X.

El. paštas: *darius.liutikas@gmail.com*

NERINGA MARKEVIČIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyriaus mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Balio Sruogos egodokumentai, prozos tekstų istorija ir redagavimai, genetinė kritika, tradicinė ir skaitmeninė tekstologija. Išleido knygą *Balio Sruogos kūrinio „Dievų miškas“ rašymo ir redagavimo istorija* (2014), parengė Balio Sruogos *Raštų t. 16: Laiškai Valerijai Čiurlionytei, 1915–1918* (2019).

El. paštas: *nerutela@hotmail.com*

JŪRATĖ PAJĖDIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvių kalbos instituto Raštijos paveldo tyrimų centro vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: senosios ir dabartinės lietuvių kalbos sintaksės ir semantikos tyrimai, Lietuvos kultūros ir bažnytinių tekstų istorija. Yra paskelbusi virš trijų dešimčių mokslo straipsnių Lietuvos ir užsienio leidiniuose.

El. paštas: *juratepajediene@gmail.com*

LAURA PETRAUSKAITĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros instituto mokslo darbuotoja ir Menotyros doktorantūros programos vadovė. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: XX a. dailė ir architektūra, socialinė dailės istorija, migracija ir transkontinentinės kultūrinės sąveikos. Šiuo metu sudarinėja mokslinių straipsnių rinkinį *Cultural interactions between Latin America and Eastern Europe*.

El. paštas: *laura.petrauskaitė@vda.lt*

ALDONA PRAŠMANTAITĖ – humanitarinių mokslų habilituota daktarė, Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: krikščionybės, kultūros ir švietimo istorija XIX–XX a. Be daugelio mokslinių straipsnių, išleido knygas: *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis* (2000), *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje* (2014), parengė Motiejaus Valančiaus *Namų užrašus* (2003), Adomo Stanislovo Krasinskio *Atsiminimus* (2013), šaltinių publikaciją *Perlaužto kryžiaus kodas: Lietuviški 1862 metų plakatai* (2019), sudarė straipsnių rinkinį *Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse* (2009).

ORCID: 0000-0003-0267-1935.

El. paštas: *aldona.prasmantaitė@istorija.lt*

ARŪNAS STREIKUS – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto profesorius, LKMA akademikas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Bažnyčios istorija Lietuvoje XX a., sovietų režimo kultūros politika, išėivijos politinė ir kultūrinė veikla. Naujausia knyga – *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje* (2018).

El paštas: *astreikus@hotmail.com*

GABIJA SURDOKAITĖ-VITIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos kultūros tyrimų instituto Sakralinio meno paveldo skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja. Mokslinių tyrimų sritys: XVII–XIX a. istorinės tekstilės ir siuvinėjimo raida, XVII–XIX a. Lietuvos bažnytinė dailė, Lietuvos religinė liaudies dailė, kryždirbystės istorija. Parašė apie 40 mokslinių straipsnių, išleido knygas: *Susimąstęs Kristus: Nuo religinio atvaizdo iki tautos simbolio Rūpintojėlio* (2017), *Tėvo Stanislovo palikimas: Siuvinėtos liturginės tekstilės rinkinys* (2019).

ORCID: 0000-0002-3830-4742.

El. paštas: *gabisu@yahoo.com*

ERNESTAS VASILIAUSKAS – humanitarinių mokslų daktaras, docentas, Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių interesų kryptys: žiemgalių V–XIII a. kultūra, Šiaulių ekonomijos kartografija, miestų, miestelių, Šiaurės Lietuvos dvarų raida XVI–XIX a., Kuršo literatūros ir dailės draugijos tyrimai Lietuvoje 1817–1939 m., Šiaurės Lietuvos latvių tautinė mažuma ir parapijų tinklas XVIII–XX a. pirmoje pusėje.

El. paštas: *ernestas@inbox.lv*

ATMENA AUTORIAMS

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio ir Bažnyčios istorijos studijų redakcinės kolegijos laikosi požiūrio, kad autoriai neturi būti formaliais reikalavimais varžomi rinkdamiesi jų metodologiją, siekius, individualų stilių, požiūrį į mokslinių publikacijų paskirtį atitinkantį diskurso tipą (straipsnio struktūrą, argumentavimo modelį). Tačiau vienu ar kitu būdu mokslo straipsnyje privalu suformuluoti tyrimų tikslą, nurodyti uždavinius, įvardyti objektą, metodą, aptarti nagrinėjamos problemos ištirtumo laipsnį. Įprasta, kad mokslinėse publikacijose nurodomi šaltiniai, rūpinamasi citavimo tikslumu, pateikiami ir pagrindžiami tyrimų rezultatai, daromos išvados.

Tekstai ir jų priedai priimami tik elektroniniu pavidalu (el. paštu ar asmeniškai įteikiant laikmeną; dėl išimčių būtina tartis su vyriausiuoju redaktoriumi); pageidautina pateikti ir vieną egzempliorių išspausdintos medžiagos. Failai rengiami *Microsoft Office* ir su juo suderinamomis programomis (formatai: *.doc, *.rtf, *.xls, *.vsd; *Word 2007–2013* failai *.docx etc. pateikiami išsaugoti *.doc etc. formatu), iliustracijos – programomis, kurios leidžia išsaugoti medžiagą formatais: *.gif, *.jpg (*.jpeg), *.tif, pastaruoju formatu – be suspaudimo. Tekstas rengiamas pagal lietuviškus rašmenų kodavimo standartus, kuriuos palaiko *Microsoft Office 2000* ir vėlesnės versijos, šriftais *Times New Roman* arba *Palemonas*, 12 pt dydžiu, 1,5 li intervalu.

Jei siūlomos medžiagos (straipsnių ir šaltinių publikacijų) apimtis viršija 1 autorinį lanką (40 000 spaudos ženklų), dėl galimybės ją paskelbti reikia tartis su vyriausiuoju redaktoriumi. Į autorinį lanką įeina straipsnio tekstas, priedai (šaltiniai, lentelės, schemas, žemėlapiai ir pan.), iliustracijos, santrauka. Publikaciją sudaro faksimilė ar originalo perrašas, grindžiamas sistemaiskais ir atskiroje komentarų padalėje aptartais principais, esant reikalui – vertimas į lietuvių kalbą ir tekstologiniai bei dalykiniai (istoriniai, kalbiniai ir kt.) komentarai.

Lietuvos akademinuose ir kultūriniuose leidiniuose pamažu nusistovint bendriesiems mokslinio aparato principams, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* ir *Bažnyčios istorijos studijos* laikosi toliau aptartos citavimo, nuorodų pateikimo ir literatūros sąrašo sudarymo tvarkos, kurią primygtinai rekomenduojame mūsų autoriams.

1. Cituojant lietuvišką šaltinį, citata žymima kabutėmis, kitakalbės citatos pateikiamos kursyvu. Cituojant kabutėse skyrybos ženklas (kablelis, taškas) po citatos rašomas už kabučių, pvz., *A a a „b b b“*. Tik tuomet, kai sakinyis ir prasideda, ir baigiasi citata, skyrybos ženklas rašomas prieš paskutines kabutes, pvz., „*A a a, a a a.*“ Vidinės kabutės rašomos viengubos, pvz., „*A a a 'b b b' a a a.*“

1.1. Kai citata yra didesnės apimties negu kelios eilutės, ji iškeliamą į atskirą pastraipą. Išskeltinės citatos pateikiamos be kabučių, jos atskiriamos tarpų tarp eilučių ir renkamos mažesniu ar kitu šriftu.

1.2. Visos darbo autoriaus korekcijos citatoje žymimos laužtiniais skliaustais [---]. Pateikiant citatą ne nuo sakinio pradžios, ji pradedama rašyti mažąja raide,

pradžioje daugtaškis nerašomas. Kai citata baigiama anksčiau nei cituojamo sakinio pabaiga, po jos rašomas daugtaškis laužtiniuose skliaustuose [...].

1.3 Citatas kitomis kalbomis rekomenduojama pateikti išverstas į lietuvių kalbą. Prireikus citatos pateikiamos ir originalo kalbomis, tada jas rekomenduojama išversti.

2. Metai rašomi arabiškais skaitmenimis ir santrumpa *m.*, pvz., *1861 m.*; dešimtmečiai rašomi arabiškais skaitmenimis arba visu žodžiu, pvz., *8-as dešimtmetis* arba *aštuntas dešimtmetis*, *7-ame dešimtmetyje* arba *septintame dešimtmetyje*; amžiai rašomi romėniškais skaitmenimis ir santrumpa *a.*, pvz., *XVI a.*; kai laiko tarpas rašomas pilnai, tarp arabiškų ir romėniškų skaitmenų rašomas ilgasis brūkšnyš be tarpelių, pvz., *1815–1831 m.*; *VI–XX a.*; kai metai pateikiami skliausteliuose, santrumpa *m.* nerašoma, pvz., *(1900)* arba *(1579–1832)*.

2.1. Pilna data gali būti rašoma ilguoju arba trumpuoju būdu. Trumpuoju būdu rašoma arabiškais skaitmenimis tokia tvarka: metai, mėnuo, diena; skaičiai atskiriami trumpais brūkšneliais, pvz.: *1987-06-16*. Ilguoju būdu metai ir diena rašoma arabiškais skaitmenimis su santrumpomis *m.* ir *d.*, mėnuo visu žodžiu, pvz., *1987 m. birželio 16 d.*

3. Lotynišku alfabetu rašyti asmenvardžiai pateikiami originalo rašybos forma su pilnais vardais, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą pagal Lietuvių kalbos komisijos patvirtintas taisykles. Pirmą kartą paminėjus pilną asmenvardį, toliau rašoma tik pavardė, o esant reikalui (kai sutampa kelių asmenų pavardės) – pavardė su inicialu. Dievų, šventųjų, karalių, imperatorių, kunigaikščių, popiežių, kardinolų, arkivyskupų ir vyskupų vardai tradiciškai rašomi lietuviškai.

4. Nelietuviški vietovardžiai pateikiami pagal dabar nusistovėjusią tvarką – transkribuoti lietuviškai, vadovaujamas Lietuvių kalbos komisijos nutarimais. Klaidingai ar pagal senąsias normas parašyti vietovardžiai – pagal dabartinę vartoseną. Sutrumpintos vietovardžių formos rašomos pilnos. Išimtiniais atvejais paliekama originalo rašyba, kai vietovardžio tarimas ir rašymas lietuviškoje literatūroje įvairuoja, turi seną tradiciją arba yra visiškai nežinomas, neįtrauktas į žinynus ar enciklopedijas.

5. Didžiąja raide rašomi tikriniai vardai ir išskirtinę reikšmę turintys pavadinimai bei terminai. Jeigu juos sudaro daugiau nei vienas žodis, didžiąja raide rašomi visi žodžiai, pvz., *Bažnyčia*, *Švč. Gailestingumo Motina*, *Vulgata*, *Lietuvos Vyskupų Konferencija*, *Šventasis Tėvas*, (šv.) *Mišios*.

5.1. Religinių bendrijų pavadinimuose didžiosiomis raidėmis rašomi visi pavadinimo žodžiai, pvz.: *Romos Katalikų Bažnyčia*, *Evangelikų Liuteronų Bažnyčia* ir kt.

6. Knygų ar kitų leidinių, filmų, paveikslų, įmonių pavadinimai tekste rašomi kursyvu, išskyrus tuos atvejus, kai pastarieji teikiami išplėstiniu būdu, tai yra su bendrinio žodžiu ar santrumpa ir simboliniu pavadinimu kabutėse, pvz., uždaroji akcinė bendrovė „Sapnas“. Straipsnių, eilėraščių ar teksto smulkesnių dalių pavadinimai rašomi kabutėse.

7. Lotynišku alfabetu rašyti institucijų pavadinimai tekste išverčiami, prireikus skliaustuose ar išnašoje kursyvu pateikiant originalią formą. Simboliniai pavadinimai rašomi originalo forma, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą.

8. Išnašos numeruojamos arabiškais skaitmenimis; išskyrus atvejį, jei tekste yra viena išnaša, ji gali būti pažymėta žvaigždute; taip pat panašiu būdu galima išskirti teksto turiniui nepriklausančią išnašą, pvz., nuorodas apie tekste pristatomo tyrimo rėmimą, projektą, kurio metu parengtas tekstas ir kt. Tekste išnašos ženklas dedamas prieš skyrybos ženklą, pvz., ---¹; „---“¹. Išskeltinėje (atskira pastraipa teikiamoje) citatoje išnašos ženklas dedamas po paskutinio skyrybos ženklo. Straipsnyje ar publikacijoje (jos komentare) taikoma iššios išnašų numeracija.

9. Bibliografija (šaltiniai, literatūra) teikiama išnašose. Kitakalbų leidinių aprašas pateikiamas originalo kalba ir rašmenimis; nelotyniško alfabeto antraštiniai duomenys transliteruojami į lotynišką alfabetą, antraštiniai duomenys kirilica pateikiami originalo forma arba transliteruoti į lotynišką alfabetą. Esant reikalui laužtiniuose skliaustuose galima pateikti pavadinimo ar kitų duomenų vertimą į lietuvių kalbą.

9.1. Duomenys leidinio aprašui imami iš leidinio antraštinio puslapio ir pateikiami be sutrumpinimų ar korekcijų. Esant reikalui, nuorodos į senuosius ir retuosius leidinius (konkrečius egzempliorius) bei archyvinę medžiagą gali būti pateikiamos kaip išsamus antraštinių bei kitų (fizinės būklės, įrišimo, saugojimo vietos, signatūros, nuosavybės) duomenų aprašas. Tokiu atveju dera perteikti antraštinio puslapio grafinius duomenis – didžiųjų ir mažųjų raidžių skirtumą, ligatūras, įkypu brūkšniu pažymėti antraštinio teksto skaidymą eilutėmis ir kt.

9.2. Knygų ir kitų leidinių apraše pirmiausia nurodoma autoriaus pilnas vardas (vardai) ir pavardė; skyrybos ženklais neskiriama. Toliau nurodomas knygos pavadinimas kursyvu; atskiriamas kableliu. Toliau nurodoma leidimo vieta (ne daugiau du miestai), leidykla ar leidėjas (senujų leidinių – spaustuvė), metai. Leidimo vieta nuo leidyklos ar leidėjo atskiriama dvitaškiu; leidėjas nuo metų atskiriamas kableliu. Knygos puslapis nurodomas po metų; atskiriamas kableliu ir rašomas po lietuviškos santrumpos *p.*:

Antanas Tyla, *Garšvių knygnešių draugija*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 10.

9.3. Kai knygos ar straipsnio autoriai yra keli, jie nurodomi atskiriant kableliu. Kai knygos ar straipsnio autorių arba sudarytojų yra daugiau negu trys, nurodomas tik pirmasis ir santrumpa laužtiniuose skliaustuose *ir kt.* Kai knygos antraštiniame puslapyje autorius nėra iškeltas į priekį, nėra įrašytas arba tik spėjamas, jį aprašo pradžioje galima nurodyti laužtiniuose skliaustuose; atskiriama kableliu:

Algė Jankevičienė, Marija Kuodienė, *Lietuvos mūrinės kopyltėlės: Architektūra ir skulptūra*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.

Adomas Butrimas [ir kt.], *Žemaičių Kalvarija: Vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.

[Pranciškus Šrubauskis], *Baštas Sirdies pas Pona Dieva, Szwečiausy Marya Pana yr Szweņtus Danguy Karalaujencius, Szaukiancis Par Giesmes*, Wilniuy: Dru-karnioy K. J. M. pri Akademios, 1793.

9.4. Jei autorius yra pasirašęs slapyvardžiu, jis irgi apraše nurodomas laužtiniuose skliaustuose prieš slapyvardį; skyrybos ženklu neskiriama:

[Mykolas Krupavičius], *Ko siekia L. krikščionių demokratų blokas Steigiamajam Seime*, Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1920.

[Justinas Staugaitis] Meškus, *Katalikų tikėjimas ir jo priešai*, Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-vės spaustuvė, 1908.

10. Kai knyga ar leidinys turi prasminę paantraštę, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma kursyvu kaip ir pavadinimas; atskiriama dvitaškiu:

Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999.

10.1. Kai knyga ar leidinys turi paantraštę, nurodančią tos knygos ar leidinio žanrą, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma stačiai; atskiriama dvitaškiu:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...: XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*: Monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

11. Kai vienoje išnašoje nurodomi keli to paties autoriaus veikalai, autorius antra ir kitus kartus nurodomas pilnu vardu ir pavarde:

Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*: Monografija, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955; Jurgis Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, sudarytoja Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Mokslas, 1976; Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, parengė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977.

12. Kai knygoje ar leidinyje niekur nėra nurodyta leidimo vieta, metai, tai žymima santrumpomis laužtiniuose skliaustuose, pvz., be vietos – [s. l.], be metų – [s. a.]; rekonstruota tikroji kontrafakcijų leidimo vieta ir metai nurodomi laužtiniuose skliaustuose, pvz., [Bitėnai: M. Jankaus spaustuvė, 1896].

13. Kai knyga ar leidinys turi sudarytoją, rengėją, vertėją ir pan., jis, jo pareigos (funkcija) ir iš kokios kalbos versta nurodoma po pavadinimo tokia pilna formuluote, kokia yra pažymėta cituojamoje knygoje, ir rašoma stačiai; atskiriama kableliu:

Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a. – XX a. pradžioje, sudarytojas Rimantas Vėbra, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 201.

Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis sudarytojas), Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 105.

14. Keliatomio leidinio tomas žymimas lietuviška santrumpa *t.* po bendrojo pavadinimo ir arabišku skaitmeniu; atskiriamas kableliu. Tomo ar dalies pavadinimas rašomas kursyvu; atskiriamas dvitaškiu:

Zigmas Zinkevičius, *Rinktiniai straipsniai*, t. 2: *Valstybė ir kalba. Senųjų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2002, p. 59.

15. Kai leidinys priklauso kokiai nors serijai, paprastai išnašose tai nežymima, tačiau, esant reikalui, ji nurodoma skliaustuose prieš leidimo vietą: pateikiama santrumpa *ser.*, serijos pavadinimas kursyvu, po kablelio serijos tomas arba numeris; atskiriama kableliu:

Alsėdžiai, sudarytojai Adomas Butrimas, Liepa Gričiūtė, (ser. *Žemaičių praeitis*, 10), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.

15.1. Kai leidinys turi redakcinę kolegiją arba priklauso serijai, turinčiai redakcinę kolegiją, redakcinės kolegijos sudėtis, esant reikalui, nurodoma prieš leidimo vietą; atskiriama kableliu:

Daiva Krištopaitienė, *Kristijono Donelaičio raštų leidimai: tekstologinės problemos*, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos*, I), redakcinė kolegija Ilona Čiužauskaitė, Loreta Jakonytė, Kristina Mačiulytė, Jurgita Ūsaitytė, Mikas Vaicekauskas (vyr. redaktorius), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

16. Cituojant antrą kartą iš eilės, nurodoma kursyvinė santrumpa *Ibid.* Cituojant antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir kursyvinė santrumpa *op. cit.*:

Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 126.

Ibid., p. 29.

17. Cituojant to paties autoriaus daugiau nei vieną tekstą antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir sutrumpintas teksto pavadinimas. Jeigu autoriaus nėra, pateikiamas sutrumpintas pavadinimas:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...*, p. 101.

Alsėdžiai, p. 312.

18. Mokslinių periodinių leidinių pavadinimas nurodomas kursyvu, leidimo vieta, metai, tomas arba (ir) numeris (kai yra tomo arba numerio paantraštė – ji atskiriama dvitaškiu ir rašoma kursyvu), numerio sudarytojas (jeigu yra išskirtas leidinyje) rašomas stačiais:

Acta Academiae Artium Vilnensis, Vilnius, 2006, t. 41: *Šventųjų relikvijos Lietuvos kultūroje*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, p. 145.

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, Vilnius, 2011, t. 35, p. 213.

Lituanus, Chicago, 2010, t. 56, Nr. 1, p. 10.

19. Žurnalų, laikraščių pavadinimas nurodomas kursyvu, stačiais metai, tomas arba numeris, puslapiai. Laikraščių data nurodoma prieš numerį trumpuoju būdu. Kartais nurodoma, tačiau nėra būtina, leidimo vieta ir leidėjas; dažniausiai tai taikoma užsienio, regioniniams ar seniesiems leidiniams:

Naujasis Židinys-Aidai, 2011, Nr. 5, p. 317–327.

Pasaulio lietuvis, Lemont, 1997, Nr. 2, p. 11–13.

Viltis: Visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis, Vilnius, 1913-01-06 (19), Nr. 3 (790), p. 2.

20. Cituojant straipsnius ar kitokius tekstus iš mokslinių periodinių, tęstinių ir panašių leidinių, žurnalų, laikraščių nurodomas autorius, straipsnio pavadinimas kabutėse, leidinys, kuriame straipsnis spausdintas; leidinys išskiriamas kursyvu. Straipsnio ar kito teksto pavadinimas nuo leidinio atskiriamas santrumpa *in.*:

Mečislovas Jučas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus Biblijos draugija (1816–1826)“, in: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, sudarytojai Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Vladas

Sirutavičius, (ser. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, kn. 7), Vilnius: „Katalikų pasaulio“ leidykla, 1994, p. 8–23.

Mindaugas Paknys, „Mecenatystė“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 342–350.

Gabrielė Gailiūtė, „Literatūros kritika šiuolaikinėje Lietuvoje: institucijos refleksija“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, Nr. 7, p. 448.

Antanas Alekna, „Vyskupas Valančius ir blaivybė“, in: *Vienybė: Savaitinis laikraštis*, Kaunas, 1918-03-07, Nr. 7, p. 102–105.

21. Rankraštiniai dokumentai aprašomi tokia tvarka: dokumento pavadinimas, metrika – vieta, data, numeris (rekonstruoti ar kiti archyvine apraše neminimi duomenys nurodomi laužtiniuose skliaustuose), po santrumpos *in*: rašomas archyvo pavadinimas, fondo, aprašo, bylos, lapų santrumpos – *f., ap., b., l.* Kartu įrišti dokumentų rinkiniai ar rankraštinės knygos nurodomos pagal aukščiau nurodytus bibliografinių aprašų pavyzdžius, išskyrus tai, kad po sudarymo metų įterpiamas archyvo ar bibliotekos pavadinimas, signatūra ir kiti duomenys:

Juozo Tumo laiškas Augustinui Liepiniui, Kaunas, 1931-08-16, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – *VUB RS*), f. 1, b. F600, l. 10r–10v.

[Motiejus Valančius], *Wiadomość o Czynnościach Pasterskich Biskupa Macieja Wołonczewskiego*, [1850–1875], in: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – *LLTIB RS*), f. 1, b. 4388.

Albert Wijuk Kojalowicz, *Historiae Lituanæ pars Prior: de rebus Lituanorum ante susceptam christianam religionem conjunctionemque Magni Lituaniæ Ducatus cum Regno Poloniae libri novem*, Dantisci [Gdańsk]: sumptibus Georgii Försteri, 1650, in: *VUB RS*.

22. Elektroninių leidinių aprašas rengiamas pagal aukščiau nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad nurodant elektroninį dokumentą, laužtiniuose skliaustuose būtina nurodyti laikmenos rūšį, pavyzdžiui, *CD-ROM* ar *interaktyvus*. Interaktyvių (prienamų per internetą) dokumentų apraše pateikiama internetinė prieiga, pabaigoje skliaustuose pateikiama vėliausia nuorodos tikrinimo data:

Įdomioji Lietuvos istorija: Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, [CD-ROM], Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004.

„Staugaitis Justinas“, in: *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XXI amžiuje*, [interaktyvus], in: <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1691>, (2013-03-16).

Saulius Lapinskas, „Frazeologizmai horoskopuose“, in: *Lietuvių kalba*, 2012, Nr. 6, [interaktyvus], in: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=216>, (2013-03-24).

22.1. Antrą kartą ne iš eilės cituojant elektroninius leidinius, vadovaujamosi anksčiau nustatytais bibliografinio aprašo taisyklėmis:

Įdomioji Lietuvos istorija.

Ibid.

Saulius Lapinskas, *op. cit.*

23. Kai rengiant tekstą šaltinių ir literatūros pasitelkta daugiau nei nurodoma išnašose, pabaigoje gali būti pateikiamas literatūros sąrašas. Jis sudaromas aprašų abėcėlės tvarka ir rengiamas pagal nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad literatūros sąrašė pirmiau nurodoma autoriaus pavardė, paskui vardas; kablelis po pavardės nėra šomas:

Jučas Mečislovas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

24. Užsienio leidinių bibliografinis aprašas rengiamas pagal lietuviškus principus. Archyvų aprašymai pateikiami originalų kalbomis, išskyrus santrumpas *p.* ir *l.*

25. Kartu su straipsniais ir publikacijomis pateikiamos santraukos (šaltinių publikacijų apžvalgos) lietuvių ir anglų ar kita užsienio kalba, parinkta atsižvelgiant į tikėtiną publikacijos adresatą. Santraukos apimtis – 1000–1500 spaudos ženklų.

26. Autoriai patys parengia trumpą (vienos pastraipos) prisistatymą skyreliui „Apie autorius“ lietuvių ir anglų kalbomis; jame pageidautina paminėti akademinis laipsnius bei vardus, mokslinių interesų sritis, instituciją, pastarąją knygą, disertaciją ar kitą svarbų pasiekimą; privaloma nurodyti elektroninio pašto arba įprastinio pašto adresą.

Redakcinė kolegija įsipareigoja esant reikalui konsultuoti į LKMA veiklą įsitraukusius ar norinčius įsitraukti magistrantus bei doktorantus, jaunos mokslininkus, rengiančius pirmąsias savo mokslines publikacijas. Visus *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ir *Bažnyčios istorijos studijų* straipsnius bei šaltinių publikacijas anonimiškai recenzuoja du recenzentai. Autoriai su recenzijomis supažindinami tik tuo atveju, jei tekstai įvertinti kaip taisytini ir recenzentų pastabos pravarčios korekcijoms atlikti. Redakcinė kolegija neįsipareigoja teikti paaiškinimų atmestų tekstų autoriams. Maksimalus terminas, per kurį redakcinė kolegija priima sprendimą tekstą skelbti, atmesti ar grąžinti taisyti, yra 4 mėnesiai. Šis terminas nėra tiesiogiai susietas su eventualaus publikavimo laiku, nes pastarasis gali priklausyti nuo teminių tomų formavimo.

Visus spausdinamus tekstus kalbos taisyklingumo atžvilgiu peržiūri ir, esant reikalui, taiso redaktoriai. Autoriams pateikiami sumaketuoti tekstai elektroniniu *.pdf formatu korektūrai atlikti ir autorizuoti. Grąžindami redakcinei kolegijai tekstą autoriai paprastu ar elektroniniu parašu patvirtina autorizavimą bei sutikimą, kad tekstas būtų skelbiamas *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ar *Bažnyčios istorijos studijų* elektronine versija interneto svetainėje www.lkma.lt bei prieinamas per asocijuotas duomenų bases.

Spausdinti tekstai ir iliustracijos, diskelių ir CD pavidalo laikmenos autoriams negražinamos.

Kilus neaiškumams dėl medžiagos tematikos, rengimo principų ar kitų su *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ir *Bažnyčios istorijos studijų* dalykiniais aspektais susijusių klausimų prašome kreiptis į vyriausiąją redaktorių.

Redakcinė kolegija

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LKMA METRAŠTIS XLIV

Tiražas 150 egz.

Leido „Lietuvių katalikų mokslo akademija“

Pilies g. 8, LT-01123 Vilnius

contacts@lkma.lt, www.lkma.lt

Spaudė UAB „Petro ofsetas“

Naujoji Riononių g. 25C, LT-03153 Vilnius

